

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

II. VİYANA BOZGUNU SONRASI
ANADOLU'DAKİ EŞKIYALIK HAREKETLERİ
(1683-1699)

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN:
YAŞAR UĞURLU

İSTANBUL 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

II. VİYANA BOZGUNU SONRASI
ANADOLU'DAKİ EŞKİYALIK HAREKETLERİ
(1683-1699)

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN:
YAŞAR UĞURLU

DANIŞMAN:
PROF. DR. MURAT ULUSKAN

İSTANBUL 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ŞEKİLLER LİSTESİ	III
TABLolar LİSTESİ.....	V
ÖN SÖZ	VI
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR	XI
KAYNAKLARA DAİR	XIII
ARAŞTIRMA SORULARI VE YÖNTEM.....	XXII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM OSMANLI DEVLETİ'NDE EŞKİYALIGIN NEDENLERİ.....	13
1.1. Siyasi Nedenler	15
1.2. Ekonomik Nedenler	25
1.3. Sosyal Nedenler	41
1.4. Coğrafi Nedenler	56
1.5. İklimsel Nedenler	63
1.6. Bireysel Nedenler	71
İKİNCİ BÖLÜM EŞKİYALIK YAPAN ZÜMRELER VE NAMLI EŞKIYA REİSLERİ	77
2.1. EŞKİYALIK YAPAN ZÜMRELER	77
2.1.1. Reâyâ	77
2.1.2. Aşiret ve Cemaat Mensupları	86
2.1.3. Leventler ve Sekbanlar	97
2.1.4. Yeniçeriler	107
2.1.5. Ehl-i Örf.....	118
2.1.6. Ehl-i Şer'	123
2.2. NAMLI EŞKIYA REİSLERİ	127
2.2.1. Yeğen Osman	127
2.2.2. Gedik Mehmet	142
2.2.3. Cıridoğlu Mustafa.....	149
2.2.4. Yadiğâr oğlu	154
2.2.5. Topal Osman	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EŞKİYALIK HAREKETLERİNE KARŞI ALINAN TEDBİRLER	159
3.1. MÜFETTİŞ TAYİN EDİLMESİ	159
3.2. DERBEND, MENZİL VE GEÇİTLERİN MUHAFAZASI.....	165
3.3. KAHVEHANE, MEYHANE VE HAN GİBİ MEKÂNLARIN DENETİMİ ...	167
3.4. KEFALET UYGULAMASI	171
3.5. NEZİR UYGULAMASI	176
3.6. NEFİR-İ ÂMM (GENEL SEFERBERLİK) İLAN EDİLMESİ	178
3.7. LEVEND, SEKBAN VE SARICA BÖLÜKLERİNİN KALDIRILMASI	185
3.8. ZORUNLU İSKÂN UYGULAMASI.....	190
3.9. ADALETNAME YAYIMLANMASI	194
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM EŞKİYALIK SUÇUNUN HUKUKİ BOYUTU VE CEZASI	198
4.1. HUKUKİ BOYUT	198
4.1.1. Suçu İşleyenler	199
4.1.2. Suçtan Mağdur Olanlar.....	205
4.1.3. Suçun İşlendiği Yer	210
4.1.4. EşkİYalik Suçunda Mal Konusu	213
4.2. CEZA KRİTERLERİ.....	217
4.3. YARGILAMA	220
4.4. CEZA TÜRLERİ	226
4.4.1. Ölüm Cezası	227
4.4.2. Hapis.....	232
4.4.3. Kalebend.....	234
4.4.4. Cezirebend.....	238
4.4.5. Sürgün.....	240
4.4.6. Kürek	244
SONUÇ.....	248
KAYNAKÇA.....	252
EKLER.....	269

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Eşkıyalık ve Diğer Kavramlar Arasındaki İlişki	10
Şekil 1.2. Liebig'in Fıçı Yasasına Göre Osmanlı Toplumunun Bileşenleri	15
Şekil 1.3. Suç Arz ve Talep İlişki	27
Şekil 1.4. 1685-1699 Yılları Arasında Akçenin Ağırlığındaki Değişim	35
Şekil 1.5. Eşkıyalık Suçu Ve Mekân İlişkisi	59
Şekil 1.6. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Olaylarının En Yoğun Olduğu Yerlerin Dağılımı	60
Şekil 1.7. 1683-1699 Yılları Arasında Anadolu'da Eşkıyalık Olaylarının Yıllara Göre Dağılımı	68
Şekil 1.8. 1683-1699 Yılları Arasında Anadolu'da Eşkıyalık Olaylarının Aylara Göre Dağılımı	69
Şekil 1.9. 1683-1699 Yılları Arasında Anadolu'da Eşkıyalık Suçu Kapsamında İşlenen Suçların Aylara Göre Dağılımı	70
Şekil 2.1. Reaya Eşkıyalığının Yıllara Göre Sayısal Dağılımı (1683-1699)	81
Şekil 2.2. Reaya Eşkıyalığının Fail Sayısına Göre Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	82
Şekil 2.3. Reaya Eşkıyalığının Gönderilen Hüküm Sayısına Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	83
Şekil 2.4. Reaya Eşkıya Sayısının Yoğun Olduğu Yerlerin Sayısal Dağılımı (1683-1699)	83
Şekil 2.5. Reaya Eşkıyalığında İşlenen Suçların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	84
Şekil 2.6. Reaya Eşkıyalığında İşlenen Suç Sayısının Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	85
Şekil 2.7. Eşkıyalık Suçu İşleyen Reayaya Verilen Cezaların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	85
Şekil 2.8. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalığının Yıllara Göre Sayısal Dağılımı (1683-1699)	90
Şekil 2.9. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalığının Fail Sayısına Göre Dağılımı (1683-1699)	91
Şekil 2.10. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalığında İşlenen Suç Sayısının Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	92
Şekil 2.11. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalığında İşlenen Suçların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	93
Şekil 2.12. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalığının Gönderilen Hüküm Sayısına Göre Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	94
Şekil 2.13. Aşiret ve Cemaat Eşkıyası Sayısının Yoğun Olduğu Yerlerin Sayısal Dağılımı (1683-1699)	95
Şekil 2.14. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalarına Verilen Cezaların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	96
Şekil 2.15. Levent ve Sekban Eşkıya Sayısının Yıllara Göre Sayısal Dağılımı (1683-1699)	100

Şekil 2.16. Levent ve Sekban Eşkıyalığının Gönderilen Hüküm Sayısına Göre Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699).....	101
Şekil 2.17. Levent ve Sekban Eşkıya Sayısının Yoğun Olduğu Yerlerin Sayısal Dağılımı (16383-1699)	102
Şekil 2.18. Levent ve Sekban Eşkıyalığında İşlenen Suç Fiillerinin Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	103
Şekil 2.19. Levent ve Sekbanların Eşkıyalık Eylemindeki Fail Sayısına Göre Dağılımı (1683-1699)	104
Şekil 2.20. Levent ve Sekbanların Eşkıyalığında İşlenen Suçların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	105
Şekil 2.21. Eşkıyalık Suçu İşleyen Levent ve Sekbanlara Verilen Cezaların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699).....	106
Şekil 2.22. Yeniçeri Eşkıyalığının Gönderilen Hüküm Sayısına Göre Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	110
Şekil 2.23. Yeniçeri Eşkıya Sayısının İllere Göre Dağılımı (1683-1699).....	111
Şekil 2.24. Yeniçeri Eşkıya Sayısının Yıllara Göre Sayısal Dağılımı (1683-1699).....	112
Şekil 2.25. Yeniçeri Eşkıyalığında İşlenen Suçların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	113
Şekil 2.26. Yeniçeri Eşkıyalığında İşlenen Suç Fiilinin Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	114
Şekil 2.27. Yeniçeri Eşkıyalığının Fail Sayısına Göre Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	115
Şekil 2.28. Eşkıyalık Suçu İşleyen Yeniçerilere Verilen Cezaların Hüküm Sayısına Göre Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	116
Şekil 2.29. Yeniçeri Eşkıyasının Sayısına Göre Verilen Cezaların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)	117
Şekil 4.1. 1683-1699 Yıllarında Eşkıyalık Suçundaki Fail Sayısı.....	200
Şekil 4.2. 1683-1699 Yıllarındaki Eşkıyalık Suçunda Kullanılan Suç Aletleri.....	206
Şekil 4.3. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Eyleminde İşlenen Suç Fiillerinin Oransal Dağılımı.....	209
Şekil 4.4. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Eyleminde İşlenen Suç Fiillerinin Sayısal Dağılımı.....	209
Şekil 4.5. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Suçu Kapsamında Çalınan Malların Cinsi	212
Şekil 4.6. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Eylemlerinin Gerçekleştiği Zaman Diliminin Dağılımı.....	216
Şekil 4.7. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Olayları Sonrası Şikâyetlerin Merkeze Gönderiliş Biçimleri	223
Şekil 4.8. 1683-1699 Yılları Arasında Şikâyeti Gönderenlerin Aidiyete Göre Dağılımı	224
Şekil 4.9. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalara Verilen Cezaların Dağılımı.....	226

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1.1. 1683-1700 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Gelir ve Giderleri.....	35
Tablo 1.2. Merton'un Bireysel Tepki Biçimleri	55
Tablo 1.3. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkîyalık Olaylarının en Yoğun Olduğu Yerlerde İşlenen Suçların Dağılımı	62
Tablo 1.4. 683-1699 Yılları Arasında En Kurak ve En Yağışlı Yıllar	67
Tablo 3.1. 1683-1699 Yılları Arasında Anadolu'da Eşkîya Teftişine Memur Olan Vezir Rütbesindeki Müfettişler.....	160
Tablo 3.2. Anadolu'da 1683-1699 Yılları Arasında Eşkîya Teftişine Memur Olan Görevliler	161
Tablo 4.1. 1683 1699 Yılları Arasında Kalebend Mahkûmlarının Sayısı ve Gönderildikleri Yerler.....	237
Tablo 4.2. 1683-1699 Yılları Arasında Cezirebend Mahkûmlarının Sayısı ve Gönderildikleri Yerler.....	239
Tablo 4.3. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkîyalık Mahkûmlarının Sürgün Yerleri	242

ÖN SÖZ

Osmanlı sosyal tarihi çalışmalarında eşkıyalık konusu araştırmacıların oldukça ilgisini çekmiş ve bu alanda çok sayıda eser ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, bu çalışmaların önemli bir kısmında eşkıyalık konusunun 16. yüzyıl ve Celâlî olayları bağlamında ya da 19. yüzyıl merkezli çalışmalar olarak ele alındığı görülmektedir. Özellikle 16. yüzyıl sonlarında meydana gelen Celâlî olaylarının en önemli sebeplerinden birisi olarak Doğu’da İran ve Batı’da Avusturya ile yapılan uzun savaşların Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısı üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsedilmektedir. Benzer bir şekilde, bir asır sonrasında meydana gelen II. Viyana kuşatması (1683) ve sonrasında yaşanan 16 yıllık savaş sürecinde dört cephede birden verilen mücadele de Osmanlı Devleti’ni derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, söz konusu uzun savaş döneminin Osmanlı sosyal hayatının en önemli meselelerinden biri olan eşkıyalık olayları üzerindeki etkilerinin incelenmemiş olması dikkatimizi çekmiş ve konu, üzerinde çalışılmaya değer görülmüştür.

Tez konusunu bu şekilde belirledikten sonra öncelikli olarak çalışmanın ana kaynaklarının tespiti işine girişilmiştir. Bu doğrultuda 21 adet Atık Şikâyet Defteri, 13 adet Mühimme Defteri ve 93 Şer’iyye sicil defterinin inceleme dönemine ait olduğu belirlenmiştir. Bundan sonraki aşamada, tespit edilen defterlerin taranması işine girişilmiş ve bu çerçevede ilk olarak 6.972 sayfadan oluşan 21 adet Atık Şikâyet Defteri’ndeki 30 bin belge incelenmiştir. Açıkçası Atık Şikâyet Defterlerinin taranması beklenenden uzun bir sürede tamamlanabilmiştir. Zira bu defterlerin yazısının hem biraz bozuk olması hem de bir sayfada çok sayıda hükmün yer alması taramada çok fazla zaman harcanmasına neden olmuştur. Ardından 13 adet Mühimme Defterinin toplam 3023 sayfasında bulunan 12.263 hüküm taranmıştır. Son olarak da defter sayısı daha fazla olan Şer’iyye sicilleri incelenmiştir. Bu çerçevede 93 adet şeri’yye sicil defterinin yaklaşık 20 bin sayfasında 38.560 belge taranmıştır.

Defterlerin taranması ve konumuzla ilgili belgelerin tespiti tahmin edilenden daha uzun bir sürede tamamlanabilmiştir. İncelenen döneme ait toplam 127 defterde kayıtlı 80 bin belgenin taranması sonucu yaklaşık 3 bin belge tespit edilmiştir. Bu noktada çalışmaya esas olacak malzeme transkript edilerek Word ortamına aktarılmış ve sonrasında elde edilen verilerin sayısal veri haline dönüştürebilmesi için Excel’den yararlanılmıştır.

İncelenen dönemin ve alanın genişliğine, araştırmaya esas olan kaynakların fazlalığına rağmen önceki çalışmalardan farklı olarak kaynaklardan elde edilen bilgiler ve istatistiki veriler şekil ve tablolara işlenmiştir. Bu şekilde olayların salt tasvirinin önüne geçilmek amaçlanmış, yaşananlar somut veriler ışığında ortaya konularak görsel olarak da açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, nedenleri ve sonuçları itibarıyla hem bireysel hem de kamu hukukunu etkileyen ciddi bir suç ve aynı zamanda sosyal bir olgu olması nedeniyle eşkıyalık olaylarının nedenleri farklı bir bakış açısıyla etraflıca açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, incelenen dönemde meydana gelen eşkıyalık olaylarının kimler tarafından gerçekleştirildiği ve bu eylemlerin etkileri şekil ve tablolarla desteklenerek ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nin eşkıyalık olaylarına karşı aldığı tedbirler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise eşkıyalık suçunun hukuki boyutu ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, eşkıyalık suçuna karşı tatbik edilen cezalara dair veriler şekil ve tablolar aracılığıyla sunulmuştur.

Bu tez, birçok kaynak ve araştırma sonucuna dayanarak hazırlanmıştır. Ancak bir tarih çalışması sadece kaynakların aktarımından ibaret değildir; aynı zamanda yorumlama, çıkarım ve analiz gerektirir. Bu yüzden çalışma, yazarın kendi yorumlarına da yer vermektedir ve kusurları tamamen sahibine aittir. Ayrıca tez çalışması boyunca takip edilen yöntem hususunda neyin, nasıl yapılacağına dair bir fikir ortaya koyma cesaretini bulamamış olsak da araştırma sürecinde neyi, nasıl yapmamak gerektiği konusunda oldukça maliyetli bir birikime ulaşıldığını ve bu çalışmanın olumlu yönde gelişiminde çok kıymetli kişilerin desteğini gördüğümü belirtmek isterim. İlk olarak, tez konusunu tavsiye eden ve tatlı sert eleştiriyle beni motive eden Prof. Dr. Erhan Afyoncu başta olmak üzere ilk danışmanım olan, tezin ilk şeklinin oluşmasındaki katkılarıyla ve naif kişiliğiyle yol gösteren hocam Prof. Dr. Muzaffer Doğan'a, tez izleme komisyonunda yer alan Prof. Dr. Bilgin Aydın'a değerli fikir ve katkıları için müteşekkirim olduğumu söylemek isterim. Özellikle, tez danışmanım olarak sonradan atanan hocam Prof. Dr. Murat Uluskan'a yakın ilgisi ve desteği ile belki de bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında çok büyük katkısı olduğunu belirterek en derin duygularla şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca çok değerli dostlarım ve meslektaşlarım Doç. Dr. Veysel Göger, Doç. Dr. Celalettin Uzun ve Dr. Erhan Taş'a çalışmayı okuyup değerli fikir ve yorumlarıyla sundukları katkılardan dolayı müteşekkirim olduğumu ifade etmek isterim. Bu arada

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İslam Araştırmaları Merkezi ve Millî Kütüphane personeline teşekkür ederim. Son olarak da uzun yıllara yayılan bu çalışma sürecinde çok büyük fedakârlıklar yaparak bana tahammül eden ve her daim destek olan üç yavrumun annesi sevgili zevceme en kalbi duygularıyla teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

ÖZET

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti için siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal yapıda çok ciddi kırılmaların, değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılın sonlarında meydana gelen başarısız Viyana Kuşatması (1683) ve sonrasındaki 16 yıllık savaş dönemi neticesinde imzalanan Karlofça Antlaşması (1699) ise Osmanlı Devleti için tarihî bir dönüm noktasıdır. Osmanlı, imzaladığı antlaşma ile ilk defa büyük miktarda toprak kaybetmiş ve bunun oluşturduğu sarsıntı ile yeni bir döneme girmiştir. Şimdiye kadar bu dönemle ilgili olarak siyasi ve askerî konular üzerine çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bu savaş yıllarının Osmanlı sosyal hayatı üzerindeki etkileri üzerine yeterli çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı Tarihlerinde *felaket seneleri* ya da *buhran yılları* olarak ifade edilen dönemde meydana gelen, Osmanlı sosyal hayatına ve nüfus hareketlerine etki eden en önemli meselelerden biri olan eşkıyalık olayları incelenmiştir. İlk olarak, tarihsel ve kavramsal olarak eşkıyalığın algılanış biçimi açıklanmaya çalışılmıştır. Sonrasında, eşkıyalık olaylarının sebepleri ve incelenen dönemdeki olayların boyutları ortaya konulmuştur. Devletin eşkıyalık olaylarını engellemek için aldığı tedbirler ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Son olarak da olayların hukuki boyutu ve eşkıyanın cezalandırılması meselesi üzerinde durulmuştur. Bu tez çalışmasında, dönemin ana kaynaklarından elde edilen bilgiler istatiki veriler haline getirilmiş, sonrasında tablo ve şekil gibi görsel unsurlara dayalı bir metin inşa edilerek eşkıyalık olayları ve etkileri somut olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, 17. yüzyıl, II. Viyana Kuşatması, eşkıya, levent, sarıca, sekban.

ABSTRACT

The 17th century was a period in which very serious breaks, changes and transformations were experienced in the political, military, economic and social structure for the Ottoman Empire. The unsuccessful Siege of Vienna (1683), which took place at the end of this century, and the Treaty of Karlowitz (1699), which was signed as a result of the 16-year war period that followed, is a historical turning point for the Ottoman Empire. The Ottoman Empire lost a large amount of land for the first time with the treaty it signed and entered a new period with the shock it created. Although there have been studies on political and military issues related to this period, there has not been enough study on the effects of these war years on Ottoman social life.

In this study, banditry events, one of the most important issues affecting Ottoman social life and population movements, which occurred in the period of disaster years or depression years in Ottoman History, were examined. First of all, the way banditry is perceived historically and conceptually has been tried to be explained. Afterwards, the causes of banditry events and the dimensions of the events in the examined period were revealed. The measures taken by the state to prevent banditry are examined under a separate heading. Finally, the legal dimension of the events and the issue of the punishment of the bandit were discussed. In this thesis, the information obtained from the main sources of the period has been turned into statistical data and then a text based on visual elements such as tables and figures has been constructed and the events and effects of banditry have been tried to be put forward concretely.

Keywords: Ottoman, 17th century, II. Siege of Vienna, bandit, levent, sarıca, sekban.

KISALTMALAR

<i>A.DVNS.MHM.d</i>	Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri
<i>A.DVNS.ŞKT.d</i>	Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Şikâyet Defterleri
<i>a.g.e.</i>	adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	adı geçen makale
<i>a.g.mad.</i>	adı geçen madde
<i>a.g.t.</i>	adı geçen tez
<i>bk.</i>	Bakınız
<i>b</i>	belge
<i>B</i>	Receb
<i>BOA</i>	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
<i>C.</i>	Cilt
<i>C</i>	Cemâziyelaahir
<i>Ca</i>	Cemâziyelevvel
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>Ed.</i>	Editör
<i>Evâil</i>	Ayın 1. ile 10. günü arası
<i>Evâsıt</i>	Ayın 11. ile 20. günü arası
<i>Evâhir</i>	Ayın 21. ile 30. günü arası
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>H.</i>	Hicrî
<i>h.</i>	hüküm
<i>krş.</i>	Karşılaştırınız
<i>L</i>	Şevval
<i>M.</i>	Milâdî
<i>M</i>	Muharrem
<i>N</i>	Ramazân
<i>nr.</i>	numara
<i>R</i>	Rebî'ülâhir
<i>Ra</i>	Rebî'ülevvel
<i>S</i>	Safer
<i>s.</i>	sayfa

Ş	Şa‘bân
ŞS	Şer‘iyye Sicili
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
trs.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve devamı
v.dğr.	ve diğerleri, diğer nâşir/neşreden veya nâşirler/neşredenler
vr.	varak
Yay.	Yayınları
Z	Zilhicce
Za	Zilka‘de

KAYNAKLARA DAİR

Tez çalışmasında kullanılan kaynakları; Arşiv kaynakları, kronikler ve araştırma eserler olarak üç başlık altında toplamak mümkündür.

1. Arşiv Kaynakları

Çalışmada arşiv kaynağı olarak Mühimme Defterleri, Atık Şikâyet Defterleri, Şer'iyeye Sicilleri ve arşivin farklı tasniflerinde yer alan belgeler kullanılmıştır.

1.1. Mühimme Defterleri

Çalışmada kullanılan ilk ana kaynak, Dîvân-ı Hümâyûn'da alınan kararların suretlerinin kaydedildiği Osmanlı siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik tarih, hukuk tarihi araştırmacıları için vazgeçilemez kıymette olan *Mühimme Defterleri*'dir. Dîvân-ı Hümâyûn'un en yüksek yargı organı olması, eşkıyalık suçunu işleyenlerin yargılanması ve haklarında verilen cezalar ile ilgili hükümlere daha çok bu defterlerde ulaşılması, çalışma açısından ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde, Dîvân-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğunda 989 numara ve A.DVNS.MHM.d. kodu ile kayıtlı 1688-1699 yıllarını ihtiva eden 13 Mühimme Defteri¹ ana kaynak olarak kullanılmıştır. Toplamda 3023 sayfayı bulan defterlerdeki 12.263 hüküm taranarak konu ile ilgili 1105 belge tespit edilmiştir.

1.2. Şikâyet Defterleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde, Dîvân-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğunda 989 numara ve A.DVNS.ŞKT.d. kodu ile kayıtlı Atık Şikâyet Defterleri çalışmada kullanılan temel kaynaklardan bir diğeridir. Bu defterlerde yer alan şikâyet konuları 17. yüzyıl ortalarından itibaren Mühimme defterlerinden ayrılarak farklı bir defter tasnifinde tutulmaya başlanmıştır. Dîvân-ı Hümâyûna sunulan şikâyetleri ve bu şikâyetlere karşı devletin yaklaşımını göstermesi açısından son derece önemli kaynaklardır. Osmanlı sosyal tarihi ve hukuk tarihi alanında yapılacak çalışmalar için vazgeçilmez kaynaklardan biri olarak 1686-1699 yılları arasındaki kayıtları havi toplam 21 adet Atık Şikâyet Defteri²

¹ 1683-1688 yıllarını ihtiva eden Mühimme Defterleri serisinde tarihsel boşluklar vardır. Bu boşluklar Şer'iyeye Sicilleri ve Atık Şikâyet Defterinden elde edilen verilerle giderilmeye çalışılmıştır.

² Atık Şikâyet Defteri serisinde de 1683-1686 yılları arasında boşluklar vardır. Bu boşluklar da Şer'iyeye Sicillerinden elde edilen verilerle giderilmeye çalışılmıştır.

araştırmada kullanılmıştır. Defterler üzerinde yapılan çalışma neticesinde, toplam 6.972 sayfada yer alan 30.081 hüküm taranmış ve konumuzla ilgili 862 belge tespit edilmiştir.

1.3 Şer'iyye Sicilleri

Çalışmada kullanılan bir diğer önemli kaynak da Millî Kütüphane Mikrofilm Arşivinde bulunan Kadı Sicilleri ya da diğer bir tabirle Şer'iyye Sicilleri'dir. Bu defterlerde, Osmanlı Devleti'nin ekonomi, hukuk, toplum ve aile hayatı gibi birçok alanına dair çok kıymetli bilgileri ihtiva eden belgeler yer almaktadır. Özellikle, incelenen dönem içerisinde 1683-1688 yıllarına ait Mühime Defteri ve 1683-1686 yıllarına ait Atık Şikâyet Defteri serisinde eksiklik olması nedeniyle bu yıllara ait kayıtların yer aldığı Şer'iyye Sicillerinin çalışma için ayrı bir değer taşıdığı belirtilmelidir. Çalışmada; Amasya (4 defter), Ankara (15 defter), Balıkesir (7 defter), Bolu (9 defter), Çankırı (2 defter), Gaziantep (12 defter), Isparta (3 defter), Kastamonu (8 defter), Kayseri (13 defter), Konya (10 defter), Trabzon (10 defter) olmak üzere toplam 93 adet sicil defteri kullanılmıştır. Bu bağlamda, toplam 19.187 sayfadan oluşan 93 defterdeki 38.560 belge taranmış ve konuyla ilgili 1014 belge tespit edilmiştir.

2. Kronikler

Çalışmada kullanılan bir başka kaynak türü de kroniklerdir. Bu eserler, özel şekilde kaleme alınan ve olayların arşiv belgelerine yansımayan boyutlarını da ortaya koyan büyük değere sahip kaynaklardır. Devrin olaylarını kronolojik bir sıra ile anlatan bu vekayinamelerde arşiv kaynaklarından ulaşılamayan bilgiler yer almaktadır.

Çalışmada kullanılan kroniklerden ilki, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın kaleme aldığı, literatürde Silahtar Tarihi olarak da bilinen *Zeyl-i Fezleke* adlı eserdir³. Bu eser 1654-1695 yılları arasındaki hadiseleri ihtiva etmektedir. Yaşananları aktarması, yer yer kendi müşahedelerine yer vermesi ve olayların farklı yönlerine dair ayrıntılı bilgiler içermesi bakımından çalışmada en çok istifade edilen kaynaklardan biridir. Yine aynı yazarın 1695'ten 1721 yılına kadar olan hadiseleri anlattığı, II. Mustafa'nın isteği üzerine Nusretnâme⁴ olarak adlandırdığı eserinden de faydalanılmıştır.

Bu döneme ait önemli bir kaynak olarak istifade ettiğimiz bir diğer kronik ise Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın 1654-1704 yılları arası olayları anlattığı *Zübde-i*

³ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) Tahlil ve Metin, haz. Nazire Karaçay Türkal, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2012.

⁴ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme. Tahlil – Metin* (1106-1133 / 1695-1721), haz. Mehmet Topal, Ankara: TÜBA, 2018.

Vekayîât adlı eseridir⁵. Yazar iyi bir devlet adamı olmasının verdiği ciddiyetle kaleme aldığı eserinde hadiseleri, kendi müşahedeleri ve görgü tanıklarının beyanlarıyla ulaştığı vesikaları tenkit süzgecinden geçirerek tarafsız bir üslupla aktarmaya çalışmıştır. Kronikte, II. Viyana Kuşatması ve sonrası Yeğen Osman gibi devrin namlı eşkıyalarının faaliyetlerine ve özellikle de Osmanlı tarihi için bir dönüm noktası olan Zenta hezimetinin (1697) gerçek sebeplerine dair verilen bilgiler oldukça kıymetlidir. Yazarı belli olmayan, 1688-1704 yılları arası olayları anlatan *Anonim Osmanlı Tarihi* de kullanılan bir başka kaynaktır⁶. Bu eser, *Silahtar Tarihi* ve *Zübde-i Vekayîât* ile benzer içerikte olup onlara nazaran olaylar daha kısa olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte, yer yer diğer iki kronikte yer almayan bilgilerin geniş olarak aktarıldığı da vakidir ki bunun en güzel örneği II. Mustafa'nın tahttan indirildiği Edirne Vakası'nın anlatımında görülmektedir. Mehmed Raşid Efendi tarafından kaleme alınan ve 1660-1722 yılları arası hadiselerin anlatıldığı *Târîh-i Râşid* çalışmada kullandığımız bir diğer kaynaktır⁷. Ancak bu kronikte, bizim inceleme dönemizle ilgili olayların anlatıldığı kısım diğer eserlerde aktarılanların bir tür kopyası olduğundan farklı bilgilere ulaşamadığı söylenebilir. Çalışmada kullanılan son kaynak eser ise Üsküdarî mahlasıyla bilinen ve Abdullah bin İbrahim tarafından yazılan dört ciltlik *Vâkıât-ı Ruzmerre* adlı eserdir⁸. 1688-1693 yılları arasındaki olayların gün be gün anlatıldığı bu eser, Osmanlı tarih yazıcılığında müstesna bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

3. Araştırma Eserler

Son yıllarda, Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık hareketleriyle ilgili yapılan çalışmalarda ciddi bir artış söz konusudur. Elbette bu başlık altında her birine yer verilmesi mümkün değildir. Öyle ki sadece bir derginin “eşkıyalık” konulu iki sayı çıkardığı göz önüne alındığında bu durum daha iyi anlaşılır⁹. Biz burada, alan çalışmalarına öncülük etmiş eserler başta olmak üzere konuyu farklı bakış açılarıyla ele alan eserlerden bazılarını yer vereceğiz.

Eşkıyalıkla ilgili yapılan ilk çalışmalardan biri Türkiye dışında kaleme alınmıştır. 1941'de Rus yazar Anna S. Tveritinova tarafından incelenen konu, “Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı” adıyla Türkçe yayımlanmıştır. Kitap, yazıldığı döneme

⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayîât*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1999.

⁶ *Anonim Osmanlı Tarihi*, (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000.

⁷ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. I-III, haz. Abdülkadir Özcan v.dğr., Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

⁸ Abdullah Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.I-IV, haz., Muzaffer Doğan, v.dğr. TÜBA, Ankara 2018.

⁹ Kebikeç Dergisi 2012 yılında “DOSYA: Şâki, Celâli, Âsi” adıyla 33. ve 34. sayılarını yayınlamışlardır.

göre Marksist bir bakış açısıyla kaleme alınmış olmasına rağmen önemli bir çalışmadır. Kitapta, Karayazıcı örneği üzerinden Osmanlı'daki eşkıyalık veya isyan olayları "köylü isyanı" olarak bir sınıf mücadelesi çerçevesinde yorumlanmıştır. Her ne kadar günümüzde bu görüş birçok araştırmacı tarafından kabul görmemekle birlikte, o dönem Rusya'da bu konunun ciddi bir şekilde ele alınmış olması dikkate değerdir. Ancak kitabın belli bir ideolojiyi desteler mahiyette yazıldığı da açıktır¹⁰.

Cumhuriyet Türkiye'sinde eşkıyalık, isyan ve halk hareketleri konusunda ilk ve en önemli çalışma M. Çağatay Uluçay tarafından gerçekleştirilmiştir. "XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri" isimli kitabı bölgesel bir araştırma olmasına rağmen bu alandaki en kapsamlı çalışmalardan biridir. Yazar 1944 yılında çıkan eserinden on yıl sonra, 18. ve 19. yüzyılları da kapsayan bir başka çalışma daha yayımlamıştır¹¹.

Anadolu'da meydana gelen eşkıyalık hadiseleri, bazı ilim insanları tarafından Anadolu'nun Türk kökenli unsurları ile devşirme kökenli yöneticileri arasında yaşanan çatışmanın bir sonucu olarak görülmektedir. Bu görüş her ne kadar günümüzde kabul görmese de temsilcisi olarak Hüseyin Hüsameddin ve eseri *Amasya Tarihi* zikredilmelidir. Eser dört ciltten oluşmakla birlikte, özellikle konuyla ilgili hadiselerin anlatıldığı üçüncü cildin ilgili yerlerinde olaylar açık şekilde Türk ve gayri-Türk unsurlar arasındaki çatışmalar olarak ele alınmıştır. Yine benzer şekilde, konuyla ilgili müstakil bir çalışma olmamasına rağmen İ. Hakkı Danişmend de Celâli olayları ile ilgili hadiseleri bu bakış açısıyla ele almış hatta devşirme kökenli yöneticiler için yer yer galiz tabirler kullanmıştır¹².

Orhan Türkdoğan ise Celâli olaylarını etnik temelli görmemekle birlikte merkezî otorite ve yerleşik nüfus ile göçebe Türkmen nüfus arasındaki mücadeleden

¹⁰ Eser 1941 yılında kaleme alınmaya başlanmış ve 1946'da Sovyetler Birliği İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır. Aynı yıl Abdulkadir İnan tarafından Türkçeye çevrilmiş; ancak basımı 2006 yılına kadar gerçekleştirilememiştir. Bk. Anna S. Tveritinova, *Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı*, çev. Afet İnan, Haz. A. Haydar Avcı, AYA Yayıncılık, İstanbul, 2006.

¹¹ M. Ç. Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, CHP Manisa Halkevleri Yayını, İstanbul, 1944; aynı müellif, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955.

¹² İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi C-I-V*, Yeni Türkiye Basımevi, 1972. Özellikle cilt 3'de olayların anlatıldığı yerlerde bu bakış hâkimdir. Nitekim Celali olaylarının başlamasında Çağaloğlu Sinan Paşa ön plandadır. Zira Danişmend'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda devşirme sistemiyle yetişen biri olan Çağaloğlu Sinan Paşa'nın, Türk düşmanlığı ile bilinen Papa "Sekizinci Clement" tarafından kullanıldığını iddia edilmektedir. Nitekim Sinan Paşa, görevinin ilk günlerinde ordu yoklaması yaptırarak Haçova Muharebesi'nde firar eden askerlerin tespit edilmesini ve cezalandırılmasını emretmiştir. Ancak bu emirlerin uygulanması suiistimal edilmiş ve haksız yere birçok insan cezalandırılmıştır. Çağaloğlu Sinan Paşa, bu olaydan sonra hem ordunun hem de halkın genel nefretini kazanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da Anadolu'da meydana gelen Celali olayları, Haçova Muharebesi'nden firar edenlerin devşirme kökenli yöneticilere karşı isyan etmeleri yani Türk kökenliler ile gayr-ı Türkler arasındaki bir mücadele olarak ele alınmaktadır. C.3, s.178-181.

kaynaklandığını ileri sürer. Bunu da merkez-çevre ilişkisinde millet-devlet bütünleşmesinin sağlanamamasına ve aralarında güçlü bir yapı oluşturulamamasına bağlar. Türkdoğan'a göre Celâli hareketleri, Osmanlı toplum yapısındaki her kesimden insanların merkezî otoriteye karşı başkaldırmasıdır. Ayrıca eserinde, Şii geleneğin bu hareketlerde büyük bir payı olduğu ifade edilir. Özellikle Türkmenlerin tepkilerinin önemi üzerinde durulur. Dinin Osmanlı toplum yapısında sosyal hareketlerin yoğunlaşmasında ve bağlılığında önemli bir rolü olduğuna değinilir. Nihayetinde Celâlî hareketlerinin bir köylü hareketi olarak Türk toplum tarihinin zengin bir safhasını oluşturduğu belirtilir.¹³

Anadolu'daki olaylar hakkında ileri sürülen önemli bir iddia da eşkıyalık hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşmesine aracı olduklarına dairdir. Bu görüş, Karen Barkey tarafından kaleme alınan *Eşkîyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* başlıklı eserde yer almaktadır¹⁴. Öncelikle belirtilmelidir ki bu çalışma tarih disiplini üzerine yapılmış bir araştırma olmayıp tarihsel sosyoloji alanında yapılmış bir çalışmadır. Bu açıdan, tarih alanında yapılmış diğer çalışmalardan farklı bir metodoloji ile kaleme alındığı için dikkate değer bir eser olduğu belirtilmelidir. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa gibi Batılı devletlerden farklılık arzettiğini, timar ve kul sistemi üzerinden merkezî bir yapıya sahip olduğunu, fakat 16. yüzyıl sonlarında Celâlî hareketlerinin yeni bir merkezileşme biçimine yol açtığını belirtir. Bu görüşün odak noktası, Osmanlıların eşkıyaları sisteme dâhil ederek güçlerini merkezileştirebildikleri fikrine dayanır. Barkey, isyancıların sistemin dışına itildiği Batılı devletlerin ve özellikle Fransa'nın aksine Osmanlıların onları bazen manipüle ederek bazen de müzakere ederek veya koruyarak bünyesine kattığını, bu şekilde 17. yüzyılda eşkıyalık hareketlerini kullanarak güçlerini merkezileştirmeyi başardıklarını yazar. Osmanlıların bunu sağlamak için eşkıyaları kullanmasının devlet yapılarının dikkate değer ve benzersiz bir özelliği olduğunu, bunun da diğer tarihçilerin gerileme olarak gördüğü bir durumun aksine devletin gücünün bir göstergesi olduğunu öne sürer. Bu haliyle Osmanlı'da görülen eşkıyalık veya isyan hareketlerinin bir halk hareketi, sınıf mücadelesi veya devrim olarak görülemeyeceğini ifade eder.¹⁵

¹³ Orhan Türkdoğan, "Sosyal Hareketler Olarak Celali Ayaklanmaları", *Belleten*, LX/228, (1996), s. 421-442.

¹⁴ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altıok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

¹⁵ Karen Barkey'in bu çalışması ilgili yapılan bir değerlendirme için bk. R. Aslıhan Aksoy Sheridan, "Celaliler/Eşkîyalar: Gayesiz Asiler miyiz ki Hepimiz Biz?", *Kebikeç*, XXXIII (2012), s. 111-126. Yazar burada, Barkey'in çalışmasını sosyal tarih araştırmaları açısından önemli görmekle birlikte, özellikle sınırlı bir alan incelemesi yaparak aşırı genellemelere gitmesini eleştirir. Diğer taraftan, karşılaştırmalı tarih perspektifiyle ele alınan çalışmada

Osmanlı'da yaşanan eşkıyalık ve isyan hareketlerinin ekonomik kaynaklı olduğunu ifade eden çalışmalardan biri olarak Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç tarafından kale alınan “Vergi, Zulüm ve İsyan” adlı çalışma özellikle verginin sosyo-psikolojik tahlilini yapması açısından önemlidir. Bu bağlamda, kabul edilebilir bir vergi oranına karşı mükelleflerin vergilerini ödemeye istekli oldukları belirtilir. Vergi miktarındaki artışa bağlı olarak önce apati yani ilgisizlik, sonrasında antipati yani vergi talebine karşı tepki, son aşamada ise vergiye karşı nefret haline dönüşen tutum ve buna bağlı olarak verginin reddi ve daha sert tepkiler ortaya çıkmaktadır. İşte bu çerçevede çalışmada, Osmanlı'daki Celâlî hareketlerinin temel nedeninin vergi tahsilinde yaşanan sorunlar olduğu ifade edilir¹⁶.

Osmanlı Devleti ve toplumu üzerindeki isyan ve eşkıyalık hareketleri ile bu hareketlerin karakterleri hakkında bugüne kadar yapılan en geniş kapsamlı ve dikkate değer akademik çalışmalar hiç şüphesiz merhum Mustafa Akdağ tarafından yapılmıştır. Birçok açıdan alanında ilk olan konuları, arşiv kaynaklarını araştırarak elde ettiği yeni bilgilerle ve yoğun emek harcayarak ortaya koymuştur. Şimdiye kadar bu ölçekte çalışma yapan başka bir araştırmacının çıkmadığı söylenebilir¹⁷. 1945 yılından itibaren konuyu ele almaya başlayan Akdağ, öncelikle meselelerin arka planını aydınlatmaya yönelik çalışmalar yaparak timar ve kul sistemindeki bozulmaları ele almıştır. 1950 yılında, o zamana dek pek dikkat çekmemiş olan, Osmanlı medreselerinde baş gösteren huzursuzluğu ve medreseli gençlerin hareketlerini konu edinen “Medreseli İsyanları” başlıklı çalışmayı yayımlamıştır. Ancak bu çalışmasında diğerlerinden farklı bir üslupla kendi kişisel kanaat ve düşüncelerine yer vermiş, ayrıca olaylara gereğinden fazla anlam yüklemiştir. Yazarın 1955 yılında, Celâlî karışıklıklarının başlangıcına dair eseriyle birlikte aynı yıl İslam Ansiklopedisi'nde "Karayazıcı" maddesi yayımlanmıştır. Sonraki yıllarda bu konulardaki araştırmalarına devam eden yazarın, 17. yüzyıl Osmanlı Tarihi'ni genel çizgileriyle aktardığı eseri ile Osmanlı'da “ayanlık” üzerine yapmış olduğu çalışmaları önemlidir. Akdağ'ın ölümünden sonra öğrencilerinden Prof. Dr. Musa

Fransa ve Osmanlı'nın karşılaştırılmasının ortak zemini olmadığını, ayrıca devlet merkezileşmesinden neyin kastedildiğinin yeterince açık olmadığını belirtir.

¹⁶ Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç, *Vergi, Zulüm ve İsyan*, Phoneix Yayınevi, Ankara 2002.

¹⁷ Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *DTCFD*, 3 (1945), s.419-431; Mustafa Akdağ, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, *DTCFD*, V/3 (1947), s.231-309; Mustafa Akdağ, “Medreseli İsyanları”, *İÜİFM*, XI/1-4 (1950), s.361-387. Mustafa Akdağ, *Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması*, 1955, Ankara, AÜ Basımevi; Mustafa Akdağ, “Karayazıcı”, *İA*, 6 (1955), s.339-343; Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları (1550-1603)*, DTCF Yayınları, Ankara 1963; Mustafa Akdağ, “Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, *DTCFTAD*, II/2 (1964), s.1-49; Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *DTCFTAD*, IV/6-7 (1966), s.201-247; Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *DTCFTAD*, 1975, VIII/14 (1970-1974), s.51-61.

Çadircı, onun bahsi geçen konulara dair çalışmalarını ve bazı makalelerini tek kitap haline getirilerek yayımlanmıştır. Araştırmacılar için bu eser, günümüzde dahi bir başvuru kaynağı niteliğindedir¹⁸.

Araştırma konumuz hakkında açıklanması gereken önemli bir husus, Eric Hobsbawm tarafından ortaya konulan “sosyal eşkıyalık” kavramıdır. Bu kavram, toprak beyleri ve devlet tarafından suçlu görülen yasadışı köylüler anlamında kullanılmasına rağmen Hobsbawm’ın eserinde, köylü toplumunda kabul görerek kahraman, adalet savaşı, hak savunucusu hatta özgürlük önderi ve ayrıca her koşulda hayranlık uyandıran, yardım edilecek ve desteklenecek kişiler şeklinde tanımlanır¹⁹. Hobsbawm’un bu çalışması, sosyal eşkıyalık kavramının yanı sıra eşkıyaların tarihi, kültürel ve siyasal önemini de ele alır. Özellikle Avrupa ülkelerindeki sosyal eşkıyalık hareketleri örnek alınarak bu hareketlere karşı toplumun tepkisi ve ortaya çıkış nedenleri üzerinde durulur. Ancak eserde yer verilen örneklerin neredeyse hepsi 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyıla aittir. İstisna olarak Robin Hood ve Köroğlu²⁰ karakterlerine yer verildiği belirtilmelidir. Buradan hareketle eserde, bizim inceleme dönemimiz dâhil sosyal eşkıyalık türü eylemlere rastlanmamaktadır.

Osmanlı Tarihi’nde efsanevi bir karakter olarak Köroğlu sosyal eşkıya kategorisine dâhil edilmeye çalışılmışsa da daha başka araştırmalarda da eşkıyalık kavramını bu katagoride ele alınan çalışmalar vardır. Bunlar her ne kadar 19. yüzyıla ait ise de eşkıyalık kavramın esas anlamı göz ardı edilerek hazırlanmışlardır. Bütün eşkıyalık olaylarının, haksızlığa başkaldırı niteliğinde olduğundan hareketle incelenmesinin tarihi gerçekliğe uygun olmayan bir yaklaşım olduğu belirtilmelidir²¹.

¹⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin Dirlik Düzenlilik Kavgası* Celâli İsyancıları, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

¹⁹ Hobsbawm, “sosyal eşkıya” olarak tanımladığı eşkıya türünün, toplumsal rolü ve köylüler ile olan ilişkisine bağlı olarak dokuz özellik belirlemiştir. Bu özellikler şunlardır: 1. Sosyal eşkıya suç işlemek kastıyla değil, zulüm gördüğü için suça başlar. 2. Erdemli eşkıya haksızlıkları düzeltir. 3. Sosyal eşkıya zenginden alır fakire verir. 4. Sosyal eşkıya, kendini savunmak için ya da haklı bir gerekçe olmadan ölme dışında adam öldürmez. 5. Eğer yaşarsa onurlu bir vatandaş ve topluluk üyesi olarak halkına geri döner. Aslında topluluğu hiç terk etmez. 6. Hayatta kalmayı başarırsa şerefli bir vatandaş ve toplumun bir üyesi olarak ait olduğu topluma geri döner. 7. Sosyal eşkıyaya halk hayranlık duyar, ona yardım eder ve destek verir. 8. Erdemli eşkıya ancak bir ihanet sonucu ölür. Çünkü hiçbir zaman toplumun hiçbir ferdi ona karşı otorite ile işbirliği yapmaz. 9. Bir kahraman olarak sosyal eşkıya görülemez olduğu için kolay kolay yakalanamaz. Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011. Sosyal eşkıyalık için özellikle bk. s. 24-44.

²⁰ Mustafa Akdağ, Celâliler üzerine yaptığı araştırmalar üzerine Köroğlu ile Celâliler arasındaki ilişkiyi tarihi belgelere dayanarak tespit etmiştir. Akdağ, belgelere dayanarak Bolu ile Gerede arasında 1581’den itibaren iki yüz kişilik bir grupla soygunculuğa başlayan ve Köroğlu efsanesinin kahramanı olan Köroğlu Ruşen’i, ilk tanınmış levent bölükbaşı veya daha uygun bir ifadeyle Celâli reisi olarak belirler. Bilhassa Köroğlu’nun yaşadığı bölgenin İstanbul-İran askeri yolu üzerinde olmasının onu popüler kıldığını belirtir. Ayrıca, arşiv kaynaklarından elde ettiği bilgiler ile halk edebiyatı çalışmalarından elde edilen bilgilerin tamamıyla birbirini destekler nitelikte olduğunu ifade eder. Akdağ, *Dirlik Düzenlilik*, s. 265-386.

²¹ Bu tür bir çalışma için bk. Sabri Yetkin, *Ege’de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1-19.

Bazı araştırmacılar, Osmanlı tarihindeki ayaklanma ve eşkıyalık olaylarını bu bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Ancak incelenen dönem için gözlemlenen şudur ki halk, eşkıyalara ya da isyan eden insanlara destek vermemiş, aksine eşkıyalık yapanlar halka musallat olmuşlardır. Eğer eşkıyaların halka yardım için mücadele ettiklerini düşünürsek, sicil ve şikâyet defterlerinde yer aldığı üzere; malı-mülkü yağmalanan, eşyası, parası çalınan, çoluk çocuğu yaralanan ya da öldürülen, evleri yakılıp yıkılan insanların şikâyet dilekçelerini ve dava kayıtlarını nasıl göz ardı edebiliriz? Nitekim incelenen dönem içerisinde çok sayıda mağdur insanın kayıtları yer almış olmasına rağmen hiçbir şekilde eşkıyanın zenginden aldığı malı fakire verdiği ya da zulme uğramış bir kişinin hakkını aradığına dair bir belgeye rastlanmamıştır. Sosyal eşkıyalık, çok özel koşullar altında ortaya çıkabilecek nadir bir eşkıyalık türü olup, insanlık tarihinde çok daha başka erdemli davranış biçimleri varken eşkıyalık eylemine böyle bir anlam yüklemek ideolojik yönü ağır basan bir yaklaşımdır²².

S. White'in "İsyân İklimi" adlı çalışması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eşkıyalık ve isyan olaylarına farklı bir perspektiften yaklaşarak, iklim ve çevresel faktörlerin tarih boyunca kitlesel, sosyal ve politik hareketlerde insanlık tarihini şekillendirici bir rol oynadığını savunmaktadır. Bu kapsamda, dünya tarihinin son 500 yılına ait bir dizi vaka çalışması aracılığıyla, aşırı hava olaylarının, doğal kaynak kıtlığının ve diğer çevresel faktörlerin toplumsal huzursuzluğa ve siyasi devrime yol açtığını göstermeye çalışmaktadır. Küçük Buzul Çağı tüm dünyayı etkileyen önemli bir iklim olayıdır ve olumsuzluklarının en yoğun yaşandığı bölge Yakındoğu ve özellikle de Osmanlı coğrafyası olmuştur. Bu sebeple 1590-1610 yılları arasında meydana gelen krizin temel sebebinin iklim olduğunu savunmaktadır. Kuraklık, kıtlık, savaş ve bedelli alımlar gibi faktörler eşkıyalık olaylarını tetiklemiştir. White'a göre, 1596 yılında patlak veren Celâlî eşkıyalığının temel nedeni de iklimdir. Vergi memurları, 200 bin koyun talebiyle bölgeye geldiklerinde, yaşanan kuraklık nedeniyle tarımsal verimlilik ve hayvansal üretim düşmüştü. Bu durum, ilk defa Celâlîlerin açık isyanıyla sonuçlanmış ve bu dönemde çok sayıda başıbozuk eşkıya bir araya gelerek daha örgütlü bir yapıya bürünmüşlerdi.

Küçük Buzul Çağı etkisiyle başlayan kıtlık sorunu, ürün tedarik zincirinde sorunlar yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Avusturya ile yapılan savaşa öncelik verilmesi de bu soruna katkıda bulunmuştur. Yazara göre, 1596-1610 yılları arasında

²² Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.8 vd. Bu eser hakkında yapılan eleştiri için bk. Gültekin Yıldız, "Devlet-Merkezli Tarihin Alternatifi Eşkıyalıkperestlik mi?", *Simurg Kitap Kokusu*, 2-3 (2000), s. 60-75.

ortaya çıkan bu isyanlar Osmanlı Tarihi açısından Timur istilasından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen en kötü kriz olarak nitelendirilebilir. Öte yandan yazar, bu isyanların Osmanlı toplumunda neden dönüştürücü bir düzeye ulaşamadığı konusunda, hanedanın esnekliği ve devamlılığından kaynaklanan oldukça farklı bir görüş ortaya koymaktadır. Çin'de Ming-Qing Hanedanlığı değişirken, İngiltere ve Hollanda'da rejim değişiklikleri olurken, bu değişimler toplumdaki insanlara yeni fırsatlar getirirken, Osmanlı İmparatorluğu için durum böyle gelişmemiştir. Son olarak, 17. yüzyılın sonlarında meydana gelen eşkıyalık olayları bir bakıma Celâlî olaylarını andırır ve yine esas olarak iklim faktörleri başrolde. White'ın bu çalışması toplumsal olaylara farklı bir bakış kazandırması bakımından önemli olmakla birlikte neredeyse bütün olayları iklimsel faktörlerle açıklamaya çalışması, araştırmacıyı, yapısal faktörlerin ve özellikle de insan iradesinin göz ardı edildiği determinist bir bakışın girdabına düşürebileceği bilinmelidir²³.

Konu hakkında farklı bakış açılarıyla ele alınan eserlerden anlaşılacağı üzere eşkıyalık konusu her araştırmacının kendi birikimi, ilgi alanı ya da düşünce tarzına göre ele alınmış ve yazarlar aynı olguyu farklı biçimlerde değerlendirmişlerdir. Bu aslında olağan bir durum gibi görünse de bazı araştırmacıların ideolojik eğilimlerinin meseleyi ele alış biçiminde daha ön plana çıktığı görülmektedir.

²³ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâlî İsyânları*, çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

ARAŞTIRMA SORULARI VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Osmanlı'nın "Felaket Seneleri" olarak adlandırılan başarısız Viyana Kuşatması'ndan (1683) Karlofça Antlaşması'nın imzalandığı 1699 yılları arasındaki uzun savaş döneminde ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'nin en önemli sosyal meselelerinden biri olan eşkıyalık hareketleri incelenmektedir. II. Viyana Kuşatması ile ilgili siyasi, askerî, lojistik gibi konular üzerinde çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, bu uzun savaş döneminin Osmanlı sosyal hayatına etkileri üzerine herhangi bir araştırma bulunmamaktadır.

Osmanlı tarih araştırmalarında, eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkış nedenleri, sonuçları ve Osmanlı Devlet idarecilerinin bu tür hareketler karşısında ne tür tedbirler aldığı yapılan çalışmalarda belli ölçüde ortaya çıkarılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmaların Osmanlı sosyal hayatının en önemli meselelerinden biri olan eşkıyalık hareketini tam anlamıyla ortaya koyduğu iddia edilemez. Hiç şüphesiz bu duruma, tarihsel süreçte eşkıyalık hareketlerinin çok farklı nedenlerle ortaya çıkmış ve farklı sonuçlar doğurmuş olması kadar, bir takım ideolojik kaygılarla bu eylemlere farklı anlamlar yüklenmiş olmasının yol açtığı da söylenebilir. Buradan hareketle çalışmada, Osmanlı'da meydana gelen eşkıyalık olaylarının mahiyetini ortaya çıkarabilmek için şu sorulara cevap aranacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen savaşlar eşkıyalık hareketlerini nasıl etkilemiştir? Eşkıyalık hareketlerinin insan kaynağı nedir? Bu eylemler gelir düzeyi düşük insanların başlattıkları olaylar mı, yoksa daha iyi mantsıp elde etmek ya da azledildikleri makama geri gelmek isteyenler tarafından mı gerçekleştirilmiştir? Eşkıyalık hareketlerini devşirmeden gelen askerî sınıf ile Müslüman reayadan gelen askerî sınıf arasındaki güç mücadelesi ve etnik bir mesele olarak görmek mümkün müdür ya da bir Osmanlı tarz-ı siyaseti olarak bu tür hareketleri manipüle etmek suretiyle devletin, merkezî otoritesini güçlendirdiği bir araç olarak mı görmek gerekir? Eşkıyalık olayları imparatorluğun belirli bölgelerine mahsus mudur? Hadiselerin ortaya çıkardığı tahribatın boyutunu istatistiki olarak ortaya koymak mümkün müdür? Bu sorulara aranan cevapların bir yansıması olarak bu araştırma ile alandaki çalışmalara katkı sunmak hedeflenmiştir.

Tez konumuzun ana kaynağı arşiv belgeleri olduğu için çalışmada betimsel tarama modeli benimsenmiştir. Bu model, incelenen zaman diliminde meydana gelen olayları

olduğu gibi gösterme ve mevcut durumu tespit etmeye yönelik yapılan çalışmalardır. Böylece incelenen dönem içerisinde meydana gelen eşkıyalık olayları, kendi koşulları içerisinde var olduğu haliyle tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda 21 Atik Şikâyet Defteri, 13 Mühimme Defteri ve 93 Şer'iyye Sicil Defteri'nden oluşan toplam 127 defter, çalışmanın objesi olarak belirlenmiştir. Şer'iyye Sicilleri ile Atik Şikâyet defterlerinin neredeyse tamamına yakını, Mühimme defterlerinin ise büyük çoğunluğu günümüz yazı diline çevrilmediğinden, 29.812 sayfadaki 80.904 belgenin tek tek taranması gerektiği gerçeği ile baş başa kalınmıştır. Bu aşamada, taranması gereken kaynakların sayıca büyüklüğü ve araştırılan konunun kavramsal olarak farklı kullanımlarının bulunması nedeniyle taramada esas alınacak kavram ve kelimelerin net olarak tespit edilmesi yoluna gidilmiştir. Zira konu üzerine yapılan çalışmalarda *eşkıya*, *isyan*, *zulüm* ve benzeri kavramların birbirinden farklı içerikte olmasına rağmen genellikle aynı anlama gelecek şekilde ya da birbiriyle iç içe geçmiş halde ele alındığı görülmüştür²⁴. Şayet biz de konuyu bu bakış açısıyla ele almış olsaydık taranacak kavram ve kelime sayısı daha da artacak, hem tarama süresi hem de tespit edilen belge sayısının hacmi genişleyecekti. Bu durumu göz önüne alarak çalışmada *eşkıya*, *şekavet*, *şakî*, *Celâlî*²⁵, *ehl-i fesad*, *kapısız levent* ve *sekbân* gibi kelime ve kavramlar esas alınarak tarama yapılmıştır. Uzun süren bir çalışma sonucunda konumuzla ilgili olarak 2.934 belge tespit edilmiştir.

Çalışmada kullanılacak belgelerin tespitinden sonra, bu belgelerin çok büyük bir kısmı günümüz yazı diline diğer bir kısmı da geniş özetler halinde Word ortamına aktarılmış ve ortaya yaklaşık bin sayfalık bir bilgi yumağı çıkmıştır. Bu aşamada, belgelerden elde edilen bilgilerin çözümlenmesinde *içerik analizi yöntemi*²⁶ kullanılmıştır. Böylece Word ortamındaki bilgiler belirlenen kriterlere göre tasnif edilerek tahlil edilmeye başlanmıştır. Yapılan tasnif ve tahliller sonucunda bazı belgelerin birbirinin aynı oldukları, özellikle Mühimme Defterleri'nde bulunan bazı belgelerin suretlerinin Şeri'yye Sicilleri'nde de yer aldığı görülmüştür. Bu durumda, çalışma için oldukça kritik bir karar alınarak Word ortamındaki belgelerde yer alan bilgiler Excel ortamına aktararak niceliksel verilere dönüştürülmüştür. Böylelikle, incelenen dönem içerisinde meydana gelen eşkıyalık olaylarını istatistiksel olarak değerlendirebileceğimiz

²⁴ Bu konuyla ilgili yapılan tartışmalara ilerleyen sayfalarda yer verilmektedir.

²⁵ İncelediğimiz dönem içerisinde bu tabire neredeyse hiç rastlanmamıştır.

²⁶ İçerik analizi ya da muhteva analizi: Birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldırım, A. Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 227.

çok kıymetli bilgilere ulaşılmıştır. Aslında bu kritik karar, Word ortamında dağınık halde olduğundan görülemeyen ve anlaşılamayan hatta küçük ayrıntı içeren bilgilerin dahi Excel ortamına aktarılarak görünür ve anlaşılır kılınmasını sağlamıştır. Dahası bununla da yetinilmemiş, Excel dosyasındaki veriler tablo ve şekillerle işlenerek eşkıyalık olaylarının boyutları daha net bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Metin inşa sürecinde ise olayları peşi sıra anlatmak yerine şekil ve tabloları merkeze alarak daha kompakt bir anlatım yoluna gidilmiştir. Bu şekilde hem kaynaklardan elde edilen bilgilerin tamamının metin içerisinde kullanılması sağlanmış hem de çalışmanın hacmi makul seviyede tutulmuştur. Ayrıca eşkıyalık olaylarının sebeplerinin ele alındığı bölümde sosyoloji, krimonoloji ve psikoloji biliminin kuramlarından da istifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın bu haliyle, daha önce konu üzerine yapılan benzer çalışmalardan farklı bir usul takip etmesi yönünden farklılık gösterdiği söylenebilir.

GİRİŞ

Zamansal, mekânsal ve toplumsal farklılıkların yanı sıra olay ve kavramlar üzerinde değerlendirme yapan öznenin insan olmasının etkisiyle, tarih biliminin konusunu teşkil eden kavram ve olaylar hakkında farklı değerlendirme ve tanımlamalar yapılmıştır. Bu da aynı kavramla ilgili birbirinden bağımsız, farklı tanımlamaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum bir yönüyle olay ve kavramların doğru anlaşılmasını ve farklı yönleriyle değerlendirilmesini sağlarken, diğer yönüyle anlam karmaşasına ve çelişiklere neden olmuştur. Diğer taraftan, sübjektif olsa bile farklı tanım ve değerlendirmelerin literatüre yerleşmesi, iddia sahibinin tarih disiplini üzerindeki etkisi ve yetkinliğiyle paralellik arz etmiştir. Tilly, 21. yüzyıla girerken “toplumsal hareket” kavramının totaliter iktidarlara karşı çıkacak bir ağırlık, gür sesli bir çağrı, farklı sorunlara karşı geniş bir katılımı desteklenen eylem çağrısı olarak ifade edildiğini, fakat bunun her zaman ve her toplum için geçerli olmadığını iddia etmiştir. Ayrıca bazı tanımlamalar üzerinden anlaşılmaya çalışılan birçok toplumda, bahsedilen olayların yaşandığı zaman diliminde bu tanımların oluşmadığını belirtmiştir²⁷.

Tarih alanının makro düzeydeki çözümlemelere öncelik vererek genel değerlendirme ve sonuçlara varması, sıradan bireylerin amaç ve eylemlerinin göz ardı edilmesine zemin hazırlamıştır.²⁸ Eşkıyalık bağlamında düşünüldüğünde, sosyal eşkıyalık olarak yapılan değerlendirmelerde geniş bir potadaki benzer eylemler üzerinden yapılan genellemelerle ortak bir çıkarım elde edilmesi, büyük farklılıklara götüren ayrılıkların ihmal edilmesine sebep olmuştur. Diğer yandan, eşkıyalığa yönelik yazımda Hobsbawm gibi bazı araştırmacıların toplumdaki eşkıyalık hadiselerine yeni bir bakış açısı kazandırma kaygısı da etkili olmuştur.²⁹ Sonuç olarak tarih biliminin genel özellikleri, metodu ve araştırmacıların değerlendirme biçimi eşkıyalık ve isyan gibi kavramlarda da farklı sonuç ve değerlendirmelere varılmasına neden olmuştur³⁰. Bu durum Braudel'in “tek bir tarih ve tek bir tarih metodu yoktur; tarihler, metodlar, merak konuları, görüş açıları vardır. Yarın başka merak konuları, başka görüş açıları olacağı”³¹ görüşünü doğrulamaktadır.

²⁷ Charles Tilly, *Toplumsal Hareketler 1768-2004*, çev. Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul 2008, s. 16.

²⁸ M. Ersin Kuşdil, “Tarihsel Çözümlemelerde Sosyal Psikolojik Kuramların Yeri: Celali Ayaklanmaları Örneği”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, VI/21 (Kış, 2007/2008), s. 36-37.

²⁹ Hobsbawm, *Eşkıyalar* s. VIII.

³⁰ Mustafa Malhut, “Sistem ve Tarih”, *History Studies*, III/1 (2011), s. 206.

³¹ Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, C.1, Eren, İstanbul 1989, s. 12.

Savaş, zafer, yenilgi, haydutluk gibi tarihi olay ve kavramların anlatımında dil büyük bir etkiye sahiptir. Her ne kadar eylemin oluşmasında dil ikincil etken olsa da olayın hatırlatılmasında ve bilimsel bir metotla aktarımında dil birincil etkene dönüşmektedir. Avrupa’da Devlet, hanedan, sınıf, kilise, tarikat gibi hâkim unsurların etkisiyle uzun bir dönem, olayların nasıl olduğundan ziyade sonuçları üzerinde durulmuş ve sonuçlar kayıt altına alınmıştır. Bu da kullanılan dilin ideolojik, kötü niyetlilerin veya çıkarların aracı olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır.³² Dilin kullanımı ile ilgili dikkate değer bir husus da doğası gereği yeni tarihsel gelişmelerin benzer eski tarihsel gerçekliklere tam olarak tekabül etmemesi gerçeğinin ihmal edilerek benzer isim ve kavramlarla açıklanmaya çalışılmış olmasıdır³³.

Günümüzde olay hakkında isyan, soykırım, kavga gibi kavramların kullanılması eylemciler açısından olumsuz bir durum oluştururken; zafer, barışın tesis edilmesi, halk hareketi, demokratik başarı gibi kavramların kullanılması olumlu bir izlenim bırakmaktadır. Böyle bir ortamda taraflar aynı olay hakkında kendi lehlerine olan ve albenisi güçlü kavramı tercih etmektedir. Örneğin merkezî kuvvete karşı bir eylem, haklı ya da haksızlığı ve farklı yönleri dikkate alınmadan isyan olarak ya da tam tersi bir şekilde halk hareketi olarak ifade edilebilmektedir. İçerisinde haklı gerekçeler ya da büyük trajediler barındıran bir savaş zafer veya katliam olarak ifade edilebilmekte, propaganda yoluyla bu algı kitlelere benimsetilmeye çalışılmaktadır. Daha da dikkat çekici olanı ise kavram ya da nitelemeler geçmişte yaşanmış benzer olaylar için genelleştirilerek³⁴ hem fikir temellendirilmekte hem de olaya gerekçe oluşturulmaktadır. Sistemin bir bütün olduğu göz önünde bulundurulacak olursa bahsedilen uygulamalar, tarih metodolojisinin mekânsal bağlamda birbirinden kopuk ve tedrici gelişim sürecini ortaya koyduğu gibi gerçeği yansıtmakta zaman zaman yetersiz kaldığını da göstermektedir.

Konu bütünlüğü ve Osmanlı’da yaşanan kimi asayiş hadiselerinin anlaşılabilirliğini sağlamak için eşkıyalık kavramının tanımına ve Osmanlı literatüründeki kullanımına değinmek yararlı olacaktır. Osmanlı Devleti’nde eşkıyalık eyleminde bulunanlar çoğunlukla “şakî” ve “eşkîya” sözcükleri ile tarif edilmiştir. Bahtsız, fena hareketli, haylaz, habis, haydut, dağ hırsızı, yol kesen anlamlarına gelen “Şakî” sözcüğü Arapça bir

³² Reinhart Koselleck, *Kavramlar Tarihi Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatigi Üzerine Araştırmalar*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 16-20.

³³ Eric J. Hobsbawm, *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, Türkçesi Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 44.

³⁴ Charles Tilly, *Toplumsal Hareketler 1768-2004*, çev. Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul 2008, s. 21-22.

sıfat olan şekavetten türemiştir. “Eşkîya” sözcüğü ise “şakî” kelimesinin çoğul halidir³⁵. Osmanlı dönemine ait belgelerde; soygun yaparak halkın can ve malına kasteden kişiler için eşkıya, şakî, suhte eşkıyası, haramî, ehl-i fesad gibi sıfatlar kullanıldığı gibi haydut, celâli, eşirrâ, haramzâde, türedi sıfatları da eşkıya sıfatına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır³⁶. Eşkîyalık yaygın bir ifadeyle; “zor kullanarak kişilerin mallarına el koyma, hayatlarına kastetme, onlara maddi ve manevi zarar verme ve bu işi özel bir teşkilat hâline getirme eğilimine denir. Bu işleyişe bozuk siyasi ve ekonomik şartların hüküm sürdüğü yerlerde oldukça sık rastlanır.” Eşkîyalığa yönelik kullanılan tanım ve sözcüklerle topluma veya devlete karşı işlenen suçun yanı sıra idari ve sosyal yaşam üzerinde büyük etkiye sahip bir insan tipi de tarif edilmeye çalışılmıştır³⁷.

Osmanlıda eşkıyalık suçu genellikle reaya tarafından işlenmiştir. Fakat subaşı ve yeniçeri gibi askerîler ve bazı yöneticiler eşkıyalarla birleşerek köy basmış, zorla para ve mal toplayarak maddi çıkar elde etmek suretiyle halka zulmetmiştir³⁸. Hatta reaya ve bahsi geçen bazı görevliler zaman zaman devlete isyan ederek devletin güvenliğini tehdit etmiştir.

Eşkîyalık, isyan gibi asayişle doğrudan bağlantılı kitlesel eylemlerde topluluğun hareket yönünü belirleyen algılardan biri, zulüm veya zulme uğramışlık duygusudur. Bu duygunun sahibi, düşman olarak gördüğüne karşı öfke hisseder. Karşı tarafın yaptığı her eylemde bir art niyetin belirleyici olduğunu düşünür. Herhangi bir talep veya bahane, amaca ulaşmak için bir araca dönüşür. Bununla birlikte zulme uğramışlık hissi yaşayan toplumlar hadiseler karşısında farklı tavırlar sergiler. Ayrıca otoritenin izleyeceği yöntem kitlenin tavrı üzerinde belirleyici olur. Zulüm algısına karşı örgütlenmiş kitlenin merkezî kuvvet tarafından zorla bastırılmaya çalışılması, merkezî otorite açısından kısa vadeli çözüm üreterek kontrolün ele alınmasını, kitleye ve amaca bağlılığı zayıf olanların uzaklaşmasını sağlar. Fakat kitlenin kenetlenmesine, güçlenmesine ve daha geniş bir tabana yayılarak fırsat kollamasına da zemin hazırlar. Diğer taraftan, otorite tarafından bir taktik olarak kitlenin taleplerinin kısmen karşılanması, kitleye katılmak üzere olanları ve güçsüz olanları vazgeçirir. Hatta bu durum kısmen şahsi taleplerin karşılanması olarak

³⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 781; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yay. haz. Aydın Sami Güneçal, Aydın Kitabevi, 15.Baskı, Ankara 1998, s. 238.

³⁶ Mücteba İlgürel, “Eşkîya”, TDİVA, XI (1995), s. 466-469.

³⁷ Fahri Maden, *Kastamonu’da Eşkîyalık*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018, s.16; Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkîya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 67.

³⁸ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007, s. 18.

algılandığı için kitlenin bir kısmı tarafından rüşvet ve ahlaksızlık olarak değerlendirilir ve içeride önemli çatışmalara sebep olur³⁹.

Osmanlı devlet hukukunun temel kaynakları olan Kuran ve hadise göre zulüm; haksızlık, işkence ve eziyet etmekle alakalı fiilleri içine alan geniş kapsamlı bir sözcüktür. Güçlünün güçsüze, erkeğin kadına, babanın evlada, satıcının alıcıya haksızlığı veya tam tersi durumlar bu sözcüğün kapsamına girmektedir. İslam dininin ana kaynakları olan Kuran ve hadislerde zulmün suç olduğuna ve bununla ilgili yaptırımlara değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kamu görevlileri tarafından işlenen suçların büyük bir kısmı zulüm olarak değerlendirilmiş, fakat zulüm/zulm kavramının içeriği tam ve ayrıntılı olarak açıklanmamıştır. Zulüm genel hatlarıyla, “*devlet hizmetlilerinin halka türlü yollarla haksız ve ağır işlemler yapması*” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca kamu görevlisinin diğer bir yöneticiye karşı yaptığı benzer eylemler de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Zulme/zalime karşı mücadele edilirken hem İslam hukukunun esasları hem de örfi hukuka göre padişahın zalime karşı halkı koruma gerekliliği merkeze alınmıştır. Fakat İslam hukukunda zulüm suçlarıyla alakalı doğrudan yaptırım bulunmadığı için herhangi bir ayrıma tabi tutulmayan bu tür suçlar örfi hukuka göre muameleye tabi tutulmuştur⁴⁰. Diğer taraftan reaya eliyle gerçekleştirilen eşkıyalık eylemleri sırasında gasp, soygun, cinayet gibi suçlar yoluyla halka zulmedilmesi toplum ve idare üzerinde büyük bir etki oluşturmuş ve eşkıyaya karşı girişilen mücadelede belirleyici olmuştur.

İslam dininin Müslüman ve zimmilere yönelik emirleri, yöneticileri bu zümrelere karşı kötü muameleden men etmiştir. Fakat idarecilerin bir kısmının devlete yaptıkları hizmetlerin karşılığını reayadan temin etmeleri ve halkla doğrudan temas kurmaları uygulamada zulme ve zorbalığa kapı aralamıştır. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın son yıllarından itibaren idareciler; *boyunduruk akçesi*, *selamiye*, *bayramlık*, *paşa arpası*, *defter harici tekâlif*, *cerime*, *pişkeş* gibi adlarla kanun dışı vergiler topladıkları gibi, kanuna aykırı bir şekilde “devre çıkararak” veya irtikâp yoluyla haksız kazanç elde etmiştir. Hatta ufak çaplı irtikâp suçları birçok defa Osmanlı sınırları içerisindeki yabancılara karşı da gerçekleştirmiştir.⁴¹ Beylerbeyi ve sancak beylerinin maiyet memurları ve hasların başında bulunan voyvodaların halktan zor kullanarak bazı vergiler talep etmesi; kadı ve eminlerin kendileri için istedikleri vergiler reayada büyük rahatsızlığa neden olmuştur. Diğer taraftan halktan talep edilen ağır kamu vergileri de halkta memnuniyetsizlik ve kin

³⁹ Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 23-24.

⁴⁰ Mumcu, *a.g.e.*, s. 15-21.

⁴¹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 7-20.

duygusuna neden olmuştur. Fazla vergi talebi karşısında Anadolu'nun birçok yerinde kitlesel tepkiler meydana gelmiştir. Bu hareketler, beylerbeyi ve sancak beyleri tarafından yapılan zulme bir tepki olduğu için bu görevlilerin maiyet memurları (kapu ağaları), bahsedilen cibrî vergileri toplamaya giderken beraberinde büyük kitlelerle karşılaşabilecek kalabalık kuvvetler bulundurmıştır. Akdağ'a göre; köylüleri itaat altına almak amacıyla böyle kalabalık kuvvetlerle gidilmesi büyük Celâlî gruplarının toplanmasına neden olmuştur⁴². Bu yönüyle bir etki tepki durumu söz konusu olmuştur.

Osmanlı dönemi Celâlî olayları ile ilgili araştırmaların bir kısmında Celâlilik isyan olarak ele alınmıştır. Oysaki eşkıyalık faaliyetleri ile isyan hareketleri arasında temelde bazı farklar bulunur. Nitekim isyan kelimesi; “*asi olmak, başkaldırmak, boyun eğmeme, ayaklanma ve itaat etmemek*” anlamlarına gelir⁴³. İsyanlar; ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenlerden kaynaklandığı gibi isyanların ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde bu genel nedenlerle birlikte fertlerin yaşam dönemleriyle sınırlı olan özel nedenler de rol oynar⁴⁴.

Arapça “şakî” kelimesinin çoğul hali olan “eşkîya” ise harami, haydut ve yol kesen anlamlarında kullanılmıştır⁴⁵. Eşkîyalığı ortaya çıkaran genel ve özel nedenlerin isyanın nedenleriyle benzer veya yakın olması ve her iki hareketin de temelde mevcut düzene, emniyet ve asayişe kastetmesi isyan ve eşkıyalık kelimelerini anlam bakımından birbirine yaklaştırmıştır. Buna rağmen isyan ve eşkıyalık hareketleri arasında bazı temel farklar bulunur. Nitekim isyanda; devlete, hükümdara veya meşru idareye karşı gelme durumu söz konusudur. Bu bakımdan meşru kabul edilmeyen devlet veya kişilere yapılan kalkışmalar isyan niteliği taşımaz. İsyan, mevcut yönetim veya hükümdara yönelik geçerli bir sebep (te'vil) ile güç ve kuvvet kullanarak karşı durmayı ifade eder⁴⁶.

Eşkîyalık ve isyan arasındaki bu farklılıklara rağmen Osmanlı'da padişah veya meşru düzene karşı girişilen isyan hareketleri ile eşkıyalık faaliyetleri birbirinden

⁴²Mustafa Akdağ, “Celâlî Fetreti” s. 56-57, Şaban Bayrak, *Anadolu'da Eşkîyalık Olayları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı 1700-1750)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 39 vd.

⁴³Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Lûgat*, s. 464; A. Mevhibe Çoşar ve Emre Türkmen, “Bir ‘Kavram Alanı’ Belirlemesi: Devrim, İhtilal, İsyan”, *Zamanın İzleri: İlkeler, İdeolojiler Ve İsyanlar*, ed. Temel Öztürk. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2007, s. 11-28.

⁴⁴İsyanların genel ve özel nedenlerin hakkında geniş bilgi için bk. Abdulhamit Budak, *Toplumsal Bir Hareket Olarak İsyan ve Din*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hitit Üniversitesi, Çorum 2019, s. 55-67.

⁴⁵Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 781; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Lûgat*, s. 977.

⁴⁶Efkan Uzun, XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması: Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2008, s. 1.

tamamen ayırt edilmemiş, padişah ve mevcut düzene karşı girişilen her türlü eylem/eylemci “eşkîya”, “şakî” veya “celâlî” olarak nitelendirilmiştir⁴⁷.

Osmanlı Devleti tarafından asayişe etki eden kitlesel eylemler eşkıyalık bağlamında değerlendirilmesine rağmen Akdağ başta olmak üzere bazı araştırmacılar Osmanlıda yaşanan eylemleri isyan olarak nitelemiştir. Akdağ’a göre; 16. asrın ortalarından itibaren fiili vakalarla kendini gösteren ve 1576-1596 yıllarında hızla genişleyerek bütün Anadolu’yu etkileyen celâlî hareketleri daha çok isyan silsilesi olarak görülmektedir. Başlangıçta iktisadi buhranların köy ekonomisi üzerindeki etkisinin sonucunda meydana gelen Celâlî isyanlarına katılan suhteler ve levendler, yaptıkları soygunları bir geçim kaynağı haline getirmiştir. Tımarlı sipahilerin Celâlî mücadelesine katılarak altı-bölük halkı maiyetinde memurluğu da ellerine almaları Celâlî isyanlarını daha da güçlendirmiştir⁴⁸.

Yukardaki iddiaların aksine Celâlîliğin, barındırdığı bazı hususiyetlerden dolayı isyandan ziyade eşkıyalık eylemleri kapsamında ele alınabileceği de değerlendirilmektedir. Çünkü Celâlîler, en güçlü olduğu dönemlerde dahi yeni bir devlet kurmaya kalkışmamışlardır. Çoğu zaman Celâlîlerin başına geçecek ve onları bir araya toplayacak güçlü bir aile veya önder de olmamıştır. Sekbanlar, levendler, softalar ve Anadolu’nun başıbozuk ve işsiz takımından oluşan bu kitle hiçbir zaman devlet kurma amacı gütmeyeceği gibi eylemlerin katılımcıları zamana ve duruma göre değişkenlik göstermiştir. Celâlîlerin ileri gelenlerinin asıl amacı Osmanlı idaresi içinde rütbe ve güç elde etmektir. Bunlar, hedefe ulaşmak için gerekli birlik ruhuna da sahip değillerdi. Ayrıca Celâlîler, Osmanlı sınırları dışında herhangi bir desteğe de sahip olmamışlardır.⁴⁹

Osmanlı’daki sosyal, iktisadi ve siyasi karmaşanın ortaya çıkardığı Celâlî olayları neticesinde köylünün mal ve ürünlerinin tıpkı haydut ve eşkıya çetelerinin yaptıkları gibi hiçbir kural tanımadan yağmalanması ve talan edilmesi bu eylemlerin bir tür örgütlü eşkıya hareketi olarak ele alınmasına veya Süreyya Faroqi’nin ifadesiyle “isyan rengine bürünmüş eşkıyalık hareketi” olarak değerlendirilmesine neden olmuştur⁵⁰.

⁴⁷ Efkân Uzun, *a.g.e.*, s.4.

⁴⁸ Mustafa Akdağ, “Celali Fetretî 1596 Sırasında Osmanlı Devletinin Umumi Durumu”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVI/1-2 (1958), s. 74-76.

⁴⁹ William J. Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyan 1591-1611*, çev. Ülkün Tansel, 2.Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 173-174.

⁵⁰ Suraiya Faroqi, *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, çev. Hamide Koyukan Bejsovec, İstanbul 2016, s. 121.

Evrensel bir olguya dönüşen eşkıyalıkla ilgili yapılan araştırmalarda eşkıyalık hareketleri birçok kuram ve teoriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Benzerliklerine rağmen Osmanlıda yaşanan eşkıyalık hadiselerini, bir kısım araştırmacıların yaşam felsefesi ve siyasi görüşüyle doğrudan bağlantılı olan ve eşkıyalıkların bir kısmına methiyeler dizen kuram ve teoriler bağlamında izah etmek yanıltıcı olacaktır.

İsyan ve eşkıyalıkların bir kısmı haklı gerekçelerle izah edilmeye çalışılmıştır. Örneğin John Locke, mevcut sosyal sözleşmenin monarşik idare tarafından ihmal edilmesi durumunda yani idarenin yasalara aykırı eylemde bulunması halinde halkın müşterek bir şekilde ayaklanma hakkına sahip olduğunu iddia etmiştir. Özetle Locke, bireylerin zorba ve zalim yönetimlere karşı direnme hakkından bahsetmiştir.⁵¹ Bu bağlamdan hareketle Locke'nin değerlendirmesinde, yaşanan isyan veya eşkıyalık eylemlerinin bir kısmına meşru bir dayanak oluşturma gayreti göze çarpmaktadır.

Merkezî otoritenin etkisiz kalması, fakirlik, sosyoekonomik yapıdaki bozulmalar, toplumda yaşanan adaletsizlik, özgürlüğün olmaması, toplumsal katmanlar arasında büyük farklar yaşanması sonucunda ortaya çıkan eşkıyalık eylemlerinin yanı sıra taşrada derebeyi, ayan gibi baskı ve sömürünün kaynağı olarak değerlendirilen yerel otoriteler karşısında savunmasız ve güçsüz durumda olan insanları korumak amacıyla başvurulmuş eşkıyalık tipi, bazı araştırmacılar tarafından insanın baskı ve olumsuzluğa baş eğmemesi neticesinde ortaya çıkan bir hak arayışı olarak ele alınmış ve “sosyal eşkıyalık” olarak tanımlanmıştır⁵².

Hobsbawm'a göre; otorite tarafından suçlu muamelesi gören sosyal eşkıya, köylünün arasında yaşar, toplum hayranlık duyduğu ve kahraman olarak gördüğü için bu insanları destekler ve kurtuluş rehberi olarak görür. Adaleti sağlamak için öç aldığını iddia eden bu eşkıyalar adalet savunucusu olarak görülür. Hatta merkezî hükümetin baskılarına karşı zaman zaman yerel otorite tarafından da desteklenir. Sosyal eşkıyanın bu yönüyle, köylüleri potansiyel hedef ya da düşman şeklinde gören basit eşkıyalardan, adi soygunculardan ve halka baskın düzenlemeyi yaşamın normal bir parçası olarak değerlendiren bedevilerden farklı bir nitelikte olduklarını iddia eder.⁵³

⁵¹ Körpe, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar 1800-1938*, Parola Yayınları, İstanbul 2013, s. 74-75.

⁵² Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.8 vd.; Sabri Yetkin'in eserine karşı yapılan bir eleştiri için bk. Gültekin Yıldız, “Devlet-Merkezli Tarihin Alternatifi Eşkıyalıkperestlik mi?”, *Simurg Kitap Kokusu*, 2-3 (2000), s. 60-75.

⁵³ Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 25,26.

Araştırmaların bir kısmında çeşitli özellikleri barındıran eşkıyalar “*asil soyguncu*” olarak tanımlanmıştır. Genellenmesi halinde büyük çelişkiler barındıran bu tanımlamaya göre asil soyguncu, halk tarafından suç sayılmayan fakat idarece suç olarak nitelenen bir fiilden dolayı adaletsizliğin kurbanı olduğu için yasa dışı yollara itilmiştir. Dolayısıyla haksızlığı düzeltmeye çalışır. Nefs-i müdafaa ya da açıktan intikam almak haricinde kimseyi öldürmez, zenginden alıp yoksula dağıtır, krala değil yerel yöneticilerin zalim olanlarına düşmanlık eder. İçinden çıktığı kendi toplumu tarafından hayranlıkla desteklenip korunduğu için ele verilme korkusu yaşamaz. Hayatta kalmayı başarırsa hiçbir zaman kopmadığı toplumuna geri döner ve onların içerisinde onurlu bir şekilde hayatını sürdürür.⁵⁴

Osmanlı Devleti’nde görülen eşkıyalıklarda karşılaşılan bazı durumların sosyal eşkıyalığı çağrıştırdığı yönünde düşünenler de vardır. Nadir karşılaşılan bu durumlar, halkın ehl-i örf taifesinin kanun dışı uygulamalarından dolayı eşkıyaya destek çıkması, isyandan arta kalan medrese öğrencilerinin (suhteler), halk kahramanı olarak görülmemekle birlikte çeşitli gerekçelerle halk tarafından korunması, bazı eşkıya liderlerinin halkın önüne geçerek vergilerin toplanmasını önlemesi şeklinde sıralanabilir. Diğer taraftan, sosyal eşkıya olarak görülen kişilere yönelik bazı tutarsızlıklar söz konusudur. Osmanlıda sosyal eşkıyalık bağlamında değerlendirilen örneklerden biri, 1580-81’de eşkıyalık yapan Köroğlu’dur. Kendisi bir Celâli olan, garibanı ve köylüleri soymaktan geri durmayan Köroğlu Ruşen hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Diğer bir örnek, 1645’te babasının intikamını almak için harekete geçen Karahaydar’ın oğlu Mehmet’tir. Mehmet’in sürekli halka zulmettiği, her fırsatta kendisi ve adamları için işe yarar makam istediği bilinmektedir⁵⁵.

Osmanlı Devleti’nde görülen eşkıya kitlesinin ana figürlerini reaya, aşiret mensupları, levend ve sekbanlar, namı bilinen kişiler, yeniçeriler ve bazı devlet görevlileri oluşturmuştur. Levendler aynı zamanda asker oldukları için bunların eşkıyalıklarını sadece kırsal kesimin ürünü olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Bunun yanında, sefer sırasında orduya alınan ve sonrasında terhis edildiği için değişken bir kimliğe sahip olan topraksız, işsiz köylü de eşkıyalık eylemlerine katılmıştır. Bu gruplar, eşkıyalık sürecinde genellikle elitler tarafından kendi çıkarları için toplumdan fayda sağlamak amacıyla bir araya getirilmiş ve bir tür sömürünün aracı haline gelmiştir.

⁵⁴ Hobsbawm, *Eşkılar*, s. 62-63.

⁵⁵ Efkân Uzun, “Osmanlı Örneklemleri Üzerinden Sosyal Eşkılığa Bir Bakış”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (Aralık), 2006, s. 31-45.

Yaşanan bu sürece, devletin merkezileşmeyi güçlendirmeye yönelik politikalarının da etkisi olmuştur. Bu yüzden Karen Barkey, levendlerin ve levendlikle bağlantılı köylülerin dâhil olduğu “*eşkîyalık olgusunun edebiyatta sık sık rastladığımız gibi romantik bir tarzda ele alınmasına katılmak mümkün değil*”.⁵⁶ değerlendirmesiyle sosyal eşkıyalık tanımının bu kesim için kullanılmasının yanıltıcı olacağını vurgulamıştır. Ayrıca Marksist araştırmacıların da etkisiyle 17. yüzyıl Osmanlısı başta olmak üzere farklı dönem ve toplumlara yönelik bu tür araştırmalarda; köylü ve eşkıya kategorilerinin üst üste bindirildiğini ve birleştirildiğini, birçok eşkıyalık saldırısının toplumsal protesto olarak yansıtıldığını ve böylece bunlara meşruiyet kazandırıldığını, oysaki yüzlerce olay içerisinde sadece bir-iki tanesinin sosyal eşkıyalık kapsamına alınabileceğini belirtmiştir⁵⁷.

Osmanlı Devleti’nde var olan birçok etken sosyal eşkıyalığın önüne geçmiştir. Osmanlı idari sistemi, halkı Allah’ın emaneti olarak görmüş ve himayeci bir yaklaşım sergilemiştir. Osmanlı merkezî yönetimi ve yerelden yönetime dayalı taşra yönetim anlayışı, eşkıya ve asilerin halkı himaye etmesinin önüne geçmiş ve bu yüzden de eşkıya siyasi bir rakip haline gelememiştir. Bu durum eşkıyanın himayeci bir yaklaşım sergilemesinin önüne geçmiş ve halkın eşkıyadan ziyade devletin safında yer almasına zemin hazırlamıştır. Eşkıya, padişahın otoritesine karşı açıkça meydan okumamış, eylemleri de genellikle eşkıya lider grubu için makam talebiyle sonuçlanmıştır. Yerleşim yerleri devlet tarafından korunmuş, eşkıyanın ihbar edilmesi için halkla mahkeme huzurunda sözleşme yapılmıştır. Ayrıca eşkıyaların genelinin nasıl ortaya çıktığı tam olarak bilinmediği gibi eşkıya, köylü halka sürekli zulmetmiştir. Bütün bu unsurlar Osmanlı Devleti’nde kayda değer bir sosyal eşkıyalık olmadığını kanıtlamaktadır⁵⁸. Bundan dolayı, Osmanlıda görülen eşkıyalık eylemlerini Batıdaki benzerlerinden farklı bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir.

Fakirlik, ağır vergiler ve vergi toplama hususunda merkezî ve taşra idarelerinin topluma baskı uygulaması, adaletsizlik, şahsi menfaat gibi nedenler eşkıyalığın yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti’ni de içine alan Akdeniz dünyasında eşkıyalık 16. yüzyılda etkisini artırmış ve 17. yüzyılda büyük bir sorun haline gelmiştir⁵⁹. Bütün gayretlere rağmen eşkıyalığa yönelik etkili ve kalıcı bir çözüm

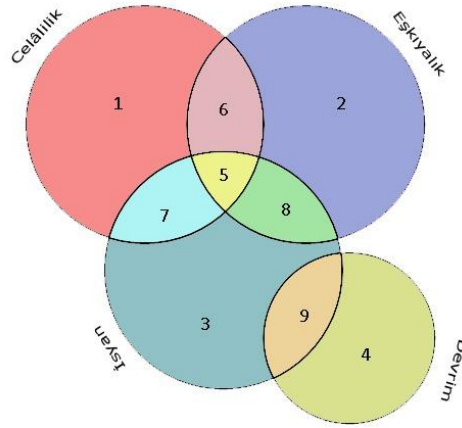
⁵⁶ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 182.

⁵⁷ Barkey, *a.g.e.*, s. 181-185.

⁵⁸ Efkan Uzun, *a.g.m.*, s. 35-43.

⁵⁹ Üner, *a.g.e.*, s. 84.

üretilememiştir. Büyük oranda merkezî yönetimlerin hâkimiyet oluşturmaması ve kanunların uygulanamamasıyla bağlantılı olan bu süreci Rousseau'nun, “cezalandırılmayan itaatsizliğin zamanla meşru bir hâl alacağı değerlendirilmesiyle ele almak kısmen açıklayıcı olacaktır”⁶⁰. Bu çerçevede düşünüldüğünde; Osmanlı Devleti’nde kitlelerin gerçekleştirdiği eşkıyalık eylemlerinin büyük bir kısmının cezasız kalmasının ve eşkıyaların maddi anlamda kazançlı çıkmasının, eşkıyalığın toplumun bir kısmının nazarında meşruiyet kazanmasına ve daha da yaygınlaşmasına zemin hazırladığı söylenebilir.

Sembol	Açıklama	Sembol	Açıklama
1	Sadece Celâlilik	1+6	Celâlilik içerip İsyan içermeyen
2	Sadece Eşkîyalık	1+7	Celâlilik içerip Eşkîyalık içermeyen
3	Sadece İsyan	2+6	Eşkîyalık içerip İsyan içermeyen
4	Sadece Devrim	2+8	Eşkîyalık içerip Celâlilik içermeyen
5	Hem İsyan, hemde Celâlilik ve Eşkîyalık içeren	3+8+9	İsyan içeren Celâlilik içermeyen
6	Celâlilik ve eşkıyalık içeren fakat isyan içermeyen	3+5+7+8	İsyan içeren Devrim içermeyen
7	Celâlilik ve isyan içeren fakat eşkıyalık içermeyen	1+5+6+7	Celâlilik
8	İsyan ve eşkıyalık içeren fakat Celâlilik içermeyen	2+5+6+8	Eşkîyalık
9	İsyan ve Devrim içeren	3+5+7+8+9	İsyan
5+6	Celâlilik ve Eşkîyalık içeren	4+9	Devrim
5+7	İsyan ve Celâlilik içeren	1-9	Zulüm
5+8	İsyan ve Eşkîyalık içeren		

Şekil 1.1. Eşkîyalık ve Diğer Kavramlar Arasındaki İlişki⁶¹

⁶⁰ Körpe, a.g.e., s.77.

⁶¹ Eşkîyalık ve diğer kavramlar arasındaki ilişkinin görselleştirilmesi, değerli mesai arkadaşım matematik alanında Doç Dr. Mustafa Altın tarafından yapılmış olup kendisine çok müteşekkirim olduğumu ifade etmek isterim.

Yukardaki değerlendirmeler çerçevesinde kitlesel eylemlerle ilgili kavramları şema halinde somutlaştırmaya çalıştık. Bir kere, kimden olursa olsun insan hak ve hukukuna zarar veren her türlü davranış zulümdür. Her zulüm eşkıyalık kapsamına girmez; fakat her eşkıyalık, içinde zulmü de barındırır. Diğer taraftan, isyan ederken ister istemez masum insanlara zarar verilmesi söz konusudur. Batı’da karşılaşılan fakat Osmanlı’da pek görülmeyen, *devrim* durumudur. Bu manada Celâli Olayları, her devresinde olmamakla birlikte geniş tabanlı eylemler olması yönüyle devrime dönüşebilme potansiyeli barındırabilecekken, gerek liderlerin kendi ikballerini ön plana almaları gerekse devletin bu tür liderlerle pazarlık ederek onları sistem içerisine dâhil etmesi nedeniyle bu tarz eylemler, toplumu dönüştürme kapasitesinden uzak büyük isyan hareketleri olarak ortaya çıksa da çoğu zaman eşkıyalık eylemleri olarak tezahür etmiştir. Bu şekliyle de Celâli olaylarının bir isyan mı yoksa eşkıyalık hareketi mi olduğu tartışılmıştır. Tablodaki duruma göre, bazı Celâli olayları ile eşkıyalık zaman zaman iç içe geçmiştir. Anlaşılacağı üzere, olayların iç içe girmişliği dışında kavramsal bir geçişkenlik durumu da söz konusudur. Hangi kavramla tanımlanırsa tanımlansın, üzerinde durduğumuz kavramlara yönelik yapılabilecek genel değerlendirmelerden biri de yapılan eylemlerin asayiş hadiselerine zemin hazırlaması, diğeri ise toplumun bir kısmına karşı zulüm uygulanmasına sebep olmasıdır. Sonuç olarak, harekete geçen kitlelerin sürekli aynı yöntemi uygulamadığı, zamana ve şartlara göre farklı yöntem ve eylemlere başvurarak farklı kavramların kapsamına girdikleri anlaşılmaktadır.

Ancak incelediğimiz dönem içerisindeki eşkıyalık eylemlerinin hemen hiç birisinin sosyal eşkıyalık ya da asil soyguncu gibi tanımlamalarla ifade edilebilecek nitelikte olmadıklarını belirtmemiz gerekir. Bu manada Celâli meşrep eşkıyalık, incelediğimiz dönem içerisinde Yeğen Osman, Gedik Mehmet, Yedigâroğlu ve Ciritöğlu gibi eşkıyalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat açık olarak belirtmek gerekirse, incelediğimiz dönem içerisindeki eşkıyalıklar herhangi bir ideolojik anlam yüklenemeyecek kadar açık ve seçik, “eşkıyalık” kavramın tam anlamını veren türden eylemler şeklinde ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, araştırma dönemimizde, IV. Mehmet’in bir isyan sonucu tahttan indirilmesi sonrasında merkezî otoriteye karşı bir kalkışma şeklinde başlayan bu girişim, yağma ve gasp eylemlerine dayalı eşkıyalık şeklinde devam etmiştir⁶². Bu durum, isyan ve eşkıyalıkta uygulanan yöntemlerdeki kontrol dışı sorunu

⁶² Erhan Afyoncu, Ahmet Önal, Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 199-209; Ali Kaya, *Süleyman’ın Hükümdarlığı Ve Osmanlı Devleti (1687-1691)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015, s. 160-169.

hâli gösterdiği gibi kitlenin belli bir kısmının hedefe ulaştıktan sonra pasifleştiğini, diğer bir kısmının ise gizli hedeflerine ulaşmak için kuralsızca şiddete dayalı eylemlerini artırdığını göstermiştir. Yaşanan bu kitlesel kargaşa, eşkıyalık eylemlerinde sürekli karşılaşılan bir ölçüsüzlüğü göstermesi bakımından önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE EŞKİYALIGIN NEDENLERİ

Eşkiyalık suçu; nedenleri, sonuçları, bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkileri bakımından oldukça karmaşık bir yapı gösteren sosyal bir olgudur. Suçun sebeplerinin ortaya konması bu karmaşık olgunun anlaşılmasında büyük önem arz eder. Ancak bu karmaşık durumun izah edilmesi de bir o kadar güçtür. Zira suç bilimi demek olan *kriminolojide* suçun gerçek nedenlerini araştırmak üzere *suç etiyolojisi* disiplini kurulmuştur. Ancak bu alanda araştırma yapan kimseler bile genellikle suçu, geldikleri disiplinin sınırları içerisinde izah etmeye çalışmışlardır. Örneğin, araştırmacı biyoloji eğitimi almış biri ise suçu biyolojik faktörler üzerinden açıklamaya çalışmış; psikoloji eğitimi almışsa, suç üzerinde psikolojik faktörlerin daha etkili olduğunu ileri sürmüştür⁶³. Eşkiyalık olayları ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar, suçu ağırlıklı olarak *ekonomik* etmenlerle açıklamaya çalışmış ya da son yıllarda olduğu gibi *iklimsel faktörlere* bağlı olarak izah etmişlerdir.

Ancak bu noktada cevaplanması gereken asıl soru şudur; niçin benzer koşullar (ekonomik, sosyal, coğrafi vb.) altında yaşayan iki kişiden biri suç işlemezken diğeri suç işlemeye daha yatkındır? Bizim konumuzla ilgili olarak soruyu bir kere daha sormak gerekirse, niçin bezer koşullar altında yaşayan insanlar içerisinde bazı kişiler eşkiyalık suçunu işlemeye daha meyillidir? Bu sorunun cevabı belli ölçülerde açıklığa kavuşmuşsa da tam olarak yanıtlanabilmiş değildir. Bunda, toplumsal olayların ve bunun bir yansıması olarak eşkiyalık suçunun meydana gelmesinde çok farklı faktörlerin etkili olmasının payı vardır. Ancak araştırmacılar, bu faktörlerden bir veya bir kaçını kendi eğilimlerine göre ön plana çıkartarak açıklama yoluna gittiği için toplumsal olayların ya da suçların sebepleri hususunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki soruya tekrar dönecek olursak, her şeyden önce şunu belirtmek isteriz ki toplumsal yapı çok farklı bileşenden oluşan dinamik bir yapıdır. İdeal bir toplumda meydana gelebilecek herhangi bir olumsuzluk toplumun/devletin ahengini bozar ve böyle zamanlarda asayiş bozulur. Bu durumu izah etmek için bitki fizyolojisi ile ilgili bir kanun olan “minimum yasası” bize bir bakış açısı sunmaktadır. Justus von Liebig tarafından

⁶³ Kriminolojinin başarısızlıkları hakkında yapılmış bir çalışma için bakınız. S. Cohen, “Kriminolojinin Başarısızlıkları”, çev. Tuba Topçuoğlu, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, II/2 (Ağustos. 2014), s. 269-280.

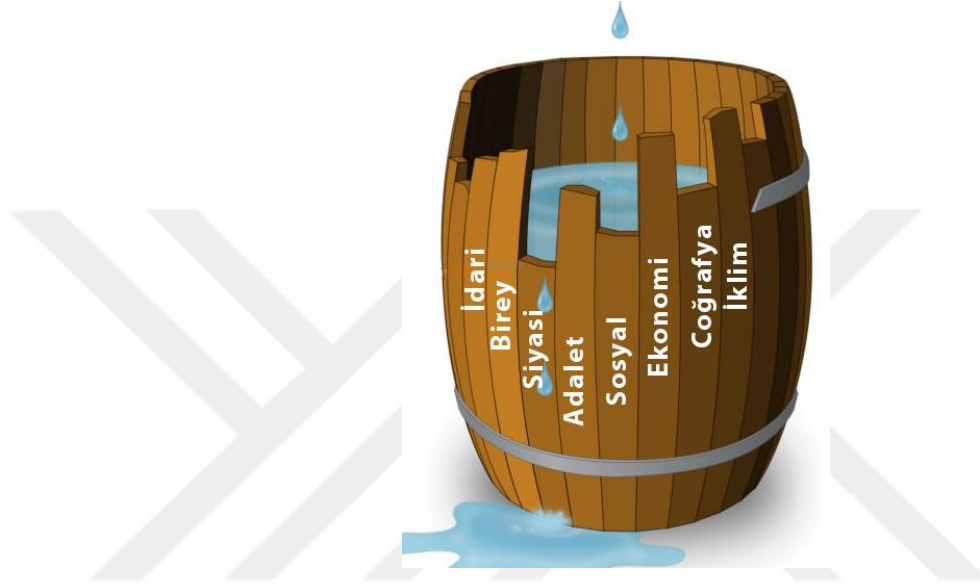
ortaya atılan *minimum yasası* ya da diğer tabirle “fıçı yasası”na göre bir bitkinin gelişimini en iyi şekilde tamamlayabilmesi, mevcut koşulların ideal ölçülerde olması esasına dayanır. Bu koşulların herhangi birinde bir aksama ya da eksiklik yaşanması halinde, diğer tüm değerler ideal düzeyde olmasına rağmen bitki gelişimini eksik olan o değere göre ayarlayıp ona göre gelişim gösterecektir. Bu görüş de basit bir deneyle açıklanmaya çalışılır ve bir su fıçısından yararlanılır. İlk önce eşit uzunluklarla birleştirilmiş tahtadan yapılmış fıçının içine su doldurulur. Sonrasında da fıçının tahtalarından birinin boyu kısaltılır. Bu şekilde diğer tüm tahta boyları eşit olmasına rağmen su seviyesinin, boyu kısa olan tahtanın seviyesine kadar yükselebildiği gözlemlenmiştir⁶⁴. Bundan hareketle Liebig, aldığı besinlerin miktarından herhangi birinin eksik alınması halinde bitkinin, bu minimum değere göre gelişimini sürdürdüğünü ileri sürmüştür⁶⁵.

Bir bitkinin ya da canlının varlığını en iyi şekilde devam ettirebilmesi için belli şartlar söz konusu ise bir toplumun da varlığını en iyi şekilde sürdürebilmesi için de birçok koşul gereklidir. Bu koşullardan bazıları bir toplumda tam hatta fazlasıyla yerine gelirken, bazıları da hiç oluşmamış ya da eksik olarak yerine gelmiş olabilir. Kimi zaman bu eksik koşullar, dikkat çekmeyecek ya da pek önemsenmeyen hususlar olabilir. Bu gibi durumlarda toplum, bütün uygun koşullara rağmen yaşam standartlarını belirli bir düzeyin üzerine yükseltmeyecektir. İşte “minimum yasasından” hareketle, bir toplumun varlığı için gerekli olan koşullarda meydana gelebilecek herhangi bir aksaklık veya olumsuzluk o toplumun gelişim seviyesini düşürür. Bu hal, devletin ve toplumun fonksiyonlarını tam anlamıyla ortaya koymasına engel olur. Akabinde toplumsal düzen yavaş yavaş bozulmaya başlar ve bunun bir yansıması olarak asayiş bozulur, eşkıyalık veya başka suç olayları ortaya çıkar. Örneğin, bir toplumda her şey yolunda giderken yaşanacak ekonomik bir gelişme toplumun bütün nizamını sekteye uğratabilir ya da siyaset ve idare alanında yapılan yanlışlar, yaşanabilecek olumsuz coğrafi (sıcaklık,

⁶⁴ Burada fıçının tahtaları, bitkinin faydalanacağı besinlerin oransal miktarını temsil etmektedir. Örneğin bitkinin X elementine duyduğu ihtiyaç 10 birim ise ve bitki o elementten 5 birim almışsa, bitki diğer besin elementlerinden de 5/10 yani ½ oranını da faydalanabilir.

⁶⁵ Justus von Liebig, 12 Mayıs 1803 ile 18 Nisan 1873 yılları arasında yaşamış; tarımsal kimya ve biyokimya alanında çalışmalar yapmış; organik kimya alanında yaptığı çalışmalarla tanınmış Alman kimyacıdır. Bitkilerin gelişimi için azotun önemini keşfetmiş, suni gübreleme sanayisinin temelini atmıştır. Liebig, her bitkinin ihtiyaç duyduğu temel besin değerlerini Minimum Yasası ile ortaya koymuştur. Onun üniversitede verdiği derslerde laboratuvar destekli öğretim yöntemleri ve alanda yapmış olduğu yenilikler ile gelmiş geçmiş en başarılı kimyagerlerden biri olarak anılmaktadır. Üniversitede laboratuvar destekli öğretim yöntemlerini etkin kullanması ve yaptığı yeniliklerle tanınan gelmiş geçmiş en başarılı kimya öğretmenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Justus_von_Liebig Erişim Tarihi: 11.24.2021.

yağış, deprem, nüfus vb.) gelişmeler toplumun genel düzenini altüst edebilir. O yüzden toplumu ayakta tutan temel dinamikler iyi tespit edilmelidir. Bu temel dinamiklerde ortaya çıkan sorunlar ise anında müdahale edilerek izale edilmelidir. Aksi halde sorun tam anlamıyla anlaşılmadan yapılan müdahaleler sonuç vermeyecektir. Bu manada, bir toplumun hatta bireyin yeteneklerini azami ölçüde kullanabilmesi bakımından “minimum yasası” önemli bir katkı sunabilir. Bu kısa girişin ardından şimdi, Osmanlı’da eşkıyalık olaylarının nedenleri bahsine geçebiliriz.

Şekil 1.2. Liebig’in Fıçı Yasasına Göre Osmanlı Toplumunun Bileşenleri

1.1. Siyasi Nedenler

Merkezî otorite ile eşkıyalık arasındaki ilişkinin genellikle karşıtlık ve çatışma üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Bu durumda merkezî otorite, genellikle devlet veya hükümetin temsil ettiği bir güç olarak toplum düzenini korumak, yasaları uygulamak ve suçluları cezalandırmakla yükümlüdür. Öte yandan eşkıyalık, yasalara karşı gelen ve suç işleyen kişilerin oluşturduğu bir grup veya bireyi ifade eder. Eşkıyalar genellikle devletin kontrolündeki bölgelerde faaliyet gösterirler. Bu durumda merkezî otorite, eşkıyalara karşı mücadele etmek ve onları yakalamak için çaba sarf ederken, eşkıyaların faaliyetleri de bu otoritenin etkinliğini ve güvenilirliğini zedeler. Devlet, kanunları ve güvenlik güçlerini kullanarak eşkıyalara karşı önlemler alır ve onları cezalandırmaya çalışır. Bu bakımdan merkezî otoritenin güçlü olduğu durumlarda eşkıyalık olaylarının azalması, otoritenin zayıf olduğu durumlarda ise artması beklenir. Bu bağlamda ilgili başlıkta, Osmanlı Devleti’nin siyasi ve idari yapısında meydana gelen gelişmelerin merkezî

otoriteye olan etkisi ve bunların eşkıyalık olaylarına ne yönde etki ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun için de Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan inceleme dönemimize kadar ki süreç zarfında meydana gelen yapısal değişikliklere genel olarak değinilecek, olaylar üzerinde durulmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra yönetimi, eyaletler ve sancaklar gibi idari birimler üzerinden gerçekleştirilirdi. Padişah, bu birimlerin başındaki temsilciler aracılığıyla otoritesini geniş bir alana yayıyor ve bu şekilde adaleti sağlıyordu. Timar teşkilatı ise hem savaşa hazır bir ordu sağlıyor hem de taşrada bir güvenlik kuvveti oluşturuyordu ve tüm bunlar merkezî hazineden kaynak kullanılmadan yapılıyordu. Ancak ülke topraklarının çok geniş bir alana yayılması vergilerin toplanmasını güçleştiriyordu. Bu yüzden timar sistemi, devleti merkezî ve mutlak bir niteliğe büründüren kul sistemiyle entegre bir şekilde kullanılmıştı⁶⁶.

Sultan I. Ahmed döneminde “ekber erşed” sistemine geçişe kadarki süreçte şehzadelerin sancağa gönderilmesi usulünde yaşanan gelişmeler Osmanlı yönetiminde önemli bir değişimin işaretçisi oldu. Öncesinde şehzadeler, gitikleri bölgelerde devletin taşra teşkilatının küçük bir örneği olarak sancakları yönetme görevini üstlenerek ortaya çıkmaktaydı. Özellikle şehzadelerin gönderildiği sancaklar, daha önce beylikler döneminde önemli olan yerleşim yerleriydi ve güçlü yerel unsurlara sahipti. Devlet, şehzadeleri idari anlamda yetiştirmek amacıyla sancaklara gönderirken, bu bölgelerin merkezî yönetimle bütünleşmesini ve denetim altına alınmasını sağlamaktaydı. Ancak daha sonra sadece büyük şehzadenin sancağa gönderilme uygulamasıyla birlikte bu süreçte bir takım aksamalar yaşanmaya başladı. Uygulama, tahta geçecek varisin bir anlamda ilanı niteliği taşıdığından ve şehzadeler arasındaki rekabeti sona erdirdiğinden, rekabete taraf olan grupları ve ikbal peşinde koşanları başka kapılara yöneltti. Diğer yandan, tahta artık “ekber ve erşed” usulüne göre geçen padişahların devlet yönetimindeki eğitim ve tecrübe yoksunluğu başka güç odakları tarafından doldurulmaya başlandı. Özellikle saray halkı ki kadınlar başta olmak üzere diğer görevliler ve ulema daha önceki dönemlerden farklı olarak artık taht hadiselerinde önemli bir konuma geldiler. Bu durum Osmanlı'da merkezî otoritenin sarsılmasına neden oldu⁶⁷.

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğulları Şehzade Bayezid ve Selim arasındaki mücadelenin önemli bir yansıması da taşra yönetiminde kendini göstermiştir. Bu olaylar

⁶⁶ Özer Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir Toplum Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 329-330.

⁶⁷ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 37-56.

sırasında gerek II. Selim'e destek vermek gerekse Anadolu'da asayişini sağlamak üzere kapı kulları Anadolu'daki garnizonlarda görevlendirilmeye başlanmıştı. Bu gelişme ilerleyen dönemlerde siyasi ve askerî sorunların yanı sıra iktisadî problemleri de beraberinde getirdi. Özellikle kapı kullarının taşrada artan otoritesi timar sahiplerinin aleyhine gelişti. Kapıkulu erlerinin ticaret, esnafılık, çiftçilik gibi işlerle uğraşmaları ve askerî ocakların taşra şehirlerinde garnizon kurmaları, halkın yaşamını etkilediği kadar devletin sefere asker gönderme çabalarına da tesir etti. Bu husus şehirlerde kadı, subaşı, şehir kethüdası gibi idarecilerin yanında, yeniçerilere bakan bir "yeniçeri serdarı" ile Altı-Bölük halkına bakan bir "kethüdayeri"nin de yer alması sonucunu doğurdu. Bu yeni güç merkezlerinin müdahaleleriyle birlikte vilayet idaresi eski düzeninden sapmaya başladı⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nin "klasik çağı" olarak tabir edilen düzen, 17. yüzyıla gelindiğinde yerini bambaşka bir düzene bırakacağı sancılı bir sürecin yaşandığı bir döneme bıraktı. Nitekim bu yüzyıl tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti için de önemli ve ciddi krizlerin, değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıldı⁶⁹. Öyle ki bu yüzyılda tahta çıkan on padişahтан altısı tahtan indirildi. Bunlardan ikisi, II. Osman ve İbrahim ise katledildi. Ayrıca bu dönemde Valide Kösem Sultan ve üç Şeyhülislam (Ahizade Hüseyin Efendi, Hocaşade Mesut Efendi, Seyyid Mehmet Feyzullah Efendi) da öldürüldü. O yüzden bu yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından daha önce hiç tanık olunmayan olayların yaşandığı bir dönem oldu⁷⁰.

Nitekim dönemin layiha veya nasihatname⁷¹ yazarları bu dönemde yaşananları "tegayyür ve fesad" yani karışıklık ve bozulma olarak değerlendirdiler ve yaşanan olumsuzluklara dikkat çekerek çözüm önerileri sundular. Onlara göre bozulmanın temel nedeni, devletin başı olan padişah otoritesinin zayıflaması ve parçalanmasıdır. Eyaletlerde baş gösteren karmaşanın temel nedeni de bu otoritenin zayıflamasıdır. Kapıkulu sınıfının aşırı gücü, valilerin beylerbeylik yapamamasına ve hükümdarların emirlerini yerine getirememesine neden olmuştur. Aynı şekilde, muhassıllar (vergi toplayıcılar) da mal toplayamaz hale gelmişlerdir⁷².

⁶⁸ Akdağ, 17. Yüzyıl, s. 212-213.

⁶⁹ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s. 545-550.

⁷⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi, Ayanlar Bürokrasi, Demografi ve Modernleşme*, Timaş Yayınları, 2019, s.56.

⁷¹ Bu eserler ile ilgili yapılmış çalışma için bk. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözüm ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015; Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyaset-Nameleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001.

⁷² Özer Ergenç, *a.g.e.*, s.364.

Reaya sınıfının askerî sınıflara katılması da sorunların önemli nedenlerinden biri olarak ifade edilir. Hiçbir niteliği olmayan insanlar, bir çift öküz satarak veya para gücüyle istedikleri unvanlara sahip olabilmeye başladılar. Rüşvet ve iltimas yaygınlaştı. Bir diğer neden de Osmanlı taşra yönetiminin omurgasını oluşturan timar sisteminin bozularak sipahi ordusunun ortadan kalkmasıdır. Zira Osmanlı'nın ana ordusu, eyaletlerde timar sahibi olan sipahilerden oluşmaktaydı. Ancak 16. yüzyılın sonlarından itibaren saray halkı ve yüksek rütbeli devlet memurları, hükûmet otoritesinin zayıflamasından yararlanarak timar ve zeametleri ele geçirdiler. Bu yüzden sipahiler dirliklerini kaybettiler ve asayiş olaylarına konu olacak işlerin içine sürüklendiler. Nitekim Celâlî olaylarının ilk aşamasında onlar, hareketin en önemli bileşenlerinden biri olarak hareketin geniş kitlelere yayılmasına önayak oldular⁷³.

Bu haliyle devrin layiha yazarları devletin içine düştüğü bu halden kurtuluşunu, bozulan bu kurumların tekrar ihya edilmesi ve “kanun-ı kadime” dönülmesi şeklinde formüle etmişlerdir. Onlar, dönemin sorunlarını tespit etmişler fakat sorunları derinlemesine analiz etmeye girişmemişlerdir. Bu yönüyle nasihatname türü eserler daha çok neyi yapmaları/yapmamalarına yönelik yöneticilerin hal ve hareketlerine rehberlik eden metinlerdir⁷⁴. Çünkü kanun-ı kadime yani Osmanlı klasik çağının kemale ulaştığı Sultan Süleyman zamanındaki kurumsal yapıya dönmek mümkün değildi ve dönülse de bu kurumların şanlı zamanlardaki fonksiyonlarının kapsayıcılığı o zamanın gereklerini karşılayacak nitelikte değildi. Bu bağlamda klasik devrin merkezî yönetim ve ordu teşkilatının en önemli kurumu olan kul sistemi ve buna bağlı olarak devşirme sistemi işlevselliğini yitirmişti. 16. yüzyıl sonlarında baş gösteren asker ihtiyacı başka usullerle karşılanmak zorunda kalınmıştı.

Devlet, 17. yüzyıla gelindiğinde askerî ocaklara usule aykırı olarak ocak üyelerinin oğullarından ve Türk kökenli kimselerden asker yazmak zorunda kalmıştı ki bu da devrin ıslahatçı yazarları tarafından bozulma olarak görülmüştü. 16. yüzyıl sonlarında Batı'da ve Doğu'da aynı anda yürütülen yıpratıcı savaşlar, özellikle Batı cephesinde askerî teknolojideki gelişmeler Osmanlıları hızlı hamlelerde bulunmak zorunda bırakmıştı. İşte bu çerçevede ilk olarak 1550'lerde 13 bin olan yeniçeri sayısı

⁷³ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası, Celâlî İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara 1999, s. 19-21.

⁷⁴ Rıfa'at Ali Ebu-el-Haj, *Modern Devletin Doğuşu, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 56.

yüzyıl sonunda 37 bine çıkarıldı⁷⁵. Bununla da yetinilmeyerek silah kullanabilecek gücü kuvveti yerinde çok sayıda genç levent ve sekban olarak cepheye sürüldü. Yani aslında layiha yazarlarının tespit ettikleri gibi ocağa dışarıdan unsurların alınması ocağın bozulmasının nedeni değidi. Aksine ocağın sayısı, devrin ihtiyacını karşılayacak miktarda ve nitelikte olmaması ve asli vazifeleri olan askerlikten ziyade daha cazip işlerle iştigal etmeleri nedeniyle zorunlu olarak artırılmıştı.

Benzer şekilde timar sistemi de taşra ve ordu teşkilatlanmasının en önemli yapı taşlarından biriydi. Ancak bu sistemde yaşanan çözülmenin devletin hem taşra hem de ordu teşkilatlanmasını altüst ettiği yönündeki tespitler, zamanın getirdiği koşulların iyi tahlil edilemediğini göstermektedir. Çünkü timar sistemindeki çözülme de bir sebep olmaktan ziyade aslında yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak görülmelidir. Çünkü timarlı sipahiler askerî açıdan artık dönemin harp tekniği karşısında neredeyse tamamen işlevsiz hale gelmişlerdi. Bunlar Osmanlı ordusunun en kalabalık sınıfını oluşturuyorlardı; ancak kullandıkları kılıç, mızrak, kalkan gibi geleneksel savaş aletleri ve askerî taktikler Batı cephesindeki yeni harp teknikleri ve tam donanımlı askerî birlikler karşısında rekabet edemeyecek bir vaziyetteydi.

Son tahlilde, kul ve tımar sistemi var olan özellikleriyle 17. yüzyılda devletin merkezîyetçi yönetim anlayışını yerine getirebilecek mahiyetten uzaklaştı. Bu yüzden ki devlet, yerlerine yeni bir kurum ihdas edemediği gibi aksaklıklarını da gideremedi. Üstelik mensupları tarafından gerçekleştirilen asayiş olaylarıyla mücadele etmek zorunda kaldı. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki incelediğimiz dönemde yeniçerilerin eşkıyalık eylemlerine aktif olarak katıldıkları tespit edilmekle birlikte, timarlı sipahilerle ilgili asayiş olaylarına mevcutlarının azlığı nedeniyle çok daha az rastlanmıştır⁷⁶.

Osmanlıların çağın yeni koşulları karşısında yeniçeri sayısını artırması, levent ve sekban gibi paralı askerleri orduya dâhil etmesi merkezî hükümeti acilen para bulmaya sevk etti. Bunun için de iltizam sistemini yaygınlaştırdı. Yaşanan büyük değişim sonucunda timar ve has gelirlerinin çoğu mültezimlere verildi. Bu değişim, merkezî kontrolü sağlama amacı güden Sultan III. Murad'ın para ihtiyacını karşılamak için giriştiği bir adımdı. Mali sorunlar kötüleştikçe iltizam daha yaygın hale geldi. Bu yeni

⁷⁵ Bir taftan yeniçeri sayısı artırılırken timarlı sipahi sayısı ise hızla azalıyordu. I. Süleyman döneminde 87.000 olan sipahi sayısı 1609'da 45.000 düşmüş, 1630'a gelindiğinde ise sadece 8.000 kadar sipahi kalmıştı. İnalcık, Klasik Çağ, s.53.

⁷⁶ Ergenç, *a.g.e.*, s. 359. Yeniçeri ve timarlı sipahilerin eşkıyalık eylemleri için bu çalışmanın ikinci bölümüne bakınız.

durum, güç mücadelelerinde parasal çıkarlara dayalı ağlar oluşturan yeni ve etkili sınıfların yükselişine yol açtı⁷⁷.

Osmanlı Devleti tarafından uygulanan iltizam sistemi başlangıçta vergi gelirlerini artırmak için ümit verici beklentiler taşıyordu. Ancak umulduğu gibi olmadı ve vergi gelirleri artmadı, aksine önemli vergi kaynaklarını kontrol eden seçkinler, devletin vergi gelirlerine ortak oldular. Osmanlı İmparatorluğu askerî gereklilikleri yerine getirmek için yerel güçlere güvenmek zorundaydı. Bu durum, gelirlerin dağılımı yoluyla var olan ilişki ağlarını çok farklı bir yapıya büründürdü⁷⁸. Nitekim 17. yüzyılın sonlarına doğru iltizam sisteminden kaynaklanan sorunları gidermek için malikâne adıyla yeni bir vergi toplama sistemi uygulamaya sokuldu. Bu sistemde, daha önce parçalanmış olan mukataalar konsolide edildi ve kişilere kayd-ı hayat şartıyla vergi toplama hakkı tanındı⁷⁹. Kâr amacı güden mültezimlerin sık sık değişmesi nedeniyle zarar gören vergi gelirlerinin istikrara kavuşturulması ve kısa vadeli kazanımlardan ziyade uzun vadeli kârlılığın artırılması amaçlandı⁸⁰. Merkezî otoritelerini güçlendiren ve mevcut kaynaklarını optimize eden Batılı devletlerin aksine Osmanlı İmparatorluğu kendine özgü bir sürece girdi.

Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısında bey ve kadı iki önemli yöneticiydi. Bey, padişahın yürütme gücünü temsil ederken, kadı yargı yetkisini simgeliyordu. Roller ve sorumlulukları arasındaki hassas denge ise Osmanlı adalet düzeninin özünü oluşturuyordu. Bey, kadı kararı olmadan hareket edemezdi, kadı kararlarının uygulanması ise beye bağlıydı. Her ikisi de doğrudan merkezî otorite tarafından atanıyordu ve idari, adli ve mali aygıtın ayrılmaz parçaları olarak görev yapıyorlardı. Şehrin ve bölgenin düzenini, güvenliğini sağlamaktaydılar. Subaşı, infaz ekibiyle birlikte asayişin sağlanmasından sorumluydu. Asesler ise geceleri pazarları ve mahalleleri korurdu. Kadı yardımcıları olan muhızlılar, mahkemedeki uyuşmazlıkların çözümünde yardımcı oluyorlardı. Ayrıca merkezden gönderilen ve bu gücün korunmasında hayati rol oynayan kapıkulu askerlerinden yeniçeriler ve altı bölük süvarilerinin hepsi taşrada merkezî hükümetin otoritesini temsil ediyorlardı⁸¹.

⁷⁷ Levent Kaya Ocakcan, *Geç 16 ve erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2016, s.53-57; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 155-160.

⁷⁸ Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, "Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri Ve Mali Yapının Evrimi" *Toplumsal Tarih*, 191 (Kasım,2009), s. 26-33.

⁷⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 99-153.

⁸⁰ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 17.

⁸¹ Ergenç, a.g.e., s. 333.

17. yüzyıla gelindiğinde, taşra idarecileri arasındaki ekonomik ve siyasi çekişme, kapı halklarının büyüklüğü, seferlerdeki katkıları, saygınlık ve önemlerinin artmasıyla birlikte ortaya çıktı. Vezirler, vilayet paşaları veya sancakbeyleri gibi kalabalık kapı halkı besleyenler, sorumlu oldukları işleri yerine getirebilmek için bunları bölükler halinde düzenlediler ve başlarına "kapı ağaları" adlı subayları atadılar. Bunlar vilayetlerdeki güvenlik ve vergi toplama işlemlerinin yanı sıra savaş zamanlarında valinin sekbanları başında sefere giderlerdi. 1550'lerden önce sancakbeyliği görevine atanan kapı ağaları, ağırlıklı olarak zeamet derecesine sahip timarlı sipahiler arasından veya vilayet çavuşluğuna yükselmiş olanlardan atanırdı. Kapı ağalıklarına atanmak timar askerleri için yükselme ve terfi anlamını taşıyordu⁸².

Ancak bu kişilerin maaşlarının azaltılması ya da kesilmesi durumunda, kendileriyle ve sorumlu oldukları kapı halklarıyla birlikte devlet yöneticileri arasında her an bir çatışma yaşanabilirdi. Nitekim Karayazıcı Abdülhalim, Abaza Hasan Paşa, Gürcü Abdünnebi gibi eşkıya liderlerinin hareketlerinin nedeni, kendilerine ait vergi kaynaklarının, yani mansıpların başka kişilere devredilmesi idi. Bunun yanı sıra, bu kişiler tarafından toplanan vergilerin yapılması gereken hizmetler için yeterli gelmemesi ya da geçimlerini sağlayacak kadar az olması aşırı vergi toplama eğilimine yol açıyordu. Sipahilerin, enflasyona rağmen toplanacak vergilerin sabit kalması nedeniyle bu vergilerden vazgeçerek her yıl geleneksel hale gelen "avârız-ı divâniyye" adlı olağanüstü vergileri toplamaya yönelmeleri ve vergi tahsilatındaki aşırılıkları bundan ileri geliyordu⁸³.

Anadolu'da 17. yüzyılda meydana gelen olaylarda, levend ve sekban eylemleri bir başka sorun olarak öne çıkmaktadır. Bunun en önemli nedeni, hem vezirlerin hem de beylerbeylerin kalabalık kapı halkına sahip olmak, merkezî idare tarafından saygı görmek ve makamlarını koruyabilmek zorunluluğunda olmalarıdır. Zamanla beyler, esirler veya satın aldıklarıyla oluşturdukları kapı halkalarını, artık çiftini terk eden köylüler vasıtasıyla oluşturmaya başlamışlardır. Köylülerin asker olarak istihdam edilmeleri, çıktıkları köyün halkı üzerindeki vergi yükünün artırmıştır. Levend toplulukları genellikle çiftbozan köylülerden oluşur ve bir beyin hizmetinde çalışırlardı. Beyleri azledildiğinde önlerinde iki seçenek bulunurdu; ya yeni bir beyin kapı halkına katılırlar ya da eski beylerinin hak arama mücadelesinde onun yanında yer alırlardı. Bu nedenle, belli bir makamı veya

⁸² Akdağ, *Dirlik Düzenlilik*, s. 19-20.

⁸³ Ali Rıza Gökbnar, "Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İİBF*, XIV/1 (2007), s. 1-2.

grupları kontrol etmek isteyen güç merkezleri tarafından kullanılan elverişli paralı asker yığınlarıydılar. Devlet, bu paralı asker topluluklarının en büyük müşterisiydi ve onları savaş zamanlarında örgütlemekte, maaş ödemekte ve orduda kullanmaktaydı. Kapı halklarının saygınlığı, önemi ve nüfuzları, sayıları ve seferlerdeki katkıları ile artmıştır. Ancak, kapı halklarının büyüklüğü maliyetlerin artışına ve köylülerin daha fazla sömürülmesine yol açmıştır. Bu nedenle, 16. yüzyılın sonlarından itibaren yayımlanan adalet fermanlarında beylerbeyleri, sancakbeyleri ve kadılar açıkça uyarılmışlardır⁸⁴.

Nitekim bu dönemde taşra yönetimindeki atamalar dikkat çekicidir. Buna göre 1568-1574 yılları arasında sancakbeylerinin %67.8'i taşra kökenli iken %32.2'si saray kökenliydi. 1632-1641 yılları arasında yapılan atamalar ise %49.2'si saraydan %25.4'ü taşradan ve %15.9'u da kapı halkından yapılmıştı⁸⁵. 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise yapılan atamalarda ciddi oranda kapı halkı lehine değişim yaşanmıştır. Buna göre, atamalarda askerin payı %21.3 iken %26.3'ü de saray kökenliydi. Kapı halkının oranı ise neredeyse %60'a varan şekilde değişmiş ve kapı halkı bu döneme damgasını vurmuştu. II. Mustafa'nın Edirne Vakası sonrası tahtan indirilmesinden sonra atamaların %64'ü askerî kanattan, %28'i kapı halkından yapılmışsa da III. Ahmed'in saltanatında Kalaylıkoz Ahmet'in sadrazamlığı zamanında yapılan atamalarda tekrar kapı halkı lehine bir değişim yaşanmış ve atamaların %62'si kapı halkından yapılmıştır⁸⁶. Atamaların bu şekilde değişkenlik göstermesi farklı güç odaklarının rekabetini doğurmuş ve bu da merkezî otoritenin sarsılmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin merkezî yapısı, 17. yüzyıldan sonra kul ve tımar sisteminin işlevselliğini yitirmesiyle birlikte ayırt edici özelliğini kaybetti. Başkentteki kapıkulu birlikleri sayısının artmasıyla vezir ve paşa sayısı da arttı ve onları bir mansıba atamak zorlaştı. Öte yandan, sancak yöneticisi beylerin, savaşlar veya diğer görevler nedeniyle sancaklarında bulunmaları zorlaştı. Bunun üzerine fiziki olarak görev yerlerinde bulunmak yerine mütesellim adı verilen kimseleri işlerini yürütmek ve haklarını korumak için görevlendirmeye başladılar. Bunlar, önceleri beylerbeyinin veya sancakbeyinin kapı halkından seçilen kul sisteminden kimselerdi. Ancak zamanla kimlik değişimine uğradılar ve başka etkenlerin de etkisiyle taşrada yaşayan yerel halktan kimseler arasından seçilmeye başlandılar. Ortaya çıkan koşullar nedeniyle, çok sayıda başıbozuk

⁸⁴ Karen Barkey, *a.g.e.*, s.169-181.

⁸⁵ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 68-73.

⁸⁶ Rıf'at Ali Abuo-El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi, Ankara 2011, s. 124-131.

silahlı sekban-sarıca gibi silahlı grubu bir araya getiren bu yeni taşra idarecilerinin yanı sıra eyaletlerden sancaklara, kazalara ve hatta nahiyelere kadar uzanan hiyerarşik bir idari yapı gelişti. Bu dönüşüm, devletin geleneksel maliye ve güvenlik politikalarını derinden etkileyerek ona adem-i merkeziyetçi bir nitelik kazandırdı⁸⁷.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti, II. Osman (1618-1622), IV. Murad (1623-1640), I. İbrahim (1640-1648) ve IV. Mehmed (1648-1687) dönemlerinde bir dizi önemli olaya ve mücadeleye tanık oldu. Bu döneme yeniçeri ayaklanmaları, Kadızadeliler hareketi gibi önemli olayların yanı sıra İran Savaşları ve uzayan Girit Seferi gibi askerî çatışmalar damgasını vurdu. Bu olayların geniş kapsamlı sonuçları oldu ve Osmanlı İmparatorluğu'na çeşitli açılardan önemli zorluklar meydana getirdi. Bu bağlamda II. Osman'ın yeniçeri ocağının çıkarları ve ayrıcalıkları ile çatışan, reform yapma ve iktidarı merkezileştirme girişimleri direnişle karşılaştı. 1622'de yeniçerilerin isyanı, Osmanlı Tarihi'nde eşi görülmemiş bir şekilde sultanın tahtan indirilerek katledilmesiyle sonuçlandı.

IV. Murad, saltanatının ilk yıllarında yeniçerilerle ilişkilerinde benzer zorluklarla karşılaştı; ancak sonraki yıllarda otoriteyi temin ve imparatorluk içinde disiplini tesis etmek ve yeniçerilerin gücünü bastırmak için sert önlemler aldı, katı kuralları uyguladı ve düzenli tasfiyeler yaptı. IV. Murad'ın ölümünün ardından tahta I. İbrahim (1640) çıktı. Genç yaşı, psikolojik sorunları ve yönetimdeki deneyimsizliği Saray içerisindeki rakip gruplar arasında güç mücadelesine neden oldu ve bu durum devleti siyasi istikrarsızlığa sürükleyerek merkezî otoriteyi zayıflattı. Onun dönemindeki en dikkate değer olaylardan biri, IV. Murad döneminde zuhur eden Kadızadeliler hareketinin yükselişiydi. Etkili vaiz Kadızade Mehmed Efendi liderliğindeki bu hareket, Osmanlı toplumunda katı dinî ve ahlaki disiplini uygulamaya çalıştı. Kadızadeliler, geleneksel dinî yapı ve yönetici seçkinler dâhil olmak üzere diğer gruplarla çatışarak imparatorluk içinde bölünmeler ve toplumsal huzursuzluk oluşturdu. IV. Mehmed ise 1648'de altı yaşında tahta geçtiğinde, devlet yönetimi neredeyse tamamen saray ve ekâbirin elindeydi. Bu dönemde; Kadızadeliler hareketinin devamı, Doğu'da İran ile yapılan savaşlar ve 1645'ten 1669'a kadar yirmi dört yıl süren Girit Seferi ve saltanatının son yıllarında Habsburglar ile devam eden savaşlar ve Viyana'nın ikinci defa kuşatılması (1683) sonrası alınan ağır askerî

⁸⁷ Ergenç, *a.g.e.*, s. 365-366.

mağlubiyetler Osmanlı İmparatorluğu'nun kaynaklarını ve askerî gücünü tüketerek, topraklarını etkili bir şekilde yönetme ve savunma yeteneğini zorladı⁸⁸.

Yaşanan bu gelişmeler sırasında Osmanlı Devleti'nde siyasi açıdan olumlu bir gelişme, Köprülü ailesinin sadrazam olarak göreve getirilmeleriyle gerçekleşti. İlk defa Köprülü Mehmed Paşa, daha önce hiçbir örneği olmayan bir usulle belirli şartlar sunarak sadaret mührünü kabul etti. Kendisi orduda, idarede ve maliyede sert tedbirler alarak yaptığı ıslahatlarla Osmanlı Devleti'nde düzeni yeniden sağladı. Sonrasında, Köprülüler devri olarak adlandırılan yaklaşık otuz bir yıllık süre boyunca Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın sonlarındaki siyasi ve askerî olaylarında belirleyici bir etkiye sahip oldular. Devletin iç sorunlarını çözme ve dış tehditlere karşı direnç gösterme konusunda önemli adımlar atmasını sağladılar. Köprülü ekolünden gelen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, alınan kararlarla Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî olaylarında etkili bir rol oynadı. Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde yetişen Kara Mustafa Paşa, birçok idari görevde bulunduktan sonra sadrazam olarak atandı ve selefi Fazıl Ahmed Paşa'nın başarılarını sürdürmeyi hedefledi. Bu amaçla Kanuni'nin bile almayı başaramadığı Viyana'yı ikinci defa kuşatmaya karar verdi⁸⁹.

1683 Temmuz'unda Viyana'ya kadar gidip şehri muhasara altına alan Osmanlı kuvvetleri şiddetli kuşatmaya rağmen bir sonuç alamadı. Leh kuvvetlerinin yardıma gelmesi üzerine Viyana önlerinde Osmanlı ordusu bozguna uğradı ve Belgrat'a çekildi. Osmanlı'nın fetih hülyası olarak başlayan kuşatmanın sonucu Avrupa'da yeni bir heyecana yol açtı. 1684'te Avusturya/Habsburglar, Lehistan ve Venedik ile Kutsal İttifak yaptı. 1686'da Rusya da ittifaka katıldı ve kuzeyden harekete geçip Azak'a saldırdı. Böylece Osmanlılar, Avrupa'da dört bir yanda savaşmak zorunda kaldı. Habsburglar Budin'e, Lehler Kamaniçe'ye, Venedik ise Dalmaçya'ya saldırdılar. Osmanlı ordusu Lehistan ve Venedik'e karşı koyabilmişse de Habsburg'a karşı koyamadı ve Belgrat elden çıktı⁹⁰. 1690'da Belgrat'ı geri almaya muvaffak oldu; fakat Salankamen'de alınan mağlubiyet Macaristan'ın geri alınmasına dair ümitleri tamamen tüketti. Sonrasında 1693'de Habsburglar'ın Belgrat'ı, Osmanlıların ise Varadin'i alma girişimleri sonuçsuz kaldı. Osmanlı ordusu 1695'de Temeşvar'da elde ettiği başarıdan hareketle taarruza geçti,

⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde bu dönemde meydana gelen bu olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, C.3 (1. Kısım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 127-506.

⁸⁹ Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", *TDİVA*, XXVI (2002), s. 258-260; Kısa, *a.g.t.*, s. 25-26.

⁹⁰ Belgrat'ın elden çıkmasında dönemin namılı eşkıyalarından olup affedilerek Batı'daki cepheye serdar olarak tayin edilen Yeğen Osman'ın ihmal ve kusuru sebep olmuştu. Bu konu ile ilgili olarak tezin ikinci bölümüne bakabilirsiniz.

ancak 1697 Zenta bozgunu ile aldığı büyük yenilgi her şeyin sonu oldu. Osmanlılar için bu vakitten sonra barıştan başka bir çare kalmamıştı. Nihayet Köprülüler'in bir başka üyesi olan Veziriazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın girişimleri sonucu 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile Macaristan'daki Habsburg hâkimiyeti kabul edildi. Belgrat sınır bölgesi haline geldi. Temeşvar Osmanlı'nın elinde kaldı. Podolyo ve Kamaniçe Lehistan'a bırakıldı. Mora ve Dalmaçya Venediklilere verildi⁹¹.

Genel olarak 17. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için bir değişim ve dönüşüm süreci olmakla birlikte aslında oldukça zorlu bir dönemdir. Yaşanan iç çatışmalar, dinî hareketler, başta harem olmak üzere saraydaki önemli gruplar arasındaki rekabet, Doğu ve Batı'da yürütülen savaşlar gibi bir dizi önemli faktör, imparatorluğun siyasi istikrarını, askerî yeteneklerini, ekonomik kaynaklarını ve sosyal yapısını ciddi şekilde etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkışını ve gelişimini öğrenebilmek, bu çalkantılı dönemi iyi kavrayabilmekten geçmektedir.

1.2. Ekonomik Nedenler

Tarih boyunca insanoğlunun temel gayesi kendi ihtiyaçlarını gidermek ve bu sayede hayatını sürdürebilmek olmuştur. Bu sebeple de insanoğlu, toplumsal gelişim seviyesine uygun ve maddi şartlara uyumlu olacak şekilde bu ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyette bulunmuştur. Yine bu maksatla çeşitli organizasyonlar tesis etmiş, türlü aletler geliştirmiş, birtakım ilişkiler kurmuş ve bu çerçevede yoğun bir çaba içerisinde yer almıştır. Benzer şekilde, devletlerin oluşumunda sınırlı olan kaynakların sınırsız olan ihtiyaçları karşılaması mümkün olamayacağı için üretim ve tüketim ile kaynakların dağılımı ve bölüşümü demek olan ekonomik faaliyetler giderek daha da fazla önem kazanmıştır. Kısacası, toplumsal yaşam ile ekonomi arasında doğrudan bir ilişki olduğu hemen herkes tarafından ifade edilegelmiştir. Öyle ki Comte, Spencer, Durkheim, Marx ve Weber gibi düşünürler, doğrusu birbirinden çok farklı düşünce dünyasına sahip olmalarına rağmen ekonomik etkenlerin toplumsal yapının esas belirleyici unsuru olduğunu ifade etmişlerdir⁹².

Bu bağlamda eşkıyalık suçunu ekonomi literatürü çerçevesinde ele almak gerekirse; eşkıyalık, *suç arzı* ve *suç talebi* kavramları üzerinden anlaşılabilir. *Suç arzı*

⁹¹ Feridun Emecen. "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Toplum ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, 1, IRCICA, İstanbul 1994, s. 53-56.

⁹² Abdullah Mesud Küçükkalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 12-13.

suçun faili, *suç talebi* ise mağdurdur. Her iki aktör de kendileri için maksimum faydayı arayarak rasyonel davranırlar⁹³. Nasıl ki bir malın fiyatı düştüğünde talebi azalıyorsa, suçun muhtemel maliyeti arttıkça suç miktarı da azalmaktadır. Suçlu ve masum arasındaki fark, fayda ve maliyet algılarında yatmaktadır⁹⁴. Başkalarına mantıksız görünse bile birey kendi çıkarlarını maksimize edecek şekilde davranır⁹⁵.

Bu kapsamda, suç ile ekonomik yapı arasındaki ilişki şu şekilde ele alınabilir;

- Ekonomik sorun ve geçim sıkıntısı yaşayan bireyler suç eylemine daha çok yönelmektedir.
- Gelir düzeyleri düşük grupta yer alan bireylerin toplumsal kurumlara ve değerlere bağlılıkları zayıflamaktadır.
- Uzun müddet işsiz kalan bireyler daha rahat hukuk dışı hareketlere yönelmektedirler.
- Gelir düzeyi düşük ve ekonomik zorluk çeken bireyler, psikolojik ve zihinsel olarak bu vaziyetten olumsuz etkilenmeleri nedeniyle daha kolay suç eylemine yönelmektedirler.

Öte yandan ekonomik hareketlilik ve dalgalanmaların, enflasyon değerleri ve kişilerin sahip oldukları işin niteliklerinin de suçla ilişkili etkenler olduğu ifade edilebilir⁹⁶. Bu kapsamda, sosyo-kültürel ve demografik unsurlar, hukuk düzenindeki aksaklıklar, suça verilen cezaların yetersiz ve sosyal kontrol mekanizmasının zayıf olmasının yanı sıra düşük gelir düzeyi, düşük istihdam ya da işsizlik gibi ekonomik unsurlar suç fiilini gerçekleştirme hususunda motive edici olup suç arzını artırabilmektedir⁹⁷.

Aşağıda, Şekil 1.3’de suç ile ekonomik yapı arasındaki ilişki gösterilmektedir. Buna göre; C_s suç arzını; C_{pd} siyasi otoritenin zayıf olduğu durumlarda ortaya çıkan özel suç talebini (mağdur birey, toplum/devlet) ve C_{td} siyasi otoritenin güçlü olduğu durumlarda toplam suç talebini göstermektedir. C_s ile suçun getirisi arasındaki ilişki pozitifdir. Yani suçtan kazanılacak kazanç arttıkça bireyler suç arzını artırmaktadır. C_s

⁹³ Yakup Akkuş, *Suçun Ekonomik Analizi: Türkiye Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2003, s. 5-8.

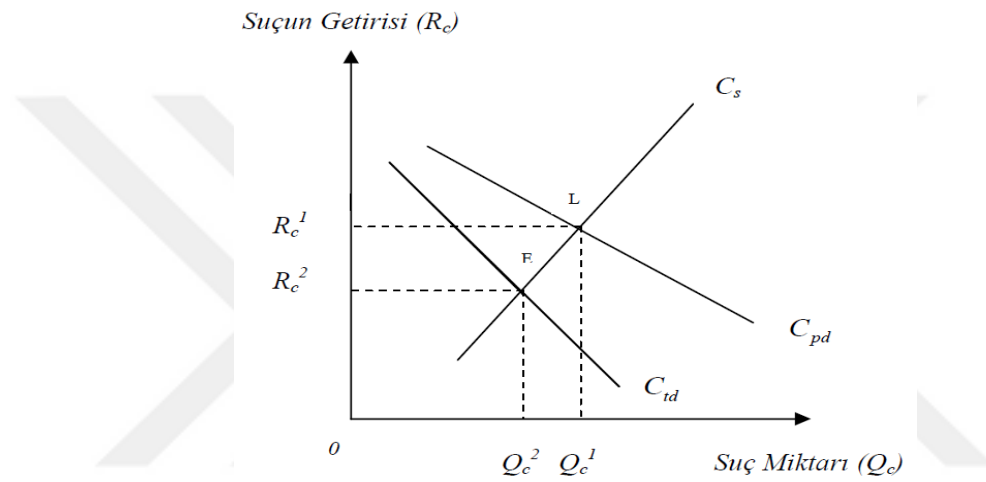
⁹⁴ Burada suçlu ile suçsuz bireyler arasındaki algılamanın farklı olması bireylerin, kişisel/bireysel özelliklerinin (karakter, mizaç, sosyal çevre, eğitim seviyeleri ve ahlaki düzey vb. gibi) etkili olduğunu belirtmek gerekir.

⁹⁵ İlknur Çakmak, *İktisadi Yapı, Suç Ekonomisi Teorileri Ve Suç: Türkiye Üzerine Bir Ampirik Analiz*, Gazi Üniversitesi, Ankara 2015, s.32.

⁹⁶ Cemalettin Çopuroğlu, Zahir Kızmaz, “Doğu Anadolu Bölgesi Cezaevlerindeki Adli Hükümlüler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Fırat Üniversitesi Yayınları, I/1 (2002), s. 15-31.

⁹⁷ Sıdika Akdeniz, Adem Üzümcü, “Suç ve Sosyoekonomik Değişkenler Arasındaki Bağlılık İlişkisi: Kars Cezaevi Üzerine Bir İnceleme”. *KAU İİBF Dergisi*, IV/6 (2013), s. 115-138.

doğrusunu; demografik yapı ve genç nüfus düzeyindeki değişim, istihdam düzeyindeki değişim, suçlara karşı verilen cezaların düzeyindeki değişim, eğitim ve ahlak düzeyindeki değişim ve refah seviyesindeki değişimlerin sağa veya sola doğru kaydırıldığı görülmektedir. Q_c doğrusu ise suç miktarını göstermektedir. Ayrıca şekilde, siyasi otoritenin olduğu ve olmadığı iki duruma da yer verilmiştir. Buna göre C_{td} doğrusunda, siyasi otoritenin güçlü olduğu durumlarda diğer koşullar aynı olmasına rağmen suç oranı azalarak denge E noktasında meydana gelmektedir. C_{pd} doğrusu ise siyasi otoritenin olmadığı ya da yetersiz olduğu durumlarda suç miktarının arttığını göstermektedir. Bu koşullarda denge L noktasında oluşmaktadır⁹⁸.

Şekil 1.3. Suç Arz ve Talep İlişkisi⁹⁹

Ekonomik yapı ile suç arasındaki bağı teorik bir zemine oturttukten sonra, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen eşkıyalık suçu ile ekonomik gelişmeler arasındaki ilişki üzerinde durabiliriz. Zira 17. yüzyılda meydana gelen, adına kriz ya da değişim ve dönüşüm diyebileceğimiz gelişmelerin toplumsal olaylara ve buna bağlı olarak da eşkıyalık hareketlerine güçlü bir etkisi olduğunu baştan belirtmek gerekir. Ancak Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık olaylarına sebebiyet veren iktisadi gelişmelere geçmeden önce Osmanlı iktisadi yapısının genel çerçevesinden bahsetmemiz gerekir. Zira Osmanlı Devleti'nin bir dünya gücü haline gelmesinde özellikle *klasik çağ* olarak ifade edilen dönemde izlemiş olduğu iktisadi politikalar, en az siyasi alandaki politikalar kadar etkili olmuştur¹⁰⁰.

⁹⁸ Mustafa Ünver, İbrahim Bakırtaş, "Suçun Ekonomik Analizi: Genel Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Nisan 2008), s. 35-56.

⁹⁹ Becsi, Zsolt, "Economics and Crime in the States", *Economic Review-Federal Reserve Bank of Atlanta*, LXXXIV/1 (1994), s.40'dan aktaran Ünver, Bakırtaş, *a.g.m.*, s. 40.

¹⁰⁰ Bu noktada M. Akdağ Osmanlı'nın kuruluşundaki iktisadi amilleri, "Marmara İktisadi Ünitesi" bağlamında ifade etmiştir. Buna göre Osmanlı, Bizans sınırlarında küçük bir uç beyliği olarak ortaya çıkmıştır. Bu sırada Bizans

Osmanlı Devleti'nin takip ettiği iktisadi politikaların temeli İslam hukukuna göre belirlenmişti. Bununla birlikte İslam hukukuna ters düşmeyen fermanlar, emirler, kanunnameler ile örf ve adetler de iktisadi politikayı belirleyen kurallardı. Ayrıca Osmanlı'da ekonomik yapının ve kurumlarının teşekkülünde Osmanlı öncesi Türk ve İslam devletlerinin tesiri de bulunuyordu¹⁰¹. Devletin iktisadi faaliyetinin esası sosyal adalet, din ve devlet ideolojisi birlikte harmanlanarak siyasi sistem haline getirilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı ekonomik yapısına yön veren temel ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkeler; *provizyonizm* (iaşecilik), *fiskalizm* (gelircilik) ve *tradisyonalizm* (gelenekçilik) olarak ifade edilebilir. Bu ilkelerden *provizyonizm*, ülke içerisinde mal ve hizmet arzının olabildiğince bol ve ucuz olması esasına dayanırdı. Bu sistemde ithalat, teşvik edilen ve kolaylaştırılması gereken bir faaliyet olarak görülürdü. *Fiskalizm* ise hazineye ait gelirleri mümkün mertebe yüksek seviyeye çıkarmak ve ulaşılmış olduğu seviyenin altına düşmesini engellemekti. Osmanlı iktisadi politikalarının son ilkesi olan *tradisyonalizm* ise ilk iki ilke etrafında şekillenen ve tedricen ulaşılan dengeleri, “örf-i beldeye uyulması ve teamül-i kadime aykırı iş yapılmaması” fetvasınca mümkün mertebe muhafaza etme ve değişme temayülüne karşı durma olarak ifade edebilir¹⁰².

Osmanlı klasik çağında neşvünema bulmuş olan bu üç prensip, 19. yüzyıl başlarına kadar hemen hemen hiç değişikliğe uğramadan Osmanlı iktisadi politikasına yön verdi. Osmanlı ekonomisi, ruhunu oluşturan bu prensipler ile merkezî hazine, miri arazi düzeni ve vakıflar ile vücuda gelmiş ve bütün bu ilkeleri en iyi şekilde yürütecek idari kadrolar tarafından idare edilmekteydi¹⁰³. Osmanlılar, bütün bu yapı içerisinde özellikle şehirlerin ve ordunun iaşesinin temini, vergilerin¹⁰⁴ düzenli olarak toplanması,

ekonomik ve siyasi anlamda çöküntü içerisinde olduğu için Marmara denizi ve çevresindeki Bilecik, İzmit, İznic, Bursa, Alaşehir gibi sanayi alanında gelişmiş Rum şehirlerindeki refah düzeyi yüksek kimselerle o sıralarda göçebe ve yarı göçebe olarak yaşayan Türk halkının karşılıklı iktisadi ilişkileri çerçevesinde ele almıştır. Hatta Marmara İktisadi Ünitesi'nin Osmanlı Devleti'ni doğurduğunu ileri sürmüştür. Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, TTK, 1949, s. 497- 571. Fakat Halil İnalcık, M. Akdağ'ın iddialarını tenkit etmiş ve buna dair bir makale yayınlamıştır. Buna göre; M. Akdağ'ın bazı rivayetlerden yola çıkarak göçebe ve yarı göçebe olarak yaşayan Türk halkı ile yerleşik halk arasında *hayati ihtiyaç* sebebiyle her zaman sıkı ilişkilerin olması gayet olağan bir durumdur. Ancak bu durumu adeta iktisadi sistemin temeli olarak görüp bunu Osmanlı Devleti'nin menşei olarak telakki etmenin haksız bir görüş olduğunu ifade etmiştir. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu 1 Toplum Ve Ekonomi*, Kronik Kitap, İstanbul 2018 s. 143-154.

¹⁰¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 139.

¹⁰² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000 s. 41-46.

¹⁰³ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 184.

¹⁰⁴ Osmanlı Devleti'nde vergi kaynakları 5 ana grupta ele alınabilir.

1. Zirai Ürünlerden Alınan Vergiler: Çift, öşür, çiftbozan, haraç, bağ, bostan, odun vs.

2. Hayvanlarla İlgili Vergiler: Adet-i Ağnam, ağıl resmi, resm-i kovan, otlak resmi vs.

3. Sınai veya Ticari Üretimden Alınan Vergiler: Gümrük, damga, aşhane, iskele, asiya (değirmen), kapan.

4. Şahsa Ait Vergiler: Cizye ve ispenç

5. Diğer Tür (bahsi geçen sınıflamaya girmeyen) Vergiler: Bad-ı heva (resm-i arus/arusane, cürm ü cinayet/cerime, tapu resmi, deştbanı), kaçgun, resm-i duhan, ihtisab, resm-i bezirhane vs.

iç ve dış ticaret faaliyetlerinin denetlenip desteklenmesi ve son olarak da para politikasının istikrarlı bir şekilde yürütülmesi için büyük çaba gösterdiler¹⁰⁵.

Yukarıda ifade edilen temel iktisadi politika çerçevesinde Osmanlı ekonomisi, tüm sanayi öncesi devletler gibi tarıma dayanıyordu. Tarım arazileri, *miri arazi rejimi* esasına göre yani devlet mülkiyeti olarak düzenlenmişti¹⁰⁶. Genellikle kuru tarım ve hububat ekiminin yapıldığı bu araziler *timar sistemi*¹⁰⁷ dâhilinde bir hane halkının emeği ve bir çift öküzün birlikte işleyebilecekleri büyüklükte¹⁰⁸ birimlere ayrılmıştı. Çift-hane sistemi demek olan bu toprak düzenine göre çiftlikler, toprağı işleme ve devlet tarafından belirlenen vergileri ödeme karşılığında köylü ailelere (hane halkı) veriliyordu. Devlet, köylü ailesine bu miri araziye tapulu arazi kurallarına göre tasarruf etmek üzere bırakıyordu. Reaya, kendisine tapu ile verilen çiftlik birimini özgürce ekip biçme ve miras yoluyla oğluna devredebilme hakkına sahipti. Ancak toprağı işleme şartıyla reaya verilen çiftliklerin alınıp satılması ve başkasına devredilmesi yasaktı. Ayrıca reaya üç yıl üst üste çiftliği işletmemesi halinde bu çiftlikler kendilerinden alınır¹⁰⁹.

Osmanlı tarımsal ve mali sisteminin en önemli gelir kaynağı olan *çift resmi* de yine çiftlik birimi temelinde toplanmaktaydı. Reaya, toprağı işlemenin yanında kendisine devlet tarafından belirlenen vergi yükümlülüğünü de yerine getirmekle mükellefi. Reayanın toprağını terk edip göç etmesini engellemek için ise *çift bozan resmi* alınır¹¹⁰. Böylece devlet, birbirinden bağımsız birimler halinde oluşturulmuş çiftliklerde tarımsal üretimin devamlılığını ve vergi gelirlerini garanti altına almak istiyordu¹¹⁰.

Mustafa Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Vergilerin Hayat Standartlarıyla Mukayesesi", İkinci İktisat Tarihi Kongresi 2, Elazığ, 24-25 Haziran, 2010, s.588. Ayrıca bu vergiler ve daha başka vergiler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ziya Kazıcı, Osmanlı Vergi Sistemi, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 86-216.

¹⁰⁵ Şevket Pamuk, "The Evolution of Factor Markets in the Ottoman Empire 1500-1800" The Rise, Organization and Institutional Framework of Factor Markets, Utrecht 2005, s. 10'dan aktaran, Yavuz Kısa, İkinci Viyana Kuşatması'ndan Pasarofoça Antlaşması'na Anadolu'nun Sosyal Ve Ekonomik Durumu: Ayntab, Manisa, Kayseri Ve Trabzon Örneği (1683-1718), (Yayımlanmamış Doktora Tezi,), Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2020, s. 174.

¹⁰⁶ Miri arazinin kaynağını, fetih yoluyla kazanılan topraklar, varisi olmayan ve borçsuz vefat eden kişiden arda kalan topraklar ve son olarak da zaman içinde malikleri kim olduğu bilinmez hale gelen topraklar oluşmaktaydı. Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni Ve Bu Düzenin Bozulması, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992, s. 62-63.

¹⁰⁷ Timar sistemi, yaptıkları hizmet karşılığı olarak bir kısım asker ve memur olan kimselerin geçimlerini sağlamak veya hizmetlerine ait harcamalarını karşılamak üzere kendi nam ve hesaplarına belli bir bölgenin dirlik olarak yani vergi kaynağının tahsis edilmesi demektir. Ömer Lütfü Barkan, "Timar", İA, XII, (1979), MEB Yayınları, Ankara, s. 286-287.

¹⁰⁸ Bu arazilerin büyüklüğü; *âlâ*, *evsat* ve *edna* olarak tayin edilmiştir. Buna göre, verimli arazi demek olan *âlâ* arazi, 80 dönüm, orta verimliliğe sahip *evsat* arazi 100-120 dönüm ve son olarak düşük verimliliğe sahip *edna* arazi 150 dönüme tekabül edecek şekilde düzenlenmişti. Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.1, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 192.

¹⁰⁹ İnalçık, *Klasik Çağ*, s.114.

¹¹⁰ *Çift bozan resminin* reaya için karşılığı hakkında bir fikir vermesi bakımından belirtmek gerekirse, II Mehmet döneminde çiftbozan resmi olarak 50 akçe belirlenmişti. Aynı dönemin fiyatları incelendiğinde bu bedel, 200-300 kilo buğdayın piyasa fiyatına denk geliyordu. Bu hali ile çiftbozan resmi, hane halkı tarafından ödemesi olanaksız bir vergi değildi. Ancak yaklaşık 40-50 dönüm civarı toprak işleyen hane halkının çeşitli vergiler ve tohumluk ayırdından sonra

Devlet, gerek timar için tahsis edilecek vergi kaynaklarının tespitini ve gerekse tarımsal toprakların niteliğini, ürün çeşitliği tespitini ve bunların hangi usullerle tahsis edileceğini tahrir sistemine göre belirlemekteydi. Timarlı sipahi, yapılan *tahrir* neticesinde kendisine tahsis edilen timar bölgesinde oturup¹¹¹ bizzat kendi gözetiminde reaya çiftliğindeki üretim faaliyetlerini izler ve tahakkuk eden vergiyi tahsil ederek hazineye intikal ettirirdi. Böylece hazineden para çıkmadan büyük bir askerî kuvvetin yanında tarımsal faaliyetlerin düzen içerisinde yürütüldüğü bir idarî yapı oluşturuldu. Osmanlılar; timar sistemi ile tarım teknolojisinin büyük değişiklik göstermediği, mali ve bürokratik organizasyon araçlarının yetersiz ve ulaşım imkânlarının sınırlı olduğu ve ekonomik faaliyetlerin çok azının nakde dönüştüğü bir zamanda tarımsal üretimin devamlılığını, buna bağlı olarak da zirai ekonominin etkin bir şekilde yürütülmesi sağlanmıştı¹¹².

Osmanlı ekonomisinin kırsal üretime dayandığı bir düzende ve tarımsal üretimin yetersiz kaldığı durumlarda hayvansal üretim ve ondan alınan vergi, hazine için önemli bir gelir kaynağıydı. Bu bakımdan kırsal ekonominin bir diğer unsuru olan konargöçerlerin hayvansal üretimi, şehirlerin özellikle de payitahtın ve ordunun et ihtiyacının karşılanmasında devletin üzerinde hassasiyetle durduğu hususlardan biridir¹¹³. Bu çerçevede Devlet, hem tarımsal üretimden hem de hayvansal üretimden vergi almış, büyük şehirlerin ihtiyacı olan işeyi temin edilebilmek ve hububat ticaretini sürekli denetim altında tutmak için *narh* uygulamasını hayata geçirmiştir¹¹⁴. Bu kapsamda ticaretin merkezi olan şehirler, kırsal ekonomiyle sıkı ilişkili yapılar olarak ortaya çıkmıştır. Gerek kırsal alanda üretilen tahıl, hububat ve hayvansal ürünlerin mübadelesi

kendi tüketimine ayırabileceği yıllık miktarının önemli bir kısmını alıp götürdüğü söylenebilir. Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı, İstanbul 1999, s. 50-51.

¹¹¹ Timarlı sipahinin kendisinin oturduğu bu yere de hassa çiftliği denirdi. Halil İnalçık, “Çiftlik”, *TDVİA*, VIII (1993), s. 313-314.

¹¹² İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 111-115; Ahmet Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 215-217.

¹¹³ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.242-243; Osmanlı Devleti’nde en çok koyun eti tüketildiğinden bu ticareti yapan yapanlar için koyun önemli bir ticaret kaynağıydı. Başta İstanbul olmak üzere diğer büyük şehirlere sürüler halinde koyun cepler vasıtasıyla taşınmaktaydı. Hayvanlar mezbalalarda kesildikten sonra kasaplara dağıtılırdı. Kadı tarafından belirlenen narh üzerinden et, kasaplar belirlenen bu perakende olarak satılırdı. Ancak İstanbul’da narhın fiyatı çok düşük olduğundan kimse kasapbaşı olmak istemezdi. Zira kasapbaşı olmak demek bir bakıma iflas etmek anlamına geliyordu. Öyle ki Devlet taşrada tefecilik gibi haksız kazanç ile zengin olan kimseleri bir ceza aracı olarak bu göre tayin etmekteydi. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 106.

¹¹⁴ Narh: Devlet tarafından mal ve hizmet fiyatlarının üst sınırı ifade eder. Osmanlı Devleti büyük bir hassasiyetle uygulama gayreti içerisinde olmuşsa da tarihin akışı içerisinde ve farklı yerlerde aynı titizlikle tatbik edilememiştir. Ancak narh işi padişah ve veziriazamlar tarafından en öncelikli meselelerden biri olmuştur. Bunun için veziriazamlar, çarşamba günleri esnafın kalite, halk sağlığı ve fiyat konusunda belirlenen standartlara uyup uymadıklarını denetlerlerdi. Şayet uymayanlar varsa derhal cezalandırıldıkları bilinmektedir. Kadılar tarafından belirlenen narhlar genellikle sicil defterlerinin arka tarafına kaydedilirdi. İstanbul’da ise farklı bir uygulama olarak narhlar ayrı defterlere kaydedilirdi. Daha geniş bilgi için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Narh”, *TDVİA*, XXXII (2006), s. 290-291.

olsun gerekse aynı vergilerin yerel pazarlar veya kent pazarlarında satılıp nakde çevrilmesi olsun Osmanlı iç ticareti sanılanın aksine oldukça hareketliydi¹¹⁵. Bu ticaretten elde edilen vergi de hazinenin önemli gelir kalemlerinden biriydi. Bunun yanında, Bursa gibi kırsal üretimden tamamen bağımsız tarım dışı üretim ve ticaretin merkezi olan büyük şehirler vardı¹¹⁶. Yine Osmanlı'nın coğrafi konumu itibarıyla tarihi İpek ve Baharat Yolu üzerinde bulunması nedeniyle, Doğu-Batı transit ticaretinden elde edilen gümrük vergisi de hazine için önemli bir gelir kaynağıydı. Bu bağlamda Osmanlılar, ticaretten elde edilen gümrük vergisinin akışını sağlamak ve bunun yanında bir takım siyasi avantajlar koparmak için Batılı ülkelere kapitülasyon vermekten de geri durmamıştı¹¹⁷.

Ne var ki 16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, Osmanlılar açısından hiçte iyi olmayan gelişmeler başta ekonomi olmak üzere devletin hemen her kademesinde hissedildi. Osmanlılar, daha evvel hiç yaşamadıkları uzun süreli savaflara giriştiler¹¹⁸. Doğuda İran Safevi Devletine (1578-1590) karşı kimi zaman başarılar kazanılmış; ancak kazanılan topraklar uzun süre elde tutulamadığından savaş Osmanlı ekonomisine ağır yük bindirmişti. Benzer şekilde Batı'da Avusturya'ya (1593-1606) karşı girişilen savaşta da net bir netice alınamamıştı¹¹⁹. İki cephede ard arda girişilen savaşların giderlerini karşılamak için hazinenin üçte bir oranında açık verdiği, bizzat dönemin sadrazamı Siyavuş Paşa tarafından ifade edilmiştir¹²⁰.

16. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı'da yaşanan fiyat artışları başta mali yapı olmak üzere devletin çeşitli unsurlarında bir takım gelişmelere sebebiyet verdi. Fiyat artışları, Amerika'nın keşfi sonrasında bu kıtadan bol miktarda altın ve gümüşün Avrupa'ya akışı ve bunun bir sonucu olarak "kuruş" denilen iri gümüş sikkelerin Osmanlı

¹¹⁵ Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 27-28.

¹¹⁶ Halil İnalçık, 17. yüzyılda dünya çapında meydana gelen üç önemli gelişmenin Osmanlı ekonomisi ve maliyesi için oldukça önemli etkileri olduğunu belirtmiştir. Bu gelişmelerden biri olarak Osmanlı'nın önemli ipek ticaret merkezlerinden biri olan Bursa, İran ipek ticaretinin değişen ticaret yolları nedeniyle başka yerlerden dünya pazarlarına Osmanlı'nın devre dışı bırakılarak doğrudan pazarlara ulaşması sonrasında özel konumunu yitirdi. Bu durum sadece Bursa ticaretine sekte vurmakla kalmamış Osmanlı ticareti ve ekonomisi de bundan ağır darbe almıştır. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal Ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 268-280.

¹¹⁷ Padişah tarafından tek taraflı olarak gayrimüslimlerin dostluk yemini karşılığında onlara verilen güvenceleri içeren bir tür aman olup ahidname olarak bilinen belge grubuna dâhildi. İslam hukukuna göre belirlendiği için şeyhülislamın onayı gerekirdi. Osmanlılar bu sayede Batı ile olan ticarete başta altın ve gümüş olmak üzere kalay, kurşun, çelik ve barut gibi nadir ve stratejik öneme sahip malları temin edebiliyorlardı. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, s. 237-239. Osmanlılar ile Avrupa'nın ticari ilişkilerde kapitülasyonların etkisi ve tarihi seyri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalçık, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 277-308.

¹¹⁸ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 269.

¹¹⁹ Feridun Emecen'e göre 1596 yılında Avusturyalılara karşı Haçova'da kazanılan zafer *Sonucu olmayan bir zafer* olarak kayıtlara geçmiştir. Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 265-373.

¹²⁰ Griswold, a.g.e., s. 19-21.

piyasasına girmesi ile başladı¹²¹. Ancak bu durumun Osmanlı ekonomisi için oluşturduğu etki ile ilgili çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Fiyat artışlarının Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiş olduğu bir hakikat olmakla birlikte, bunun tek başına bütün ekonomik yapıyı etkileyecek boyutta olup olmadığı üzerine tartışmalar sürmektedir¹²². Bu dönemde yaşanan diğer gelişmeler olarak; nüfus artışı ve savaş teknolojilerinde yaşanan gelişmeler nedeniyle ücretli asker sayısındaki artış, savaş masraflarının artması, siyasi tercihler ve ilişki ağları da ekonomideki durumu kritik hale getirmiştir¹²³.

1585-86 yılında yapılan tağşiş¹²⁴ yani bugünkü manada devalüasyon Osmanlı ekonomisi için bir dönüm noktası oldu. Osmanlı mali tarihinde tağşiş ile ilgili ilk ciddi uygulamalar Fatih döneminde yaşanmış, yapılan tağşiş sonunda piyasadaki eski paraların toplatılıp yerine yeni paraların piyasaya sürülmesiyle devlet yüzde 20 kâr elde etmişti¹²⁵. 1585-86 yılında yapılan tağşişle o zamana kadar 100 dirhem gümüşten 450 akçe kesiliyorken 800 akçe kestirilmeye başlandı. Akçenin gümüş miktarının bu şekilde azaltılması büyük çapta bir devalüasyon demektir¹²⁶. Paranın bu şekilde değer kaybetmesi karaborsayı, spekülasyonu ve kalpazanlığı doğurdu. Bunda, ellerinde bol miktarda para stoku bulunan sarraflar ve özellikle de Levant limanlarında bankerlik yapan Yahudiler büyük rol oynadı¹²⁷. Paranın değer kaybı, reel ücretleri önemli ölçüde azalmış olan ulufeli

¹²¹ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.32; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 145-146.

¹²² Jean Bodin'in ileri sürdüğü görüş, bu alanda daha kabul gören bir görüş olduğu söylenebilir. Hamilton tarafından geliştirilerek Anneles Okulu tarafından benimsenen bu görüş Braudel tarafından daha geniş kitlelere yayıldı. Barkan ve İnalcık da bu görüşlerden etkilenecek Osmanlı'da yaşanan iktisadi problemlerin kaynağını fiyat artışı daha ileri tabirle Fiyat Devrimi ile açıklamışlardır. Pamuk ise fiyat artışları konusuna daha temkinli yaklaşmıştır. Fiyat artışları ile ilgili toplu bir değerlendirme için bk. Osman Gümüştü, Alpaslan Demir, Emine Erdoğan, Özünü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020, s. 266-280.

¹²³ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadim*, s. 43; Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, s. 77-78. Şevket Pamuk Osmanlı'daki fiyat artışlarının dünya ölçeğinde meydana gelen Fiyat Devrimi'nden değil daha ziyade Osmanlı'nın uyguladığı tağşiş politikasından kaynaklandığını ileri sürer. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserler I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.110; Fatma Acun, "Celali İsyanları 1591-1611", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, IX (2002), s. 696-97; Pamuk, *Yüz Soruda*, s. 140-141.

¹²⁴ Tağşiş, gümüş ve altın sikkelerin yani madeni paraların içeriğindeki bakır oranının artırılması veya sikkelerin hacminin küçültülmesine denir. *Tashih-i sikke* ise bu madeni paraların ayarlarında değişikliğe gidilmesine denirdi. Son olarak *Tecdid-i sikke* ise tahta çıkan her padişahın daha önce piyasada olan sikkeleri toplatıp kendi adına sikke bastırmasına denirdi. Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz" *Bankacılar Dergisi*, LVI (2006), s. 11.

¹²⁵ Fatih dönemi en fazla tecdid-i sikke ve tağşiş yapılan dönemlerden biridir. Fatih devrinde ilki birinci cülus yılı olan 1444 yılında ikincisi 1451'de ikinci cülusunda olmak üzere sonrasında sırasıyla 1460-61, 1470-71, 1475-76 son olarak da 1481 yıllarında tecdid-i sikke ve tağşiş uygulanmıştır. Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 23; Ayrıca belirtmek gerekir ki Fatih devrinde yapılan tağşişler uzun vadeli bir stratejinin ürünü olarak tatbik edilmiştir. Buna rağmen Fatih'ten sonra tahta çıkan II. Bayezid, yeniçerilerin şiddetli muhalefetinden dolayı tağşiş politikasını uygulamayacağına dair söz vermek durumunda kalmıştır. Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 46.

¹²⁶ 1585-86 tağşişi ile başlayan ve 1690 kadar geçen süreçte yapılan tağşişler mali buhranlara karşı kısa vadeli bir çözüm aracı olarak kullanılmıştır. Yapılan tağşişlerin her ne kadar farklı gerekçeleri olsa da ana sebebi devletin hazinesi için ek gelir kaynağı sağlamak olmuştur. 1585-86 yılında yapılan tağşişin gerekçeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.143-161.

¹²⁷ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu I Toplum Ve Ekonomi*, s. 186.

askerlerin ayaklanmasına sebep oldu. Bu ayaklanmada, yeni sikke kestirilmesine memur olan Rumeli Beylerbeyi Mehmet Paşa ve defterdar katledildi. Bu durum aslında 1690 yılına kadarki tağşiş dönemlerinde Osmanlı tarihinde sıkça tekrar ederek bir kısır döngü halini aldı. Yani devlet, fiyat artışları zamanında ulufeleri de artırmak mecburiyetinde kalır, bu durum mali krize, mali kriz de paranın tağşişine ve buna bağlı olarak da fiyatların tekrar artışına neden olurdu¹²⁸.

Fiyat hareketlerinden sadece ulufeli kapıkulları etkilenmedi. Taşradaki yöneticiler de enflasyonun arttığı dönemlerde giderlerini karşılayabilmek için yeni kaynak arayışına girişti. Çünkü yerel yöneticiler kapılarında çok sayıda sekban ve levent istihdam etmekteydi. Kendileri ne kadar büyük ve düzenli askerî birlikleri komuta edebilirlerse gelecekleri de o nispette parlak oluyordu¹²⁹. Bu yüzden yereldeki mevcut konumlarını koruyabilmek için zaman içerisinde usulsüz yöntemlerle reayadan tahammüllerinin üstünde vergi talep etmeye başladılar. Ayrıca bununla yetinmeyip eşkıyalık yapmaktan da geri durmadılar. Amaçları, yereldeki güçlerini muhafaza etmek için kapılarındaki büyük sekban birliklerinin devamlılığını sağlayabilmektir. Zira ordu kışlası benzeri tertip edilen kapı halkından mürekkep sekban birliklerinin iâşesi oldukça maliyetliydi. Tahminen bir sekbanın yıllık maliyeti 3 bin akçe civarındaydı. Bittabi kapısında böylesine büyük miktarda sekban bulunduran bir Beyin kendi imkânlarıyla bunların iâşe ve ihtiyaçlarını karşılamasını ummak iyimser bir beklentiydi. Bu yüzden de beyler, güçlerini koruyabilmek için isteyerek ya da istemeyerek sekbanların soygun ve eşkıyalık faaliyetlerine destek veriyor ya da görmezden geliyorlardı¹³⁰.

1585-86 tashihinden sonra 0,7 gram olan gümüş akçe 17. yüzyılın ortalarında 0,3 grama kadar düşmüş, akçe artık hesap birimi işlevi görür hale gelmiştir. Osmanlılar bu dönemde yeterince bakır para üretemediği için Avrupa'dan gelen başta gümüş olmak üzere altın sikkeleri mübadele aracı olarak piyasada bol miktarda kullanılır olmuştur. Öyle ki Avrupalı tüccarlar kendi ülkelerindeki darphanelerde bastırdıkları yabancı madeni paraları Osmanlı piyasalarına getiriyorlardı. Yapılacak mübadelede ise ödemelerin kendi getirdikleri madeni paralar ile yapılmasını istiyorlardı. Bu durum karşısında devlet, 17. yüzyıl başlarında 40 kadar olan darphane sayısını teker teker kapatmak durumunda kalmış ve yüzyılın ortalarına gelindiğinde mevcut darphane sayısını 4'e indirmişti¹³¹.

¹²⁸ Öz, *Kanun-ı Kadim*, s. 42. Nitekim 1589-93 yılları arasında akçede yaşanan değer kaybı gerekçesiyle yeniçeriler, enflasyonu karşılayacak şekilde maaş isteklerinin reddedilmesinden dolayı üç kez ayaklanmışlardı. Acun, *a.g.m.* s. 696.

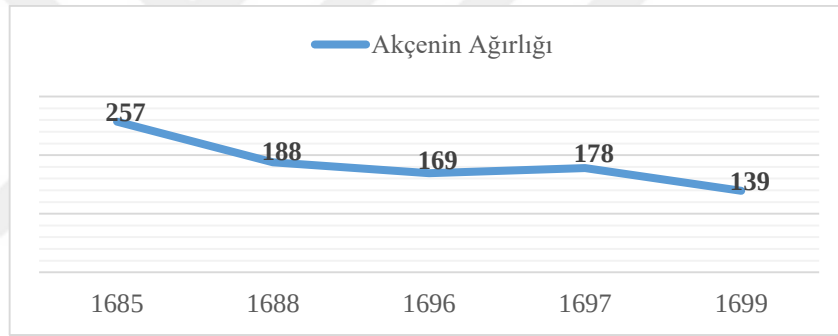
¹²⁹ Gökbunar, *a.g.m.*, s. 1-2.

¹³⁰ Akdağ, *Dirlik ve Düzenlilik*, s. 337.

¹³¹ Erdem, *a.g.m.*, s. 16.

Çünkü gümüşün piyasada bol, ucuz ve kolay dolaşıyor olmasından dolayı madenlerin işletilmesi ekonomik olmaktan çıkmıştı¹³².

Köprülüler devrinde Osmanlı Devleti bir derece huzur ve sükûnete kavuşmuş, ekonomik vaziyette nispeten istikrar sağlanmıştı. Ancak Viyana kuşatması sonrası yaşanan uzun süreli savaşlar neticesi artan ağır savaş harcamaları, iktisadî bunalım, iç güvenliğin bozulması, eşkıyalar ile mücadele için yapılan harcamalar, toprak sisteminin giderek bozulması, reyanın topraktan kopması ile üretimin azalması ve devletin uyguladığı iktisadi politikalar fiyat dalgalanmalarına neden olmuştur. Nitekim 1683-1699 yılları arasında yaşanan bu buhran döneminde akçenin değeri daha da düşmüştür. Şekil 1.4. incelendiğinde akçe; 1685'te 0,257 grama, 1688'de 0,188 grama, 1696'da 0,169 grama düşmüştür. 1697'de bir miktar artarak 0,178 gram olmuşsa da akçenin ağırlığı 1699 yılına gelindiğinde 0,139 grama kadar düşmüştür. Yani bu dönemde akçede %45,9 oranında değer kaybı yaşanmıştır.

Şekil 1.4. 1685-1699 Yılları Arasında Akçenin Ağırlığındaki Değişim¹³³

Osmanlı bütçeleri, daha öncede belirtildiği gibi olağan masrafları finanse edecek yapıya sahipti. Ancak savaşların uzun sürmesi ve maliyetlerin giderek artması durumunda hazine büyük bir açmazın içine düşmekteydi. Bunun doğal bir sonucu olarak 1683-1699 yılları, yaşanan savaşların ağır mali yükü karşısında bütçenin ciddi açıklar verdiği bir dönem olmuştur. Aşağıdaki tabloda açık bir şekilde görüleceği üzere en büyük bütçe açığı 247.126.955 milyon akçe ile 1690-1691 yılları arasında yaşanmıştır. Yine 1693 yılında kapıkulu askerlerinin sayısı 88.295 iken bu sayı 1697 yılında 166.683'e yükselmiştir. Bu haliyle kapıkulu askerlerinin sayısında % 100'ü aşkın bir artış yaşanmıştır. Ancak 1699 yılında Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra savaş harcamalarında yaşanan

¹³² Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, X (2002), s. 805.

¹³³ Tablodaki veriler, Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s.285'ten alınmıştır. Şekilde yer alan değerlerdeki değişim ve kırılmaların daha anlaşılır olmasını sağlamak maksadıyla değerlerin önünde yer alan sıfır (0) koyulmamıştır.

azalmayla birlikte bütçede bir rahatlama yaşanmış hatta 1700 yılında bütçe fazla vermiştir. Bu durum bize açıkça göstermektedir ki uzun savaş dönemleri ile bütçe açıklarının yaşandığı dönemler arasında bir paralellik söz konusudur¹³⁴.

Tablo 1.1. 1683-1700 Yılları Arasında Osmanlı Devletinin Gelir ve Giderleri¹³⁵

Yıl	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Fark (Akçe)
1687-88	700 357 065	901 003 350	-200 646 285
1690-91	565 751 408	812 878 365	-247 126 955
1691-92	818 188 665	950 246 521	-110 994 245
1692-93	828 373 518	919 012 036	-90 638 528
1693-94	797 446 775	922 173 910	-152 799 750
1694-95	946 680 191	1 114 192 325	-167 512 134
1696-97	938 672 901	1 096 178 240	-157 505 339
1698-99 a	1 053 446 625	1 176 071 292	-122 624 667
1698-99 b	1 147 718 378	1 211 379 166	-63 560 888

Osmanlılar, 17. yüzyılın başlarından itibaren devletin içine sürüklendiği ekonomik, idari ve askerî açıdan ağırlaşan sorunlar karşısında mali sıkıntılara karşı çözüm üretmek ve hazineye gelir sağlamak için bazı girişimlerde bulundu. Bu çerçevede, daha önceki devirlerde en alt para birimi olarak kullanılan, ama bir süredir üretimi yapılmayan bakır sikkeyi yani *mankır*, *mankur* ya da *mangır* yeniden tedavüle soktu.¹³⁶ İstanbul Darphanesi'nde 1688 Aralık ayından itibaren basılan mangır kısa sürede halk tarafından benimsendi¹³⁷.

Bu durumdan cesaretle devlet, ilk önce iki mangır bir akçe olacak şekilde tedavüle soktuğu mangır aynı yıl içinde bir mangır bir akçe olacak şekilde ayarladı. Hazine borçlarının önemli bir kısmı mangır ile kapatıldı. Ancak itibari bir para birimi olan mangırın bir anda bu kadar kıymetli hal alması üzerine kalpazanlar harekete geçmekte gecikmedi¹³⁸. Kimi sahte mangırlar Avrupa'dan gelse de Özellikle Trakya, Selanik ve İzmir bölgesi kalpazanlıkta ön safta yer aldılar. Kalp yani sahte mangırların giderek piyasayı sarmasıyla, taşradaki esnaf ve tüccarlar ödemelerin gümüş veya altın ile

¹³⁴ Kısa, a.g.t., s.181.

¹³⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken*, s. 16.

¹³⁶ Mangır, I. Murat zamanından itibaren basılmaya başlanmıştı. 15 ve 16. yüzyıllarda günlük alışverişlerde oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin bir okka ekmeğin bir akçe olduğu dönemlerde bu bakır paralar günlük iktisadi faaliyetlerdeki ihtiyacı karşılamada önemli bir fonksiyonu vardı. Ancak akçede yaşanan değer kaybı nedeniyle günlük hayatta satın alma gücünü kaybeden mangır kullanılmaz olmuştur. 1630 ila 1680 yılları arasında bakır para basımı yapılmamıştı. Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan Sikke Tashihleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XVII (2005), s. 251.

¹³⁷ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 170.

¹³⁸ Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 308-309.

yapılmaması halinde İstanbul'a mal göndermeme kararı aldılar¹³⁹. Sorunun giderek büyümesi üzerine mangır II. Ahmed'in saltanatında, 22 Haziran 1691'de tedavülden kaldırıldı¹⁴⁰. Mangır, tedavülde olduğu 32 ay zarfında devlet için önemli bir gelir kaynağı olmuş, hazineye gelirlerinin %12'sine tekabül eden bir katkı sağlamıştır¹⁴¹. Devlet, mangır deneyiminden hareketle Avrupa'nın büyük boy gümüş sikkelerini örnek alarak 1690 yılında kuruşu tedavüle soktu¹⁴². Bu tarihten sonra akçe artık sadece muhasebe sikkesi yani gerçekte bulunmayan fakat hesapları düzenlemede değer ve ayar birimi olarak kullanılan bir para haline geldi¹⁴³.

Osmanlı Devleti, 16. asır sonlarından itibaren giriştikleri uzun soluklu savaşlar karşısında yeni kaynak arayışı olarak yönünü ister istemez tarımsal ve hayvansal üretim yapan reayaya döndü ve vergi talebinde bulundu. Ancak devlet, mevcut vergileri artırmak yerine daha önceden olağanüstü dönemlerde özellikle savaş zamanlarında alına gelen başta para olmak üzere her türlü eşya ve mal şeklinde tahsil edilen bir vergi türü olan avarıza müracaat etti. *Tekâlif-i örfiyye* ve *avârız-ı divaniyye* adı altında alınan bu vergiler zaman içerisinde sayı ve çeşit itibariyle oldukça arttı. Bu tür vergiler 17. yüzyılda rutin hale gelerek reayadan talep edilmiştir. Nakit olarak alınan *avarız akçesinin* vergi miktarında, akçenin değerinde yaşanan büyük değişimlere bağlı olarak sürekli artış yaşanmıştır. Avarız vergileri *avarızhane* denilen birimlere göre kaydedilirdi¹⁴⁴.

Osmanlı'da avarız türü vergilerden olan *nüzul*, sefere giden ordunun temel tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için ayni olarak arpa ve buğday gibi hububattan alınan bir vergi türüydü. Başlangıçta ayni olarak alınan *nüzul vergisi*, 17. yüzyılın başlarında savaşların maliyetinin giderek artmasıyla hazineye ek kaynak sağlamak maksadı ile her yıl düzenli ve nakit olarak tahsil edilen bir vergi haline dönüştü. Tıpkı avarız vergisinde olduğu gibi *nüzul* vergisinin toplanması da *avarızhane* birimi esasına göre yapıldı¹⁴⁵.

Avarız vergileri, genel itibariyle reayanın şahsından alınan vergilerden farklı olarak topluluklardan alınan bir vergi türüydü. Ancak devletin her açıdan farklı zorluklarla karşılaştığı bir zamanda verginin topluluktan alınıyor olması bazı sorunları da

¹³⁹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 170-171.

¹⁴⁰ Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 808.

¹⁴¹ Mangırdan elde edilen gelirin ayrıntılı bir dökümü için bk. Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 171-172.

¹⁴² Bu yeni sikkelerin içinde %60 gümüş ve %40 bakır ihtiva eden bir alaşım kullanılmıştı. Ağırlık olarak standart İslam dirhem ölçüsü olan yaklaşık 6 dirhem yani 19,2 gr ağırlığa sahipti. Pamuk *Paranın Tarihi*, s.174-175.

¹⁴³ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 809.

¹⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", *İA*, II (1945), s. 13-19.

¹⁴⁵ Ömer İşbilir, "Nüzul", *TDVİA*, XXXIII (2007), s. 311-312.

beraberinde getirmişti¹⁴⁶. Kişinin gücü nispetinde alınan vergilerden farklı olarak topluluk üzerine taksim edilen verginin kontrolü zordu ve haksızlığa neden olmaktaydı. Zira bu durumu fırsat bilen bazı kimselerin kaçmaları halinde bunların hisseleri geride kalanların üzerine yükleniyordu¹⁴⁷. Haliyle daha fazla vergi vermek istemeyen reaya da toprağını terk etmek durumunda kalıyordu.¹⁴⁸ Devlet, içinde bulunduğu savaş şartlarının ağır mali yükü karşısında bu tür suiistimalleri göz ardı etmek durumunda kalıyordu. Nitekim 1692 yılına ait 828 milyon akçelik bütçede avarız vergisi payının 188 milyon akçe olduğu dikkate alındığında durum daha iyi anlaşılmaktadır¹⁴⁹.

Vergilerin Osmanlı toprak rejimi kadar miri arazi rejimine göre de ihdas edildiğine yukarıda değinmiştik. Ancak Osmanlı'da bundan başka *malikâne-divani* sistemi adında farklı bir uygulama daha mevcuttu. Bu sistemde toprağın mülkiyeti özel şahsa ait olup, işletilmesi ise köylü tarafından yapıldı. Bu durumda verginin bir kısmı malikâne sahibinin şahsına veya vakfa ait iken diğer bir kısmı da devlete aitti. Anadolu'nun belirli bölgelerinde *iki baştan*, *iki başlı* ve *tasarruf* olarak da tabir edilen bu sistemin kaynağı Selçuklu dönemine dayanmaktaydı. Haddi zatında Osmanlı düzenine uymayan bu sistem, devletin Türk-İslam yönetimlerinden devraldığı bölgelerin ileri gelenlerinin kazanılmış haklarını ve mevcut dengeleri gözeterek bu düzeni uygulamak durumunda kaldığı bir uygulamaydı¹⁵⁰. Osmanlılar kendi dönemlerinde bu tarz bir yapıyı hiç tesis etmemiş, aksine uygulama alanını sınırlamaya çalışmıştır¹⁵¹. Bu sistem, Amasya, Çorum, Tokat, Karaman, Konya, Kayseri, Malatya, Diyarbakır ve Halep'in kuzey bölgelerinde yoğun olarak uygulanmıştır. Devletin siyasi, ekonomik ve askerî bakımdan güçlü olduğu klasik dönem içinde bu yerler bazı riskleri içinde barındırsa da devlete önemli gelir sağlamışlardı¹⁵². Ancak 16. yüzyıl sonlarından itibaren yaşanan gelişmeler neticesinde bu bölgelerde yaşayan köylülerin ilk tepki verenler arasında olması oldukça düşündürücüdür. Mesela *malikâne-divani* sisteminin uygulandığı yerlerden olan Karaman ve Sivas'ta üretim yapan bir köylü, verimi daha düşük olmasına rağmen

¹⁴⁶ Her şeyden önce avarızhanelerin nasıl oluşturulduğu ve alınan vergilerin kaçının asıl haneden ibaret olduğu net olarak belli değildi. Bu konu ile ilgili yapılan bir tartışma için bk. Gümüşçü, Demir, Özünlü, *a.g.e.*, s. 293-300.

¹⁴⁷ Avarız vergisinin ağır yükünü taşıyamayacak reyanın yükünü hafifletmek için avarız vakıfları kurulmuştu. Mehmet İpşirli, "Para Vakıfları", *TDVİA*, XXVII (1991), s. 109.

¹⁴⁸ Gümüşçü, Demir, Özünlü, *a.g.e.*, s. 296.

¹⁴⁹ Halil Sahillioğlu, "Avârız", *TDVİA*, IV (1991), s. 10-109.

¹⁵⁰ Malikâne-Divani uygulamasının ayrıntılı bir incelemesi için bk. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 151-208.

¹⁵¹ Ömer Lütfi Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk Ve Vakıfların Hususiyeti" *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/4 (1941), s. 910.

¹⁵² Mehmet Genç, "Mâlîkâne-Divânî", *TDVİA*, XXVII (2003), s. 518-519.

Manisa’da üretim yapan bir köylüden daha fazla vergi vermekteydi. Bu durum karşısında reaya siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların baş gösterdiği bir devrede sadece batıya göç etmekle kalmamıştır;¹⁵³ bu yerler gerek ilk dalgada gerekse incelediğimiz dönemde yaşanan eşkıyalık olaylarının merkezinde yer almıştır¹⁵⁴.

Devlet 16. yüzyılın sonlarından itibaren karşılaştığı askerî, siyasi ve ekonomik sorunlar karşısında vergi kaynaklı hamleler yapmakla birlikte bir takım yeni uygulamaları da devreye sokmuştur. Bunlardan ilki, mukataa birimlerine¹⁵⁵ ait vergi kaynaklarının özel müteşebbisler tarafından toplanması usulü yani iltizam uygulamasıydı. Daha önce bu gelirler emanet usulüyle toplanıyorken, sonradan özel müteşebbisler aracılığıyla ve rekabete açık pazarlık sonunda belli bir ücretin peşin verilmesiyle iltizama verilmeye başlandı¹⁵⁶. Devlet bu şekilde vergi kaynaklarından gelecek gelirin bir kısmını peşin alıp mali açıdan elini rahatlatmak istemişti. Bir süre sonra dirlik alanları ki bu alanlar mukataaya konu olabilecek vergi kaynaklarından tamamen farklıdır, timar rejiminde yaşanan aksaklıklar nedeniyle mukataaya dönüştürülmeye başlandı. Timar alanlarının ne zaman mukataaya dönüştürüldüğü konusu tartışmalıdır. Bu tartışmalara girmeden şu söylenebilir ki devlet, savaşların finansmanında nakit ihtiyacının artmaya başladığı mali kriz dönemlerinde hazineye gelir sağlamak için boşalan timar alanlarını ve gelirlerini mukataaya dönüştürmüştür¹⁵⁷. Diğer bir önemli gelişme de iltizam uygulamasının 17. yüzyılın ortalarına doğru sancak, taşra ve eyalet hazinelerinin tamamını içine alacak şekilde genişletilmesidir¹⁵⁸.

Osmanlı’da iltizam usulünün yaygın bir şekilde uygulanması dönemin devlet adamları tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Lütfü Paşa, Gelibolulu Âli, Defterdar Sarı Mehmet Paşa gibi devrin ileri gelenleri emanet usulüyle mukataaların idare edilmesini savunmuşlardır. Zira bu kimselerin çoğunlukla bürokrat kökenli olmaları, kapı kulları için

¹⁵³ Gümüşçü, Demir, Öznlü, *a.g.e.*, s. 266-280.

¹⁵⁴ Mâlikâne-Divânî’nin sosyo ekonomik açıdan oluşturduğu etkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi I*, s. 182-189.

¹⁵⁵ Osmanlı’da uygulanan mukataa sitemi; “hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birimi” ifade ederdi. Ancak zamanla iltizam usulünün yaygınlaşmasıyla birlikte iltizama konu olan vergi birimi olarak da kullanılır olmuştur. Mehmet Genç, “Mukataa”, *TDVİA*, XXXI (2020), s. 129-132; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemini* adlı eserinde Osmanlı döneminde uygulanan mukataa sistemini 5 döneme ayırmıştır. 1. Klasik Dönem (1453), 2. Karışıklık Dönemi (1600), 3. Mali-Bürokratik Merkezileşme (1632), 4. Malikâne (1695), ve son olarak Esham sisteminin 1775 uygulanmaya konulduğu dönemdir. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemini (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 31.

¹⁵⁶ Mehmet Genç, “Mukataa”, *TDVİA*, XXII (2000), s. 154-158; İltizam yöntemi Osmanlı maliyesi açısından yeni olan *borç* kavramını getirdi. Yani iltizamı alan şahıs devlete borçlanmış oluyordu. Bu sebeple devlet ile mültezimin ilişkileri borçlar hukuku çerçevesinde değerlendirilmekteydi. Bir kimsenin iltizamı alabilmesi için kefil gösterip teminat bedelini yatırması gerekirdi. Çakır, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁵⁷ Timar alanlarının mukataaya dönüştürülmesinin ne zaman başladığını belirlemenin zorluklarının ve farklı tarihlerin verilmesi hakkında bilgi için bk. Çakır, *a.g.e.*, s. 41-44.

¹⁵⁸ Özvar, *a.g.e.* s. 17.

ek gelir sağlanması bakımından emanet yöntemini savunmuş olabileceklerini düşündürmektedir. Bununla birlikte onlar, bu uygulamalardan hangisinin daha münasip olacağı kararını sadrazam ve defterdara bırakmışlardır¹⁵⁹. Ancak iltizam usulünün kalkması şöyle dursun, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyaletlere ait gelirler bir bütün olarak iltizama verilmeye başlanmıştır. Devlet bu şekilde büyük ölçekli iltizam sözleşmesi yolunu açarak, taşradan merkeze intikal etmesi gereken vergi kaynaklarını garanti altına almak ve nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla birden çok mültezim yerine tek bir mültezimi tercih etmeye başlamıştır¹⁶⁰.

Mukataaların iltizama verilmesi birtakım problemleri de beraberinde getirdi. Çünkü sistem, kendi içinde riskleri de barındırıyordu. Öncelikle, timar alanlarının iltizama verilmesi sipahileri ekonomik açıdan zor duruma düşürmüş, onların bazı olumsuz davranışlarda bulunmalarına neden olmuştur¹⁶¹. Mültezim, her şeyden önce belli bir süreliğine kendisine tahsis edilmiş vergi kaynağından maksimum faydayı sağlamak üzere hareket ediyordu. Timar düzeninde olduğu gibi sistemin devamlılığından ziyade kısa sürede kâr elde etme güdüsü hâkimdi. Mültezimlerin zamanından önce vergi toplamak istemesi veya peşi sıra gelen mültezimlerin alacak verecek davasına tutuşmaları başlıca sorunlardandı¹⁶². Ayrıca bunlar, kısa süreliğine iltizamı aldıkları için üretimi artıracak faaliyetleri pek de umursamıyorlardı. Bu da haliyle hem ürün verimliliğinin düşük olmasını hem de buna bağlı olarak vergi gelirlerinin azalmasını beraberinde getirmiştir. Yerel seçkinlerin, iltizam usulünü bir güç aracı olarak kullanmak istemeleri ve çeşitli isimler altında reayadan vergi toplamaları işleri daha da zorlaştırmıştı¹⁶³.

Devlet, bu durum karşısında hem iltizam sisteminin kısa süreliğine verilmesinin sebep olduğu çeşitli suiistimaller hem de devam etmekte olan savaşın finansmanı için acil nakit ihtiyacı duyduğu zamanda yeni bir uygulamayı hayata geçirdi. 17. yüzyılın sonlarına doğru iltizama konu olan mukataaları birleştirerek verginin tek bir mültezim aracılığıyla toplanmasının yolunu açtı. Bu yeni usul, iltizama konu olan gelir kaynağının *kayd-ı hayat* şartıyla yani ömür boyu tahsis edilmesi demek olan malikâne sistemi idi.¹⁶⁴ Sistemin ana gayesi, mültezimlerin çok sık değişmelerine bağlı olarak, kısa sürede kâr elde etmek amacıyla tahrip edilmiş vergi kaynaklarının yeniden ihya edilmesi için sabit

¹⁵⁹ Çakır, *a.g.e.*, s. 38-39.

¹⁶⁰ Özvar, *a.g.e.*, s.17-18.

¹⁶¹ Öz, *Kanun-ı Kadimin*, s. 49; Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi*, s. 99.

¹⁶² Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan*, s. 101.

¹⁶³ Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar*, s. 303-307.

¹⁶⁴ Malikâne uygulaması 10 Ocak 1695 tarihinde yayınlanan ferman ile yürürlüğe girmişti. Özvar, *a.g.e.*, s. 21.

bir mültezimin eline verilmesiydi¹⁶⁵. Malikâne sistemi haddi zatında timar sistemi ile iltizam sisteminin bir terkibi olarak düşünülebilir. Zira sistem, vergi kaynağının malikâne sahibi tarafından ömür boyu tasarruf edilecek olması ve gelecek yıllardaki üretim kabiliyeti ile gerçek bir faydaya dayandığı için timara benzemekteydi. Diğer yandan, aynı vergi kaynağına bağlı nakdi gelirlerin düzenli olarak her yıl hazineye ödenecek olması bakımından da iltizama benziyordu. İşte dönemin koşullarına göre bu iki uygulama tek yapıda mezc edilmiş oluyordu. Ayrıca devlet bu sistem ile sadece gelecek yıllara ait gelirleri garanti altına almamış, aynı zamanda açık artırmayla belirlenen ve muaccele adı verilen peşinat bedeliyle de yeni bir gelir kaynağı elde etmişti¹⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerini artırmak için büyük umutlarla hayata geçirdiği bu sistem ilerleyen süreçte aksi sonuçları da beraberinde getirdi. Bu dönemde devletin önemli vergi kaynaklarının kontrolünü elinde bulunduran elitler devletin vergi gelirlerine ortak oldular. Hâlbuki Batı'da devletler merkezî otoritelerini güçlendirerek var olan kaynaklarını daha etkin vergilendirmişlerdi. Daha da önemlisi, vergi toplamada aracılar tarafından el konulan kısmı azaltmak suretiyle gelirlerini artırarak ordularını daha da güçlendirmişlerdi. Osmanlı'da ise aksi bir süreç yaşandı. Devletin, asker ihtiyacını karşılamak için yerel güçlerin birliklerine dayanmak zorunda kalması, merkez ile yerel güçler arasında vergi gelirlerinin paylaşımı üzerinden yeni bir ilişki ağının kurulmasına yol açtı¹⁶⁷.

Buraya kadar genel hatlarıyla anlatmaya çalıştığımız Osmanlı ekonomik yapısı, 17. yüzyıl boyunca yoğun ve yorucu savaşların getirdiği ağır mali yükün zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Osmanlılar, gelir getirecek yeni kaynaklar tesis etmek için büyük çaba harcamıştır. Çeşitli finans araçlarını devreye sokmuş, iltizam ve özellikle malikâne uygulamaları teorik olarak tarımsal üretimin artırılması ve devamlılığının sağlanması maksadıyla oluşturulmuştur. Ne var ki bu uygulamalar yerel güçlerin ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Bunların birbiriyle kıyasıya rekabet halinde olmaları, kapılarında büyük miktarda sekban ve sarıca bulundurmalarına neden olmuştur¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Malikâne sisteminin işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 99-153; Ayrıca Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003.

¹⁶⁶ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 105-106.

¹⁶⁷ Karaman, Pamuk, *a.g.m.*, s. 26-33.

¹⁶⁸ Mustafa Akdağ, "XVII. Yüzyıl Türkiye", s. 225.

Vergi kaynaklarının giderek tekelleşmesi, reayanın daha da savunmasız bir hale düşmesine yol açmıştır. Usulsüz vergi talepleri bahsini bir kenara bırakırsak,¹⁶⁹ bu dönemde vergi yükünün ağırlığından ziyade, merkeze intikal etmesi gereken verginin tahsilinde farklı araçlar ve bunların rekabetinden kaynaklı yaşanan suiistimallerden hem reaya hem de devlet zarar görmüştür. Bu yönüyle bakıldığında, devletin 17. yüzyıl boyunca girdiği savaşların ağır mali yükü altında alternatif olarak ortaya koyduğu finans kaynakları ve uygulamalar, kısa sürede yönetici zümreler tarafından kendi nam ve hesaplarına fayda sağlayacak araçlara dönüşüyordu. Bu da haliyle toplumda huzursuzluğa ve onun bir yansıması olarak da eşkıyalık olaylarının ortaya çıkmasına zemin hazırlıyordu. Ancak bunda, daha önce de belirttiğimiz üzere ekonomik sebepler tek başına geçerli bir neden değildi. Devlet otoritesinin gücü, işlenecek suçun karşılığı olacak *ceza-yı müeyyidenin* birey tarafından karşılaştırılması sonucu ortaya çıkar. Bunu bir örnek ile izah etmek gerekirse, Fatih Devri'nde paranın değeri %20 düşürülmüş olmasına, vakıf mallarına el konulmuş olmasına hatta 15. yüzyılda dahi savaşla ilgili taleplerin reaya için büyük bir yük olmasına rağmen gözle görülür tepkilere rastlanmamıştır.¹⁷⁰ Çünkü güçlü bir liderin mevcudiyeti ile merkezî otoritenin gücü bu tür olayları azaltıcı fonksiyon üstlenir. Ancak ekonomik sorunların baş gösterdiği zamanlarda otorite boşluğu söz konusu ise o zaman bu boşluk suç eylemlerini artırıcı bir fonksiyon üstlenir. İncelediğimiz dönem itibarıyla devletin dört cephede birden savaştığı bir ortamda bütün mesai buraya verilmişken iç güvenlikle yaşanan zafiyet ve olumsuz ekonomik koşullar bir araya geldiğinde, çeşitli suç türlerinin (kalpazanlık ve kaçakçılık gibi) yanı sıra eşkıyalık olaylarının da artış göstermesi kaçınılmaz bir hal almaktadır.

1.3. Sosyal Nedenler

İnsan biyolojik bir varlık olarak dünyaya gelir ve fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik gereksinimlerini karşılamak için toplumu meydana getiren başka insanlara muhtaçtır. Bu yüzden insan, ilk çağlardan beri Aristoteles'in tabiriyle *zoon politiko* (politik bir varlık) yani sosyal bir varlık olarak ele alınmıştır¹⁷¹. Benzer şekilde İslam düşünürlerinden Farabi'ye göre de insan, fitraten sosyal bir varlıktır ve onun saadete

¹⁶⁹ Devlet böyle durumlarda her zaman reayanın yanında yer almıştır. Bu anlamda 17. yüzyıl boyunca sık sık adalet fermanları yayınlamaktan geri durmamıştır. Ancak devlet her ne kadar reayanın yanında yer alsada bu fermanın muhatapları yapacaklarından geri durmamışlardır.

¹⁷⁰ Rhohads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 272. dipnot.6.

¹⁷¹ Nejdet Durak, "Aristoteles'in Ahlak Anlayışı", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, ed. Celal Türer, Hakan Olgun, C.2, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 312-313.

ulaşabilmesi ancak sosyal hayatın varlığı ile mümkündür. Farabi, toplumu *faziletli toplum* ve *faziletsiz toplum* diye ikiye ayırır. Bireyi saadete götüren şey olarak da iki aşamadan bahseder. Bunlardan ilkinin bireyi başkalarıyla bağlayan birliktelik, diğerinin ise bireyi mensup olduğu gruba bağlayan birliktelik olduğunu belirtir¹⁷². İbni Haldun ise sosyal hayatın ihtiyaçlar neticesinde oluştuğunu söyler. Ona göre insan diğer canlılardan farklı olarak şu özelliklere sahiptir; birincisi akıl, ikincisi otoriteye ihtiyaç, üçüncüsü geçimini sağlama olanaklarını arama ve yardımlaşma, dördüncüsünü de birlikte yaşama arzusudur. Bu haliyle sosyal hayat ihtiyaçlardan oluşur ve biyolojik yaşamın bir üst aşamasını ifade eder. Bundan sonraki aşama olan medeni hayat ise ilim ve sanayi ile teşekkül edebilir. Bu da ancak yaşam için zorunlu olan temel maddelerin sağlanması halinde gereksinim duyulan bir şeydir¹⁷³.

İnsanın sosyal bir varlık olmasına dair yapılan bu giriş, insan davranışının bir tezahürü olan suç/eşkıyalık ile sosyal hayat arasındaki ilişkiye bakmayı zorunlu kılar. Zira toplum; kişilerarası ilişkileri, etkileşimleri, geleneksel ve kurumsal yapıları, değişik grupları ve bu grupların örgütlenmelerini kapsayan oldukça geniş bir teşekküldür. Toplumsal yaşam ise toplumsal ilişkileri, bu ilişkilerden neşet eden karmaşık süreçleri ve kurumları ihtiva eden sosyal alandaki yaşam döngüsünü ifade eder. Bireyler, toplumsal yaşamda hangi kurallara uymaları gerektiğini, nerede, nasıl ve ne şekilde hareket edeceklerini bilirler. Toplumun mevcudiyetini sürdürebilmesinin şartı, toplumsal yaşamın düzenli olmasıyla yakından ilgilidir. Bu düzen ancak toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar ile sağlanır. Bireyler dinî, ahlaki erdemleri, örf, adet ve görgü kurallarını hiçe sayarak, toplumsal hayatta diğer bireylerin kabul edecekleri bir hayat sürdüremezler. Bu haliyle suç, ferdin kişiliğinde somutlaşmasına karşın sosyal bir olgudur. Bireyin düşünce dünyasında başlasa da insanın insanla veya insanın doğayla olan ilişkileri bağlamında eylemle neticelenir. Bu açıdan suçu sosyolojik açıdan ele alanlar, suçun sosyal bir olgu olarak tarihin her döneminde görüldüğü gibi insan ömrü devam ettikçe var olacağını ve bu nedenle suçun sosyal hayat dâhilinde tanımlanıp gerçekleştiğini ve toplumsal düzenin bozulmasına neden olduğunu ifade ederler¹⁷⁴.

Suçun sosyolojik bir olgu olması nedeniyle, eşkıyalık suçunun sosyal nedenlerini Durkaim'in *anomi kuramı* ile Mertom'un bu kuramı daha da geliştirdiği *gerilim kuramı*

¹⁷² Orhan Hülâgu, Farabi ve İbn-i Haldun'da Devlet Düşüncesi, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999, s. 33-36.

¹⁷³ Hülâgü, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁷⁴ Ali Esgin, "Sosyal Sapma ve Suç", *Suç Sosyolojisi*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum 2019, s. 75-76.

ile açıklayabiliriz. *Anomi*, klasik Yunan kaynaklarında sıkça rastlanan *yasasız* anlamına gelen *anoinos* ile irtibatlandırılır. Terim olarak anlamı, kuralların etkisizleşmesi, kuralsızlık, karışıklık ya da çatışma anlamına gelir. İlk çağlardan beri çöküntü ve buhranı anlatan daha geniş muhtevalı ve ekseriyetle olumsuz bir çağrışımla yüklüdür. Ancak bu terim sosyolojide Emile Durkheim'ın ve Robert Merton'ın yaptıkları çalışmalarla daha çok anılmaktadır¹⁷⁵.

Durkheim *anomi* kavramını¹⁷⁶, dayanışmanın zayıflaması, bireyin tutum ve davranışlarını belirleyen ahlaki düzenlemelerin yeterince denetlenemediği ve bundan dolayı da bireyin toplumsal düzene bağlılığının azalması ve düzene ayak uyduramama hali olarak tanımlar. Onun çalışmalarının temelini ahlak, toplumsal işbölümü ve bu işbölümünde meydana gelen değişim ve onun sebep olduğu ahlak yapısının bozulması gibi konular oluşturur¹⁷⁷. Durkheim'a göre insan, sonsuz istek ve ihtiyaçları olan doyumsuz bir iştaha sahip varlıktır. İnsan, fitratındaki bu özelliklerinden dolayı devamlı kontrol altında tutulması gerekir. Bu açıdan sosyal kontrol mekanizmaları, toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için çok önemlidir. Ancak toplumsal kuralların ve değerlerin zayıfladığı veya kaybolmaya yüz tuttuğu toplumlarda sosyal kontrol mekanizmaları devre dışı kalarak toplumsal normların işletilmesi mümkün olmaz. Böyle durumlarda her daim denetim altına alınmaya ihtiyacı olan insanın, bu yapılamadığında suç işlemesi kaçınılmaz bir hal alır ve içinde yaşadığı toplumda suç oranları artar¹⁷⁸.

Merton da suçu açıklamak için Durkheim'ın *anomi* kavramını temel almış ve onu daha da geliştirmiştir. O anomiyi, kültürel normlar ve hedefler ile fertleri bunlara uymaya zorlayan sosyal yapı arasındaki kopukluk olarak tanımlar. Kültürel hedefler ile bunlara ulaşmanın meşru yolları arasındaki herhangi bir kopukluk kuralsızlık olarak kabul edilir. Sosyal kontrol mekanizmaları başarısız olursa, sosyal ve kültürel yapılar arasındaki ani ve şiddetli kopukluklar anominin hâkim olduğu bir ortama yol açabilir. Bu, fırsatlardan

¹⁷⁵ Gordon Marsahall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara 1999, s. 32.

¹⁷⁶ Emile Durkheim'ın, Avrupa'da meydana gelen sosyal olayları ve artan suç olaylarını açıklamak için 1893 yılında kaleme aldığı *Toplumda İş Bölümü* adlı eseri ile 1897 yılında *İntihar* adlı eserinde *anomi* sosyolojik bir kavram olarak ilk kez ele alınmıştır.

¹⁷⁷ İdris Güçlü, Halil Akbaş, *Suç Sosyolojisi Kavram, Teori, Uygulama*, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara 2019, s. 27-29.

¹⁷⁸ Vedat Karğın, "Anomi ve Gerilim Teorileri", *Kriminoloji: Suç Teorileri Ve Uygulamalar*, ed. Ekrem Muş, Karınca Yayınevi, Ankara 2016, s. 62-63.

yoksun olanlar için hayal kırıklığı ve gerilim oluşturarak, onları hedeflerine ulaşmak için suçlu davranışlarda bulunmaya yönlendirir¹⁷⁹.

Suçun sosyal bir olgu olmasının teorik zemini üzerinde durduktan sonra, Osmanlı toplum yapısı ve bu yapıda yaşanan gelişmelerin eşkıyalık olaylarına etkisi üzerinde durabiliriz.

Osmanlı toplum yapısı, temel olarak yöneten (askerî) ve yönetilen (reaya) olmak üzere iki sınıftan oluşmaktaydı. Toplumun yönetici sınıfını; padişahın verdiği beratla bir takım icrai ve dinî yetki tanıdığı, her türlü vergiden muaf saray mensubu, askerî erkân ve devlet görevlileri ile ulema oluşturmuyordu. Yönetilen sınıf olan reaya ise vergi ödeyen ve yönetime katılmayan Müslim ve gayrimüslim halktan müteşekkildi. Reaya sınıfı üretim faaliyetleri, gelir durumları ve yerleşim durumlarına göre farklı zümrelerden oluşuyordu. Bu anlamda reaya, şehir ve kasabalarda yaşayıp ticaret yapan tüccar ve zanaatla uğraşan esnaf, kırsal kesimde yaşayıp tarım üretimi yapan köylü ile genellikle hayvancılıkla uğraşan konargöçerlerden ibaretti ve Osmanlı toplumunun en geniş sınıfını meydana getiriyordu¹⁸⁰.

Osmanlı toplumsal yapısı bu haliyle sınıf temelli bir yapıymış gibi görünse de bu asla Batı'daki gibi katı bir sınıf ayrımı ya da kast sistemi değildir. Zira reayadan bir kimse, belli bir süre medresede eğitim aldıktan sonra ya da sınır boylarında savaşır yararlılık gösterdikten sonra padişah beratıyla yönetici sınıfa dâhil olabilme şansına sahipti. Padişah tarafından verilecek bir karar ile kişinin toplum içerisindeki statüsü değişebilirdi. Bu durum Osmanlı toplumsal yaşamına dinamik bir yapı kazandırmışsa da Osmanlı Devleti'nin üzerinde en hassas davrandığı husus, her zümrenin toplumsal düzen içerisinde kendi konumunun gereğini yerine getirmesini sağlamaktı¹⁸¹. Bu açıdan Osmanlı Devleti, siyaset felsefesinin esasları olan *Adalet Dairesi Teorisi*'nin ilkeleri bağlamında toplumsal düzenin esaslarını belirlemişti¹⁸². Osmanlı tarihçisi Naima, İbni Haldun'dan ilham alarak "ahlat-ı erbaa" teorisini Osmanlı toplumuna şu şekilde formüle etmiştir. Ulema, vücuttaki kan gibidir, ilmi topluma yaymakla görevlidir. Asker balgama, tüccar safraya ve reaya sevdaya benzer. Dolayısıyla bu dört unsurun her birinin benzersiz bir

¹⁷⁹ Ferhan Gündüz, "Sosyal Yapı ve Suç", *Suç Sosyolojisi*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum, 2019, s.75-76; Mezher Yüksel, "Klasik Suç Kuramları", *Suç Sosyolojisi*, ed. Fuat Güllüoğlu, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2019, s. 13.

¹⁸⁰ Bahattin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Toplumunu ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.1, IRCICA, İstanbul 1994, s. 441-480.

¹⁸¹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 70-75.

¹⁸² Barkey, *a.g.e.*, s. 241; White, *a.g.e.*, s. 72.

rolü vardı. Reaya hazineyi doldururken ve tüccar da ihtiyaçları karşılarken, ordu düzeni sağlamakla mükellefi¹⁸³. Bu haliyle Osmanlı toplum yapısı dinamik bir yapıya sahipse de istikrar için aralarında bir denge gerekliydi. Reayanın askerî sınıfa tanınan imtiyazlar için mücadele etmesi ve bu sınıfa geçişi Osmanlı siyasetinde ve toplumunda gerginliğe neden olmuş ve dönemin siyasetnamelerinde sıklıkla dile getirilmiştir¹⁸⁴.

Osmanlıların klasik çağında toplumsal düzen devletin öngördüğü gibi işlemişti. Kırsal kesimde devletin miri rejimi ve tımar sisteminin bel kemiğini oluşturan çift-hane sistemine göre üretim, köylü reaya tarafından neredeyse sorunsuz olarak yürütülmüştü. Benzer şekilde kırsal yaşamın ve Osmanlı nüfusunun önemli bir kesimini oluşturan konargöçerler, hayvansal üretimde çok önemli rol oynamışlardı. Kasaba ve şehirlerde tüccar ve esnaf yaptıkları ticaretle ülke ekonomisine katkı sağlamışlardı. Özellikle Karadeniz ve Akdeniz'in Osmanlıların kontrolü altına girmesiyle birlikte Doğu-Batı ticareti ve buradan elde edilen gelir devletin en önemli gelir kaynaklarından biri haline gelmişti.

Osmanlı toplum hayatının genel durgunluğu ve sakinliği 15. ve 16. yüzyıllar itibarıyla şehir hayatına da hâkimdi. Bu durgunluk ve sakinlik genel bir huzur ve güvenliğin eseri olarak yaşıyordu. Ancak 16. yüzyıl sonlarından itibaren, dış kaynaklı ekonomik gelişmeler ve bunun beraberinde getirdiği iç meseleler bu huzur ve sükûnetin yerini toplum hayatında ciddi dönüşümlerin yaşandığı bir döneme bırakmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı ekonomisinde yaşanan olumsuzluklar nedeniyle 16. yüzyıl sonlarından itibaren akçede yapılan taşışlar adeta rutin hale gelmiştir. Bunun karşısında esnaf ve tüccar belli ölçülerde yeni duruma göre fiyatları belirleyip kendilerini piyasa koşullarına göre dengeleyebilirken, sabit gelire sahip olanlar için durum pek iç açıcı değildi. Sosyolojik açıdan bu durum, toplumun alt gelir grubundaki kimselerin doğrudan, yüksek mevkiye sahip memurların ise sekban ve levent eşkıyaları aracılığıyla suça bulaşma nedenlerinden birini oluşturmuştur¹⁸⁵.

Osmanlı mali yapısının bozulması ve akçede yaşanan değer kaybı tımar sistemini menfi olarak etkilemiştir. Tımarlı sipahiler, fiyat artışlarına karşılık topraktan alınan vergilerin çok geride kalması nedeniyle seferlere katılmakta isteksiz davranmışlar, dahası tımarlarını terk etmeye başlamışlardı¹⁸⁶. Bunun yanında “Uzun Savaş” dönemi, ateşli

¹⁸³ Zeki Arslantürk, *Naima'ya Göre, XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1997, s. 68.

¹⁸⁴ Öz, *Kanun-ı Kadim*, s. 53-99.

¹⁸⁵ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 55-63.

¹⁸⁶ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s. 98-100.

silahların yaygınlaşmasıyla birlikte piyadenin öneminin giderek artmasına neden oldu. Bu da devletin paralı asker sayısını artırmasını zorunlu kıldı. Savaş ortamında timar sisteminin asker ihtiyacına göre revize edilememesi, toplumun en alt tabakasını oluşturan köylülerin, devletin merkezî yönetimine kadar etkili olacakları bir devri başlattı¹⁸⁷. Timar dâhilinde dirlik olarak tahsis edilen ve aynı olarak toplanan gelirlerin yerini nakdi vergiler almaya başlamış ve timar sisteminde zorunlu bir dönüşüme gidilmiştir. Tabi bu süreç bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Öncelikli olarak sipahiler gelir kayıplarını telafi etmek için reayadan haksız hizmet ve vergi talebinde bulunmuş, bunun sonucu olarak da reaya bulunduğu yerleri terk etmeye başlamıştır¹⁸⁸. Bu durum, zaten tarımsal verimin düşük olduğu bir zamanda üretimin iyice düşmesine, çift-bozan reayasının da zuhuruna sebep olmuştur. Dahası bu çift-bozan reaya, sonraları ücretli asker olmak için sekban-sarıca bölüklerine katılmış, kimi zaman cepheye kimi zaman da eşkıya grupları arasında boy gösterir hale gelmiştir. İnalçık'a göre; Anadolu'da sosyal düzenin bozulmasının asıl sebebi, artan nüfus baskısı veya ekonominin bozulması değil timar sistemi dâhilindeki köylünün topraklarını terk etmesi sonucu üretimin azalmasıdır¹⁸⁹. Nitekim Celâli olaylarında aktif olarak yer almış tımarlı sipahilerin incelenen dönem içerisinde eşkıyalık olaylarına katılan zümreler içerisinde yok denecek kadar az olmaları, timar sisteminin 17. yüzyıl sonları itibarıyla iyice işlerliğini yitirdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı sosyal hayatıyla ilgili en önemli konulardan biri nüfus hareketleri meselesidir. Nüfus hareketlerinin Akdeniz havzası ile birlikte Osmanlı için doğurduğu sonuçlar üzerine çok iddialı görüşlerin ileri sürülmesinde, Braudel tarafından kaleme alınan *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı eserin tesiri büyük olmuştur¹⁹⁰. Osmanlılar açısından nüfus artışının ilk başta sanıldığı kadar büyük bir etkisi olmadığı düşünülebilir. Çünkü bu yüzyılda, Osmanlı kır hayatında nüfus baskısının bir sonucu olarak yeni tarım arazilerinin açılması ve mevcut tarım arazilerinin yoğun olarak işlenmesi çabasının yanında şehir hayatında da üretim faaliyetlerinin artırılması yoluna gidildi¹⁹¹. Diğer taraftan nüfus artışı hemen her yerde aynı oranda olmadı.¹⁹² Ayrıca bu dönemde görülen

¹⁸⁷ Feridun Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 405.

¹⁸⁸ Gümüşçü, Demir, Özünlü, *a.g.e.*, s. 333-335.

¹⁸⁹ Halil İnalçık, *Devleti Aliye, Osmanlı Araştırmaları Üzerine Araştırmalar IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s.26. Halil İnalçık, başta Koçi Bey olmak üzere *Kitab-ı Müsteâb* yazarının asker olmak maksadıyla toprağını terk eden köylülerin Osmanlı ekonomisi için olumsuz yansımaları olduğunu dönemin tanıkları olarak eserlerinde yer vermelerini kıymetli bulur.

¹⁹⁰ Osmanlı ve Akdeniz havzasındaki nüfus hareketlerinin etkileri için bk. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. M. Ali Kılıçbay, C.1, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989.

¹⁹¹ Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 294-295.

¹⁹² Barkey, *a.g.e.*, s. 152.

nüfus hareketlerini, köy hayatının rutin ve tekdüze yaşamından kurtulmak isteyen gençlerin yeni yerlerde kendilerine yeni bir hayat kurmanın heyecanı ve cazibesi ile hareket etmeleri olarak değerlendirenler de mevcuttur¹⁹³.

Osmanlı dünyasında yaşanan nüfus baskısı neticesinde çift-hane sistemi yani bir ailenin ekip biçebileceği arazinin miktarı giderek küçülmeye başladı. Tahrir kayıtlarında çift-hane yerine yarım çift veya daha azına sahip ya da hiç çift sahibi olmayan *mücerred* yani topraksız bekâr sayısı giderek arttı. Bu durum, Osmanlı siyasi ve sosyal sisteminin en önemli unsuru olan çift-hane sistemi sekteye uğrattı. Dahası nüfus artışının aksine verimlilik de özellikle tahıl üretiminde artırılamadı. Ancak bu durum, Osmanlı genelinde gıda teminin Avrupa’da yaşanan kıtlıklar düzeyinde olduğu anlamına gelmemelidir. Zira bu dönemde Osmanlı belli anlamda tedarik zincirinden kaynaklı sorunlar yaşamış olsa da nüfus için gerekli gıdayı temin edebiliyordu. Ancak Osmanlılar, özellikle iklimsel dalgalanmaların tarımsal verimliliği doğrudan etkilediği bir dönemde yaşanan gelişmeler karşısında etkin tedbirler alamadı. Bu durumda Osmanlı’da yaşanan nüfus hareketlerinin, nüfus artışından ziyade tarımsal verimliliğin düşük olduğu yerlerdeki dar gelirli insan sayısındaki artıştan kaynaklı olduğunu söylemek daha makul görünmektedir¹⁹⁴.

16. yüzyılda nüfusun arttığına dair genel bir kanı olduğu kadar 17. yüzyılda da bir azalma olduğuna dair genel bir kanaat söz konusudur. Zira 16. yüzyılın genel sükûnetinde güvenli bir ortam oluşturulmuş ve böylece mevcut şartlar içerisinde nüfus artışının da etkisiyle yeni tarım arazileri açılmıştır. Daha düz ve ovalık yerlerde güvenlik tehdidi olmadığı için yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Ancak yaşanan bölgesel farklılıklar, giderek artan vergi talepleri ve eşkıyaların köylere yaptıkları yağmalar ve resmî görevlilerin türlü suiistimalleri karşısında halk çareyi başka yerlere gitmekte bulmuştu¹⁹⁵. Yeni yerleşim yerlerini terk ederek surlarla çevrili daha güvenli şehirlere ve erişilmesi güç dağ başlarına yerleşme yoluna gitmişti¹⁹⁶. Ayrıca köylü reayanın, çift-hane sistemine göre üretim yaptığı toprağın bizzat sahibi olmayıp sadece kullanım hakkına sahip olması, karşılaştığı sorunlar karşısında direnmek yerine kolayca başka yerlere göç etmelerinde önemli bir etken olmuştur¹⁹⁷.

¹⁹³ Huricihan, İslamoğlu İnan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 172-185. Aslında bu durum Avrupa’da yaşanan coğrafi keşiflerin sebepleri arasında gösterilen maceraperest denizcilerin katkılarından mülhem dikkate alınabilir bir görüş olarak değerlendirilebilir.

¹⁹⁴ White, *a.g.e.*, s. 95-118.

¹⁹⁵ Barkey, *a.g.e.*, s. 152-154.

¹⁹⁶ Griswold, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁹⁷ Özellikle Osmanlı tarihinde yaşanan göçlerde toprak mülkiyetinin etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gümüşçü, Demir, Özünlü, *a.g.e.*, s. 541-550.

Osmanlı'nın demografik yapısında meydana gelen gelişmeler bir yönüyle askerî alanda yaşanan gelişmelerle de yakından ilgiliydi. Çünkü Devlet, kurulduğu andan itibaren fetihler aracılığıyla mevcut insan kaynağını en verimli şekilde istihdam etmişti. Osmanlı ordusu 16. yüzyıla kadar dönemin en iyi organize olmuş, en güçlü ve etkili ordularından biri olmasına rağmen iki cephede birden savaşmaktan imtina etmişti. Ne var ki Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonlarında doğuda İran ve batıda Avusturya (1593-1606) ile iki cephede birden savaşmak zorunda kaldı. Özellikle Avusturya cephesinde yapılan savaşların ağır ekonomik kayıplara neden olmasının yanı sıra bu cephede askerî teknoloji bakımından ateşli silahların yaygın bir şekilde kullanılması, Osmanlılar açısından çok daha başka gelişmelerin habercisi olması bakımından önemliydi. Zira Osmanlı ordusu, bu cephedeki savaşlarda daha fazla sayıda tüfek kullanan askere ihtiyaç duymaya başladı. Bir taraftan yeniçeri birliklerinin sayısı artırılırken diğer taraftan da çok sayıda tufeng-endaz yani ateşli silahlarla donatılmış birliklerin cepheye sürülmesi zorunluluğu doğdu. Bu, o günün şartlarında kısa vadede sorunu çözmek için pratik bir yol gibi görünse de orta ve uzun vadede Osmanlı Tarihi'nin seyrini her anlamda değiştirecekti¹⁹⁸.

Osmanlı ordusuna dâhil olan bu tufeng-endaz birlikler, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden eli silah tutan gönüllü, genç, bekâr ve işsiz erkeklerden oluşmaktaydı. Daha önceki dönemlerde “levendat” tabiriyle anılan bu kimseler Osmanlı ordusunda kullanılmıştı; ancak bu dönemde sayıları günden güne artarak Osmanlı ordusunun ihtiyacının çok ötesine geçmişti. “Levent”, “garip yiğitler” gibi farklı adlarda istihdam edilen bu bekâr ve genç nüfus, bir nevi paralı asker olup savaş zamanı ücret karşılığı istihdam edilmekteydiler. Sefer sonrasında eğer başka bir uğraş bulamazlarsa işsiz kalan bu insanların elbette tamamının köylerine geri dönmesi beklenemezdi. Bu gençlerin bir kısmı bey veya paşa kapılarında istihdam edilirken bir kısmı da eşkıyalık yolunu seçmekteydi. Bu durum, Osmanlı için *kapı halkı* meselesini doğurdu. Kapı hakları, özellikle 17. yüzyıl ortalarından itibaren yaşanan gelişmelerin hemen hepsine müdâhil oldular¹⁹⁹.

Aslında genç nüfusun kitleler halinde orduya dâhil edilme girişimleri Kanuni devrinde, 1559 yılında Şehzade Selim ve Beyazıt arasında cereyan eden taht kavgası sırasında yaşanmıştı. 30 Mayıs 1559'da meydana gelen olayda Şehzade Bayezid'in ordusu çok sayıda yevmlü denilen genç ve eğitimsiz askerlerden oluşurken, Şehzade

¹⁹⁸ Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s.266-373.

¹⁹⁸ Griswold, *a.g.e.*, s. 19-21.

¹⁹⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar IV*, s. 33-37.

Selim'in ordusu düzenli yeniçeri birliklerinden müteşekkildi. Sonuç Şehzade Selim'in lehine sonuçlandığında, Şehzade Bayezid'in ordusunda yer alan yevmlü askerlerin yanı sıra bazı timarlı sipahi, ayan, kadı ve suhteler ile Türkmen aşiretinden sağ kalanlar Anadolu'nun farklı yerlerine dağılarak bu dönemde meydana gelen çeşitli asayiş olaylarında yer almışlardı²⁰⁰. Şehzadeler arasında yaşanan bu taht kavgasında yeniçerilerin asayişi sağlamak için *yasakçı* ve *korucu* olarak Anadolu'da görevlendirilmeleri için daimi garnizonlar kuruldu²⁰¹. Ne var ki bunlar, bir zaman sonra Anadolu'da ki güvensizliğin mümessilleri haline geldiler. Nitekim incelediğimiz dönemde en çok eşkıyalık yapan gruplar arasında yeniçerilerin bulunması bir tesadüf değildi. Çünkü bunlar diğer eşkıyalar gibi dağlara kaçıp gizlenmek zorunda değildi. Bir nevi kendi kimliklerinin sağladığı avantajı kullanıyorlardı. Nitekim zamanla bu imtiyaza sahip olmak isteyen bazı kimseler yeniçeri kıyafeti giyerek sağda solda boy göstermeye başlamışlardı²⁰². Öyle ki Hazret-i Peygamber soyundan gelen seyitlerden bazıları dahi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yeniçerilik iddiasında bulunmuşlar ve ulemadan bazı kişiler ile birlikte eşkıyalarla ortak hareket etmişlerdi²⁰³.

III. Murat zamanında yeniçeri ocağına usul dışında çeşitli etnik ve dinî tabakalardan insan alınması, bu ocağı askerî bir organizasyon olmaktan ziyade giderek farklı aktörlerin müdahalesine açık politik bir yapı haline getirdi. Hatta geliri yüksek olmayan görevliler bile hizmetlilerini yeniçeri ocağına aldırarak ücret ödemekten kurtulmaya çalışıyordu. Gerçi alt tabakadan kimselerin seçkin alaylara alınması sadece Osmanlı'ya mahsus bir durum da değildi. Bu dönemlerde, Wellington Dükü'nün belirttiği üzere Avrupa seçkin alaylarında da bu tip kimseler yer almaktaydı²⁰⁴. Ancak bu durum devletin en başından beri hassasiyetle üzerinde durduğu *adalet dairesi*'nin bozulması olarak telakki edilecektir. Zira Osmanlı reayasından askerî sınıfa geçişler, siyasi ve toplumsal düzenin bozulmasının kaynağı olarak devrin siyasetnamelerinde sıklıkla dile getirilmiştir²⁰⁵.

²⁰⁰ Şerafettin Turan, "Şehzade Bayezid", *TDVİA*, V (1992), s.230-231: Şehzadeler arasında yaşanan bu mücadeleden sonra Şehzadelerin sancağa gönderilme hususunda küçük gibi görünen ancak radikal bir değişiklik yapıldı. Artık sadece veliaht konumunda olan büyük şehzade için tek bir sancak veya merkeze gönderilmeye başlandı. Emecen, *Hanedan*, s. 64.

²⁰¹ Kemal Beydilli, *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013, s. 31-35.

²⁰² Godfrey Goodvin, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 164.

²⁰³ Örneğin, 1706 yılında Trabzon'da yeniçerilik iddiasında bulunan seyitlerin bazıları asker taifesi ile birlik olup halktan zorla "salyane" akçesi namıyla para toplamaya çalışmışlardı. Yavuz Kısa, *a.g.t.*, s. 77.

²⁰⁴ Goodvin, *a.g.e.*, s. 160.

²⁰⁵ Bu alanda yapılmış bir çalışma için bk. Öz, *Kanun-ı Kadim*, s. 53-99.

17. yüzyıl ile birlikte sultanın askerleri olmanın verdiği güçle birlikte yeniçeri varlığı ve etkinliği Anadolu'da giderek artmaya başlamıştı. Yeniçeriler kısa sürede toplumun bir parçası olarak gittikleri bölgede evlilikler yapmışlar, esnafılık, ticaret ve bunlardan daha da önemlisi düzenli maaşları olması nedeniyle bir takım ortaklıklar kurmuşlar hatta tefecilik faaliyetlerinde dahi bulunur hale gelmişlerdi²⁰⁶. Ayrıca yeniçeriler, kolluk kuvveti olarak kendilerine gösterilen iltimasın yanı sıra kadı tarafından yargılanmamak gibi bir ayrıcalığa da sahiptiler. Tüm bunlar, bulundukları bölgelerde kendilerine en seçkinler arasında yer bulmalarını sağlamaktaydı. Anadolu'da yaşayan ve bulundukları yerin bir parçası haline gelen yeniçerilerin sahip oldukları imkânlar alelâde insanları doğal olarak cezbediyordu²⁰⁷.

Yeniçerilerin Anadolu'da asayişini sağlamak üzere görevlendirilmeleri hiç şüphesiz en önemli etkiyi tımarlı sipahi üzerinde yapmıştı. Bu dönemde yeniçerilerle sipahiler birbirine düşürülerek makam elde edilir olmuştu. Ve bu tür işler için merkezde yeniçeri ve sipahi isyanları çıkarılırken taşrada da eşkıyalık olayları mevki ve makam elde etmeni yolu haline geliyordu²⁰⁸. Tımarlı sipahi, elitler arasında yaşanan mücadelede kolayca manipüle edilebilmekteydi. Zaten bir ekonomik kriz anında en çok zarar göreceklere onlardı. Çünkü hem devlete bağımlıydılar hem de varlıklarını sürdürebilmek için geleneksel savaşların devamına muhtaçtı. Savaş usullerindeki değişimler, akçedeki değer kaybı, gelirlerin artmaması ve toprakların iltizam olarak verilmeye başlanması onları derinden etkiledi. Bu durumda önce kendi içlerinde rekabete giriştiler. Tımar sahipleri, birbirlerini seferden firar etmekle ya da savaşa hiç katılmamakla itham ederek tımarlarını ele geçirmek için kıyasıya mücadele ettiler. Bunun üzerine devletin bir de yeniçerileri yerelde asayişini sağlamak için görevlendirmesi, sipahiler için artık geri dönüşü olmayan bir süreci başlattı. Böyle bir dönemde ilişki ağları güçlü olan, büyük timara sahip kimseler varlıklarını devam ettirebilirken daha küçük ölçekli tımar sahiplerinin dirlikleri daha da daralmıştı. Yeniçerilerin yerelde de üstünlüğü ele geçirmeleri sipahileri adeta yok olmayla karşı karşıya bırakmıştı. Yani devlet, sadece tımarların parçalanmasına göz yummakla kalmıyor aynı zamanda bu küçük arazileri hiçbir yerle bağı olmayan işsiz güçsüz, sadece sefere katıldıkları için yeni sahipleri arasında bölüştürüyordu. Tımar

²⁰⁶ Karen Barkey, *a.g.e.*, s. 72

²⁰⁷ Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 119.

²⁰⁸ Goodvin, *a.g.e.*, s. 164.

sisteminde yaşanan bu dönüşüm Osmanlı sosyal hayatında yaşanan çok karmaşık olaylar dizisinin önemli bir başlangıcını oluşturmuştu²⁰⁹.

Devlet daha etkili önlemleri hayata geçirmekte yetersiz kaldıkça halkın farklı kesimleri de tepkilerini ortaya koymakta gecikmedi. Bunlardan ilki genç, bekâr ve işsiz güçsüz kimselerden oluşan, *suhte* denilen medrese talebeleriydi Fetihlerin yavaşlaması ve bir zaman sonra durma noktasına gelmesi ile gençlerin sefere katılımıyla yararlılık göstermelerine bağlı olarak yeni bir yaşam kurmalarının önü giderek kapanmaya başladı. Bu durumda işsiz güçsüz gençler, çareyi yeni bir yaşamın kapısı olarak eğitim kurumlarına akın etmekte buldular²¹⁰. Bu yerler, en azından ücretsiz olarak barınılıp yiyecek ve giyecek bulabilmenin yanı sıra belli miktarda burs geliri kazanabilecekleri cazip bir alternatif oluşturuyordu. Tabi bu durum, ilimle ilgisi olmayan kimselerin de sadece talebelere sağladığı imkânlardan istifade etmek için medreselere yığılmalarına neden oldu²¹¹. Diğer taraftan aileler de evlatlarını, ekonomik sıkıntı yaşamamaları ve o sıralarda ortaya çıkmaya başlayan levant bölüklerine katılmamaları için medreselere göndermek istediler²¹².

Ancak olayların gelişimi hiç de umulduğu gibi olmadı. Medreselerin kapısına nitelikli niteliksiz birçok gencin yığılması birçok sorunu da beraberinde getirdi. Çünkü Osmanlı eğitim kurumu olan medreselerin mali kaynakları vakıflar aracılığıyla sağlanmaktaydı. Osmanlı'da baş gösteren ekonomik sorunlar nedeniyle vakıflar da gelir kaybı yaşadıklarından, medreselerde yığılan gençlerin temel ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorlanıyorlardı. Odalarda birden fazla öğrenci kalıyor, müderrisler de mali sorunlar yaşamalarından dolayı başka işlerle meşgul oluyorlardı. Ayrıca verilen derslerin niteliği de her geçen gün zayıflıyordu. Bir eğitim yuvası olan medreseler, böylesi bir zamanda topluma yön veren veya sorunlara çözüm üreten kurumlar olması beklenirken bir anda toplumun sorun kaynağı oluverdiler²¹³. Suhteler genel olarak savunmasız köyleri basarak halkın mallarını, eşyalarını, hayvanlarını ve elbiselerini gasp ettiler, kendilerine

²⁰⁹ Barkey, *a.g.e.*, s. 62-64.

²¹⁰ Yunus Koç, "Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum", *Bilgi*, Güz, 2005, s. 239. Yunus Koç bu makalesinde; seferlerde timar dağıtımının sekteye uğraması ve gençlerin gelecek kaygısı ile medreseye yönelmeleri, burada oluşan yoğunluk ve gençlerin kontrolden çıkması Celali olaylarına bir etki olarak değerlendirilmektedir. Bizim inceleme dönemimizde suhte olaylarının yaşanmaması, gençlerin medrese yerine gelecek kaygısı ile levant ve sekban bölüklerinde yer almaları dikkat edilmesi gereken bir husustur.

²¹¹ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat Tarihi*, C. 1, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını, İstanbul 2005, s. 152.

²¹² Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 153-155.

²¹³ Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarının Başlaması", *Ankara, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi*, IV/1 (1946), s.34-35. Akdağ bu makalesinde Suhtelerin milli bir karakter taşıdıklarını ve 1550'den 1575'e kadarki süreçte bunların yaptıkları eylemlerle Celali İsyanlarının gelişmesine ön ayak olduklarını belirtir.

karşı koymaya çalışanları ise öldürmekten çekinmediler. Ayrıca halkın, zekât veya avarız toplamak bahanesiyle *salgun* adı altında akçe ve altınlarını alıp, bununla da yetinmeyip *cerr toplamak* bahanesiyle mallarını gasp etmekten geri durmadılar²¹⁴.

Osmanlı sosyal hayatında reaya sınıfına dâhil olsalar da yaşam tarzları bakımından şehirli ve köylülerden farklı olan konargöçerler ayrı bir yapı olarak teşekkül etmiştir²¹⁵. Konargöçerler, özellikle kuruluş yıllarında Anadolu'nun batı tarafında olup yörük olarak tabir edilen Türkmenler, sınırları tam belli olmayan yaylak ve kışlaklarda hayatlarını sürdürmekteydi. Bunların yaylak ve kışlaklarına göç edecekleri güzergâhlar belirlenmişti. Ayrıca bu güzergâh boyunca çevreye zarar vermemeleri, aksi takdirde konargöçerlikten men edilecekleri hususu kanunla belirlenmişti²¹⁶. Osmanlıların Balkanlara düzenlediği fetihler neticesinde Batı Anadolu'daki konargöçerler tedricen Balkanlar'a iskân edilmiş, fethedilen yerlerin Türk-İslam beldeleri haline gelmesinde bu iskân politikasının önemli katkıları olmuştur²¹⁷.

Osmanlı Devleti zamanla konargöçerleri, sınırları belli bir çevrede idari ve mali bir kimliğe sahip olarak, konup göçtükleri yerin idari yapısına göre kaza veya sancak statüsü verip idareci tayin ederek hukuken nizam altına almaya çalıştı. Bu suretle yaylak-kışlak güzergâhları denetim altına alınıp, tabi oldukları idari teşkilatın dışına çıkarak vergi kaçırmaları engellenmek istendi. Ayrıca büyük aşiret topluluklarının dağılması önlenerek başta payitaht olmak üzere büyük şehirlerin ve ordunun ihtiyacı olan hayvan ve hayvansal ürünlerin tedarik zincirinde süreklilik sağlanacaktı²¹⁸. Türkmen aşiretlerinin, merkezileştirme girişimlerine bütünüyle itaat ettikleri söylenemez. Özellikle bazı

²¹⁴ Osmanlı tarihinde suhte olaylarından itibaren görülen eşkıyalık olaylarını haksızlığa karşı bir başkaldırı olarak görme imkânı yoktur. İncelenen dönemde devlet görevlilerine veya kurumlarına nerdeyse herhangi bir saldırı olmamasına rağmen hiç sakınılmadan kendileri gibi reaya olan kimselere karşı acımasız ve ağır fiiller işlemişlerdi. Dolayısıyla bu olayları bir kahramanlık hikâyesi olarak gösrmenin dayanağı yoktur. Batı'nın bu konudaki deneyiminin Osmanlı'dan çok farklı olduğu bilinmelidir. Batı bir bakıma sömürgecilik ve sömürüden elde ettiği ekonomik güç ile birlikte insanı merkeze alan bir anlayışa doğru evrilirken aynı zamanda toplumunda etnik yönü ağır basan sosyal kimlik inşa etmeye başladı. Osmanlılar ise din, dil ve ırk ayrımı yapmadan herkesin kendi bireysel becerisine ve liyakate dayalı bir sosyal kimlik olarak Osmanlı kimliğini inşa etmişti. Bu kimlik, herkesin kendi sosyal grubu içinde oluşturduğu ve ortaya çıkan sosyal düzen kusursuz olmamakla birlikte devrinin oldukça ilerisindeydi. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde bireysel hırs, ihtiras ve çıkarlar ön plana çıkmaya başlamış ve Osmanlı kimliği artık toplumu bir arada tutan tutkal olma vasfını yitirmeye başlamıştı.

²¹⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmnlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 110.

²¹⁶ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s. 32-33.

²¹⁷ Barkan, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu", s. 284-353. Hatta bazılarına göre Osmanlı fetihleri gaza anlayışının aksine aşiret örgütlenmesinin kapsayıcılığı ile izah edilmek istenmiştir. Böyle bir görüş Rudi Paul Lindner tarafından dile getirilmiştir. Ona göre, erken Osmanlıların gaza yani kutsal savaşla çok ilgilerinin olmadığını bu anlamda ilk fetihlerde zorlayıcı bir tutumdan daha ziyade birleştirici bir tavır içinde olduğunu, "ekonomik ve toplumsal ortak yaşam, siyasal kozmopolitizm ve dinsel senkretizm olgularının hepsi birleşerek, erken Osmanlı döneminde gaza ideolojisinin belirleyici etkisini saf dışı bırakıyor." diye ifade etmiştir. Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, İstanbul 2000, s. 37-51.

²¹⁸ Gündüz, a.g.e., s. 34-35.

Türkmen konargöçerlerin, köylülere uygulanandan pek de farklı olmayan kayıt altına alınma ve vergi taleplerinin yanı sıra eskiden olduğu gibi askerî unsur olarak çok itibar görmemeleri belli bir gerilime sebep olmuştur²¹⁹.

Nüfus baskısının oluşturduğu şartlar altında köylü reayanın yeni tarım arazileri oluşturabilmesi için yatırım yapması gerekiyordu. Fakat bireysel olarak bu her zaman mükemmel bir seçenek değildi. Toprağı terk etme meselesinde reayanın hayvancılığa yönelimi bir seçenek olmalıydı. Çünkü şehir pazarlarının büyümesi ve fiyatların artması, gerek timar sahipleri gerekse hali vakti yerinde köylüler için hayvanlara yatırım yapmayı cazip hale getiriyordu. Nitekim yün, post ve deri gibi hayvansal ürünlerin nakliyesi görece daha kolay olması sebebiyle bu ürünlerin ticareti daha kârlıydı. Diğer yandan, daha yoksul köylüler açısından da ortak alan veya kimi zaman koruma altında olan arazide hayvancılık yapmak düşük verimli araziden elde edilecek gelirden daha kazançlıydı. Bahusus, geçim kaynağını hayvan ve hayvansal ürünler ile çeşitlendirmek tamamen tarıma yatırım yapmaktan daha güvenli görülüyordu. Hasadın kötü, belirsizliklerin veya karışıklıkların olduğu zamanlarda hem zenginler hem de düşük gelirli köylüler açısından hayvan, taşınabilir bir kaynak olarak önemli bir alternatif haline geldi. Bu durum da konargöçerler ile yerleşik reaya arasındaki sınırları zaman zaman muğlaklaştırdı²²⁰.

Konargöçerlerin gelirlerini artırması, hayvancılık, ekonomik ve ekolojik gereksinimler ile yağmacılığa dayanıyordu. Daha Osmanlı'nın ilk yıllarında konargöçerler için vadilerdeki keçi ve koyun hayvancılığı, kış zamanının hava koşullarının ne getireceği belli olmadığı için buzlu plato tepelerine göre daha sıcak ve emniyetli bir ortam sunuyordu. Buna bağlı olarak otlatma fırsatlarını en azami seviyeye çıkarmak ve sürü kayıplarını asgariye indirmek amacıyla yeni mera alanları oluşturmak tarım arazilerine sızmayı icap ettiriyordu. Ayrıca yağmacılık, onların üretemediği zorunlu ihtiyaçların ya da arzu edilen malları karşılamının en kolay ve masrafsız yolu oluyordu²²¹.

²¹⁹ Lindner, *a.g.e.*, s. 110-113. Tufan Gündüz, Osmanlı merkezileşmesine direnen Türkmen varlığının sınırlı olduğunu düşünür. Çünkü bu durum onlar için bir kayıp oluşturmuyordu. Çünkü bir boy beyi veya kethüda riyasetinde yaylak ve kışlaklarına belirlenen güzergâhlarında gidiyorlar ve artı ürünlerini yakın pazarlarda satabiliyorlardı. Onlar için asıl sorun dış tehditlere karşı savunmasız kalma korkusuydu. Mallarının kısa zamanda değerlenmesi ya da ani değer kaybına karşı güvenli bir otoriteye ihtiyaç duyuyorlardı. Zira Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasından sonra Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bu güvenlik durumu ortadan kalkmıştı. Bu arada bir otorite boşluğu oluşunca Türkmenlerin yaylak-kışlak güzergâhı boyunca geçtikleri her idarecinin vergi talebiyle karşılaşmışlardı. Bir bakıma artık bu idarecilerin insafına kalmışlardı. Nihayetinde bölgenin Osmanlı nizamı altına girince sükûnetin sağlandığı belirtilir. Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s. 102.

²²⁰ White, s. 111-112.

²²¹ Lindner, *a.g.e.*, s. 50.

Konargöçerler genel Akdeniz ikliminin kalıbını yansıtacak şekilde daha fazla otlak alanı açmak için koruları ve tarlaları ateşe vermek için fırsat kolluyorlardı²²².

Konargöçerlerin yaylak-kışlaklara düzenledikleri mevsimsel göç hareketleri zamanında yaşanan istenmedik olaylar ve kolay yoldan yerleşiklerden temel ihtiyaçlarını yağma şeklinde temin yoluna gitmeleri işleri içinden çıkılmaz bir hale getiriyordu. Devlet, bu durumda resmî olarak yerleşik halkın yanında yer alsa da hayvansal üretimin başta payitaht olmak üzere ülke için hayati önemi haiz olması sebebiyle konargöçerleri bütünüyle bir kenara itmeyerek hassas bir denge kurmaya çalışıyordu.

Osmanlı toplumu hakkında bu kısa bilgiden sonra eşkıyalık olaylarının sosyal yaşamla ilgili bağlantısını *anomi* ve *gerilim teorileri* aracılığıyla açıklamaya çalışalım. Daha önce de ifade edildiği üzere *anomi*, sosyal normların ve değerlerin zayıfladığı ya da yitirmeye başladığı toplumlarda kuralların etkili bir şekilde işletilmemesi ve uygulanamaması halini ifade eder. Özellikle savaş ve ekonomik sorunların ya da daha büyük toplumsal buhranların yaşandığı zamanlarda bu durum daha fazla ortaya çıkar. Böyle zamanlarda insanlara sunulan imkân ve fırsatların yetersiz veya sınırlı olması gerilimin kaynağını oluşturur. Yani *anomi* gerilime, gerilim de suç davranışına sebep olur.

Toplumsal yapıda meydana gelen uyumsuzluk ve düzensizlik, imkân ve fırsatların toplumu oluşturan katmanlar arasında eşit olarak dağıtılmamasından kaynaklanan gerilim ve gerginlik daha çok toplumun alt tabakasını oluşturanları etkiler. Fakat bu durum herkesin, imkân ve fırsatların yetersiz ve sınırlı olmasından kaynaklı olarak suç işleyeceği manasına gelmemelidir. Çünkü Merton'a göre insanlar, hissettikleri stres ve gerilime karşı farklı tutum ve davranışlar sergiler. Suç davranışı, insanların yaşadıkları gerilime karşı geliştirdikleri bir tür cevap olarak görülebilir. Birey, suç davranışını işleyerek gerilimi dindirir veya azaltır; lâkin gerilimi azaltan daha başka yöntemler de vardır. Merton, bireyin hissettiği gerilime karşı beş farklı tutum geliştirdiğini savunur. Bunlar; 1. Uyumluluk, 2. Şekilcilik, 3. Yenilikçilik, 4. Geri çekilme ve son olarak 5. İsyandır. Yani insan, gerilime cevap olarak bu beş tutum veya davranıştan birisini tercih eder ve buna bağlı olarak da suç davranışına karışıp karışmayacağına karar verir²²³.

²²² White, *a.g.e.*, s. 113.

²²³ Karğın, *a.g.m.*, s. 66-68; Gündüz, *a.g.m.*, s. 76-77.

Tablo 1.2. Merton'un Bireysel Tepki Biçimleri²²⁴

Davranış Türleri	Kültürel Amaçlar	Kurumsallaşmış Araçlar
Uyumluluk	+	+
Şekilcilik	-	+
Yenilikçilik	+	-
Geri Çekilme	-	-
İsyan	+/-	+/-

Tabloda yer alan (+) kabul, (-) reddetme, (+/-) ise mevcut olan değerlerin reddedildiğini ve bunların yerine yeni değerlerin ve hedeflerin koyulduğunu ifade eder.

1. Uyumluluk: Uyum davranışı gösteren birey, gerilim ve strese karşı hem toplumsal hedef hem de toplum tarafından onaylanan araçları kabul eder. Genel olarak istikrarlı toplumlarda bireyler gerilim ve stresten uzak, uyumlu davranış sergilerler ve bunlar suça bulaşma ihtimali en az grupları oluşturur. Bu anlamda, Osmanlı klasik çağında genel itibarıyla toplumun hemen her kesimi uyum içerisinde yaşam sürmüşlerdir. İncelediğimiz dönem başta olmak üzere türlü sorun ve sıkıntılara rağmen halkın uyum içerisinde yaşama gayretinde oldukları söylenebilir. Zira eşkıyalık olayları ne kadar artmış olursa olsun, mevcut şartlar altında suç işlemeyenler yani toplumsal değer ve normlar ile uyum içinde yaşayanlar çoğunluğu oluşturmuştur.

2. Şekilcilik: Bu tip davranışta bireyler hedefleri pek önemsemez ama yine de var olan kurumsallaşmış araçlara uyarlar. Daha iyi bir yaşam standardına kavuşamayacağını bildiği halde mevcut kurumsallaşmış normlara ve araçlara mecburen uyum sağlayarak her gün işine giden insanlar bu duruma örnek gösterilebilir.

3. Yenilikçilik: Bu davranış tipinde birey, mevcut hedefleri kabul etmesine rağmen kendisini bu hedeflere götürecek olan kurumsallaşmış araçları reddederek meşru olmayan yol ve araçlar kullanır. İşte bizim konumuz bağlamında üzerinde durulması gereken davranış tipini bu oluşturmaktadır. İnsanlar kendi çıkarları için daha fazla ekonomik veya siyasi güç uğruna gayri meşru yollara sapabilirler. Osmanlı'da görülen eşkıyalık olayları bu durumun oldukça güzel bir örneğini teşkil eder. Ayrıca, başta eşkıyalık olmak üzere hırsızlık, rüşvet, kalpazanlık ve kaçakçılık gibi suçların hemen hepsi bu davranış tipinin örneklerindendir.

²²⁴ Yüksel, *a.g.m.*, s. 13.

4. Geri Çekilme veya Kaçma: Bu davranışı bireyin, bir zamanlar inandığı değer ve hedefler ile toplum tarafından kabul edilen araçları reddetme durumunu ifade eder. Aslında bu davranış tipi, yasal yollardan hedeflerini gerçekleştirmek için çaba sarf etmelerine rağmen genelde başarısız olanlar tarafından ortaya çıkan bir davranış biçimidir. Osmanlı'da görülen çift-bozan reaya, başıboş levent taifesi ve şehirlere akın edip bekâr odalarında miskin miskin oturan kimseler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

5. İsyân: Böyle bir davranış durumunda birey, yoğun bir stres ve gerilim hisseder. Mevcut toplumsal düzenden bütünüyle ayrılarak onun yerine esas yapıyı yeni baştan inşa etmek amaçlanır. Yani yerleşik amaçlar ve araçlar reddedilerek yerlerine yenisi önerilir. Bu davranış tipinde kurumsallaşmış yapının meşru amaçlara erişmeyi engellediği fikri yatar. Bu anlamda Osmanlı'da Batı'da olduğu gibi köklü değişikliklere sebebiyet veren isyan girişimleri yaşanmamıştır. Osmanlı'da isyan olarak nitelendirilebilecek olaylar, genelde yeniçeri ve sipahiler başta olmak üzere devletin çeşitli kademelerindeki erkânın dâhil olduğu tahttan indirme hadiseleri şeklinde tezahür etmiştir. Birçok araştırmacı tarafından isyan olarak nitelendirilen Celâli Olayları dahi Osmanlı siyasi ve toplumsal hayatında köklü bir değişiklik yapmaktan ziyade memnuniyetsiz halkın, çeşitli tabakalarından insanların mevcut sistemin bir parçası olma çabası olarak ortaya çıkmıştır.

Viyana bozgun yılları ya da buhran yılları olarak anılan dönem de toplumsal norm ve değerlerin giderek aşındığı yıllardır. Bu da Osmanlı toplumunu oluşturan bireylerin stres ve gerilim yaşamalarına neden olmuştur. Hedefe meşru yoldan gitmekle gitmemek arasındaki çizginin muğlaklaştığı bir dönemde Osmanlı toplumunun çok farklı kesimlerinden insanlar eşkıyalık ve benzeri suç olaylarına daha çok karışmışlardır.

1.4. Coğrafi Nedenler

İnsanoğlu yeryüzüne geldiği ilk andan itibaren fiziki coğrafi çevre ile etkileşim halinde olmuştur. Yerleşim merkezlerini belirleyen, iktisadi hayatı yönlendiren, siyasi ve tarihi gelişmelerde rol oynayan coğrafi çevre aynı zamanda bir mekândır²²⁵. İnsanlar zamanla yeryüzünün farklı yerlerine dağılmış, coğrafi çevre şartlarının etkisiyle zaman içinde gelişen demografik hareketler, mekânı yeniden biçimlendirerek farklı yaşam biçimleri ortaya çıkarmıştır²²⁶. İnsan toplulukları bu anlamda İlkçağlardan itibaren büyük

²²⁵ Osman Gümüş, "Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras", *ERDEM*, 75 (Aralık 2018), s. 99-120.

²²⁶ Emel Kefeli, "Coğrafi Merkezli Okuma", *Turkish Studies*, IV/1 (2009), s. 425.

nehir ve göl kenarlarını veya bir kaynağın etrafında yerleşim merkezlerini oluşturmuşlardır. Örneğin Fırat ve Dicle nehirlerinin beslediği bereketli topraklar Mezopotamya Medeniyetine beşiklik etmiştir. Mısır Medeniyeti de Nil Nehri sayesinde hayat bulmuştur. Benzer şekilde Anadolu'ya hâkim olan Hititler de Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin bulunduğu bölgeyi yurt edinmişlerdir. Yine Anadolu'da kurulan önemli devletlerden Urartular da Van Gölü ile Urmiye Gölü arasındaki bölgede hüküm sürmüştür²²⁷.

Fiziki çevre koşullarının insanın fizyolojik ya da psikolojik yapıları üzerinde etkili olduğu gerçeği, daha İlkçağ düşünürleri tarafından fark edilmiştir. Bu anlamda fiziki çevre koşullarının insan karakteri üzerindeki etkilerinden ilk bahsedenler Hipokrat ve Eflatun olmuştur. Onlar, fiziki çevre ile iklim koşullarının insan fizyolojisi, psikolojisi ve becerileri üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde ilk devir İslam düşünürlerinden Kindî, Mesudî ve Gazali de Kur'an'dan hareketle çevre ile insan arasındaki ilişki üzerinde durmuşlar, insanın kâinatın küçük bir cüz'ü yani parçası olduğunu söylemişlerdir²²⁸. Ancak fiziki çevrenin insan ve hatta medeniyet üzerindeki etkisi kesin bir dille İbn Haldun tarafından dile getirilmiştir. İbn Haldun, kaleme aldığı *Mukaddime* adlı eserinde; insan ile fiziki çevre etkileşimini başta umran olmak üzere milletlerin dağılışı ve devlet, nüfus, kültür, kıy ve şehir hayatı, göçebeler, meslek grupları, üretim, tüketim ve ticaret gibi çok çeşitli konuları coğrafi bakış açısıyla tahlil etmiştir. O, söz konusu bahisleri delilleri ile birlikte ele almış ve bu duruma tesir eden coğrafi faktörleri de açıklamıştır²²⁹.

Toynbee de İbn Haldun gibi medeniyetlerin ortaya çıkmasında fiziki çevre koşullarının etkili olduğunu söylemiştir. Ona göre bir medeniyetin neşvünema bulması fiziki çevrenin ne çok çetin ne de çok müsait olmamasına bağlıdır. Zira insan, çevre koşullarının belli ölçülerde zorluk içerdiği şartlarda istidatlarını geliştirir. Bu hal devamlı şekilde kabiliyetlerini daha da inkişaf ettirmesine bağlı olarak gelişimini sürdürür ve

²²⁷ Mehmet Bayartan, *Tarihi Coğrafya*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, Tarih Yok, s.43.

²²⁸ Cemalettin Şahin, Rauf Belge, "İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm", *Akademik Bakış Dergisi*, 57, (Eylül - Ekim 2016), s. 445-446.

²²⁹ Onun bu konudaki görüşleri her ne kadar çok sonraları ortaya çıkan bir akım olsa da coğrafi determinizmin öncüsü olarak anılmasına neden olmuştur. Ancak İbn Haldun neden-sonuç ilişkisi içerisinde coğrafi etmenlere dikkat çekmekle beraber; mesken, kasaba, şehir, devlet ve tarım gibi beşeri faaliyetlerin insan ürünü olduğunu vurgulamış, insanoğlunun fiziki coğrafya karşısında önemini ifade etmekten geri durmamıştır. Şahin, *a.g.m.*, s.465. **Determinizm:** Sebep ile sonucun zorunlu olması, sebebin sonucu zorunlu olarak belirlediği veya gerektirmesi düşüncesine dayanmaktadır. Yani her hadisenin bir sebebi mutlaka olmak zorunda olduğuna dair görüş. İlhan Kutluer, "Determinizm", *TDVİA*, IX (1994), s. 215-120. **Coğrafi Determinizm:** İnsanın kişilik yapısı ve beşeri faaliyetlerin fiziki çevrenin değişmez kurallarına göre biçimlendiği, tıpkı diğer canlılar gibi insanların da bu kanunlara tabi olduklarına dair görüş. Şahin, *a.g.m.*, s. 443.

medeniyet seviyesine ulaşılır²³⁰. Ünlü tarihçi Braudel de medeniyetlerin gelişimini mekân üzerinden ele alır. O, “Bir uygarlık, temelde insanların ve tarihin çalıştığı bir mekândır” der²³¹. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı eserinde Braudel, uygarlıkların gelişiminin coğrafi faktörlerini açıklamıştır. Ona göre *dağ* tabi olarak şehirlerin ve alçak ülkelerin ürettiği medeniyetlerin dışında kalan bir dünyadır. Onun tarihi, medeniyete sahip olmamaktan dolayı yavaşça geçen ve uygarlaştırıcı akımların düzenli bir şekilde kıyısında kalmıştır. Uygarlıklar geniş düzlüklerde enlemesine yayılma yeteneği göstermiş olsalar da birkaç yüz metrelik bir engel karşısında güçsüz kalmıştır. Roma İmparatorluğu gibi uzun yıllar hâkimiyet sürmüş bir imparatorluk bile bu yerlere kendi güvenliği için kurmuş olduğu birkaç askerî kamp olmasa, şehirleri hemen hemen hiç tanımayan bu yerler için bu ufak tanışma bile imkânsızdı²³². Yine Lucien Febvre ile Paul Vidal de La Blache ise insanın, beşeri ve fiziki çevre ile olan ilişkisini dikkate alarak çevresel koşulların bu ilişki üzerindeki özel etkilerine değinmişlerdir²³³. Benzer şekilde Emir Çelebi’de *Enmûzecü’-t-Tıbb* adlı eserinde yerleşim yerlerinin coğrafi konumunun, dağlık bölge olması ya da denize yakın ovalık yer olması ve hatta rüzgârın havada oluşturduğu değişimin dahi insan üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiştir²³⁴.

Yapılan bu izahattan anlaşılacağı üzere insanlık tarihinin gelişiminde güçlü bir etkisi olan çevresel şartların suç/eşkıyalık üzerinde de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim suç bilimi ile uğraşanlar içinden, suçta çevresel faktörlerin etkili olduğunu ileri sürenler başlı başına “suç ekolojisi” adı altında ayrı bir ekol oluşturmuşlardır. Bunlar, suç olayları ve oranlarının, çevre/mekân ile yakından ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir²³⁵.

Öncelikli olarak bilinmesi gereken, suç/eşkıyalık; işlendiği yer/mekân, zaman ve etkilendiği dinamikler bakımından coğrafi bir olaydır. Yani suçun ortaya çıkabilmesi için suçlu ile mağdurun belli bir yer/mekânda aynı zamanda bulunması gerekir. Bu haliyle mekân/yer, insan ve suç üçlüsünün tam ortasında yer alır. Yani suçun işlendiği ve suçlunun ikamet ettiği mekândır. Bu haliyle mekân, suçun sahnesidir ve ondan bağımsız olarak suçu ele almak mümkün değildir²³⁶. Zira bir mekân suçlu ve suçlar için uygun bir

²³⁰ Gümüş, *a.g.m.*, s. 99-120.

²³¹ François Dosse, *Ufalanmış Tarih*, çev. Işık Ergüden, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 126.

²³² Braudel, *a.g.e.*, s. 8.

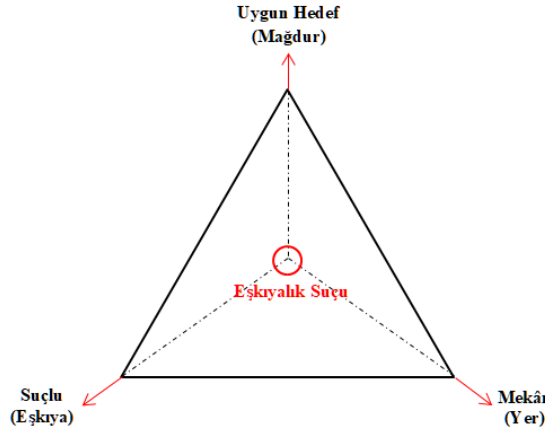
²³³ Kefeli, *a.g.m.*, s. 426.

²³⁴ Mesut Budak, *Geleneksel İslam Tıbbında Mizaçlar Ve Tedavi Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul 2022, s. 36-38.

²³⁵ *Ekolojik Okul* ya da *Şikago Okulu* olarak anılan bu ekol, suçun ortaya çıkmasında çevresel faktörlerin ön planda olduğunu savunmuşlardır.

²³⁶ Abdulkadir Büyükgüçlü, *Türkiye’de Suç Coğrafyası Kavramının Emniyet Teşkilatı Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2017, s. 21.

ortam tanıyorsa suç ortaya çıkar. Çünkü suç fiilinin ortaya çıkmasında fail için “Nereden kaçabilirim? Beni gören olur mu? Yakalanma riskim var mı?” gibi soruların cevabı mekân ile yakından alakalıdır. Eşkîyalık olayı, bir suçlu, uygun bir hedef (mağdur) ve suça karşı koyabilecek bir kolluk kuvvetinin bulunmadığı mekânlarda gerçekleşir²³⁷.

Şekil 1.5. Eşkîyalık Suçu Ve Mekân İlişkisi

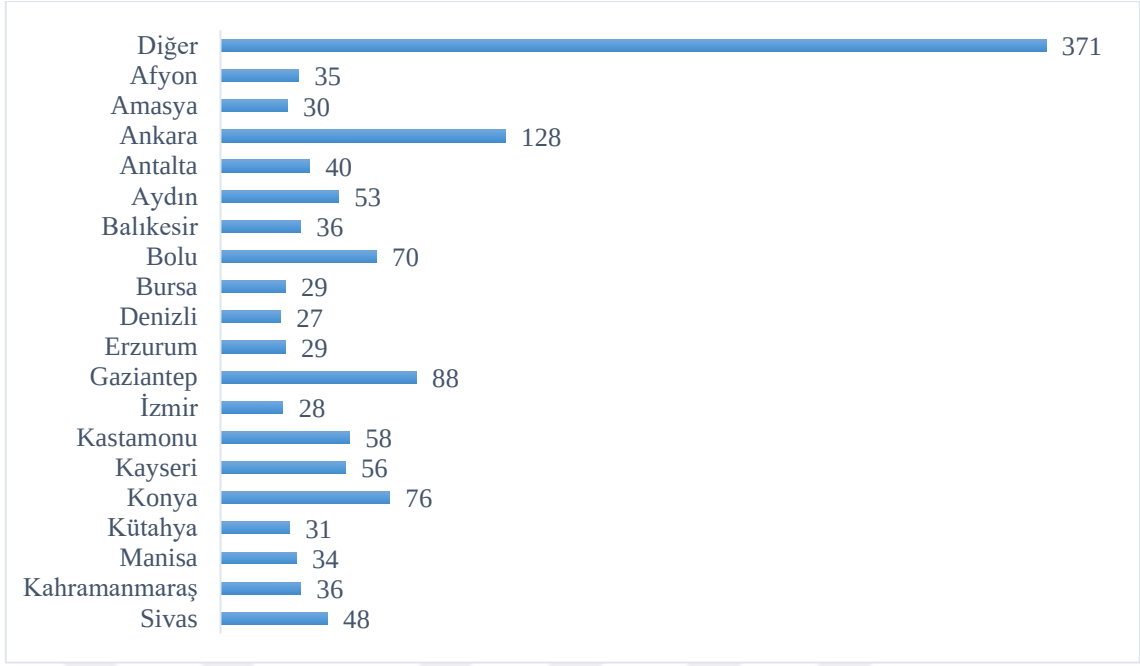
Bu anlamda bazı yerler/mekânlar, tarih boyunca suç/eşkîyalık eylemi için cazibe merkezi olurken bazı yerler de suçlu için sığınak olmuştur. Bu anlamda eşkıyalar için dağlar, kırsal bölgeler, geçitlerin olduğu yerler, bataklık bölgeler, ormanlık alanlar, suyolları, belli başlı ana yollar ile ticaret yolları ve saldırıya açık düz ovalıkta kurulmuş yerleşim yerleri cazibe merkezi olmuştur²³⁸. Nitekim belirttiğimiz bu hususlar Osmanlı için de bilfiil geçerli bir durumdur.

Osmanlı Devleti’nde görülen eşkıyalık suçunun dağılımına ya da bir diğer tabirle “eşkîyalık suçu coğrafyasına” ait aşağıdaki Şekil 1.6. önemli bilgiler içermektedir. Bu veriler incelendiğinde dikkati çeken ilk husus eşkıyalık olaylarının belli bölgelerde yoğunlaştığı gerçeğidir. Bu anlamda, Anadolu olarak ifade edilen bölgede 371 olayın gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir. Bu tanımlamadan kastedilenin Anadolu Eyaleti²³⁹ mi yoksa Anadolu’nun kendisi mi olduğu bir anlam kargaşasına neden olsa da mananın anlaşılmasına bir engel teşkil etmemektedir. Zira Anadolu Eyaletinin, eşkıyalık olaylarının en yoğun yaşandığı yerleri de kapsadığı görülmektedir.

²³⁷ Timur Demirbaş, *Kriminoloji*, Seçkin Yayınları, Ankara 2016, s. 171.

²³⁸ Erik J. *Hobsbawm*, *Eşkîyalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011, s. 32.

²³⁹ Anadolu Eyaleti; Ankara, Kütahya, Menteşe (Aydın), Kastamonu, Tekeli (Aydın), Bolu, Karahisar (Afyon), Tekeli (Antalya), Hamit (Isparta), Çankırı, Karasi (Balıkesir), Sultanönü (Eskişehir), Hüdavendigâr sancaklarından oluşmaktadır.

Şekil 1.6 1683-1699 Yılları Arasında Eşkîyalık Olaylarının En Yoğun Olduğu Yerler

Yukarıdaki açıklamalardan sonra eşkıyalık olaylarının yoğun olarak yaşandığı yerlere baktığımızda ilk sırada 128 olay ile Ankara'nın geldiği görülmektedir. Ankara'nın doğusunda Kızılırmak ile batısında Sakarya Nehrinin kuzey-güney uzantılı yatakları, kuzeyinde Köroğlu Dağları başta olmak üzere Elmadağ, Paşadağ, Ayaş Dağları gibi dağlık alanlar yer almaktadır. Bunların arasında Haymana Ovası, Çubuk Ovası, Hatip Ovası ile tepeler ve aralarda ovalar ile platolar yer alır²⁴⁰. Bu fiziki coğrafi yapı yukarıda da ifade edildiği üzere eşkıyalar için uygun bir zemin teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra Ankara'nın Anadolu'dan geçen yol ağının kavşak noktasında yer alması, eşkıyalık olaylarının yoğun yaşanmasında beşeri coğrafi faktörlerin de oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Ankara'nın bu konumu, eşkıyalık olayının yol kesme boyutu düşünüldüğünde nüfus hareketliliği, yol güzergâhı ve çevresi eşkıyalar için önemli fırsatlar sunmuştur. Benzer şekilde bölgede dağlık alanların varlığı, özellikle de kuzey bölümünde ormanlık alanlar ve eşkıyalık sonrası kaçıp saklanmaya imkân tanıyan mekânlar, bölgedeki eşkıyalık olaylarının oldukça fazla olmasına neden olmuştur. Ankara'dan sonra sırasıyla Gaziantep'te 88 olay, Konya'da 76 olay, Bolu'da 70 olay, Kastamonu'da 58 olay, Kayseri'de 56 olay, Aydın'da 53 olay, Sivas'ta 48 olay, Balıkesir'de 36 olay ve Afyon'da 35 olayın meydana geldiği görülmektedir.

²⁴⁰ Meral Suna Doğaner, *Türkiye'nin İç Bölgeleri*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, 2014, s. 140.

Eldeki bu verilerden hareketle İç Anadolu, Batı Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illerin eşkıyalık olaylarının en yoğun olduğu yerler oldukları söylenebilir. İç Anadolu’da Kızılırmak ve Yeşilirmak akarsularının çevresine kurulmuş yerleşim yerlerine kolayca saldırı düzenlenebilmesi, çevrede çabucak izlerini kaybettirip saklanabilecek dağlık ve ormanlık alanların mevcudiyeti eşkıyalık olaylarını artırıcı rol üstlenmiştir. Özellikle İç Anadolu’nun ormanlarla kaplı dağlık Kuzey bölgesi eşkıyaların en uğrak yerlerindendi. Bölgenin fiziki coğrafi koşullarının yanı sıra beşeri coğrafi şartları da eşkıyalık olaylarında etkili olmuştur. Bu anlamda İç Anadolu bölgesinin, Anadolu’daki ulaşım ağının ortasında yer alması, bölgedeki eşkıyalık sayısının artmasında oldukça etkili olmuştur. Çünkü Anadolu’nun farklı yerlerinden gelen ya da kaçan eşkıyalar, burada bir süreliğine de olsa konaklamak zorunda kalıyordu. Tabi ki bu süre zarfında da icraatlarından geri durmuyorlardı. Bu haliyle de İç Anadolu bölgesi, eşkıyaların adeta bir üs gibi toplanıp dağıldığı bir merkez olmuştur.

Eşkıyalık olaylarının yoğun yaşandığı bir diğer bölge olan Batı Anadolu bölgesinde de doğu-batı uzantılı dik dağlar yer almaktadır. Bu dağların arasından geçen Büyük ve Küçük Menderes ırmaklarının geçtiği vadilerde ise oluk şeklinde ovalar bulunur. Bölgede yer alan dağ sıraları bu çukur ovalar üzerinden aniden yükselir. Bu dağlar her ne kadar çok yüksek olmasa da oldukça sarp ve diktir. Ayrıca yer yer karaçam ve kayından oluşan sık ormanlık alanlar mevcuttur. Ovaların çukurda yer alması ve aniden yükselen sarp dağlar ve ormanlık alanlar eşkıyaların ovalardaki yerleşim yerlerine aniden baskın verip çabucak gözden kaybolmalarına imkân vermiştir. Bu fiziki coğrafi yapı kolluk kuvvetlerinin geniş çaplı takibat yapmasını engellemiş ve bu da bölgede eşkıyalık olaylarının artmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu dağlık alanlarda hatırı sayılır sayıda konargöçer nüfusun yaşıyor olması da olayların artmasında bir etkendi. Zira konargöçer grupların, yerleşik reaya veya devletle yaşanan gerilim anlarında tepkilerinin bir bölümü eşkıyalık olarak tezahür etmekteydi²⁴¹.

²⁴¹ Yetkin, *a.g.e.*, s. 40-41

Tablo 1.3. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkîyalık Olaylarının en Yoğun Olduğu Yerlerde İşlenen Suçların Dağılımı²⁴²

Yer	BS	Ö	Y	CS	YK	EB	KMB	PÇ	MEÇ	HÇ	İ	SF	İF
Afyon	35	4	8	8	1	9			3	2	1	2	
Amasya	30	2		1		1		1	5	2	1		
Ankara	128	13	2	4	8	8	1	6	10	4		1	
Antalya	40	4	2	4	3	5		2	4				3
Aydın	53	4				7		5	5				1
Balıkesir	36	4	2	2	1	3		2	2	1	1		
Bolu	70	2	5	3	1	11	1	7	7	1	2		
Bursa	29	5	1	2	3	2						1	
Denizli	27	4	3	1	1	1		1	4	2			2
Erzurum	29	12	7	3	3	7		7	10	1		1	2
Gaziantep	88	9	9	4									
İzmir	28	8	1	2		5		2	8	2		1	1
Kastamonu	58	4	2	2	3	6		7	9		1	1	
Kayseri	56	2	4	4	4	6	1	5	11	2	2		1
Konya	76	4	3		7	3		2	3		1	1	
Kütahya	31	4	2	1	2	1		3	5	2		2	
Manisa	34	5	6	1	4	3		1	1	1			1
Maraş	36	1	6	1		6			7	3		1	1
Sivas	48		1	2		5		2	4	1			
Diğer	371		2			2		1	4			2	2
	1303	82	57	41	41	91	3	54	102	23	9	13	14

Eşkîyalık olaylarının yoğun olduğu bölgelerde işlenen suçların dağılımına bakıldığında, 104 olay ile en fazla mal ve eşya çalma vakalarının yaşandığı görülür. Ardından 91 kez ev basma, 77 defa adam öldürme, 57 kere para çalma, 56 tane yaralama ve 39 defa da yol kesme suçu en yaygın olarak işlenen suçlar olmuştur. Eşkîyalıkta adam öldürme suçu en çok Ankara’da (13 olayda), Erzurum’da (12 olayda) ve İzmir’de (8 olayda) yaşanmıştır. Cinsel saldırı ise en fazla Afyon’da (8 olayda) gerçekleşmiştir. Eşkîyalık suçu kapsamında para, mal ve eşya çalma ise en çok Ankara, Erzurum, Kayseri, Kastamonu ve Bolu’da yaşanmıştır.

Eşkîyalık olaylarının coğrafi dağılımı ile ilgili söylenebilecek en son ve bir o kadar da önemli bir husus, incelenen dönem ile bundan yaklaşık bir asır önce ortaya çıkan Celâli olaylarının meydana geldiği yerlerin önemli ölçüde benzerlik göstermesidir. Bu durum, aradan geçen zaman zarfında devletin yaşanan olayları tam anlamıyla teşhis edemediğini, bu yüzden de gerekli tedavi yöntemini geliştiremediğini ortaya koymaktadır. Eşkîyalığın, devletin kolluk kuvvetinin yetersiz kaldığı mekânlarda ortaya çıktığı gerçeği göz önüne

²⁴² BS: Belge Sayısı, Ö: Öldürme, Y: Yaralama, CS: Cinsel Saldırı, YK: Yol Kesme, EB: Ev Basma, KMB: Köy/Mahalle Basma, PÇ: Para Çalma, MEÇ: Mal/Eşya Çalma, HÇ: Hayvan Çalma, İ: İçki İçme, SF: Seferden Fırar, İF: İskândan Fırar

alınırsa, Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık olaylarının, yaklaşık bir asırdan beri hemen hemen aynı yerlerde yoğun olarak yaşandığı ve zikredilen bölgelerde merkezî otoritenin hâkimiyeti sağlayamadığı söylenebilir.

1.5. İklimsel Nedenler

İnsanlık tarihi, başlangıcından itibaren insan-çevre etkileşimi içerisinde gelişme göstermiştir. Bu çevresel faktörlerden iklim, insanlık tarihi ve medeniyet üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu yönüyle de ilk çağ düşünürlerinden itibaren medeniyetlerin kuruluşu ve çöküşü iklimle ilişkilendirilmiştir. Ancak hiçbir düşünür İbn Haldun kadar iklimin, insan, toplum ve medeniyet üzerindeki etkisini derin analiz ve yorumlar ile inceleyip ikna edici bir üslupla izah edememiştir.

İbn Haldun *Mukaddime* adlı eserinde dünyayı 7 iklim kuşağına ayırmış ve medeniyetlerin oluşumunu iklim üzerinden açıklamıştır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölgelerin insan doğasına ve uygarlığına en uygun olduğunu; ikinci ve altıncı bölgelerin nispeten uygunken, birinci ve yedinci bölgelerin (güney ve kuzey kutbu) ise sosyal yaşam veya medeniyet için uygun olmadığını ifade etmiştir. Haldun, ahlakı dolaylı olarak etkileyen hormonlar ve bezlerdeki değişiklikler de dâhil olmak üzere iklimin bireyler üzerindeki fizyolojik, ruhsal/psikolojik ve insani faaliyetlerdeki etkilerini de tartışmıştır. Son olarak, iklimin medeniyet, devlet, kültür ve sanat gibi beşeri ilke ve faaliyetleri üzerindeki etkisine işaret etmiştir²⁴³.

Montesquieu, “Kanunların Ruhu Üzerine” adlı kitabında iklimin insanlar ve toplum üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ona göre sıcak iklimler, rehavete ve tembelliğe yol açmış, bu tembellik hali de her türlü kötülüğe neden olmuştur. Soğuk iklimlerin ise aktif, cesur ve güçlü bireyler ürettiğini iddia etmiştir. Montesquieu, yasaların farklı iklimlerde yaşayan insanların ruhi karakterlerine, duygularına ve tutkularına göre düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur²⁴⁴. Benzer şekilde Amerikalı coğrafyacı Huntington da 1915’de yayınladığı *Civilization and Climate* adlı eserinde, iklimin

²⁴³ Şahin ve Belge, *a.g.m.*, s. 449-450.

²⁴⁴ Öyle ki İtalya ve İngiltere operalarında çalınan eser ve söylenen şarkılar hep aynı olmasına rağmen iki millet üzerinde bıraktığı tesir oldukça farklıdır. Biri kendinden geçerken, diğeri ise bir o kadar sakin kalabilmiştir. Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Berna Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 289-306.

medeniyetlerin gelişiminde ve çöküşünde etkili olduğunu belirtmiştir. Hatta İslam'ın ortaya çıkışıyla da iklim olaylarının örtüştüğünü ileri sürmüştür²⁴⁵.

İnsanlık tarihi bakımından iklimin, büyük siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar olarak kıtlık, salgın hastalıklar, göç ve uzun savaflara olan etkisinin küresel ölçekte yaşandığı ve bunun belli ölçülerde kayıt altına alındığı 1300-1850 yılları arasını kapsayan dönem “Küçük Buzul Çağı” olarak ifade edilmektedir. Bu terim, ilk defa Amerikan jeolog François E. Matthes tarafından 1939 yılında yayınlanan *Report of Committee on Glaciers* isimli çalışmada tanımlanmıştır²⁴⁶. Ancak Fransız Tarihçi Emmanuel Le Ray, 1960'larda Küçük Buzul Çağ'ını sadece Avrupa'yı ilgilendiren iklimsel bir olay olarak değil aynı zamanda tarihsel bir olay olarak da tanımlamıştır²⁴⁷.

Küçük Buzul Çağı, sıcaklık değerlerinin günümüze göre 1-1.5 C° azalarak yaşanan soğuk dönemi ifade etmektedir. Bu dönem, mevsimler arası farkların arttığı bir dönemdir. Kimi zaman şiddetli yağışlar ve sel felaketleri kimi zaman da şiddetli kuraklıklar yaşanmış, bunların yanı sıra uç iklim hadiselerinin de görülme sıklığı artmıştır. Bilhassa sıcaklık değerlerindeki düşüşlerin tarım ürünlerinin gelişim dönemlerine rast gelmesi, tarıma dayalı ekonomik yapıyı çok daha kırılgan bir hale getirmiştir. Küçük Buzul Çağı'nda meydana gelen iklim salınımlarından dolayı kıtlık, açlık, salgın hastalıklar, ayaklanma, göç ve savaşlar olağan olaylar haline gelmiştir²⁴⁸.

Küçük Buzul Çağı'nda yaşanan iklim salınımları Vikingler ve Mayaların tarih sahnesinden silinmesine neden olmuştur. Yine bu dönem İngiltere'de Stuart Hanedanı'nın çöküşüne ve sonrasındaki İngiliz Devrimi, Çin'de Ming Hanedanı'nın çöküşüne, Fransa ve Rusya'da ayaklanmalara neden olmuştur. Bu dönemde yaşanan olumsuz iklim koşullarından kaynaklı büyük kıtlık olayları yaşanmış²⁴⁹ ve 1348'de Avrupa'da meydana gelen veba salgını, kıta nüfusunun neredeyse üçte birinin yok olmasına neden olmuştur²⁵⁰.

²⁴⁵ Tarih boyunca meydana gelen iklim değişikliklerinin uygarlıklar üzerine etkisi ve bununla ilgili yapılan çalışmalar hakkında daha geniş bilgi için bk. White, *a.g.e.*, s.31-40; Vi An Lu, *Ming Hanedanı Döneminde Osmanlı-Çin İlişkileri Ve İklim Değişiklikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2018, s. 69-79.

²⁴⁶ Vi An Lu, *a.g.t.*, s. 75.

²⁴⁷ White, *a.g.e.*, s. 182-183.

²⁴⁸ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri,” *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, Ankara (13-14 Ekim 2016), s. 10-25.

²⁴⁹ M. Ali Özdemir, “İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/2, (Aralık 2004), s.173-192.

²⁵⁰ Özlem Genç, “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri”, *Tarih Okulu*, 10 (Mayıs-Ağustos 2011), s. 125-130.

Güneş lekeleri, volkanik patlamalar ve El-nino olayları Küçük Buz Devri'ne neden olarak sıcaklıklarda düşüşe ve sık sık aşırı iklim olaylarına sebep olmuştur²⁵¹. Spörer (1420-1570), Muander (1645-1715) ve Dalton (1795-1823) minimumu olarak bilinen minimal güneş lekeleri dönemleri yaşanmıştır. Bitkilerin gelişme dönemlerine denk gelen bu dönemde aşırı yağışlar, şiddetli kuraklıklar ve aşırı hava olayları meydana gelmiş ve kıtlıklara, isyanlara, savaşımlara, göçlere ve salgın hastalıklara yol açmıştır²⁵².

Bu dönemde dünya genelinde bir kriz yaşandığına dair bazı teoriler de ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki Jack Goldstone'a aittir. Ona göre, Büyük Veba Salgını sadece Avrupa'da değil tüm dünyada demografik felaketlere neden olmuştur. Salgına bağlı demografik baskıyı atlatan devletler, azalan araziler ve artan enflasyona bağlı ortak sorunlarla karşılaşmıştır. İkinci olarak ise Geoffrey Parker, Küçük Buzul Çağı ile bağlantılı aşırı soğuk ve kuraklıkların rolünü ön plana çıkarmıştır. Meydana gelen iklim felaketlerinin kıtlıkları kışkırtarak siyasi şiddete ve kitlesel kargaşaya zemin hazırladığını ileri sürmüştür²⁵³.

Küçük Buzul Çağı, dünyada etkili olduğu gibi Osmanlı'da da etkili olmuştur. Osmanlı, Evliya Çelebi'nin ifadesiyle “yedi iklimden de hissesi olan”²⁵⁴ zengin bir ekosisteme sahip olmasına rağmen imparatorluk toprakları makro düzeyde yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı olan Akdeniz ikliminin etkisi altındaydı. Bizim inceleme alanımız olan Anadolu topraklarında her ne kadar kurak araziler olmasa da yarı kurak araziler bulunmaktaydı. Bu durum, tarım arazilerinin yağış miktarı ve sulama imkânlarına karşı oldukça duyarlı yapıda olduğu anlamına gelmektedir. Bunun bir sonucu olarak da beklenen yağış miktarındaki düşüş ve sulamanın yetersiz olması gibi olumsuzluklar tarımsal verimliliğin düşmesine sebep olmaktadır²⁵⁵.

Küçük Buzul Çağı'nın çevresel etkilerini dönemin arşiv kayıtlarına bakarak öğrenmenin tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti için de yeterli olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla ağaç halkası verileri, Küçük Buz Devri'nin iklimsel etkilerini anlamak için önemli veriler sağlar. Dendro (ağaç), chronos (zaman/kronoloji) ve logos (bilim) sözcüklerinin birleşiminden oluşan *dendrokronoloji*; ağaçlardaki yıllık halkaların

²⁵¹ Roiala Mamedova, *Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2018, s. 16.

²⁵² Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, *a.g.m.*, s. 14.

²⁵³ White, *a.g.e.*, s. 28-29. Roiala Mamedova, *a.g.t.*, s. 18.

²⁵⁴ Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 10, Yapı Kredi Kültür Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 285.

²⁵⁵ Gümüşçü, Demir, Özünlü, *a.g.e.* s. 242-243.

kronolojisini incelemeyi içerir²⁵⁶. Çevresel faktörler bu halkaların oluşumunu etkiler ve halkaların genişlikleri iklim hakkında bilgi verebilir. Araştırmacılar, bu genişlikleri ölçerek ve analiz ederek geçmiş sıcaklık ve yağış koşullarını kesin olarak tahmin edebilirler²⁵⁷. Nitekim bu ağaç halkalarından elde edilen bilgilerden yararlanılarak Osmanlı Devleti'nde Küçük Buzul Çağı'nın genel bir karakteri olan düzensiz iklim salınımları ve yaşanan uç iklim hadiseleri tespit edilebilmiştir. Buna bağlı olarak da iklimsel olayların sosyoekonomik hayata önemli yansımaları olduğu ileri sürülmüştür. Bu anlamda ilk olarak Braudel, olumsuz iklim koşullarının Akdeniz dünyası ile birlikte Osmanlılara olan etkisi üzerine bazı tespitlerde bulunmuştur. Ancak tarihçi William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyen* adlı eserinde, ilk defa Küçük Buzul Çağı'ndan kaynaklı iklim hadiselerinin doğrudan Osmanlı'daki Celâli olaylarına etkisinden bahseden kişi olmuştur²⁵⁸.

S. White ise *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyen İklimi* adlı kitabında, Küçük Buz Devri'nin Osmanlı İmparatorluğu ve Yakın Doğu için etkisinin yıkıcı olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, bölgenin yarı kurak ve kurak bölgeleri, aşırı kuraklıklara karşı oldukça savunmasızdı ve bu da tarımsal verimliliğin düşmesine neden olmuştu. Sert iklim olayları salgın hastalıkların yanı sıra nüfus hareketlerini, kırsal ve kentsel yaşamda aksamaları beraberinde getirdi. Ayrıca krizler, yerleşik tarım ile göçebeler arasındaki dengeyi bozarak arazi kullanımında değişikliklere yol açtı. Sonuç olarak, Yakın Doğu bir medeniyet merkezi statüsünü kaybetti ve kriz dönemlerinde dünyanın diğer bölgelerine göre daha fazla zorlukla karşılaştı²⁵⁹.

Buna karşın W. D. Hütteroth, “Osmanlı Topraklarının Ekolojisi” adlı çalışmasında 17. yüzyılda yağış ve sıcaklıktaki hafif düşüşün Osmanlı topraklarında tarım üzerinde önemli bir etkisi olmadığını savunuyordu. Ona göre, iklim dalgalanmaları Anadolu'yu etkilerken tarım alanlarında büyük değişimlere yol açmamıştı. Nitekim Gustav Gassner ve Fritz C. Weniger adlı araştırmacılar da Orta Anadolu'da son birkaç yüzyılda çok kurak ya da şiddetli yağışlar tespit edilse de bunların genel iklim değişikliğini kanıtlar nitelikte olmadığını belirttiler. Diğer yandan ağaç halkası analizi de iklimin son 3.000 yıldaki ortalama değerlerle tutarlı kaldığını gösteriyordu. Ayrıca Yakın

²⁵⁶ M. Avcı, “Dendrokronoloji”, *Kuvaterner Bilimi*, ed. Kazancı, N. ve Gürbüz, A., *Ankara Üniversitesi Yayınları*, Ankara 2012. s. 493-522.

²⁵⁷ Nesibe Köse, Ünal Akkemik, H. Nüzhet Dalfes, “Anadolu'nun İklim Tarihinin Son 500 Yılı: Dendroklimatolojik İlk Sonuçlar”, *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu (TURQUA-V)*, 2-5 Haziran 2005), İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, (s.136. Avcı, a.g.m., 494.

²⁵⁸ Griswold, a.g.e., s. 39,40; White, a.g.e., s. 29.

²⁵⁹ White, a.g.e., s. 36-37.

Doğu üzerine araştırma yapan arkeologlar, Asurlular zamanından bu yana iklimde büyük bir değişiklik olmadığını öne sürmekteydiler²⁶⁰.

Nitekim Anadolu'daki ağaç halkaları incelenerek oluşturulan Osmanlı dönemine ait yıllık iklim verileri, Anadolu'da genellikle bir yıllık kuraklık yaşandığını göstermektedir. Seyrek olarak iki yıllık, bir kez de üç yıllık (1745-1747 yılları) kuraklık yaşanmıştır. Çok daha ilginç bir veri ise Anadolu'da yaşanan en uzun süreli kuraklık döneminin Fatih devrinde (1476-1479) yaşandığıdır²⁶¹. Bu veri, toplumsal olayların sadece iklimle izah edilemeyeceğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu da Osmanlı döneminde yaşanan hadiseler üzerinde iklimsel olaylardan ziyade beşeri faktörlerin daha yıkıcı olduğunu göstermektedir.

Bu genel izahattan sonra, incelenen dönem içerisinde iklimsel faktörlerin eşkıyalık olaylarına ne ölçüde yansıdığını elde ettiğimiz verilerden yola çıkarak yorumlayabiliriz. Öncelikli olarak belirtmek gerekirse, incelenen dönem Küçük Buzul Çağı'nın "Geç Maunder Minimumu (1645-1715)" dönemi içerisinde yer almaktadır. Bu yıllar, güneş lekelerinin azalmasıyla birlikte Huaynaputina Yanardağı'nın patlaması sonucu toz bulutlarının dağılarak stratosfere yayılan sülfat nedeniyle güneş ışınlarının geri yansiyarak atmosferin soğumasının yaşandığı bir dönemdir. Buna bağlı olarak da ekstrem iklim salınımları ve zaman zaman yaşanan şiddetli yağış ve kuraklık, bu dönemdeki sosyoekonomik, siyasi ve hatta askerî olaylar üzerinde etkili olmuştur.

Tablo 1.4. 1683-1699 Yılları Arasında En Kurak ve En Yağışlı Yıllar²⁶²

	Kurak Yıllar	Yağışlı Yıllar
İç Batı Anadolu	1685, 1686, 1687 , 1693*, 1694, 1696	1688, 1689 , 1692
İç Kuzey Anadolu	1687 , 1692, 1696 , 1699	1684, 1689 , 1691, 1698

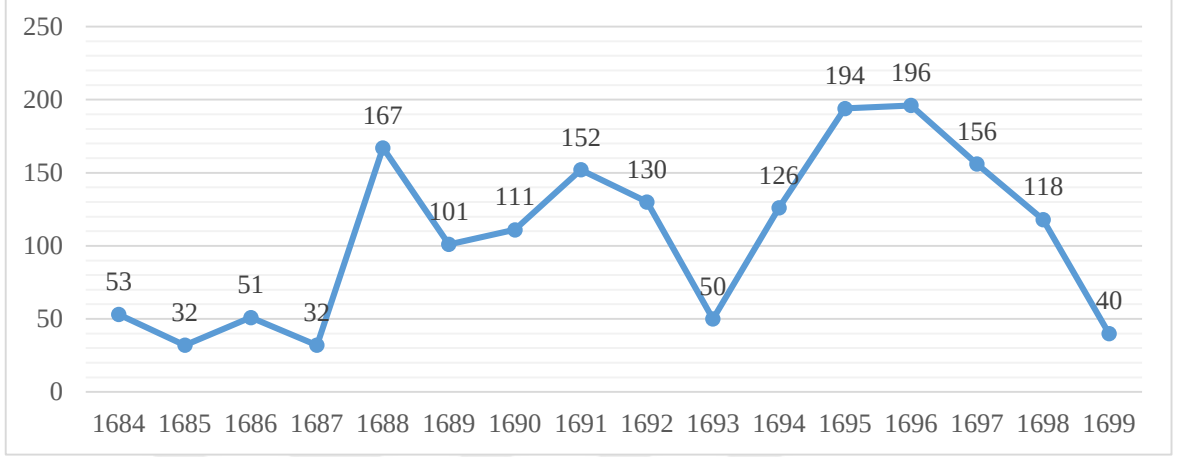
Tablo 1.4.'deki ağaç halkalarından elde edilen verilere göre 1687 ve 1696 yıllarında Anadolu genelinde kuraklık yaşanmıştır. 1689 yılı ise Anadolu için yağışlı bir

²⁶⁰ W. D. Hütteroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839 III*, ed. Suraiya Faoqhi, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 35-39.

²⁶¹ Ünal Akkemik, Nesibe Köse, Aliye Aras, H. Nüzhet Dalfes, "Anadolu'nun Son 350 Yılında Yaşanan Önemli Kurak Ve Yağışlı Yıllar", *Türkiye Kuvatıner Sempozyumu (TURQUA-V)*, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2-5 Haziran 2005, s. 129-135; Köse, Akkemik, Dalfes, *Anadolu'nun İklim Tarihinin Son 500 Yılı*, s. 136-142.

²⁶² Ünal Akkırman, Aliye Aras, "Reconstruction (1689–1994 Ad) Of April–August Precipitation In The Southern Part Of Central Turkey", *International Journal Of Climatology* XVII (2005), s. 537-548; Ünal Akkırman, Nesibe Dağdeviren, Aliye Aras, "A Preliminary Reconstruction (A.D. 1635–2000) Of Spring Precipitation Using Oak Tree Rings İn The Western Black Sea Region Of Turkey", *Nternational Journal Of Biometeorology*, XLIX (2005), s. 297-302.

olmuştur. Bunun dışında, İç Batı Anadolu bölgesinde 1685, 1686, 1687, 1693 ve 1694 yıllarında kuraklık yaşanmıştır. 1693 yılı ise dönemin en şiddetli kuraklığı olarak kayıtlara geçmiştir²⁶³. İç Kuzey Anadolu bölgesinde ise kurak yıllar 1687 ve 1696'dan başka 1692 ve 1699 yıllarında yaşanmıştır. 1684, 1689, 1691 ve 1698 yılları ise yağışlı yıllar olarak kayıtlara yansımıştır.

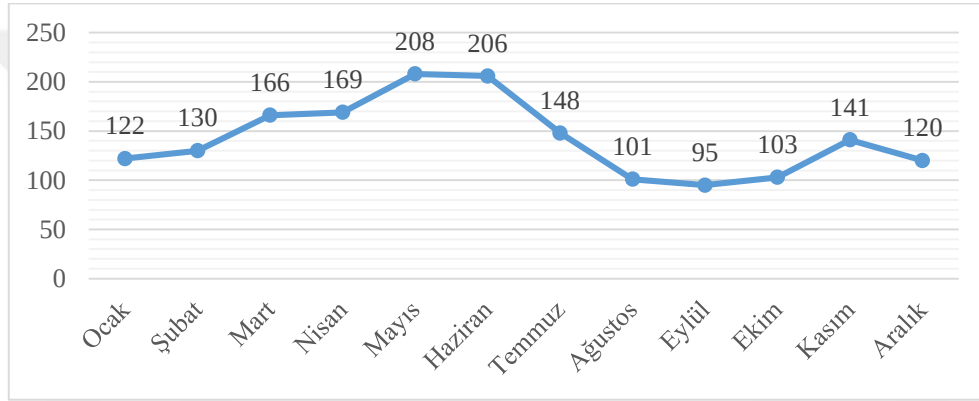
Şekil 1.7. 1683-1699 Yılları Arasında Anadolu'da Eşkimalık Olaylarının Yıllara Göre Dağılımı

İklim ve eşkıyalık ile ilgili veriler kıyaslandığında, belli yıllarda iklimdeki gelişmelere bağlı olarak eşkıyalık olaylarında da bir artış olduğu görülmektedir. Bu dönemde Anadolu'daki eşkıyalık olayları, kurak ya da şiddetli yağışların olduğu yıllarda artış göstermiştir. Nitekim Şekil 1.7'ye bakıldığında, Anadolu için bol yağışlı bir yıl olan 1688'de eşkıyalık olaylarının bir önceki yıla göre ciddi oranda arttığı görülür. Bu yıl, aynı zamanda levent ve sekbanların faaliyetlerinin de en yoğun olduğu yıllardan biri olarak kayıtlara geçmiştir. Benzer şekilde 1696 yılı, Anadolu genelinde kurak bir sene olarak yaşanmış ve eşkıyalık olaylarının da en zirve yaptığı yıl olmuştur. Ancak kimi zaman eşkıyalık olayları, kuraklık ya da yağışın arttığı yıllarda değil de sonraki yılda artış göstermiştir. Çünkü iklimin olumsuz etkisi, esas itibariyle bir sonraki yıl daha belirgin olarak yansıtacağı (ürün kıtlığı gibi) için eşkıyalık da bu yıllarda artış göstermiştir. Bu anlamda, 1689'da Anadolu genelinde yağışlı ve sert bir kış yaşanmasına karşın eşkıyalık olayları bir önceki yıla oranla azalmış fakat sonraki yıl artmıştır. Benzer şekilde, 1693 yılında Anadolu'nun özellikle batı kesiminde çok şiddetli kuraklık yaşanmış olmasına rağmen eşkıyalık olaylarında ciddi bir azalma olmuş fakat sonraki yıl ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu durum, iklim ile eşkıyalık olayları arasında bir etkileşim söz konusu

²⁶³ Ünal Akkırman, Aliye Aras, "Reconstruction (1689–1994 Ad), s. 537-548. Aynı zamanda 1693-1694 yıllarında Fransa'da şiddetli kuraklık yaşanmıştır. Bk. Vi An Lu, *a.g.t.*, s. 107.

olmakla birlikte beşerî faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.

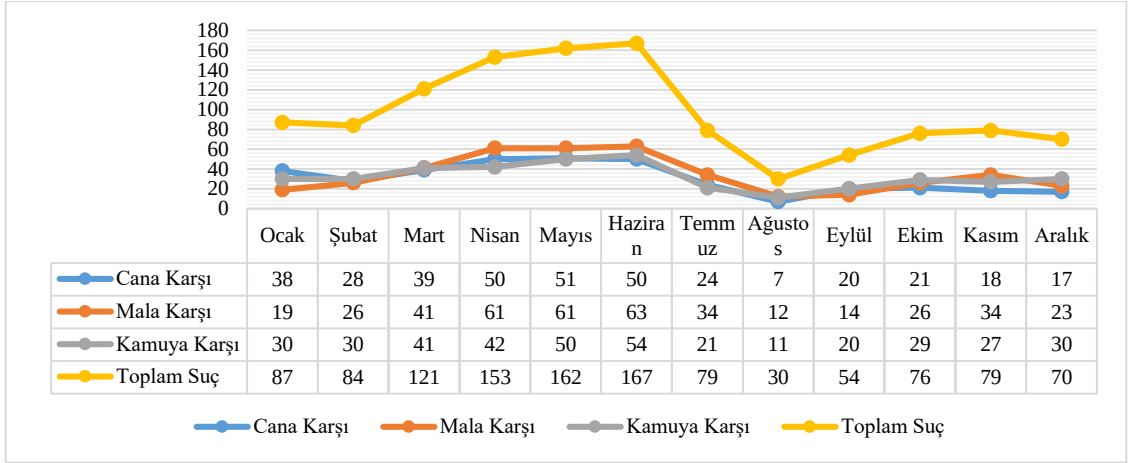
Ayrıca bu veriler, eşkıyalık olaylarının yoğun olarak yaşandığı coğrafi bölgelerle iklim hadiselerinin etkisini gösterdiği bölgelerin örtüştüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim eşkıyalık olaylarının yoğun olduğu yerler olan Afyon, Amasya, Ankara, Antalya Aydın, Balıkesir, Bolu, Kastamonu, Konya ve Kütahya gibi yerler olumsuz iklim gelişmelerinden hemen etkilenebilecek yarı kurak araziye sahip yerlerdi. Doğal olarak, olumsuz iklim koşulları bu yerlerdeki tarımsal verimliliği düşürmüş ve daha başka sebeplerle birleşince bu bölgeler eşkıyalık olaylarının daha fazla yaşandığı yerler haline gelmiştir.

Şekil 1.8. 1683-1699 Yılları Arasında Anadolu’da Eşkıyalık Olaylarının Aylara Göre Dağılımı

Eşkıyalık olaylarının yıl içerisindeki dağılımına bakıldığında önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Şekil 1.8.’deki verilere göre eşkıyalık olayları bahar aylarında ve yaz başlangıcında ciddi bir artış göstermektedir. Bu durum Hobsbawm’ın, eşkıyalığın yıllık ritminin tarımsal döngüyü takip ederek ilkbahar ve yaz aylarında zirveye çıktığı, çorak ve kış aylarında ise gerilediğine dair tespitinin bir kısmına uygun düşmektedir²⁶⁴. Buna göre, Anadolu’da eşkıyalık olaylarının en yoğun olduğu ay baharın başlangıcı olan Mart ayı ile başlar, sonrasında Nisan (169 olay), Mayıs (208 olay) ve Haziran (206) aylarında en tepe noktaya ulaşır. Yaz aylarının sonu ve sonbaharın başı ekin toplama zamanı olduğu için olaylarda bir nebze azalma söz konusudur. Bu anlamda Ağustos ve Eylül, eşkıyalık olaylarının en az yaşandığı aylardır. Sonrasında ise Ekim ayında yeniden ciddi bir artış yaşanmış (141 olay), kış aylarında ise birbirine yakın sayıda eşkıyalık olayı meydana gelmiştir.

²⁶⁴ Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 45.

Şekil 0.1. 1683-1699 Yılları Arasında Anadolu’da Eşkîyalık Suçu Kapsamında İşlenen Suçların Aylara Göre Dağılımı

Şekil 1.9.’da yer alan veriler incelendiğinde ise eşkıyalık suçu kapsamında işlenen suçların aylık dağılımı görülmektedir. Bu bağlamda, işlenen suçların dağılımı ile ilgili söylenmesi gereken ilk şey, eşkıyalık olaylarının aylara göre dağılımı ile hemen hemen aynı olduğudur. Buna göre, eşkıyalık olaylarında mala karşı en çok suç işlenen dönem bahar aylarıdır. Haziran ayı mala karşı en fazla suç işlenen (63 suç), Ağustos ayı ise en az suç işlenen (12 suç) aylar olarak kayıtlara geçmiştir. Benzer şekilde cana ve kamuya karşı işlenen suçlar da baharda artış göstermiştir. Yaz aylarında ise işlenen suçlarda bir azalma söz konusudur. Sonbaharda tekrar bir artış yaşanmış, kış boyunca bu vakalar artmaya devam etmiş ve bahar döneminden sonra en yüksek seviyelere ulaşmıştır.

Buraya kadar yapılan izahattan anlaşılacağı üzere, iklimsel hadiseler Osmanlı ekolojik dünyasında etkili olmuştur. Bu etki kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak toplumsal olaylara zemin hazırlamıştır. Ancak iklim kaynaklı hadiseler karşısında insanı eli kolu tamamen bağlı bir kurban olarak görmek de çok isabetli bir görüş değildir. Bazı araştırmacılar ise tam tersine, bu tür durumlar karşısında insanı tamamen pasif bir varlık hatta kurban olarak ilan etmişlerdir. Örneğin White, Osmanlılarda 17. yüzyılda meydana gelen olayları siyasi ve sosyal nedenlerle izah etmenin nafile olduğunu belirtmiş, yegâne müsebbib olarak olumsuz iklim koşullarını (Küçük Buzul Çağı) göstermiştir. Dahası Osmanlıların, bu durum karşısında eli kolu bağlı kurban durumunda olduğunu iddia etmiştir²⁶⁵. Oysaki insan, iklimsel olaylar karşısında tamamen pasif bir varlık değildir; aksine böyle durumlarla baş edebilecek yeteneklere sahiptir. Medeniyetler, ortaya çıkışları ve gelişimleriyle, böyle zorluklar karşısında şahsiyetini ve

²⁶⁵ White, *a.g.e.*, s. 260.

meziyetini ortaya koyan bireylerin omuzunda yükselmiştir. Nitekim Toynbee de medeniyetlerin ortaya çıkması ve gelişmesinde coğrafi koşulların tesirine işaret etmekle birlikte, topluluk içerisindeki mücadeleciler ve yenilikçi bir grubun varlığını da zorunlu görmüştür. Aksi takdirde insanlar, yeknesaklık içerisinde kabiliyetlerini ortaya koyamayacaklardır²⁶⁶. Nitekim Naima da benzer şekilde “Büyük İnsan ve Hayırlılık” ilkesi çerçevesinde inşa ettiği görüşünde, devletin buhranlı zamanlarında kılıç ehli ve kalem ehli kimselerin unutulmaması, onlara itibarlarına göre davranılması ve görüşlerinden istifade edilmesi gerektiğini vurgular²⁶⁷. Dolayısıyla, yaşanan iklimsel hadiseler karşısında Osmanlıların çaresizliği, daha önceleri iyi bir yönetim organizasyonu ile sevk ve idare edilen kaynakların o dönemlerde etkili bir şekilde organize edilememesinden kaynaklanıyordu.

1.6. Bireysel Nedenler

Tarih ilmi bir bakıma insanoğlunun yapıp ettiklerinin zamana bıraktığı izi takip ederek, insanın tarihsel boyutunun bugünü ve yarınıyla ilişkisini ortaya koyma çabasıdır. Bu amaçla düşünürler, insanlık tarihinin anlamını keşfetmeye çalışarak insanoğlunun kökenini ve gayesini belirlemeye çalışmışlardır. Kökenin tespit edilmesi, insanın bu dünyaya hangi kabiliyetlerle neden ve nasıl geldiğini ya da oluştuğunu açıklamaktır. Gaye ise insanlığın belirlenmiş veya öngörölmüş hedefe ulaşmak için hangi merhalelerden geçtiğini ya da geçeceğini açıklamak suretiyle tarihî anlamını bütüncül bir yapı içinde ele almaktır²⁶⁸. Ne var ki tarihin anlamı ve inceleme alanı, insan ve onun yapmış olduğu şeyleri anlamak ve açıklamak iken zaman içerisinde tarih, kronolojik olaylar dizisi şeklinde ya da devlet ve kurum merkezli olarak ele alınmış, olayların öznesi olan insan ihmal edilmiştir. Bu durum fark edilince de alandaki boşluk sosyal tarih çalışmalarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Ancak sosyal tarih çalışmaları da insanı birey olarak değil sosyal bir varlık olması yönüyle konu etmiş ve insanı adeta içinde bulunduğu toplumun yönlendirmesi ile hareket eden edilgen bir varlık olarak görmüştür. Tıpkı klasik tarih çalışmalarında olduğu gibi sosyal tarih çalışmalarında da bireyin iradesi, kişisel özellikleri, duygu ve düşüncelerinin, istek ve zorunluluklarının olayların gelişimindeki etkisi göz ardı edilerek hadiseler toplumsal boyutuyla ele alınarak incelenme yoluna gidilmiştir. Bu durum sosyal tarih çalışmalarının bir parçası olan eşkıyalık olaylarının

²⁶⁶ Gümüşçü, *a.g.m.*, s. 107.

²⁶⁷ Arslantürk, *a.g.e.*, s. 84

²⁶⁸ Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2017, s. 88-91.

anlatıldığı çalışmalarda da görülmektedir. Oysaki eşkıyalık olayları çözümlenmek isteniyorsa, olayın faili olan kişinin şahsi/bireysel özelliklerinin dikkate alınması zorunludur. Aksi takdirde olayın faili olan insanın kişisel özelliklerini dikkate almadan yapılacak açıklamaların eksik olacağı bilinmelidir.

Elbette tarihî süreç içinde yüzlerce yıl önce meydana gelmiş hadiselerin aktörü olan bir insanın şahsi özelliklerini kesin olarak bilme imkânına sahip olmadığımız bir vakiydir. Ancak bu, olayların kahramanı olan kişiler hakkında hiçbir fikir yürütülemeyeceği anlamına da gelmemelidir. Zira tarih boyunca insanoğlunu harekete geçiren temel ihtiyaçlar, korkular, duygu ve düşünceler; zaman, mekân ve içerik bakımından değişime uğrasa da günümüz insanlarını da harekete geçiren bu dinamiklerin hemen hemen aynı olduğu söylenebilir.

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki biyolojik, psikolojik, sosyal ve ruhsal bir varlık olarak insan; kişilik özellikleri, yaşam koşulları, zihniyet, istekler ve ihtiyaçlar gibi çeşitli faktörlere dayalı olarak kararlarını verir. Bu nedenle insan davranışını anlamak ve açıklamak için farklı görüşler öne sürülmüştür. Diğer yandan kişilik özellikleri gibi bireysel faktörler suç davranışını etkileyebilir. Buna göre, bazı insanlar zorluklarla karşılaştıklarında kolayca hırsızlığa veya eşkıyalığa yönelirken bazılarının buna hiç yeltenmemesi, suç davranışını etkileyen bireysel faktörlerin önemini gösterir. Faillerin şahsi özelliklerini anlamak, geriye dönük kişilik yapılarını yargılamak zor olsa da eşkıyalığın nedenlerini açıklamak açısından önemlidir.

Bilim adamları tarih boyunca beden ile zihin arasındaki ilişki üzerine araştırmalar yaparak suç da dâhil olmak üzere insan davranışlarını biyolojik/kalıtsal özellikler üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Bu anlayışa göre insan davranışlarının temeli, doğuştan gelen ve değişmesi pek mümkün olmayan biyolojik/genetik yapıya dayanmaktadır²⁶⁹. Burdan hareketle suç davranışı da doğal bir olay olarak ele alınıp değerlendirilmektedir²⁷⁰. Konumuz bağlamında, eşkıyalık suçunu işleyenlerin biyolojik

²⁶⁹ İlk çağlardan itibaren Hipokrat, Galen gibi Batılı düşünürlerin yanı sıra İbn-i Sina ve Farabi gibi İslam düşünürleri de kişilik yapısının oluşumunda biyolojik unsurların etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun için insan kişiliğinin oluşumunda “ahlât-ı erbaa” denilen dört sıvının vücuttaki baskınlık derecesine göre insan davranışlarının açıklanabileceği iddia edilmiştir. Ayşegül Demirhan Erdemir, “Ahlât-ı Erbaa”, *TDVİA*, II (1989), s.24; H. Bekir Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, *TDVİA*, III (1991), s. 149-151. Ayrıca insanda biyolojik olarak var olan temel sıvıların/hormonların oranı ile istek, saldırganlık ve akıl kuvveti arasındaki ilişki insanın duygusal yönünü oluşturur. Günümüzde insanın biyolojik yapısında bulunan transmitterler, dopamin, beta-endorfin ve oksitosin gibi tutku ve cinsellikte asetilkolin ve kortizol korku, stres ve gerilim hormonları insan beynini ve davranışına etki eden hormonlardan bazılarıdır. Nevzat Tarhan, *10 Adımda Pozitif Psikoloji Çoklu Zekâ Uygulamalarına Pozitif Bakış*, Timaş, Ekim 2019, s. 35-36.

²⁷⁰ Hatta Lombros'o gibi bazı bilim adamları, suç davranışlarındaki biyolojik faktörlere daha fazla önem vererek insan bedenindeki uzuvların şekillerinden suçlu kişilik tipi tespit etme çabalarına girişmiştir. Bunlar, davranış üzerinde

yapılarına dair fikir yürütmek mümkün olmasa da suç işleyen bireylerin belli bir fiziki güce sahip oldukları tahmin edilebilir. Eşkıyalık yapanların büyük kısmının sefer zamanı askerlik vazifesi yapan sekban-sarıca ve yeniçeri gibi askerî kimliği olan kişiler oldukları göz önüne alındığında bu durum bir dereceye kadar açıklanabilir.

İnsanın psikolojik yapısı ile davranışları arasındaki ilişkiyi merkeze alan düşünürler onu; duyguları, bilinçaltı dürtüleri, bilişsel ve davranışsal yapıları gibi unsurları dikkate alarak açıklamaya çalışmışlardır. Bilinçaltındaki istek ve arzular yok olmadıkları için bireyi her an harekete geçirme potansiyeline sahiptir. Bu haliyle, dürtüleri baskın olan ve ona göre hareket eden bireyler sadece kendi isteklerini düşünür ve başkalarının haklarına saygı göstermez, kendilerine ve topluma zarar verme potansiyelleri yüksektir²⁷¹.

Konumuz açısından, psikolojik faktörlerin suç davranışı üzerindeki etkilerine dair bazı tahminler yürütülebilir. Eşkıya liderlerinin hayatları hakkında bir miktar bilgiye sahip olunduğundan, onların davranışlarından yola çıkarak, kendilerinde vehmettikleri güç ile sayıları yüzleri bulan bir gruba baş olmuşlarsa geri dönülmesi zor bir yola sürüklendikleri gözlemlenebilir. Bu güç gösterisinin birçok olayın nedeni olduğu tarih boyunca görülmüştür²⁷². Ancak bu kişilerin doğuştan suç işlemeye yatkın ya da zekâ problemleri olduğu düşünülmemelidir²⁷³. Aksine, organize bir suç olan eşkıyalık suçunu işleyenlerin gayet zeki oldukları bile söylenebilir.

Biyolojik ve psikolojik bir varlık olan insan aynı zamanda sosyal bir varlıktır. Bu bağlamda sosyal bilimler, insanı sosyal ve kültürel bir varlık olarak ele alır. İnsan, diğer

biyolojik faktörlerin kalıtımla geçiş yapabileceğini iddia ederek insanların genetik olarak suçlu olarak doğabileceklerini iddia etmişlerdir. Hamide Zafer, “Kriminolojinin Tarihi Gelişimi”, *Kriminoloji*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum, 2018, s.32-34. Diğer yandan bu görüş, John Dewey gibi düşünürler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu anlamda Dewey’e göre, insan davranışı, sadece biyolojik ve psikolojik unsurların değil aynı zamanda sosyal ve fiziksel çevresiyle ilişki ve bu ilişki sonucunda edindiği deneyim sonucu ortaya çıkar. Cemal Türer, “John Dewey”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, C.4, ed. Şamil Öçal, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s.128; Benzer şekilde, Türk kriminolog olan Sokullu-Akıncı’da kalıtım ile ailenin psikolojik, sosyal ve kültürel etkilerinin birbiriyle karıştırıldığını bu yüzden kalıtımın suçlulukla ilişkisinin sınırlı olduğunu belirtmiştir. Ali Emrah Bozbayındır, *Kriminoloji*, ed. Nazmiye Özenbaş Boydağ, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2018, s. 51.

²⁷¹ Bozbayındır, *a.g.e.*, s. 52-53.

²⁷² Hobbes’a göre “insan isteklerinin nesnesi bir defalık ve sadece bir anlık haz almak değil; müstakbeldeki arzuların yolunu sürekli olarak garanti altına almak” olduğundan her insanın sınırsız bir güç arayışı içinde olması zorunludur. Derda Küçükalp, “Thomas Hobbes”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, C.2, ed. Celal Türer, Hakan Olgun, s. 939. Benzer şekilde güç ve iktidar hırsı konusunda Nietzsche’nin söylemleri daha vurucudur. Ona göre, bütün insanlık güç ve iktidar arzusu tarafından yönlendirilmektedir. İnsanda var olan “güç istemi” onun eylemlerinin temel dürtüsü ve enerji kaynağını oluşturmaktadır. Tarih boyunca farklı şekillerde ortaya çıkmış ancak daima var olmuştur. Ona göre, “Güç ve iktidar hırsı değişikliğe uğradı fakat o aynı yanardağ hala yanıp durmaktadır. Sabırsızlık ve sınırsız sevgi kurban istiyor ve önceleri “Tanrı aşkına” yapılan şeyler şimdilerde para uğruna yapılıyor ki, bu da en yüksek güç ve iktidar duygusu ve iyi hissetmeyi sağlıyor.” Mehmet Bayrakdar, “Nietzsche”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, C.3, s.570.

²⁷³ Özellikle suçla biyolojik ve kalıtsal faktörleri merkeze alanlar zekâ ile suç davranışı arasındaki ilişkiyi de araştırmışlardır.

insanlarla ilişki kurma, duygu ve düşüncelerini paylaşma, birlikte yaşama ve kendini başka bir kişinin aynasında görme ve bir grupla özdeşleşme eğilimiyle hareket eder. Bu nedenle insan ve davranışının, sahip olduğu bireysel özelliklerden ziyade içinde bulunduğu grup dinamikleri ve sosyokültürel yapı tarafından şekillendirildiği ileri sürülmüştür. Buna göre, kişi içinde bulunduğu sosyal duruma göre farklı davranışlar sergileyebilir ve ödüllendirme ihtimali en yüksek olan davranışı tercih edebilir. Örneğin, bir kimse istediğini elde etmek için sakın kalmayı seçebileceği gibi hedefe ulaşmasına yardımcı olacaksa saldırgan davranış sergilemeyi de tercih edebilir²⁷⁴.

Diğer yandan insan, doğuştan belirli bir biyolojik yapıya sahip olarak dünyaya gelmişse de kişiliğinin şekillenmesinde sosyal çevresi ve bu çevreyi gözlemleme süreci önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, suç/eşkıyalık davranışı da öğrenilebilir. Özellikle toplumda bozulma durumu olan *anomi* ortaya çıktığında ve mevcut kuralların anlamını yitirdiği durumlarda bireylerin kuralları algılayış biçimi farklılaşmaya başlar. Eğer toplumda hedeflerine gayrimeşru yollarla ulaşan insanların sayısı artıyorsa, diğer bireyler bu kişileri örnek alarak onların davranışlarını taklit etmeye başlayabilir²⁷⁵. Bu durumda, bireylerin sadece sonuca odaklanarak her ne pahasına olursa olsun hedefe ulaşmanın yollarını aramaları gibi istenmeyen davranışlar artar²⁷⁶.

Osmanlı dönemi açısından ele alındığında, gençler önceleri medreseyi tercih ederek iyi bir geleceğe yönelik adımlar atmaya hedeflemişlerdir. Ancak istedikleri sonuçları elde edememeleri nedeniyle zamanla levent-sekban bölüklerine katılmayı yeni bir kariyer kapısı olarak görmeye başlamışlardır. Çünkü o dönemde levent-sekban bölüğüne katılmak, beklenmedik fırsatların ortaya çıkmasına imkân tanımaktaydı. Nitekim incelediğimiz dönem içerisinde kendisi de bir sekban olan Yeğen Osman'ın yaptığı eşkıyalıklara rağmen devletin en üst kademlerinden biri olan serdarlığa kadar yükselmesi buna dair verilebilecek örneklerden sadece birisidir²⁷⁷. Eşkıyalık faaliyetleri yürüten levent-sekban gruplarına cezalandırma yerine mevki ve makam verilmesi,

²⁷⁴ Bu teorinin en önemli temsilcilerinden biri olarak Durkheim, insanların iyi veya kötü davranışları bireysel özellikler ile değil bir grup veya toplumsal düzen içinde açıklanabileceğini ileri sürmüştür. 1951 yılında yayınladığı *İntihar* isimli çalışmasında o zamana kadar suçun anormalliği üzerine yapılan açıklamaların aksine O, suçun normal bir davranış olduğunu savunmuştur. Cüceloğlu, *a.g.e.*, 424.

²⁷⁵ *Sosyal Öğrenme Kuramı*: "Gözlem Yoluyla Öğrenme" ya da "Model Alma Yoluyla Öğrenme" modeli, Albert Bandura tarafından geliştirilmiştir. Bu modele göre, insan davranışları sosyal etkileşim, gözlem, taklit ve çevresel faktörlerle şekillenmektedir. Bandura, insanların saldırganlık ve şiddete eğilimli olmasının içgüdüsel olmadığını, sonradan öğrenilmiş davranışlar olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bk. Sevrâ Su Tatlıoğlu, "Öğrenmeye Sosyal-Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura", *Sosyoloji Notları*, V/1, (2021), s. 15-30.

²⁷⁶ Bilgehan Savaşçı Temiz, "Sosyo Kültürel Etkinlerin Suça Etkisi", Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum 2018, s. 155-156.

²⁷⁷ İncelediğimiz dönem içerisinde sekban bölüklerinden olup eşkıyalıkla nam salan Gedik Mehmet, Ciritioğlu gibi eşkıyalara da çeşitli payelerle beylikler verilmiştir.

özellikle genç kitleler arasında benzer zorlukları yaşayanlar için bir örnek teşkil etmekteydi. Bu grupların çoğunluğu gençlerden oluştuğundan, kısa sürede eşkıya bölüklerine dönüşmeleri bu durumu bir dereceye kadar açıklar niteliktedir. Halk arasında bu kişilerden bazıları hakkında türkü ve şiirler yazılması, söylentilerin ağızdan ağza yayılması da eşkıyaların rol model olarak görülmesine zemin hazırlamıştır.

İnsanın üretim ve tüketim biçimleriyle olan ilişkisinden yola çıkarak, Adam Smith'ten günümüze kadar insanın eylemlerini kâr amaçlı ve rasyonel tutumlar gözeterek gerçekleştirdiğini savunan düşünürler bulunmaktadır²⁷⁸. Hatta insan, üretim ve tüketim ile o kadar özdeşleştirilmiştir ki salt ekonomik bir varlık statüsüne indirgenmiştir²⁷⁹. Daha önce, ekonomik koşulların insan ve toplum hayatı üzerinde önemli etkilerinin olduğuna dikkat çekilmişti²⁸⁰. Bu bağlamda, insanlar hayatlarını devam ettirebilmek için yeterli ekonomik güce sahip değillerse gayr-ı meşru yolları deneyebilirler. Ayrıca, elde edecekleri kâr, yakalanma riskinden daha fazla ise suç işlemeye yönelebilirler. Diğer iktisadi faaliyetler sadece geçim sağlama veya üretim ve tüketim faaliyeti olarak düşünülemez, çünkü bu faaliyetler aynı zamanda insanların mesaisini alan bir işin varlığını ve meşgul olacakları boş zamanlarının olmamasını da ifade eder. Bu nedenle, işsiz ve meşgul olacakları bir işi olmayan kimselerin gayrı meşru yollara başvurma durumları söz konusu olabilir.

Osmanlı'da görülen eşkıyalığın insan kaynağına bakıldığında ya işsiz güçsüz gençlerden ya da savaş zamanlarında görev alan sekban ve sarıcalardan oluştukları görülür. Diğer yandan, belli bir ekonomik güce sahip olanlar, daha iyi kazanç elde etmek için de suç işleyebilirler. Bu tür örnekler arasında, maaşlı görevlilerin eşkıyalık suçu işlemesi ya da daha yüksek mevkilerdeki görevlilerin, kapılarında küçük bir ordu kadar maiyetin bulunduğu kimselerin gayrı meşru yollardan gelirlerini artırmaya çalışmaları sayılabilir. İnsan davranışları üzerinde ekonomik faktörlerin varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak, insan davranışlarının tamamını özellikle de insanlık tarihini sadece

²⁷⁸ Tarhan, *Pozitif Psikoloji*, s. 80.

²⁷⁹ Özellikle Marksist tarih görüşü buradan hareketle tarihi bu ekonomik ilişkilerde yaşanan mücadeleler ekseninde ele almış ve bütün tarihi bir sınıf mücadelesi kavramı ile izah etmeye çalışmıştır.

²⁸⁰ Ancak burada şu sorunun sorulması gerekir. Ekonomik sıkıntı çeken her insan neden suça yönelmez? Aslında bu soru insanı ve davranışlarını ve doğal olarak suç davranışını açıklamak için ortaya atılacak her görüş için sorulabilir. Ne var ki iktisadi faktörler insan ve toplum hayatına o kadar sirayet etmiştir ki tıpkı güneş ışığının şiddeti, içindeki farklı renklerin görünmesine mani olması gibi iktisadi faktörler insan/toplum davranışları üzerinde etki eden diğer etkenleri görünmez kılmıştır. Tabi ki iktisadi faktörlerin insan üzerindeki etkisi görmezden gelinemez, lâkin tarihi süreçte meydana gelen her olay da mutlak surette ekonomik sebeplere dayandırılmaz.

iktisadi unsurlarla açıklama eğilimindeki determinist bakış açısından da kaçınmak gerekir.

İnsanlar arasındaki farklılıkların tutum ve davranışa etkisinde kişisel ahlaki yapı önemli bir rol oynar. Ahlak, insanın manevi niteliklerini, huylarını ve iradeli düşünceleri içerir. İnanç ve değerlerle birlikte insan zekâsı, yetenek ve güç gibi özellikler birleşerek ahlaki yapıyı oluşturur²⁸¹. Bu nedenle, insanların ahlaki düzeylerinin suç üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Zira bazı insanlar istek ve arzularını gerçekleştirmek için gayr-ı meşru yollara başvururken, birçok insan meşru yolları tercih eder. Dolayısıyla, eşkıyalık olayları karşısında insanların farklı tepkiler vermesinde, ahlaki yapıların tutum ve davranış üzerindeki tesiri önemli bir etkindir. Burada önemli olan husus, insanın özünü oluşturan ahlaki değerlerin bir insan üzerindeki etkisi kaybolduğunda, o insanın toplum için her an bir sorun haline gelebileceğidir. Dolayısıyla, kişinin ahlaki seviyesinin düşüklüğü ile suç arasında ciddi bir ilişki vardır. Benzer koşullar altında yaşayan insanların çoğunluğunun suç işlemediği göz önüne alındığında, düşük ahlak düzeyine sahip kişilerin suça eğilimli olduğu söylenebilir. Her insanın doğuştan suçlu olmadığı, ancak kötü alışkanlıkları varsa ve bunlar için önlem alınmazsa o kişinin her an suça bulaşma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bilinmelidir.

²⁸¹ Mustafa Çağrı, “Ahlak”, *TDİVA*, II (1989), s. 1-2.

İKİNCİ BÖLÜM

EŞKİYALIK YAPAN ZÜMRELER VE NAMLI EŞKIYA REİSLERİ

2.1. EŞKİYALIK YAPAN ZÜMRELER

2.1.1.Reâyâ

Eşkîyalık eylemi, birbiri içine geçmiş suç fillerinden mürekkep bir suç türüdür. Osmanlı'da suçu işleyenlerin tipolojisine bakıldığında toplumun çok farklı kesiminden insanların yer aldığı görülmektedir. Bu manada ilk olarak, toplumun en geniş kesimini oluşturan reaya eşkıyalığından bahsedilecektir. Zira incelenen dönem içerisinde en fazla eşkıyalık olayı reâyâ tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak daha öncesinde bir konuyu burada tekrar ifade etmek gerekir ki eşkıyalık olayları ya karizmatik lider ya da devlet görevlilerinin zulümleri ekseninde ele alınmıştır. Bazen de bu olaylar, hukuki ve sosyal bir vaka olma yönünden ziyade siyasi bir eylem nazarıyla bakılarak ve bağlamından kopararak bir başkaldırı, toplumsal hareket veya devrim olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı da reaya eşkıyalıkları üzerinde pek fazla durulmamıştır. Ne var ki eşkıyalık eylemleri bu bakış açılarına göre değerlendirildiğinde gözden kaçan en önemli nokta, toplumsal olarak aynı katmanda yer alan aynı iklimin insanların bu suçu birbirlerine karşı işlemiş olmalarıdır. Yani reaya eşkıyalığı haksızlığa veya kurulu düzene karşı başkaldırı olarak devleti idare edenlere karşı değil, aksine yine kendileri gibi sıradan insanlara karşı yapılmıyordu.

Şüphesiz, büyük grupların ya da nüfuzlu kimselerin gerçekleştirdiği eylemler daha yıkıcıydı. Fakat eşkıyalık her zaman bu türden olaylarla olmayabiliyordu. Çünkü böyle gruplar her zaman ve her yerde eylem yapma imkânı bulamıyordu. Zira eyleme geçecekleri zaman birilerinin görüp kolluk kuvvetlerine haber vererek engel olması mümkündü. Ayrıca büyük grupların her zaman rahat hareket edip istedikleri yerde saklanmaları da kolay değildi. Bundan dolayı büyük eşkıya grupları, tabir yerindeyse vur kaç taktiği ile kendilerine yetecek mal ve erzakı temin ettikten sonra ortadan kayboluyordu. Reaya eşkıyalığı ise büyük gruplar halinde ve sansasyonel eylemler olarak değil, musluktan sürekli akan damla misali hemen her gün her yerde gerçekleşen eylemler olarak yekunda ciddi hasarlara neden oluyordu.

Bu mülahazadan sonra, incelenen dönem içerisinde gerçekleşen bu tür olaylardan bazı örnekler verilecektir. Sonrasında ise belgelerden elde edilen verilerden istifade edilerek reaya eşkıyalığının etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Reaya eşkıyalığıyla ilgili incelediğimiz dönemden ilk örnek olay 8 Ekim 1685 tarihli dir. Eşkialık eylemi sonrası gerçekleşen cinayetin ayrıntılarını içermesi bakımından diğer belgelerde pek rastlanmayan türden bilgiler içermektedir. Bu olayda, 15 kişilik silahlı eşkıya grubu Ankara'nın Helvacı Mahallesi'nde Halil Beşe'nin evini basmıştı. Eşkialar sokak kapısını kırarak girdikleri evde hane halkının üzerine yürümüşlerdi. Evin reisi Halil Beşe bu esnada can havliyle sokağa fırlayarak feryat figan yardım istemişti. Feryat seslerini duyan mahalle sakinlerinden Hasan bin Abdullah, Ahmet bin Veli ve Hasan Beşe adlı kişiler yardım etmek için olay yerine gitmişler, eşkıyaların açtığı ateş sonucunda Hasan gözünden vurularak olay yerinde ölmüştü. Ayrıca yine açılan ateş sonucunda Ahmet boğazının altından, Hasan Beşe ise sol omuzundan vurularak yaralanmıştı. Olayın mahkemeye intikali üzerine mahkeme tarafından keşif için Mevlana Osman Efendi tayin edildi. Osman Efendi'nin yanı sıra Ankara mütesellimi Mustafa tarafından İbrahim ve Salih Bey de görevlendirildi. Keşif heyeti olay yerine gittiğinde; Hasan'ın sol gözüne isabet eden kurşun neticesinde vefat ettiğini, Hasan Beşe'nin sol omuzuna isabet eden kurşunun içeride kaldığını, Ahmet Beşe'nin boğazının altından giren kurşunun da küreğinin altını delip dışarı çıktığını tespit etmişti²⁸².

Reaya eşkıyalıklarının en sık görülen türlerinden biri de vergi toplamakla görevli memurlara engel olma şeklindeydi. Bu anlamda, Sivas eyaletinin *bedel-i beldarını* toplamaya memur Hacı Osman Ağa, adamlarından Yazıcı Mehmet ve bir başka adamını bu husus için Amasya sancağına göndermişti. Görevliler, yanlarında Şahin ve İvaz adlı iki kişiyi de alarak yola koyulmuşlardı. Bunlar, Amasya'nın Geldiklan köyü yakınlarına geldiklerinde Bökü adlı şaki ve 12 eşkıya yollarını kesmişti. Eşkialar, bunları katledip Yazıcı Mehmet'in yanında bulunan 250 kuruşluk miri malını, Şahin ve İvaz'ın yanındaki 240 esedi kuruş ile bir bargir yük eşyayı ve üzerlerindeki elbiseleri almışlardı. Tokat kadısının olayı arz etmesi üzerine Mustafa Ağa'ya, nefir-i amm yoluyla eşkıyaların üzerine gidip, kaçabilecekleri yolları bentlerle çevirmesi ve yakalananları mübaşire teslim edilerek payitahta gönderilmesi için emir yazılmıştı²⁸³.

²⁸² Ankara ŞS 752, vr.36b (10 Za 1096/ 8 Ekim 1685).

²⁸³ Amasya ŞS 2204, vr.39b (17 Za 1106/29 Haziran 1695).

Başka bir örnekte ise Diyarbakır mütesellimi İstanbul'a giderken Karacaviran yakınlarında yaklaşık 150 eşkıya yolunu kesmiş, mütesellimin yanındaki 15 kese akçe ile bir miktar erzak, bir samur kürk ve kıymetli eşyasını gasp etmiştir. Bunun üzerine eşkıyalar üzerine gidilmiş ve nihayetinde Sivas yakınlarında, gasp ettikleri eşyalarla birlikte ele geçirilmişlerdir. Sonrasında, eşkıyalardan alınan eşya ile mütesellimin elindeki mal ve eşyanın deftere kaydedilerek merkeze gönderilmesi istenmiştir²⁸⁴.

Diğer bir örnek, Kavak kazasına ait vergilerin toplanmasına engel olunmasıyla ilgilidir. Daha önce sürsat, avarız ve bedel-i beldar vergilerinin toplanması için üç defa ferman gönderilmiş ancak vergi toplanamamıştı. Bunun için bir kez daha ferman gönderildiğinde Ali oğlu Mustafa, Suhte Ali, Kozakoğlu Recep adlı kişiler yaklaşık 5-6 yüz kadar eşkıya²⁸⁵ ile birlikte, vergiyi toplamak için gelen görevlinin yolunu Irmak adlı mevkide kesip 18 kişiyi öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Samsun kazasının ileri gelenleri durumu mahzarla ordu-yı hümayuna bildirmişti²⁸⁶.

Reaya eşkıyalığının konusu, vergilerin toplanmasına engel olmak şeklinde olabildiği gibi insanlardan zorla mal ve para almak şeklinde de oluyordu. Örneğin, aslen Niğdeli olan Kör Mehmet, kırk-elli eşkıya ile birlikte Kayseri'nin Yahyalı kazasına gelerek reayadan zorla kırkar-ellişer kuruş almıştır. Daha önce de bu tür eylemlerinden dolayı eşkıyanın yakalanması için emirler gönderilmiş ancak bu mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Kör Mehmet'in yakalanıp Kayseri Kalesi'nde kalebend edilmesi için bir kez daha hüküm yazılmak zorunda kalınmıştı²⁸⁷.

Eşkıyalar, eylemlerini bir bayram günü gerçekleştirebilecek kadar gözlerini karartabiliyordu. Nitekim böyle bir olay Erzincan'da vuku bulmuş, Erzincan kazasından 17 eşkıya Ramazan Bayramı günü Erzincan müftüsünün evini basıp babasını öldürmüş, evdeki eşyaları da gasp etmişti²⁸⁸.

²⁸⁴ MD, nr.104, s.45, h.392 (Evâil-i S 1104/12-21 Ekim 1692).

²⁸⁵ Eşkıyalardan ismi belli olanlar; Ali oğlu Mustafa, Yukarıçarşılı köyünden Suhte Ali, Bayındır köyünden Kozakoğlu Recep, Alaçam köyünden Kozakoğlu Mustafa Başdere köyünden el-Hac Ömer oğlu İbrahim, Hamza oğlu, Yusuf oğlu Mehmet, Deve köyünden Deli Recep, Kara Yusuf köyünden Köprülü Mehmet, Sarıyaka köyünden Çomakoğlu Rahim, Karacalar köyünden Muslu, Demirci Osman, Garipli köyünden Kara Ali ve Köse oğlu Mehmet idi.

²⁸⁶ MD, nr.110, s.217, h.1893 (Evâsıt-ı Za 1109/21.30 Mayıs 1698). Ayrıca, Fenike kazasına bağlı Salur köyünün mukataasını toplamakla görevli Murat köye geldiğinde Hacı Hasan oğlu Murtaza ve Abdülkerim oğlu Mustafa adlı kişiler, yanlarına aldıkları 200 nefer eşkıya ile gece öldürmek kastıyla yolunu kesip mukataadan hasıl olan gelirleri ve yanındaki eşyaları gasp etmesine dair bk. A.DVNSŞKT.d., nr.31, s.53, h.412 (Evâil-i Za 1110/1-10 Mayıs 1699).

²⁸⁷ Kayseri ŞS, nr.7850, vr.8a (Evâhir-i S 1103/13-22 Kasım 1691).

²⁸⁸ Eşkıyaların adları; Yakup, Mahmut, İbrahim, berber Recep oğlu Hüseyin, Hasan, Ali oğlu Mahmut, Ekmekçi İbrahim, Çavuşoğlu Mehmet, Hamza oğlu İsmail, Süleyman Bey oğlu Mustafa, Selim, Sultan oğlu Hasan, İmam oğlu İshak, Bekir, bakkal Kara Hasan, İsmail ve Emir Murat oğlu Mustafa idi. MD, nr.106, s.168, h.1302 (Evâhir-i R 1107/30 Ekim-9 Kasım 1695).

Reayanın karıştığı eşkıyalık olaylarından vakıflar da zarar görüyordu. Mesela Ali, Hasan oğlu Mehmet, Şah Veli oğlu Safi ve Ahmet adlı eşkıya reisleri yanlarına 200 kadar adam alarak Sivas'ta Köprülü Mehmet Paşa Vakfı'na bağlı köylerdeki reayayı tahrik etmek suretiyle vakfa ait gelirlerin toplanmasına mani olmuşlardı. Ayrıca vakıf mütevellisi Osman'ın evini silahla basmış, iki at ve 900 kuruşluk eşyasını almışlardı²⁸⁹.

Benzer bir olayda eşkıyalar, zaviyedarlık cihetine müdahale etmek için mahkeme basmışlardı. Sinop'a bağlı Ginolu kazasında bulunan Bayram Gazi Zaviyesi'nin evladiyet ve meşrutiyet üzere beratla zaviyedarlık ciheti Abdullah'ın vekili Halil'e geçmişti. Halil, elindeki mühürlü temessük ve emr-i şerif gereğince zaviyedarlık vazifesini yürütmek isterken Ali ve Mehmet adlı kişiler yanlarına aldıkları 30-40 kadar eşkıya ile mahkemeyi basmışlardı. Mahkemede küfürler eden eşkıya, emre itaat etmeyerek şekavetle zaviyedarlığı kendi üzerlerine almak istemişlerdi. Bunun üzerine Ginolu Kadısı Mustafa durumu mektupla arz etmiş ve ayrıca Devrekani Kadısı Mevlana Abdullah'ın ilamıyla da eşkıyaların yakalanıp Kastamonu Kalesi'nde kalebend olunmaları emredilmişti²⁹⁰.

İnsanlar maruz kaldıkları eşkıyalık hadiseleri karşısında son çare olarak bizzat merkeze gitmek suretiyle şikâyetle bulunuyorlardı. Örneğin Giresun sakinlerinden Emine Hatun, maruz kaldığı eşkıyalık olayını bizzat kendisi merkeze giderek anlatmıştı. Buna göre, Pazarcık kazasından Osman Çavuş oğlu Ali, Hüseyin ve Osman adlı eşkıya elebaşları 200 adam ile birlikte Emine Hatun'un evini basmışlardı. Eşkıyalar, Emine hatunun eşi Hüseyin'i balta ve topuz darbeleriyle yaralamışlar, kendisine de fiil-i şeni kastetmişlerdi. Eşi, aldığı darbelerden dolayı üç gün sonra vefat etmişti. Bunun üzerine, gerekenin yapılması için eşkıya teftişine İbşir Paşa görevlendirilmiş ve Pazarcık kadısına da hüküm gönderilmiştir²⁹¹.

Genellikle konargöçer eşkıyalıklarından şikâyetçi olan reâyânın bazen kendisi de şikâyetin konusu olabiliyordu. Örneğin Isparta'da konargöçer ahaliden Hacı Veli, birkaç kişi ile birlikte ticaret yaparken Kara Ömer adlı şakî, 20 kadar adam ile bunların 30 deve, 30 çift davar ve 75 kuruşunu gasp etmişti²⁹².

Reaya eşkıyalığına dair son örneğimizde, İbrahim İstanbul'dan Sivas'a giderken Karayazı kazasına bağlı Saklı köyü yakınlarında saldırıya uğramıştı. Gül Hacı, Ali, Yusuf

²⁸⁹ A. {DVNSŞKT.d., nr.15, s.5, h.29 (Evâhir-i B 1102/20-29 Nisan 1691).

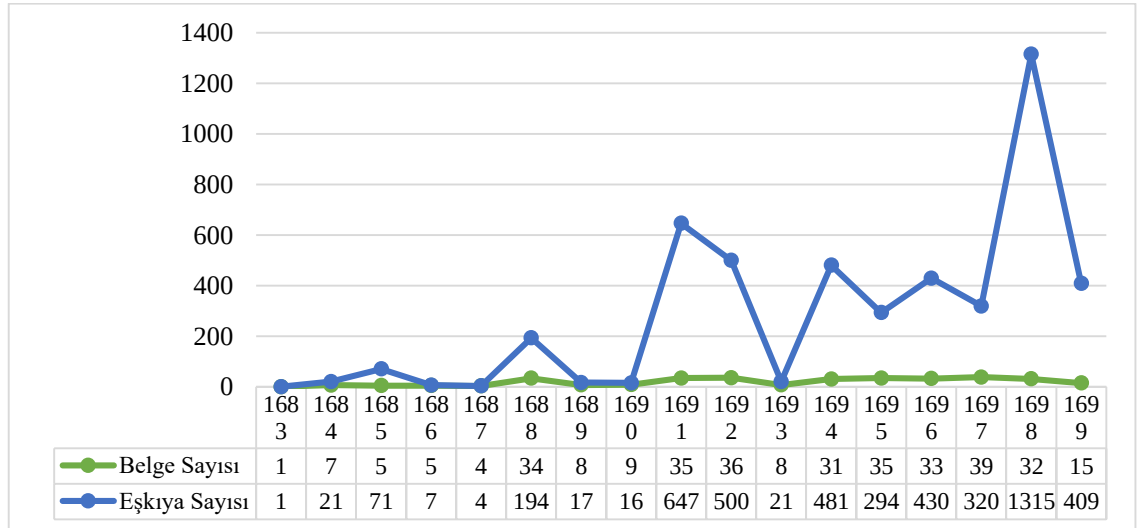
²⁹⁰ MD, nr.103, s.12, h.135 (Evâhir-i Z 1103/3-12 Eylül 1692).

²⁹¹ MD, nr.110, s.225, h.1893 (Evâhir-i Za 1109/31 Mayıs-9 Haziran 1698).

²⁹² A. {DVNSŞKT.d., nr.24, s.64, h.553 (Evâsıt-ı R 1108/8-17 Ekim 1696).

ve Tavi İsmail adlı eşkıya reisleri başlarına topladıkları atlı ve silahlı 80 kadar eşkıya ile İbrahim'in oğlu Ali'nin yolunu kesip alıkoymuşlardı. Ayrıca 400 altın, 4 at ve yanlarında bulunan eşyaları da gasp edip firar etmişlerdi. İbrahim'in İstanbul'a gidip durumu bildirmesi üzerine eşkıyanın yakalanması, oğlu Ali'nin serbest bırakılması ve gasp edilen eşyaların tahsil olunması için müfettiş Osman Paşa'ya, Sivas beylerbeyine ve kadılarına hitaben hüküm yazılmıştı²⁹³.

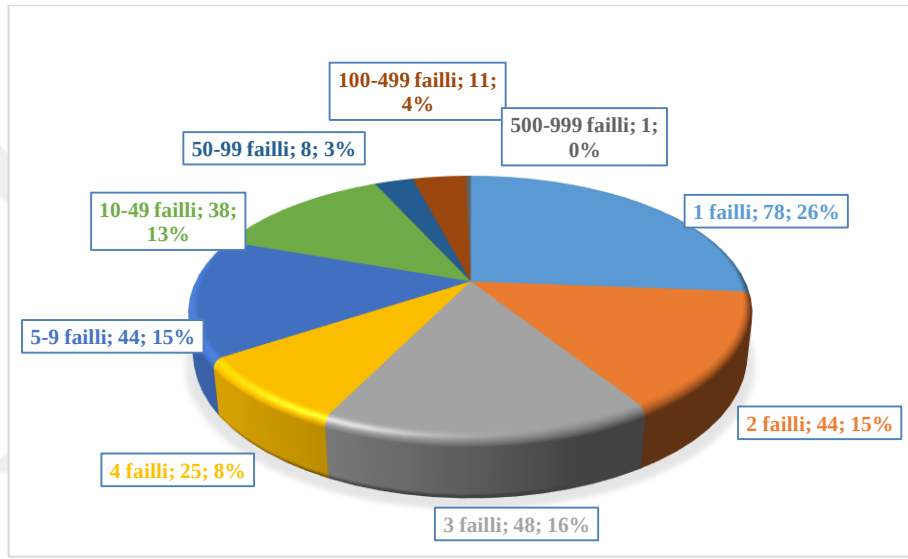
Reaya eşkıyalığı ile ilgili örneklerden sonra şimdi de incelenen belgelerden elde edilen veriler, oluşturulan şekiller aracılığıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Bu anlamda ilk olarak, reaya eşkıyalığının sayısal dağılımının yıllara göre nasıl seyrettiği üzerinde durulacaktır. Şekil 2.1. incelendiğinde, başlangıç yıllarında reaya eşkıya sayısının oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. Buna göre, 1683-1690 yılları arasında olay sayısı 10'un altındadır. Sonraki yıllarda ise olaylarda ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Yine yıllara göre bakıldığında 1691 yılında 35 olay 1692'de 36, 1694'de 31, 1695'de 35, 1696'da 33, 1697'de 39, 1698'de 32 ve son olarak 1699'da 15 olay gerçekleşmiştir. Aynı şekilde eşkıya sayısına bakıldığında da benzer bir seyir izlediği görülür. Sayı ilk yıllarda (1688 yılı hariç) 100'ün altında kalmış, 1691'den itibaren ise (1693 yılı hariç) ciddi ölçüde artmıştır. 1698 yılı, 1315 ile reaya eşkıya sayısının en fazla olduğu yıl olmuştur. Reaya eşkıya sayısı 1683-1699 yılları arasında diğer eşkıyalık yapanlara oranla daha az olsa da olay sayısı bakımından değerlendirildiğinde en fazla olayın bunlar tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Şekil 2.1. Reaya Eşkıyalığının Yıllara Göre Sayısal Dağılımı (1683-1699)

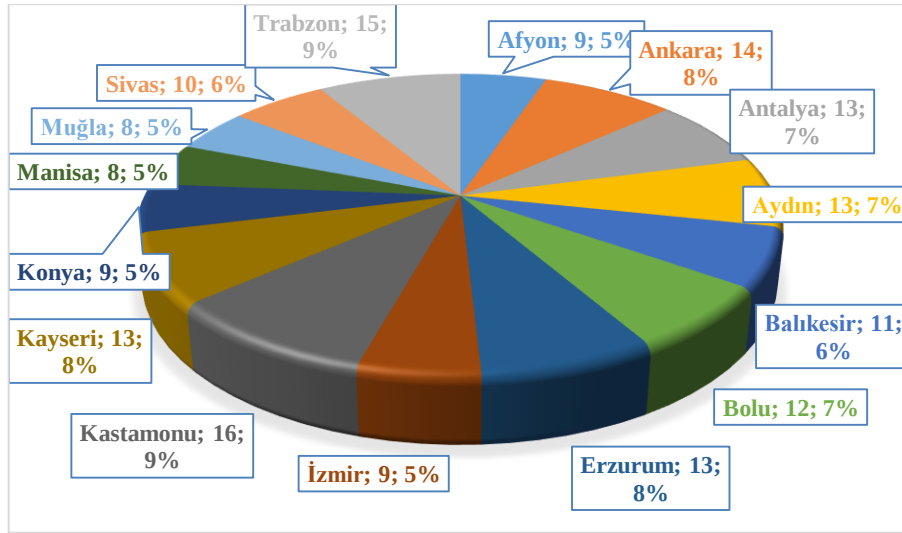
²⁹³ A. {DVNSŞKT.d., nr.22, s.57, h.738 (Evâil-i B 1108/24 Ocak-3 Şubat 1697).

Reaya eşkıyalığıyla ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus da eşkıyaların suçlu kaç kişiyle işlediklerinin tespiti. Bu anlamda hemen belirtilmelidir ki incelenen dönem içerisinde eşkıyalık suçunu bireysel olarak işleyenler reaya eşkıyalarıydı. Nitekim bu dönemde 78 eşkıyalık olayının faili tek kişiden oluşmaktaydı. 44 olayın faili 2 kişi, 48 olayın üç kişi ve 25 olayın faili olarak 4 kişi yer almıştır. Yine Şekil 2.2’den anlaşıldığı üzere reâyâ, küçük veya orta büyüklükte gruplar halinde bu eylemi gerçekleştirmiştir. Reaya eşkıyaları, 44 olayda 5 ila 10, 38 olayda 10 ila 50, 8 olayda ise 50 ila 100 kişiden oluşan gruplar halinde bu eylemleri gerçekleştirmişlerdi. Son olarak, reaya eşkıyasının 12 olayı 100 kişiyi geçen büyük gruplar halinde yaptıkları görülmektedir.

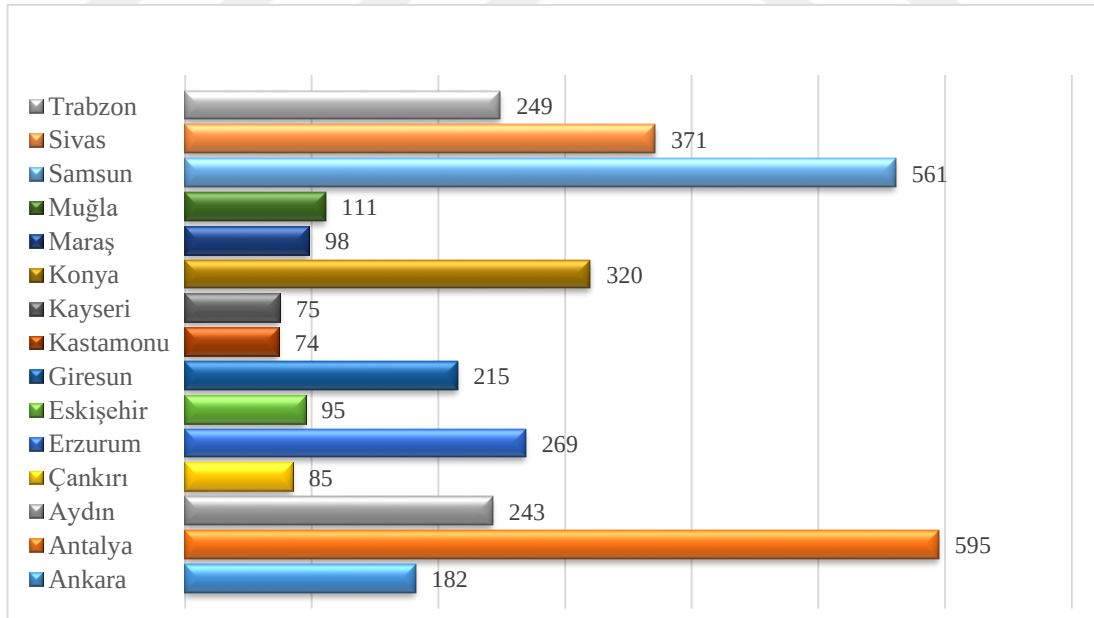
Şekil 2.2. Reaya Eşkialığının Fail Sayısına Göre Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

İncelenen belgelerden, reaya eşkıyalığının yoğun olduğu yerler hakkında önemli veriler elde edilmiştir. Bu verilere ait aşağıda yer alan Şekil 2.3. incelendiğinde, reaya eşkıyalığının Anadolu’nun çeşitli yerlerine birbirine yakın oranlarda yayıldığı görülmüştür. Hatta diğer eşkıya gruplarının karıştığı eşkıyalık olaylarının yoğun olduğu yerler ile reayanın karıştığı olayların yoğun olduğu yerler arasında da benzer sonuçlar olduğu görülmüştür. Aslında bu oldukça önemli bir veridir. Zira eşkıyalık olaylarının incelediğimiz dönem içerisinde Anadolu’nun her yanına yayıldığını göstermektedir.

Şekil 2.3. Reaya Eşkîyalığının Gönderilen Hüküm Sayısına Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Reaya eşkıya sayısı ile ilgili aşağıdaki Şekil 2.4. incelendiğinde, en fazla sayının 595 kişiyle Antalya’da olduğu görülmektedir. Eşkîya sayısının fazla olduğu bir diğer il olan Samsun’da ise 561 eşkıyanın varlığı kayıtlara geçmiştir. Sonrasında, sırasıyla Sivas’ta 371, Konya’da 320, Erzurum’da 269, Trabzon’da 249, Aydın’da 243, Giresun’da ise 215 reaya eşkıyası bulunmaktadır.

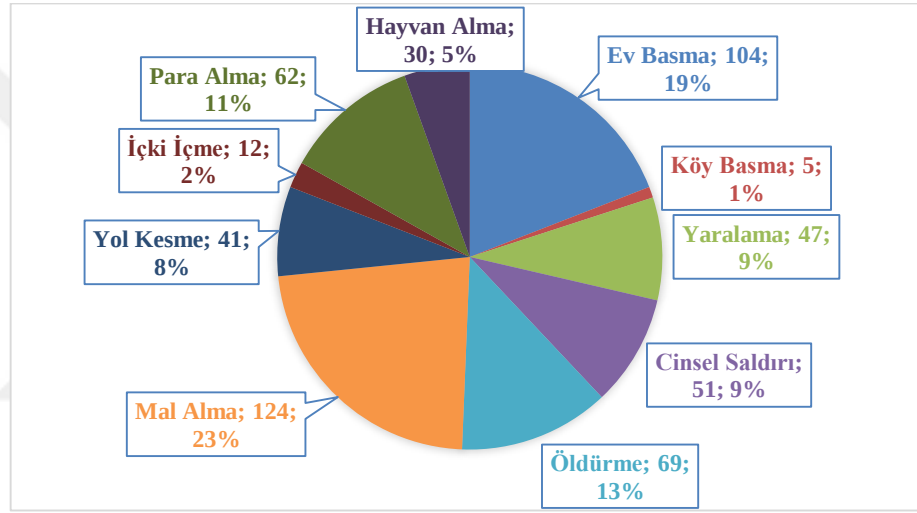

Şekil 2.4. Reaya Eşkîya Sayısının Yoğun Olduğu Yerlerin Sayısal Dağılımı (1683-1699)

Eşkîyalık olaylarına karışan reayanın işledikleri suç fiilleri hakkında da oldukça önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu kapsamda, incelenen dönemde reaya eşkıyalığında en

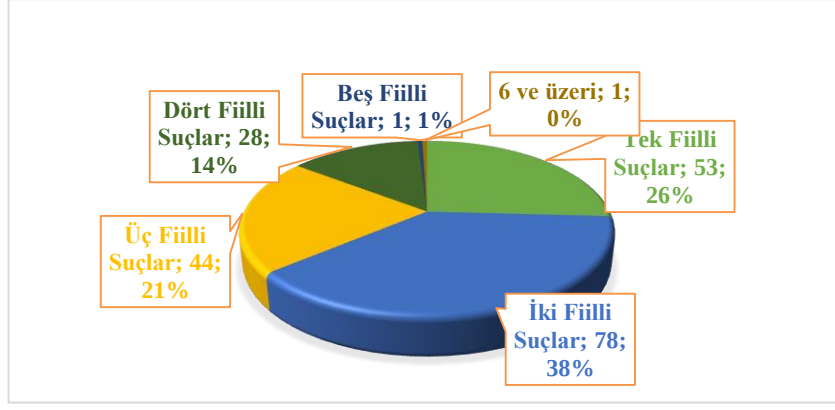
çok mal veya eşya çalma suçu işlendiği tespit edilmiştir. 124 olayda mal veya eşya, 62 olayda para, 30 olayda hayvan çalma olayı gerçekleşmiştir. Birlikte değerlendirildiğinde ise toplam 216 olayda mal varlığına karşı suç işlenmiştir.

Yine eşkıyalık olayları sonucunda en fazla adam öldürme fiili reâyâ eşkıyalığında görülmüştür. Bu kapsamda Şekil 2.5.'de görüldüğü üzere 69 olayda adam öldürme, 47 olayda yaralama, 51 olayda cinsel saldırı olmak üzere olayların 167'sinde insan bedenine fiili saldırı suretinde suç işlenmiştir. Son olarak, eşkıyalık olaylarının 104'ünde ev basma, 41'inde yol kesme, 5'inde köy basma gibi kamu güvenliğini tehdit edici suç işlendiği tespit edilmiştir. Bu anlamda, araştırılan dönem içerisinde en çok eşkıyalık suçu ve bu suç kapsamında en fazla suç fiili reayadan kimseler tarafından gerçekleştirilmiştir.

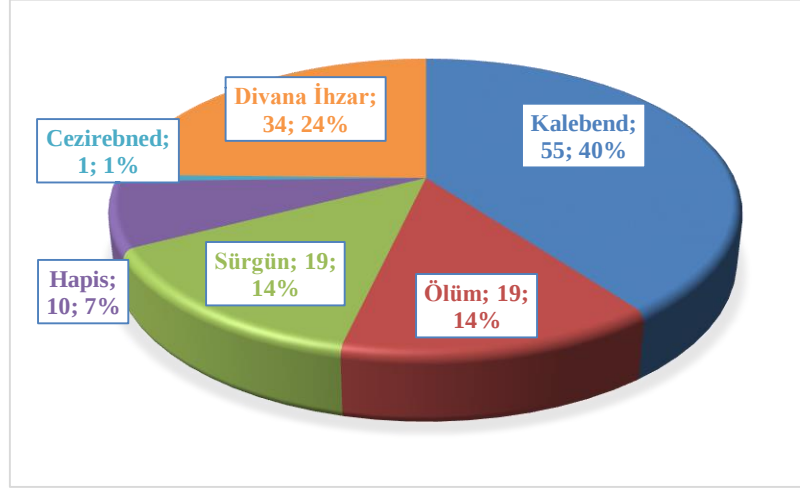
Şekil 2.5. Reaya Eşkîyalığında İşlenen Suçların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Reaya eşkıyalarının işledikleri suç fiillerinden sonra, bu bağlamda belirtilmesi gereken bir diğer husus da eşkıyalık suçu kapsamında kaç farklı suç fiilinin bir arada işlendiğidir. Şekil 2.6.'ya göre eşkıyalık eylemlerinin 74%'ünde birden fazla suç fiilinin işlendiği görülmüştür. Reaya eşkıyalıklarında daha çok iki suç fiili birlikte işlenmiş olup bu da olayların 38%'ne tekabül etmektedir. Yine olayların 21%'inde üç, 14%'ünde dört, 2%'inde beş ve üzeri suç fiili birlikte gerçekleşmiştir.

Şekil 2.6. Reaya Eşkîyalığında İşlenen Suç Sayısının Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Reaya eşkıyalığına dair ifade edilmesi gereken son bir husus da eşkıyalık suçuna karışan failer hakkında verilen cezalardır. İncelenen dönem içerisinde, Şekil 2.7.'de görüleceği üzer eşkıyalık suçunun faili olan reaya hakkında verilen cezalara dair hükümlerin 55'inde kalebentlik cezası söz konusudur. Sonrasında sırasıyla 19 idam, 19 sürgün, 10 hapis, 1 cezirebentlik cezası verilmesine hükmedilmiştir. Suçluların bir kısmı hakkında herhangi bir ceza belirtilmeden, divana gönderilmelerine karar verilmiştir.

Şekil 2.7. Eşkîyalık Suçu İşleyen Reayaya Verilen Cezaların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Bu kısma kadar, reaya eşkıyalığıyla ilgili verilen örnekler ve bu eşkıyalıkların doğurduğu sonuçlara dair veriler bize açıkça göstermektedir ki eşkıyalık eylemi toplumun her katmanından kişiler tarafından işlenen bir suçtu. İncelenen dönemde reayalar da eşkıyalık olaylarında aktif olarak yer almışlardı. Reaya eşkıyalıkları genel olarak bireysel

veya küçük ölçekli gruplar şeklinde işlenmiş olsa da kimi zaman hatırı sayılır büyüklükte gruplar halinde de gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen verilerden tespit edildiği kadarıyla reaya eşkıyalığının odak merkezi sanılanın aksine resmi görevliler değildi. Zira reaya eşkıyalığından en çok zarar gören yine ahalinin kendisiydi. Bu bağlamda eşkıyalık eylemlerini bir başkaldırı ya da daha da ileri giderek bir halk hareketi veya devrim olarak görme eğilimi oldukça yanıltıcıdır. Ayrıca eşkıyalık eylemini, hukuki ve sosyal boyutunu görmezden gelerek, belli bir bakış açısıyla ve siyasi mülahazalarla yapılan yorumlar dâhilinde belli bir zümreye ve belli nitelikteki olaylara münhasır eylemler olarak görmek de eksik bir değerlendirmedir. Zira eşkıyalık suçunun insana karşı yapılan en ağır suçlardan biri olma yönü görmezden gelinerek suçun kim tarafından işlenmiş olduğuna önem atfetmek, suça mahiyeti dışında bir anlam yüklemek anlamına gelir ki bu da bir o kadar yanlış bir değerlendirmedir. Sonuç itibarıyla, bir kısım reaya eşkıyalık eylemlerinde aktif olarak yer almış, hem devlet görevlilerine hem de ahalinin can ve malına kast ederek büyük zararlar vermiştir.

2.1.2. Aşiret ve Cemaat Mensupları

1683-1699 yılları arasında eşkıyalık yapan zümreler arasında aşiret ve konargöçer gruplar da vardı. Aşiret ve cemaati oluşturan bireyler aynı soydan ve kandan gelmeleri, birliktelik ve dayanışma benzeri ortak yaşam ve aidiyet duygularının yoğun olması gibi nedenlerden dolayı eşkıyalık faaliyetlerini daha çok grup halinde yapıyorlardı. Bunun doğal bir sonucu olarak, aşiret eşkıyalıklarının çevreye verdiği zarar da o nispette büyük oluyordu. Bu yüzden Devlet, konargöçer aşiret gruplarının artan eşkıyalıklarına engel olabilmek için iskân politikasını bir cezalandırma aracı olarak uygulamaya koymuştu.

Osmanlı Devleti'nde aşiret ve cemaatlerin yönetimi her zaman hassas, nazik bir durum arz etmiştir. Zira aşiretlerin kuruluş yıllarında askerî güç olarak kullanılmaları ve sonrasında fethedilen yerlerin imar edilmesindeki fonksiyonları ve özellikle de hayvancılık alanındaki faaliyetleri devlet için oldukça önemliydi. Ancak aşiret üyelerinin yerleşik hayata pek yanaşmamaları ve kurulu düzene uyum sağlamayan yapıları, Osmanlı sosyal hayatındaki gerilimlerin temel sebeplerinden birini oluşturmaktaydı. Hal böyle olunca devletin tutumu zamanın gereklerine göre değişkenlik göstermekteydi.

Devlet, kimi zaman konargöçerlerin kimi zaman da yerleşik halkın hassasiyetlerine göre tavır sergilerdi. Ancak devlet, aşiret mensuplarının eşkıyalık gibi kurulu düzeni alt üst eden zararlı tavırlar karşısında doğal olarak yerleşik halkın yanında

yer alırdı. Örneğin Türkmen ve Ekrad aşiretlerinden Rişvan, Çuha Börklü, Badıllı, Basklı, Etmeli, Şarkevi, Kara Silahlı, Barak, Dimlekli, Abalı, Hacılı, Paraklı, Yüz Koyunlu, Bayındır, Garplı cemaatlerinden bazıları, kendi yaylak ve kışlaklarına kanaat etmeyerek Sivas ve Malatya'nın kazalarındaki yaylak ve kışlaklara yerleşmişlerdi. Aşiret halkı yerleştikleri bu yerlerde sessiz sedasız oturmamışlar, aksine yerel halkın tarlalarını sürüp mahsullerini alarak hayvanlarını gasp etmişlerdi. Dahası insanların canına kast edip bölgedeki huzur ve güvenliğin bozulmasına sebep olmuşlardı. İnsanlar kendi yurtlarında adeta kimsesiz ve çaresiz olarak eşkıyanın insafına kalmış bir vaziyete düşmüşlerdi. EşkİYaların pervasızlıkları had safhaya ulaşınca Sivas, Eğin, Kuruçay ve Arapkir kadıları durumu mektupla merkeze bildirdiler. Durumun vahametini anlayan merkez derhal Malatya sancağı mutasarrıfı olan Polat Mehmet'i meselenin halli için görevlendirmişti. Ayrıca Maraş mütesellimi, Malatya voyvodası, mir-i aşiret Rişvanoğlu Halil ile Malatya, Eğin, Arapkir ve Divriği sancaklarından; Darende, Besni, Hısn-ı Mansur kazalarından sefere memur olan askerlerin haricinde savaşabilecek ve silah kullanabilen il erleri eşkıya ile mücadelede Polat Mehmet'in yanında yer alacaklardı. Girişilecek mücadelede; eşkıyanın Malatya'dan yukarı geçmemesi için yol ve geçitlerin sıkı şekilde korunması, yakalananlara, haklarında tahkikat yapıldıktan sonra gerekli cezaların verilmesi emredilmişti²⁹⁴.

Cemaat ve aşiretlerin haksız yere başka yaylak ve kışlaklara yerleşmeleri ve dahası eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaları yerel halkın kendi topraklarını terk etmeleriyle sonuçlanıyordu. Nitekim Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarki kadılarına gönderilen bir hükme göre, Türkmen ve Ekrad aşiretlerinden kimseler iki yıldan fazla bir süredir Erzurum taraflarına gelerek eşkıyalık yapmaya başlamışlar ve insanların canlarına kast edip mallarını gasp etmişlerdi. Ayrıca kış mevsiminde Milli Aşiretinden Orhan oğlu adlı kişi 400 yük eşyasını götürmek üzereyken aşiret üyesi eşkıyalar köyü basıp üç kişiyi öldürmüşlerdi. EşkİYaların zulmü günden güne artınca halk ve Karahisar-ı Şarki sancağının ileri gelenleri durumu mahzarla merkeze bildirmişlerdi. Bunun üzerine eşkıyaların faaliyetlerine son verilmesi için merkezden emir yazılmıştı²⁹⁵.

Yine benzer bir olayı 1697 yılında Gerger, Kâhta ve Taşeli kazalarının naibi olan Muharrem'in Ordu-yı hümâyuna gönderdiği mektup sonrası verilen hükümden öğreniyoruz. Türkmen ve Ekrad aşiretlerinden isyan üzere olanların iskânı ferman

²⁹⁴ MD, nr.101, s.36, h.114 ve 115 (Evâsıt-ı B 1102/10-19 Nisan 1691).

²⁹⁵ A.DVNSŞKT.d., 11, vr.60b (Evâhir-i C 1099/24 Mart-3 Nisan 1688).

edilmesine rağmen Taşeli taraflarına yaklaşık 200 eşkıya gelmiş, buradaki Karaçadırelî ve Cihanbeyli kazalarına bağlı 20 köyü basmış, malları gasp edip insanları öldürmüşlerdi. Ayrıca 15 köyün mallarına da el koymuşlardı. Bu duruma daha fazla dayanamayan ahali, çareyi başka yerlere göç etmekte bulmuştu. Naibin durumu mektupla Ordu-yı hümayuna bildirmesi üzerine devlet, yerlerinden olan reayanın emin bir yerde iskân edilmesi ve eşkıyalık yapanların başka yerlere yerleştirilmesi hususunda bölgedeki askerî ve idari yetkililere emir göndermişti²⁹⁶.

Fakat her zaman aşiretlerin eşkıyalıkları göç sebebi olmuyordu. Kimi zaman da aşiret halkı kendi ağalarının eziyetlerinden dolayı yaylak ve kışlaklarını terk etmek zorunda kalıyordu. Mesela Halep ve Yeniil Türkmenine tabi Emir cemaatinden yaklaşık 50 hane halkı, yaylak ve kışlakları olmadığından kışlak için Kırşehir'e gelmişlerdi. Ancak burada kendi ağalarının haksız vergi talebi ve şikâyetleri nedeniyle yerlerini terk ederek perişan olmuşlardı. Aşiret üyeleri bu durumu arzuhal ile merkeze bildirince, Kırşehir Sancağı'ndaki Tokat Mukataası'na bağlı boş ve harabe olan Nusretli Köyü'nün imar ve şenlendirilmesi için mezkûr ahalinin buralarda iskân edilmesine karar verilmişti. Ayrıca bunların eşkıyalık olaylarına karışmaması için tedbir olarak aşiret mensupları birbirlerine kefil edilmişti²⁹⁷.

Konargöçer eşkıyalıkları daha çok yerleşik halka zarar vermesine rağmen kimi zaman bir başka konargöçer gruba da zarar verebiliyordu. Nitekim 1694 senesinde Isparta ve Hamit sancaklarının mütesellimlerine gönderilen hükümden anlaşıldığına göre; Konargöçerlerden İvaz, Yakup, kardeşi Köse Veli, Musa, Celâlî Mehmet, Kapıkıran İsmail, Ahmet oğlu Ali adlı eşkıyalar Türkmen taifesinden bir kişinin evini basmışlardı. Eşkıyalar ailenin üyelerinden İbrahim, Mehmet, Halil, Hüseyin, Ebubekir, Abdulaziz, Mustafa ve Ramazan adlı kişileri öldürmüşlerdi²⁹⁸. Yine benzer bir olayda Yörük taifesinden bazı kişiler konargöçer eşkıyalarından şikâyetçi olmuşlardı. Bu olayda konargöçerlerden Sandaloğlu Halil, yanına topladığı eşkıyalarla birlikte İbrahim Halife'ye pazar yerinde alışveriş yaparken saldırmış, 150 kuruşluk eşyasını gasp etmişti. Ayrıca eşkıyalar Derici İbrahim, Kara Hasan, Abdunnebi, Habip ve İlyas'ın evlerini basıp Derici İbrahim'in iki deve, 1 bargir at yine Halil'in iki deve ve bazı eşyalarını, Kara

²⁹⁶ MD, nr.110, s.22, h.167 (Evâhir-i Za 1108/11-20 Haziran 1697).

²⁹⁷ MD, nr.101, s.48, h.147 (Evâsıt-ı B 1102/10-19 Nisan 1691).

²⁹⁸ A.DVNSŞKT.d., nr.18, s.138, h.1291 ve 1312 (Evâsıt-ı S. 1106/1-10 Ekim 1694).

Hasan'ın da bazı eşyalarını yağmaladıkları gibi ev ahalisinden bazılarını da kılıçla yaralamıştı²⁹⁹.

Konargöçer eşkıyalıklarından tüccar taifesi de zarar görüyordu. Böyle bir olay, Maraş mütesellimi Kalender'in mahkemeye müracaatı üzerine mektupla merkeze bildirilmişti. Buna göre, Türkmen taifesinden Acarlı ve Bozkoyunlu cemaatine mensup şakiler, Sivas kazasından Uluç Han yakınlarında Deveçayırı mevkiinde bulunan tüccarların yolunu keserek mallarını yağmalamışlardı. Olayı haber alan mütesellim Kalender hemen eşkıyanın peşine düştü. O eşkıya takibini sürdürdüğü sırada Kalakoğlu lakaplı Mehmet liderliğindeki bir başka eşkıya grubu mütesellimin yolunu keserek eşkıyaların yakalanmasına mani olmuşlardı³⁰⁰.

Aşiret ve cemaat mensupları, eşkıyalık eylemlerini kimi zaman başka eşkıya gruplarıyla birlikte yapıyorlardı. Mesela Yörük taifesinden Kaşıkçı oğlu Süleyman ve kardeşi Hamza adlı eşkıyalar yanlarına 50 kadar silahlı levend ve bir o kadar da Kürt eşkiasını alarak Teke kazasında eşkıyalık yapmaya başlamışlardı. Ehl-i örften bazı kimseler de eşkıyalara arka çıkarak, ahalinin bakire kızlarını bunlara zorla vermişlerdi. Eşkıyalar bununla da yetinmemişler, evleri ateşe verip mal ve eşyaları yağmalamışlardı. Eşkıyaların bu eylemleri halkın evini ve toprağını terk etmesine sebep olmuştu³⁰¹.

Konargöçer grupların eşkıyalıklarından sadece halk değil görevliler de zarar görüyordu. Nitekim 1699 senesinde Uluborlu voyvodası el-Hac Hüseyin, has gelirlerini ve İzmir'de sattığı zahireden hâsıl olan meblağı develerle götürürken Türkmen taifesinden Bektaş oğlu Ebubekir'in kethüdasının oğlu 25 kadar aşiret eşkiasıyla birlikte Hüseyin'in yolunu keserek develere yüklü akçeyi ve yanlarında bulunan diğer eşyaları almışlardı³⁰².

Bu dönemde devlet, önceden beri uyguladığı iskân politikasını eşkıyalık yapan konargöçerleri engellemek maksadıyla yürürlüğe sokmuştu. Mesela Danişmentli ve diğer bazı Ekrad eşkiasının başları Rakka valisi Hüseyin Paşa tarafından yakalanıp idam edilmişti. Ancak arta kalan yaklaşık 1100 eşkıya dağlara kaçarak saklanmışlardı Ancak Hüseyin Paşa'nın vefatından cesaret alan şakiler dağlardan inerek özellikle Kilis civarında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Öyle ki Kilis halkı evlerinden dahi

²⁹⁹ A.DVNSŞKT.d., nr.24, s.18, h.141 (Evâil-i Z 1107/ 2-11 Temmuz 1696). Benzer bir olaya dair hüküm için bk. A.DVNSŞKT.d., nr.31, s.105, h.820 (Evâhir-i Za 1110/21-30 Mayıs 1699).

³⁰⁰ A.DVNSŞKT.d., nr.11, vr.122b (Evaili-i B 1099/2-11 Mayıs 1688).

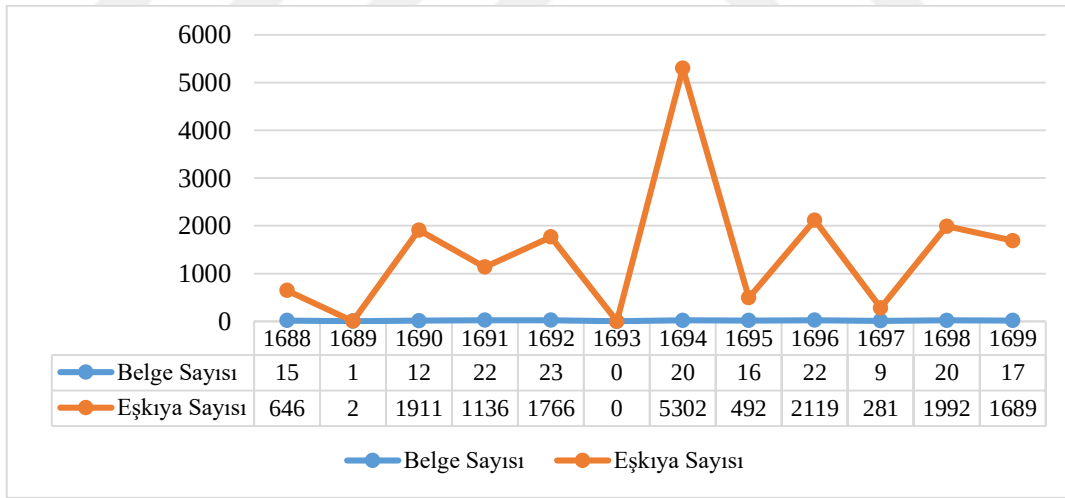
³⁰¹ A.DVNSŞKT.d., nr.27, s.47, h.620 (Evâhir-i M 110/1-10 Ağustos 1698).

³⁰² A.DVNSŞKT.d., nr.31, s.29, h.213 (Evâsit-ı L 1110/12-21 Nisan 1699).

çıkamaz olmuştu. Devlet bu olayları sonlandırmak için çare olarak eşkıyaları Harran Ovası'na iskân etmekte bulmuştu³⁰³.

Aşiret mensubu kimselerin karışıkları olay sayısının yıllara göre dalgalı bir seyir izlediği görülür. Şekil 2.8. incelendiğinde, ilginç bir şekilde 1683 ila 1687 yılları arası ve 1693'de konargöçer gruplarla ilgili eşkıyalık olayları belgelere hiç yansımamıştır. 1689 yılı ise konargöçer eşkıyalığının 1 olayla en az olduğu yıl olmuştur. Sonrasında 1691'de 22, 1692'de 23, 1694'de 20, 1695'de 16, 1696'de 22, 1698'de 20 ve 1699'da 17 eşkıyalık olayı gerçekleşmiştir.

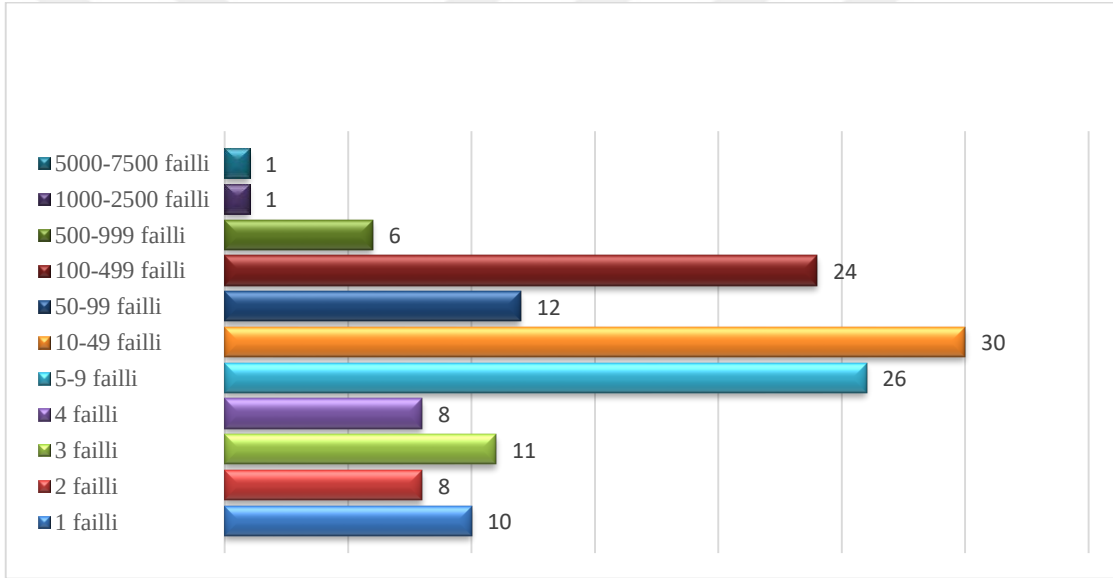
Aşiret ve cemaat mensubu eşkıyaların sayısına bakıldığında da yukarıdakine benzer bir durum söz konusudur; ancak yıllara göre daha dalgalı bir seyir izlediği görülür. Bu manada 1683 ila 1687 yılları arası ve 1693'de konargöçer eşkıyası kayıtlara düşmemiştir. Yine 1689 yılı, konargöçer eşkıya sayısının en az olduğu yıl olmuştur. 1694 yılı ise 5302 eşkıya ile aşiret ve cemaat eşkıyasının en fazla olduğu yıldır. Sonrasında 1696'da 2119, 1698'de 1992, 1691'de 1136, 1692'de 1766 ve 1699'da 1689 kişi ile eşkıya sayısının en fazla olduğu yıllar olmuştur.

Şekil 2.8. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalığının Yıllara Göre Sayısal Dağılımı (1683-1699)

³⁰³ MD, nr.108, s.113, h.937 ve 938 (Evâil-i L 1107/4-13 Mayıs 1696).

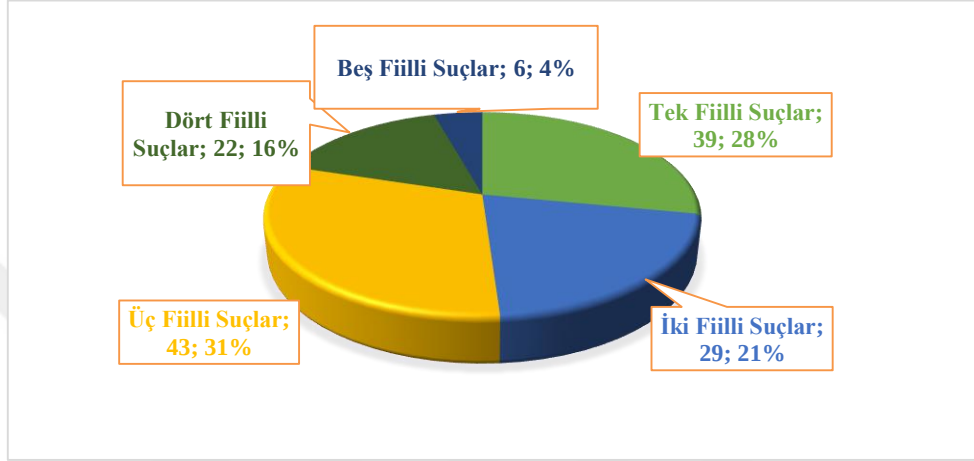
Aidiyet duygusunun yoğun olmasından dolayı aşiret mensubu kişilerin eşkıyalık eylemlerini grup halinde işledikleri daha önce ifade edilmişti. Bu anlamda, aşiret mensubu eşkıyanın gerçekleştirdiği 137 eşkıyalık olayının sadece 10'unda fail tek kişiden oluşmaktaydı. 8 olay 2 kişi, 11 olay ise 3 kişi tarafından gerçekleştirilmişti. Diğer taraftan, 100'ün üzerindeki eşkıyalık olayının irili ufaklı gruplar halinde işlendiği tespit edilmiştir. Bu şekilde 5-10 kişilik küçük gruplar halinde 26 olay, 10-50 kişilik gruplar halinde 30 olay, 100 ila 500 kişilik gruplar halinde ise 24 olay gerçekleşmiştir. Son olarak, sayıları binleri bulan 2 eşkıyalık olayı tespit edilmiştir³⁰⁴. Sonuç olarak, incelenen dönem içerisinde aşiret eşkıya sayısının yoğun olduğu ve eşkıyalık eylemlerini grup halinde gerçekleştirdikleri görülmüştür.

Şekil 2.9. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalığının Fail Sayısına Göre Dağılımı (1683-1699)

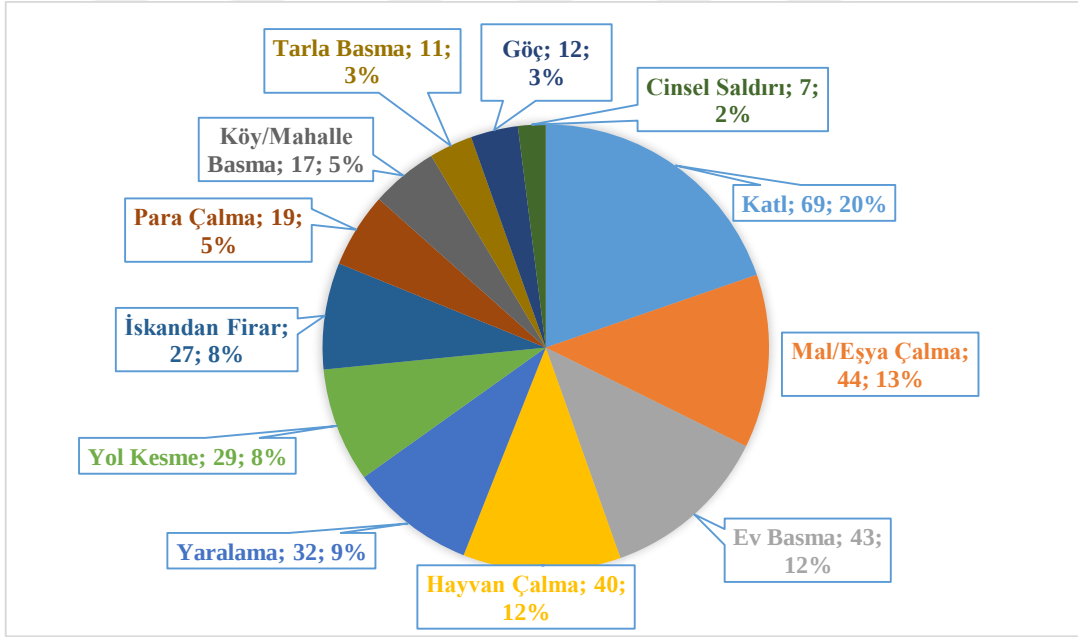
³⁰⁴ Karaçorlu Aşireti'nden Abdurrahman ve kardeşinin oğlu Mehmet adlı şakiler hevalarına tabi atlı ve piyade 5 binden fazla Ekrad eşkıyası ile Pertek kazasını basıp mal ve erzakları yağmalamaları, ahalinin eş ve çocuklarına musallat olmaları üzerine Dergah-ı mualla kapıcısı marifetiyle şakilerin yakalanıp davalarının şerle görülüp suçları sabit olanların kalebend olmasına dair Diyarbakır veziri ve Amed mollasına ve Saman ve Diyarbakır kadılarına yazılan hüküm için bk. A.DVNŞŞKT.d., nr.17, s.8, h.67 (Evâil-i B 1105/26 Şubat-7 Mart 1694).

Aşiret gruplarının gerçekleştirdiği suç fiillerinden sonra belirlenmesi gereken bir diğer husus, bunların eşkıyalık eyleminde kaç farklı suçu bir arada işledikleri meselesidir. Bununla ilgili olarak elde ettiğimiz veriler Şekil 2.10.'da sunulmuştur. Veriler incelendiğinde, aşiret gruplarının eşkıyalık eylemlerinin 70%'inden fazlasında birden fazla suç fiili işledikleri görülmektedir.

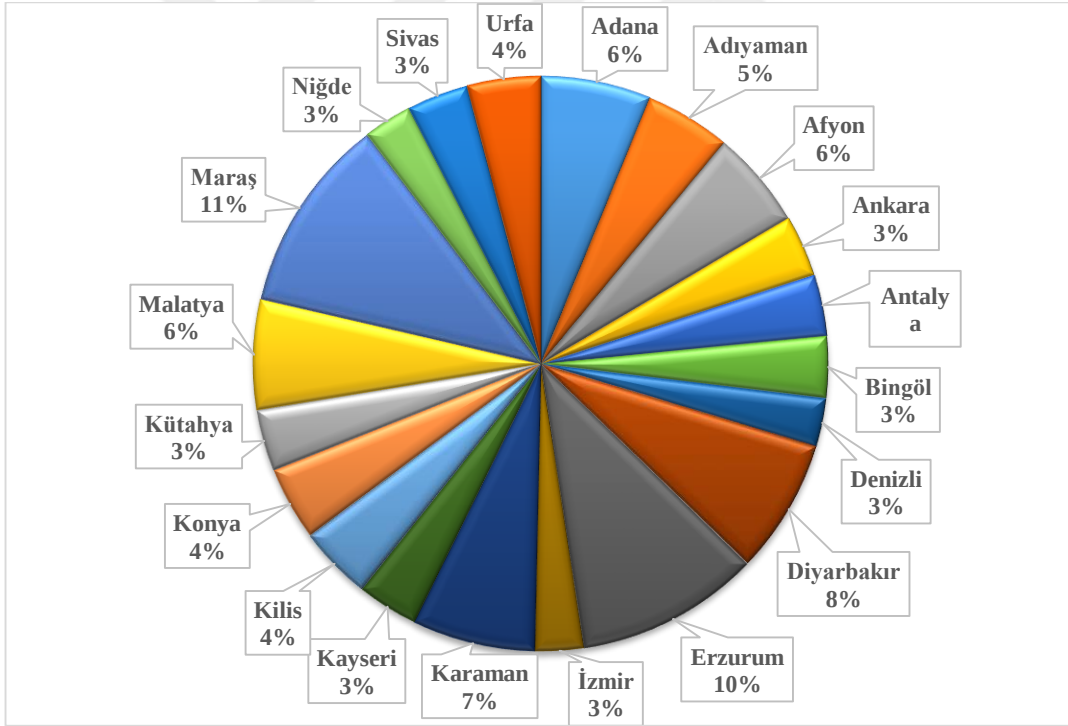
Şekil 2.10. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalığında İşlenen Suç Sayısının Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Aşiret eşkıyalığı bu dönemde oldukça yoğun ve grup halinde işlendiği için çevreye verdiği zararın da bir o kadar büyük olduğu belirtilmişti. Bu durum Şekil 2.11. incelendiğinde açıkça görülmektedir. Ayrıca eşkıyalık eylemlerinde, adam öldürme (69 olay), yaralama 32 (olay) ve cinsel saldırı (7 olay) gibi cana karşı suç fiillerini en fazla işleyenlerin aşiret mensupları oldukları görülmektedir. Aynı şekilde mal veya eşya çalma (44 olay), para çalma (19 olay) ve hayvan çalma (40 olay) gibi mala karşı işlenen suç fiilleri de en fazla aşiret mensuplarının giriştikleri eşkıyalık faaliyetlerinde görülmektedir. Bundan başka, aşiret mensuplarının eşkıyalıklarında ev basma (43 olay), yol kesme (29 olay), köy/mahalle basma (17 olay) gibi suç fiilleri de diğer eşkıya gruplarına oranla daha çok gerçekleşmiştir. Ayrıca, tarla basma (11 olay) ve iskândan firar (27 olay) gibi sadece aşiret gruplarına mahsus eşkıyalık olayları da meydana gelmiştir.

Şekil 2.11. Aşiret ve Cemaat Eşkîyalığında İşlenen Suçların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

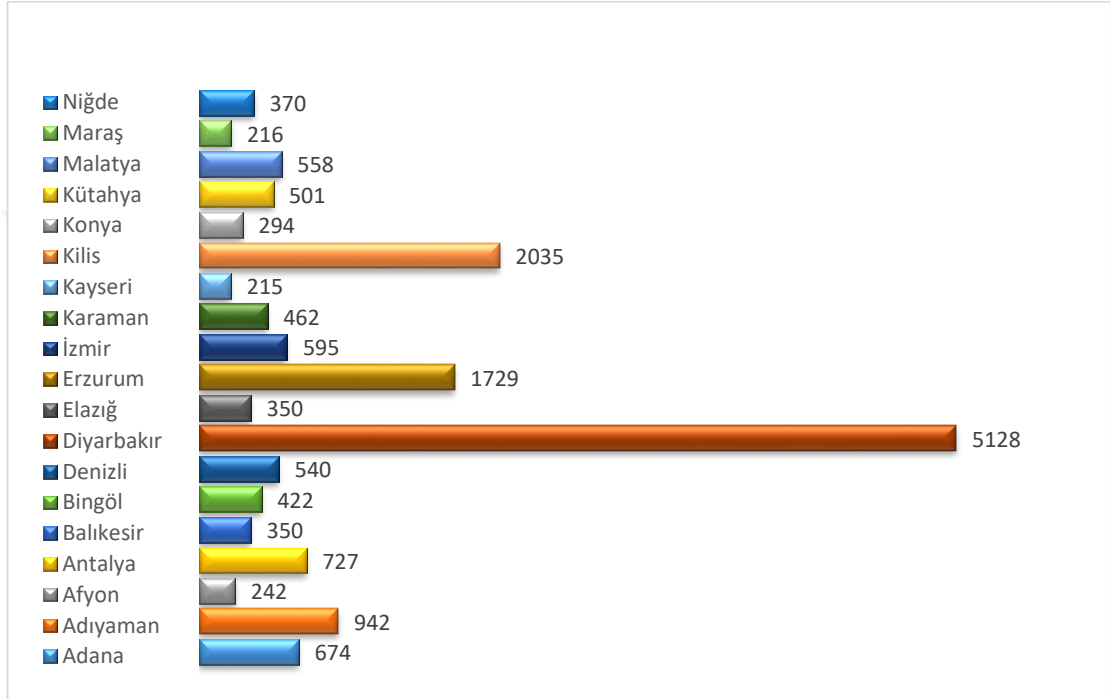
Aşiret eşkıyalığının hangi bölgelerde yoğunlaştığına dair incelenen belgelerden kıymetli bilgiler elde edilmiştir. Bununla ilgili olarak oluşturulan Şekil 2.12. incelendiğinde, farklı yerleşim yerlerinde birbirine oldukça yakın oranlarda eşkıyalık olayları gerçekleşmiştir. Bu durum aslında araştırmamıza konu olan dönemde meydana gelen aşiret eşkıyalıklarını engellemek amacıyla girişilen iskân politikasının istenmeyen bir sonucuydu. Çünkü eşkıyalık yapan aşiret grupları iskân bölgelerinden firar ederek Anadolu'nun çeşitli yerlerine kaçıyorlar ve bir anda ülkenin her tarafına dağılıyorlardı. Bunun bir yansıması olarak da eşkıyaların zulmüne dayanamayan yerel halk çareyi göç etmekte buluyordu. Bu anlamda, aşiret gruplarının eşkıyalıklarından dolayı insanların göç etmek zorunda kaldıklarına dair örnekler mevcuttur³⁰⁵. Aşiret eşkıyalığının yoğun olduğu yerlerle ilgili hususa geri dönülecek olursa, eldeki verilere göre en fazla Maraş'ta (11%) bu olaylara rastlanılmaktadır. Sonrasında Erzurum (10%), Diyarbakır (8%), Malatya (6%), Afyon (6%) ve Adana (6%) bölgeleri de bu eylemlerin fazla olduğu yerler olduğu Şekil 2.12.'de görülmektedir.

Şekil 2.12. Aşiret ve Cemaat Eşkıyalığının Gönderilen Hüküm Sayısına Göre Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

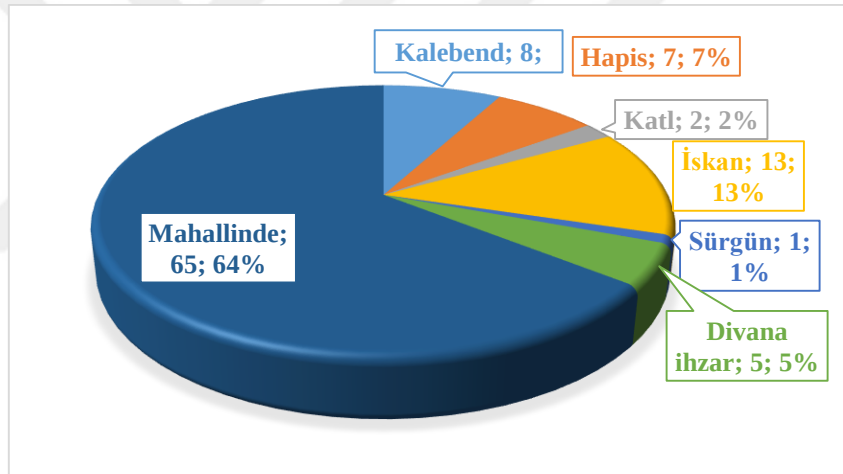
³⁰⁵ Bu konuda 12 belge tespit edilmiştir. Bunlar için bk: MD 100, s.112, h.425 ile h.426, MD 100, s.122, h.466, MD 101, s.23, h.71, MD 102, s.38, h.342 ile 344, MD 106, s.169, h.1304, MD 110, s.22, h.167, A.DVNSŞKT.d., nr.19, s.73, h.633, A.DVNSŞKT.d., nr.27, s.47, h.620, A.DVNSŞKT.d., nr.11, vr.104b, A.DVNSŞKT.d., nr.11, vr.60b, A.DVNSŞKT.d., nr.11, vr.164a.

Aşiret gruplarının eşkıyalık eylemlerinin yoğun olduğu yerlerin yanı sıra aşiret eşkıya sayısının yerleşim yerine göre dağılımına bakıldığında önemli bilgiler elde edilmiştir. Şekil 2.13'e göre, 5128 eşkıya ile en fazla eşkıya Diyarbakır'da bulunuyordu. Ardından 2035 ile Kilis ve 1729 ile Erzurum geliyordu. Ayrıca Adıyaman (942 eşkıya), Antalya (727 eşkıya), Adana (674 eşkıya), İzmir (595 eşkıya) ve Malatya (558 eşkıya) aşiret eşkiasının en fazla bulunduğu yerlerdi.

Şekil 2.13. Aşiret ve Cemaat Eşkiası Sayısının Yoğun Olduğu Yerlerin Sayısal Dağılımı (1683-1699)

Aşiret eşkıyalığı ile ifade edilmesi gereken son bir husus da eşkıyalık suçu işleyenler hakkında verilen cezalardır. Bu anlamda, diğer eşkıya gruplarına oranla sınırlı veriler elde edildiğini ifade etmek gerekir. Ancak yine de belgelerden tespit edilen bilgilerden aşiret eşkıyalarına verilen cezalarla ilgili olarak aşağıdaki şekil oluşturulmuştur. Şekil 2.14.'e bakıldığında, aşiret eşkıyalığına karşılık verilecek cezalarla ilgili olarak çok büyük oranda (64%) bir belirsizlik olduğu açıkça görülür. Yani suça karışmış bu kimseler hakkında ne tür cezanın verileceği açıkça belirtilmeden “mahallinde” kaydı düşülerek yerel mahkemeye havale edilmek suretiyle gereken cezanın verilmesi şeklinde hükümler yazıldığı görülmüştür. Yine buradan aşiret eşkıyaları hakkında, diğer eşkıya gruplarına verilen cezalardan farklı olarak, en fazla iskân (13 hüküm) cezası verildiği görülür. Sonrasında, suçlular hakkında 8 hükümde kalebentlik, 7 hükümde hapis, 2 hükümde idam ve son olarak da 1 hükümde sürgün cezası verilmiştir.

Şekil 2.14. Aşiret ve Cemaat Eşkîyalarına Verilen Cezaların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Aşiret ve cemaatler, incelenen dönemde grup halinde yapılan eşkıyalık eylemlerini en fazla gerçekleştiren zümredir. Bunun doğal bir sonucu olarak da çevreye verdikleri zararlar neticesinde insanlar yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Devlet, bu dönemde eşkıyalık yapan aşiret gruplarını iskân ederek engellemek istemiştir. Ancak bu politika istenen faydayı sağlamamış, aksine eşkıyalık yapan aşiret gruplarının Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmasına ve eşkıyalık olaylarının yayılmasına sebep olmuştur.

2.1.3. Leventler ve Sekbanlar

Osmanlı'da eşkıyalık denince muhtemelen ilk akla gelen zümre levent ve sekbanlardır. Levent ve sekban bölüklerini oluşturan nüfus, ellerinde silah bulunan gücü kuvveti yerinde gençlerdi. Askerî organizasyondan haberdar olan bu kişiler sadece sefer zamanında ücret alıp diğer zamanlarda başıboş kalıyorlardı. Bu, barut misali her an patlamaya hazır insan kaynağının varlığı anlamına geliyordu. Belli bir askerî örgütlenme tecrübesi olan bu gruplara bir kişinin liderlik etmesi yeterliydi. Anında sayıları yüzleri hatta binleri bulan levent ve sekban grupları, adeta sefere gider gibi eşkıyalık eylemlerinde bulunuyorlardı. Nitekim 17. yüzyıl boyunca levent ve sekban grupları doğrudan veya dolaylı olarak çok sayıda olayda yer almıştır. 1683-1699 yılları arasında yaptıkları eşkıyalık faaliyetleri ile de bu döneme damgalarını vurmuşlardır. Özellikle IV. Mehmet'in tahtan indirilmesi süreci ve sonrası yaşanan kargaşa döneminde olayların bastırılmasında levent ve sekbanların kullanılması, onları bir anda hanedanın kurtarıcıları konumuna yükseltmişti. Ancak bu durum çok fazla sürmemiş, olayın kahramanları gözden düşerek eşkıya reisleri olarak nam salmışlardır.

Mesela 1685-1686 yıllarında Konya mütesellimi Yusuf'un kapısındaki leventlerden yaklaşık 150 kişilik grup Niğde ve Aksaray civarında eşkıyalık yapmaya başlayınca zarar gören halk şikâyetinde bulunarak durumu merkeze bildirmişti³⁰⁶. Bunun üzerine harekete geçen devlet, Mustafa Ağa'yı mübaşir olarak bölgeye göndermiştir. Aynı yıllarda Ilgın halkının mütesellimin emrindeki leventlerden şikâyetçi olduğuna dair dilekçe ulaştığında merkez, Hüseyin Ağa'yı mübaşir olarak tayin etmişti³⁰⁷. 1686 yılının Haziran ayında 150 kişilik levent eşkıyası Niğde, Aksaray ve Ilgın taraflarında eylemlerini yürütüyorken, peşlerine mübaşir ve adamlarının takibe başladığını haber alır almaz takipten kurtulmak için Keskin taraflarına firar etmişlerdi. Hükümet yetkilileri, takip edilen eşkıyaları ellerinden kaçırmamak için nefir-i amm ilan etmişti³⁰⁸. Muhtemelen bu ilandan sonra 150 kişilik eşkıya grubu yirmişer, otuzar kişilik gruplar halinde 6 bölüğe ayrılarak takipten kurtulmaya çalışmışlardı³⁰⁹. Ayrıca levent eşkıyaları, yanlarına Türkmen ve Ekrad aşiretlerine mensup kişileri de alarak eşkıyalık faaliyetlerini yürütmüşlerdi. Ilgın taraflarında yapılan levent eşkıyalığı 1689 yılına kadar devam etmiş ve sayıları 500'e çıkmıştı. Güvenlik görevlilerinin takibe başladığı haberini alan eşkıya,

³⁰⁶ Konya ŞS. Nr.5907, vr.16b (16 Recep 1096/18 Haziran 1685).

³⁰⁷ Konya ŞS. Nr.5907, vr.19b (14 Şaban 1096/16 Temmuz 1685).

³⁰⁸ Kastamonu ŞS. Nr.4409, vr.42a (17 Şaban 1097/9 Temmuz 1686).

³⁰⁹ Konya ŞS. nr.5905, vr.5a (27 Cemaziyelahir 1097/21 Mayıs 1681).

dağı aşarak kaçmayı başarmıştır. Ancak bu yıllarda levent eşkıyalığı Konya ve çevresinde devam etmekteydi.

1686 yılında Yeğen bölükbaşı, Yadigaroglu ve Bozoğlan liderliğindeki leventler Çankırı'yı kuşatmıştı. Fakat güvenlik güçleri eşkıyaları takip ederek onları Alagöz Çayı mevkiinde sıkıştırmıştı. Hatta eşkıyanın kaçabileceği yollar ve mahaller bent ve set çekilerek kapatılmıştı. Ayrıca bölge halkından, ellerindeki at ve silahlarla eşkıyalara karşı mücadeleye katılmaları istenmişti³¹⁰.

Levent ve sekbanlar 1687 yılında Ankara ve çevresinde faaliyetlerini arttırmıştı. Balıkesir ve Kütahya tarafından gelen leventler, ilk olarak Ankara'nın Mirzaabad Nahiyesi'ne bağlı İncekız Köyü'nü basmışlar ve seferde olan İbrahim ve Mehmet Çavuş'un kardeşlerini katledip evlerini de yakmışlardı³¹¹. Muhtemelen 120 kişilik eşkıya grubu, Beypazarı tarafına hareket etmiş, kendileri için gerekli olan erzak ve malı temin etmek için buradaki evleri yağmalamışlardı³¹². Aynı yıl 16 bayrak levendat eşkıyası yanlarına Türkmen ve Ekrad aşiretine mensup kişileri de alarak Danişmentli kazasını basmış, buradaki mal ve erzakı yağmalamıştı³¹³. Yine Türkmen ağası, Şeyhli Aşiretinden Karlıoğlu Halil ve Hasan, yanlarına aldıkları 200 sekban eşkıyası ile birlikte Kırşehir'deki köyleri basmışlar, buradaki mal ve erzakı yağmalamıştı³¹⁴.

Levent ve sekbanlar sürekli hareket halinde olduklarından farklı bölgelerdeki gruplarla birleşerek eşkıyalık yapıyorlardı. Örneğin Sultanhisar'ında eşkıyalık suçundan dolayı öldürülen Bölükbaşı Beşeoğlu'nun adamlarından Atça Köyü'nden Ebubekir Çavuş, Balyasuyu'ndan (Balıkesir) Sulgur ve Osman Bölükbaşı yine Kilis kazasından Koca Mehmet Bölükbaşı yanlarında yüz ellışer adamla birlikte eşkıyalık yapmaktaydılar. Bunların faaliyetleri Sultanhisar civarında yoğunlaşmıştı. Eşkıyalar burada mal ve erzak yağmalamakla yetinmemiş, insanların paralarını zorla alıp evlerini basmış ve kimilerini de öldürmüştü. Sekbanların verdiği zarar dayanılamayacak boyutlara varınca insanlar yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardı. Kazanın ileri gelenleri durumu mahzarla Ordu-yı hümayuna bildirmeleri üzerine, suçlular hakkında gerekenin yapılmasına dair hüküm gönderilmiştir³¹⁵.

³¹⁰ Kastamonu ŞS. Nr.4409, vr.41b (Evâil-i B 1097/24 Mayıs-2 Haziran 1686).

³¹¹ Ankara ŞS. nr.753, s.30, b.394 (Evâsıt-ı M 1099/17 Kaım-26 Aralık 1687).

³¹² A. {DVNSŞKT.d., nr.11, vr.4a (Evâil-i C 1099/4-13 Mart 1688).

³¹³ A. {DVNSŞKT.d., nr.11, vr.30a (Evâsıt-ı Ca 1099/13-22 Nisan 1688).

³¹⁴ A. {DVNSŞKT.d., nr.11, vr.30b (Evâsıt-ı Ca 1099/13-22 Nisan 1688).

³¹⁵ MD, nr.100, s.80, h.311 (Evâhir-i L 1101/28 Temmuz-5 Ağustos 1690).

Levent ve sekbanları oluşturanların genç insanlar oldukları düşünüldüğünde, bir kapıda istihdam edilmemeleri halinde her an taşkınlık yapmaya hazır tehlikeli bir kitlenin toplum içinde varlığı ciddi bir sorundu. Bunların şehir merkezlerinde han ve bekâr odaları gibi yerlerde topluca barındıkları hesaba katıldığında tehlikenin büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Örneğin Kastamonu’da kapısız levent taifesinden bazıları görevli olduklarını iddia ederek hanlarda toplanmışlardı. Bu durumu haber alan merkez derhal harekete geçmiş, hanlarda toplanan kapısız leventleri dağıtmak ve haklarında gerekenin yapılmasını sağlamak için Hüseyin Ağa ile Yeğenzade Bölükbaşı’yı görevlendirmişti³¹⁶.

Daha önce de ifade edildiği üzere, 1683-1699 yılları arasında levent ve sekban eşkıyalıkları hat safhaya ulaştığında bunların ortadan kaldırılmalarına dair emirler gönderilmişti³¹⁷. 1694 yılında, Anadolu’da levent ve sekban bölüklerinin kaldırılmasına ve hatta “bila-eman katl” edilmelerine yönelik bir ferman ilan edilmişti. Eşkîyaların çevreye verdiği zarar günden güne artınca devlet, bir kez daha topyekûn mücadeleye karar verdi. Bu kapsamda eşkıya ile yapılacak mücadelede halkın da desteğini almak için bu mücadelede yer alan kişilerin gazi, vefat edenlerin de şehit olacakları telkin edilerek motive edilmek istendi. Şayet ahalinin mücadeleden geri durması veya eşkıyaya yardım ve yataklık etmesi halinde onların da “demlerinin heder” olacağı ifade edilmişti.³¹⁸

Eşkîya ile mücadelede sivil halk kullanılmak istenmişse de bu her zaman olumlu netice vermiyordu. Bununla ilgili olarak 1696 Şubatında ilginç bir olay kayıtlara yansımıştır. Beypazarı ve Bolu arasını mesken tutan levent eşkıyası insanların yolunu kesip mal ve erzak yağmalayarak etrafa korku salmışlardı. Bundan dolayı devlet, eşkıyaların faaliyetlerini durdurmak ve onları ele geçirmek için görevliler ile birlikte bölge halkının birlikte hareket etmesini istemiştir. Ancak eşkıyalara karşı başlatılan mücadelede eşkıyalar Beypazarı kazasını yaklaşık iki ay boyunca kuşatmışlar ve halkın hiçbir şekilde dışarı çıkmasına müsaade etmemişlerdi. Halk, her ne kadar kazayı muhafaza etmeye çalışmışsa da eşkıyanın kaza etrafındaki çiftlik, değirmen ve mülkleri yakmasına engel olamamıştı. Ayrıca 80 kadar eşkıya Beypazarı ile Bolu arasındaki bölgede mal ve eşya yağmalayıp yol kesmeye devam etmişti. Bunun üzerine kaza halkı mahkemeye müracaat etmiş, naip de durumu mektupla merkeze bildirmişti³¹⁹.

³¹⁶ Kastamonu ŞS, No.4410, vr.17a (22 Şevval 1103/7 Temmuz 1692).

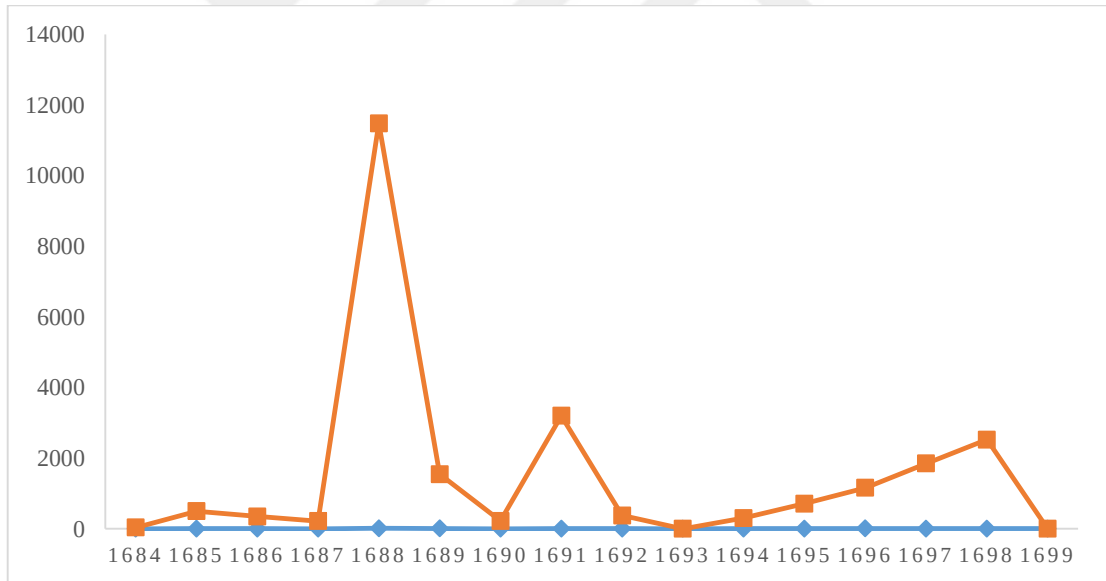
³¹⁷ Levent ve sekban bölüklerinin kaldırılması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. 3. bölüm

³¹⁸ Balıkesir ŞS, No5628, vr.17b (18 L 1105/12 Haziran 1694).

³¹⁹ MD, nr.108, s.47, h.352 (Evâil-i B 1107/5-14 Şubat 1696).

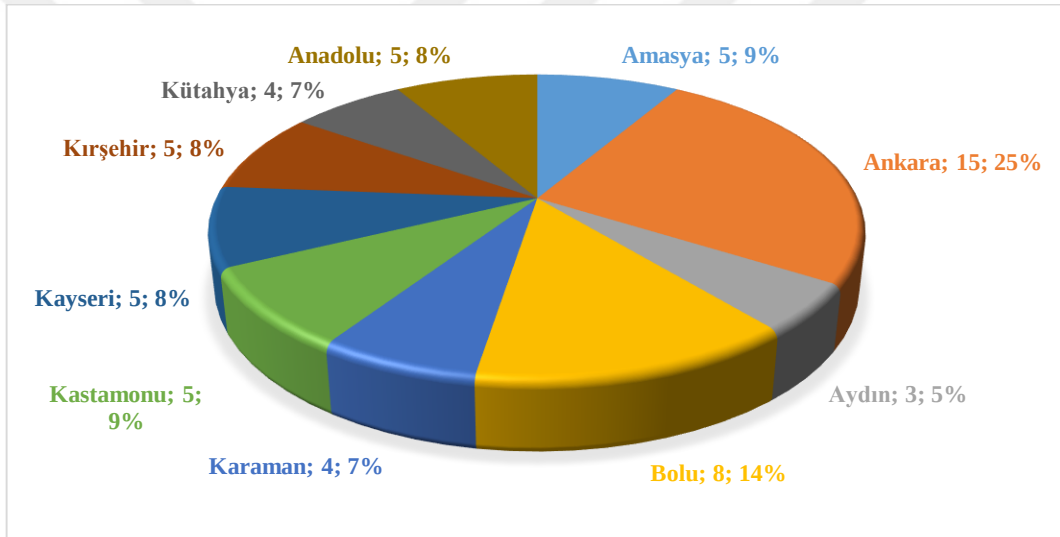
Levent ve sekban eşkıyalığına dair verilen bu örneklerden sonra belgelerden elde edilen veriler şekillerle desteklenerek, levent eşkıyalığının boyutları daha net olarak ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

İlk olarak, eşkıyalık olaylarına karışan levent ve sekban sayısının yıllara göre dağılımını gösteren şekil verilecektir. Şekil 2.15. incelendiğinde, eşkıyalık yapan leventlerin sayısında 1688’de ciddi bir artış olduğu görülmektedir ki bu oldukça manidardır. Zira bu yıllar, Osmanlı’da taht değişikliği ve sonrasında yaşanan kargaşa dönemiyle uyumlu bir istatistiki veri sunmaktadır. Levent eşkıyalarının sayısında 1689 ve 1690 yıllarında bir düşüş olmuş, 1691’de yukarı yönlü bir ivme kazanmıştır. 1692’de tekrar aşağı yönlü bir süreç yaşanmış ancak 1694’ten itibaren levent eşkıyası sayısında giderek artan bir seyir yaşanmıştır. Levent ve sekban eşkıya sayısının ve tahribatının arttığı yıllarda *nefir-i amm* ilan edilmesinin de etkisiyle eşkıya sayısında dalgalanmalar yaşanmıştır.

Şekil 2.15. Levent ve Sekban Eşkıya Sayısının Yıllara Göre Sayısal Dağılımı (1683-1699)

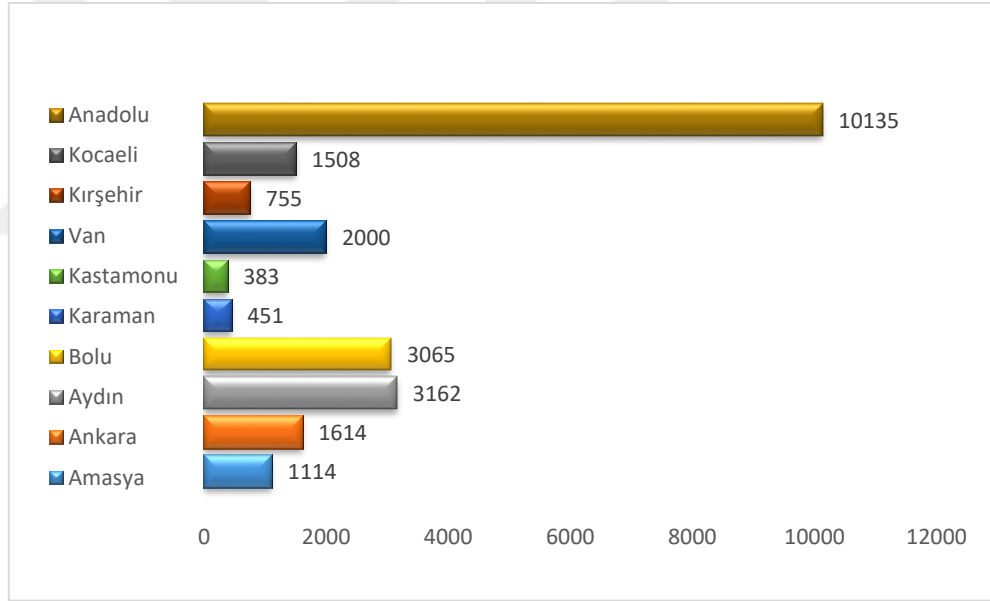
Levent ve sekban eşkıyalığının nerelerde yoğunlaştığına dair belgelerden hatırı sayılır bir veri oluşmuştur. Bu anlamda, genel bir ifade kullanmak gerekirse levent ve sekban eşkıyalığının merkezini Ankara ve çevresini içine alan İç ve Kuzey Anadolu diyebileceğimiz bölge oluşturmaktaydı. Aslında bu çok da yadsınacak bir durum değildi. Zira bu bölge önemli yol güzergâhlarının geçtiği yerlerdi ki bu da seyyar olan levent ve sekbanların bölgeyi aktif olarak kullanması anlamına gelmekteydi. O yüzden levent ve sekban eşkıyalığının neredeyse tamamı bu bölgede gerçekleşmiştir. Şekil 2.16.'da görüleceği üzere levent ve sekban eşkıyalığıyla ilgili en fazla olay 25% ile Ankara'da yaşanmıştı. Onu 14% ile Bolu, 9% ile Amasya ve Kastamonu, 8% ile Kayseri takip etmektedir.

Şekil 2.16. Levent ve Sekban Eşkîyalığının Gönderilen Hüküm Sayısına Göre Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Levent ve sekban eşkıyalığının nerelerde yoğunlaştığına bakıldığında, yukarıda ifade edilen duruma benzer bir sonuçla karşılaşılmıştır. Ancak burada, eşkıyalık olayları ile eşkıya sayısı bakımından yerleşim yerleri arasında sıralamada farklılıklar olduğu görülmektedir. Buna göre, Aydın'la ilgili olarak levent ve sekbanların eşkıyalık olaylarına dair az belgeye rastlanmış olmasına rağmen Şekil 2.17.'ye bakıldığında eşkıya sayısının en fazla olduğu yer burasıdır. Aydın'da bu dönemde 3162 levent ve sekban eşkıyalık faaliyetlerinde yer almıştır. Levent ve sekban eşkıyasının en fazla bulunduğu bir diğer il de Bolu'dur. Bu dönemde Bolu'da 3065 levent ve sekbanın eşkıyalık olaylarına karıştığı tespit edilmiştir. Aydın'daki duruma benzer bir vaziyet Van için de

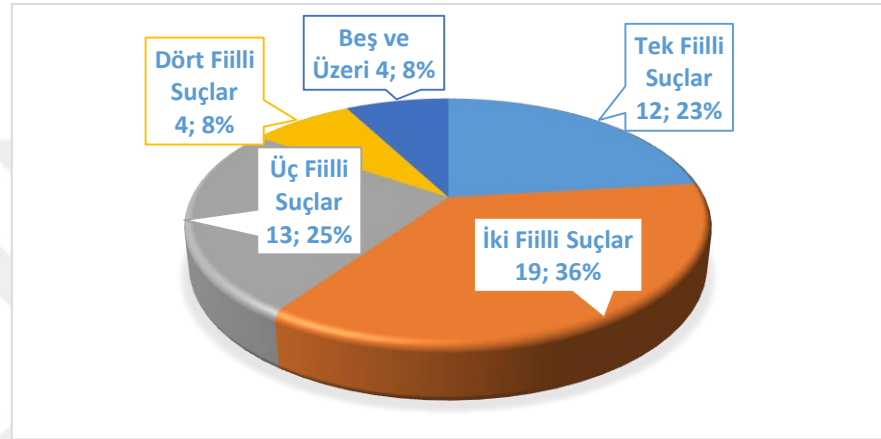
geçerlidir. Van'da levent ve sekban eşkıyalık olaylarına nadiren rastlanmış olmasına rağmen bölgede eşkıyalık yapan 2000 kadar levent ve sekban olduğu görülmektedir. Sonrasında sırasıyla Ankara'da 1614, Kocaeli'nde 1508, Amasya'da 1114 levent ve sekban eşkıyalık olaylarının failleri olarak yer almışlardır. Burada ifade edilmesi gereken bir husus da belgelerde Anadolu olarak tabir edilen bölgenin oldukça geniş bir bölgeyi kapsamasından dolayı ayrıca belirtilmesidir³²⁰. Zira yer adı doğrudan ifade edilmek yerine genel bir anlam içerecek şekilde Anadolu olarak belgelerde yer verilmesi ve bu açıdan çok sayıda kayıta rastlanması böyle bir ayrımı gerekli kılmaktadır. Nitekim yukarıda da ifade edildiği üzere levent ve sekban bölükleri sürekli hareket halinde oldukları için bu bölgelerde devamlı faaliyette bulunmuşlardı. Nitekim bu dönemde Anadolu olarak ifade edilen bölgede 10 bin kadar levent ve sekban eşkıyası cepheye gitmek yerine diyar diyar gezip eşkıyalık yolunu tutmuşlardı.

Şekil 2.17. Levent ve Sekban Eşkıya Sayısının Yoğun Olduğu Yerlerin Sayısal Dağılımı (16383-1699)

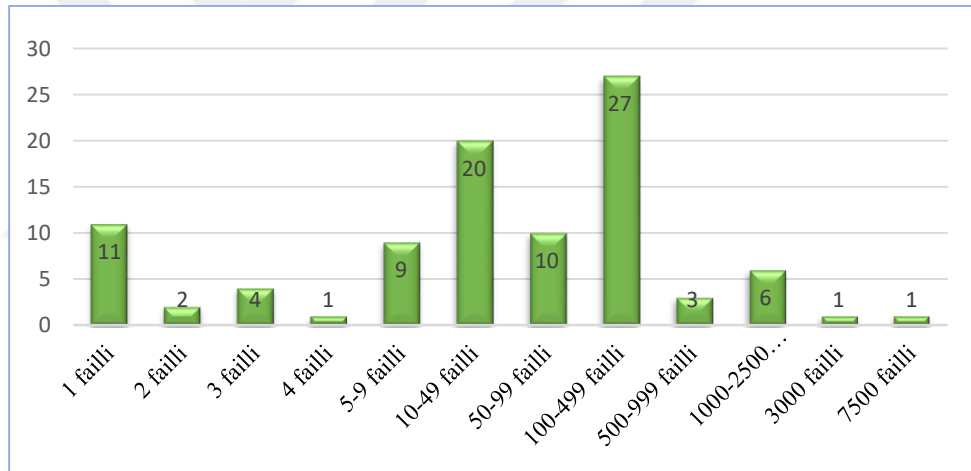
³²⁰ Ayn-i Ali Efendi'ye göre 17. yüzyılda Anadolu eyaleti 14 sancaktan müteşekkildi. Bunlar; Liva-i Kütahya, Liva-i Aydın, Liva-i Hüdavendigâr (Bursa), Liva-i Kastamonu, Liva-i Menteşe (Muğla), Liva-i Bolu, Liva-i Ankara, Liva-i Karahisar (Afyon), Liva-i Teke-ili (Antalya), Liva-i Kangırı (Çankırı), Liva-i Hamid-ili (Isparta), Liva-i Sultan-önü (Eskişehir) sancaklarıdır.

Eşkıyalık müteselsilen işlenen bir suç türüdür. Levent ve sekbanlar bir saldırı sırasında aynı anda birkaç farklı suç işliyorlardı. Levent ve sekbanların, eşkıyalık eyleminde kaç farklı suç işlediklerine dair veriler Şekil 2.18.'de görülebilir. Buna göre, levent ve sekbanlar 12 eşkıyalık eyleminde bir, 19 eşkıyalık olayında iki farklı suç fiili işlemiştir. Aynı şekilde, 13 eşkıyalık eyleminde üç, 4 eşkıyalık eyleminde dört, son olarak da yine 4 eşkıyalık eyleminde beş ve üzeri suç fiilini aynı anda gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.

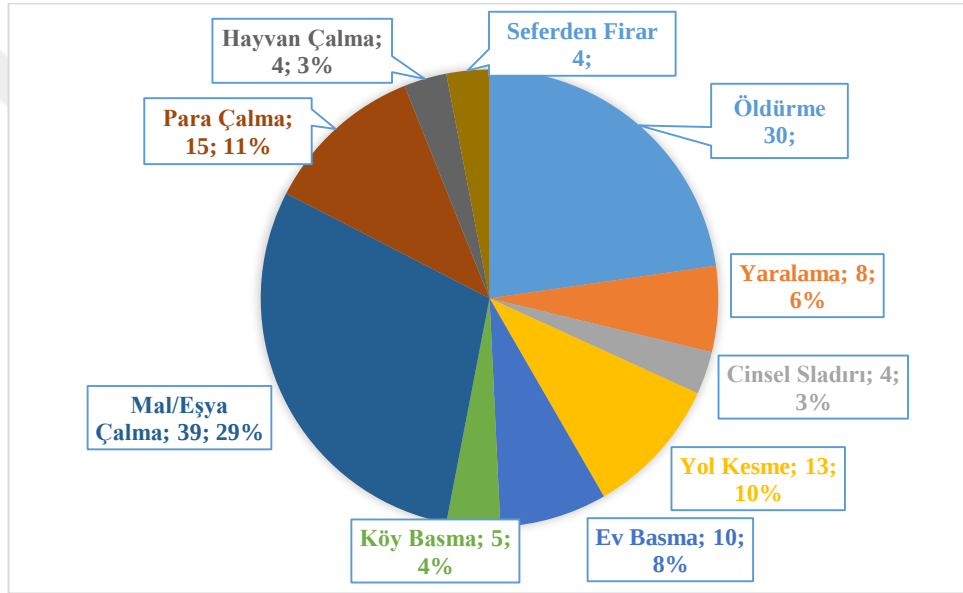
Şekil 2.18. Levent ve Sekban Eşkıyalığında İşlenen Suç Fiillerinin Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Eşkıyalık suçunu örgütlü bir suç fiili olarak işleyenler levent ve sekbanlardı. Şekil 2.19. incelendiğinde bu açıkça görülmektedir. Levent ve sekbanların eşkıyalık suçundaki fail sayısına bakıldığında, fail sayısının 10'un üzerinde olduğu olaylar 70%'den fazladır. Yine eşkıyalık eyleminin 1/3'de fail sayısı 100'ün üzerindedir. Ayrıca levent ve sekban eşkıyalığında fail sayısı ile ilgili dikkat çeken bir husus, eşkıyalık olayları içerisinde suçun tek faille işlendiği en az olayın levent eşkıyalığında olmasıdır. Buna göre, leventler 11 eşkıyalık olayında suçu tek faille işlemişlerdir. Yine leventlerin karıştıkları eşkıyalık olaylarının ikisinde 2 kişi, dördünde 3 kişi, birinde 4 kişi birlikte eşkıyalık suçunu gerçekleştirdikleri görülmektedir. Buradan elde edilen veriler bize, levent ve sekbanların grup içi birlik, beraberlik ve dayanışma gibi duyguları çok yoğun yaşadıkları ve bir lider etrafında çabuk örgütlenebildiklerini gösterdiği gibi eşkıyalık suçunun örgütlü bir suç olması boyutunu da ortaya koymaktadır.

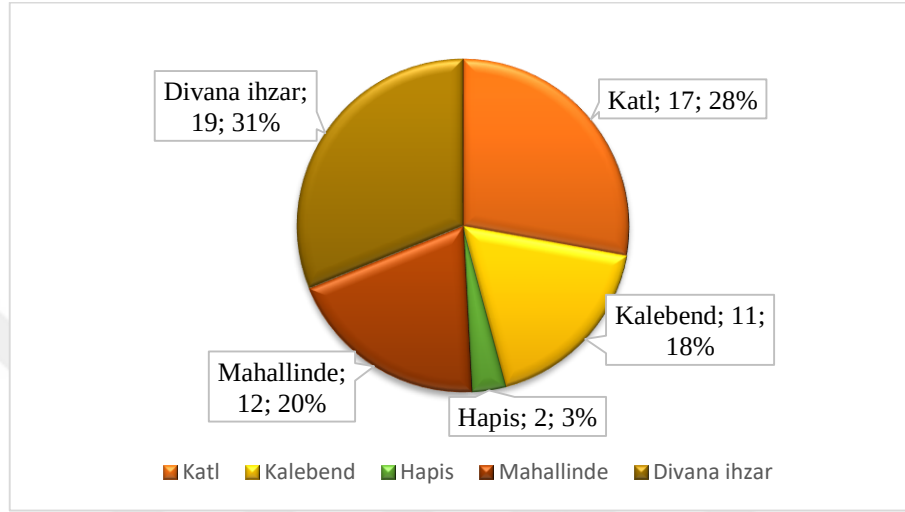
Şekil 2.19. Levent ve Sekbanların Eşkıyalık Eylemindeki Fail Sayısına Göre Dağılımı (1683-1699)

Levent ve sekbanların eşkıyalık olaylarında gerçekleştirdikleri suç fiilleri incelendiğinde oldukça dikkate değer sonuçlar elde edilmiştir. Şekil 2.20.'ye göre, levent ve sekbanların eşkıyalık eylemlerinde işledikleri suçların başında mal ve eşya çalma gelmektedir. Levent ve sekbanlar 39 eşkıyalık olayında mal veya eşya, 15'inde ise para çalmışlardır. Hayvan çalma da dâhil edildiğinde toplam 58 eşkıyalık olayının mala karşı işlenen suçlar oldukları söylenebilir. Yine 30 eşkıyalık olayında adam öldürme, 8 olayda yaralama, 4 olayda cinsel saldırı olmak üzere toplam 42 eşkıyalık eyleminde cana karşı suç işlenmiştir. Son olarak, 13 olayda yol kesme, 10 olayda ev basma ve 5 olayda ise köy/mahalle basma suçu işlendiği görülmektedir.

Şekil 2.20. Levent ve Sekbanların Eşkîyalığında İşlenen Suçların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Levent ve sekbanların işledikleri eşkıyalık suçunun karşılığı olarak Şekil 2.21.'e bakıldığında, 18 belgede suçlulara kalebentlik cezası, 17 belgede ölüm cezası, 2 belgede ise hapis cezası verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca 19 belgede eşkıyalık yapanların divana ihzar edilmeleri, 12 belgede ise suçun karşılığı olan ceza belirtilmeden, failler hakkında yerel mahkemede yapılacak yargılamaya göre “mahallinde” kaydı düşülerek gereken cezanın verilmesi emredilmiştir.

Şekil 2.21. Eşkîyalık Suçu İşleyen Levent ve Sekbanlara Verilen Cezaların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Sonuç olarak, incelediğimiz dönem içerisinde levent ve sekbanlar, faaliyetleri nedeniyle kimi zaman bir kurtarıcı olarak görülmüş kimi zaman da “ruy-i zeminden izale” edilecek kadar şiddetli takibata maruz kalmıştır. Öyle ki devlet, levent ve sekbanların tahribatlarının arttığı ve Anadolu geneline yayıldığı yıllarda, bölüklerinin kaldırılmasına yönelik fermanlar yayınlamış hatta bunların yakalanıp cezalarının verilmesi için adeta bir savaş ilanı olan *nefir-i amm*³²¹ ilan etmek suretiyle topyekûn bir mücadele yöntemi izlemiştir. Çünkü leventler büyük gruplar halinde faaliyet yürüttükleri için çevreye verdikleri zarar da o nispette yüksekti. Bu mücadele yöntemi belli ölçüde başarılı olmuş olacak ki levent eşkıyalıklarının arttığı yıllarda ilan edilen *nefir-i amm*'in etkisiyle eşkıyalık yapan leventlerin sayısında düşüş yaşanmıştır. Son olarak ifade edilmelidir ki leventler hem sayı bakımından hem de çevreye verdikleri zarar bakımından çalışmamıza konu olan dönemde en fazla eşkıyalık yapan zümreler arasında yer almışlardır.

³²¹ Nefir-i amm ile ilgili olarak bk. İkinci bölüm

2.1.4.Yeniçeriler

Eşkıyalık yapan zümrelerden biri de yeniçerilerdi. Aslında yeniçeriler, ilk zamanlar daimi ordunun bir parçası olarak payitahttaki kışlalarında hazır kıta olarak beklerlerdi. Sonraları serhat boylarının muhafazası için buralardaki kalelerde kurulan garnizonlarda görev almaya başladılar. Kanuni'nin oğulları Şehzade Bayezid ve Selim arasında yaşanan taht mücadelesi ve 16. yüzyılın sonlarında yaşanan olaylar sırasında yeniçeriler, bu olayların bastırılmasında aktif olarak yer almışlardı. Dolayısıyla yeniçeriler artık sadece dış tehditler veya sınır boylarının muhafazası için kullanılmayıp iç tehditlere karşı da kullanılmaya başlanmıştı. Bu maksatla Anadolu'nun çeşitli yerlerine yeniçeri garnizonları kurulmuştu. Bu garnizonlardaki yeniçeriler iç tehditlere karşı “yasakçı”, “korucu” gibi isimler altında görev yapmaya başladılar³²². Bu gelişmenin zamanla önemli sonuçları oldu. Bunlardan biri, Anadolu'da asayişin temin için görevlendirilen yeniçerilerin bizatihi asayişsizliğin kaynağı olmasıydı.

Yeniçeriler, aslında varlık sebepleri olan savaşa katılmak yerine firar etmeye ve cephede yapmaları gereken faaliyetleri eşkıyalık olaylarında gerçekleştirmeye başlamışlardı. Örneğin Özi Kalesi'nin muhafazası için Canik Sancağına gönderilen Ebubekir Çavuş 500 yeniçeri ile yola çıkmış, ancak görev mahalline vardığında geride sadece 60 nefer kalmış ve gerisi firar etmişti. Bunun üzerine firar eden yeniçerilerin katledilmesi, mal ve eşyalarına da hazine adına el konulması emredilmişti³²³. 1697 yılında ise çok sayıda yeniçeri sefere katılmayıp eşkıyalık olaylarına karışmışlardı. Aydın sancağına bağlı 18 kazada yeniçerilik iddiasında bulunan yaklaşık 5 bin kişi arasından, defalarca emredilmesine rağmen sadece 950 yeniçeri sefere katılmıştı. Kalanlar eşkıyalık yaparak insanların mal ve canlarına kastedip verginin toplanmasına mani olmuş, bölgedeki huzur ve emniyeti bozmuşlardır³²⁴. Yine Simav kazasında yeniçeri serdarı olan İbrahim ve oğulları Mehmet, Muharrem, Süleyman, Halil ve Bodur Mahmut adlı kişiler, Sakız Adası'nın muhafazası için görevlendirildikleri halde firar edip, başlarına topladıkları eşkıyalarla 6 yük mal, 5 katır, 2 at ve bazı eşyaları gasp etmişlerdi. Simav kadısının bizzat merkeze giderek durumu bildirmesi üzerine davanın şer'le görülmesi emredilmişti³²⁵.

³²² Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, *TDİVA*, XLIII (2016), s. 450-462.

³²³ MD, nr.108, s.168, h.1358 (Evâhir-i Za 1107/22-31 Haziran 1696).

³²⁴ MD, nr.110, s.51, h.407 (Evâil-i M 1109/20-29 Temmuz 1697).

³²⁵ A. {DVNSŞKT.d., nr.20, s.159, s.1405 (Evâsıt-ı L 1106/25 Mayıs-3 Haziran 1695).

Yeniçeriler sefere gitmeyip eşkıyalık yaptıkları gibi zaman zaman sefere katılanlara da engel oluyorlardı. Örneğin 46. bölüm neferlerinden Hüseyin adlı yeniçeri sefere gitmeyip kendisini serdar ilan etmişti. Ayrıca sefere gidecek olanlardan kanunsuz bir şekilde altın alarak sefere katılmalarını engellemişti. Bunun üzerine Hüseyin'in Larende Kalesi'nde kalebend edilmesine dair hüküm yazılmıştı³²⁶.

Yeniçerilerin eşkıyalıkları bazen öyle boyutlara varabiliyordu ki insanlar çarşı ve pazarda mallarını satamadığı gibi cami ve mescitlere dahi gidemiyordu. Bununla ilgili bir örnekte; Burdur'da İbrahim, Şaban, Ramazan, Mustafa, Kadri, Hüseyin ve diğer Mustafa adlı kişiler yeniçerilik iddiasında bulunmalarına rağmen seferden firar edip eşkıyalık yapmayı tercih etmişlerdi. Bu kişiler, alenen içki içip geceleri ev basarak insanların can, mal ve namusuna karşı suçlar işlemişlerdi. Bununla da yetinmeyerek çarşı ve pazarda mal satılmasına mani oldukları gibi noksan fiyata kendileri alıp satmış, hatta kahvehane tutarak insanlara zorla yüksek fiyata mum satmışlardı. Ayrıca Mustafa adlı kişinin küçük oğlu Recep'i alenen katletmiş ve daha birçok suç işlemişlerdi. Öyle ki insanlar korkularından cami ve mescitlere dahi gidemez olmuştu. Yeniçerilerin eşkıyalıkları had safhaya ulaştınca kaza halkı mahzarla kadıya müracaat etmiş, Burdur Kadısı Abdülbaki de durumu mektupla merkeze bildirmişti. Bunun üzerine davanın şer'le görülmesi ve adı geçen 7 eşkıyanın suçlarının kesinleşmesi halinde Magosa Kalesi'nde kalebend edilmeleri için hüküm yazılmıştı³²⁷.

Aynı şekilde, Karahisar kazasındaki yeniçeri ve cebeciler de çarşı ve pazarlarda alenen içki içtikleri gibi küfür ediyorlar, bıçak ve hançerle insanları yaralıyorlardı. Bunun üzerine yeniçerilerden Çubukçu Sarıca İbrahim, Ali, Arap Ali Ahmet oğlu İbrahim, Keler Mustafa, Hacı Mehmet, kölesi Yusuf, Solak oğlu Bolvadinli İsmail, Sipahi oğlu Hasan Mustafa ve Hüseyin'in davaları kadı huzurunda görülmüştü. Eşkıyaların kalebend olunmaları için ocak ihtiyarlarından Mustafa, Musa, Şaban, Kör Hasan ve Sabancı Hüseyin'e teslim edilmeleri için hüküm yazılmıştı. Ancak mezkûr eşkıyalar emre itaat etmeyip eşkıyalıklarını daha da artırmışlardı. İnsanlar korkularından cami ve mescitlere dahi gidememişler ve durumu bir arzuhal ile merkeze bildirmişlerdi. Bunun üzerine merkezden, sefere katılmayan yeniçerilerin dirliklerinin kesilmesine ve kalebend edilmelerine dair emir gönderilmişti³²⁸.

³²⁶ MD, nr.105, s.101, h.58 (Evâsıt-ı R 1106/1-10 Kasım 1694).

³²⁷ MD, nr.103, s.25, h.326 (Evâil-i R 1105/1-10 Kasım 1693).

³²⁸ MD nr.100, s.115, h.436 (Evâsıt-ı R 1102/13-22 Aralık 1690).

Yeniçerilerin eşkıyalıkları iyiden iyiye arttığı zamanlarda insanlar çareyi yaşadıkları yeri terk etmekte buluyorlardı. Örneğin Kastamonu'ya bağlı Ayandon'da yeniçerilik iddiasında bulunan Deli İlyas oğulları denilen Turan, Recep, Şaban adlı kişinin oğulları Mustafa, İbrahim, Mehmet, diğer bir İbrahim, Deli Recep ve oğulları Timur, Mehmet, Mustafa, İbrahim, Hacı Mehmet oğlu Mustafa adlı eşkıyalar, görevli oldukları sefere gitmeyip dağları kendilerine mesken tutmuşlardı. Gece gündüz ellerinde silahla dolaşarak insanların evlerini basıp mal ve eşyalarını gasp ediyor, bakire kızları ve kadınları dağlara kaçırıyorlardı. İnsanlara tasallutları öyle bir dereceye varmıştı ki insanlar korkudan evlerinden çıkamadıkları için cami ve mescitler kapanmıştı. Her ne kadar bu durumu engellemek için birkaç defa emr-i şerif gönderilmişse de bir fayda sağlanamamış, halk kurtuluşu başka yerlere göç etmekte bulmuştu. Ayandon kadısının durumu bildirmesi üzerine, merkezden bütün görevlilerin ittifakla hareket ederek bahsi geçen 12 eşkıyayı yakalamaları istenmişti. Ayrıca eşkıyaların Sinop Kalesi'nde kalebind edilmesi ve sonrasında yapılacak yargılama sonucuna göre verilen hükümle amel olunması emredilmişti³²⁹.

Yeniçerilerin eşkıyalıklarından sadece halk değil devlet adına görev yapan kişiler de zarar görüyordu. Bununla ilgili olarak Diyarbakır Valisi Ahmet Paşa ile Amed ve Malatya kadılarına bir hüküm gönderilmişti. Yeniçeri ve zorba eşkıyalarından Helvacıoğlu Mehmet, Kara Mehmet oğlu Ali, Celâlî oğlu Osman, Tiryaki oğlu Ali, Ali oğlu Kör Osman, Bekir oğlu Hüseyin, Cebrail oğlu Osman, Sinan oğlu Yusuf, Karakaş oğlu Osman, Himmet ve serbölük eşkıyalarından Abdurrahman adlı eşkıyalar, mütesellim İbrahim'in Malatya'daki sarayını kuşatıp mal ve eşyalarını yağmalamışlardı. Daha sonra reayanın mahsulünü de gasp etmeleri üzerine durum merkeze bildirilmişti. Eşkıyalar hakkında, zabıtları marifetiyle yapılacak yargılama neticesine göre cezaların uygulanması emredilmişti³³⁰.

Yeniçeriler kimi zaman başka askerî zümrelerle birlikte eşkıyalık yapıyorlardı. Örneğin Aydın Birgi'de daha önce katledilen Mustafa Bölükbaşı'nın maiyetinde olan Mahmut, Çeribaşı Mustafa, Manisalı cebeci Ahmet, Deli Eminoğlu, Gölner'dan Pehlivanoğlu, Birgi'den İbrahim yeniçeri oğlu Hasan, yaklaşık 400 eşkıya ile katledilmiş olan Mustafa'nın intikamını almak için Birgi civarlarında toplanmışlardı. Eşkıyanın faaliyetlerinden dolayı mal-ı mirînin toplanması mümkün olmamıştı. Zira Sultanhisarı

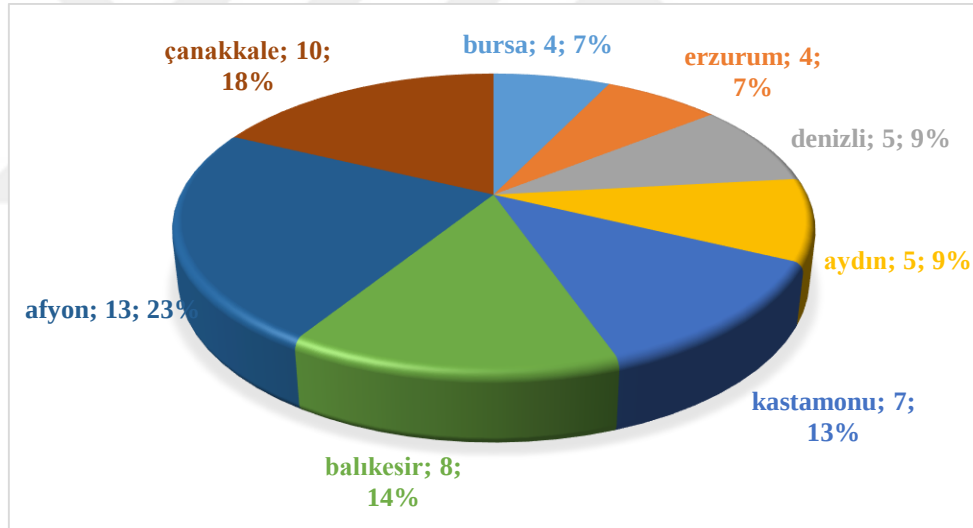
³²⁹ MD nr.104, s. 84, h.799 (Evâhir-i Ca 1104/27 Şubat-7 Mart 1693).

³³⁰ A. {DVNSŞKT.d., nr.11, s.11, h.258a (Evâsıt-ı Za 1099/7-26 Eylül 1688).

kazası tahsildarlarına saldırarak, 20 keseden fazla mal-ı mirîyi yağmalamış ve tahsildarı öldürmüşlerdi. Yine Göynük kazası tahsildarını da katlederek 40 bin akçeyi gasp etmişlerdi. Sultanhisarı ve Göynük tahsildarlarının akıbetinden haberdar olan diğer vergi tahsildarları firar ettikleri için vergilerin toplanması mümkün olamamıştı³³¹.

Yeniçeri eşkıyalıklarıyla ilgili olarak bu örnekleri verdikten sonra, incelenen belgelerden elde edilen veriler şekillerle desteklenerek yeniçeri eşkıyalığının etkileri ortaya konulacaktır.

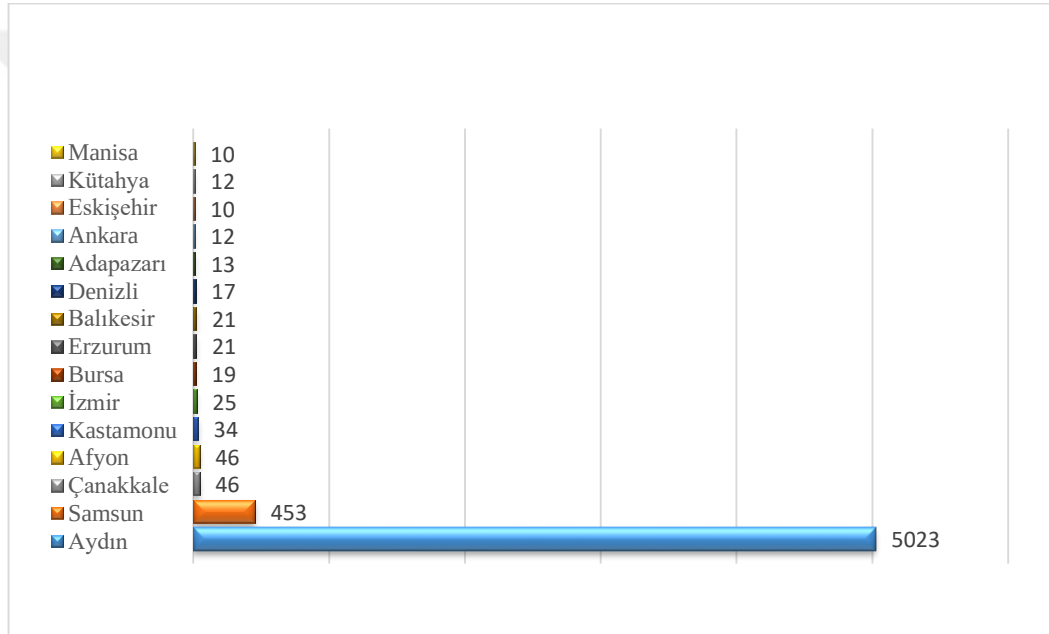
Bu manada, yeniçeri eşkıyalığıyla ilgili hükümlerin dağılımını gösteren aşağıdaki Şekil 2.22.'ye bakıldığında en çok emrin 13 hükümle Karahisar-ı Sahib'e (Afyon) gönderildiği görülmektedir. Ardından sırasıyla Çanakkale'ye 10, Balıkesir'e 8, Kastamonu'ya 7, Aydın ve Denizli'ye 5'er, Bursa ve Erzurum'a 4'er hüküm gönderildiği tespit edilmiştir.

Şekil 2.22. Yeniçeri Eşkıyalığının Gönderilen Hüküm Sayısına Göre Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

³³¹ A. {DVNSŞKT.d., nr.11, s.187a. Tarih yok

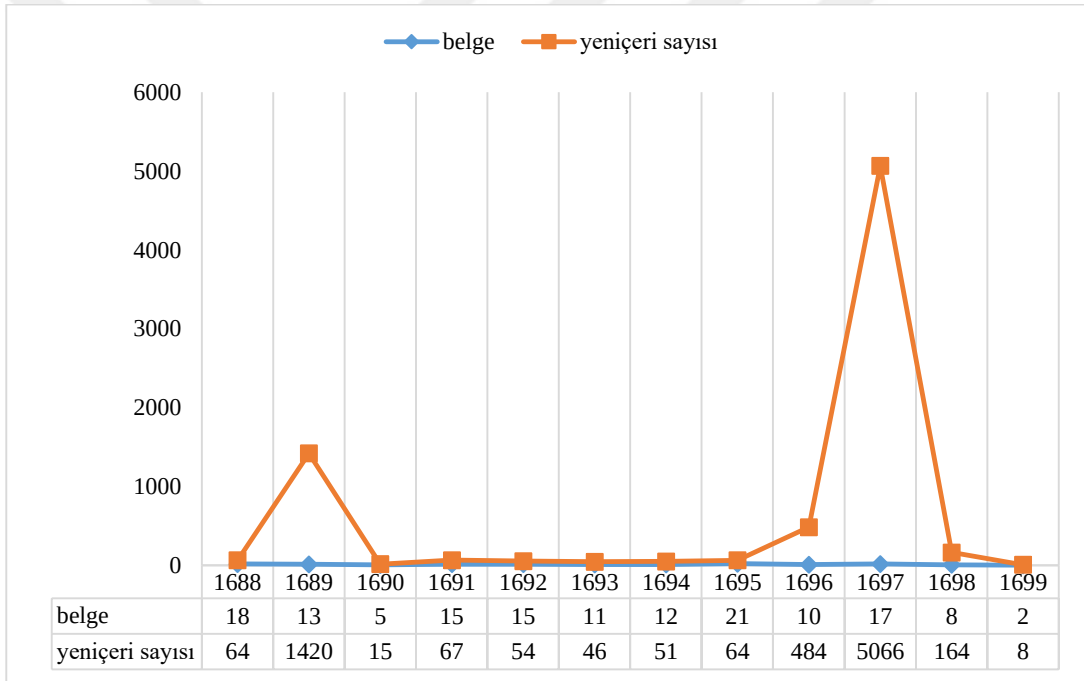
Yeniçeri eşkıya sayısının en yoğun olduğu yerler Şekil 2.23.'de görülmektedir. Buna göre, Aydın'da sefere gitmesi gereken yeniçerilerin firar etmesi üzerine yaklaşık 5 bin yeniçeri eşkıya durumuna düşmüştür. Diğer yeniçeri eşkıyalarıyla birlikte bu sayı 5023 ulaşmıştır. İncelediğimiz dönem içerisinde en fazla yeniçeri eşkıyası burada görülmektedir. Benzer şekilde, Samsun'da seferden firar eden yeniçeriler eşkıya durumuna düşmüş ve sayıları 453'ü bulmuştur. Böylece Samsun da diğer şehirlere oranla yeniçeri eşkıya sayısının oldukça fazla olduğu yerlerden biri haline gelmiştir. Bu iki şehir dışındaki şehirlerde ise yeniçeri eşkıya sayısının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Şekil 2.23. Yeniçeri Eşkîya Sayısının İllere Göre Dağılımı (1683-1699)

Yeniçeri eşkıya sayısının yıllara göre dağılımına ait Şekil 2.24.'e bakıldığında ise 5066 eşkıya sayısı ile 1697 yılı, yeniçeri eşkiasının en fazla olduğu yıl olarak göze çarpmaktadır. 1697'de eşkıya sayısının bu kadar çok olmasının sebebi, 5000 kadar yeniçerinin seferden firar ederek eşkıya durumuna düşmesidir³³². Yine 1689'da 420, 1696'da 484 yeniçeri eşkiası olduğu görülmektedir. Diğer yıllara ait verilere bakıldığında ise yeniçeri eşkıya sayısının birbirine yakın seyrettiği görülmektedir.

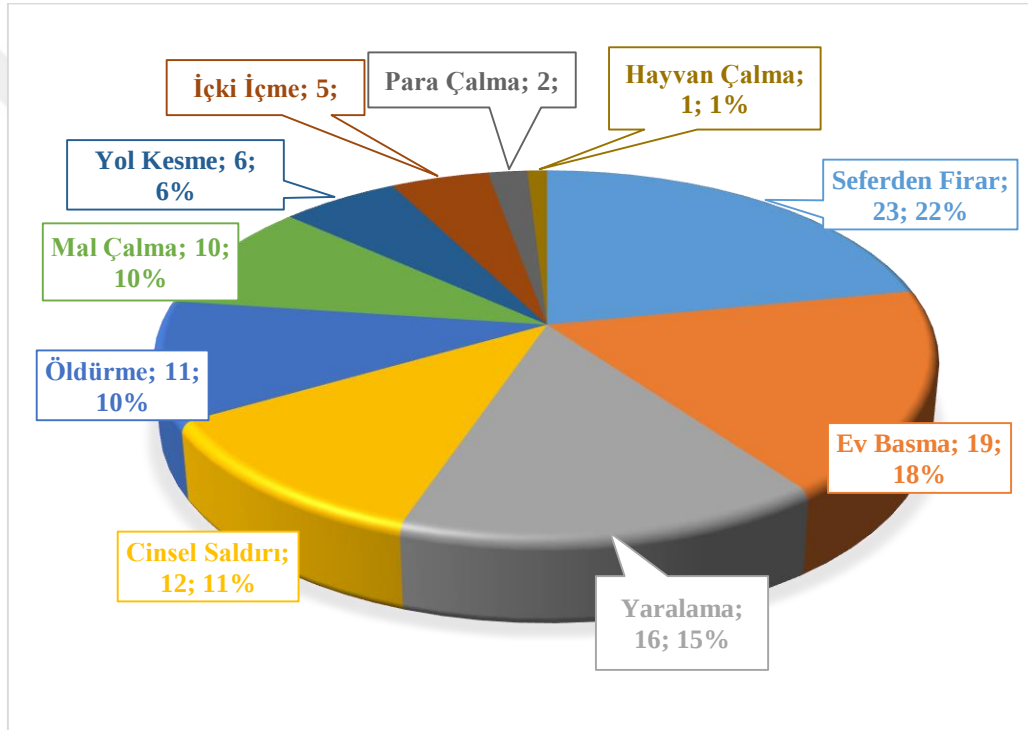
Yeniçeri eşkıyalıklarıyla ilgili belgelerin yıllara göre dağılımına bakıldığında, en fazla 1695 yılında 21 belgede yeniçeri eşkıyalığından bahsedildiği görülmektedir. Bundan sonra 1688'de 18, 1697'de 17, 1691 ve 1692'de 15'er belgenin konusunu yeniçeri eşkıyalığı oluşturmaktadır.

Şekil 2.24. Yeniçeri Eşkiası Sayısının Yıllara Göre Sayısal Dağılımı (1683-1699)

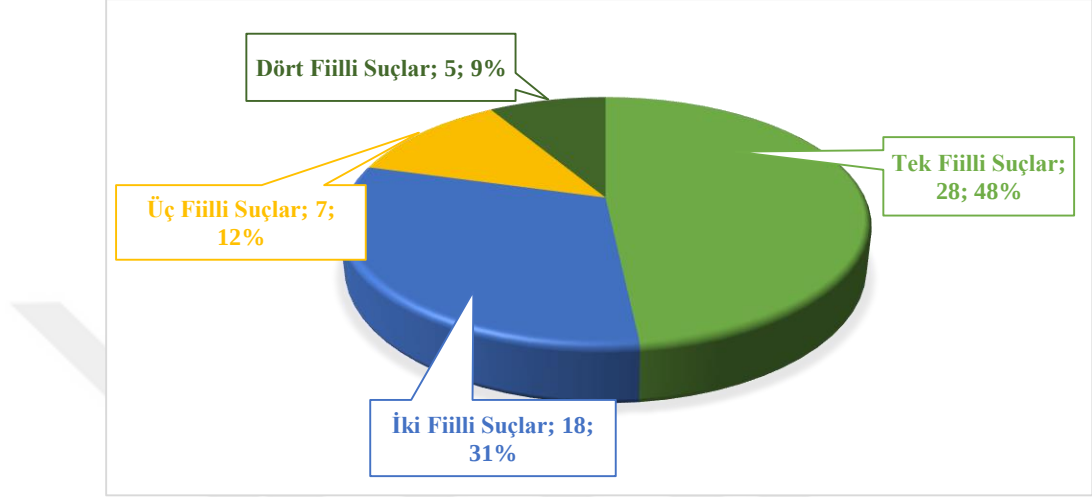
³³² MD, nr.110, s.51, h.407 (Evâil-i M 1109/20-29 Temmuz 1697).

Yeniçeriler eşkıyalık eylemlerinde farklı türde suç fiilleri işlemişlerdi. Bu anlamda, diğer eşkıya zümrelerinden farklı olan ve belgelerde en çok rastlanan suç fiili seferden firar etmeydi. Şekil 2.25.'e göre, yeniçerilerin seferden firar etmesi 23 belgenin konusunu teşkil ediyordu. Ayrıca yeniçeriler, eşkıyalık eylemlerinin 16'sında yaralama, 11'inde öldürme, 12'sinde cinsel saldırı olmak üzere toplam 39 olayda cana karşı suç işlemişlerdi. Aynı şekilde, aşağıdaki şekilde ayrıntıları görüleceği üzere yeniçeri eşkıyalıklarıyla ilgili 13 belgenin konusunu mala karşı işlenen suçlar oluşturmaktaydı. Son olarak yeniçerilerin, karıştıkları eşkıyalık olaylarının 19'unda ev basma, 6'sında yol kesme ve 5'inde de alenen içki içme gibi suç fiillerini işledikleri görülmektedir.

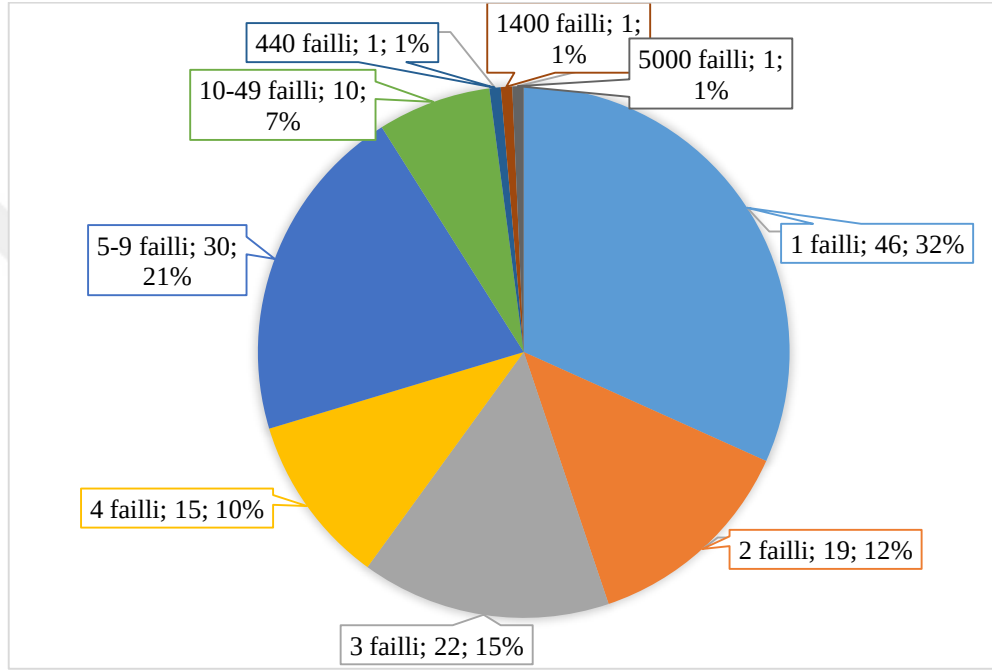
Şekil 2.25. Yeniçeri Eşkıyalığında İşlenen Suçların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Yeniçerilerin yaptıkları eşkıyalık eylemleri sırasında işledikleri suç fiillerinin sayısal dağılımına dair Şekil 2.26.'ya bakıldığında, neredeyse yarısında tek suç fiili işlendiği görülür. %31'inde iki farklı suç, %12'sinde üç farklı suç, %9'unda ise dört farklı suç fiili işlenmiştir.

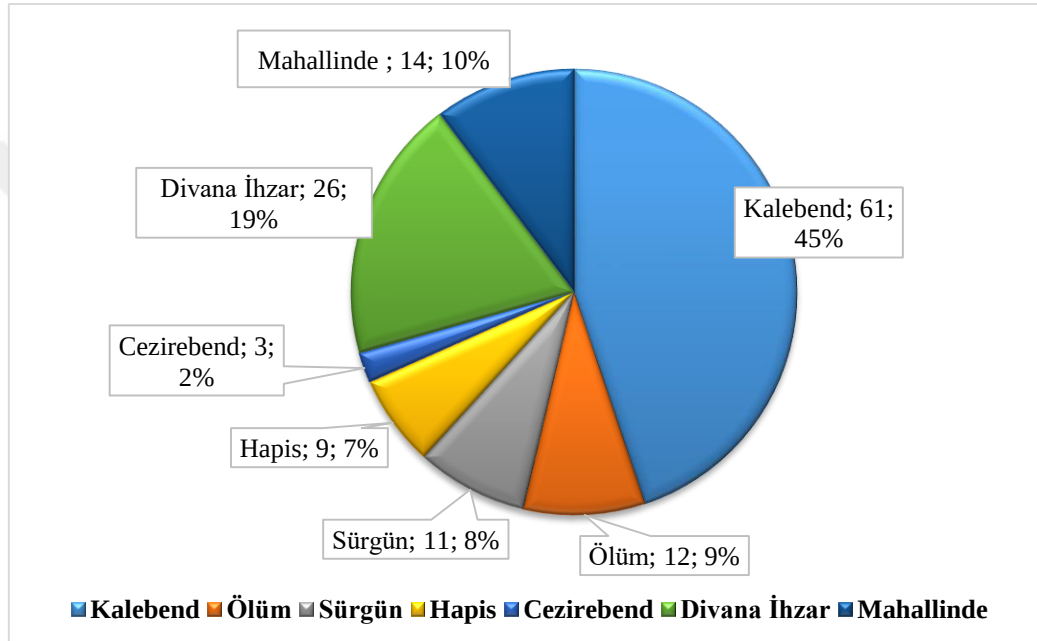
Şekil 2.26. Yeniçeri Eşkyağında İşlenen Suç Fiilinin Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Yeniçeriler tarafından gerçekleştirilen eşkıyalık eylemlerine kaç failin katıldığını gösteren Şekil 2.27.'ye bakıldığında, olayların 46'sında suçlu tek başlarına işledikleri görülmektedir. Aynı şekilde 22 olayın suç faili 3 kişiden, 19 olayın faili iki kişiden, 15 olayın faili de 4 kişiden oluşmaktaydı. Sonuç olarak şekilde yer alan veriler incelendiğinde, yeniçerilerin eşkıyalık eylemlerini bireysel veya küçük gruplar halinde gerçekleştirdikleri söylenebilir.

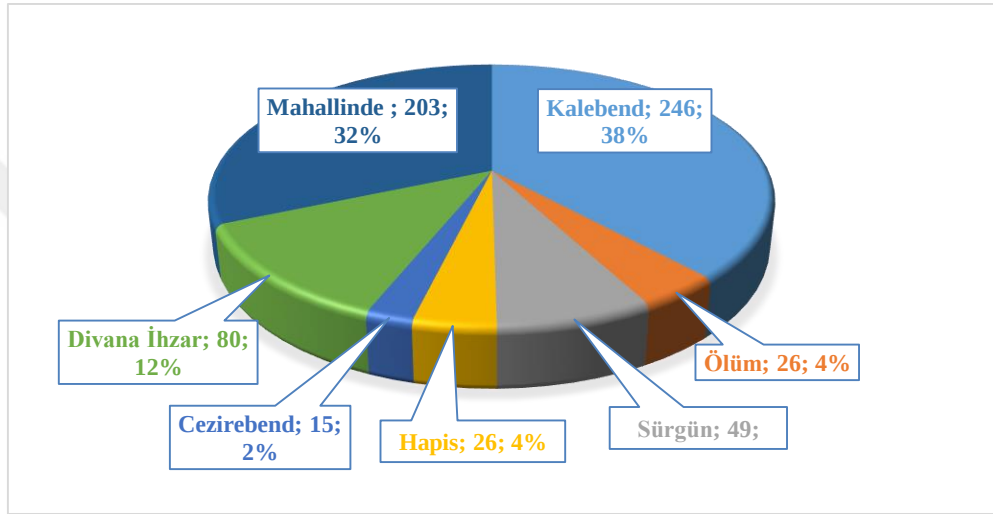
Şekil 2.27. Yeniçeri Eşkîyalığının Fail Sayısına Göre Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Yeniçerilerin işledikleri eşkıyalık suçlarına farklı cezalar verilmiştir. Bununla ilgili olarak Şekil 2.28.'de yer alan verilerden anlaşılacağı üzere, yeniçerilere bu suçun karşılığı olarak 61 hükümde kalebentlik, 12 hükümde ölüm, 11 hükümde sürgün, 9 hükümde cezirebentlik cezası verildiği görülmektedir. Ayrıca 19 hükümde suçluların divana ihzar edilmesi, 14 hükümde ise suçlular ile ilgili ceza türü belirtilmeden, yerel mahkemede yapılacak yargılama için "mahallinde" kaydı düşülerek gereken cezanın verilmesine hükmedilmiştir.

Şekil 2.28. Eşkialık Suçu İşleyen Yeniçerilere Verilen Cezaların Hüküm Sayısına Göre Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Eşkıyalık suçuna karışan yeniçerilere verilen cezaların dağılımına ait Şekil 2.29.'a bakıldığında en çok kalebentlik cezası verildiği görülmektedir. Kalebentlik cezası alan yeniçeri eşkıya sayısı 246'dır. Aynı şekilde, yine yeniçeri eşkıyalarından 49'una sürgün, 26'sına ölüm, 26'sına hapis ve son olarak da 15'ine cezirebentlik cezası verilmiştir. 80 yeniçeri eşkıyasının "divana ihzarına" ve 203 yeniçeri eşkıyası hakkında ise ceza türü belirtilmeden "mahallinde" yani yerel mahkemede yapılacak yargılamaya havale edilmesine hükmedilmiştir.

Şekil 2.29. Yeniçeri Eşkiasının Sayısına Göre Verilen Cezaların Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı (1683-1699)

Sonuç olarak, 1683-1699 yılları arasında yeniçeriler aktif olarak eşkıyalık eylemlerinde yer almışlardır. Devletin en kritik yıllarında cephede olmaları gerekirken, seferden firar ederek eşkıyalık yolunu tutmuşlardır. Her ne kadar seferden firar edenler küçük gruplar halindeyse de birkaç olayda sayılarının yüzleri hatta binleri bulduğu da oluyordu. Bu durum, yeniçerilerin teşkilat yapısının bozulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bu dönemde meydana gelen yeniçeri eşkıyalıklarının levant ve aşiret eşkıyalıklarına oranla daha az yıkıcı olduğunu da ifade etmek gerekir.

2.1.5. Ehl-i Örf

Devlet görevlilerinin yapmış olduğu eylemlerin eşkıyalık kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesi oldukça tartışmalı bir konudur. Görevlilerin yaptığı eylemler “zulüm” mü yoksa “eşkıyalık” mı olarak değerlendirilmelidir? tartışmasına dair gerekli açıklamalar çalışmanın giriş kısmında yapıldığından burada tekrar geniş bir izahata girilmeyecektir. Ancak şu ifade edilmelidir ki “zulüm” kavramı, “eşkıyalık” kavramına göre içinde daha geniş fiilleri barındırmaktadır. Bunu şöyle formüle etmek de mümkündür. Her eşkıyalık bir zulümdür, fakat her zulüm bir eşkıyalık değildir. Bundan hareketle devletin gücünü, bulunduğu konum nispetinde arkasına alan bir görevlinin, özellikle de üst mevkide yer alan kişilerin yaptığı eylemlerin terminolojik olarak eşkıyalık olarak değil de “zulüm” kavramı bağlamında değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır. Çünkü devlet imkânını ellerinde bulunduran kimseler, hedeflerine ulaşmak için giriştikleri eylemleri bir şekilde resmî kılıfa büründürerek yapmaktaydılar.

Ehl-i örfün fiilleri genellikle, daha fazla gelir elde etmek gayesiyle ahaliden haksız vergi talep etme şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Dolayısıyla görevliler hakkında yapılan şikâyetlerin çoğu bununla ilgiliydi. Vergi ile ilgili meselelerin eşkıyalık eylemlerine konu olması, vergiyi talep eden görevliden çok bu verginin talep edildiği kimselerin tepkilerini eyleme dökme biçimlerinden kaynaklanmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak da haksız vergi talepleri eşkıyalık eylemlerinin nedenlerinden biri haline geliyordu.

Resmî görevliler de bir şekilde eşkıyalık eyleminin aktörleri arasında yer alıyorlardı. Hatta yaptıklarıyla namlı eşkıya payesi alanlar da vardı ki bu tür kişilere ayrı bir başlık altında yer verilmiştir. Bu kısa izahatın ardından, devletin çeşitli kademelerinde yer alan ve ehl-i örf olarak tabir edilen kişilerin ve adamlarının müdahil oldukları bazı eşkıyalık olaylarından bahsedebiliriz.

Ehl-i örf mensup kişiler, karıştıkları eşkıyalık eylemlerinde eşkıyalık yapan diğer zümreler gibi ev basıp adam öldürüyor, mal ve eşya yağma ederek cinsel saldırıda bulunuyorlardı. Örneğin 14 Temmuz 1690 tarihinde, Eflani kazasında Silahtar ağası oğlu Ali iki hizmetkârı vasıtasıyla Mustafa'nın evini basmıştı. Bu kişiler evin eşyasını yağmaladıkları gibi Mustafa'nın zevcesi Züleyha'yı, iki cariyesi ve bir kölesini de zorla alıkoymuşlardı. Bu olay üzerine Mustafa mahkemeye müracaat etmiş, Taraklıborlu kadısı

da durumu mektupla merkeze bildirmişti³³³. Aynı şekilde İçel mütesellimi Sunullah ve Subaşı Mahmut de yanlarına aldıkları silahlı 300 eşkıya ile Silifke kazasındaki evleri basmış, 28 bin akçe değerinde mal ve erzakı yağmalamışlardı. Ayrıca girdikleri evlerin birinde iki kıza cinsel saldırıda bulunmuş, 80 kuruşlarını aldıkları birkaç kişiyi de Silifke Kalesi'ne hapsedmişlerdi. Olayın Şeyh Aydın ve Gündüzlü köyü ahalisi tarafından arzuhalde bildirilmesi üzerine, meselenin Kapıcıbaşı Bayram marifetiyle halledilmesine dair hüküm yazılmıştı³³⁴. Bir başka örnekte ise Köprülü kazası sakinlerinden Ali, ehl-i örf mensup kişilerle birlik olup Mustafa'nın evini basmış, validesini öldürerek mal ve eşyalarını yağmaladıktan sonra kaçmıştı³³⁵.

Ehl-i örf kimseler genellikle yanlarına başka eşkıya gruplarından birilerini alarak eşkıyalık yapıyorlardı. Bununla ilgili bir olay 1692 yılında kayıtlara geçmişti. Müteveffa Polat Paşa'nın adamlarından yaklaşık 40 kişi, yanlarına Veli Bey oğlu Cafer, Kara Cafer ve Kasım liderliğinde Bozulus Türkmenlerinden 40 kişilik eşkıya grubunu alarak Kütahya taraflarına gelmişlerdi. Burada Bozulus Türkmen Aşiretine bağlı Kocabey kabilesine baskın yaparak mal ve eşyalarını yağmalamışlar; at, deve ve koyunları sürüp götürmüşler, genç kızları da iffal etmişlerdi. Yaşanan bu olay üzerine Kocabey kabilesinden bazı kişilerin Ordu-yı hümayuna giderek bizzat şikâyetle bulunmaları üzerine, gerekli tahkikatın yapılarak suça karışanların merkeze bildirilmesi ve suçları kesinleşenlerin kalebend edilmeleri emredilmişti³³⁶. Bir diğer olayda; Karayaka kazasından Serbölük Kethudayeri Ömer, Bölükbaşı Osman ve Ali adlı kişiler, başlarına topladıkları eşkıyalarla birlikte ahalinin mal ve erzakını yağmalamış, arazilerine zarar vermişlerdi. Verdikleri zarar dayanılmayacak boyuta ulaşınca, ahaliden birisi payitahta gönderilmiş ve olayların önü alınamazsa insanların göç etmek zorunda kalacağı bildirilmişti. Durumun vahametini kavrayan yetkililer, eşkıyaların yakalanması ve cezalarının verilmesi için Anadolu'da eşkıya teftişine memur edilmiş olan paşayı görevlendirmişti³³⁷.

Resmî görevi olan kişilerin veya adamlarının, başka eşkıya gruplarını yanlarına alarak bir meskûn mahalde kendilerine ait birimler kuracak kadar ileriye gittikleri de

³³³ A. {DVNSŞKT.d., nr.14, s.30, h.138 (Evâsıt-ı L 1101/18-27 Temmuz 1690).

³³⁴ A. {DVNSŞKT.d., nr.15, s.67, h.558 (Evâil-i Ca 1102/2-11 Mart 1691).

³³⁵ A. {DVNSŞKT.d., nr.20, s.12, h.100 (Evâsıt-ı Ş 1106/27 Mart-6 Nisan 1695). Ayrıca, kethüdayeri Ali'nin eşkıya ile birlikte Şeyh Seyyid'in evini basıp eşyalarını yağmalaması ile ilgili hüküm için bk. A. {DVNSŞKT.d., nr.19, s.27, h.208 (Evâil-i Za 1106/13-22 Haziran 1695).

³³⁶ MD 104, nr.27, h.212 (Evâsıt-ı L 1103/26 Haziran-5 Temmuz 1692).

³³⁷ A. {DVNSŞKT.d., nr.11, vr.162a (Evâil-i Ş 1099/1-10 Haziran 1688). Ayrıca mütesellimin eşkıyalarla birlikte hareket edip ev basıp mal ve eşya yağmalanmasına dair hüküm için bk. A. {DVNSŞKT.d., nr.26, s.38, h.411 (Evâil-i S 1109/19-28 Ağustos 1697).

oluyordu. Nitekim böyle bir duruma Karahisar-ı Sahip kazasında rastlanmıştır. Kazanın mütesellimi sefer vazifesini ifa ederken, daha önce bu görevde bulunan Türkmen Ahmet, Deli Hacı denilen Hacı Hüseyin ve Kadızade Ahmet tarafından öldürülmüş ve malı da aralarında paylaşmıştı. Dahası eşkıya, kaza içerisinde vakıf suyunun geçtiği sokak aralarına duvarlar ve kapılar yaparak kendileri için siperler oluşturmuştu. Üzerlerine gelen kişileri, buralardan açtıkları ateşle bulundukları bölgeye yaklaştırmıyorlardı. Eşkıyanın günden güne artan eziyetlerinden bunalan halk, şikâyetlerini arzuhalde merkeze göndermişti. Ancak eşkıya faaliyetlerinin hâlâ devam etmesi üzerine bu defa Karahisar-ı Sahip Kadısı Murtaza durumu mektupla Dergâh-ı muallaya bildirmiştir. Haklarında yapılan şikâyetlerden haberdar olan eşkıyalar, yakayı ele vereceklerini anlamış olacaklar ki 30-40'ı bulan sayılarıyla kaza kaza gezip olaylardan haberi olmayan kadılardan parayla veya zorla iyi hallerine dair hüccet temin etmek suretiyle kendilerini aklamaya çalışmışlardı³³⁸.

Bu dönemde, aslında eşkıya ile mücadele için uygulanan nefir-i âmm uygulaması bazen aksi amaçlar için de kullanılıyordu. Örneğin Aydın'da, Nasuh Paşa'nın adamları Ektrat eşkıyası üzerine tayin olunduklarını gerekçe göstererek gelip bölgeye konmuşlardı. Burada çevreye rahatsızlık vermekle kalmayıp 2000 adet kuzulu koyunu, 42 deveyi, 30 baş kısrak, 75 baş sığırı ve hanelerin bütün mal ve erzağını gasp etmişlerdi. Ayrıca 7 kişiyi alıkoyup beylerbeyinin yanında hapsetmişlerdi³³⁹.

Görevlilerin suçluları yakalamak maksadıyla yaptıkları "devre çıkma" uygulaması her zaman usulüne uygun şekilde yapılmıyor, bazen şekavet olaylarına dönüşebiliyordu. Nitekim Çankırı sancağında devre çıkılmaması hususunda birçok emir gönderilmiş olmasına rağmen Çankırı sancağı mutasarrıfı Osman, emre itaat etmeyerek her kazadan akçe toplamaya devam etmişti. Ayrıca beylerbeyi de altı yüz kadar atlıyla devre çıkıp kazada birkaç gün konaklamıştı. Bu süre zarfında konaklayan görevliler ve adamlarının iâşe ve atlarının bakım masrafı reayaya büyük zarar vermişti³⁴⁰. Benzer bir olay da Karahisar-ı Sahip sancağında yaşanmıştı. Sancak Mütesellimi Halil, Sandıklı kazası ahalisinden Emir Halil, Abaza Mehmet ve İmam Mustafa adlı kişilerin tahrikiyle kazada eşkıya olduğunu ileri sürerek devre çıkmış, "devr akçesi" adı altında halktan 500 kuruştan fazla para ve mal almıştı. Ayrıca Kargılı beldesinde işlenen bir cinayet bahane edilerek 10 kadar köyden haksız yere 100 kuruştan fazla para alınmıştı. Bu tür olayların

³³⁸ A.DVNSŞKT.d., nr.18, s.180, h.1630 ve 1634. (Evâhir-i R 1106/9-18 Kasım 1694).

³³⁹ A.DVNSŞKT.d., nr.31, s.46, h.355 (Evâhir-i L 1110/22-30 Nisan 1699).

³⁴⁰ A.DVNSŞKT.d., nr.20, s.11, h.92 (Evâsıt-ı Ş 1106/27 Mart-6 Nisan 1695).

sonu gelmemesi üzerine kaza ahalisi mahzarla mahkemeye müracaat etmiş, Sandıklı Kadısı Mahmut da durumu mektupla merkeze bildirmişti. Sonuçta merkezden üç eşkıyanın cezirebent edilmesi için hüküm yazılmıştı³⁴¹. Yine bu dönemde, Erzurum Mutesellimi Ahmet ve adamlarının devre çıkma bahanesiyle 22 at, 15700 koyun, 65 baş öküz, 65 keçi ve 7 kilimi gasp etmeleri üzerine havass-ı hümayun ahalisinden bazıları durumdan merkezi haberdar etmişlerdi³⁴².

Ehl-i örfün şikayetlerinden konargöçerler de nasibini alıyordu. Mesela Amed kazasındaki Şikaki aşiretinden Mustafa mahkemeye giderek, Genç Sancakbeyi Mustafa, kethüdaları Abdi ve İsmail ile yanlarına aldıkları bazı kişiler hakkında şikâyetle bulunmuştu. Çünkü eşkıyalar, Mustafa'nın evini basıp mal ve eşyalarını yağmadıkları gibi üç adamını da öldürmüşlerdi. Olayın mahkemeye intikal etmesi üzerine kadı mektupla durumu merkeze bildirmiş, meselenin halli için Diyarbakır mütesellimi görevlendirilmişti³⁴³. Aynı şekilde, Aydın civarında kendi halinde olan konargöçerlerin 400 kuruş, 56 koyun, 8 at, 4 tüfek 8 kilim, 1 kılıç ve bazı eşyaları voyvoda ve birkaç adamın eşkıyalığı sonucu yağma edilmişti. Bunun üzerine Kethüda Bayram durumu bildirmek üzere merkeze gitmişti. Merkez tarafından, eşkıyanın yakalanması ve gasp ettikleri mal ve eşyanın kendilerinden tahsil edilmesi için hüküm yazılmıştı³⁴⁴.

Görevlilerin karıştıkları eşkıyalık olayları arasında mahkeme basacak kadar ileri gidenler de olabiliyordu. Böyle bir olayı Rakka valisi, Birecik sancakbeyi ile Rumkale ve Ruha kadılarına gönderilen hükümden öğreniyoruz. Temmuz 1697'de kayıtlara geçen bu olayda, Rumkale ahalisinden Molla Hüseyin, Hamdi oğlu Hüseyin, İbrahim ve Hasan adlı kişiler Şehir Kethüdası Mehmet Ağa ile beraber mahkemede oturmaktaydılar. Bu sırada Rumkale Dizdarı Mehmet ile kale neferatından Daniş Ahmet, Topçu oğlu Ali, Veli Halil, Seyyid Mehmet, İbrahim ve Rum Kale'ye tabi Köşeler Köyü ahalisinden Çepni aşiretinden Devran oğlu Musa, Şah Hüseyin ve kardeşi Hasan, Ali ve Karacan adlı kişiler yanlarına aldıkları 200 kadar eşkıya ile ellerinde silah ve kılıçlarla Kethüda Mehmet Ağa'yı yakalamak için mahkemeyi basmışlardı. Şehir kethudasını haksız yere alıkoyup

³⁴¹ MD 104, s.71, h.712 (Evâhir-i C 1103/9-18 Şubat 1692).

³⁴² A.DVNŞŞKT.d., nr.21, s.46, h.415 (Evâil-i C 1107/8-17 Aralık 1695). Ehl-i örf ve ehl-i şer zümresinin teftiş bahanesiyle halktan haksız yere mal ve para toplamaları ve Sivas'tan gelen üç mütesellimin başlarını topladıkları yüzellişer eşkıya ile vergiden muaf reayadan 20'er 30'ar kuruş toplamalarına dair hüküm için bk. A.DVNŞŞKT.d., nr.21, s.192, h.1588 (Evâil-i M 1107/12-21 Ağustos 1695). Yine, Valide Sultan hassı olan Eskiil kazasına tabi Akçaşehir köyü ahalisinden Seyyid Mehmet ve Seyyid Muhsin adlı kişilerin kimseye zararları olmamasına rağmen, daha önce eşkıya müfettişi olan Mehmet Paşa'nın mirahuru Ali Ağa, 80 adamla birlikte bunların evini basıp 1000 koyun, 7 deve, 5 at, 10 kısarak, 5 tay, birkaç öküz ve inek ile sair mal ve eşyayı gasp edip, hamile bir cariyenin de alıkonulması ile ilgili hüküm için bk. A.DVNŞŞKT.d., nr.21, s.228, h.1867 (Evâil-i Ş 1107/6-15 Mart 1696).

³⁴³ A.DVNŞŞKT.d., nr.15, s.9, h.62 (Evâil-i C 1102/31 Ocak-9 Şubat 1691).

³⁴⁴ A.DVNŞŞKT.d., nr.20, s.33, h.280 (Evâhir-i Ş 1106/6-15 Nisan 1695).

yanında bulunan 400 kuruşu ve sair mal ve eşyayı da gasp etmişlerdi. Yaşanan bu olay sonrası Rumkalesi kadılarından Hüseyin Suzi durumu mektupla merkeze bildirmişti³⁴⁵.

Benzer bir olay Kayseri’de de yaşanmıştı. 1695 senesinde 70 nefer süvari için toplanan bir miktar akçe mahkemede deruhte edilmişken Kayseri Kethüdayeri Mehmet ile kardeşi Murtaza, Gedikli oğlu, Mustafa ve kardeşi Ahmet, kâfir imam lakabıyla meşhur Mustafa, Deli Hüseyin, Kalaycı Mustafa ve Mushı adlı kişiler bazı eşkıyaları da yanlarına alarak mahkemeyi basmışlardı. Burada, mahallenin kendilerine ait olduğunu ve hiçbir nefer vermeyeceklerini söyleyip mahkemede toplanan paraları ve bazı eşyaları yağmalamışlardı. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri yaşananları anlatması için bir adamı merkeze göndermişti. Meselenin halli için emr-i şerif gönderilmesine rağmen eşkıyalar emre itaat etmedikleri gibi hükmü getiren görevliyi de darp etmişlerdi. Yapılan şikâyetin sonuçsuz kalması üzerine tekrar bir arzuhal gönderilmek durumunda kalınmıştı³⁴⁶.

Halk, ehl-i örfün eşkıyalıkları karşısında bütün riskleri göze alarak merkeze kadar gidip şikâyetinde bulunuyordu. 1696 yılında, Çine kazasına bağlı Ağıllar Köyü’nden bir hatun bizzat merkeze giderek Bolu sancağı mutasarrıfı Hacı oğlu Mehmet Paşa’nın yaptıklarını şikâyet etmişti. Kadın şikâyetinde, Mehmet Paşa’nın adamlarının kocası Hacı Ömer’i haksız yere öldürerek mal ve erzakını zimmetlerine geçirdiklerini beyan etmişti. Ayrıca kardeşi Mustafa ile Süleyman’ın da yine paşanın bölükbaşlarından iki kişi tarafından öldürülerek mal ve eşyalarının gasp edildiğini anlatmıştı. Bunun üzerine Mehmet Paşa’nın yakalanıp Divan-ı hümayuna gönderilmesi için hüküm yazılmıştır³⁴⁷.

Ehl-i örfün şekavetinden kimi zaman askerî görevliler de zarar görebiliyordu. Örneğin Satılmış kazası muhtesibi Tatar oğlu Ali, yanına aldığı birkaç eşkıya ile birlikte yeniçeri serdarı Ali’nin evini basmıştı. Bu sırada Ali ve İbrahim adlı yeniçerileri zorla serbest bıraktığı gibi evdeki eşyaların bir kısmını da yağmalamıştı³⁴⁸. İcraatları bunlarla sınırlı kalmayan Tatar oğlu Ali, halktan haksız yere mal ve eşya almakla da yetinmeyip genç kızları ve kadınları kılıç zoruyla alıkoyarak istediği kişilere nikâhsız olarak veriyordu³⁴⁹. Onun fiillerinden zarar gören kaza ahalisi durumu mahzarla, yeniçeri serdarı

³⁴⁵ A.DVNSŞKT.d., nr.26, s.25, h.266 (Evâil-i M 1109/20-29 Temmuz 1697).

³⁴⁶ A.DVNSŞKT.d., nr.20, s.86, h.735 (Evâsıt-ı N 1106/25 Nisan-4 Mayıs 1695. Bu olayın farklı anlatımları için bk. MD, nr.106, s.29, h.172; Kayseri ŞS 7853, vr.78a.

³⁴⁷ MD, nr.106, s.185, h.1409 (Evâsıt-ı Ca 1107/17-26 Ocak 1696).

³⁴⁸ A.DVNSŞKT.d., nr.27, s.58, h.784 (Evâsıt-ı Ra 1110/17-26 Ekim 1698).

³⁴⁹ A.DVNSŞKT.d., nr.27, s.58, h.783 (Evâsıt-ı Ra 1110/17-26 Ekim 1698).

Ali ise merkeze giderek bildirmişti. Bu meselenin halli için kapıcıbaşlarından Hüseyin görevlendirilmişti.

Resmî görevlilerin şekavet olaylarına karışması taşradaki görevlilere mahsus bir durum değildi. Bu tür suçlar payitahttaki görevliler tarafından da işlenebilmekteydi. Örneğin Hasköy’de Tersane Bahçesi Ustası olan Ahmet, fesat ve şekaveti âdet haline getirmiş biri olarak anılıyordu. Zira Ahmet, 15 bostancı neferiyle birlikte Hasköy’deki Abdüsselam Bahçesi’nin kiracısı Mustafa’nın evini basmıştı. Burada Mustafa’nın annesi Saliha’yı ve karısı Emetullah Hatun’u, hanenin dışında bulunan evin hizmetkârı Hamza ve kölesi Dilaver’i kesici bir alet ile yaralamışlardı. Olayın mahkemeye intikal etmesi üzerine gerekli keşif ve tahkikat yapılarak hüccet düzenlenmişti. Ancak Ahmet ve adamlarının şekavetleri bitecek gibi değildi. Zira gözlerine kestirdikleri evleri basıp mal ve eşyaları yağmalamaya devam ediyorlardı. Bununla da yetinmeyerek çarşı ve pazarda Yahudi, Hristiyan vatandaşları darp edip dükkânlarına zarar veriyor, kendilerine muhalefet edenlere de türlü suçlar isnat ediyorlardı. Hasköy kasabası ileri gelenleri ve ahalisi, yapılan eziyetleri içeren şikâyetlerini mahzarla bildirmeleri üzerine bostancıbaşı marifetiyle Ahmet’in görevden uzaklaştırılması ve yerine ehil birinin tayin edilmesi emredilmişti³⁵⁰.

Ehl-i örf ya da adamları, incelediğimiz dönem içerisinde doğrudan veya dolaylı olarak eşkıyalık olaylarına karışmışlardı. Fakat daha çok alt kademedeki görevliler bu tür eylemlerde yer almışlardı. Devlet görevlileri, genellikle eşkıyalık olaylarına doğrudan karışmak yerine adamlarını bu tür eylemlerde kullanmışlardı. Devletin yönetim organizasyonunda yer alan bu tür kişilerin, sahip oldukları konumun yetkilerini suiistimal ederek daha fazla kazanç elde etme hırsıyla şu veya bu şekilde eşkıyalık fiillerine bulaşmaları, devlet nizamının bozulma alametlerinden biri olarak görülebilir.

2.1.6. Ehl-i Şer‘

İncelenen dönem içerisinde, eşkıyalık yapan zümreler arasında aslında hiç var olmaması gereken ehl-i şer‘e mensup kişiler az sayıda olayda yer alsalar da mevcuttu. Genel olarak, eşkıyalık olaylarına doğrudan katılmaktan ziyade ehl-i örf taifesi ve adamlarıyla birlikte halktan mal ve para toplamak, eşkıyalık yapanlara göz yummak ve

³⁵⁰ A.DVNSSKT.d., nr.30, s.27, h.260 (Evâil-i C 1110/5-14 Kasım 1698).

onları aklamak gibi fiiller işlemek suretiyle olaylara ortak oluyorlardı. Bunun yanı sıra az sayıda olayda kelimenin tam anlamıyla eşkıyalık suçunun failleri olarak yer almışlardı.

Kadı'nın faili olduğu ilginç bir şekavet olayı ile konuya girebiliriz. Olayın kahramanı olan Çankırı Kadısı Ankaralı Muslı Efendi, insanları mütesellime gammazlayıp hapsettiriyor, türlü bahanelerle insanların mal ve erzakını alıyordu. Çankırı kazasına bağlı Aktaşanlı Köyü'ndeki Sultan Bayezit Evkafı reayasından da ehl-i örf'e bildirmekle tehdit ederek onar kuruş almıştı. Tüm bu yaşananlar kaza ahalisinin arzuhalini üzerine kayıtlara geçmişti³⁵¹. Ancak Muslı Efendi yaptıklarıyla yetinmeyip Çankırı kazası ahalisinden Fatma Hatun'u kocası Recep'ten zorla boşatarak haremde alıkoymuştu. Bu arada Recep'i de üç gün boyunca kollarından asılı bir vaziyette tutmuştu. Recep, serbest kalır kalmaz başından geçenleri arzuhaline merkeze bildirmişti. Kadı hakkında iki farklı arzuhalin merkeze ulaşması üzerine, meselenin halledilmesi için Ankara kadısına hitaben yazılan emr-i şerif Dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından İbrahim Çavuş'la birlikte gönderilmişti³⁵².

Yine bu dönemde, Manisa'nın Adala kazasının kadısı Yahya olumsuz icraatlarıyla kendisinden söz ettirmiş ve bunun sonucunda azlolunmuştur. Yahya buna rağmen bir yolunu bulup sahte hüccet düzenleyerek kadılık iddiasında bulunmuş ve icraatlarını devam ettirmiştir. Bu sırada Bıyıklı Hüseyin Ağa, sefere giderken küçük kızı Ayşe'nin işlerini görmesi için Kadı Yahya'yı vasi tayin etmişti. Ancak Bıyıklı Hüseyin Ağa, Yahya'nın hakkında şirret olduğuna dair şayialar yayılınca onu vasilikten azletti. Yahya, vasilikle alakası olmamasına rağmen Bıyıklı Hüseyin Ağa'nın vefatı sonrasında terekesine müdahalede bulundu. Ayrıca Yahya, oğlu İsmail ve Sarıca Bölükbaşı Mustafa, Kenan oğlu el-Hac Ahmet, Mehmet, Demirci oğlu Mehmet, Hacı Ali, Hacı Resul ve Hızır ile birlikte yanına aldığı 80 kadar eşkıya ile verasetin intikal ettiği Ayşe ve Mustafa'nın bulunduğu evi bastılar. Burada 13 kese akçe, 2 bin İstanbul kilesi arpa, 1200 kile buğday, 232 koyun, 3 baş katır, 40 baş deve ve evdeki sair eşya ve malları gasp ederek aralarında paylaştılar³⁵³. Bu arada Yahya, bastıkları evde bulunan cariyelerden birini oğlu İsmail'e zorla nikâhlanmış, üç cariyeyi de alıkoymuştu. Bütün bu olanlardan sonra gerek Manisa kadısının mektubu, gerek Mustafa ve müderris Mehmet'in bizzat payitahta giderek

³⁵¹ Ankara ŞS 751, vr.114a (Evâil-i Ca 1095/16-25 Mayıs 1684).

³⁵² Ankara ŞS 751, vr.114b (Evâil-i Ca 1095/16-25 Mayıs 1684).

³⁵³ Sarıca bölükbaşı Mustafa'nın 30-40 eşkıya ile Mehmet'in evini basarak 200 kuruş, 350 kuruş değerinden bir samur kürk, 40 kuruşluk gümüş raht, 30 kuruşluk ihram, 60 kuruş değerinde yağmurluk gasp ettiği hüküm kaydı için bk. A.DVNSŞKT.d., nr.14, h.649 (Evâhîr-i M Sene 1102/25 Ekim-3 Kasım 1690).

Yahya'nın şikâyetlerini anlatmaları üzerine zanlılar mahkemeye davet edilmiş ancak davete icabet etmemişlerdi³⁵⁴.

Kadı ve naiblerin şikâyeti, halktan haksız yere mal ve para alma veya yargılama işlerini usulüne göre yapmamak suretiyle görevi suiistimal etme şeklinde cereyan ediyordu. Örneğin Kastamonu kazası kadılarından Mehmet, ehl-i örf taifesi ile birlikte hareket ederek başıboş kimselere reis olmuştu. Öyle ki kazaya tayin olan diğer kadıları kıskırtmasıyla onlar dahi haksız yere mal ve erzak toplamaya başlamıştı. Yine Kadı Mehmet, arz-ı mahzar adı altında insanlardan iki yüzer, üç yüzer kuruş almıştı. Bununla da yetinmeyip dava başına yirmişer, otuzar kuruş almadıkça davalara bakmıyor ve hükümlerini kudretli kişilerin lehine olacak şekilde veriyordu. Kastamonu kazası sakinlerinden Mehmet ve Ahmet, Mustafa, el-Hac Hüseyin ve sair kişiler bu durumu Divana arzuhallemişlerdi. Bunun üzerine Dergâh-ı mualla çavuşlarından Hasan Çavuş'a verilen emirle Kadı Mehmet'in Samsun Kalesi'ne sürgün edilip orada kalebend olunmasına hükmedilmişti³⁵⁵. Ancak Kadı Mehmet Samsun Kalesi'nden firar ederek Edirne'ye geldi. Burada da kadılar arasına tefrika düşürmek suretiyle fesadına devam etti. Hal bu minval üzereyken, durumdan rahatsız olan kadı taifesinin Dergâh-ı muallaya arzuhal sunmaları üzerine Kadı Mehmet hakkında bu sefer Bozcaada'da kalebend olunması için hüküm yazıldı³⁵⁶.

Yine benzer bir olay Ankara'da yaşandı. Ankara sancağında avarız vergisini toplamaya memur Hidayettullah, Ayaş kazasının avarız vergisini toplamak için Kara Mustafa'yı görevlendirmişti. Kara Mustafa, Ayaş kazasının avarız vergisini tahsil ettikten sonra Ankara'ya doğru hareket etmişti. Bu sırada, daha önce öldürülen meşhur eşkıyalardan Fetvacı'nın adamlarından Akar oğlu Budak Serdengeçti, Kethudayeri oğlu Ali ve Ahmet adlı eşkıyalar Kara Mustafa'ya ve beraberindeki kardeşi ve üç adama saldırarak yanlarındaki akçeyi almış, kendilerini de hapsedmişlerdi. Kırşehir mütesellimi ve yanında bulunan yaklaşık 200 eşkıya bu sırada bölgeye gelmişti. Ankara Kadısı Hacı Ahmet oğlu Azmi, bu eşkıyalar ile birlik olup Kara Mustafa'yı, kardeşini ve üç kişiyi öldürmüşlerdi³⁵⁷.

Viyana Kuşatması sonrası yaşanan uzun savaş yıllarında devletin en önemli gündem maddelerinden biri, dört cephede yürütülen savaş için gerekli olan askeri cepheye

³⁵⁴ A.DVNŞŞKT.d., nr.14, s.158, h.646, 647, 648, 651 ve 658 (Evâhir-i M 1102/25 Ekim-3 Kasım 1690).

³⁵⁵ Kastamonu ŞS 4412, vr.40a (Evâhir-i Ca 1105/17-26 Şubat 1694).

³⁵⁶ A.DVNŞŞKT.d., nr.17, s.252, h.2343 (Evâil-i M 1106/22-31 Ağustos 1694).

³⁵⁷ MD, nr.98, s.18, h.108 (Evâil-i S 1100/25 Kasım-4 Aralık 1688).

sevk etme meselesiydi. Böyle bir durumda devlet görevlileri, asker kaydetmek için Anadolu'nun çeşitli yerlerine gittiklerinde kimi zaman bir başka görevlinin mukavemetiyle karşılaşabiliyordu. Dahası bazı görevliler asker yazılmaması için eşkıyayla birlikte hareket edebiliyordu. Mesela Sakız muhafazası için gerekli askerin temin edilmesi için Dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından Ali, Seferihisar'a düşen 1110 askeri yazmak için gelmişti. Ancak Seferihisar müftüsü ve 11 eşkıya Ali'nin kazada asker yazmasına engel olmuşlardı. Bunun üzerine müftünün görevden azledilip sürgün edilmesi ferman olunmuştu³⁵⁸.

Son olarak Naib Ömer'in karıştığı şekavet olayından bahsedebiliriz. Naib Ömer aslında Hayfa kazası sakinlerinden olmasına rağmen bir şekilde Kastamonu'ya gelmişti. Burada mütesellim, voyvoda gibi kimselerle birlikte hareket ederek reayaya zulmediyordu. Hakkında yapılan şikâyetlerden sonra başka bir yere sürgün edilmiş, fakat mali olarak güçlü olmasından dolayı fermanın yürürlüğe konulmasına engel olmuştu. Naip Ömer daha sonra da icraatlarına hiç ara vermeden devam etmişti. Nitekim Kütahya valisine imdad-ı seferiye namıyla yedi kese akçe toplaması emredilmişken o, Kastamonu Paşasına dayanarak reayadan on yedi kese akçe toplamıştı. Naibin bu tür fena hallerinin iyiden iye artmasıyla reaya başka yerlere göç etme noktasına gelmişti. Bu durumu, kaza ahalisinden birkaç kişi Rumeli Kazaskeri Mevlana Mustafa'ya haber vermişlerdi. Kazaskerin ilamı da merkeze ulaşınca, naibin Kastamonu kazasından nefyedilmesi ancak reayanın başka yere iskânına müsaade edilmemesine dair hüküm yazılmıştı³⁵⁹.

Sonuç olarak, araştırma konusu olan dönem içerisinde eşkıyalık olaylarına en az ehl-i şer'e mensup kişiler katılmıştır. Bu zaten öyle de olması gereken bir durumdu. Zira bu görevliler adaletin tecellisinden sorumlu kimselerdi. Onların bu tür olaylara tevessül etmeleri demek adeta tuzun kokması demektir ki bu bir toplum için olabileceklerin belki de en kötüsüydü. Bu anlamda onların az sayıda şekavet olaylarına karışmaları, Osmanlı Devleti'nde diğer kurumlarda görev alan kişilere nazaran karakterlerini muhafaza etmede daha başarılı olduklarını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda, devletin diğer kurumlarına göre adliye teşkilatının sağlam ve güçlü yapısını hala koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

³⁵⁸ MD, nr.102, s.11, h.67 (Evâil-i Za 1103/15-24 Temmuz 1692). Ayrıca, müftü ile beraber zikredilen 11 eşkıyanın ki isimleri; Hacı Hamid Beşe, Ebubekir Beşe, Hamid Beşe, İmam Hacı Mustafa, Hamzaoglu Hacı Mahmut, Hasan Beşe, Hacı Mustafa oğlu Ahmet, Mustafa oğlu Hacı Mehmet'in Sakız Kalesinde kalebind olunmalarına hüküm için bk. MD, nr.102, s.11, h.68 (Evâil-i Za 1103/15-24 Temmuz 1692).

³⁵⁹ A.DVNSŞKT.d., nr.30, s.24, h.208 (Evâhir-i Ca 1110/25 Aralık 1698-4 Ocak 1699).

2.2. NAMLI EŞKIYA REİSLERİ

2.2.1. Yeğen Osman

Yeğen Osman adlı eşkiya, faaliyetleriyle döneme damgasını vurmuş ve Osmanlı'nın en namlı eşkıyalarından biri olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Yeğen Osman'ın nispeten kısa olan hayat serüveninin son birkaç yıllık kesiti hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olunmasına karşın, hayatının ilk dönemine ait bilgilerin kısıtlı olduğu söylenebilir. Bu bilgilere göre, Yeğen Osman'ın Ilgın'da doğduğu ve Ermeni asıllı olduğuna dair görüşler³⁶⁰ varsa da kuvvetle muhtemel Çorum'un Alaca kazasına bağlı Çöplü Köyü'nde dünyaya gelmiştir³⁶¹. İlk çocukluk yıllarını doğduğu topraklarda geçirdikten sonra babası Baba Paşa'nın vefatı üzerine Ilgın yakınlarındaki Kara Sevinç Köyü'ne dayılarının yanına gitmiştir. Büyük dayısı Sekbanbaşı Deli Veli olup “Yeğen” lakabı buradan mülhemdir. Küçük dayısının adı ise Kara Hasan'dır. Yeğen Osman'ın hangi düzeyde bir eğitim aldığını tam olarak bilemesek de bir eğitim aldığı, Viyana Seferi'ne gitmeden önce evlendiği ve bu bilgilerden yola çıkarak da 1650'li yıllarda doğmuş olduğu söylenebilir³⁶². Akrabaları olarak da Viyana kuşatması sırasında Pirotta (Şehriköy) İbrahim adlı üvey babası³⁶³, bölükbaşı olan Şahin isimli erkek kardeş, bir kız kardeş ve onun oğulları Ahmet ve Küçük Yeğen ile akrabalık derecesi bilinmeyen Seyit Mehmet adlı birinden bahsedilmektedir³⁶⁴.

Yeğen Osman, Viyana Kuşatması sonrası 1685 Macaristan Seferi'ne Serasker Melek İbrahim Paşa'nın bölükbaşı olarak katıldı.³⁶⁵ Macaristan cephesindeki savaşlarda serasker ile birlikte başarılı hizmetlerde bulundu. Ancak Estergon Kalesi'nin alınamaması ve Uyvar'ın da düşman eline geçmesi Melek İbrahim Paşa'nın 3 Aralık 1685'de idam

³⁶⁰ Yeğen Osman'ın Ilgın'da doğduğuna dair bilgi, onun hakkında 2001 yılında müstakil bir çalışma yapan Srdjan Katić tarafından ifade edilmektedir. Yine bu çalışmada, onun Ermeni asıllı olduğunu ise “Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatin Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti” adlı eserin yazarı olan Marsigli'nin hiçbir delil göstermeden ileri sürdüğünden bahsedilmektedir. Srdjan Katić tarafından bu iddianın temelsiz olduğu gayet güzel bir şekilde izah edilmiştir. Bu çalışmada doğum yeri Ilgın olarak ifade edilse de bölgenin etnik yapısı ile ilgili ortaya koyduğu argümanların Alaca için de geçerli olduğu söylenebilir. Srdjan Katić, *Yeğen Osman Pasha*, Belgrad 2001, s. 213.

³⁶¹ Yeğen Osman'ın Çorum'un Alaca köyünde doğduğuna dair bilgiye aslında bir tesadüf sonucu rastlanmaktadır. 1936 yılında, dönemin Çorum valisi tarafından ilin nüfus kütüklerinden yola çıkarak ilde yetişmiş olan şairlerin tespitine dair bir yazı gönderiliyor. İlgili yazıya Alaca kaymakamlığından gönderilen cevapta, Yeğen Osman'ın Alaca'nın Çöplü köyünden olduğu ve babasının Baba Paşa adlı biri olduğu ifade edilmektedir. Yine Yeğen Osman'ın Alacalı olduğuna dair en önemli kanıtlardan biri de bizzat kendisi tarafından yazıldığı tahmin edilen bir şiirde açıkça Çorum'a olan özleminden bahsetmesidir. Bu şiire ekte yer verilmiştir. Osman Karatay, “Tuna Boylarında Alacalı Bir Savaşçı: Yeğen Osman Paşa”, *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, C.1., (23-25 Kasım), Çorum 20007 s.263.

³⁶² Osman Karatay, *a.g.m.*, s.264.

³⁶³ Yeğen Osman öldürüldüğünde üvey babası Mahmut Ağa oğlu İbrahim'de emanet olan para ve mallar ma'rifet-i şer' ile tahsil edilip mübaşirle merkeze gönderildi. MD 98, s.58, h.375 (Evâil-i Ca 1100/21 Şubat-2 Mart 1689).

³⁶⁴ Katić, *a.g.e.*, s.213

³⁶⁵ *Zübde-i Vekayiât*, s.228.

edilmesine neden oldu.³⁶⁶ Bu olaydan sonra Yeğen Osman ile levent ve sekbanlar başsız kalınca Anadolu'ya firar ettiler. Yeğen Osman muhtemelen ilk önce Ilgına geldi³⁶⁷. Ancak burada çok fazla oyalanmadan soluğu bu sıralarda Bolvadin, Bayat, Akşehir ve Kırşehir civarında Yadigaroglu ile birlikte eşkıyalık yapmakta olan dayısı Deli Veli ve kardeşi Şahin Bölükbaşı'nın yanında aldı³⁶⁸. Sonrasında, Mayıs ayının sonlarında Yeğen Osman, Yadigaroglu ve Bozoglan gibi eşkıya reisleriyle birlikte Çankırı'nın kuşatılmasında bulundu. 200 eşkıya ile Çankırı'nın kuşatılma haberi alındığında Cafer Paşa eşkıya ile mücadele için müfettiş olarak tayin edildi. Bu sırada eşkıyanın kaçabileceği yollar ve mahaller bent ve set çekilerek kapatıldı.³⁶⁹ Ayrıca nefir-i amm ilan edilerek, halktan ellerinde bulunan at ve silahlarıyla bu mücadeleye katılmaları istendi. Müfettiş Cafer Paşa'nın bölgeye geldiği haberini alan eşkıya Çankırı, Çerkeş, Kastamonu, Tosya ve İskilip'i yağmaladıktan sonra Yadigaroglu Kırşehir taraflarına, Yeğen Osman ise Ankara'ya doğru kaçtı³⁷⁰. Yapılan takibatta Yeğen Osman 200 eşkıya ile birlikte kaçmayı başarmış, Yadigaroglu ise adamlarıyla birlikte yakalanarak öldürülmüştü³⁷¹. Bu kaçışta Yeğen Osman'ın 35 adamı Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılarak eşkıyalık olaylarını çevreye yaydılar. Bunlara engel olunması için Naim Paşa'nın bölükbaşlarından Türkmen Ahmet ve Hüseyin bölükbaşı 100 atlı adam ile üzerlerine sevk edildi³⁷².

Bu sırada, üç seferberlik bölgesine ayrılmış olan Anadolu'da Bolu ile Diyarbakır bölgesi Müfettiş Halil Paşa'nın yetki alanındaydı. O hem eşkıya teftişine hem de bölgeden asker toplamaya görevlendirilmişti. Bu açıdan levent ve sekban temin edilmesi gerekliydi. İşte böyle bir ortamda Yeğen Osman, muhtemelen kendisine karşı yürütülen takibattan kurtulmak için Müfettiş Halil Paşa'nın kapısına dâhil oldu. Halil Paşa da onun bölükbaşı olması, levent ve sekbanlar üzerindeki etkisini dikkate alarak ondan yararlanmak istemişti. Müfettiş Halil Paşa, zulümleri nedeniyle hakkında yapılan şikâyetler sonucu Avusturya seferine tayin edildiğinde Yeğen Osman sekbanbaşı olarak görev yapmaktaydı³⁷³.

³⁶⁶ Abdulkadir Özcan, "Melek İbrahim Paşa", *TDİVA*, XXI (2000), s. 335-337.

³⁶⁷ Katiç, *a.g.e.*, s. 214-215.

³⁶⁸ A.DVNŞŞKT.d., nr.10, s.3, h.9 (Evaili-i C 1097/25 Nisan-4 Mayıs 1686).

³⁶⁹ Kastamonu ŞS. nr.4409, vr.41b (Evâil-i B 1097/24 Mayıs-2 Haziran 1686).

³⁷⁰ Ankara ŞS, nr.752, vr.198a (10 Ş 1097/2 Temmuz 1686). Yeğen Osman Ankara'daki eşkıyalık faaliyetlerinin birinde Rüstem Ağa adlı birinin evini basıp hizmetkârı Zülkadir'i alıkoyarak üç ay boyunca yanında gezdirmişti. Ankara ŞS, nr.752, vr.104a (17 Za 1097/22 Ekim 1686).

³⁷¹ Ankara ŞS, no 752, vr.195b (1 N 1097/22 Temmuz 1086).

³⁷² Ankara ŞS, nr.752, vr.190a (29 Ş 1097/ 21 Temmuz 1686).

³⁷³ Katiç, *a.g.e.*, s.215; *Silahdar Tarihi*, s.1062.

Avusturya cephesinde alınan mağlubiyetler ve cepheye sevk edilecek askere duyulan ihtiyaç bu sırada eşkıya ile yapılan mücadelede elde edilen kısmi başarının yeterli görülmesi sonucunu doğurdu. Divanda yapılan yoğun tartışmalar sonunda Yeğen Osman, "bahadırılık ile şöhret-yâb olmuştur. Küffâr ile dahi kemâl mertebe ceng ü peygâr ider," denilerek, toplayabildiği kadar levent ve sekban ile sefere katılması koşuluyla affedildi. Kendisine beş yüz adamla sefere katılması şartıyla Afyonkarahisar sancakbeyliği verildi. Yeğen Osman, sancakbeyi olarak sefere davet edilmiş olmasına rağmen asıl maksadı tam olarak anlayamamış olacak ki sefere gidip gitmemekte tereddüt yaşadı. Bu yüzden sefer hazırlıklarını ağırdan aldı. Onun bu şekilde davranması üzerine ikinci defa sefere katılması için davet gönderildi. O da bu davete karşılık olarak kendisine sancakbeyliği ile birlikte "serçeşmelik" makamının verilmesini talep etti. Merkez de Anadolu'daki bütün levent ve sekbanları toplayarak sefere katılması koşuluyla isteğinin kabul edildiğini bildirdi³⁷⁴.

Yeğen Osman, isteklerinin kabul edilmesi üzerine topladığı dört bin levent eşkıyası ile birlikte Üsküdar'a doğru yola koyuldu. Üsküdar'a yaklaştığında Meskenler Sementi'nde kendisinin ve adamlarının ikamet etmeleri için elli çerge³⁷⁵ ve altmış çadır hazır edildi. Yeğen Osman ve adamları 24 Haziran 1687'de büyük bir tantana ile Üsküdar'da kendisi için hazırlanan yere kondu. Sonra yanına aldığı seksen nefer adam ile birlikte kaymakam paşa ile görüşmek için karşıya geçti. Kaymakam paşa, Yeğen Osman'a birkaç defa davet olunmasına rağmen sefere katılmamasının sebebini sorduğunda, o da "fermana itâ'at itdük ancak levend perâkende olmağla cem'idinceye değin tehire bâ'is oldu" şeklinde cevap vermişti. Yeğen Osman'ın vermiş olduğu bu cevap üstüne kendisine ve yanında bulunanlara birer kaftan verilerek hiç vakit kaybetmeden Rumeli'de bulunan orduya yetişmeleri tembih edildi. Yeğen Osman vakit kaybetmeden Üsküdar'a dönüp adamlarına Rumeli'ye hareket edilmek üzere hazırlıklara başlanmasını söyledi. Lakin leventler bu isteğe karşılık olarak, kendilerine peşin altışar aylık ulufe ve yüzer kuruş bahşiş verilmesini, aksi takdirde bulundukları yeri terk etmeyeceklerini söylediler. Yeğen Osman bu sözleri duyar duymaz hiddetlenerek, "size Anadolu'da bu denli mal aldırırım yetişmez mi? Mücâdeleyi kon yohsa mızrağım hakkı için cümlelerinizi kılıçdan geçiririm."

³⁷⁴ *Zübde-i Vekayât*, s. 228-229. (25 N 1096/ 15 Ağustos 1686). Ancak bu tayin olayından oldukça rahatsız olanlar vardı ki onlardan biri de *Vâkı'ât-ı Rûz-merre* yazarı Üsküdarî duygularını şöyle ifade etmişti. "Ahvâl-i âlem böyle iken cem'iyet-i sarıca ve sekbân olan Yeğen Osmân Paşa nâm şakîye iltifât u râğbeti zâtından gayrı ahvâl-i âlemin herc ü mercine bâ'is oldu." *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, s. 42; *Silahdar Tarihi*, s.1062.

³⁷⁵ Bir tür göçebe çadırı

diyerek sert tepki gösterdi³⁷⁶. Tartışmanın büyümesi üzerine iki taraf kılıçlarına sarılmışken Yeğen Osman'ın dayısı Deli Veli, kethüdası Kara Mustafa, Gebeş Hacı ve Bozoğlan gibi levent ileri gelenlerinin araya girmesiyle leventlere adam başı seksen kuruş verilmesinde anlaşıldı. Ücret meselesi hallolduktan sonra Yeğen Osman'ın adamları 29 Haziran 1687 günü kendileri için tahsis edilen kırk mavna³⁷⁷ ile Kâğıthane'ye geçtiler. Yeğen Osman'a ise üç gün sonra Eyüp'te Valide Sultan Bahçesi'nde padişahın huzurunda icra edilen geçit töreninde hilat giydirildi.³⁷⁸

Ağustos ayı ortalarında Serdar-ı ekrem Süleyman Paşa'nın otağında yapılan istişarede Serasker Vezir Büyük Cafer Paşa komutasında Eğri seferine karar verildi. Bunun için bir miktar yeniçeri ve sipahi bölükleri ile Serçeşme Yeğen Osman komutasındaki üç bin sekban ve sarıcaya ikişer günlük zahire verilerek harekete geçmeleri istendi. Ordu Varadin Köprüsü'nden Segedin Sahrasına kondu. Ancak bu sırada başlayan yoğun yağmur yağışı aralıksız iki gün boyunca devam etmişti. Bu da askerlerin, atların ve erzakın su içinde kalmasına sebep oldu. Bundan dolayı da askerin morali bozulmuş, levent ve sekban ile yeniçeriler arasında zahire tartışması baş göstermiş ve orduda firarlar yaşanmaya başlamıştı³⁷⁹.

Sekban ve sarıcalar ile kul taifesi, aralarında yaşanan bu tartışmayı Yeğen Osman'ın yanına gelerek anlattılar. Yapılan konuşmalar neticesinde Sancak-ı Şerif altında veziriazam gelmedikçe Eğri seferine katılmama hususunda anlaşıldı. Vezir Cafer Paşa engel olmak istediye de asker, "bizim kendi ile şer'î da'vamız vardır ve Sancağ-ı şerifi ve mührü isteriz," diyerek hiçbir teklifi kabul etmediler. Veziriazam Süleyman Paşa tarafından bu olay haber alınınca, onların köprüden geçmelerine mani olmak için köprü'nün halatlarını kestirip adamlar gönderdi. Ancak sekban ve sarıcalar köprüde güvenliği sağlamaya çalışan askerleri kurşuna tutup köprüyü geçerek Halep Beylerbeyi Vezir Siyavuş Paşa'nın yanına geldiler. Veziriazam Süleyman Paşa ise çoktan Tuna Nehri üzerinden Belgrat'a kaçmıştı³⁸⁰.

Tüm bunlar yaşandığı sırada Yeğen Osman ordunun başında kalan bey ve paşalarla Süleyman Paşa'nın otağında toplanıp orduda dellallar ile nida verdirip hiç

³⁷⁶ *Silahdar Tarihi*, s. 1065.

³⁷⁷ Osmanlı donanmasında kullanılan iki katlı kürekle çekilen bir tür savaş gemisi.

³⁷⁸ Bu olay hemen kaymakam paşaya bildirilmiş, o da vaziyeti padişaha arz etmişti. Leventlere verilecek ücretin toplamı üç yüz yirmi bin kuruştı. Bu meblağ hazinede para olmaması nedeniyle bir kısmı yetim malı olarak bedestende muhafaza edilen üç yüz kese zorla alınarak, diğer kısmı da cami ve mescitlerin nakit paralarına el konularak temin edilebildi. *Silahdar Tarihi*, s. 1066-1067

³⁷⁹ *Zübde-i Vekayiât*, s. 232-233.

³⁸⁰ *Zübde-i Vekayiât*, s. 233-234; *Silahdar Tarihi*, s. 1072-1073

kimsenin bulunduğu yeri terk etmemesini sağladı. Bu sırada kul taifesi her ne kadar kısa bir süre önce sekban ve sarıcalarla karşı karşıya gelmişlerse de Süleyman Paşa'dan mührün alınması konusunda ittifak ettiler. Çünkü onlar da beş kıst (on beş aylık) ulufelerini alamadıkları için veziriazama karşı sitemliyidiler. Askerlerin kendi aralarında yaptığı istişarede, Halep Valisi Siyavuş Paşa'nın Süleyman Paşa yerine tayin edilmesi karar verildi. Yeğen Osman'ın da içinde bulunduğu bir heyet Siyavuş Paşa'yı davet etmek için görevlendirildi. Sonrasında da Siyavuş Paşa'nın veziriazam olarak tayin edilmesine dair mahzar merkeze gönderildi. 23 Eylül 1687 tarihinde Sancak-ı Şerif ve veziriazamlık mührü Siyavuş Paşa'ya, Belgrat'ın beri yakasına geçirilmemek şartıyla verildi. Sonrasında ordu içinde bazı görev değişiklikleri yapıldı. Bu kapsamda Veziriazam Siyavuş Paşa tarafından Yeğen Osman Bey'e de samur bir post hediye edildi³⁸¹.

Zorbalar, Siyavuş Paşa'nın veziriazam olmasından tatmin olmadılar. Asıl gayeleri padişahı tahtan indirmek olduğundan Belgrat'ta durmayıp İstanbul'a doğru harekete geçtiler. Yeğen Osman, levent ve sekbanlarıyla birlikte Edirne'de kalınmasına taraftardı. Lakin yeniçeri ve sipahi zorbaları bu duruma karşı çıktılar. Yaşanan ihtilaf nedeniyle iki taraf arasında çatışma çıkması an meselesiydi. Siyavuş Paşa da bu sırada leventlerin yanında saf tutar gibiydi ve İstanbul'a gidilmemesinden yanaydı. Ancak vezirin yanındaki bazı devlet ricali levent ile kul taifesi arasında yaşanan bu çekişmede kul taifesi tarafında olmasını telkin ettiler. Siyavuş Paşa da bu gergin ortamda Yeğen Osman ve levent taifesinin gönlünü alarak onları İstanbul'a gelmeleri konusunda ikna etti³⁸².

Ordu, Ekim ayı ortalarında Şarköy'e (Tekirdağ) vardığında, padişahın bulundukları yerde kışlamaları ve talep edilen on beş aylık maaşlarının verileceği hatta gerekirse oğlu Mustafa'yı dahi feda edebileceğine dair hatt-ı hümayun ulaşmışsa da dikkate alınmadı. IV. Mehmet tarafından bu esnada gizlice Yeğen Osman'a bin altın ile birlikte başka bir hattı hümayun gönderildi ki bu devletin içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından oldukça ibretlikti. Zira padişah bu hatt-ı hümayunda kendisine, hakkında ölüm fermanı verilmişken affedilip sancakbeyliği verildiği, şimdi de bu isyanı engellemesi halinde hizmetinin karşılığı olarak kendisine vezirlik makamı ve kızı Hatice Sultan ile evlendirme vaadinde bulundu³⁸³. Bu Osmanlı Tarihi'nde o güne kadar görülmüş

³⁸¹ *Zübde-i Vekayiât*, s. 234-237; *Silahdar Tarihi*, s. 1074-1075

³⁸² *Zübde-i Vekayiât*, s. 251-252 (19 Z 1098/26 Ekim 1687).

³⁸³ “Anadolu'da isyân bayrağın kaldırıp memleketi harâb ve katline fetvâ virilmiş iken, cerâyimin afv idüp, tuğ sancak ihsânım ile iltifâtıma mazhar oldın. Kulluk idüp, bu eşkıyâ tedârükün görüp bi-eyyî vechin-kân Edirne'de kışladup berü geçmemeleri bâbında men'ine sa'y eylesesin. Bu hizmeti senden bilürüm mukâbelesinde vezâret ile kızım Hatice Sultân'ı tevzîc iderim” diye, vaatle bulunmuştu *Silahdar Tarihi*, s.1080.

bir şey değildi. Evet, devletin eşkıya ile anlaştığı ve ona bazı makamlar verdiği vakiydi. Ancak devletin bir isyan hareketini bastırmak için eşkıya liderinden medet umar hale gelmesi, ona yürütmenin en üst makamlarından biri olan vezirlik makamını teklif etmesi ve hele kızını vermeyi vadetmesi devletin içine düştüğü durumu göstermesi bakımından oldukça hazin bir durumdu.

Yeniçeri ve sipahiler asıl maksatlarına doğru adım adım ilerliyorlardı. Bazı devlet adamları bu ilerleyişin sultanı tahtan indirmek maksatlı olduğunu padişaha bildirmişlerse de o, takdirin önüne geçilemeyeceğini ifade edip tevekkül ederek akıbetini bekledi. Gerçi onun elinden daha fazlasının gelmesi de pek mümkün değildi. Zira tüm kul taifesi neredeyse bütünüyle padişahı tahtan indirmek için birleşmişti³⁸⁴. Tüm bunlar yaşanırken Yeğen Osman biraz da kendi akıbetini kestiremediği için İstanbul surlarından içeri girmeyip levent birlikleri ile şehrin dışında Davutpaşa Sahrasındaki otağında beklemekteydi³⁸⁵.

İstanbul'da yaşanan kargaşada yeniçeri ve sipahi başta olmak üzere diğer ocaklıların cülüs bahanesiyle tekrar ayaklandığı günlerde Serçeşme Yeğen Osman olaylara karışmadı. Bunun mükâfatı olarak kendisine, isteği üzerine Rumeli Eyaleti verilip Belgrat savunmasına tayin edildi³⁸⁶. Yeğen Osman, beylerbeyi olarak geçirdiği dört aylık süre içerisinde, emrindeki levent ve sekbanların ihtiyacını karşılamak için gittiği yerlerde Müslüman ve gayr-i müslim halktan sefer bahanesiyle haksız yere mal ve para alarak zulmediyor, karşı çıkanları ise öldürtmekten çekinmiyordu. Hatta Yeğen Osman'ın gazabından Kosova'da bulunduğu sırada görüştüğü Patrik III. Arseniye Tsrojevic de nasibini almış, kendisinden yüklü miktarda para alındıktan sonra Graçanitsa Manastırı yıkılıp dağıtılmıştı. Sonrasında da Üsküp'e geçerek, burada hakkında şüpheli haberler alınan Katolik piskopos üzerine gitmek istediye de o şüpheleri haklı çıkarırcasına çoktan kaçmıştı bile. Yeğen Osman bunun acısını şehirdeki Katolik halktan yüksek miktarda para alarak çıkardı. Kendisi Üsküp'teyken adamları Makedonya'nın her yerinde para toplamaya devam etti. Adamlarının etrafa saldırdığı korku öylesine büyüktü ki Selanik Yahudileri 200 bin akçeyi onlar bölgeye gelmeden önce göndermişlerdi³⁸⁷.

³⁸⁴ *Zübde-i Vekayiât*, s. 252 (19 Z 1098/26 Ekim 1687).

³⁸⁵ *Zübde-i Vekayiât*, s. 265; *Raşid Tarihi*, C.I. s.326; Hatta Silahdar onun İstanbul'a girmek istememesi hakkında şunları söylemektedir. "Sağlığımda ayağımla demür kafese girmem" deyü, altı yüz mikdâr nekebat ve sekbân u saruca ile Çırpıcı çayırında kalmış idi." *Silahdar Tarihi*, s. 1096.

³⁸⁶ *Zübde-i Vekayiât*, s. 270; *Silahdar Tarihi*, s. 1096. 19 M. 1099/ 25 Kasım 1687.

³⁸⁷ Katiç, *a.g.e.*, s. 218; Karatay, *a.g.m.*, s. 269.

Yeğen Osman ile ilgili şikâyetler merkeze iletilmesine karşın hakkında herhangi bir işlem yapılmadı. Aksine 19 Mart 1688’de veziriazam sarayında yapılan toplantıda, ittifakla İstanbul’daki nazik vaziyet nedeniyle veziriazamın burada kalmasının daha münasip olduğuna karar verildi. Bunun üzerine, Rumeli beylerbeyi olan Yeğen Osman, Halep Eyaleti ile vezirlik makamı verilerek Macaristan serdarlığına atandı. Kendisine ayrıca bir murassa kabza şimşir, seraseli kürk ve hatt-ı hümayun ile on bir oda yeniçeri gönderildi. Boşalan Rumeli Eyaleti ise dayısı Deli Veli’ye tevcih olundu³⁸⁸.

Yeğen Osman, vezir rütbesiyle serdar olur olmaz Anadolu’da bulunan adamlarına makam ihsan etmeye başladı. Kethüdası Kara Mustafa Paşa’ya Karman Eyaleti’ni tevcih etti³⁸⁹. Yanındakilerinin tahrikiyle başına buyruk hareket ederek devlet işleyişinde usul erkân gözetmeden hareket ediyordu. Öyle ki, “Ben şimdiden sonra sâhib-i hurûcum da’vâsına yapışup, etrâf u eknâfa Celâlî-veş salgunlar salup, âlemi harâb idüp, yanında olan sekbân saruca makûlesine sancak-ı ze’âmet ve tîmâr arz eyledikçe, müsâ’ade olunup tek hemân bir iş görülsün” diyerek, haddi aşan ifadeler kullanmaktan geri durmamıştı³⁹⁰.

Yeğen Osman’ın giderek artan ve pervasızlık boyutuna varan tavırları devlet erkânını, bu meselenin halli için derin düşüncelere gark etmişti. Hatta dönemin bir Dubrovnik kaynağı; “Şimdi kimse devletin düşmanlarıyla ilgilenmiyor, herkes Yeğen’e karşı hazırlanıyor.” diyerek, devletin öncelikli meselesinin Yeğen Osman olduğunu dile getiriyordu³⁹¹. Devletin onu, emrinde binlerce levent ve sekban eşkıyası varken ortadan kaldırması güçtü. Yeğen Osman ise Anadolu’da Veziriazam İsmail Paşa’dan kaçan levent sekbanlar ile birlikte yaklaşık on bin kişilik bir kuvvetin tahrikiyle daha da ileri gitmeye başladı. Ya veziriazamının bizzat sefere katılmasını ya da mühür-ü hümayun ile birlikte sancak-ı şerif gönderilmesinin yanı sıra Anadolu’dan levent ve sekban toplaması için kethüdası Kara Mustafa’yı Karaman Eyaleti’ne tayin ettiğine dair arz gönderdi. Kendisi de Üsküp’ten ayrılarak Sofya’ya geçti. Bu son hareket bardağı taşırdı ve Yeğen Osman meselesinin acilen görüşülmesi için veziriazamın sarayında toplantı yapılmasına neden oldu. İstişareye katılanlar arasında Yeğen Osman meselesine, yanında bulunan çok sayıdaki levent ve sekban dikkate alınarak temkinli olunması gerektiğini söyleyenler

³⁸⁸ *Silahdar Tarihi*, s. 1146; *Zübde-i Vekayiât*, s. 283.

³⁸⁹ Veziriazam, Kara Mustafa’yı huzuruna getirip sefere gitmek koşuluyla Karaman veya Bosna eyaletini kendisine teklif etti. Ancak o, Yeğen Osman tarafından kendisine Karaman eyaleti verildiğini ve Anadolu’dan levent ve sekban-sarıca toplayıp sefere götürmek üzere tayin olunduğunu söyleyerek veziriazamın emrine karşı geldi. Veziriazam bu duruma oldukça sinirlendi ve derhal onun, görevliler tarafından yakalanıp çavuşbaşına teslim edilmesini emretti. Sonrasında da Kara Mustafa “Kapıarasına” hapsedilip eşyalarına mirî için el konuldu. İstanbul kapıları kapatılıp diğer eşkıyalar da hapsedildi. *Zübde-i Vekayiât*, s. 287; *Silahdar Tarihi*, s. 1150.

³⁹⁰ *Silahdar Tarihi*, s. 1150.

³⁹¹ Karatay, a.g.m., s. 270.

vardı. Ancak başta Sadrazam İsmail Paşa ve bazı devlet ricali, meselenin nefir-i amm yoluyla halledilmesi görüşündeydi. Netice olarak Debbağzade Mehmet Efendi'den alınan fetva ile nefir-i amm ilan edildi. Böylece Yeğen Osman serdarlıktan azledilerek Bosna eyaletine, dayısı Deli Veli de Hersek Sancağına tayin olundu. Belgrat muhafazasında olan Hazinekar Hasan Paşa da Macaristan serdarlığına atandı³⁹².

Bir taraftan Yeğen Osman'a, yanındaki askerlerle hemen Bosna Eyaleti'ne gitmesi için hatt-ı hümayun gönderilirken, diğer taraftan da Yeğen Osman ve dayısı Deli Veli'nin mansıplarına gitmemeleri halinde haklarında nefir-i amm çıkarıldığı fermanı Rumeli'nin otuzdan fazla yerine gönderilmişti. Edirne'de bulunan Vezir Şahin Paşa'ya Erzurum Eyaleti verilerek nefir-i amm serdarı olarak atandı. Yine İstanbul'da askerî ve idari kadrolara eşkıyanın Anadolu'ya geçmemesi için ve özellikle sahil hattındakilere dikkatli olmaları emredildi³⁹³.

Rumeli'de Yeğen Osman, Anadolu'da ise Gedik Mehmet reisliğinde levent ve sekban eşkıyalığı ile mücadelenin en yoğun yaşandığı bir safhada payitahttaki saray oyunları olayların seyrini değiştirdi. Veziriazam İsmail Paşa hakkında bazı şayialar yayılmaya başladı. Zira vezarete geldiği ilk andan itibaren bir hizip ondan rahatsız olmuştu³⁹⁴. Nihayet bu hizip 27 Nisan 1688 Perşembe günü Rumeli Kazaskeri İmam Mehmet Efendi'yi de kendi emellerine alet edip yanlarına aldıkları birkaç kişi ile padişahın huzuruna çıktılar. Burada sefer için asker ihtiyacının olduğu bir dönemde, askerlerin eşkıya ile mücadelesi bahane edilerek kardeş kanı akıtılmamasını telkin ederek İsmail Paşa'nın azlini istediler. Birkaç gün sonra da 2 Mayıs'ta vezaret Mustafa Paşa'ya verildi. Sonrasında da nefir-i amm kaldırılarak Yeğen Osman Belgrat muhafazası şartıyla tekrar serasker olarak tayin edildi. "Kapıarasında" hapis olan Yeğen Osman'ın kethüdası Kara Mustafa serbest bırakılıp eşyaları kendisine iade edilerek Silistre Sancağı verildi³⁹⁵.

Ne var ki Yeğen Osman, daha kendisine Bosna Eyaleti verildiğinde görev yeri olan Bosna'ya gitmeyerek Belgrat'a doğru hareket etmişti. Bu sırada Belgrat'a Hazinekar Hasan Paşa'ya seraskerlik fermanı ve hilatını götürmekte olan Kapıcılar Kethüdası Hasan Ağa'nın yolu Yeğen Osman tarafından kesildi. Ferman ve hilata el konulup kendisi de

³⁹² *Zübde-i Vekayiât*, s. 283; *Silahdar Tarihi*, s. 1150-1051.

³⁹³ *Silahdar Tarihi*, s. 1151-1152.

³⁹⁴ Bunların başını hacc-i padişah Arapzade Abdulvehhap, Şeyhülislam Debbağzade Mehmet Efendi ve Darüssaade Ağası Mustafa Ağa çekmekteydi. Bunlar İsmail Paşa'nın eşkıyaya karşı başarılı olmasından rahatsız olmuşlardı. Çünkü kendilerinin onun aleyhinde olduğunu biliyorlardı. Bu yüzden İsmail Paşa'dan önce davranıp onu azlettirmenin yollarını aradılar.

³⁹⁵ *Zübde-i Vekayiât*, s. 288-289; *Silahdar Tarihi*, s. 1154-1059. *Silahdar Tarihi*'nde Kara Mustafa, Niğbolu Sancağına tevcih olundu diye belirtilmiştir.

alıkonuldu. Sonrasında da Hasan Paşa'yı ortadan kaldırmak için dayısı Deli Veli ile yaklaşık 12 bin levat ve sekbanla yola koyuldu. Vezir Hasan Paşa henüz Belgrat'a gelmiş ve otağını kurmuştu. O, emredildiği üzere Yeğen Osman üzerine yapılacak harekâtın hazırlıklarına henüz başlamıştı ki Veziriazam İsmail Paşa'nın azledildiği ve nefir-i amm birliklerinin dağıtılması haberi geldi. Ancak o, Yeğen Osman'ın densizlik ederek serdarlık makamını kendisinden aldığı ileri sürerek nefir-i amm askerini dağıtmak istemedi. Bu haber İstanbul'a ulaştığında, kendisine bu işten vazgeçmesi için tehdit dolu bir hatt-ı hümayun gönderildi. O da çaresizce gerisin geriye Belgrat'a dönmek zorunda kaldı. Aslında bu paşanın sonu demektir. Zira Belgrat ve çevresi Yeğen Osman ve adamlarıyla doluydu. Bu sırada Yeğen Osman da Belgrat'a dört saatlik mesafedeydi³⁹⁶.

Yeğen Osman Belgrat'a doğru yol alırken evvelce gönderdiği mektup Belgrat'a ulaştı. Zira orada bulunanların kendisine biat edip etmeyeceklerini önceden öğrenip ona göre bir yol izlemek istemişti. Nitekim Belgrat'ın ileri gelenleri Vezir Hasan Paşa'ya karşı mesafeli olduklarından Yeğen Osman'ın yanında olacakları söylediler. Tüm bu olanlardan henüz haberi olan Vezir Hasan Paşa da hemen harekete geçip orada bulunan paşaları, ayanı ve yeniçeri ocağı zabıtlarını otağına davet etti. Yeğen Osman'ın seraskerlik iddiasıyla Belgrat'a geldiğini, bu konuda kendisine mutlak olarak itaat ettiklerinden emin olabilmek için orada bulunanlardan tek tek Mushaf-ı şerife el basarak yemin etmelerini istedi. Ancak ertesi gün Yeğen Osman'ın adamlarının ocaktakilerle görüştüğü haberi üzerine Vezir Hasan Paşa tekrar herkesi otağında toplayarak herkese yeniden yemin ettirdi. Vezir Hasan Paşa, otağında aldığı onca yeminlere rağmen ayanın ve askerlerin Yeğen Osman'a meyilli olduklarını ve kendisine desteklemeyeceğini anlayınca otağındaki eşyaları gemilere yükleterek Tuna'ya yolladı. Kendisi de çaresizce Zağarcıbaşı'nın çadırına sığındı. Adamlarının çoğu da bir yerlere saklanmıştı. Yeğen Osman bir süre sonra başında mücevher sorguç, yanında birkaç bin silahlı adam ile mağrur bir şekilde meydana doğru gelip otağa kondu. Vezir Hasan Paşa'ya bir şey yapmadı ve ona Vidin Seferi için derhal yola çıkmasını emretti. Kendisi ise Belgrat'ta kalarak yanındakilerle etrafta var olanları yağmalayıp bölgeyi kontrol altına aldı³⁹⁷.

Yeğen Osman Belgrat'a gelip Hasan Paşa'yı saf dışı bıraktıktan sonra durumu resmîyete kavuşturmak için tekrar serdar olarak atanmak istediğini bir mazharla merkeze ilettil. Bu mazhar 10 Mayıs 1688'de merkeze ulaştığında devlet erkânı veziriazam

³⁹⁶ *Zübde-i Vekayiât*, s. 294; *Silahdar Tarihi*, s. 1159.

³⁹⁷ *Zübde-i Vekayiât*, s. 294-296.

sarayında toplandı. Devlet Avusturya birliklerinin Belgrat'a ilerlediği yönündeki haberleri de dikkate alarak, "... egerçi Osman Paşa Celâlî'dir nihâyet nâm şân sâhibi olup, düşmen içinde şöhrat ü şân virmişdir, şimdilik mazarratını def' için serdâr olması ma'kul ..." görülerek, isteği üzerine kendisine Halep eyaleti verilerek serdarlık hatt-ı hümayunu ile kılıç ve kürk gönderildi³⁹⁸.

Yeğen Osman'ın yeniden serdar olarak atandığı günlerde Avusturya birlikleri Belgrat'a doğru ilerlemekteydiler. Osmanlı Devleti ise savaşı sulh yoluyla bitirebilme imkânının olup olmadığını araştırmak üzere bir elçinin Viyana'ya gönderilmesine karar vermişti. Aslında Avusturya da Fransa ile savaş halinde olduğundan Osmanlı ile yapılacak bir anlaşma onların da işine gelebilirdi. Bunun için taht değişikliği bahane edilerek II. Süleyman'ın cülûsunu tebliği etmek için Zülfikar Efendi elçi olarak tayin edildi³⁹⁹.

Avusturya ordusu Maximilian Emanuel komutasında Belgrat'ı kuşatma hazırlıklarına hız vermişlerdi. (Bu sırada imparator I. Leopold, Yeğen Osman'a elçi ile bir mektup göndererek kendisine Eflak'ı vermeyi ve Osmanlıları terk edip onların tarafına geçmeyi teklif etti.) Ancak o, Bosna'nın ve Slovenya'nın tamamını talep ettiği için anlaşma sağlanamadı. Bu görüşmeden birkaç gün sonra, Ağustos başında Avusturya birliklerinin Sava Nehrini geçmeleri Yeğen Osman ile bir tür anlaşma yapıldığını düşündürmektedir. Bu sırada pek çok yerde çıkan Sırp ve Bulgar ayaklanmaları, Belgrat savunması için Yeğen Osman'ın talep ettiği yardımın İstanbul'dan ulaşmaması da Belgrat'ın kuşatılmasında etkili oldu⁴⁰⁰. Yeğen Osman da bu gelişmeler üzerine Belgrat Kalesi'ne 1700 asker ile birlikte Öküzöldüren Ahmet Paşa'yı muhafız olarak bırakıp Niş'e geçti. Bu sırada Tuna'dan Niş'e varıncaya kadar yol üzerindeki palanka, köy ve nahiyeleri tahliye edip Niş'e kadar sürdü⁴⁰¹.

Elçi Zülfikar Paşa, Yagodin'de Yeğen Osman Paşa ile görüştüğünde ona geri çekilmemesini, çevreden asker, erzak ve mühimmat tedarikine girişmesini tavsiye etmişti. Ancak Yeğen Osman bunu pek dikkate almadan Viyana'ya gidecek elçilik heyetini Niş'e götürdü. Burada elçilik heyetinin güvenli bir şekilde yol almalarını sağlamak ve pasaport işlemleri için komutan Maximilian Emanuel'e 22 Ağustos 1688'de bir mektup gönderdi.

³⁹⁸ *Silahdar Tarihi*, s. 1160; *Zübde-i Vekayiât*, s. 296.

³⁹⁹ Songül Çolak, "Macaristan Serdârlığında Bir Eşkîya: Yeğen Osman Paşa", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, Samsun 2009, s. 127-129.

⁴⁰⁰ Katiç, *a.g.e.*, s.; Karatay, *a.g.m.*, s. 271-272

⁴⁰¹ *Zübde-i Vekayiât*, s. 303. Elçi Zülfikar Paşa Belgrat'ın kuşatıldığı haberini Yeğen Osman'ın ağası tarafından haber alınca, "hayattan ayrılmış cesed gibi kuryu kaldık." diyerek, derin üzüntülerini ifade etmişti. Çolak, *a.g.e.*, s. 128.

Yeğen Osman aynı tarihte mevcut durumu bildiren bir mektubu sadrazama göndermişti. Bu mektup vesilesiyle Niş’e çekiliş sebebini izah etme fırsatı bulmuş, gerekçe olarak “.... lakin baz’ı zuhur eden usret sebebiyle ...” diyerek ifade etmişse de bu engelin ne olduğuna dair herhangi bir açıklama getirmemiştir. Aynı tarihte Zülfikar Paşa da sadrazama bir mektup göndermiş, ancak o da Niş’e çekilmenin sebebini açıklamamıştır⁴⁰².

Belgrat dört haftalık kuşatmadan sonra 8 Eylül 1688’de düştüğü sırada II. Süleyman ordu ile Davutpaşa Sahrasında bulunuyordu. Sonrasında ordu Küçükçekmece’den yola çıkıp Çorlu’ya vardığında Belgrat’ın düştüğü haberi Yeğen Osman tarafından bir mektupla bildirildi. Aynı gün Kemankeş Ahmet Paşa’ya Rumeli Eyaleti verilerek ordu serdarlığına atandı. Ancak Yeğen Osman ile Kemankeş Ahmet Paşa arasında Anadolu’da eşkiya teftişi zamanından kalma bir düşmanlık vardı. Nitekim Yeğen Osman Paşa kendisini Niş’e birkaç defa davet etmesine rağmen cevap alamayınca Kemankeş Ahmet Paşa’nın üzerine yürüdü. O da çareyi kaçmakta buldu. Devlet bu sorunu daha fazla büyütmeden halletmek için Kemankeş Ahmet Paşa’ya bir hediye ve hatt-ı hümayunla Vidin ile Drina arasını savunma görevini verdi. Yeğen Osman ise Rumeli’nin tek hâkimi olma konumunu elinde tutup dayısı Deli Veli’yi tekrardan Rumeli Eyaletine tevcih ettirmeye muvaffak oldu⁴⁰³.

Belgrat hezimetine rağmen Yeğen Osman’ın kusuru Devlet tarafından görmezden gelinmişti. Ancak o, Kemankeş Ahmet Paşa’nın hâlâ bölgede olmasından hoşnut olmadı. Öyle ki padişahın gönderdiği hediyeleri “ Bunu sana kim verdiyse götür teslim eyle şer’ ile da’vam var Âsitane’ye giderim...” diyerek reddetmişti. Yanında bulunanlar onu teskin ederek hediyeleri kabul etmesini sağladılar. Bunun üzerine padişahın emri üzere bulunduğu yerleri koruyacağını söylediye de “aba altından sopa gösterircesine” Kasım’da şer’ ile davasını görmek için Asitane’ye geleceğini sadrazama söylemekten de geri durmadı⁴⁰⁴.

Yeğen Osman bu şekilde davranarak Belgrat hezimetinin sorumluluğunu “Yavuz hırsız sahibini haksız çıkarır” misali üzerinden atmaya çalışıyordu. Oysaki Belgrat’ın kaybedilmesi aslında savaşın seyrini de değiştiren oldukça kritik bir gelişmeydi. Bunun için Yeğen Osman’ın Belgrat’ı mukavemet göstermeden terk etmesi hafife alınabilecek

⁴⁰² Bunda Zülfikar Paşa’nın Yeğen Osman’ın yanında olmasının etkisi olmalıdır. Zira Zülfikar Paşa Yeğen Osman hakkında hiçbir sözün kar etmemesini, cansız bir varlığa sözün tesir etmeyeceğine benzeterek onun kalbinin asilik ve sefil duygularla karardığını söylemektedir. Çolak, *a.g.m.*, s.129-130.

⁴⁰³ *Silahdar Tarihi*, s. 1164-1165.

⁴⁰⁴ *Silahdar Tarihi*, s. 1199-1200; *Zübde-i Vekayât*, s. 305.

bir olay değildi. Zira Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana Kuşatmasında başarısız olunca bunun bedeli olarak idamı kendisine bildirildiğinde hiç itiraz etmeden tevekküle ile karşılaşmıştı. Ancak Yeğen Osman, hiç bir şekilde bu mağlubiyetin suçunu üzerine almadan pervasızca davranarak karşılık vermişti. Olay bu açıdan değerlendirildiğinde, devlet terbiyesi olarak bir makama gelenler ile bu terbiyeden geçmeyenlerin sorumluluklarının gereğini yapma noktasındaki tavırları oldukça düşündürücüdür. Ne yazık ki Devlet yönetimi, içinde bulunduğu durum karşısında bu muvazeneyi gözetecek konumda olmadığından Yeğen Osman'ın şekavetlerini sineye çekmek zorunda kalmıştı.

Yeğen Osman, kış iyice bastırmadan padişaha vadettiği gibi Niş çevresindeki Sırp isyanlarını bastırıp 150 civarında Sırp köyünü yakıp yıktı. Bu isyanların bastırılmasında Arnavut beylerin katkıları oldu. Yeğen Osman, Bulgaristan'dan Bosna'ya kadar olan bölgenin güvenliğini onlara emanet etti. Sonrasında da Niş'i kuşatmaya gelen Avusturya kuvvetlerine karşı az sayıdaki kuvvetle başarılı bir savunma yaparak onları geri püskürttü. Kışın gelmesiyle de iki taraf cephe gerisindeki kışlaklara çekildi. Yeğen Osman ise yeni bir seferin hazırlıkları için birliklerini alarak Sofya'ya geçti⁴⁰⁵.

Yeğen Osman Sofya'ya geçtiğinde, gelecek sene yapılacak sefere elinde yeterli kuvvet olmadığını söyleyerek asker toplamak için Anadolu'ya geçiş izni istedi. Bu istek devlet yönetimini tedirgin etti. Onun bu şekilde Anadolu'ya gelerek buradaki levent ve sekbanlarla birleşerek konumunu güçlendirmesinden çekinildi. Bu yüzden isteği reddedildi. Ancak onun gönlünü almak için Bölükbaşı Bozoğlan Karaman Eyaleti'ne atandı⁴⁰⁶.

1689'un başında Yeğen Osman hakkında kritik bir gelişme yaşandı. 2 Şubat'ta veziriazamın sarayında yapılan toplantıya Kırım Hanı Selim Giray'da katıldı. Selim Giray Han burada, Yeğen Osman meselesinin düşman üzerine yapılacak seferden daha ehemmiyetli olduğunu ifade etti. Bu meselenin bir an önce halledilmeden düşman üzerine emin bir şekilde gidilmesinin mümkün olmadığını söyledi. Bu konuda devletin ona ve adamlarına karşı müsamahalı davrandığını, “Yohsa bu mel‘ûn kaht-ı ricâl midir? Şimdi kaldı da, Devlet-i Osmâniyye bu densize mi münhasır oldu?” diyerek sert eleştirilerde bulundu. Bununla da yetinmeyerek eğer bu mesele halledilmezse hiçbir şeye karışmayacağı gibi sefere de katılmayacağını ifade etti⁴⁰⁷. Bunun üzerine orada bulunan

⁴⁰⁵ Karatay, *a.g.m.*, s. 271.

⁴⁰⁶ Katiç, *a.g.e.*, s. 222; *Silahdar Tarihi*, s. 1199.

⁴⁰⁷ *Silahdar Tarihi*, s. 1203-1206.

devlet erkânı da onunla hem fikir olduklarını beyan ettiler. Böylece Yeğen Osman seraskerlikten⁴⁰⁸ azledilerek şeyhülislamdan alınan fetva ile Anadolu ve Rumeli'deki eşkıyaların nefir-i amm ile haklarından gelinmesi için fermanlar yollandı⁴⁰⁹. Ayrıca serçeşmelik makamı durdukça levent sekban-sarıcaların eşkıyalıklarının önünün alınmasının mümkün olmayacağı, bundan dolayı bu meseleyi kökten halletmek adına sekban-sarıca bölüklerinin lağvedildiği, paşa kapılarında levent istihdam edilmemesi hatta sekban-sarıca adının dahi kullanılmaması emredildi⁴¹⁰.

Tüm bunlar olup biterken Yeğen Osman, adamları ile birlikte kışı geçirmek üzere geldiği Sofya'da üzüm bağlarının bulunduğu yerde "Yeğenabad" olarak adlandırılan müstahkem bir kamp alanı inşa ettirmişti. Günlerinin çoğunu burada geçiriyor nadiren Sofya'daki sarayına gidiyordu. O bu şekilde günlerini geçirirken Anadolu tarafından gelen haberler onu tedirgin etmeye başlamıştı. Çünkü gelen haberler Anadolu ve Rumeli'de nefir-i amm ilan edildiğinden söz ediyordu. Bu haberlerin etkisiyle gündüzleri evden çıkamaz oldu. Geceleri ise adamlarıyla etrafı kolaçan ederek nefir-i amm askerlerinden kaçışın yollarını aramaya başladı. Onun asıl niyeti Anadolu'ya geçebileceği geçit veya iskele bulmaktı. Zira yanında bulunan az sayıda levent ile nefir-i amm birliğine karşı koyamayacağının farkındaydı⁴¹¹.

Anadolu'da yapılan teftiş ile nefir-i amm birlikleri Gedik Mehmet ve Ciritoğlu üzerine gitmiş, dayısı Hasan Ilgın 200 adamıyla, Konya müsellemi 800 adamıyla ve yeğeni Küçük Yeğen Sofya'ya giderken öldürülmüştü. Yeğen Osman bu vaziyette Sofya'da daha fazla duramazdı. Ama o, daha önce olduğu gibi devlet içindeki destekçilerinin ve yerel zorlukların fermanın uygulanmasını engelleyeceğini düşünmekten kendini alıkoyamadı. Ancak durum hiçte sandığı gibi değildi ve koşullar değişmişti. Çünkü Belgrat'ın savaşılmadan terkedilmesi onun bütün kredisini bir anda tüketmişti. Anadolu'dan beklediği yardım umutları da adamlarının tek tek saf dışı kalmasıyla toz olup gitti⁴¹².

Macaristan Serdarı Vezir Arap Recep Paşa nefir-i amm birlikleriyle Yeğen Osman üzerine yürüdüğünde Yeğen Osman durumun ciddiyetini anlayıp Sofya'nın kontrolüne ele alıp Recep Paşa'yı orada karşılamaya karar verdi. Ne var ki onun levent ve

⁴⁰⁸ MD 98, s.68, h.446 (Evâil-i Ra 1100/24 Aralık 1688-2 Ocak 1689).

⁴⁰⁹ *Zübde-i Vekayiât*, s. 312; Vâkı'ât-ı rûz-merre, C.1, s. 59.

⁴¹⁰ *Zübde-i Vekayiât*, s. 314.

⁴¹¹ MD 98, s.68, h.451. (Evâil-i Ca 1100/21 Şubat-2 Mart 1689). Vâkı'ât-ı rûz-merre, C.1, s.59. *Zübde-i Vekayiât*, s.320; Katiç, a.g.e., s. 222.

⁴¹² Katiç, a.g.e., s. 223-224.

sekbanlardan oluşan birlikleri ne kuşatma savaşına ne de sokak savaşına alışık değildi. Nitekim yapılan ilk saldırıda büyük bir başarısızlık almış adamlarından bazıları kaçtı. O da Şehriköy'e (Piot) çekilmek zorunda kaldı. Burada, yakın dostları Gedik Mehmet ve Ceritoğlu'nun yanına gitmek için Anadolu'ya, Arnavutluk halkının yoğun desteğinden dolayı da oraya gitmek hususunda bir ikilem yaşadı. Ancak Anadolu'ya gidebileceği bütün yol, geçit ve limanlar nefir-i amm kuvvetlerince kontrol altına alındığından Arnavutluk'a geçmekten başka seçeneği kalmadı⁴¹³.

İstanbul, Yeğen Osman'ın böyle bir hamle yapacağını önceden hesaba katarak bölgedeki atamaları ona göre yapmıştı. Özellikle onun en güvendiği adam olan ve kendisi tarafından Üsküp martolosbaşılığına getirilen Zurnapa Mustafa Paşa'yı Rumeli beylerbeyliğine tayin etmişti. Arnavut beylerinden Mahmut Beyoğlu, Mahmut Paşa'nın nefir-i amm birliklerine katılıp Serdar Recep Paşa'nın komutasına girmesi sağlandı. Bütün bu gelişmeler Yeğen için çemberin daralması anlamına geliyordu. Yeğen Osman olanlardan habersiz Kosova'ya doğru yola çıktı. Bu sırada Anadolu'da, Gedik ve Ceritoğlu'nun Rumeli'ye geçme girişimleri sonuçsuz kalmış, akrabalarının mal varlıklarına el konulmuştu⁴¹⁴. Artık Yeğen Osman, cephede savaşmaktan başka bir yolun kalmadığını kabullenmek zorunda kaldı. Kosova'ya doğru giderken yolda bir miktar Arnavut kendisine katıldı. Sonrasında, Sultan Murat Hüdavendigâr'ın türbesine vardıklarında yanlarında bulunan bütün sancak, bayrak ve alametleri yakdılar. Böylece kendilerinin devletle olan tüm alakalarını kesmiş oldular⁴¹⁵.

Serdar Recep Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Piriştine üzerinden ilerlerken Yeğen Osman, adamlarını da yanına alarak İpek semtine eski dostu Mahmut Paşa'nın yanına gitmekteydi. Ancak o daha gelmeden evvel Yeğen Osman ve adamları hakkında yakalama emri Mahmut Paşa'ya ulaşmıştı. Bu yüzden Yeğen Osman ve adamları geldiğinde, en iyi şekilde ağırlamak bahanesiyle onları köydeki hanelere dağıtmıştı. Yeğen Osman ve yakın adamlarını kendi konağında misafir etti. Bir şeyden şüphelenmemeleri için de şimdilik burada gizlenebileceklerini ve kendilerine uygun bir vakitte Anadolu'ya geçebilecekleri ve hatta bu iş için yardım edeceklerine dair sözler verildi. Yeğen Osman ve yanındakiler, emin bir şekilde kendileri için hazırlanan konaklara çekilecekleri anda hiç ummadıkları bir saldırı sonucu öldürüldüklerinde tarihler 4 Mart 1689'u göstermekteydi. Bu şekilde köydeki hanelere dağıtılmış olanlar da

⁴¹³ Katiç, *a.g.e.*, s. 224.

⁴¹⁴ MD 98, s.68, h.448 (Evâil-i Ca 1100/21 Şubat-2 Mart 1689). *Silahdar Tarihi*, s. 1206-1210.

⁴¹⁵ *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, s. 59-62; Karatay, *a.g.m.*, s. 273.

aynı akıbeta uğradılar. Serdar Recep Paşa, Yeğen Osman'ın sağ olarak ele geçirilmesini emretmişse de Mahmut Paşa, Yeğen Osman'ın yanında bulunan sekiz at dolusu altına sahip olma hırsıyla hareket etmişti. Recep Paşa geldiğinde de onların burada birkaç gün kalıp ihtiyaçlarını giderdikten sonra gittiklerini söylemişse de paşanın ikna olmaması üzerine gerçeği açıklamak zorunda kaldı. Sonrasında da Yeğen Osman ve dayısı Deli Veli ile birlikte Nişancı Mehmet Paşa, Uzun Mehmet Paşa, Yadigaroglu Mustafa Paşa, Türkmen Davut, Çolak Ahmet adındaki eşkıyaların da aralarında bulundu 14 eşkıyanın başları bizzat Recep Paşa tarafından müşahede edildikten sonra bir sandığa konup mühürlenerek Edirne'ye gönderildi. Sultan II. Süleyman'ın huzuruna çıkarılan başlar bizzat onun tarafından müşahede edildikten sonra cesetleri mezbelelik yere bırakılarak kurda kuşa yem edildi⁴¹⁶.

Yeğen Osman'ın katledildikten sonra üvey babası İbrahim'de emanet olarak bulunan, onun Sofya'daki sarayına ait tüm mal varlığına hazine adına el konuldu⁴¹⁷. Aynı şekilde Anadolu'da Müfettiş Hüseyin Paşa, Yeğen Osman'ın Ilgın ve ona bağlı beş köyde yeğen ve dayılarına ait mülklerin envanterini çıkardı. Burada el konulan mal ve malzemeler arasındaki yüzlerce at, öküz, deve, büyük ve küçükbaş hayvanların yanı sıra tahıl mahsulleri de satıldı. Bu eşyalar arasında evdeki yemek takımları, halı, kilim, şilte, yorgan, kıyafet ve askerî teçhizat gibi şeyler de vardı. Satılan mal ve eşyalardan elde edilen gelir hazineye gönderildi⁴¹⁸.

Yeğen Osman sadece incelenen dönemin değil, 17. yüzyılın belki de Osmanlı Tarihi'nin en namlı eşkıyalarından biri olarak tarih sayfalarına geçti. Özellikle Balkanlardaki tahribatı nedeniyle Sırp halkı üzerinde de derin izler bıraktı. O, yaptığı eşkıyalıklar nedeniyle Sırp şiirlerine konu oldu ve kendisinden “dağlı haydut” olarak bahsedildi. Bu şiirlerde Yeğen Osman'ın ismi “Yeğen”, Yegen” ve “Cem” olarak geçmekteydi. Hatta adamlarından Bozoğlan hakkında da Afyon'daki eşkıyalıklarıyla ilgili olarak Bozbey türküsü söylenmişti⁴¹⁹.

Yeğen Osman, Osmanlı Devleti'nde “Celâlî” olarak tabir edilen eşkıya tipolojisinin en özgün karakterli eşkıyalarından biri olarak kariyer basamaklarında hızla yükseldi. Bölükbaşı olarak başladığı kariyerine önce serçeşmelik unvanını ardından da Afyonkarahisar sancakbeyliğini ekledi. Buraya kadarki görüntü ile daha önceki eşkıya

⁴¹⁶ *Zübde-i Vekayîât*, s.320-321; *Silahdar Tarihi*, s.1203-1206; *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, s. 61.

⁴¹⁷ MD, nr.98, s.58, h.375 (Evâil-i Ca 1100/21 Şubat-2 Mart 1689).

⁴¹⁸ Katiç, *a.g.e.*, s. 225. MD, nr.99, s.10, h.86 (Evâihir-i S 1101/4-13 Aralık 1689).

⁴¹⁹ Karatay, *a.g.m.*, s. 274.

tiplerinden biriydi. Ancak IV. Mehmet'in tahtan indirilme süreci ve sonrasında yaşanan olaylar, onun daha önce hemen hiçbir eşkıyanın ulaşamadığı noktalara erişmesine sebep oldu. Sırasıyla Rumeli beylerbeyliğine ki kul kökenli olmayan birinin bu makama gelmesi dikkat çekicidir. Fakat onu rakipsiz kılan, eşkıya kökenli birinin vezir rütbesiyle ordunun başına serasker/serdar olarak atanmasıydı ki bu durum yegâne örneklik teşkil eder. Hele IV. Mehmet'in, isyan günlerinde ondan medet umarak kendisine vezirlik makamıyla birlikte kızı Hatice Sultan ile evlendirmeyi vaat etmesi, sıra dışı bir örnek olmasının ispatı gibidir. Yeğen Osman'ı diğer eşkıya tiplerinden ayıran bir diğer özelliği de devlete karşı dış tehdidin had safhada olduğu bir zamanda cephe ve cephe gerisinde yapıp ettikleriyle ilgilidir. Belgrat'ın kuşatılmadan önce düşman ile kendi nam ve hesabına pazarlık yapabilecek kadar ileri gidip, Belgrat kuşatıldığında ise hiçbir savunma emaresi göstermeden çekilip düşmesine sebep olması, onun hain olarak anılmasına sebep olmuştur. Ancak o, bu yenilginin sorumluluğunu üzerine alacak yerde daha pervasız davranışlarla sorumluluktan kaçma yoluna gitmişti. Yapıp ettikleri bardağı taşırdığında devlet meseleyi kökünden çözme iradesi gösterince, Osmanlı padişahının türbesine gelerek yanında bulunan sancak ve bayrakları yakarak devletle olan bağını kestiğini ima etmesi yine pek örneği olmayan bir davranış biçimiydi.

Son olarak, o her ne kadar gözü pek cesur bir karaktere sahip olsa da aynı zamanda kendisine verilen makamların sorumluluğunu taşıyamayacak bir karaktere sahipti. Devletin en üst makamındayken de eski alışkanlıklarını terk etmeyerek halka zulmetmekten geri durmadı. Sonunda da yaptıklarının bedelini canıyla ödeyip kellesi padişah huzurunda teşhir edildikten sonra kurda kuşa yem olmaktan kurtulamadı.

2.2.2. Gedik Mehmet

Gedik Mehmet, incelediğimiz dönem içerisinde yaptığı eşkıyalıkla adından söz ettirip nam salan eşkıya reislerinden biriydi. O da diğer levant eşkıya reisleri gibi Viyana bozgun yıllarının ilk evresinde Yeğen Osman'ın adamlarından biri olarak tarih sahnesine çıkmıştı. Ancak onunla ilgili kayıtlar sınırlı bir zaman dilimini ihtiva etmektedir. Hakkında Ankaralı olduğuna dair bir bilgi var ise de ne zaman doğduğu, ailesi ve geçmişi hakkında herhangi bir bilgiye şu ana kadar kaynaklarda rastlanmamıştır⁴²⁰.

Gedik Mehmet ile ilgili ilk veriler 1688 yılının ilk aylarından itibaren kayıtlarda görülmektedir. İlk belge 31 Ocak 1688 tarihinde kayıtlara geçmiştir. Gedik Mehmet,

⁴²⁰ Silahdar Tarihi, s.1153.

eşkîya reislerinden Tokmak Bölükbaşı, Hacı Mustafa, Hacı Resul, Tüysüz, Zor Abdi ve bunlara tabi levent ve sarıca-sekbanlardan oluşan eşkıya guruplarını yanına alarak bir yıldan beri Anadolu'nun her yerini yangın yerine çevirmişti. Gedik Mehmet ve adamlarının Kütahya taraflarında oldukları bilgisi merkeze ulaşınca da Devlet, eşkıya ile mücadele etmek üzere nefir-i amm ilan ederek toplanan birliklerin hemen bölgeye sevk edilmesine karar verdi. Ancak nefir-i amm birlikleri bölgeye ulaşınca kadar Gedik Mehmet ve adamları bölgeyi çoktan terk etmişti. Bölgede sadece eşkıya reislerinden Tüysüz ve ona bağlı eşkıya gurupları kalmıştı⁴²¹.

Gedik Mehmet ve levent, sekban-sarıca eşkıyalarının faaliyeti 1688 baharında Anadolu'nun sol kolu olarak tabir edilen bölgede yoğunlaşmıştı. Gedik Mehmet bölgede ilk olarak Çorum'a gelmiş⁴²², burada Kethüda Mehmet ile birlikte insanların parasına, mal ve eşyasına zorla el koyduktan sonra Lâdik ve Merzifon taraflarına geçmişti. Burada birkaç gün konaklayarak yiyip içtikten sonra 21 kese akçe toplayarak oradan ayrıldı⁴²³. Gedik Mehmet'in sonraki durağı Karahisar oldu. O ve leventleri burada da mal ve eşya yağmaladıktan sonra orayı terk etti⁴²⁴.

Gedik Mehmet günden güne eşkıyalıklarını artırdığı gibi yanındaki eşkıya sayısı da her geçen gün artmaktaydı. 1688 baharında Gedik Mehmet önderliğindeki levent, sekban-sarıca eşkıya sayısı 10 bine ulaşmıştı. Onun liderliğindeki levent eşkıyaları neredeyse Anadolu'nun her tarafına yayılarak bölgeyi adeta esaret altına almıştı. İnsanlar evlerinden ve yurtlarından çıkmaz olmuş, can güvenlikleri ortadan kalkmıştı. Bu tarihlerde Devlet, Batı'da dört cephede kritik bir mücadele yürütmekteydi. Şimdi buna bir de Gedik Mehmet ve 10 bin kişilik eşkıya ordusunun Anadolu'da açtığı yeni bir cephe eklenmekteydi. Böyle bir zamanda Devlet, aynı anda hem Batı cephesinde düşmanla hem de Anadolu cephesinde eşkıya ile mücadele etmek zorundaydı⁴²⁵.

Devletin bu koşullar altında eşkıya ile mücadele için Batı'daki cephelerden asker çekip eşkıya üzerine sevk etmesi pek mümkün değildi. Ancak Anadolu'da bulunan askarlara ek olarak eli silah tutan herkesi eşkıya ile mücadeleye davet ederek nefir-i amm ilan edebilirdi. Bunun için de nefir-i amm birliklerine dâhil olan kimselere, eşkıya ile girişilecek mücadelede öldürülen eşkıya veya ele geçirilen mallardan dolayı sorumlu

⁴²¹ Ankara ŞS, nr.753, s.47, b.454; Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.15a; Bolu ŞS, nr.6608, vr.18a (27 Ra 1099/31 Ocak 1688).

⁴²² A.DVNSŞKT.d., nr 11, vr.74a (Evâil-i C. 1099/3-12 Nisan 1688).

⁴²³ A.DVNSŞKT.d., nr 11, vr.115b (Evâil-i B 1099/2-11 Mayıs 1688).

⁴²⁴ A.DVNSŞKT.d., nr 11, vr.136b (Evâsit-ı B 1099/12-21 Mayıs 1688).

⁴²⁵ Ankara ŞS, nr.753, s.48, b.455 (9 N 1099/; Bolu ŞS, nr.6608, vr.20b (Evâsit-ı B 1099/12-21 Mayıs 1688).

tutulmayacaklarının garantisi verildi. Ayrıca Anadolu'nun her tarafına, sekban-sarıcanın lağvedildiğine dair fermanlar yollandı. Bunun üzerine nice vakittir eşkıya tasallutundan bunalmış olan Anadolu halkı, bundan cesaret alarak eşkıya ile amansız bir mücadeleye girdi. İnsanlar eşkıyayı gördükleri yerde öldürüyordu. Nitekim Ankara'da 28 eşkıya ahali tarafından yakalanıp öldürülmüştü. Gedik Mehmet, Ciridoğlu, Yeğen Osman'ın dayısı Deli Veli, Hacı Resul, Hacı Mustafa, Zor Abbas, Tokmak Bölükbaşı gibi devrin ünlü eşkıyaları, adamlarının öldürüldüğü haberini alır almaz Ankara'ya geldi. Eşkıyalar ilk olarak Ankara Kalesi'ni kuşatıp sonrasında suyunu keserek şehrin teslim olmasını bekledi. Ancak kale halkı büyük bir direniş göstererek eşkıyayı geri püskürtmeyi başardı. Gedik Mehmet ve eşkıya reisleri bu savunma karşısında taktik değiştirerek bir miktar eşkıyayı kale önünde bırakıp kendileri pusuya yattı⁴²⁶. Ankara halkı eşkıya ile mücadele ettiği sırada kale dizdarı Mehmet, eşkıyaya karşı hiçbir müdahalede bulunmayıp kaleden tek bir top atışı dahi yaptırmamıştı. Şehir halkı dizdarın bu ahvalini kadiya arz ettiğinde, o da bunu mektupla merkeze bildirdi. Bunun üzerine kale dizdarı Mehmet'in cezalandırılmasına dair hüküm yazıldı⁴²⁷.

Bölükbaşı Gedik Mehmet'in adamlarıyla birlikte Kütahya'ya doğru geldiği haberi şehir halkını teyakkuza geçirdi. Halk, şehrin etrafına hendekler kazıp, top ve tüfekte metrislerde eşkıyayı beklemeye başladı. Gedik Mehmet ve adamları Kütahya'ya geldiğinde bu manzara karşısında çatışmayı göze alamayarak geri dönmek zorunda kaldı. Eskişehir'e yakın Beylik Çayırı mevkiine konan Gedik Mehmet ve adamları, burada üç ay boyunca kaldı. Bu süre zarfında eşkıyalar, bölge halkına salgun salmak, mal ve erzak yağmalamak ve çevreyi tahrip etmek suretiyle eşkıyalık eylemlerini devam ettirdi. Bölge halkı maruz kaldıkları eşkıyalığa daya fazla dayanamayarak şikâyetlerini devlete arz etti. Bunun üzerine, vezir-i azam sarayında yapılan istişareler neticesinde bir kez daha sekban ve sarıcanın kaldırılarak eşkıyanın katli için fetva çıkarılmasına ve bütün Anadolu'da nefir-i amm ilan edilmesine karar verildi⁴²⁸.

Anadolu'nun her tarafına yollanan fermanlarla sekban-sarıcanın kaldırıldığı ve nefir-i amm ilan edildiği haberi sekban ve sarıcalar arasında korku ve telaşa sebep oldu. Yaklaşık 5 bin sekban ve sarıca eşkıyası Eskişehir'e gelerek Gedik ve Ciritoğlu'nun bayrağı altında toplandı. Bu sırada nefir-i amm birlikleri de dağ ve tepeleri aşarak eşkıyanın etrafını kuşatmaya başlamıştı. Nefir-i amm birliklerinin etrafı kuşattığını gören

⁴²⁶*Silahdar Tarihi*, s. 1153.

⁴²⁷ MD, nr.98, s.104, h.726 (Evâsıt-ı Ş 1100/31 Mayıs-9 Haziran 1689).

⁴²⁸ *Silahdar Tarihi*, s. 1153-1154.

eşkîya dehşete kapıldı. Kuşatmanın şiddeti arttıkça eşkıyanın morali daha da bozuluyordu. Zira ellerindeki erzak giderek tükenmekteydi. Kuşatmadan dolayı çevre köylerden yiyecek temin edemeyen eşkıyadan bazıları kendi atlarını kesip yemek zorunda kalmıştı⁴²⁹.

Gedik Mehmet ve diğer eşkıyalar iyiden iyiye köşeye sıkışmışken öyle bir gelişme yaşandı ki her şey bir anda tersine dönüverdi. Zira bu sırada altı senedir cephede olan Osman Paşaoğlu Vezir Ahmet Paşa İstanbul'a gelmişti. Kendisine Van eyaleti verilerek Anadolu'da eşkıya üzerine gitmesi emredildi. Bunu üzerine Osman Paşaoğlu Vezir Ahmet Paşa harekete geçti. Ancak o, levent meselesini askerî yolla değil siyasi bir usulle halletmek niyetindeydi. Bunda onun leventlere karşı ılımlı bir bakışa sahip olmasının etkisi de vardı. Nitekim Osmanoğlu Ahmet Paşa'nın İstanbul'dan yola çıkıp İznikmid'e vardığı haberi eşkıyanın kulağına çalınca, "bize dermân olursa bundan olur" diyerek sevindiler⁴³⁰. Hemen aralarında topladıkları 50 küheylan at ve 80 kese akçeyi Ahmet Paşa'ya gönderdiler. Ahmet Paşa gelen bu hediyeleri, "babamızın adı Hızır, iş budur ki bunca Hızır" diyerek kabul etti. Sonrasında Vezir Ahmet Paşa, Beyzâde Ali Ağa'yı Darüssade Ağası'na yollayarak, "tek hemân bir fitnedir basılsun" diyerek yaşanan bu fitne ateşinin söndürülmesi için eşkıyaya kefil olup nefir-i amm birliklerinin kaldırılmasını ve bu hususun halli için yedi tuğ gönderilmesini veziriazama arz etti. Vezir Ahmet Paşa'nın bu arzı üzerine nefir-i amm birliklerinin dağıtılmasına yönelik yeni bir emir yazıldı. Yayınlanan bu emir, eşkıya ile mücadele halinde olan halkı oldukça müteessir etti. Zira gece gündüz demeden üç aydır devam etmekte olan mücadelede eşkıyaya öldürücü darbe vuracakları bir anda hiç ummadıkları bir yerden uzanan yardım eli eşkıyayı onların avuçlarının içinden çekip alıvermişti⁴³¹.

Diğer eşkıya reisleri gibi Gedik Mehmet de ölümün kıyısına yaklaştığı bir anda Vezir Ahmet Paşa'nın sunduğu can suyu ile hayata tutunmuş oldu. Sonrasında da Ahmet Paşa'nın isteği üzerine gönderilen yedi tuğdan ikisi Sivas beylerbeyliği payesiyle kendisine verildi. Böylece o, artık hakkından nefir-i amm ile gelinecek bir eşkıya reisi değil; devletin Sivas beylerbeyi Gedik Mehmet Paşa olarak kariyerinin zirvesinde bir devlet adamıydı⁴³².

⁴²⁹ *Silahdar Tarihi*, s. 1154; *Zübde-i Vekayiât*, s. 286; *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, s. 62.

⁴³⁰ *Silahdar Tarihi*, s. 1155-1156; *Zübde-i Vekayiât*, s. 289; *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, s. 63.

⁴³¹ *Silahdar Tarihi*, s. 1156.

⁴³² *Silahdar Tarihi*, s. 1156; *Zübde-i Vekayiât*, s. 289.

Devlet, yaptığı onca itaatsizliğe ve eşkıyalığa rağmen diğer eşkıya reisleri gibi Gedik Mehmet'in de canını bağışlamak ve bir de üstüne beylerbeyliği payesi vermek zorunda kalmıştı. Zira tarihinin en kritik savaşlarından birini verdiği, bir neferin bile kıymetli olduğu dönemde devlet, eşkıyaları da askerî bir unsur olarak görmekteydi. Ne var ki Gedik Mehmet, sefere katılmak şartıyla elde ettiği paşalık payesinin hakkını vermekten çok uzaktı. O eskiden oluğu gibi paşalık günlerinde de sefere katılmak yerine elde ettiği idari gücün imkânlarını da kullanarak eşkıyalık eylemleriyle meşgul oluyordu. Devlet, tüm bu olanlara rağmen Gedik Mehmet'e sefere katılması için bir kez daha ferman yolladı. Bu fermana göre, Gedik Mehmet Paşa'nın 300 nefer ile Amasya Sancakbeyi Ciridoğlu, Eskişehir Sancakbeyi Hacı Resul, Sultanönü Sancakbeyi Hacı Mustafa'nın ise 150'şer nefer ile sefere katılmaları isteniyordu. Sultanönü Sancakbeyi Hacı Mustafa ile Eskişehir Sancakbeyi Hacı Resul bu emre uyararak sefer-i hümayuna katılmıştı. Ancak Gedik Mehmet Paşa ile Amasya Sancakbeyi Ciridoğlu sefere katılmayı bir kez daha reddetmişlerdi⁴³³.

Bir süre sonra Gedik Mehmet, Ciritoğlu ile birlikte sefere katılma iddiasıyla levent, sekban-sarıca bölükleriyle birlikte İznikmid'e geldi⁴³⁴. Burada, Kaymakam Vezir Ömer Paşa'dan sefer katılmak için Üsküdar'dan geçiş izni istedi. Ömer Paşa durumu hemen veziriazam ile istişare ederek, kendilerine Üsküdar'dan geçiş izini verilmediğini bildirdi⁴³⁵. Sonrasında da giderek büyüyen Gedik Mehmet meselesinin halli için nefir-i amm kararı alındı. Hüseyin Paşa'ya da eşkıya teftişi vazifesi için yeni bir ferman verildi. Ayrıca asker sürmeye memur olan Vezir Ahmet Paşa da bu iş için tayin edilerek, Türkmen ve Ekrağ aşiretlerinin de eşkıyaya karşı girişilecek mücadelede kendisine destek vermeleri istendi. Bu arada, Gedik ve Ciritoğlu'nun gücünü zayıflatmak için bunların yanında bulunan kimselerin teslim olmaları halinde affedilecekleri ilan edildi⁴³⁶. Yine Bolu üzerinden gelen eşkıyaların geri dönme ihtimallerine karşı da gerekli tedbirlerin alınması hususunda Bolu'daki kadılar ve devlet erkanı uyarıldı⁴³⁷. Gedik Mehmet önderliğindeki eşkıya topluluğu nefir-i amm ilan edildiği haberini aldıkları gibi Geyve'ye

⁴³³ Bolu ŞS, nr.6609, vr.59b; Ankara ŞS, nr.754, s.126, b.514; Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.36a (Evâsıt-ı R 1100/2-11 Şubat 1689)

⁴³⁴ MD, nr.98, s. 59, h.387; *Zübde-i Vekayiât*, s.318-319; *Silahdar Tarihi*, s. 1241; *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, s. 160-161.

⁴³⁵ MD, nr.98, s. 63, h.418; *Silahdar Tarihi*, s.1241; *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, s. 62; *Zübde-i Vekayiât*, s. 318-319.

⁴³⁶ Amasya ŞS, nr.2202, vr.35a; MD, nr.98, s.84, h.561 (Evâhir-i C 1100/12-21 Nisan 1689).

⁴³⁷ Amasya ŞS, nr.2202, vr.37a; Bolu ŞS, nr.6609, vr.58b (8 C 1100/30 Mart 1689).

hareket etti. Gedik Mehmet ve adamları, Geyve'ye vardktan bir süre sonra Ciritoğlu da adamlarıyla birlikte buraya gelerek kendisine katıldı⁴³⁸.

Gedik Mehmet ve Ciritoğlu'nun bundan sonraki durakları Bursa oldu. Onlar burada da yağma ve talandan geri durmadılar. Ancak Bursa Ovası yakınlarında oldukları haberi merkeze ulaşınca Vezir Hüseyin Paşa umumi eşkıya müfettişi olarak tayin edildi. O da hiç vakit kaybetmeden nefir-i amm birliğiyle yola koyuldu. Nefir-i amm askerlerinin geldiğini duyan Gedik Mehmet ve Ciritoğlu hemen orayı terk ederek Kütahya'ya kaçtılar⁴³⁹.

Müfettiş Hüseyin Paşa üç günlük bir takipten sonra eşkıyanın izine Tavşanlı yakınlarında rast geldi. Buraya yakın bir köyde bir gece dinlendikten sonra eşkıya üzerine varılması yönünde bir siyaset izledi. Ancak bu karar müfettiş paşanın sonunu getirecekti. Zira bu esnada Hüseyin Paşa'nın yanındaki levant ve sekbanlardan bazıları Gedik Mehmet ve Ciritoğlu'nun adamlarıyla haberleşip saf değiştirdiler. Gece olduğunda Müfettiş Hüseyin Paşa ve adamları dinlenme halindeyken eşkıya ani bir baskın verdi. Müfettiş Hüseyin Paşa, yanında maiyetinden bir avuç insan ve az sayıda asker ile sayıları binleri bulan eşkıyayla baş başa kaldı. Az sayıda adamıyla birlikte köyün üst tarafında yer alan tepeye çıkarak burada bir savunma hattı oluşturmaya çalıştı. Bu sıralarda Yeğen Osman'ın adamlarından Zor Abbas da bin kişilik levant eşkıyası ile bölgeye geldi. Böylece Gedik Mehmet'in, Hüseyin Paşa karşısında olan üstünlüğü daha da ziyadeleşmiş oldu. Gedik Mehmet, asıl darbeyi vurmak üzere Hüseyin Paşa'nın bulunduğu tepenin etrafını binlerce eşkıya ile kuşattı. Hüseyin Paşa yanındakilerle birlikte beş saat süren çatışma sonrasında cephanesinin tükenmesi üzerine daha fazla karşı koyamayarak eşkıya tarafından oracıkta katledilip eşya ve erzakları yağmalandı⁴⁴⁰.

Gedik Mehmet ve adamları bu olaydan sonra bir taraftan eşkıyalıklarını devam ettirirlerken diğer taraftan da devletin, Hüseyin Paşa'nın intikamını alacağı endişesini yaşıyordu. Bu durumdan kurtulmak isteyen Gedik Mehmet, Bursa mollasını aracı ederek Asitane'ye bir arzuhal sunmaya muvaffak oldu. Bu arzında özetle, kendisinin aciz bir kul olarak devletine bağlı olduğunu ve asla isyan içinde olmadığını, aksine bin adamla sefere katılmak için yola çıkmışken Müfettiş Hüseyin Paşa ile karşılaştıklarını ve sonrasında yaşanan çarpışmada Hüseyin Paşa'nın öldüğünü söylüyordu. Ayrıca devletin saadetine

⁴³⁸ *Silahdar Tarihi*, s. 1241

⁴³⁹ Balıkesir ŞS, nr. 5625, vr.41b; *Silahdar Tarihi*, s. 1242

⁴⁴⁰ *Silahdar Tarihi*, s. 1242-1243; *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, s. 62; *Zübde-i Vekayiât*, s. 318-319; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 6.

hizmet edecekse kendisinin ve adamlarının başının bu uğurda feda olduğunu, lâkin sefer için asker ihtiyacının elzem olduğu bir ortamda kendilerinin sefere katılma arzusunda olduklarını ifade etmişti. Hatta üstü kapalı bir şekilde, “Matlûbumuza müsâ’ade olmaz ise bir azîm sefere muhtâc olup ve bizi izâle ideceğinize hüccetiniz var mıdır” diye itirazlarını da ifade etmekten çekinmemişti⁴⁴¹.

Devlet erkânı, Gedik Mehmet’in sunduğu bu arzı kendi aralarında istişare etti. Sonrasında da Gedik Mehmet ve Ciritoğlu’nun başını çektiği eşkıya gruplarının ortadan kaldırılmasına karar verildi. Bu meselenin halli için de Vezir Kethüda Yusuf Paşa müfettiş olarak tayin edildi. Eşkîya ile mücadelede Diyarbakır Beylerbeyi Osman oğlu Ahmet Paşa da Müfettiş Yusuf Paşa’ya yardım edecekti. Bu arada Anadolu’nun her tarafına nefir-i amm ile ilgili hükümler gönderildi. Nefir-i amm ilanı haberini alan sekban ve sarucalar soluğu Gedik Mehmet ve diğer eşkıya reislerinin yanında aldılar. Sayıları 5 bini bulan eşkıya gurupları Gedik Mehmet liderliğinde tekrar Ankara’ya doğru hareket etti.⁴⁴²

Anadolu’nun her tarafına gönderilen nefir-i amm fermanları sonrasında Serdar Vezir Ahmet Paşa yaklaşık 5 bin nefir-i amm ile birlikte Bolvadin ve Emirdağ hattında şehre yakın bir yere konuşlandı. Yine Osman oğlu Ahmet Paşa da Erkentli Süleyman Paşa, Niğdeli Ali Paşa, Arap Polat Mehmet Paşa, Can Arslan Paşaoğlu Hüseyin Paşa, İlbav Telli Ali Paşa, Mirza Paşa, ektrat Aşiret’inden Kılıçlı, Kılı, Canbekli ve Türkmen taifesinden Barak, Bozkoyunlu, Beğdili, Yapaltın ve Pörtek kabilelerinden ve diğer seçkin nefir-i amm askeri ile bir gün sonra Ankara’nın aşağı tarafına yerleşmişti. Bu sırada Gedik Mehmet ve yanındaki levent eşkıyası Bolvadin üzerinden İshaklı Kasabası’na altı saat mesafe uzaklıkta olan Turgutlu mevziinde bulunmaktaydı. Gedik Mehmet’in Turgutlu taraflarında olduğu haberini alan Veziriazam Ahmet Paşa, Beydili Türkmen’inden dört yüz kişilik seçkin bir birliği önden bölgeye gönderip kendi de yola revan oldu. Nihayet tarihler 18 Haziran 1689 Cumartesiye gösterdiğinde nefir-i amm birlikleri ile Gedik Mehmet liderliğindeki eşkıya karşı karşıya geldi. Nefir-i amm birliklerinin hücumu karşısında etkisiz kalan eşkıyalar, bir saatlik çarpışmadan sonra bozguna uğratıldı ve dokuz yüz kadar eşkıya ölü olarak ele geçirildi. Bu manzara karşısında telaşa kapılan eşkıyalar sağa sola firar etmeye başladı. Gedik Mehmet ve Ciritoğlu çatışmadan sağ kurtulmanın mümkün olmadığını anlayınca onlar da firar etti.

⁴⁴¹ *Silahdar Tarihi*, s. 1243.

⁴⁴² Ankara ŞS, nr.755, vr.9b (14 N 1100/ 2 Temmuz 1689).

Gedik Mehmet ve Ciritoğlu bu ana kadar hep birlikte hareket etmelerine rağmen Ciritoğlu, Gedik Mehmet'in yanından ayrılarak Ciritoğlu Aşireti'ne sığınıp sonrasında da izini kaybettirmeyi başardı. Ancak Gedik Mehmet onun kadar şanslı olmayacaktı. Zira cenk meydanından kısırağına binip bir Arap hizmetkârı yanında olduğu halde Nallıhan Ağası'nın yanına kaçmayı başardı. O da kendisini bir arpa ambarında sakladı. Lâkin eşkıya liderinin Nallıhan'da olduğu haberi Müfettiş Vezir Ahmet Paşa'ya ihbar edilince o da adamlarını hemen Nallıhan'a gönderdi. Gedik Mehmet, yaşanacaklardan habersiz saklandığı ambarda beklerken Nallıhan'a gelen askerler tarafından bulunup hemen oracıkta boğularak öldürüldü⁴⁴³.

Sonrasında Gedik Mehmet'in kesik başı, akraba ve adamlarından elli beş kişinin kesik başlarıyla birlikte Rikâb-ı hümayûna gönderildi. Kesik başı Şevval'in 9'unda vezir-i azam tarafından padişahın huzuruna çıkarılıp sonrasında diğer eşkıyaların başlarıyla birlikte Leylek Çadırı altına bırakıldı⁴⁴⁴.

Bölükbaşı Gedik Mehmet, Yeğen Osman'ın adamlarından biri olarak çıktığı tarih sahnesinde adını, IV. Mehmet'in tahtan indirilmesi sonrasında yaşanan kargaşa ortamında Anadolu'daki levent, sekban-sarıcalara liderlik ederek duyurdu. 1687-1689 yılları arasındaki eşkıyalık eylemleriyle Anadolu'yu adeta yangın yerine çevirdi. Yaptığı onca eşkıyalığa rağmen Devlet tarafından affedilip Osman Paşaoğlu Vezir Ahmet Paşa'nın iltimasıyla Sivas beylerbeyliği makamına ulaştı. Bu yönüyle de Osmanlı'da eşkıyalıktan paşalığa yükselenlerin en tipik örneklerinden biri oldu. Ancak o, paşalık günlerinde de cephede düşman ile savaşmak yerine 10 bin kişilik eşkıya ordusu ile kendi yurdunda devlete karşı açtığı cephede savaşmayı tercih etti. Hayat serüveni en sonunda nefir-i amm birlikleri karşısında aldığı mağlubiyet sonrası kaçıp saklandığı arpa ambarında son buldu.

2.2.3. Ciridoğlu Mustafa

İncelenen dönem içerisinde nam salan eşkıya reisleri arasında Ciridoğlu Mustafa da vardı. Ciridoğlu Aşiretine mensup olması ve Gedik Mehmet'in adamlarından biri ve onun sırdaşı olması dışında hakkında daha başka bilgi mevcut değildir⁴⁴⁵. Onunla ilgili olayların 1689'dan itibaren kayıtlara girdiği görülür.

⁴⁴³ *Silahdar Tarihi*, s. 1243-1244; *Zübde-i Vekayiât*, s. 319-320; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 6.

⁴⁴⁴ *Silahdar Tarihi*, s. 1244. Gedik Mehmet'in veraseti ile ilgili kayıt için bk. Ankara ŞS, nr.755, vr.80b (2 Ş 1101/11 Mayıs 1690).

⁴⁴⁵ *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, s. 118.

Bu anlamda, ilk olarak Ocak 1689'da yapılacak seferde asker ihtiyacının karşılanması için Anadolu'ya gönderilen fermanlarda Ciritoğlu'nun adı da geçmektedir. Emirlerde; Gedik Mehmet Paşa'nın 300 nefer ile Amasya Sancakbeyi Ciridoğlu, Eskişehir Sancakbeyi Hacı Resul ve Sultanönü Sancakbeyi Hacı Mustafa'nın 150'şer nefer ile birlikte sefere katılmaları istenmişti. Eskişehir Sancakbeyi Hacı Resul ve Sultanönü Sancakbeyi Hacı Mustafa Gelibolu'dan Rumeli'ye gelip sefer-i hümayuna katılırken, Gedik Mehmet Paşa ve Amasya Sancakbeyi Ciridoğlu emre itaat etmemişti. Bunun üzerine nefir-i amm yoluyla bunların üzerine varılması ve sefere katılmamaları halinde öldürölmelerine dair hüküm Hüseyin Paşa'ya verildi. Ancak Müfettiş Hüseyin Paşa, Ciridoğlu hakkında daha önce kendisine gönderilen birkaç emirde olduğu gibi bunda da muvaffak olamamıştı. Aksine Anadolu'daki kapısız levent, Türkmen ve Ekrat aşiretlerinden kişiler de ona katılmış, sayılarının her geçen gün artmasıyla birlikte çevreye verdikleri zarar da ziyadeleşmişti⁴⁴⁶.

Temmuz ayı geldiğinde, daha önce defalarca sefere katılması emredildiğı halde buna itaat etmeyen Ciritoğlu, nihayet sefere katılma bahanesiyle yaklaşık 800 adamıyla birlikte İznikmid'i geçerek Üsküdar'a yakın bir yere geldi. Eşkıyanın İstanbul'a kadar geldiğini haber alan Kaymakam Ömer Paşa, durumu hemen Rikab-ı hümayuna bildirdi. Devlet erkânı yapılan istişare neticesinde Ciritoğlu'nun yakalanarak cezasının verilmesine karar verdi. Bunun üzerine Ömer Paşa, aralarında kaptan paşa, silahlı tersane halkı, kalyon levendi ve korucu oturakların olduğu bir birliğı mezarlık tarafına konuşlandırdı. Diğer taraftan yeniçeri mütekaitleri ile Has Bahçe bostancılarından bin kadar askeri Bulgurlu mevkiinde Mehmet Paşa Köşkü'nün iç tarafına yerleştirdi. Bu sırada Bostancı Ustası Hacı Muharrem Haseki bir sandala binip Ciritoğlu'na iltifat ederek onu sandalla kaymakam paşanın huzuruna davet etmek üzere yola çıktı. Kartal'da Ciritoğlu ile buluşan Hacı Muharrem Haseki kaymakam paşanın kendisini huzuruna davet ettiğini bildirdi. İltifat olarak bu sandalla huzura davet edildiğini söyledi. Ciritoğlu biraz tereddüt ettiyse de Hacı Muharrem Haseki bu tereddüdü izale etmek için askerlerinin de karadan kendilerini takip edebileceğini hatta cümle at ve kayıkların Kadıköy'de hazır tutulup İstanbul'da istedikleri yere geçirebileceklerini söyledi. Ciritoğlu bu açıklamalardan ikna olup sandala bineceğı anda içlerinden bir bölükbaşı tehlikeyi sezmiş olacak ki Ciritoğlu'nun sandala binmesine mani oldu. Ortada bir tuzak olmadığını iyice anlamak için kethüda, mirahor, bölükbaşı Kis Hacı ile ustanın olduğu

⁴⁴⁶ Ankara ŞS, 754, s.78, b.514; Balıkesir ŞS, 5625, vr.36a; Bolu ŞS, 6609, vr.59b (Evâsıt-ı R, 1100/2-11 Şubat 16889).

sandal kaymakam paşaya gönderildi. Cirtioğlu ile Hacı Muharrem Haseki ise ata binerek Kadıköy üzerinden kaymakam paşanın huzuruna çıkmak için yola çıktılar. Cirtioğlu etrafta askerleri görünce telaşla birlikte öfkeye kapıldı. “Baka ağa, biz âsî değiliz, kâfire kılıç çeküp cenge sefere geldük. Bu nefir-i âmm askeri nedir ki uğurumuz almışlar?” diye bostancı ustasına serzenişte bulundu. Hacı Muharrem Haseki de kendisine “Vallâh Beğ oğlım levendinden şehri muhâfaza için birez âdem geçirülmüştür, size zarar olmayacağına ben kefilim” diyerek cevap verdi. Bu cevaptan pek ikna olmayan Cirtioğlu, koynundan çıkardığı “in‘âm”a Hacı Muharrem Haseki’ye el vurdurup yemin ettirdi. Sonra da Cirtioğlu, atlarıyla birlikte adamlarından bir kısmını iki kayıkla gönderip kendisi de Hacı Muharrem Haseki ile birlikte Yedikule’ye doğru yola çıktı⁴⁴⁷.

Kaymakam Ömer Paşa ise bütün bu olan bitenleri Yalı Köşkü’nden takip etmekteydi. Cirtioğlu’nun Yedikule’ye gitmesine mani olmak için hemen gizli olarak görevlendirdiği kayıkçılara haber yollayıp kayıkla gelenlerin hava muhalefetinden dolayı Yedikule’ye değil Kızkulesi’ne doğru gitmeleri gerektiğinin söylenmesini istedi. Ayrıca oraya ulaşıldığında da eşkıyaların Yalı Köşküne götürülerek Hasbahçe’de başlarının vurulması emredildi. Nitekim kayıklar kenara yaklaştığında 30 kadar adam indi. Üzerlerindeki silahlar alınıp elleri arkadan bağlanıp padişahın kendilerini bostancı yaptığı söylenerek yalı kapısından geçirildikten sonra Topkapı’da başları vuruldu. Ayrıca daha önce kayıkla gönderilen 3 rehinin başları da At Meydanı’nda vuruldu. Kis Mehmet ise zindanda boğuldu⁴⁴⁸.

Başka bir kayıkla gelenler, olanları anlayınca geri dönüp bu sırada Kadıköy’de bulunan Cirtioğlu’na vaziyeti haber verdiler. Cirtioğlu bu haber karşısında dehşete kapılıp kayıktakilere derhal inmelerini söyleyip yanındakilerle birlikte atlarına binip çarpışma pozisyonu aldı. Daha sonra İskele hattından Zincirlikuyu’ya geçti. Burada topçu çorbacısı, Cirtioğlu ve adamlarının geldiklerini görünce “bre urun” diye kurşun yağdırdı. Ancak Cirtioğlu burada, önceden gönderdiği “tuğu” alarak kurşunlara hedef olmadan Atpazarı’na kaçmayı başardı. Akşamı Atpazarı’nda hayvanları yemleyip gerekli hazırlıkları yaparak geçirdi. Sonrasında Çamlıca tarafından Alemdağ’ını geçerek Sakarya Nehri boyunca ilerleyip Geyve’ye ulaştı. Burada eşkıya lideri Gedik Mehmet ile Geyve Köprüsü’nde buluştu. Cirtioğlu, kendisine 1000 kadar nefir-i amm askerinin Üsküdar’dan hareket ederek üzerlerine geldiğini haber verdi. Bunun üzerine Gedik Mehmet, yanlarında

⁴⁴⁷ *Silahdar Tarihi*, s. 1240.

⁴⁴⁸ *Silahdar Tarihi*, s. 1241.

3 bin adam olduğu halde Ciritoğlu ile beraber Bursa'ya doğru kaçtı. Bu sırada Ömer Paşa, Ciritoğlu ve Gedik Mehmet'in Bursa'ya doğru kaçtıklarını merkeze bildirdi⁴⁴⁹.

Ciritoğlu, Üsküdar'dan firar edince Üsküdar'dan İznikmid, Sapanca, Taraklı, Göynük, Mudurnu ve Bolu'ya varıncaya kadar yol üzerinde bulunan kadılara ve sair devlet erkânına eşkıyanın nefir-i amm ile yakalanması için bir kez daha emr-i şerif gönderildi⁴⁵⁰. Ayrıca Ciritoğlu'nun yanında can korusuyla veya zorla yer alanların teslim olmaları halinde affedileceklerine dair bir ferman yayımladı. Lakin bu fermanın pek etkili olmadığı anlaşıldı. Zira kısa süre sonra Osmanlı kuvvetleri sayıları binleri bulan Ciritoğlu ve Gedik kuvvetleriyle karşı karşıya gelecekti⁴⁵¹.

Ciritoğlu ve Gedik'in Bursa Ovası'nda olduğu bilgisi üzerine, bunların yakalanıp başlarının kesilmesine dair hatt-ı hümayun Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından Nişancı Paşa'nın kardeşi Mustafa Ağa eliyle müfettiş Hüseyin Paşa'ya gönderildi. Hatt-ı hümayun Müfettiş Hüseyin Paşa'ya ulaştığında, Ciritoğlu ve Gedik adamlarıyla birlikte Bursa'yı terk edip Kütahya'ya doğru yola koyulmuşlardı. Hüseyin Paşa, eşkıyanın Bursa'yı terk ettiğini görünce onları takip etmeye karar verdi. Nefir-i amm birlikleriyle birlikte üç günlük bir takipten sonra Tavşanlı'ya yakın bir köyde onlara yetişti. Ancak hemen eşkıya üzerine harekât düzenlemek yerine bir gün beklemeyi tercih etti. Bu karar, Hüseyin Paşa için oldukça trajik bir sonun başlangıcı olacaktı.

Nitekim Hüseyin Paşa'nın yanında bulunan sekban ve sarıcaların büyük bir kısmı Gedik Paşa'nın adamlarıyla temas kurup onların safına geçti⁴⁵². Hüseyin Paşa, yanında kalan az sayıda askerle birlikte köyün üst tarafında yer alan tepeye konuşlanarak kendisini emniyet altına almak istedi. Ciritoğlu ve Gedik Mehmet ise 4 bin kadar adamla birlikte tepenin etrafı kuşattı. Burada yaşanan beş saatlik çarpışmanın sonunda Hüseyin Paşa yanındakilerle birlikte büyük bir mücadele verse de öldürölmekten kurtulamadı⁴⁵³.

Müfettiş Hüseyin Paşa'nın vefat haberi merkeze ulaşınca, Vezir Ahmet Paşa seferden muaf tutularak nefir-i amm ile derhal eşkıyanın icabına bakmak üzere tayin edildi⁴⁵⁴. Ayrıca Hamid Sancağına mutasarrıf olan Ali Paşa da Ciritoğlu ile girişilecek mücadelede Vezir Ahmet Paşa'ya destek olmak üzere görevlendirildi⁴⁵⁵. Ayrıca Bolu

⁴⁴⁹ *Silahdar Tarihi*, s. 1242.

⁴⁵⁰ Bolu ŞS, 6609, vr.61a (10 Ca 1100/2 Mart 1689).

⁴⁵¹ Amasya ŞS 2202, vr.41a (Evâhir-i C 1100/12-21 Nisan 1689).

⁴⁵² Burada yaşanan gelişmelerin ayrıntıları Gedik Mehmet başlığında anlatıldığı için burada kısaca belirtilmiştir.

⁴⁵³ *Silahdar Tarihi*, s. 1243.

⁴⁵⁴ MD 98, s.84, h.557 (Evâsıt-ı C 1100/2-11 Nisan 1689).

⁴⁵⁵ Bolu ŞS, nr.6609, vr.50b(1 R 1100/23 Ocak 1689).

Sancağından silahlı 500 kişinin Vezir Ahmet Paşa komutasındaki nefir-i amm birliğine katılması istendi⁴⁵⁶. Yine Ankara'ya doğru yola çıkmış olan Süleyman Paşa ve Kethüda Ali Ağa'nın yanına 500 nefer gerekli tedbirleri alması için tayin edilmişti⁴⁵⁷.

Ciridoğlu Mustafa ve Gedik Mehmet'in bu sıralarda adamlarıyla birlikte Amasya civarında olduğu haberi alınınca, Müfettiş Ahmet Paşa'ya Türkmen, Ekrad ve ahaliden nefir-i amm teşkil edilerek eşkıyanın yakalanıp gereken cezanın verilmesi için hüküm gönderildi⁴⁵⁸. Bundan kısa bir zaman sonra Ciritoğlu ve Gedik Mehmet adamlarıyla birlikte Ankara'ya doğru hareket ettiler. Zira Ankara, bu sıralarda askerlerin çoğu sefere iştirak ettiğinden oldukça savunmasız bir haldeydi. Bu durumu kendileri için fırsat bilen eşkıya Ankara Kalesi'ni kuşatma altına aldı. Bu sırada kale ahalisi var gücüyle savunmaya geçmiş, kaleyi tahkim ederek kale kapısına da bend çekerek eşkıyanın sur içine girmesine mani olmuşlardı. Tüm bunlar yaşanırken, kale dizdarı Mehmet ise eşkıyaya karşı en ufak bir mukabelede bulunmamış hatta tek bir top atışı dahi yaptırmamıştı. Bu durumdan rahatsız olan kale halkı vaziyeti mahzar ile kadiya sunmuş, kadi da mektupla durumu merkeze bildirmişti. Merkezden, Hamid Sancağına mutasarrıf Ali'ye hitaben kale dizdarı Mehmet'in şer'an hakkından gelinmesi dair hüküm yazıldı⁴⁵⁹.

Bir taraftan Ankara halkının eşkıya ile amansız mücadelesi devam ederken diğer taraftan da Anadolu'nun her tarafına nefir-i amm fermanları gönderildi. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden toplanan yaklaşık 5 bin nefir-i amm birliği, Serdar Vezir Ahmet Paşa komutasında Ankara'ya yakın bir yere konuşlandı. Yine Osman Paşa oğlu Ahmet Paşa da yanına seçkin nefir-i amm birliklerini alarak Ankara'ya geldi. Nihayet 18 Haziran 1689 cumartesi günü nefir-i amm birlikleriyle Ciritoğlu ve Gedik Mehmet'in adamları karşı karşıya geldiler. Burada yaşanan çatışmada Ciritoğlu ve Gedik'in kuvvetleri nefir-i amm birlikleri karşısında bozguna uğratıldı, bin kadar adamı katledildi. Ciritoğlu Cirit Aşireti'ne, Gedik Mehmet ise Nallıhan beyine sığınarak canlarını kurtardılar⁴⁶⁰. Ahmet Paşa ise Ankara'da emniyeti sağlamak üzere halkı eşkıyaya yardım ve yataklık etmemesi için birbirine kefil ettirdi ve aksi bir durumda kendilerinden 100 bin kuruş *nezir* alınacağının taahhüdünü aldı⁴⁶¹.

⁴⁵⁶ Bolu ŞS, nr.6609, vr.46a Tarih Yok

⁴⁵⁷ Bolu ŞS, nr.6609, vr.47b (13 Şaban 1100/2 Haziran 1689).

⁴⁵⁸ Amasya ŞS. nr.2202, vr.30a; Amasya ŞS. nr.2202, vr.37b.

⁴⁵⁹ MD, nr.98, s.104, h.726 (Evasıt-ı Ş 1100/ 2-11 Haziran 1689).

⁴⁶⁰ *Silahdar Tarihi*, s. 1243-1245

⁴⁶¹ Ankara ŞS, nr.755, vr.9b (14 Ramazan 1100/2 Temmuz 1689).

Ciritoğlu, nefir-i amm elinden kaçtıktan sonra, bu ana kadar birlikte hareket ettiği Gedik Mehmet'ten ayrılarak Ciritoğlu Aşireti'ne sığındı. Daha sonra da izini kaybettirerek bir kez daha ölüm çemberinden sıyrılmayı başardı. Bundan sonra Ciritoğlu hakkında detaylı bir bilgi kayıtlara geçmediği için akıbeti hakkında net bir şey söyleyememekle birlikte, Ekim 1691 tarihli bir belgeden hâlâ eşkıyalık yaptığını öğreniyoruz. Ciritoğlu, 150-200 kişilik eşkıya gurubuyla Gerede, Osmancık, Bosna hattında eşkıyalık eylemlerine katılmış ve bir türlü yakalanamamıştır⁴⁶².

Sonuç olarak Ciritoğlu, eşkıyalıktan paye alan diğer eşkıyalar gibi kendi haline bırakıldığında etrafa korku salan, üzerine gidildiği zaman ise hemen boyun eğen ve can söz konusu olduğunda da en yakınındakileri bile görmezden gelen bir karakterdir. Ancak Ciridoğlu'nu diğerlerinden ayıran özellik, ölümle burun buruna geldiği anlarda bir şekilde canını kurtarma maharetini gösterebilmesidir.

2.2.4. Yadigâroğlu

İncelenen dönem içerisinde icraatlarıyla adından söz ettiren bir diğer eşkıya lideri ise Yadigaroglu idi. Kendisi hakkında Kürt asıllı olmasından başka bir bilgi şimdilik mevcut değildir. Yadigâroğlu, Viyana bozgunundan sonra Anadolu'ya firar eden Yeğen Osman, Akkaş ve Kara Mahmut ile birlikte Anadolu'da sekban ve sarıca bayrakları açarak Bolu-Sivas arası bölgede yaptığı eşkıyalıklarla adından söz ettirmiştir. Devlet, Yadigâroğlu ve diğer eşkıya reislerinin Anadolu'daki faaliyetlerini engellemek için ilk olarak Hacı Ali Paşa'yı tayin etmiş, kendisi eşkıya ile mücadelede başarısız olunca yerine Karahisar Sancakbeyi Deli Ömer Paşa eşkıya teftişine memur edilmiştir. Ancak o da eşkıya define muvaffak olamayınca yerine Canik sancağına mutasarrıf olan Vezir Cafer Paşa getirilmiştir⁴⁶³.

Yadigâroğlu ve adamları 1686'nın baharında Bolvadin, Bayat, Akşehir ve Kırşehir civarında eşkıyalık eylemlerini yoğunlaştırmıştı. Yadigâroğlu 38 adamı birlikte Deli Veli, yeğeni Şahin Bölükbaşı, Çalık Arap, Deli Nasuh yeğeni Genç Ali Bölükbaşı, Mardin mütesellimi ve Kürt Mehmet, Köse Ali ve ona bağlı Kara Arap ile bunlara tabi 100 kadar eşkıya ile buralarda yol keserek insanların mallarına ve canlarına yönelik birçok suç işlemişlerdi. Yadigâroğlu ve diğer eşkıyaların yakalanması için Vezir Cafer Paşa müfettiş olarak görevlendirilmiş, ancak eşkıyaların yakalanması mümkün

⁴⁶² MD, nr.102, s29, h.242 (Evâsıt-ı M. 1103/4-13 Ekim 1691).

⁴⁶³ Silahdar Tarihi, s. 1040. Zübde-i Vekayiât, s. 228.

olmamıştı. Bu hususta Devlet, müfettiş paşanın bir ihmal ve kusuru olduğunu düşünmüş olacak ki eşkıyaların yakalanması hususunda herkesin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi ve eşkıyaların yakalanıp gereken cezaların verilmesi için yeni bir hüküm yayınlamıştı⁴⁶⁴.

Müfettiş Cafer Paşa aldığı bu emir üzerine hemen harekete geçti. Paşa'nın üzerine geldiğini haber alan Yadigâröğlü adamlarıyla birlikte Kastamonu'dan firar etmiş, ancak adamlarından Bölükbaşı adlı eşkıya Kastamonu'da faaliyetlerine devam etmişti. Bunun üzerine Müfettiş Cafer Paşa, bu eşkıyanın yakalanması için Bayezit Ağa'yı mübaşir olarak tayin etti. Ayrıca bölgedeki yetkililerin de Bayezit Ağa ile birlikte hareket ederek eşkıyanın yakalanması ve ele geçirilen malzemelerin mübaşire teslim edilerek merkeze gönderilmesi emredildi⁴⁶⁵. Yadigâröğlü ise bu emir yayınlandığında 35 adamı ve diğer eşkıya gurupları ile birlikte Kırşehir taraflarında yaptıkları yağma ve talandan sonra Kastamonu'ya oradan da Çankırı'ya doğru yola koyulmuştu. Bu sırada Yadigâröğlü'nun adamlarından Kulaksız adlı eşkıya da faaliyetlerini Gerede-i Cedit'te yoğunlaştırmıştı⁴⁶⁶.

Müfettiş Cafer Paşa ise Yadigâröğlü ve diğer eşkıyaların nefir-i amm yoluyla yakalanması, eşkıyanın başka yerlere firar etmesine mani olunması için Bolu mütesellimi, ayan-ı vilayet ve sair ileri gelenlere hitaben buyruldu gönderdi. Buyrulduca eli silah tutan herkesin eşkıyaya karşı mücadeleye katılması, ayrıca eşkıyaların firar edebilecekleri yerlere set ve bentler çekilmesi emredildi. Ayrıca, eşkıya ile yapılacak mücadelede yer alan kimselerin öldürdükleri eşkıyadan veya aldıkları maldan dolayı sorumlu tutulmayacakları ifade edilerek eşkıya ile mücadelede yer alanlar motive edilmeye çalışıldı. Son olarak da bu hususta ihmal ve kusuru olanlara müsamaha gösterilmeyeceği belirtildi⁴⁶⁷. Bundan birkaç gün sonra da Yadigâröğlü ve diğerlerinin nefir-i amm yoluyla hakkından gelinmesi için yeni bir hatt-ı hümayun Salahor Murtaza Ağa tarafından ulaştırıldı⁴⁶⁸.

Hatt-ı hümayun yayınlandığında Yadigâröğlü ve Yeğen Bölükbaşı, Bozoğlan gibi eşkıya reisleri ve başlarına topladıkları 200 eşkıya ile birlikte Çankırı'yı muhasara altına

⁴⁶⁴ Deli Veli Yeğeni Şahin Bölükbaşının yanında 35 adam, Çalık Arap yanında 25 adam, Deli Nasuh Yeğeni Genç Ali Bölükbaşı yanında 18 adam, Mardin müteselliminin yanında Kürt Mehmet ve 6 adam, Köse Ali ve ona bağlı Kara Arap ve 4 adamı A.DVNŞŞKT.d., nr.10, s.3, h.9 (Evaili-i C 1097/25 Nisan-4 Mayıs 1686).

⁴⁶⁵ Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.32a (26 R 1097/22 Mart 1686).

⁴⁶⁶ Kulaksız Mustafa, mülk değirmenini ve çiftliğini haksız yere zapt ederek bir de kendisine 400 değnek vurarak zulmetmişti. Kastamonu ŞS, 4409, vr.41b (Evail-i B 1097/24 Mayıs-2 Haziran 1686).

⁴⁶⁷ Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.41b (8 Şaban 1097/30 Haziran 1686).

⁴⁶⁸ Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.42b (13 Şaban 1097/5 Temmuz 1686); Ankara ŞS, nr.752, vr.195b (5 Ramazan 1097/22 Temmuz 1686).

almışlardı. Müfettiş Cafer Paşa buraya doğru harekete geçtiği sırada, daha önceden eşkıya takibi için tayin ettiği Ankara Mütesellimi Mehmet Ağa Çankırı'ya ulaşmış, ancak Yadigâröğlu ve diğer eşkıya gurupları bölgeyi çoktan terk etmişti. Tosya yakınlarındaki bir köyde bir gece kalıp İskilip dolaylarına kaçmışlardı. Eşkıyanın İskilip'e doğru firar etmesi üzerine Müfettiş Cafer Paşa ve Ankara Mütesellimi Mehmet Ağa, Tosya ve Osmancık yönünde eşkıyayı takibe başladı. Çerkeş tarafından Yusuf Ağa da 600 atlı neferle birlikte eşkıyayı takip için İskilip'e doğru harekete geçti. Bu sırada eşkıya takibinde görevli ağalardan Hacı Osman Ağa, Akdağ dolaylarında Yadigâröğlu ve adamlarıyla karşılaştı. Burada yaşanan çatışmada, Yadigâröğlu'nun adamlarından Arapoğlu ölü, Alaca Ahmet ise sağ olarak yakalandı. Ancak Yadigâröğlu ve adamlarından bir kısmı yaralı olduğu halde ormanlık alana kaçmayı başardı. Yadigâröğlu ve adamları, sonrasında Akdağ'a doğru hareket ettiler⁴⁶⁹.

Müfettiş Cafer Paşa, Çankırı kuşatmasından itibaren takip ettiği Yadigâröğlu'nu bir türlü ele geçirememişti. Eşkıyanın yakalanması için birkaç defa nefir-i amm ilan edilmiş olmasına rağmen Yadigâröğlu her seferinde kaçmayı başarmıştı. Ancak kendisi ve adamları için çember her geçen gün giderek daralıyordu. Nitekim Müfettiş Cafer Paşa, son yaşanan çatışmadan sonra eşkıyanın Akdağ'a ve oradan da Erzurum'a doğru ilerlediği haberini alınca nefir-i amm birlikleriyle birlikte derhal yola koyuldu. Nihayet Yadigâröğlu ve adamları Erzurum'a yakın Köylühisar'da Bağırsak Deresi mevkiinde kısırıldı. Yaşanan çatışmada Yadigâröğlu ve 28 adamı ölü olarak ele geçirilmiş⁴⁷⁰, diğerleriyse kaçmayı başarmıştı. Müfettiş Cafer Paşa, Salahor Murtaza Ağa ile Yadigâröğlu ve 28 adamının kesik başlarını İstanbul'a gönderdi. Murtaza Ağa, Şaban'ın 18. günü Rikab-ı hümayuna gelerek kesik başları Bab-ı hümayuna bıraktı. Bu sırada Bitlis Hanı'nın öldürdüğü Akkaş ve 38 adamının kesik başı da aynı yere bırakıldı⁴⁷¹. Böylece 1683-1699 yılları arasında devleti uğraştıran eşkıyalardan biri daha ortadan kaldırılmış oldu.

2.2.5. Topal Osman

Bölükbaşı Topal Osman, adından söz ettiren ve devleti uzun yıllar uğraştıran eşkıya reislerinden biriydi. Onun faaliyetlerinin merkezi Antalya idi. Topal Osman ile

⁴⁶⁹ Ankara ŞS, nr.752, vr.198b (10 Ramazan 1097/31 Temmuz 1686).

⁴⁷⁰ Yadigâröğlu'nun yanındaki eşkıya sayısı Şeriyeye Sicilindeki belgede 26 olarak ifade ediliyor. Ankara ŞS, nr.752, vr.198b; Silahdar Tarihi'nde ise 28 olarak ifade ediliyor. *Silahdar Tarihi*, s. 1040.

⁴⁷¹ *Silahdar Tarihi*, s. 1040-1041

ilgili ilk olay 1688 yılının Kasım ayı sonlarında belgelere yansımıştır. Burada yer alan bilgilere göre Topal Osman, yanına aldığı sekiz eşkıya⁴⁷² ile birlikte Antalya kazasında toplanarak ahaliyi tahrik etmiş, sonrasında da Sakız Seferi'nde olan Mehmet'in 12 adamını öldürüp mal ve erzakını yağmalamıştı. Ayrıca mütesellimin iş yapmasına da mani olmuştu⁴⁷³. Bu olaydan sonra yaptıklarıyla ilgili iki yıl kadar belgelere bir şey yansımamıştır; ta ki Teke Sancağının yeniçeri serdarını haksız yere kalebent etmesine kadar⁴⁷⁴. Topal Osman'ın yeniçeri serdarını kalebent etmesinden hemen sonra, hakkında yakalanıp İstanbul'a getirilmesi için mübaşir tayin edildi⁴⁷⁵. Bu sırada Bölükbaşı Topal Osman, Kara Hasan Bölükbaşı ve Ebubekir ile birlikte Antalya Hanı'nda kalmakta olan Ömer'in odasını basıp 800 altın ve yaklaşık 900 kuruşluk eşyasını gasp etmiş, bir hizmetkârını da öldürmüştü. Ömer, başına gelenleri kadıya anlatınca Topal Osman tekrar onun yanına giderek kendisini kadıya şikâyet ettiğinden dolayı iki yüz değnek vurup üstüne bir de iki yüz altın alıp gitmişti⁴⁷⁶.

Topal Osman'ın yakalanması için mübaşir gönderilmiş olmasına rağmen onun Antalya civarındaki eşkıyalık eylemleri her geçen gün artıyordu. Giderek büyüyen bu meselenin halledilmesi için bizzat Müfettiş Genç Mehmet Paşa görevlendirildi⁴⁷⁷. Topal Osman ve kethüdası Kel Avaz yaklaşık 250 kadar eşkıya ile birlikte Halil adlı bir kişinin babası el-Hac Mehmet'in evini basıp kendisini öldürdükten sonra mal ve eşyasını gasp etmişti. Bu olaydan sonra bir kez daha Topal Osman ve eşkıyaların yakalanıp İstanbul'a gönderilmeleri için çavuş marifetiyle emr-i şerif gönderildi. Çavuş, elinde emr-i şerif ile gelmekteyken Topal Osman yaklaşık 800 kadar eşkıya ile onu yolunu keserek emr-i şerifin icrasına engel oldu⁴⁷⁸.

Topal Osman ve adamları hakkında yakalama ve ortadan kaldırılma emirleri birçok kez yayımlanmışsa da bu emirlerin icrası 1695 yılının sonlarına gelindiğinde hâlâ gerçekleşmemişti. Topal Osman ve adamlarının yaptığı eşkıyalıklar Antalya halkını giderek tedirgin etmeye başlamıştı. Zira yedi yılı aşkın bir süredir Topal Osman ve

⁴⁷² Eşkıyaları adları, Şeyh Ömer, Kurdoğlu Hasan, Ahmet Halife oğlu Hasan ve Yayla Bey, Çavuşoğlu, Kör Hasan, Ömer Sipahi oğlu Ali Ömer ve Kör Ömer idi.

⁴⁷³ MD, nr.98, s.14, h.79 (Evâhir-i M 1100/ 21-30 Kasım 1688).

⁴⁷⁴ MD 101, s.49, h.159 (Evâhir-i B 1102/ 21-30 Nisan 1691). Bu olay ile ilgili olarak Halil'in bizzat merkeze giderek sunduğu şikâyet için bk. A.DVNSSKT.d. nr.18, s.100, h. 955. Topal Osman'ın adamlarından İvaz da yine 20-30 kadar adamla birlikte Mehmet'in oğlu Halil'in evini basarak annesi ve cariyesini kılıçla yaralamış ve evde bulunan sandığı kırarak içindeki eşyaları ile birlikte evdeki diğer mal ve erzaklarını almaları için bk. A.DVNSSKT.d., nr.17, s.185, h.1707 (Evâhir-i L 1105/ 15-24 Haziran 1694).

⁴⁷⁵ MD 101, s.52, h.168 (Evâhir-i B 1102/ 21-30 Nisan 1691).

⁴⁷⁶ A.DVNSSKT.d., nr.17, s.192, h.1776 (Evâhir-i L 1105/ 15-24 Haziran 1694). Bu olay ile ilgili olarak Ömer'in yaptığı bir başka şikâyet için bk. A.DVNSSKT.d. nr.19, s.28, h.220 (Evâil-i Za 1106/ 13-22 Haziran 1695).

⁴⁷⁷ MD, nr.102, s.36, h.329 (Evâhir-i S 1103/ 13-22 Kasım 1691).

⁴⁷⁸ MD, nr.106, s.53, h.358 (Evâil-i L 1106/ 15-24 Mayıs 1695).

adamları bölgeyi nüfuzları altına almış ve şehrin kontrolünü ele geçirmişlerdi. Devlet, yıllardır devam eden bu olay için bir kez daha harekete geçti ve bu sefer Teke’de sakin İbrahim Ağa’yı bu mesele için görevlendirdi⁴⁷⁹. Topal Osman, üzerine gelindiğini öğrenince adamlarıyla birlikte Elmalı kazasına gitmiş ve burada 42 gün kalmıştı. Kaldığı süre zarfında da insanların mal ve eşyalarını yağmalamaktan geri durmadı⁴⁸⁰. Ancak Topal Osman için çember giderek daralıyordu. Zira kendisinin yakalanması için Karaman Valisi ve Teke Sancağı mutasarrıfı Salih ve Dergâh-ı mualla müteferrikalarından İbrahim, eyalet ve sancak sınırlarında bulunan asker ve timarlı sipahiler görevlendirilmişti. Ayrıntılarına vakıf olmamakla birlikte, muhtemelen yaşanan bir çarpışmada Topal Osman öldürüldü⁴⁸¹. Sonrasında da ona ait “Ada” adlı mahalde bulunan meskeni eşkıyaların toplanma yeri olmasından dolayı yıkıldı⁴⁸². Bu arada Topal Osman’ın adamlarından biri de yakalanarak Kıbrıs Adası’na sürgün edildi⁴⁸³.

Böylece Antalya’da uzunca bir zamandan beri şehri esareti altına alan Topal Osman ve avenesinin fesat ve şekavetleri ortadan kaldırılarak bölgede huzur ve sükûnet sağlanmış oldu.

⁴⁷⁹ MD, nr.106, s.142, h.1089 (Evâil-i R 1107/ 10-19 Ekim 1695).

⁴⁸⁰ MD, nr.106, s.160, h.1266 (Evâsıt-ı R 1107/ 20-29 Ekim 1695).

⁴⁸¹ MD, nr.108, s.29, h.175 (Evâil-i C 1107/ 8-17 Aralık 1695).

⁴⁸² MD, nr.108, s.55, h.428 (Evâhir-i B 1107/ 25 Şubat-5 Mart 1696).

⁴⁸³ MD, nr.108, S.57, H.448 (Evâil-i Ş 1107/ 6-15 Mart 1696).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EŞKİYALIK HAREKETLERİNE KARŞI ALINAN TEDBİRLER

3.1. MÜFETTİŞ TAYİN EDİLMESİ

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık hareketleri 1683-1699 yılları arasında geniş bir alana yayılarak büyük bir problem haline geldiğinden, bu olayların engellenmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başında, eşkıyalık faaliyetlerinin soruşturulması için müfettiş tayin edilmesi gelmekteydi. Bu hem eşkıya tasallutundan zarar gören reayanın, devletin yanında olduğunu hissetmesi hem de merkezî otoritenin yeniden tesis edilmesi bakımından oldukça önemliydi.

Devlet, eşkıyalık olaylarını soruşturmak üzere kimi zaman bölgesel kimi zaman da ülke geneline şamil olarak ve genellikle vezir rütbesinde müfettiş paşaları Anadolu'ya “Umumi Eşkîya Müfettişi” olarak görevlendirmiştir. Bu müfettişler güvenilir, yararlı hizmetleri olan, yetenekli ve tecrübeli kimseler arasından seçilirdi⁴⁸⁴. Geniş yetkilerle donatılarak görevlendirilen müfettişlere⁴⁸⁵, gittikleri yerlerde bölgeyi tanıyan idareciler, devlet görevlileri ve askerler yardımcı olurlardı⁴⁸⁶.

1683-1699 yılları arasında, Tablo 3.1.'e bakıldığında Anadolu'da vezir rütbesinde; (Kız) Hüseyin Paşa, Ali Paşa, Deli Ömer Paşa, Cafer Paşa, (Sarhoş) Ahmet Paşa, Başbakikulu Hüseyin Paşa, Kemankeş Ahmet Paşa, Şahin Mehmet Paşa, Dursun Mehmet Paşa, Genç Mehmet Paşa, Yusuf Paşa, Çerkez Osman Paşa, İpşir Hasan Paşa umumi eşkıya müfettişi olarak görev almışlardır.

⁴⁸⁴ 1688-89 yılları arasında Anadolu'da Umumi Eşkîya Müfettişi olan Hüseyin Paşa, yapmış olduğu başarılı hizmetlerden dolayı bu vazifeye getirilmiştir. Bu hizmetler için bk. *Silahdar Tarihi*, s. 1163; *Zübde-i Vekayîât* s. 292. Bazen müfettişler gösterdikleri başarılı hizmetlerin karşılığı olarak daha iyi bir paye alırlar ve Anadolu'da umumi eşkıya müfettişi olarak tayin edilirdi. Genç Mehmet Paşa, Anadolu'nun çeşitli kollarında yaptığı teftişlerde göstermiş olduğu başarılı hizmetlerinden dolayı vezir payesiyle 1695-96 yılları arasında Anadolu'nun umumi teftişine memur edilmiştir. Geniş bilgi için bk. *Silahdar Tarihi*, s. 1587

⁴⁸⁵ Geniş yetkilere sahip olarak görevlendirilen müfettişler sadece eşkıya teftişi ile görevli olmayıp sefer için asker sürmek ile de vazifelidiler. Örnekler için bk. Amasya ŞS, nr.2202, s.35a (Evâhir-i C. 1100/11-21- Nisan 1689); Ankara ŞS, nr.752 vr.203b (Evâil-i Ra 1097/ 26-Ocak-4 Şubat 1686); Bolu ŞS, nr.6611, vr.32a (Evâhir-i N 1105/15-25 Mayıs 1694)

⁴⁸⁶ Genel olarak müfettiş paşa ile birlikte görev alacak kimselere hitaben emirler yazılmıştır. Bazı hükümler için bk. Ankara ŞS, nr.754, vr.78, b.517; Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.41b; Bolu ŞS, nr.6605, vr.61a.

Tablo 3.1. 1683-1699 Yılları Arasında Anadolu’da Eşkîya Teftişine Memur Olan Vezir Rütbesindeki Müfettişler

Müfettiş İsmi	Gönderildiği Yer	Gönderildiği Tarih
(Kız) Hüseyin Paşa ⁴⁸⁷	Anadolu	1094/1683
Boşnak Ali Paşa ⁴⁸⁸	Anadolu	1095/1684-85
Deli Ömer Paşa ⁴⁸⁹	Anadolu	1096/1685-86
Cafer Paşa ⁴⁹⁰	Anadolu	1097/1686-87
(Sarhoş) Ahmet Paşa ⁴⁹¹	Anadolu	1098/1687-88
Başbakıkkulu Hüseyin Paşa ⁴⁹² ,	Anadolu	1099-1100/1688-89
Kemankeş Ahmet Paşa ⁴⁹³	Anadolu	1100-1101/1689-91
Şahin Mehmet Paşa ⁴⁹⁴	Anadolu	1103/1692-93
Dursun Mehmet Paşa ⁴⁹⁵	Anadolu	1105/1694-95
Genç Mehmet Paşa ⁴⁹⁶	Anadolu	1106/1695-96
Yusuf Paşa ⁴⁹⁷	Anadolu	1107/1696-97
Çerkez Osman Paşa ⁴⁹⁸	Anadolu	1108/1697-98
İpşir Hasan Paşa ⁴⁹⁹	Anadolu	1109-1110/1698-99

Vezir rütbesindeki müfettişlerin yanı sıra Tablo 3.2.’de görüldüğü üzere devletin değişik kademelerinde görev alan kimseler de müfettiş olarak tayin edilmişlerdir.

⁴⁸⁷ *Silahdar Tarihi*, s.1089-1090; Ankara ŞS, nr.750, vr.60, b.304. (5 S 1094/ 3 Şubat 1683); Bolu ŞS, nr.6605, vr.61a. (19 B 1094/ 14 Temmuz 1683).

⁴⁸⁸ Ankara ŞS, nr.751, vr.131b (Evâsıt-ı L 1095/ 21-30 Eylül 1684); Kayseri ŞS, nr.7845 vr.66a. (25 L 1095/ 5 Ekim 1684); Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.7a (Evâhir-i M 1096/ 28 Aralık 1684-06 Ocak 1685).

⁴⁸⁹ *Silahdar Tarihi*, s.1018; Ankara ŞS, nr.752, vr.227, b.1022. (19 Za 1096/ 17 Ekim 1685); Balıkesir ŞS, nr.5624, vr.34b (3 Za 1096/ 1 Ekim 1685); Konya ŞS, nr.5903, vr.17a (11 S 1097/ 5 Ocak 1686).

⁴⁹⁰ Ankara ŞS, nr.752, vr.219, b.998. (20 S 1097/ 16 Ocak 1686); Balıkesir ŞS, nr.5624, vr.24a. (Evâhir-i Ra 1097/17-26 Mart 1686); Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.30b (Evâil-i S 1097/ 6 Ocak 1686); Konya ŞS, nr.5905, vr.7b. (16 Ş 1097/ 8 Temmuz 1686).

⁴⁹¹ *Silahdar Tarihi*, s.1064. Burada tarih olarak 17 Ca 1098/ 31 Mart 1688 verilmektedir. Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.6a; Bolu ŞS, nr.6608, vr.50a ve Konya ŞS, nr.5908, vr.3a (Evâhir-i Ca 1098/ 4-13 Mayıs 1688).

⁴⁹² *Zübde-i Vekayîât*, s. 292; *Raşid Tarihi*, C.1, s.314; *Silahdar Tarihi*, s.1163. (10-15 Şevval 1099); Ankara ŞS, nr.754, s.106a. (30 Z 1099/); A.DVNŞŞKT.d. nr.11, vr.280b (Evâhir-i Z.1099/); Ankara ŞS, nr.754, s.78, b.514. (Evâsıt-ı R 1100).

⁴⁹³ Amasya ŞS, nr.2202, vr.41a (16 Ra 1100/ 8 Ocak 1689); Bolu ŞS, nr.6609, vr.50a (Evâhir-i R 1100/ 13-22 Ocak 1689); Ankara ŞS, nr.756, s.61, b.151 (Evâsıt-ı N 1102/ 8-17 Haziran 1691).

⁴⁹⁴ (5 Z 1103/ 18 Ağustos 1692); Balıkesir ŞS, nr.5627, vr.7b (15 Zilkade 1104/ 18 Temmuz 1693); Balıkesir ŞS, nr.5628, vr.12Ab (12 S 1105/ 13 Ekim 1693); Balıkesir ŞS, nr.5628, vr.7a. (5 Ş 1105/ 1 Nisan 1694); *Silahdar Tarihi*, s. 1454.

⁴⁹⁵ Amasya ŞS, nr.2203, vr.27b (18 N 1105/ 13 Mayıs 1694); Amasya ŞS, nr.2203, vr.29a. (23 Za 1105/ 16 Temmuz 1694); A.DVNŞŞKT.d. nr.18, s.152, h.1395 (Evâhir-i S 1106/ 11 Ekim 1694); MD, nr.106, s.64, h.427 (Evâsıt-ı L 1106/ 25 Mayıs-4 Haziran 1695); *Silahdar Tarihi*, s. 1529.

⁴⁹⁶ Ankara ŞS, nr.760, vr.204, b.734 (Evâsıt-ı Ca 1106/ 27 Ocak-5 Şubat 1695); Balıkesir ŞS, nr.5629, vr.12a (3 B 1106/ 17 Şubat 1695); Bolu ŞS, nr.6611, vr.20a (26 L 1106/ 9 Haziran 1695).

⁴⁹⁷ Amasya ŞS, nr.2204, s.13b. Bu kaydın diğer sicillerdeki suretleri için bk. Ankara ŞS, nr.762, s.148, b.594; Kayseri ŞS, nr.7854, vr.24b; MD nr.108, s.24, h.140 (Evâil-i L 1107/); *Nusretnâme*, s. 142.

⁴⁹⁸ Ankara ŞS, nr.762, s.120, b.512 (17 C 1108/ 11 Ocak 1697); Ankara ŞS, nr.763, s.138, b.551 (26 Ş 1108/ 20 Mart 1697); MD nr.110, s.51, h.407 (Evâil-i M 1109/ 20-29 Temmuz 1697); *Nusretnâme*, s. 216.

⁴⁹⁹ A.DVNŞŞKT.d. nr.27, s.54, h.726 (Evâil-i Ra 1110/ 7-16 Ekim 1698); Kayseri ŞS, 7857, nr.96b. (28 muharrem 1110// 6 Ağustos 1698); A.DVNŞŞKT.d. nr.31, s. 84, h.662 (Evâsıt-ı Za 1110/ 11 Mayıs 1699); *Nusretnâme*, s. 364.

Tablo 3.2. Anadolu’da 1683-1699 Yılları Arasında Eşkîya Teftişine Memur Olan Görevliler

Müfettiş İsmi	Gönderildiği Yer	Tarih
Hızır Ağa ⁵⁰⁰	Ankara	1095/1683-84
Turnacıbaşı İbrahim Ağa ⁵⁰¹	Anadolu	1095/1683-84
Yusuf Ağa ⁵⁰²	Ankara civarı	1097/1685-86
Süleyman Ağa ⁵⁰³	Konya	1097/1685-86
Mehmet Çavuş ⁵⁰⁴	Trabzon civarı	1098/1686-87
Kapıcıbaşı Bayram ⁵⁰⁵	Anadolu orta kol	1100/1688-89
Kapıcıbaşı Bayram ⁵⁰⁶	Silifke	1102/1690-91
Kapıcıbaşı (Genç) Mehmet ⁵⁰⁷	Anadolu sağ kol	1103/1691-92
Yusuf Ağa ⁵⁰⁸	Hamid Sancağı	1106/1694-95
Şatır Mehmet Bey ⁵⁰⁹	Akşehir ve Bolvadin civarı	1107/1695-96
Çolak İbrahim ⁵¹⁰	Bolu Sancağı	1107/1695-96
Bolu Voyvodası Ahmed Ağa ⁵¹¹	Bolu civarı	1108/1696-97
Kethuda Ali Ağa ⁵¹²	Çankırı, Bozok, Sivas civarı	1108/1696-97
Çavubası İbrahim ⁵¹³	Anadolu orta kol	1108/1696-97
Yusuf Ağa ⁵¹⁴	Sivas ve Divriğ ve Arapkir ve Aksaray ve Çankırı, Tokat Zile civarı	1109/1697-98
Abdi Çavuş ⁵¹⁵	Balıkesir civarı	1110/1698-99

Müfettişler, teftiş süresince yaptıkları masrafları kanunen gittikleri yerin halkından toplama yetkisine sahiptiler. Mesela Müfettiş Osman Paşa, eşkıya teftişi için gittiği Ankara’da 8 gün kalmış ve bu süre zarfındaki masraflarının toplamı 3347 kuruşu

⁵⁰⁰ Ankara ŞS, nr.750, s.102, b.597 (20 Ca 1095// 5 Mayıs 1684).

⁵⁰¹ Kayseri ŞS, nr.7845, vr.115b (1 L 1095/ 11 Eylül 1684).

⁵⁰² Ankara ŞS nr.752, vr.190a (29 Ş 1097/ 21 Temmuz 1686).

⁵⁰³ Konya ŞS, nr.5905, vr.113a (22 B 1097/ 14 Haziran 1686).

⁵⁰⁴ Trabzon ŞS, nr.1927, vr.80b (18 S 1098/ 3 Ocak 1687).

⁵⁰⁵ Ankara ŞS, nr.754, vr.114a (3 Ra 1100/ 26 Aralık 1688).

⁵⁰⁶ MD, nr.101, s.74, h.327 (Evil-i B 1102/ 1-9 Nisan 1691).

⁵⁰⁷ MD, nr.102, s.26, h.213 (Evâsıt-ı M 1103/ 4-13 Ekim 1691).

⁵⁰⁸ Isparta ŞS, nr.6551, vr.55a Tarih yok.

⁵⁰⁹ Amasya ŞS, nr.2204, vr.23b; MD, nr.108, s.34, h.229 (Evâsıt-ı C 1107/ 18-27 Aralık 1695).

⁵¹⁰ Bolu ŞS, nr.6612, s.9b (19 Za 1107/ 20 Haziran 1696).

⁵¹¹ Bolu ŞS, nr.6612, s.2a (11 Ş 1107/ 16 Mart 1696); Ankara ŞS, nr.762, s.148, b.594 (Evâil-i L 1107/ 4-13 Mayıs 1696).

⁵¹² Ankara ŞS, nr.762, s.224, b.785 (7 R 1108/ 3 Kasım 1696).

⁵¹³ Ankara ŞS, nr.763, s.139, b.552 (Evâhir-i Ca 1108/ 15-24 Ocak 1697).

⁵¹⁴ Bolu ŞS, nr.6612, vr.7 (Evâsıt-ı S 1109/ 29 Ağustos-7 Eylül 1697).

⁵¹⁵ Balıkesir ŞS, nr.5630, vr.4b (Evâsıt-ı Ca 1110/ 13-24 Aralık 1698).

bulmuştu⁵¹⁶. Yine Bursa Valisi İsmail Paşa eşkıya teftişi ve asker sürmek için Balıkesir'e geldiğinde, kaldığı iki günlük süre içerisinde 293 kuruş masraf etmiştir. Diğer taraftan aynı tarihlerde Vezir Mehmet Paşa tarafından bölgeye gönderilen bir başka müfettiş Osman Ağa'nın yaptığı masrafin yarısına denk gelen 220 kuruş İsmail Paşa'nın 293 kuruş olan harcına eklenmiş, oluşan toplam 513 kuruş masraf bölgedeki her mahalleye tevzi olunmuştu⁵¹⁷.

Müfettişler, eşkıyalık olaylarının meydana geldiği bölgelerde zanlıların yakalanıp huzur ve asayişin temin edilmesi için görevlendirilen kimseler olmalarına rağmen kimi zaman bizzat bu olayların aktörleri haline geliyorlardı. Özellikle müfettişlerin, teftiş bahanesi ile bin-iki bin levent ile köy ve kasabalarda gezip bedava yiyip içmeleri ve "teftiş akçesi" namıyla reayadan akçe almaları en az eşkıyalık olayları kadar rahatsız ediciydi. Öyle ki bu dönemde Müfettiş Halil Paşa'nın faaliyetleri müfettişlik uygulamasını tartışmalı hale getirmişti. Zira Halil Paşa, Boğazhisar muhafazası için görevlendirildiğinde, yanında bulunan adamlarıyla birlikte Anadolu'da geçtikleri yerlerin ahalisine türlü eziyetler etmişti. Zulme maruz kalan ahali şikâyetlerini bir mahzarla kaymakama iletmış ve o da durumu merkeze bildirmişti. Daha sonra Halil Paşa'nın katli için fetva çıkartılarak Boğazhisar muhafazasında serdar olan Vezir Fazıl Mustafa Paşa'ya gereken emir gönderilmişti. Halil Paşa'nın katli 1 Şubat 1687'de gerçekleşmiş ve kesik başı İstanbul'a gönderilmişti⁵¹⁸. Bu olay üzerine Anadolu'da müfettişlik uygulaması tamamen kaldırılmıştır⁵¹⁹. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiş, Hüseyin Paşa 1688 yılında umumi eşkıya teftişi ve asker sürme işine memur olunmuştur⁵²⁰. Ancak bundan sonra da müfettişlerin yaptıkları zulüm ve şikâyetler devam etmiştir.⁵²¹ Ülke genelinde

⁵¹⁶ Müfettiş masrafı için toplanacak 3347 kuruşun 808 kuruşu Kasaba nahiyesinden geri kalan 2467 kuruşluk kısmı da hane başı 9 kuruş olacak şekilde 279 buçuk haneye tevzi edilerek deftere kaydedilmiştir. Bk. Ankara ŞS, nr.762, vr.132a (15 B 1108/ 7 Şubat 1697).

⁵¹⁷ Balıkesir ŞS, nr.5627, vr.10a (8 Za 1104/ 11 Temmuz 1693). Başka örnekler için bk Teftiş için Ankara'ya gelen Ömer Paşa'nın masraf kaydı için; Ankara ŞS, nr.763, s.164, b.622 (26 S 1109/ 13 Eylül 1697); Müfettiş Şahin Paşa'nın Balıkesir'e teftiş için geldiğindeki masraf kaydı için bk. Balıkesir ŞS, nr.5628, vr.12ab (12 S 1105/ 13 Ekim 1693). Dursun Mehmet Paşa'nın Bolu'ya teftiş için geldiğindeki masraf kaydı için bk. Bolu ŞS, nr.6611, s.32b; Genç Mehmet Paşa'nın Çankırı'ya teftiş için geldiğindeki masraf kaydı için bk. Çankırı ŞS, nr.2975, s.26, b.66. Müfettiş Ahmed Paşa'nın Kayseri'ye teftiş için geldiğinde masraf kaydı için bk. Kayseri ŞS, nr.7854, vr.8a (7 Ca 1107/ 13 Ocak 1696).

⁵¹⁸ Halil Paşanın katli sonrasında 100 küheylan at ve sair eşyası da miri hazineye alınmıştır. *Silahdar Tarihi*, s. 1061-1062.

⁵¹⁹ Yayınlanan ferman için bk. Isparta ŞS, nr.6553, vr.35a; Konya ŞS, nr.5908, vr.15b; Ankara ŞS, nr.753 s.31 b.395; Bolu ŞS, nr.6608, vr.30a (Evâil-i N 1098/ 11 Temmuz 1687). Ayrıca müfettişliğin kaldırılması için bk. *Silahdar Tarihi*, s.1068.

⁵²⁰ *Silahdar Tarihi*, s.1163; *Zübde-i Vekayiât*, s. 292.

⁵²¹ Bu dönemde müfettiş paşaların özellikle de adamlarının yapmış olduğu şikâyet olayları için bk. Konya ŞS, nr.5905, vr.88b (3 Şevval 1097/ 23 Ağustos 1686); Ankara ŞS, nr.762, s.233 b.812 (Evâhir-i Ca 1108/ 15-25 Ocak 1697); A.DVNŞŞKT.d., nr.19, s.27 h.206 (Evâil-i Za 1106/); A.DVNŞŞKT.d., nr.24, s.24, h.22 (Evâsıt-ı Z 1107/ 13-23 Haziran 1695); A.DVNŞŞKT.d., nr.28, s.51 h.408 (Evâhir-i C. 1109/ 5-15 Aralık 1697) ve MD, nr.110, s.53 h.419 (Evâil-i M 1109/ 20-30 Temmuz 1697).

güvenlik ve huzurun temini için memur edilen müfettişlerin bazıları, bizzat huzursuzluğun ve güvensizliğin kaynağı olmuşlar ve bunu da canlarıyla ödemişlerdir⁵²².

Devlet, eşkıya ile mücadelede bir taraftan geniş yetkilerle donattığı müfettişleri tayin ederken diğer taraftan da kamu hizmetinde yer alan diğer görevlileri etkin bir şekilde kullanmak isteniyordu. Zira bir ülkede kamu hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde birinci derecede sorumlu olan kimseler devlet görevlileriydi. Bu görevlilerin, vazifelerini bir şekilde ihmal veya suiistimal etmeleri kamu düzeninin bozulmasının en önemli sebeplerinden biriydi. Osmanlı Devleti bu durumun önüne geçebilmek için hem adaletnameler yayınlıyor hem de bizzat devlet yetkililerini uyarma yoluna gidiyordu⁵²³. Daha önce de ifade edildiği üzere, devlet görevlilerinin eşkıya ile mücadelede isteksiz ve ihmalkâr davranması sıklıkla karşılaşılan bir durumdu. Bir de buna, görevlilerin eşkıya ile aralarında fark kalmayacak derecede namli bir eşkıya haline dönüşmeleri eklenince, olayların artması kaçınılmaz oluyordu.

Osmanlı Devleti, eşkıyalıkla yoğun şekilde mücadele ettiği böyle bir ortamda bir taraftan da görevlileri kontrol altında tutmak zorundaydı. Zira reaya hem eşkıyanın tasallutundan hem de devlet görevlilerinin zulmünden şikâyetçiydi. Böyle bir durumda da devlet, görevlilerin suiistimallerine engel olabilmek için sık sık onları uyarmak zorunda kalıyordu⁵²⁴. Bu uyarılar, incelenen belgelerin neredeyse tümünde kalıplaşmış ifadelerle tekrarlanmaktaydı⁵²⁵. Devletin, eşkıya ile mücadelede görevlileri genellikle üç hususta ikaz ettiği tespit edilmektedir.

1. Eşkıya zuhur ettiğinde bölgedeki tüm idari ve askerî birimlerin gereken tedbirleri alıp güvenliği sağlanmaları,

⁵²² Karaman Beylerbeyi Vezir Genç Mehmet Paşa'nın zulmünün, merkezden duyulması üzerine katli için Çakırcıbaşı Ali Ağa görevlendirilerek hatt-ı hümayun yazılmıştır. Çakırcıbaşı Ali Ağa Konya'ya gelerek gece yarısı Vezir Genç Mehmet Paşa'nın sarayını basmış kendisinin ve kethüdasının başını kesmiştir. Daha sonra kesik başlar huzur-u hümayuna gönderilmiştir. (22 Recep 1107/ 26 Şubat 1696). *Nusretname*, s.138. Ayrıca Anadolu Müfettişi Vezir İpşir Hasan Paşa'nın yaptığı zulümlerden dolayı katledilmesi için mirahur Gürcü Hasan Ağa'nın görevlendirilme için bk. *Nusretname*, s.381. (19 Safer 1110/ 26 Ağustos 1698).

⁵²³ Süleyman Demirci, Hasan Aslan, *Osmanlı Türkiye'sinde Eşkıya, Devlet ve Siyaset*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 98.

⁵²⁴ Anadolu'nun sağ kolunda bulunan Kütahya, Aydın ve Saruhan'a varıncaya kadarki bölgede eşkıyanın ortaya çıkıp gerek reyanın gerekse tüccar taifesinin canlarına ve mallarına kast ettiklerinin haber alınması üzerine bölgedeki idari ve askeri birimlerin gerekli tedbirleri almaları için ferman yayımlanmıştır. MD, nr.98, s.9, h.47 (Evâhî-i Ra 1100/ 11 Şubat 1689). Başka örnekler için bk. MD, nr.98, s.45, h.282; MD, nr.99, s.46, h.294; MD, nr.102, s.55, h.453; MD, nr.108, s.91, h.755.

⁵²⁵ "... sen ki çavuş-ı mezkursun memur olduğun üzere şakî-i mezburu ele getirip ihmal ve tekasül edecek olursan senin hakkından gelinir deyü ...". MD, nr.98, s.77, h.502 (Evâil-i C 1100/ 1-29 Şubat 1689); "...ve siz ki serdarsız; gerekdir ki husus-u mezburda ihmal ve müsahama ve yahud müsaade edecek olur iseniz şakî-i mezburu himaye edenlerin dahi gereği gibi hakkından gelinmek mukarrerdir, ana göre basiret üzere olup hilafından be-gayet ihtiraz eylesen ...". MD, nr.98, s.99, h.680 (Evâhî-i B 1100/ 11-21 Mayıs 1689).

2. Eşkîyalık olaylarıyla etkin mücadelede gerektiğinde görevlilerin birbirleriyle haberleşip ortak hareket etmeleri,

3. Teftiş bahanesiyle halkın mal ve parasının gasp edilmemesi.

Devletin bu tür uyarılarına rağmen suiistimallerin önü alınamıyordu. Zira kimi zaman eşkıya ile mücadele için görevlendirilenlerin yanlarındaki levent ve sekbanların kendileri şekavet kaynağı idi. Örneğin Kütahya çevresinde vezir ve sancakbeyinin adamları ve leventler asayiş muhafaza etmekle görevliyken, türlü bahanelerle köyleri basıp halkın parasını, malını ve binek hayvanlarını gasp etmişlerdi. Bu durumdan merkezin haberdar olması üzerine, reayadan hiçbir gerekçe ile bir şey alınmaması emredilmiş ve bu hususta ihmali olanlara gereken cezanın verileceği bildirilmişti⁵²⁶. Görevlilerin uyarıldığı belki de en önemli husus, teftiş bahanesiyle halkın mal ve parasının gasp edilmemesiydi⁵²⁷. Kimi zaman da eşkıyayı himaye eden görevliler olabilmekteydi⁵²⁸.

Osmanlı Devleti, eşkıyalık olaylarının ciddi bir mesele olarak gündemi meşgul ettiği dönemde, asayiş temin için geniş yetkilerle donatılmış müfettişleri olayların yaşandığı bölgelere tayin ediyordu. Bu, devletin merkeziyetçi yönetim anlayışının bir tezahürüydü. Devlet, merkezden gönderdiği vezir rütbesindeki paşalardan, maiyetindeki birlikler ve gidecekleri yerlerden temin edecekleri kuvvetlerle eşkıyalık olaylarını etraflica araştırmalarını ve sert müdahalede bulunmalarını istiyordu. Bu anlamda devlet, teftiş işini, eşkıyalık hareketleri karşısında gücünü hem ülke genelinde hem de olayların yaşandığı yerlerdeki insanlara göstermek için kullandı. Ayrıca devlet, eşkıyalık olaylarının ciddi bir mesele olduğu o günlerde asayiş temin için idari ve askerî birimleri teyakkuza geçirip, devlet görevlilerinin eşkıyalık boyutuna varan olumsuzluklarını da

⁵²⁶ MD, nr.98, s.46, h. 294; MD, nr.98, s.23, h. 136; MD, nr.99, s.56, h. 357; MD, nr.108, s.91, h.755.

⁵²⁷ “...Amma bu bahane ile hilaf-ı şer-i şerif celb-i mal ve ırz-ı nefis ve kendi hallerinde olanlardan bir ferde gadr ve cevri-ü teaddiden begayet ve ihtiraz eyleyüb...”. MD, nr.98, s.23, h.136 (Evâsıt-ı S 1100/ 5-15 Aralık 1688); “...bu bahane ile celb-i mal edenler olur ise baş ve canlarıyla itaba mazhar olurlar ona göre ...”. MD, nr.108, s.85, h.705. (Evail-i L 1107/ 6-16 Mart 1696); Ayrıca bk. MD, nr.99, s.22, h.180; MD, nr.108, s.88, h.728; MD, nr.110, s.66, h.564; MD, nr.98, s.26, h.146; Konya ŞS, nr.5905, vr.5b.

⁵²⁸ MD, nr.98, s.29, h.175; MD, nr.102, s.35, h.315; MD, nr.103, s.36, h.498; MD, nr.106, s.168, h.1302. Görevlilerin uyarılması ile ilgili olarak Silahdar Ağa eserinde kendisine has bir üslupla şu satırlara yer vermiştir: “... on yedinci Cum’a gün Silahdâr Murtazâ Ağa ile teftişçi Büyük Ca’fer Paşa’ya hatt-ı hümayûn gönderilüp, “mazmûnunda me’ûr olduğun türüdi eşkıyası üzerine niye varmayup avrat gibi gezüp yürürsün. Ya varup haklarından gel veya başını kesüp rikâb-ı hümayûnuma gönder tenbih buyurdular.” Silahdar Tarihi, s.1037; Ayrıca, Amasya kadısı, müfettişi, mütesellim, ayan-ı vilayet ve iş erlerine gönderilen buyrulduda daha önce öldürülen Gedik Mehmet adlı eşkıyanın arkadaşlarından İncesu Köyünde ikamet eden Abaza Bölükbaşı ve Baba Yusuf ile Ortaköy’de sakin olan Şatır Şaban ve Köse Nasuh adlı eşkıyalar firar etmeleri üzerine, bu eşkıyaların yakalanıp zincire vurularak İstanbul’a gönderilmeleri emredilmiştir. Bu hususta herhangi bir bahane ve kusur kabul edilmeyeceği ve ihmali olanların eşkıyalar yerine katledileceği bildirilmiştir. Amasya ŞS, nr.2202, vr.31a (23 L 1100/ 10 Ağustos 1689); Eşkîya takibinde ihmal ve kusuru olan görevlilerden, eşkıyanın gasp ettikleri malların tazmin edilmesi hususuna dair bk. MD, nr.108, s.86, h.711. (Evâhir-i Şaban 1107/ 26 Mart-3 Nisan 1696); Sivas Valisi vezir İsmail Paşa’ya ve Anadolu’nun çeşitli yerlerine gönderilen bir başka hüküm için bk. MD, nr.110, s.66, h.564 (Evâil-i R 1109/ 17-27 1697).

engellemek istiyordu. Ancak tayin edilen müfettişlerin veya diğer görevlilerin yetki ve sorumluluklarını suiistimal etmeleri veya görevlerini layıkıyla yapmamalarından dolayı eşkıyalık hareketlerinin önü alınamamıştır. Yapılan uyarılar bir bakıma sadece kâğıt üzerinde kalmış, devlet otoritesi görevliler üzerinde her geçen gün biraz daha azalmıştır. Bu da zaman zaman merkezî otoritenin gücünü zayıflatan ve sorgulatan bir etmene dönüştürmüştür.

3.2. DERBEND, MENZİL VE GEÇİTLERİN MUHAFAZASI

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık hareketlerini engellemenin bir yolu da eşkıyaların faaliyet alanlarını kısıtlamak ve özellikle de bir bölgeden bir bölgeye geçişlerine engel olmaktı. Bu bakımdan devlet, yol ve ticaret emniyetini sağlamak için askerî ve ticari yolların kavşak noktalarına dört tarafı duvarlar ile çevrili küçük bir kale şeklinde müstahkem *derbend* denilen tesisler kurmuştu. Bu tesisler, özellikle ıssız, tehlikeli ve eşkıya baskınlarının sık yaşandığı bölgelerdeydi⁵²⁹. Diğer taraftan, ülke içindeki ahvali ve sınır boylarından elde edilen haberleri devlet merkezine bildirmek ve merkezden gönderilen emirleri gerekli yerlere ulaştırmak maksadıyla da *menziller* teşkil edilmişti⁵³⁰. Devlet, kurduğu derbend ağı ile ıssız ve tehlikeli yerlerde yol ve ticaret emniyetini sağlamak isterken, menzil teşkilatı vasıtasıyla da ülke içindeki gelişmelerden sağlıklı bir şekilde haberdar olarak asayişin temin edilmesini istiyordu. Bunun bir sonucu olarak da eşkıyanın bölgelerarası geçişlerini engellemek için derbendlerin kontrol altında tutulmasına dair emirler gönderiyordu⁵³¹.

Osmanlı Devleti, yolcu ve kervanlar için tehlikeli ve ıssız yerlerde ve eşkıyanın yoğun olduğu bölgelerde kurduğu derbent teşkilatı ile dönemin jandarma kuvveti olarak yolların ve geçitlerin asayiş ve emniyetini sağlıyor, yolların muhafaza ve tamir işlerini yürütüyor ve ıssız yerlere çeşitli gurupları ve aşiretleri yerleştirerek buraları şenlendiriyordu. Ancak eşkıya gurupları da faaliyetlerini daha geniş alanlara yayabilmek için kilit konumda olan derbend ve geçitleri kontrol altına alabilmek amacıyla yoğun uğraşlar veriyordu. Bu bakımdan derbend ve geçitler devlet kuvvetleri ile eşkıya guruplarının mücadele alanlarının merkezlerinden birini oluşturmaktaydı⁵³².

⁵²⁹ Yusuf Halaçoğlu, “Derbend”, *TDVİA*, IX (1994), s. 162; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 10.

⁵³⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Menzil”, *TDVİA*, C. 29, XXIX (2004), s. 159-161.

⁵³¹ Ankara ŞS, nr.753, s.13, b.350 (Evâil-i N 1097/ 22-31 Temmuz 1686); Konya ŞS, nr.5908, vr.9a (13 L 1098/ 22 Ağustos 1687).

⁵³² Orhonlu, *a.g.e.*, s.65-75.

Eşkîyaların bölgeler arası geçişlerine veya yapılacak bir takibatta dağlara kaçmalarına engel olmak için derbend, menzil ve geçitlerin kontrol altına alınması stratejik açıdan önemliydi. Bu yüzden devlet tarafından önemli görülen derbentlere derbendçi olarak kaydedilen halk, *tekâlif-i örfiye* ve *avâriz-ı divâniyeden* muaf tutulurdu⁵³³. Derbendlerin muhafazası için daimi nöbetçiler vardı ve nöbetleşe olarak görev yaparlardı. Nöbetçiler kimi zaman etrafı kontrol edebilmek için yüksek yerlere inşa edilmiş kulübelerde veya yüksek olmayan binalarda görevlerini yapmaktaydılar. Bir tehlike söz konusu olduğunda diğer derbentçilere haber vermek için davul çalarlardı ki buna da *derbend davulu* denirdi⁵³⁴.

Devlet, eşkıyaların yakalanması için başlattığı takibatta onların firar edebilecekleri mahallerde bulunan derbend ve yolları kontrol altında tutmak istiyordu. Bundan dolayı bu yerlerin bent ve setlerle kapatılarak eşkıyaların firar etmeleri engellenmek isteniyordu⁵³⁵. Hatta bir örnekte, bir dağın etrafının dahi bu şekilde kapatılması isteniyordu⁵³⁶. Bununla birlikte bu yerlerin kontrolünden sorumlu tutulan derbentçilere, ihmal veya kusurlarında sorumlu tutulacaklarına dair emirler gönderiliyordu⁵³⁷.

Derbendlerin muhafazası için nefir-i âmm askerlerinden de faydalanılırdı⁵³⁸. Aynı şekilde il erleri de derbend ve geçitlerin muhafaza edilmesi işinde görevlendirilirdi⁵³⁹. Devlet, eşkıyalıktan dolayı iskâna tabi tuttuğu aşiretlerin iskân mahallerinden firar etmek için kullanabilecekleri geçitleri de bazen set ve bentlerle kapattırıyordu⁵⁴⁰.

Nehir üzerindeki geçitler, eşkıyalara hem yayılma alanı hem de kaçış imkânı sağlaması bakımından önemliydi. Bu yüzden devletin buraları da kontrol altında tutması gerekmektedir. Örneğin bu maksatla Rakka havalisine iskân edilmek istenen cemaatlerin Fırat Nehri üzerinden firar edebilecekleri geçitler kontrol altına alınmak istenmiş, ancak yine de firarlar olmuştu. Fırat'ın suyunun oldukça azaldığı 1709 yılında, nehir üzerinde

⁵³³ Halaçoğlu, “*Derbend*”, s.162.

⁵³⁴ Orhonlu, *a.g.e.*, s.68.

⁵³⁵ Örnekler için bk. Balıkesir ŞS, nr.5630, vr.45a; Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.41b; Konya ŞS, nr.5903, vr.12b.

⁵³⁶ Muzaffer Fehmi Sakar, *1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2007, s. 198.

⁵³⁷ Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.40a; Konya ŞS, nr.5903, vr.12b.

⁵³⁸ MD, nr.98, s.68, h.446; Amasya ŞS, nr.2204, vr.39b.

⁵³⁹ Örnekler için bk. Balıkesir ŞS, nr.5630, vr.45a; MD, nr.98, s.68, h.446; MD, nr.109, s.62, h.41.

⁵⁴⁰ Sakar, *a.g.t.* s.b249-250.

yeni geçitlerin ortaya çıkmasıyla Tacirli Aşireti'ne mensup kişiler buralardan firara teşebbüs etmişlerdi⁵⁴¹.

Devlet, eşkıya ile mücadele kapsamında eşkıyaların yoğun faaliyet gösterdiği derbent ve geçitleri kontrol altında tutmak istemesine ve buraların korunması karşılığında yakınlarda yaşayan halka bir takım vergilerden muafiyetler tanınmasına rağmen, eşkıyalar buralardaki faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiler.

3.3. KAHVEHANE, MEYHANE VE HAN GİBİ MEKÂNLARIN DENETİMİ

Osmanlı Devleti'nde merkezî otoritenin sarsıldığı dönemlerde eşkıyanın, faaliyetlerini geniş kitlelere yayabilecekleri ve kendileri için adam devşirebilecekleri mekânların denetimi de alınan tedbirler arasındaydı. Eşkıyalar her ne kadar takibattan uzak olmak için genellikle şehir merkezleri dışındaki dağlık alanlarda ve ıssız yerlerde faaliyet yürütmüşlerse de gerek güç gösterisi ve propaganda için gerekse eleman kazanmak için bazı sosyal mekânları mesken tutmuşlardı. Bu bağlamda kahvehane, meyhane, bozahane ve han gibi mekânlar eşkıyalar için oldukça uygun bir zemin oluşturmaktaydı.

Meyhaneler, içki içilen yerler olması ve İslâm'ın da içkiyi yasaklaması nedeniyle mahalle içerisinde değil mahallenin dış kesimlerinde yer alır ve sınırlı bir kesime hitap ederdi. Ancak kahvehane ve bozahaneler gerek Müslümanların gerekse gayrimüslimlerin toplandığı mekânlar olarak mahalle aralarında hizmet vermekteydiler.

Eşkıyaların uğrak mekânlarından biri olması nedeniyle meyhaneler de şikâyet konusu olmaktaydı. Bu şikâyetler sadece Müslüman halk tarafından yapılmıyor, gayrimüslimler de bu mekânlardan rahatsızlık duyuyordu. Örneğin 25 Ocak 1690'da Trabzon Mahkemesinde buna dair bir dava görülmüştü. Çömlekçi Mahallesi İmamı Mehmet Efendi'nin önderliğinde Müslüman ve gayrimüslim halk, Kırako ve Etola adlı kadının mahallelerinde açtıkları meyhanede yabancı kimselerin ve eşkıyaların toplanıp taşkınlık yaparak mahalleye zarar verdikleri iddiasıyla kendilerinden davacı olmuşlardı. Yapılan mahkeme neticesinde meyhanenin kapatılması ve eşkıyaların cezalandırılması Subaşı Beşir Ağa'nın uhdesine verilmişti⁵⁴². Yine, Galata mollası ve Sultan Bayezit Mahallesi ahalisi de meyhanelerin kapatılması için arzuhalde bulunmuşlardı. Kalos,

⁵⁴¹ Demirci, Aslan, *a.g.e.* s. 10

⁵⁴² Trabzon ŞS, nr.1929, vr.22a (14 R 1101/ 25 Ocak 1690).

Bakayova ve Nikola adlı zimmiler mahallede Müslümanların evlerine, cami ve mescide yakın yerlerde meyhaneler açmışlardı. Özellikle akşamdan sonra eşkıyalar buralarda toplandığı için insanlar namaz için cami ve mescide dahi gitmeye korkar olmuşlardı. Bunun üzerine mahalle içinde cami ve mescide yakın yerlerde içkinin yasaklanması ve meyhanelerin kapatılması emredilmiş, emre uymayan olursa da katledilecekleri bildirilmişti⁵⁴³.

Kahvehane ve meyhanelerden başka özellikle bekârların kaldığı hanlar da şikâyet konusu olmaktaydı. Hanlar ve özellikle içerisinde oluşturulan bekâr odaları, yerlerini yurtlarını terk eden işsiz güçsüz bekâr gençlerin yoğun olarak kaldıkları yerlerdi. Devletin bu mekânları, eşkıyalık olaylarının arttığı bir dönemde kontrolü zaruri bir hal almıştı.

1692 yılında, Kastamonu’da bulunan hanlarda paşa hizmetinde olduklarını iddia ederek kalan levendlerin, buralarda yaptıkları taşkınlıkların duyulması üzerine meselenin halli için Hüseyin Ağa ve Yeğenzade Bölükbaşı tayin olunmuştu. Kastamonu’ya vardıkları gibi hanların kapıları kapatılıp içerde ne kadar levend var ise Yeğenzade Bölükbaşı tarafından derdest edilmesi için buyruldu yazılmıştı⁵⁴⁴. Yine İstanbul kaymakamına gönderilen bir hükümde; Üsküdar’da bulunan Mustafa Hanı’nda Karahisarlı Abdullah Efendi oğlu, Veli Hacı ve Süleymanlı Bekir adlı eşkıyaların kaldığı Vezir Genç Mehmet’e bildirilmesine rağmen hâlâ İstanbul’da olmaları üzerine, bunların yakalanıp divana gönderilmeleri istenmişti⁵⁴⁵.

Kahvehaneleri, bu mekânlar arasında devletin ilgisini çekmesi bakımından ayrı bir yere oturtmak gerekir⁵⁴⁶. Çünkü kahvehane, ilk olarak İstanbul’da 1550’lerde ortaya çıktığı andan itibaren kısa sürede Osmanlı’nın diğer şehirlerine de yayılmış ve bu mekânlar toplumsal yaşamın tüm renklerini içinde barındıran cazibe merkezleri haline gelmişlerdi. Buralarda toplumun çok farklı zümrelerinden insanlar bir araya gelerek çeşitli konular hakkında sohbet etmekteydiler. Osmanlı Devleti’nde 16. yüzyıl ortalarından itibaren meydana gelen çeşitli toplumsal, siyasal, ekonomik değişim ve dönüşümlerin etkili olduğu bir zamanda yaygınlaşmaya başlayan kahvehaneler, bir taraftan da devletin gidişatı ile ilgili politik sohbetlerin ve muhalif söylemlerin merkezi haline gelmişlerdi. Çünkü iletişim araçlarının çok daha kısıtlı olduğu bir zamanda

⁵⁴³ MD, nr.99, s.22, h.177 (Evâhir-i R 1101/ 1-10 Ocak 1690).

⁵⁴⁴ Kastamonu ŞS, nr.4410, vr.17a (22 L 1103/ 7 Temmuz 1692).

⁵⁴⁵ A.DVNŞŞKT.d., nr.17, s.265, h.2445 (Evâsıt-ı S 1106/ 1-10 Ekim 1694).

⁵⁴⁶ Osmanlı kahvehaneleri üzerine yapılmış bir çalışma için bk. Ahmet Yaşar, (ed), *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

kahvehaneler, gündelik siyasi olayların sohbet havasında tartışıldığı ve söylentiler halinde kulaktan kulağa yayılarak toplumun diğer katmanlarına aktarıldığı mekânlardı⁵⁴⁷.

Tabi kahvehanelerde yayılan bu söylentiler karşısında devletin bir reaksiyon göstermemesi düşünülemezdi. Daha ilk kahvehanenin açılmasından kısa bir süre sonra 1567’de II. Selim, saltanatının ilk yıllarında kahvehanelerin kapatılması için emirler gönderdi. Yayımlanan bu emirlerde, kahvehanelerin sayısının artmasından ve buralarda asker taifesinin çokça vakit geçirerek vazifelerini aksatmasından⁵⁴⁸, fitne ve fesad yuvası olarak toplumun ahengini bozmasından dolayı kapatılmasına hükmedilmişti⁵⁴⁹. Ancak bu emre rağmen kahvehaneler açılmaya devam etti. Kâtip Çelebi’ye göre neredeyse İstanbul’un her sokağında bir kahvehane görmek mümkündü. Daha sonra, III. Murad’ın saltanatında 1583’de kahvehanelerin kapatılması için bir kez daha emir verildi⁵⁵⁰.

Kahvehanelerin kapatılması konusunda Evliya Çelebi’ye göre belki de hiçbir padişah IV. Murad kadar sert davranmamıştı⁵⁵¹. Eylül 1633’de İstanbul’da büyük bir yangın çıkmış ve birçok hane zarar görmüştü. Bir taraftan kahvehanelerde toplanacak insanların fitne çıkarma endişesi diğer taraftan da Kadızadeler hareketinin kahve ve kahvehaneler hakkındaki olumsuz fikirlerinin tesiriyle padişah hem kahvehaneleri hem de bozahaneler ve meyhanelerin kapatılması için çok sert bir politika uyguladı. Sadece kahvehaneler kapatılmakla kalmayıp⁵⁵² kahve, tütün ve içki gibi şeylerin satılması da yasaklandı. Öte taraftan bu içecekleri satan ve tüketenler de çok şiddetli bir şekilde cezalandırıldı⁵⁵³.

Devlet, toplumsal düzende meydana gelen çözümleri doğrudan kahvehaneler ile ilişkilendirme eğilimi gösterirken⁵⁵⁴ kahvehaneler hakkında olumsuz tavır sergileyen ve hatta bu mekânları günah keçisi olarak gören bir başka kesim daha vardı. Dönemin en önemli kalem sahiplerinden olan Gelibolulu Âlî, Nâimâ ve Kâtip Çelebi gibi yazarlar da

⁵⁴⁷ Ahmet Yaşar, “Külliyen Ref’ten “İbretin li’l-Gayr”e: Erken Modern Osmanlı’da Kahvehane Yasaklamaları”, *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, ed. Ahmet Yaşar, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

⁵⁴⁸ MD, nr.7, s.203, h.389 (20 R 975/ 24 Ekim 1567).

⁵⁴⁹ Bu hüküm sadece kahvehanelerin kapatılması ile alakalı değildi. Hükümde ayrıca kahve, boza ve şarap gibi içeceklerin satılması, çarşılarda çalgı çalınması ve satranç ve tavla oynanmasının yasaklanması da söz konusuydu. MD, nr.7, s.84-85, h.155 (23 R 975/ 27 Ekim 1567).

⁵⁵⁰ Yaşar, *a.g.m.*, s. 39-40.

⁵⁵¹ Evliya Çelebi, seyahatnamesinde IV. Murad’ın kahvehane, bozahane ve meyhaneleri kapatırken uyguladığı sert tutumu daha önce kimsenin yapmadığını ifade etmektedir. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1.Kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304, Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, s. 104.

⁵⁵² Sadece İstanbul’da Haslar kadılığında (Eyüp) 120 kahvehane kapatılmıştı. Yaşar, *a.g.m.*, s. 40.

⁵⁵³ Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na ‘îmâ (Ravzatü’l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî’l-Hâfıkayn)*, C.3, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 755-756.

⁵⁵⁴ MD, nr.94, s.17, h.75 (Evâhir-i L 1073/ 20-30 Mayıs 1063). Bu defterde kahvehane ve meyhane gibi mekânların kapatılması ile alakalı verilen hükümler için bk. s.15, h.65, s.20, h.89, s.21, h.92, s.44, h.22.

kahvehaneler hakkında eserlerinde oldukça eleştirel bir dil kullanmışlar, bu mekânları ve müdavimlerini yermişlerdir ⁵⁵⁵.

17. yüzyılın sonları, kahvehanelerin Osmanlı genelinde iyice yaygınlaştığı ve artık toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olmaya başladığı bir dönemdi. Ancak bu durum kahvehanelere bakışın artık olumlu bir hal aldığı anlamına da gelmemelidir. Kahvehaneler, devlet açısından fitne ve fesat yayan yerler olarak görülmeye devam etti.

1688’de Malatya ahalisi, eşkıyaların kahvehane ve meyhanelerde toplanarak insanların eş ve çocuklarına musallat olup mallarını gasp ettiklerini bir arzuhal ile merkeze bildirmişlerdi⁵⁵⁶. Aynı yıl Trabzon ahalisi, kahvehanelerde toplanan eşkıyanın geceleri içki içerek taşkınlık yapmaları ve halkın huzurunu bozmalarından dolayı bizzat payitahta giderek şikâyetle bulunmuşlardı⁵⁵⁷. 1691’de Çardak (Denizli), Bursa ve Antalya’yı içine alan geniş bölgenin kadıliklarına ve ileri gelenlerine, kahvehanelerde bazı eşkıyaların toplandığı, alenen içki içtikleri, halkın malına ve canına kastettikleri ifade edilerek bunların önüne geçilmesi için ferman gönderilmişti ⁵⁵⁸. Son olarak 1699’da Simav kazası halkı, mahallelerinde bulunan kahvehaneleri eşkıyanın mesken tutması üzerine bizzat İstanbul’a giderek şikâyetlerini dile getirmişler, daha sonra Simav voyvodası Bayram marifetiyle kahvehanelerin kontrol altına alınması ve eşkıyaların def edilmesine dair yazılan hüküm Simav kadısına gönderilmişti⁵⁵⁹.

Devlet, önceleri toplumsal olayları tahrik eden yerler olarak gördüğü kahvehane, bozahane ve meyhane gibi mekânları kapatma girişimlerinde bulunmuştu. Ancak bu fikir çok gerçekçi değildi. Her ne kadar bozahane ve meyhane gibi mekânların sınırlı

⁵⁵⁵ Mustafa Ali, eserinde bozahaneler için şu ifadeleri kullanmıştır; “Bozahânelere zurefâ (zarif kimseler) gitmez, gitse de kebab pişirtmek ve boza içmek için gider. Müskir (sarhoşluk veren) boza satılan bozahâneler, erâzil ve aşağılık kimselerin toplandığı yerlerdir”. Meyhaneye gidenleri ise şöyle tarif eder, “Meyhanelere gidenler iki zümredir. Birincisi: “nev-civânlar, zenpâre ve mahbûb-dostlardır; bazıları “mahbûbî ile meyhaneye varur”; ikincisi, “gece ve gündüz şübr-i hamr” ile ömrünü meyhanede geçiren takımdır. Bu gibiler, Cuma günü namazdan hemen sonra meyhaneye giderler. Aynı biçimde çarşıda sanat sahipleri (esnaf) eve gitmeden dışarıda “seyr ü sülûk yollarında serseri” olduktan sonra hanelerine gelirler” diye tarif etmektedir. Ali, kahvehaneler için ise genel olarak şu ifadelere yer vermiştir; Kahvehanelerin İstanbul’da açılmasından sonra hızla bozahanelerin yerini aldığı ve bu mekânlarla farklı zümreden insanların gittiğini belirtmiştir. İlk olarak dervişler ve ehl-i irfan zümresinden zevat kahvehanelere rağbet göstermişler ve kahvehanelerde sohbet meclisler kurmuşlardır. Kahvehaneye giden diğer bir gurubu ise, yerini yurdunu terk ederek İstanbul’a gelen, gidecek ve kalacak yerleri olmayan garipler ve fakir kimselerdir. Diğer bir grup ise genellikle kötü fiiller için gelen ahlaki olarak düşük insanlar. Ve son olarak da kul taifesinden yeniçeri ve sipahi askerlerinin Anadolu, Rumeli, Mısır, Şam ve Bağdat’da, kahvehanelerde sabah akşam bir köşeye oturup övünmekle vakit geçirmelerini eleştirmektedir. Halil İnalcık, *Has-Bağçede ‘Ayş u Tarab: Nedimler, Şâirler, Mutribler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 185-189.*

⁵⁵⁶ Malatya’da meyhane ve kahvehanelerde toplanan eşkıya, halkın çoluk çocuklarına zarar vermiş, mal ve eşyalarını yağmalamışlar, eşkıyadan zarar gören halk da zararlarının giderilmesi için merkeze arzuhal sunmuşlardı. A.DVNŞŞKT.d., nr.11, s.265a (Evâil-i Z 1099/ 27-Eylül-07Ağustos 1688).

⁵⁵⁷ Trabzon ahalisinin kahvehanelerde toplanan eşkıyaların geceleri sokaklarda içki içerek halkı rahatsız etmeleri ile ilgili şikâyet için bk. A.DVNŞŞKT.d., nr.11, s.165a (Evâil-i Ş 1099/ 1-10 Haziran 1688).

⁵⁵⁸ MD, nr.102, s.55, h.455 (Evâil-i R 1103/ 22-30 Kasım 1691).

⁵⁵⁹ A.DVNŞŞKT.d., nr.31, s.58, h.460 (Evâil-i Z 110/ 1-10 Haziran 1699).

müdavimleri olsa da kahvehaneler, toplumun çok farklı ve geniş kesimlerinden müdavimleri olan yerlerdi. Doğal olarak bu mekânlarda eşkıyaların ve zararlı işler peşinde koşan başka kimselerin faaliyet yürütmemeleri düşünülemezdi.

Tarihî süreçte kahvehaneler, Osmanlı coğrafyasının her tarafına yayılarak toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline geldi. Öyle ki eşkıyaların uğrak yeri olması nedeniyle kapatılan veya tahrip edilen kahvehanelerin tamir edilerek yeniden açılması için halk devlete başvuruyordu. Örneğin 1694'de Erzurum Valisi Vezir Ali Paşa divana bir mektup göndermişti. Buna göre; Erzurum çarşısında bulunan kahvehanelerde rezil kimselerin bulunduğu, içki içerek taşkınlık yaptıkları için ahalinin bundan rahatsız olması üzerine bundan önce vilayetin ileri gelenleri ve halkın ittifakıyla yıkılan kahvehanelerin yeniden tamir edilerek açılması istenmiş ve bu talep kabul edilmişti⁵⁶⁰. Konumuz açısından hayli ilginç olan bu örnek, aslında halkın sosyal mekânlara olan talebi ve devletin de her şeye rağmen bu talebi göz ardı etmediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Devlet bu durumdan hareketle, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kahvehaneleri külliye kapatmak yerine denetim altına almaya çalışmış, ibret olması için bir kısmını da kapatma yoluna gitmiştir⁵⁶¹. Bu şekilde kahvehaneler bir taraftan toplumun sosyalleşme mekânları olmaya, diğer taraftan da fesad ve şekavet ehli kimseler için uygun bir ortam oluşturmaya devam etmiştir.

3.4. KEFALET UYGULAMASI

Eşkialık hareketlerine karşı alınan tedbirler her zaman askerî nitelikli değildi. Askerî tedbirler bunun sadece bir safhasını oluşturmaktaydı ve her zaman olumlu sonuçlar vermeyebiliyordu. Devletin, bu tedbirler dışında daha farklı mekanizmaları devreye sokması gerekiyordu. Çünkü eşkıya, her ne kadar toplumsal hayattan uzak yerlerde gizlenerek yaşamını sürdürse de faaliyetlerini gerçekleştirdiği yerler, insanların meskûn olduğu mahalle ve köyler ya da seyahat ettikleri yollardı. Yani eşkıyalar,

⁵⁶⁰ A.DVNSŞKT.d., nr.17, s.95, h.873 (Evâil-i N 1105/ 20-30 Nisan 1694). Erzurum'da kahvehanenin tamir edilerek yeniden açılması ile ilgili benzer bir örnek için bk. A.DVNSŞKT.d., nr.19, s.63, h.545 (Evâsit-ı Z 1106/ 1-10 Ağustos 1695).

⁵⁶¹ Yaşar; *a.g.m.*, s.45. Ayrıca belirtmek gerekir ki devletin, kahvehaneleri tamamen kapatmaktan vazgeçmesinin daha başka gerekçeleri de vardı. Kahve ve tütün 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı için Avrupa ve Asya arasında önemli bir ticaret emtiası haline gelmeye başlamasıyla birlikte hazinenin de en önemli gelir kalemlerinden arasında yerini almaya başlamıştı. Ayrıca bu dönemde kahvehane sahibi devlet adamlarının sayısının giderek arttığı söylenmelidir. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar, (ed) *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

yaptıkları eylemleri bizzat hayatın merkezinde gerçekleştiriyorlardı. Kimi zaman buralarda saklanıyorlar ve kimi zaman da buralardan adam devşiriyorlardı. Ayrıca eşkıya, toplumdan bir destek alamasa da toplumun eşkıyayı görmezden gelme hali bile eşkıyaların faaliyetlerini artırması ve kamu güvenliğini tehdit etmesi için yeterli bir sebep oluyordu.

Devlet, toplum içinde eşkıyaya yardım ve yataklık edecek kimselere, yeni eşkıyalar çıkmasına engel olmak ve belki de en önemlisi eşkıyalığa karşı toplumsal reaksiyonu harekete geçirmek, bir takım tedbirler almak zorundaydı. Bu durumdan hareketle aslında İslam hukukunda ve aynı zamanda Osmanlı hukukunda var olan ve *kefalet* olarak bilinen uygulamayı, eşkıyalık hareketlerini engellemeye yönelik bir tedbir aracı olarak kullandı.

Kefalet, sözlük anlamı olarak; “bir şeyi bir şeye eklemek, katmak, bitiştirmek” anlamına gelmektedir⁵⁶². İslam hukuk terminolojisine göre ise “Bir kimsenin, başka birisinin borcunu ödeme, şahsını mahkemeye ihzar ve satılan bir malı teslim hususunda zimmetini o kimsenin zimmetine eklemesidir”⁵⁶³ şeklinde ifade edilmektedir. İslam hukukunda kefalet, “şahsa kefalet” ve “mala kefalet” olmak üzere iki kısma ayrılır. *Mala Kefalet*: Bir malın ödenmesine veya teslimine kefil olmak demektir. *Şahsa Kefalet*: Bir kimsenin şahsını mahkemeye getirmeye veya belirlenmiş başka bir yerde hazır bulundurmaya ve onun şahsını alacaklıya teslim etmeye kefil olmak demektir⁵⁶⁴. Şahsa kefalette kefil; sanığın, cezasının infazını bekleyen mahkûmun veya cezaevinden kaçmasından endişe edilen kimselerin, istenildiğinde hazır bulundurulmasını sağlamak zorundadır. Bu yönüyle Osmanlı hukukunda şahsa kefalet kimi zaman bir ceza hukuku aracı olarak da kullanılmıştır⁵⁶⁵.

Osmanlı Devleti, kamu düzenini yani Osmanlı klasik kaynaklarındaki tabirle nizâm-ı âlemi⁵⁶⁶ sağlama, ekonomik ve ticari faaliyetleri düzenlenme, suçları önlenme

⁵⁶² H. Yunus Apaydın, “Kefalet”, *TDVİA*, XXV (2002), s.168-177. Kefaletin İslam hukuku içerisindeki yeri hakkında daha geniş bilgi için bk. Ahmet Akgündüz; *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986, s.470-484; Abdullah Kahraman, “İslam Hukukunda Şahsa Kefalet Müessesesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/1 (1998), s. 301-320.

⁵⁶³ Kahraman, *a.g.m.*, s. 302.

⁵⁶⁴ Apaydın, *a.g.m.*, s. 170; Kahraman, *a.g.m.*, s. 301; Akgündüz, *a.g.e.*, s. 471

⁵⁶⁵ Yılmaz Yörдем, “Osmanlı Hukukunda Kefalet Sözleşmesi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXI/34 (2016), s. 29.

⁵⁶⁶ *Dünyanın düzeni anlamında bu kavram ile Osmanlılar esas itibarıyla kendi ülkelerindeki kamu düzenini kastetmişlerdir. 16. yüzyıl sonlarından itibaren gözlemlenen değişiklikleri, bozulma ve karışıklık olarak yorumlayan Osmanlı yazarları bu hususu "nizâm-ı âleme ihtilâl ve reâyâ ve berâyâyâ infial gelmesi" biçiminde ifade ettiler. Mehmet Öz, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, XII/1 (1999), s. 29.*

gibi meselelerde yaygın olarak kefalet sistemini kullanmıştır. Osmanlı sosyal hayatında ve resmî uygulamalarda kefil göstermek mevzuatın bir gereği olarak görülmüştür. Bu çerçevede hem devlet hizmetinde yer alanların hem de reayadan olanların kefilleri vardı ve bu kimseler müteselsil kefalet ile birbirlerine bağlanmışlardı⁵⁶⁷. Kefile bağlamanın mümkün olmadığı hallerde ise devlet, ceza olarak kalebend veya hapis olunmalarına veya Dîvân-ı Hümâyuna gönderilmelerine hükmedebiliyordu⁵⁶⁸.

Devlet, kamu düzenini ve özellikle de kamu güvenliğini sağlamak için eşkıyalık hareketlerini engellemek zorundaydı. Bu bakımdan, yönetim sisteminin en küçük idari birimi olan mahalle ve köy sakinlerini birbirlerine kefil yapmayı bir tedbir olarak görmekteydi. Çünkü mahalle/köy genellikle aynı dinî, kültürel ve ahlaki değerlere sahip kimselerden oluşan dışa kapalı ama aynı zamanda birbirleriyle toplumsal ilişki ağlarının ve sosyalleşmenin yoğun olduğu yerlerdi⁵⁶⁹. Devlet, mahalle/köy sakinlerini birbirine kefil ederek içlerinden eşkıya çıkmasına, onlara yardım ve yataklık edilmesine engel olarak kamu güvenliğini sağlamak istiyordu. Bu bağlamda 1692 Ocak ayının ortalarında yayınlanan bir fermana; Balıkesir'in Kemer-i Edremit kazasında eşkıya teftişine memur olan Mehmet Ağa tarafından 5 mahalleden yaklaşık 100 kişi ve 32 karyeden yaklaşık 250 kişi birbirine kefil yapılarak isimleri deftere kaydedilmişti⁵⁷⁰.

2 Temmuz 1689 tarihinde, dönemin namlı eşkıyalarından Gedik Mehmet ve Ciridoğlu'nun ve adamlarının Ankara civarında olduğu haberlerinin alınması üzerine, yakalanmaları için Müfettiş Ahmet Paşa görevlendirilmişti. Ahmet Paşa'nın eşkıya takibi için geldiği Ankara'daki ilk işi, 21 mahalle temsilcisi ve ahalinin de hazır bulunduğu mahkemede, Gedik Mehmet ve Ciridoğlu ve onlara tabi eşkıyaların bu civarda olmadığına ve daha sonra gelirlerse haber verip içlerinde barındırmayacaklarına dair tüm mahalleliyi birbirine kefile bağlanmak olmuştu. Ayrıca mahalleli, eşkıya gelecek olursa haber vermedikleri takdirde 100 bin kuruşu hazineye nezir olarak vermeyi taahhüt

⁵⁶⁷ Muhammed Yazıcı, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kamu Düzeninin İşleyişini Etkileyen Unsurlar Üzerine", *Asia Minor Studies Dergisi*, 1/1 (Ocak 2013). Ayrıca bk. Kastamonu ŞS, nr.4412, vr.21b.

⁵⁶⁸ Ankara ŞS, nr.751, vr.136a; Kayseri ŞS, nr.7845, vr.108a; Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.5a; A.DVNŞSKT.d., nr.30, s.12, h.94; MD, nr.109, s.70, h.56.

⁵⁶⁹ Özen TOK, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (2005), s. 156.

⁵⁷⁰ A.DVN.d.00800.00001 (Evâsıt-ı Ra 1103/ 1-10 Ocak 1692); Ayrıca başka örnekler için bk. Bolu ŞS, nr. 6612, vr.49b; Ankara ŞS, nr.758, s.28, b.115 (8 N 1095/ 19 Ağustos 1684); Kayseri ŞS, nr.7845, vr.116a. (28 B 1108/ 20 Şubat 1697) ve Bolu ŞS, nr.6612, vr.49b.

etmişti⁵⁷¹. Yine Bolu’da eşkıya ve haramzadelere karşı kefil alınmak için Müfettiş Cafer Paşa tarafından mübaşir Yusuf Ağa’ya buyruldu gönderilmişti⁵⁷².

Kefil olunmasına rağmen hapisten firar edenler de oluyordu. Örneğin 1695 Mayıs’ının ortalarında Kayseri ahalisi ile Kethüdayeri Mehmet, kardeşi Murtaza, Küreklioğlu Mustafa ve kardeşi Ahmet ve Kâfir İmam olarak tanınan Mustafa adlı kişinin birbirleriyle olan davaları Dîvân-ı Hümâyunda görülmüştü. Yapılan duruşma sonrasında Mehmet’in hapse atılmasına hükmedilmiş ve diğerleri de birbirlerine kefil edilmişti. Ancak bir vesileyle Mehmet firar etmiş, bunun üzerine Mehmet’in yakalanıp kalebend edilmesi için merkezden tekrar bir ferman gönderilmişti⁵⁷³.

Devlet kimi zaman da eşkıyayı yakalamak için onun yakınlarını hapse atıyordu. Hapse atılan kimselerin buradan çıkmalarının yolu ise kefil bulmaktan geçmekteydi. Bu durumu gösteren bir belgeye Kayseri Sicillerinde rastlanmıştır. Buna göre; Kayseri’nin Bahçıvan Mahallesi’nde sakın olan Musa bin Mahmut adlı eşkıya, Deliklitaş mevkiinde Hazine-i âmireye giden parayı gasp ve yağma edip firar etmişti. Bunun üzerine Musa’nın karısı Zahide ve kayıvalidesi Kâmile, muhtemelen Musa’ya yardım ve yataklık ettikleri düşünüldüğü için hapse atılmışlardı. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş, teftiş için bölgeye gelen Ali Paşa tarafından bu hatunların kefilleri alınıp serbest bırakılmasına dair buyruldu yazılmıştı. Bunun üzerine mahkemede, mahalle sakinlerinden Mustafa oğlu Bektaş ve zevcesi Emine’nin kefil olmaları üzerine Zahide ve Kâmile serbest bırakılmışlardı⁵⁷⁴.

Kefile bağlama uygulaması, sadece devletin tedbir aracı olarak kullandığı bir uygulama değildi. Kimi zaman mahalle sakinleri de huzursuzluk çıkaran veya eşkıyaya yataklık eden kimselerden bizzat şikâyetçi olmuşlar ve bu tür şahısların kefile bağlanmasını talep etmişlerdi⁵⁷⁵. Ayrıca Müslüman mahalle sakinlerinin yanı sıra gayrimüslim halk da kefile bağlanma talebinde bulunmuşlardı⁵⁷⁶.

⁵⁷¹ Ankara ŞS, nr.755, vr.9b (14 N 1100/ 2 Temmuz 1689).

⁵⁷² Erdinç Şahin, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu’da Ekonomik Ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Ser’iye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s.183-184.

⁵⁷³ Kayseri ŞS, nr.7853, vr.78a (Evâhir-i N 1106/ 21-30 Mayıs 1695). Firar edenlerin yakalanması hususunda başka örnekler için bk. Kayseri ŞS, nr.7845, vr.116a; Ankara ŞS, nr.758, s.16, b.67; Konya ŞS, nr.5909, vr.131b.

⁵⁷⁴ Kayseri ŞS, nr.7845, vr.70b (20 Z 1095/ 28 Kasım 1684)

⁵⁷⁵ Konya ŞS, nr.5903, vr.67b (8 R 1097/ 4 Mart 1686).

⁵⁷⁶ Örneğin, ... Adası’nda ruhban sınıfına mensup kimselerin, eşkıyaların adayı birkaç defa basıp zarar vermelerine ve düşmana kılavuzluk etmelerinden dolayı kefile bağlanmalarıyla ilgili olarak bk. A.DVNSSKT.d., nr.30, s.12, h.94 (Evâsıt-ı Ra 1110/ 19 Ağustos 1198).

Kefile bağlama uygulaması, sadece suçlular hakkında başvuru bir yöntem değildi. Bazen haksız yere mahalle sakinleri tarafından fesat ehli olma veya eşkıyalık ithamına maruz kalan kimseler de mahkeme huzurunda suçsuzluklarını ispat edebilmek için kefil bulmak zorundaydılar. Örneğin 16 Kasım 1688’de Bolu Mütesellimi Kenan Ağa’nın kethüda vekili olan Mustafa Ağa, Bolu kazasına tabi Karacasu Köyü sakinlerinden Sadık oğlu Halil’in eşkıya olduğunu ileri sürmüş, iki bargir⁵⁷⁷ ve bir katır yük eşya ile evine gelmesi üzerine kendisinden davacı olmuştu. Bunun üzerine Halil’in ifadesi alınarak, ahvali mahalle sakinlerinden sorulmuş ve Halil’in kendisine kefil bulması üzerine de serbest kalmıştır⁵⁷⁸.

Bu dönemde eşkıyalığın baş aktörlerinden olan levent taifesi de birbirlerine kefil tutulmak suretiyle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır⁵⁷⁹. Ayrıca aşiret ve cemaatler de kefile bağlanan guruplar arasında yer almışlardı. Çünkü bu dönemde cemaat ve aşiretlerin yaptıkları eşkıyalık hareketleri oldukça yıkıcı olmaktaydı. Öyle ki konargöçer aşiret ve cemaatler eşkıyalık yapmasalar bile normal göç hareketlerinde dahi yerleşik halkla problem yaşıyorlardı⁵⁸⁰. Devlet çoğu zaman bu tür problemlerde dengeyi gözetiyordu. Aşiretlerin eşkıyalıkla birleşen faaliyetleri üzerine, bir tedbir olarak aşiret ve cemaatleri farklı yerlere iskân ve birbirlerine kefil etme yoluna gidiyordu.

Örneğin Rakka Valisi Kadızade Hüseyin Paşa’ya 1696 yılının Ocak ayının başlarında gönderilen fermana göre; Tokat voyvodalığına bağlı Bozok ve Akdağ havalisinde ikamet eden Türkmen taifesi eşkıyalık olaylarına karışınca Rakka bölgesine iskân edilmişlerdi. Ancak Türkmen taifesinden eşkıyalar iskân mahallinden firar etmişler, 1694, 1695 ve 1696 yıllarına ait taahhüt ettikleri toplam 22.668 kuruşu da ödememişlerdi. Bunun üzerine, söz konusu meblağın tahsil edilmesi, iskâna ve fermana itaat etmeyenlerin, eşkıyalık yapanların engellenmesi için aşiret içinden emin birinin başbuğ seçilmesi ve birbirlerine kefile bağlanmaları istenmişti. Ayrıca iskân mahallinde

⁵⁷⁷ Yük taşıyan, beygir

⁵⁷⁸ Belgeye göre; Halil dava tarihinden 9 ay öncesine kadar mahkemede hazır bulunan, Ahmet Ağa ve Boşnak zade Mehmet Ağa ve es-Seyyid el-Hac İsmail Ağa ile birlikte ilk önce Kütahya’ya Kemankuş Ahmet Paşa’nın yanına gitmişlerdir. Sonra Acem Mehmet Paşa’nın hizmetinde bulunup daha sonra da Kütahya mütesellimi olan İbrahim Ağa’nın yanında kalmıştır. Şimdi ise eve geldiğini ve şekavetle alakasının olmadığını ifade etmişti. Mahkemede hazır bulunanlar ve diğer köy ahalisi de Halil’in iyi haline şahadet edip kefil olunca, Halil davadan berat etmiştir. Bolu ŞS, nr.6609, vr.11a. (22 M 1100/ 16 Kasım 1688); Başka örnekler için bk. Kastamonu ŞS, nr.4414, vr.13a; Kayseri ŞS, nr.7845, vr.70b.

⁵⁷⁹ Beypazarı Tahrircisinin katledilmesi ve Erzurum’dan Rikâb-ı hümyuna tazı hizmeti için giden Osman Ağa’nın mallarının gasp edilmesi üzerine gerek kapılı gerekse kapısız saruca ve levend taifesinin birbirlerine kefil edilmişlerdi. Bununla ilgili olarak Ankara, Bolu, Çankırı, Kastamonu, Amasya ve Çorum sancaklarına Müfettiş Ali Paşa’nın gönderdiği buyruldu kaydı için bk. Ankara ŞS, nr.751, vr.136a (15 M 1096/ 22 Aralık 1684); diğer suretleri için bk. Kayseri ŞS, nr.7845, vr.108a; Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.5a.

⁵⁸⁰ Daha geniş bilgi için Aşiret ve cemaatlerin eşkıyalıkları ilgili bölüme bakılabilir.

yapılacak ziraat faaliyetlerinden şer'an lazım gelen mahsulat dışında *avâriz-ı dîvânî* ve *tekâlif-i şakka* ve sair vergiden muaf oldukları bildirilmişti⁵⁸¹.

Netice itibariyle, Osmanlı Devleti'nin teorik ve hukuki bir kavram olan kefaleti, kamu güvenliği ve eşkıyalığı önlemek için bir tedbir aracı olarak pratik hayata tatbik edip sistemleştirmeye çalışması önemli bir hamleydi. Devlet bu yolla eşkıya ile mücadelede sadece askerî tedbirleri değil aynı zamanda mahalle ve köy sakinlerinin de sürece dâhil edildiği toplumsal bir otokontrol mekanizmasını devreye sokmuş oluyordu. Ancak bu hamle de eşkıyalık hareketlerini engellemede yeterli olamamış, olaylar sonraki dönemlerde de devletin en önemli meselelerinden biri olarak kalmaya devam etmiştir.

3.5. NEZİR UYGULAMASI

Osmanlı Devleti, eşkıyalık eylemlerine karşı kefile bağlama usulünü daha etkin bir hale getirmek için 17. yüzyılın sonlarından itibaren yeni bir uygulamayı devreye soktu. Bu uygulama İslam hukuku içerisinde yer alan “nezr” uygulamasıydı. Nezir, Arapça bir kelime olup “Allah-u Teâlâ'yı ta'zim ve Allah'ın rızasını kazanmak için mübah bir fiilin yapılmasını kendi nefesine vacip kılmak, adamak, takdis etmek, tahsis etmek”⁵⁸² anlamlarına gelip Türkçe karşılığı “adak” tır⁵⁸³. Nezir, bu anlamlarının yanı sıra Osmanlı'da daha çok, şart koşma ve yemin yönü ağır basan bir anlam kazanmıştır⁵⁸⁴. Konumuz açısından ise Osmanlı'da nezir akçesi olarak devlete muhalif hareketlerinden dolayı o yerin ahalisinden ceza olarak tahsil olunan para olarak kullanılmaya başlanmıştır⁵⁸⁵.

Normalde dinî bir hüviyete sahip bir akid olan nezrin, bir kişinin herhangi bir şeyi yapmak veya yapmamak için verdiği söz⁵⁸⁶ olması bakımından hukuki bir yönü yoktu. Ancak mahkeme huzurunda verilen bir sözün/nezirin hukuki boyutu ve yaptırımı vardı. Bu yönüyle devletin ceza vermesinden çekinen kimseler eşkıyaya yardım ve yataklık

⁵⁸¹ MD, nr.106, s.181, h.1383. (Evail-i Ca 1107/ 7- 17 Ocak 1696). Aşiret üyelerinin kefile bağlanması ile ilgili başka örnekler için bk. A.DVNSŞKT.d., nr.16, s.16, h.150; MD, nr.104, s.46, h.394; Ankara ŞS, nr.758, s.16, b.67; Konya ŞS, nr.5909, vr.131b; Konya ŞS, nr.5909, vr.132b; Konya ŞS, nr.5909, vr.13a.

⁵⁸² Cemal Çetin, “Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/36 (Şubat 2015), s. 289.

⁵⁸³ M. Zeki Pakalın, Nezir ile Adak arasında fark olduğunu ifade etmektedir. Nezir, şarta bağlı bir vaat olup, adak da ise bu tür bir şartın bulunmadığını belirtmiştir. Bk. M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü C.3*, Ankara, 1983, s. 690.

⁵⁸⁴ Nezir'in diğer anlamları ve uygulama alanları hakkındaki geniş bilgi ve tartışmalar için bk. Cemal Çetin, *a.g.m.*, 289-310; Işık Tamdoğan, “Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurova'sında Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler”, çev. Deniz Kucur, *Kebikeç*, XXI (Eskişehir 2006), s. 135-146.

⁵⁸⁵ Pakalın, *a.g.e.*, s. 691.

⁵⁸⁶ Mesela, şu işim olursa Allah için 10 gün oruç tutacağım veya bir daha sigara içmeyeceğim gibi yapmak istediği veya yapmayacağı şeyleri ifade eden için verilen ‘nezir’ kişinin kendisini bağlar ve hukuki bir boyutu yoktur.

etmeyeceklerine ve kamu güvenliğini tehdit etmeyeceklerine dair mahkemede şahitler huzurunda söz verirlerdi⁵⁸⁷. Mahkemeye yansıyan ve hukuki niteliği olan bu belgeler, aynı zamanda devletin muhatapları için suçu ve suçluyu engelleme ve devlete ait bir kısım görev ve hizmetlerin yerine getirilmesini sağlama hususunda bir “denetim stratejisi” olarak kullanıldı.⁵⁸⁸ İşte bu stratejinin bir sonucu olarak da nezir uygulaması Osmanlı Devleti’nde eşkıyalığı önlemek için alınan tedbirlerden birini oluşturmaktaydı.

Örneğin 13 Nisan 1692’de Müfettiş Genç Mehmet Paşa teftiş için Ankara’ya geldiğinde, mahkemede 39 mahalle imamının her birinden mahallelerinde eşkıya ve haramzade bir fert olup olmadığı sorulmuş ve olmadığı hususunda verdikleri cevapla birbirlerine kefil olmuşlardı. Ayrıca böyle birinin ortaya çıkması halinde haber vermeyip yakalanmasına yardım etmezlerse her bir mahalle ikişer yüz kuruştan toplamda 7.800 kuruş nezri hazineye vereceklerini taahhüt etmişlerdi⁵⁸⁹.

Devlet, konargöçer aşiret ve cemaatleri de eşkıyalık yapmamaları ve iskân mahallerinden firar etmemeleri için nezre bağlıyordu. Bu doğrultuda, Elbistan civarında bulunan Türkmen aşiretlerinden Afşar, Alıçalı, Çepni, Kılıçlı ile Lek ekrad aşiretlerine mensup eşkıyalar Rakka bölgesine iskân edilmiş olmalarına rağmen iskân yerlerine gitmeyerek eşkıyalık eylemlerine devam etmişlerdi. Bunun üzerine Müfettiş (Tursun) Mehmet Paşa, eşkıyalık yapan bu grupları iskân için tayin edilmişti. Ancak daha önce iskâna tâbi olan Kara Hasanlı Cerid taifesi emre itaat etmeyerek kaçan eşkıyaları içlerine almışlar ve bununla da yetinmeyerek güvenlik güçleriyle savaşmak maksadıyla isyana kalkışmışlardı. Hâlbuki bu aşiret mensupları daha önce eşkıyayı ve iskândan firar eden kimseleri içlerine almayacaklarına dair hazineye 40.000 kuruş nezir vereceklerini taahhüt etmişlerdi. Ancak sözlerinde durmamışlar, eşkıyaya yardım ve yataklık etmeye devam etmişlerdi. Bu sebepten Mehmet Paşa eşkıyaya yardım ve yataklık eden bu aşiret mensupları üzerine gönderilmişti. Ancak aşiret mensupları, müfettiş paşanın üzerlerine gelmesi üzerine eşkıyaya ve iskândan firar edenlere yardım ve yataklık etmeyeceklerine dair tekrar söz vermişler ve sözlerinde durmadıkları takdirde 40.000 kuruş nezri hazineye vereceklerini bildirmişlerdi⁵⁹⁰.

⁵⁸⁷ Cemal Çetin, *a.g.m.* s. 290.

⁵⁸⁸ Işık Tamdoğan, *a.g.m.*, s. 135-146.

⁵⁸⁹ Ankara ŞS, nr.758, s.28, b.115 (26 B 1103/ 13 Nisan 1692). Ayrıca, Meşhur eşkıyalardan Gedik ve Ciridoğlu eşkıyaları ile yapılacak muharebe zamanında Ankara’ya gelen Müfettiş Ahmet Paşa ile 21 mahalle temsilcisinin eşkıyaya yardım ve yataklık etmeyeceklerine dair birbirlerine kefil olup 100 bin kuruş da nezir vermeleri ile ilgili olarak bk. Ankara ŞS, nr.755, vr.9b (14 N 1100/2 Temmuz 1689).

⁵⁹⁰ MD, nr.105, s.212, h.309 (Evâsıt-ı Ca 1106/ 1-9 Ocak 1695). Ayrıca, Malatya sancağına bağlı Gerger ve Kâhta kazalarına tabi 26 köye gelip yerleşen Zorganlı Cemaatine mensup kimselerin buralarda halkın mal ve erzakını gasp

Osmanlı Devleti'nde nezir, incelenen dönem itibariyle daha önceki anlamlarından farklı bir boyut kazanmıştır. 17. yüzyıl sonlarından itibaren kamu güvenliğini sağlamaya dönük ve bu çerçevede eşkıyalığı engellemek için caydırıcı ve cezai yönü olan bir uygulama halini alarak Tanzimat'ın ilanına kadar yürürlükte kalmıştır⁵⁹¹. Devlet, nezir uygulaması ile kefile bağlamada olduğu gibi sıradan mahalle ve köy sakinlerini daha aktif bir şekilde eşkıyalık hareketlerine karşı mücadeleye ortak etmek istemiştir. Böylece toplum içinde bir otokontrol mekanizması kurarak, eşkıyalığı ve eşkıyalığın insan kaynaklarını kurutmak istemiştir. Nezir uygulamasının 19 yüzyıl ortalarına kadar yürürlükte kaldığı dikkate alındığında, kamu güvenliğini sağlamada bir dereceye kadar etkili olsa da eşkıyalık olaylarını bütünüyle ortadan kaldırmada yeterli olmadığı da göz ardı edilmemelidir.

3.6. NEFİR-İ ÂMM (GENEL SEFERBERLİK) İLAN EDİLMESİ

Osmanlı Devleti, eşkıyalık hareketlerini engellemek için birbirinden farklı tedbirleri bir arada yürürlüğe koyarak meselenin halline çalışıyordu. Bu maksada uygun olarak, daha önceki dönemlerde eşkıyalık olaylarına yönelik alınan tedbirler kapsamında görmediğimiz bir uygulamayı bu dönemde yürürlüğe koydu. Bu tedbir, *nefir-i âmm* uygulamasıydı. *Nefir-i âmm*, bugünkü karşılığı olarak genel seferberlik diyebileceğimiz bir uygulama olup *nefir* ve *âmm* kelimelerinin terkibinden oluşmuş bir terimdir. *Nefir*, sözlüklerde ilk olarak; savaşa giren fırka, erkeklerden oluşan cemaat anlamında, ikinci olarak; basit bir boynuzdan yapılmış üflemleri bir çalgı ve üçüncü olarak da özellikle bir tehlike anında asker toplanması için çalınan ve büyük bir boynuzdan yapılmış boru anlamında kullanılmaktadır. *Âmm* ise umumi, genel anlamında kullanılmaktadır⁵⁹². Bu iki kelimenin terkibinden oluşan *nefir-i âmm*; düşmanla savaşmak için umum halktan teşkil olunan asker,⁵⁹³ diğer bir ifade ile düşman tehdidinin söz konusu olduğu durumlarda canlarını ve mallarını korumak ve savaşmak için bütün fertlerin seferber edilmesi demektir. Eğer sadece bir kısım halk savaş için seferber edilecekse buna *nefir-i has* denirdi.⁵⁹⁴ Bu tanımlara bakıldığında, düşman saldırısının söz konusu olduğu durumlarda

etmeleri üzerine Rakka'ya iskân edilmeleri ve şekavette bulunmayacaklarına dair 5000 kuruş nezri taahhüt etmişlerdi. Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara, 2006, s. 45.

⁵⁹¹ Pakalın, *a.g.e.*, s. 691.

⁵⁹² Fikret Karakaya, "Nefir", *TDİVA*, XXXII (2006), s. 525.

⁵⁹³ Şemseddin Sami, *Kamusu-u Türki*, s. 1467.

⁵⁹⁴ Pakalın, *a.g.e.*, s. 672.

mevcut askerle karşılık vermenin mümkün olmadığı hallerde savaşıcak gücü olan bütün halkın seferber edilmesine genel seferberlik yani nefir-i âmm denmektedir.

Nefir-i âmm terimi fıkıh ve fetva kitaplarında genel olarak cihat başlığı altında ele alınmaktadır. Zira cihat Müslümanlar için farzdır. Bu bağlamda nefir-i âmm, düşman tehlikesinin söz konusu olduğu hallerde can ve mal güvenliğinin sağlanması ve tehdidin savuşturulması için umum halkın seferber edilmesi olup bu emir Müslüman halk için farz-ı ayn derecesinde yaptırım gücüne sahiptir⁵⁹⁵. Bu yönüyle nefir-i âmm ilan edilmesi söz konusu olduğunda şeyhülislamın fetvasına başvurulur ve fermanla bu açıkça belirtilirdi. Örneğin 1686'nın Aralık ayının ortalarında dönemin şeyhülislamı Ankaravî Mehmet Emin Efendi'nin⁵⁹⁶ fetvasını içeren bir ferman yayımlanmıştı⁵⁹⁷. Yine Ocak 1689 Amasya Sancakbeyi Mustafa'ya gönderilen bir başka fermanla nefir-i âmm yoluyla cihada katılmayanlar hakkında fetvada şu ifadeler yer verilmişti; "... *Hâlâ efrâd-ı Müslimin üzerine gaza farz-ı ayn ve Anadolu ve Rumeli'de sakin olanlar nefir-i âmm tarikiyle sefer-i hümayuna memur olup inkâr edenlerin kendileri kâfir ve avratları boş ve şeran katlleri vâcib olmağın, vech-i meşruh üzere fesad ve şekâvet ile Anadolu'da kalmak için tarik-i gazadan imtina ve karşıya geçmeziz diye verilen fetvâ-yı şerife mugayir inad ve muhalefet edenlere de nasihat eyleyesin ...*"⁵⁹⁸

Fetvalarda geçen, "*cihâda kadir ahâlî üzerlerine cihâd farz-ı 'ayn olur*" tabirinden kasıt nedir, cihadın farz-ı ayn olduğu kişiler kimlerdir? sorusu sorulduğunda, incelediğimiz belgelerde cevap olarak şu ifadeler yer verilmektedir. "...*gerek kasabât ve kurâ ahalileridir, piyade ve süvari ceng-ü harbe ve silah istimaline kadir olup kuvvet-i*

⁵⁹⁵ Farz; Allahu Teâlâ'nın kesin olarak yapılmasını ve yerine getirilmesini istediği, yapılması kat'i delillerle sabit olan emir veya emirlerdir. Yaptırım gücüne göre iki kısma ayrılır. Farz-ı kifaye; Bir kısım Müslümanların yapması ile sorumluluğun diğer Müslümanlardan kalkmasını ifade eder. Farz-ı Ayn ise; toplum içerisinde bütün Müslümanların yapmakla mükellef oldukları farzları ifade eder. Buna göre, cihat söz konusu olduğu hallerde verilen hüküm farz-ı kifaye'dir. Çünkü bütün Müslümanların cihada katılmaları mümkün değildir. O halde bir kısım Müslümanların sefere katılması sorumluluğun diğer Müslümanlar üzerinden düşmesi için yeterlidir. Ancak hiç kimse cihada katılmazsa bütün Müslümanlar bu durumda sorumlu ve aynı zamanda günahkâr olurlar. Daha geniş bilgi için bk. Murat Tuğluca, "1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Âmm Halkı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.40, Güz 2016, s.89.

⁵⁹⁶ Ankaravî Mehmet Emin Efendi, Rumeli kazaskerliği vazifesindeyken 9 Za 1097/27 Eylül 1686 tarihinde Çatalcalı Ali Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa getirilmiştir. IV. Mehmet'in av merakı ve cephelelerden gelen olumsuz haberler neticesinde yayılan dedikoduların halkta infiale neden olması üzerine Ankaravî Mehmet Emin Efendi IV. Mehmet'i uyarak ayaklanmanın ilk safhasında düzenin sağlanmasını sağladı. Ancak ayaklanmanın yeniden alevlenmesiyle, sonraki süreçte II. Süleyman'ın tahta geçmesinde aktif olarak rol üstlenmiştir. Fakat II. Süleyman'ın cülusunu göremeden 26 Z 1098'de (2 Kasım 1687) vefat etmiştir. Tahsin Özcan, 'Mehmet Emin Efendi Ankaravî', *TDVİA*, XXVIII (2003), s. 461.

⁵⁹⁷ Savaşıacak kudreti olan kimseler için cihadın farz-ı ayn olduğu ve bunu inkâr edenlerin, kâfir olacakları hem dünyada hem ahirette rezil olacaklarına dair verilen fetvayı içeren ferman için bk. Mesut Demir, *1686-1687 (h.1097-1098) Tarihli Atık Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 340.

⁵⁹⁸ MD, nr.98, s.35, h.209 (Evâil-i Ra 1100/ 24 Aralık-2 Ocak 1689).

bedeniyesi olup fi'l-cümle evlerinden ve yerlerinden ihraç ..."⁵⁹⁹. "... mezbûrûn-ı eşkıyanın ahzları babında at ve tüvana⁶⁰⁰ kadir olanlarınız ve piyade ve tüfenk-endaz olanlarınız umum üzere kalkup ..." ⁶⁰¹ Hatta *Silahtar Tarihi*'nde, Venedik askerlerinin Bosna üzerine hücumu geçmesi üzerine yedi yaşından büyüklerin nefir-i âmm olarak seferber edildiğine dair bir ifade yer almaktadır⁶⁰².

Nefir-i âmm, tarihi seyir içerisinde başka anlamlarda da kullanılmıştır. Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın sivil halktan topladığı askerler de nefir-i âmm olarak anılmıştır. Yine Osmanlı'ya karşı yapılan Haçlı seferlerine katılan birlikler içerisinde yer alan ahali de nefir-i âmm olarak tarif edilmiştir. Ayrıca Osmanlı kaynaklarında kimi zaman isyan etmek anlamında da kullanılmış ve özellikle yeniçeri askerinin toplanarak isyan etmesi nefir-i âmm olarak tanımlanmıştır⁶⁰³.

Osmanlı Devleti, nefir-i âmm uygulamasını sadece dış kaynaklı tehditler söz konusu olduğu zamanlarda uygulamamıştır. Bu uygulama, Viyana bozgun yıllarında en az düşman tehdidi kadar Osmanlı iç güvenliği için de tehdit oluşturan eşkıyalık hareketlerine karşı bir tedbir olarak kullanılmıştır.

Bu uygulamayı, daha önce eşkıyalık hareketlerine karşı alınan tedbirler kapsamında bahsettiğimiz kefil ve nezir uygulamasının farklı bir uygulaması olarak değerlendirmek de mümkündür. Yani nefir-i âmm, devletin belirli ölçüde zor/güç kullanmasının bir ürünüydü⁶⁰⁴. Devlet, teorik ve hukuki bir terim olan kefaleti kamu güvenliğini tehdit eden eşkıyaları kontrol altına alabilmek için sistemleştirerek pratik hayata tatbik etti ve toplumsal bir otokontrol sistemi kurdu. Halka, eşkıyaları içlerinde barındırmamak için ortak bir sorumluluk yükledi. Devlet, eşkıyalık hareketlerine karşı kefaletin bir üst uygulaması olarak nezir uygulamasını hayata geçirdi. Bu şekilde toplum içinde eşkıya çıkmasına engel olmak ve eşkıyayı barındırmamak için topluma mali

⁵⁹⁹ Ankara ŞS, nr.753, s.47, b.454; (27 Ra 1099/ 31 Ocak 1688); Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.15a (Evâsıt-ı B 1099/ 12-21 Mayıs 1688).

⁶⁰⁰ Güçlü, kuvvetli, diri, dinç, delikanlı demektir.

⁶⁰¹ Ankara ŞS, nr.752, vr.190a (29 Ş 1097/ 21 Temmuz 1686); Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.15a (23 Ra 1099/ 27 Ocak 1688).

⁶⁰² "... eyâlet-i Bosna'nın yedi yaşından yukarusuna nefir-i âmm ile şehir ve kasaba ve kurâ sükkânın âmâde olduğun ...", *Silahdar Tarihi*, s.1220.

⁶⁰³ Bu kullanım alanları ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Murat Tuğluca, "Kutsal İttifak'a Karşı, Kutsal Çağrı: Osmanlı'da Cihad ve Nefir Âmm İlanı (1686)", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/1, (2016a), s. 299-317.

⁶⁰⁴ Murat Tuğluca, makalesinde Charles Tilly'nin, devletlerin oluşumunu izah ederken ileri sürdüğü sermaye + zor + savaş hazırlıkları + uluslararası değişkenlikler = "Devletlerin oluşumu" tezinden hareketle "nefir-i âmm" uygulamasını, Osmanlı yöneticilerinin savaş için gerekli olan insan ve maddi kaynakları seferber etme ile ilgili strateji geliştirme becerisinin bir ürünü olduğunu ileri sürmüştür. Daha geniş bilgi için bk. Tuğluca, *a.g.m.*, s. 302. Devletin zor kullanması ile ilgili teori hakkında daha geniş bilgi için bk. Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

yükümlülük yükleyerek toplumsal sorumluluğu daha da artırmaya ve eşkıyalık hareketlerinin önünü almaya çalıştı. Son olarak nefir-i âmm uygulaması ile de iç güvenliği tehdit ve kamu düzenini altüst eden eşkıyalara karşı en önemli yaptırım gücünü devreye sokmuş oldu. Devlet, eşkıyalara karşı mücadelede sivil halka kefil uygulaması ile ortak bir sorumluluk, nezir uygulaması ile mali bir yükümlülük, nefir-i âmm uygulaması ile de askerî bir yükümlülük yüklemiş oluyordu.

Osmanlı Devleti, Viyana bozgun yıllarında hem cepheye sürmek hem de eşkıya ile mücadelede gerekli olan asker ihtiyacını karşılamak için sıkça nefir-i âmm ilan etmiştir. Özellikle organize ve sayısal bakımdan kalabalık eşkıya guruplarından oluşan levend ve sekban birliklerinin yaptığı eşkıyalık hareketlerine karşı bu tedbire başvurulmuştur. Bu dönemde bilhassa Yeğen Osman ve Gedik Mehmet gibi eşkıya reislerinin organize ettikleri eşkıyalık faaliyetlerini engellemek için nefir-i âmm ilan edilerek bu gailelerin önü alınmaya çalışılmıştır.

Eşkıyalık olaylarının arttığı bu dönemde ilk olarak 9 Temmuz 1686 tarihinde Yeğen Bölükbaşı, Yedigâröğlü, Durdu Bölükbaşı, Delioğlan, Kürt Mehmet Bölükbaşı, Çingen Hüseyin Bölükbaşı ve Mirliç adlı eşkıyalar ve yandaşlarının haklarından gelinmesi için nefir-i âmm ilan edilmişti⁶⁰⁵. Bu sırada, adları zikredilen eşkıyalar Sivas'tan Bolu'ya kadar olan mahallerde yaklaşık 150 kişilik eşkıya gurubunu küçük guruplara ayırarak etrafa dağıtmışlardı⁶⁰⁶. İlk önce eşkıyanın def edilmesi için Hacı Ali Paşa müfettiş olarak tayin edilmişse de görevini ihmal etmiş ve yerine Karahisar Sancakbeyi Deli Ömer Paşa getirilmişti. Onun da eşkıyayı def etmesi mümkün olmayınca Canik sancağına mutasarrıf Büyük Cafer Paşa müfettiş olarak tayin edilmişti⁶⁰⁷. Müfettiş Büyük Cafer Paşa ve nefir-i âmm askerlerinin takibi sonucunda Tosya'dan firar eden Yedigâröğlü ve 35 refiki⁶⁰⁸ Erzurum civarında Köylühisar yakınlarında Bağırsak Deresi mevkiinde yakalanmışlar ve öldürülmüşlerdi⁶⁰⁹. Daha sonra Yeğen Osman ve adamlarının üzerlerine varılmış ancak yaklaşık 200 eşkıya ile birlikte firar etmesine engel olunamamıştı⁶¹⁰.

1688 yılına gelindiğinde, Anadolu'da Gedik Mehmet ve Tokmak Bölükbaşı ve Hacı Mustafa ve Hacı Resul ve Tüysüz ve Zor Abdi gibi eşkıya reisleri yaklaşık 5-10 bin

⁶⁰⁵ Kastamonu ŞS, vr.44a (17 Ş 1097/ 19 Temmuz 1686).

⁶⁰⁶ Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.42b. Silahdar Tarihi'nde Sivas ve Bolu arasındaki bölgede bu dönemde yaklaşık 1000 kişilik bir levend ve sekban eşkıyasının faaliyet gösterdiğinden bahsedilir. *Silahdar Tarihi*, s. 1024.

⁶⁰⁷ *Silahdar Tarihi*, s. 1024-1025.

⁶⁰⁸ Ankara ŞS, nr.752, vr.195b (1 N 1097/ 22 Temmuz 1686).

⁶⁰⁹ *Silahdar Tarihi*, s.1040. Burada Yedigâröğlü ile birlikte 28 kişinin yakalandığı ifade edilmektedir.

⁶¹⁰ Ankara ŞS, nr.752, vr.190a (29 L 1097/ 18 Eylül 1686).

kişilik levend ve sekban eşkıyası ile *daire-i itaatten* çıkararak isyan başlatmışlardı. Bunlar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaptıkları eşkıyalıklarla beldeleri tahrip edip yağmalamışlar, insanların ve hatta hac kervanlarının yollarını kesip mallarını gasp etmişlerdi. Eşkıyaların bu eylemleri her geçen gün artmaya başlamış ve Anadolu'da asayişsizlik had safhaya ulaşmıştı. Devlet, bu gaile ile baş edebilmek için Anadolu'nun sağ, sol ve orta koluna gönderilen fermanlarla nefir-i âmm ilan ederek eşkıyanın hakkından gelinmesini istemişti⁶¹¹. Bunun üzerine nefir-i âmm askeri, eşkıyaların etrafını 3 ay boyunca kuşatmış, levend ve sekban eşkıyası dağlara firar etmek zorunda kalmıştı. Yiyecek ve içecek sıkıntısı çektikleri bir anda ise umulmadık bir gelişme yaşanmıştı. Avusturya seferinde olan Paşaoğlu Ahmed Paşa'nın İstanbul'a gelmesi levend ve sekban eşkıyası için umut ışığı olmuştu. Eşkıyalar, Ahmet Paşa'nın gönlünü hoş etmek için 50 küheylan at ve 80 kese akçe göndermişlerdi. Böylelikle kendilerine yönelik yapılan takibatı akim bırakmak istiyorlardı ki umdukları gibi de olmuştu. Ahmet Paşa, yaşanan bu fitnenin bir an önce sonlandırılması gerektiğini söyleyerek nefir-i âmm askerlerinin dağıtılması için emirler gönderilmesini sağlamıştı⁶¹².

1689 senesinde ise Yeğen Osman Paşa, Avusturya seferindeki ihaneti üzerine görevinden azledilmiş ve o da yanındaki sekban birlikleriyle birlikte şekavet yolunu tutmuştu. Bunun üzerine yeniden nefir-i âmm ilan edildi⁶¹³. Yine aynı yıl eski Sivas beylerbeyi Gedik Mehmet ve Amasya sancakbeyi Ciridoğlu adlı eşkıya reislerinin yanlarına aldıkları adamlarıyla birlikte isyan etmeleri üzerine nefir-i âmm ilan edilmişti⁶¹⁴.

Yeğen Osman ve Gedik Mehmet gibi eşkıya reislerinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte Anadolu'da eşkıyalık olayları bitmemiş, eşkıyalar küçük guruplar halinde

⁶¹¹ Bu belgede şöyle ifade edilmiştir. “... *daire-i itaattan huruç ve bağ-i tuğyan ve zulm ü udvana ve katl-i nüfus ve garet-i emval edüp hüccac-ı Müslimin ve sair ebna-yı sebinin yollarına çıkup mürur u ubur mümkün olmayup cümle ahali-i vilayet ve sükkânı memleketinden emin ü eman asayiş mürtefi olup mezburun fesad ve şekavetleri ve ümmet-i Muhammed üzerlerine zulüm ü teaddileri günden güne ziyade olmağla nefir-i amm olunup...*” Balıkesir ŞS, nr.5625, s.15a (27 Rebiülevvel 1099/ 31 Ocak 1688). Ayrıca bk. Bolu ŞS, nr.6608, s.20b; Bolu ŞS, nr.6608, s.30a; Bolu ŞS, nr.6608, vr.19b-20a; Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.14b; Ankara ŞS, nr.753, s.47, b.454; Ankara ŞS, Nr.753, s.48, b.455. Bu olay Silahdar Tarihi'nde ise şöyle ifade edilmektedir. “... *Rumeli'nde otuzdan ziyade nefir-i âmm emirleri yazılıp, şedid mübaşirler ile gönderilüp, cümle kurâ vü kasabât ve şehirlerin sükkânı vâli-i vilâyet ve müsellemler ve voyvoda ve subaşı ve kethudâ yeri ve serdâr ve köy zâbitleri ve kethudâları ile âlet-i harb ile çıkup şikâr sürer gibi dağ ve sahrâları sürüp cümleten katl olunması şerh virildi*”. Silahdar Tarihi, s. 1151-1152.

⁶¹² “... *ahali-i vilayet “üç aydan berü çekdiğimiz mihnet hebâ oldu, eşkıyâyı kırıp ganimetlerine muvaffak olamadık”, deyü, sebep olanlara bed-du'â iderek dağıldılar*.” Silahdar Tarihi, s. 1155-1156

⁶¹³ MD, nr.98, s.66, h.444 (Evâil-i R 1100/ 23 Ocak-1 Şubat 1689); MD, nr.98, s.68, h.451. (Evâil-i Ca 1100/ 23 Mart-1 Nisan 1689).

⁶¹⁴ Amasya ŞS, nr.2202, vr.38b; Amasya ŞS, nr.2202, vr.41a; Ankara ŞS, nr.754, s.78, b.514; Ankara ŞS, nr.754, s.78, b.515; Ankara ŞS, nr.754, s.115, b.481-482; Ankara ŞS, nr.754, s.121, b.501; Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.36a; Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.41b; Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.40b; Bolu ŞS, nr.6609, vr.47b; Bolu ŞS, nr.6609; vr.50b; Bolu ŞS, nr.6609, vr.61a; Bolu ŞS, nr.6609, vr.65a; MD, 98, s.35, h.209, MD, nr.98, s.55, h.361, Bolu ŞS, nr.6609, s.58b; MD, nr.98, s.59, h.387; MD, nr.98, s.63, h.418. Ayrıca Yeğen Osman ve Gedik Mehmet ve Ciridoğlu'nun eşkıyalık olayları için ilgili bölüme bakılabilir.

örgütlenerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Bu dönemde levend ve sekbanların kalabalık guruplar halinde yaptıkları eşkıyalıkların bir benzerini aşiret mensupları yapmaktaydı. Devlet, bu Türkmen ve Kürt aşiretlerin yaptıkları eşkıyalıkla baş edebilmek için nefir-i âmm yoluna başvurdu. 1692 senesinde Konya mütesellimi ve diğer askerî ve idari personele bir buyruldu gönderildi. Buyruluda Rakka, Hama ve Humus havalisinde iskânları emredilen Türkmen ve Ekrad taifelerinden Karamanlı, Lek ve Akbaş taifelerinden 200'ü ve diğer iskâna tabi olan taifelerden dahi bir miktarı firar edip Karaman, Bozkır ve Aydın taraflarına gitmişlerdi. Bunun üzerine, zikredilen aşiret mensuplarının nefir-i âmm suretiyle iskân yerlerine yerleşmeleri, aksi halde katledileceklerine dair emir yazılmıştı⁶¹⁵.

Devlet 1693 yılında, aşiretlerin eşkıyalık olaylarını engellemek için bir kez daha nefir-i âmm emirlerini Anadolu'nun çeşitli yerlerine göndermek zorunda kalmıştı⁶¹⁶. 1694'de levend ve sekban bölükleri ile diğer eşkıya gruplarının Anadolu genelinde yaptıkları eşkıyalıklar had safhaya ulaşınca eşkıyalar ile mücadele için Vezir Genç Mehmet Paşa liderliğinde nefir- âmm ilan edilmişti. Lâkin gerek eşkıya define memur olan görevlilerin gerekse ahalinin gevşeklik göstermeleri nedeniyle eşkıyanın zararından kurtulmak mümkün olmamış, eşkıyalar fesad ve şekavetlerine devam etmişlerdi. Bu sebeple, Anadolu'nun üç kolunda eşkıyaların ortadan kaldırılması için bunların katledilmelerine dair şeyhülislam fetvası ile birlikte nefir-i âmm ilan edilmişti⁶¹⁷. Yine bu minvalde 1695'de levend ve sekban eşkıyalarını ortadan kaldırmak için de nefir-i âmm ilan edilmişti⁶¹⁸.

1696'da devlet bir kez daha nefir-i âmm ilan etmek zorunda kaldı. Bu defa, Anadolu'da zuhur eden eşkıya ile mücadele için Anadolu'nun sağ koluna Seyyid Ahmet, sol koluna Malatya sancakbeyi Rişvanoğlu Halil ve orta koluna da Sultanönü sancakbeyi Ömer müfettiş olarak tayin edilmişlerdi⁶¹⁹. 1697'de Maraş havalisinde Hasib adlı şaki başına topladığı Türkmen ve Ekrad eşkıyasının⁶²⁰ ve yine Ankara sancağındaki

⁶¹⁵ Konya ŞS, nr.5912, vr.12a (26 Z 1103 tarihinde yazılan emir, 3 S 1104/ 14 Ekim 1692 tarihinde ulaşmıştır).

⁶¹⁶ Ankara ŞS, nr.760, s.160, b.636; Ankara ŞS, nr.760, s.162, b.644; Ankara ŞS, nr.760, s.163, b.645; Ankara ŞS, nr.760, s.171, b.673; Amasya ŞS, nr.2203, vr.2b; Balıkesir ŞS, nr.5628, vr.27b.

⁶¹⁷ Ankara ŞS, nr.760, s.204, b.734 (Evâsıt-ı C 1106/ 1-10 Ocak 1695). Ayrıca başka örnekler için bk. Amasya ŞS, nr.2204, vr.39b; Amasya ŞS, nr.2204, vr.39b; Amasya ŞS, nr.2204, vr.42b-43a; Ankara ŞS, nr.760, vr.234, b.795; Ankara ŞS, nr.760, s.238, b.804; Ankara ŞS, nr.760, s.239, b.805; Bolu ŞS, nr.6611, vr.21a; Bolu ŞS, nr.6611, vr.20a; Çankırı ŞS, nr.2975, s.5, b.166; Çankırı ŞS, nr.2975, s.9, b.150; Kastamonu ŞS, nr.4413, vr.36b; Kayseri ŞS, nr.7853, vr.76a.

⁶¹⁸ MD, nr.106, s.145, h.1111; MD, nr.106, s.146, h.1114.

⁶¹⁹ MD, nr.110, s.31, h.258; MD, nr.110, s.42, h.345; Ankara ŞS, nr.763, s.134, b.540; Ankara ŞS, nr.763, s.139, b.552; Ankara ŞS, nr.763, s.162, b.616; Kayseri ŞS, nr.7855, vr.13b.

⁶²⁰ Ankara ŞS, nr.763, s.163, b.619 (13 S 1109/ 31 Ağustos 1697).

eşkîyaların nefîr-i âmm yoluyla ortadan kaldırılması emredilmişti⁶²¹. Son olarak da 1698’de Larendе kazası dâhilinde faaliyet yürüten 40-50 aşîret eşkîyası hakkında defalarca hatt-ı hümayun gönderilmesine rağmen bunlar yakalanamamış, ancak bir kez daha nefîr-i âmm ilanı suretiyle eşkîyaların yakalanması için hatt-ı hümayun yazılmıştı⁶²².

Kimi zaman nefîr-i âmm askerî toplamak bahanesiyle halka zulmedildiği de oluyordu. Örneğin daha önce nakîbüleşraf olan Müftüoğlu Seyyid Halil halka yaptığı zulümler nedeniyle Kıbrıs’a sürgün edilmişti. Ancak Seyyid Halil bir yolunu bularak elde ettiği emr-i şerif ile Karahisar kazasında ikamet etmeye başlamıştı. Bu durumdan kaza ahalisi rahatsız olmuştu. Çünkü Seyyid Halil Karahisar’da rahat durmamış, köy köy gezip nefîr-i âmm için adam tahrir ettiğini söyleyerek adam başı para almaktan başka 1000 kuruş da salyane tahsil etmişti. Bu durumu kaza halkı arzuhal ve adam göndermek suretiyle merkeze bildirerek şikâyetçi olmuşlardı. Merkez olay hakkında yürüttüğü tahkikat neticesinde Seyyid Halil’in tekrar Kıbrıs Adasına sürgün edilip orada kalebind olunması için Erzurum Eyaleti’ne mutasarrıf olan Vezir Ali Paşa’ya ve Karahisar Kadısı’na ferman göndermiştir⁶²³. Yine 1689 senesinde Ali Çavuş, Bursa halkının haksız yere 120 kuruşlarını alması üzerine Bursa ahalisi mahkemeye müracaat etmişti. Mahkemede görülen dava konusu Mehmet adlı kişi tarafından mektupla merkeze bildirilmiş, bunun üzerine meselenin halli için Bursa mollası ve Hüdavendigâr mütesellimine hüküm yazılmıştı⁶²⁴.

Son olarak, Aydın’daki Türkmen Kefereli Cemaati mensupları, Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı olan Osman oğlu Nasuh Paşa’nın adamlarının nefîr-i âmm yoluyla Ekrad eşkîyası üzerine tayin olduklarını iddia ederek haksız yere beldelerine konup eziyet ettiklerini; ayrıca 2000 adet kuzulu koyun, 42 deve, 30 kısırak, 75 sığır ve evlerindeki tüm mal ve erzakı yağmaladıklarını, 7 kişiyi alıkoyup Nasuh Paşa’nın yanında hapsedtiklerini bizzat merkeze giderek bildirilmişlerdi. Olayın soruşturulması için de mübaşir tayinine ve suçlular hakkında gerekenin yapılmasına dair emir verilmişti⁶²⁵.

Osmanlı Devleti, eşkıyalık olayları karşısında, aslında dış tehditlere karşı İslam hukukunun kendisine tanıdığı yetkiyi kullanarak, en az düşman tehdidi kadar tehlikeli olan eşkıyaların yıkıcı faaliyetlerini engellemek için nefîr-i âmm uygulamasından

⁶²¹ A.DVNSŞKT.d., nr.26, s.23, h.254 (Evâil-i M 1109/ 20-30 Temmuz 1697).

⁶²² A.DVNSŞKT.d., nr.30, s.5, h.31 (Evâsıt-ı S 1110/ 18-28 Ağustos 1698).

⁶²³ MD, nr.99, s.50, h.317 (Evâsıt-ı Ca 1101/ 31 Mart-10 Nisan 1690).

⁶²⁴ A.DVNSŞKT.d., nr.15, s.6, h.36 (Evâhir-i Ra 1102/ 21-31 Ocak 1691).

⁶²⁵ A.DVNSŞKT.d., nr.31, s.46, h.355 (Evâhir-i L 1110/ 21-31 Nisan 1699).

yararlanmıştı. Bir taraftan devam eden savaşlarda düşman ile mücadele için gerekli asker ihtiyacını karşılamak, diğer taraftan da kimi zaman sayıları binleri bulan eşkıya tehdidini ortadan kaldırmak için sıklıkla bu uygulamayı kullanmıştı. Ancak diğer tedbirlere nispeten daha faydalı bir uygulama olmasına rağmen nefir-i âmm eşkıyalık olaylarının önünü almak için yeterli olmamıştır.

3.7. LEVEND, SEKBAN VE SARICA BÖLÜKLERİNİN KALDIRILMASI

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık hareketlerine karşı alınan tedbirlerden en müşkülü levend, sekban ve sarıcaların kaldırılmasına yönelik teşebbüslerdi. Zira Osmanlı tarihinde 17. yüzyılda meydana gelen siyasi, toplumsal ve askerî vakalarda bir aktör olarak yer alan levend, sekban ve sarıcalar kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı yollardan müdahil olarak Osmanlı toplumsal hayatının değişmesinde ve çözülmesinde rol almışlardı. Viyana bozgun yılları, özellikle de 1687-1689 yılları arası levend, sekban ve sarıcaların faaliyetlerinin en yoğun olduğu yıllardı. Öyle ki IV. Mehmet'in yeniçeriler tarafından tahttan indirilmesi ve II. Süleyman'ın tahta geçmesinden sonraki kargaşa döneminde sükûnetin sağlanması için dönemin en önemli eşkıya reisi, sekban bölüklerinin lideri Yeğen Osman Paşa'dan padişahlık makamının kurtarıcısı gibi yardım istenmişti⁶²⁶.

Viyana bozgun yıllarında devletin levend, sekban ve sarıcaya karşı izlediği siyaset oldukça karmaşık gözüküyordu. Bir taraftan Kutsal ittifaka karşı yürütülen savaşta gerekli olan asker ihtiyacının karşılanması için levend, sekban ve sarıcaların cepheye sevkine dair fermanlar gönderiyordu. Diğer taraftan da eşkıyalık hareketlerine karıştıkları ve reaya eziyet ettikleri için bu grupların hakkından gelinmesi için emirler çıkıyordu. Zira levend, sekban ve sarıcalar paralı asker olup sefer zamanı ücret aldıkları, seferden döndüklerinde ise herhangi bir işleri olmayıp gelirleri de olmadığından başıboş dolaşıp ya eşkıya gruplarına dâhil oluyorlar ya da bizzat eşkıya gruplarını oluşturuyorlardı. Devlet böyle nazik bir dönemde kâh sefer için levend ve sekban-sarıca birlikleri oluşturulması kâh bunların eşkıyalıklarının önlenmesi için emirler göndermek suretiyle süreci idare etmeye çalışıyordu. Hatta kimi devlet erkânı, devam eden savaşta cepheden firar eden kapıkulu askerlerinin İstanbul'da meydana getirdiği kargaşayı bertaraf edebilmek için daha önce sipahi yeniçeri çekişmesinde olduğu gibi şimdi de levend ve

⁶²⁶ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye IV*, s. 34. Ayrıca Yeğen Osman Paşa'nın eşkıyalık faaliyetleri için bu çalışmanın 2. Bölümüne bk.

sekban-sarıcanın yeniçerilere karşı desteklenmesi gerektiğini ileri sürüyordu⁶²⁷. Ancak durumun idare edilemeyecek bir noktaya ulaştığı, Yeğen Osman Paşa ve sair levend, sekban ve sarıcaların eşkıyalıklarının arttığı bir dönemde devlet radikal bir karar alarak sekban ve sarıca birliklerinin kaldırılmasına dair bir ferman yayımladı.

Ağustos 1687’de yayımlanan fermanda, özellikle mütesellim kapılarında bulunan sekban-sarıca bölüklerinin, hizmet bahanesi ile halka eziyet edip köy köy dolaşarak bedava yiyip içtikleri, zorla mal ve erzak topladıkları ve buna benzer yaptıkları zulümlerin merkeze ulaştığı belirtilmişti. Devletin böyle bir eziyete asla rıza göstermeyeceği ifade edilerek bundan sonra mütesellim, voyvoda ve sair devlet görevlilerinin kapılarında sekban-sarıca saklanmamasına ve bayraklarla ortalarda dolaşmamalarına, bölüklerinin de dağıtılmasına karar verilmişti⁶²⁸.

Bu yıllarda sekban gruplarının şekavetinden rahatsız olan reaya da silahlanmış ve bunun üzerine nefir-i âmm yani genel seferberlik ilan edilmişti⁶²⁹. Bu gruplar, haklarında nefir-i âmm ilan edildiğini duyduklarında telaşa kapıldılar. Çünkü yakalandıkları yerde öldürülmeleri emredilmişti. Bunun üzerine levend ve sekban bölükleri diğer eşkıya gruplarıyla birleşerek Anadolu’da yaklaşık 5-10 bin kişilik bir eşkıya topluluğu oluşturmuşlardı. Bu sırada nefir-i âmm askeri, eşkıya guruplarının etrafını sarıp dağlara sürmüş ve etraflarını 3 ay boyunca kuşatmışlardı. Bu kuşatma sırasında yiyecek ve içecekleri tükenmiş olan eşkıyalar çaresiz bir halde beklemişlerdi. Öyle ki köy ve kasabalara çıkamadıklarından yiyecek temin edememişler ve atlarını kesip yemek zorunda kalmışlardı⁶³⁰. Tam çaresizlik içinde beklerlerken, Macaristan seferinde olan Vezir Osman Paşa oğlu Ahmed Paşa’nın İstanbul’a gelmesi ile büyük bir sevinç yaşadılar. Çünkü Ahmed Paşa’nın levendleri koruduğu biliniyordu. Bu durumdan yararlanmak amacıyla Ahmet Paşa’ya 50 küheylan at ve 80 kese akçe göndererek medet istemişlerdi. Bunun üzerine Ahmet Paşa da bu halin bir fitne olduğu ve bir an önce meselenin halli için nefir-i âmm askerlerinin dağıtılması gerektiğini ileri sürerek harekete geçmiş ve bunu sağlamıştı. Bu gelişmeden nefir-i âmm askerleri hiç memnun kalmamıştı. Çünkü üç ay boyunca eşkıyanın etrafını kuşatıp ve netice olarak ganimet elde edeceklerini

⁶²⁷ İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye IV*, s. 31.

⁶²⁸ Ankara ŞS, nr.753, s.16, b.356; Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.7b; Bolu ŞS, nr.6608, vr.20b (21 L 1098/ 5 Eylül 1687). Ayrıca, Silahdar Tarihinde bu olayla ilgili olarak; Anadolu’nun çeşitli vilayetlerine gönderilen 80’den fazla fermanda, sekban ve sarıcaların kaldırılması ve bunların yerine görevlilerin hizmetlerinde garip yiğitleri istihdam etmelerinin emredildiği ifade edilmektedir. *Silahdar Tarihi*, s.1068.

⁶²⁹ Karaman beylerbeyi Mirza Mehmet Paşa komutasında nefir-i âmm ilan edilmesine dair ferman örnekleri için bk. Ankara ŞS, nr.753, s.48, b.455 (9 N 1099/ 8 Temmuz 1688). Bu fermanının başka suretleri için bk. Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.14b (Evâsıt-ı N 1099/ 12-21 Mayıs 1688); Bolu ŞS, nr.6608, vr.20b (Evâsıt-ı N 1099/ 12-21 Mayıs 1688).

⁶³⁰ *Silahdar Tarihi*, s. 1150-1154.

beklerken tam anlamıyla hayal kırıklığı yaşamışlardı⁶³¹. Levend ve sekbanlar ise kendilerini ortadan kaldırma teşebbüsünü akamete uğratmakla kalmayıp bu olaydan daha da güçlenerek çıkmayı başarmışlardı⁶³².

1689 yılına gelindiğinde, devlet ikinci kez levend ve sekban-sarıcaların kaldırılması için harekete geçti. Bunların Anadolu’da bayrak açarak eşkıyalıklarıyla insanlara zarar verip beldeleri tahrip etmeye devam etmeleri üzerine, bayrakları ortadan kaldırılarak bundan sonra sekban sarıca isminin kullanılmaması emredildi⁶³³. Ancak 1689 senesinde yayınlanan bir başka fermanda, kapılarda sekban ve sarıca yerine divanegân, gönüllüyân, farisân; piyade levend yerine de azeb istihdam edilmesi emredilmişti⁶³⁴. Nisan 1691’de ise sekban ve sarıca ve sair eşkıya başlarına kalpak giyip divânegân, gönüllüyân ve deli zümresinden olduklarını iddia ederek ortalığı karıştırmalarından dolayı bu zümrelerin de görevlilerin hizmetinde bulunmaması emredilmişti⁶³⁵.

1694’de sekban, sarıca ve levend eşkıyası, Anadolu’da iskândan firar eden Ekrad ve Türkmen eşkıyalarıyla birlikte ellerine geçirdikleri sahte buyrulduklar ile paşa ve mütesellim adamları olduklarını iddia ederek köy ve kasabaları gezip yol keserek insanların mal ve eşyalarını gasp edip canlarına kastetmişlerdi. Eşkıyaların bu eylemleri sonucu beldelerin tahrip edildiği, memlekette huzur ve güvenliğin tehlikede olduğu merkezden duyulmuştu. Bunun üzerine, eşkıyaların yakalanmasında nefir-i âmm askerlerini gayrete getirmek için şeyhülislamdan, eşkıya ile mücadele edilirken ölürlerse

⁶³¹ Silahdar Tarihi, s. 1155-1156; Raşid Tarihi, C.1, s. 340.

⁶³² Devlet levend ve sekban-sarıca eşkıyalarını ortadan kaldıramadığı gibi eşkıya liderlerine de birer paye vermek zorunda kalmıştır. “... *Ve Ahmed Paşa’ya yedi tuğ gönderilüp, cem’iyyetlerine vardı. Tuğun ikisi Sivas eyâletiyle Re’îsü’l-eşkıyâ Gedik Mehmet Bölükbaşı’ya ve birin Eskişehir sancağıyla Hacı Resul Bölükbaşı’ya ve birin Akşehir sancağıyla Hacı Mustafâ Bölükbaşı’ya ve birin Çorum sancağıyla Ceridoğlı bölükbaşı’ya ve birin Yeğen Osman Paşa yeğeni Ahmed Bölükbaşı’ya ve birin dayısı Deli Velî karındaşı Kara Hasan Bölükbaşı’ya virüp, herkes a’vânların alup, mansıblarına gidüp Zor Abbâs Bölükbaşı’ya tuğ virilmediginden kırk kadar melâ’in ile bir tarafa ayrılup ve Tokmak bölükbaşı serçeşme olup, İstanbul’a gelüp ve cem’iyyet-i eşkıyâ ber taraf oldu. Ve Rûm-ili’nde Yeğen Osman Paşa’nın dahi cürmü afv olunup, üzerine ta’yîn olunan nefir-i âmm askerinin dağılmasına fermânlar gönderilüp ve hizmet-i pâdişâhîde bulunmak üzere Bosna’ya mansıbına varmak emr olundu*”. Silahdar Tarihi, s. 1156.

⁶³³ M.D. 98, s.53, h.350 (Evâhir-i Ra 1100/ 12-22 Şubat 1689); Bolu ŞS, nr. 6609, vr.61b (10 Ca 1100/ 2 Mart 1689). Levend ve sekban-sarıcanın kaldırılması Silahdar Tarihinde “... *bi-avnilâh Anadolu tarafı dahi eşkıyanın şerr ü şürür ve şekâvet-âlûd ve habâsetlerinden tathîr ve külliyyet ile sekbân [u] saruca nâmı cihândan ref’ ve paşalar sefere me’mûr oldukça beşli nâmında süvârî asker yazmak emr olundu*”. Silahdar Tarihi, s. 1245.

⁶³⁴ “... *ba’delyevm veziriazam kapusunda, serçeşme itibarı ve memalik-i mahrusede sarıca ve sekban ref olunub vüzerany-ı ızam ve mirimiran-ı kiram ve ümera ve muhasillin-i emval ve mütesellimler kapularında dahi fimabaad sarıca ve sekban bayrağı yerine divanegân ve gönüllüyân ve farisan ve azebam bayrakları açılmak ve elyevm kapılarda bulunan levendatın bayrakların devşirüb tayyib-i hatır ile zikr olunan bayraklar altına nefer yazılıb kendü hallerinde olanların cürn-ü sabıkları mücazatından kaçınmak üzere ferman olunub, lâkin bayrakların devşirmeyüb ferman-ı şerîfe muhalefet ve yine kemaşülevvel sarıca ve sekban bayrağıyla gezüb fesadları zahir olmak ihtimali olur ise ol makule şakilerin taaddileri ümmet-i Muhammed üzerinden def’i ref olunmak üzere cezaları verilmek babında sâdır olan hatt-ı hurnâyun-u. şevketmakrun mucibince vilât-u etrafa neşri evamir-i aliyye olundu.*” şeklinde ifade edilmiştir. Raşid Tarihi, C.1, s. 357-358.

⁶³⁵ MD, nr.101, s.30, h.95 (Evâil-i B 1002/ 1-9 Nisan 1691).

şehit, kalırlarsa gazi ve eşkıyaların malının da ganimet olduğuna dair fetva alınarak haklarından gelinmesi emredilmişti⁶³⁶.

1695 senesine gelindiğinde, levent ve sekbanları ortadan kaldırma teşebbüsleri başarısız olmakla kalmamış, şekavetlerinin önü dahi alınamamıştı. Bunun üzerine lewend ve sekban-sarıcaların faaliyetlerinin engellenmesi için yeni bir ferman yayınlandı. Özellikle cephede görevli leventler, gaza ve cihattan bahşiş bahanesi ile firar ederek paşa kapılarından ayrılmışlardı. Paşa kıyafetleri giyerek Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmışlar, insanların yollarını keserek mallarını yağma ve talan etmişler, kendilerini de öldürmüşlerdi. Hal böyleyken, sorunun çözümü için bu eşkıyaların yakalanması ve cezalarının verilmesine dair fetva alınmak suretiyle hattı-ı hümayun yayınlanmıştı⁶³⁷.

1696'da lewend ve sekban-sarıcaların kaldırılma girişimlerinin başarısız olması üzerine bir kez daha ferman yayınlandı. Bu fermanda; 1) Lewend ve sekban adının kullanılmaması, 2) Vezir ve paşaların hizmetinde bulunan lewend ve sekban-sarıcaların eski kıyafetlerini giymemeleri ve bayrak açmamaları, 3) Bunların dirlik sahibi, sipahi, silahtar veya yeniçeri olarak yazılabilecekleri, 4) Vezir ve ümera kapılarında durmak isteyenlerin her birisi, kendi haline göre müteferrika, kapıcıbaşı namıyla veya ziraat ile uğraşmalarına müsaade edilerek canlarına ve mallarına müdahale edilmeyeceği bildirilmişti. Fakat lewend, sekban ve sarıcalar, ümera kapılarında sefer zamanı sefere gitmeyip Anadolu'da eşkıyalık yapmaya devam ettiler. Bunun üzerine vezir, ümera ve paşa kapılarında, çifte tabanca ve tüfekleriyle cenkçi olmak üzere divanegân ve gönüllüyân; müteferrika ve kapıcıbaşı olanlar ise kudretleri nispetinde piyade tüfekçi ile donatılıp kesinlikle lewend ve sekban-sarıcaların kapılarda bulundurulmaması ve şekavet üzere olanların da öldürülmesi emredilmişti⁶³⁸.

İlan edilen bu ferman ile lewend, sekban ve sarıcalar daha önce sefere katılacakları ve eşkıyalık hareketlerinde bulunmayacaklarını bildirmişlerdi. Bunun karşılığı olarak da dirlik sahibi, sipahi, silahtar veya yeniçeri olmalarına; vezir ve ümera kapılarında istihdam olunarak ziraat işleriyle uğraşmalarına izin verilmiş ve daha önce işledikleri suçlar da affedilmişti. Ancak ilan edilen fermanı takiben, 1696'nın sonlarına doğru

⁶³⁶ Ankara ŞS, nr.760, s.160, b.636. (20 L 1105/ 4 Haziran 1694). Ayrıca bk. Ankara ŞS, nr.760, s.162, b.644; Isparta ŞS, nr.6551, vr.174ab; Balıkesir ŞS, nr.5628, vr.17b; Kastamonu ŞS, nr.4412, vr.50b; Amasya ŞS, nr.2203, vr.27a.

⁶³⁷ MD, nr.106, s.67, h.457 (Evâhir-i L 1106/ 4-14 Haziran 1695). Ayrıca bk. MD, nr.106, s.58, h.396; MD,106, s.49, h.332; Amasya ŞS, nr.2204, s.43, vr.3a; Ankara ŞS, nr.760, s.240, b.808; Ankara ŞS, nr.760, s.241, b.809; Balıkesir ŞS, nr.5629, vr.30b; Bolu ŞS, nr.6611, vr.21b; Çankırı ŞS, nr.2975, s.26, b.65; Kastamonu ŞS, nr.4413, vr.44a; Kayseri ŞS, nr.7853, s.77, b.A1; Trabzon ŞS, nr.1933, vr.59a.

⁶³⁸ MD, 106, s.146, h.1114 (Evâil-i R 1107/ 10-20 Ekim 1695). Ayrıca bk; MD, 106, s.145, h.1111; MD, nr.106, s.150, h.1172.

levend, sekban ve sarıcalar hakkında ilginç bir gelişme yaşandı. Bu kimseler, Anadolu'nun her tarafına yayılarak eşkıyalık yapmaya devam ettiler. Bunun üzerine levend ve sekban bölüklerinin üzerlerine asker gönderilmesine karar verildi. Asker gönderildiğini duyan Konya civarındaki 1000 kişilik levend ve sekban eşkıyası, "... *bir kapuya varsak bizü almazlar ve evlerimizde oturmağa komazlar muzdar olduk deyü* ..." ⁶³⁹ eman talebinde bulundular. Ancak devlet, daha önce şefkat gösterip suçlarını bağışladığı bu zümrenin özrünü kabul etmedi. Levend, sekban ve sarıcaların tamamen ortadan kaldırılması ve haklarında gereken cezaların verilmesi için Anadolu'nun her tarafına fermanlar yolladı ⁶⁴⁰.

Levend, sekban ve sarıcaların sıkı takibata tutuldukları bu dönemde iyiden iyiye köşeye sıkışmaları bölükbaşlarını endişelendirmişti. Çünkü bölükbaşlar levendlerin varlığı ile mevki ve makam sahibi olabiliyorlardı. Bundan dolayı sekban bölükbaşları varlıklarını sürdürebilmek için yeni bir örgütlenme içine girip kendilerini askerî bir teşkilat haline getirerek devlet hizmetinde yer almanın yollarını aramaya başladılar. Bu doğrultuda birkaç bölükbaşı bir araya gelerek 1698 Ocak'ında İstanbul'a bir mahzar gönderdiler ⁶⁴¹. Bu mahzar, levend ve sekbanların yükümlülüklerini belirtmekle beraber levend ve sekbanlar açısından özel şartlar da içermekteydi. Buna göre; tüm sekban bölüklerini temsil edecek ve onların sorumluluklarını üzerine alacak olan serçeşmelik makamı veziriazamın buyruğu altında yeniden ihdas edilecekti. İkinci olarak; serçeşmenin arzuhalı ile valilerin maiyetindeki bölükbaşların atanması yalnızca padişah tarafından yapılacaktı. Üçüncü olarak; eşkıyalığa karışan sekbanların cezalandırılmasından serçeşme sorumlu olacak, valilerin himayesinde olan bölükbaşlar ile ittifak ederek uyum içinde çalışacaklardı. Sekbanlar, maaşlarının yanı sıra sefere katıldıklarında 12'ser kuruş bahşiş ve altı aylık peşin ödeme alacaklardı. Ayrıca günlük iaşeleri ve atları için yem, yemek ve yem olmadığı zaman ise günlük 0,24 kuruş verilecek ve sefer sonrasında da maaşları ödenmeye devam edecekti. Ayrıca levend ve sekbanların sefer dönüşlerinde kapılardan kovulmaları eşkıyalığa sebep olduğu için paşa ve ümeranın kapılarında olabildiğince levend ve sekban istihdam etmeleri ve bu sekbanların savaş

⁶³⁹ Ankara ŞS, nr.762, s.152, b.622 (Evâhir-i L 1107/ 24 Mayıs-1 Haziran 1696).

⁶⁴⁰ Halep valisi Cafer Paşa, Adana ve Karaman valisi vezir Hüseyin Paşa, Sivas valisi vezir Tuna Mehmet, Amasya ve Kırşehir sancakları mutasarrıfı Yusuf ve Çankırı ve Karesi sancakları mutasarrıfı İsmail ve Can Arslan Paşazade Hüseyin, Sultanönü ve Akşehir'in sancakbeyi Şatır Mehmet eşkıya ile mücadele için görevlendirilmişti. MD, 108, s.137, h.1125 ve suretleri 1126-1133 (Evâhir-i L 1107/ 24 Mayıs-1 Haziran 1696).

⁶⁴¹ Uluçay, *a.g.e.*, s.464-467 bulunan vesika 243 oldukça teferruatlı bilgiler içermektedir. Benzer hükümler için bk. MD, nr.110, s.189, h.1635; MD, nr.110, s.228, h.218; MD, nr.110, s.229, h.2021; Ankara ŞS, nr.764, s.130, b.524, 525, 526; Amasya ŞS, nr.2205, vr.9a; Amasya ŞS, nr.2205, vr.31a; Balıkesir ŞS, nr.5630, vr.27b.

zamanları sefere katılmaları isteniyordu⁶⁴². Ancak mahzarda dikkat çeken başka bir durum daha vardı ki o da bölükbaşların, sekbanların yeniçeri ocağına intisabından söz ederken sarıcaları bundan ayrı tutmalarıydı⁶⁴³. Zira bölükbaşlar ve yeniçeri ileri gelenleri, yeniçeri ocağıyla irtibatlarından dolayı levend ve sekban bölüklerinin muaf edilmelerini sağlamışlardı. Böylece sekbanlar ve doğal olarak ona kaynaklık eden levendler varlıklarını sürdürmüşler, sarıcalar ise kaldırılmıştı. Diğer taraftan levend ve sekban bölüklerini intizam altına alarak bunların eşkıyalıklarının önü alınmak istenmişti. Ancak bu mümkün olmamış, 1699 yılında levend ve sekban zümresinin ortadan kaldırılması için yeniden fermanlar yayınlanmıştı⁶⁴⁴.

Levend ve sekbanlar, Viyana bozgun yıllarında meydana gelen olayların neredeyse hepsinde rol almışlardı. Özellikle bu dönemde meydana gelen eşkıyalık hareketlerinin insan kaynağı önemli ölçüde bunlardan oluşmaktaydı. Hal böyle olunca da devlet, eşkıyalık olaylarının önünü alabilmek için neredeyse her yıl levend ve sekban bölüklerinin kaldırılmasına ve dahi adlarının bile anılmamasına dair fermanlar yayınlarsa da bu mümkün olamamıştır.

3.8. ZORUNLU İSKÂN UYGULAMASI

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında uyguladığı iskân siyaseti ile duraklama, gerileme ve hatta dağılma döneminde yürüttüğü politika farklılık göstermekteydi⁶⁴⁵. Kuruluş döneminde izlenen iskân siyasetinin ilk öncüleri gazi dervişlerdi. Gazi dervişlerin ıssız, تنها yerlerde kurmuş oldukları tekke-zaviyeler ve onların etrafında

⁶⁴² İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye IV*, s. 36.

⁶⁴³ “... ancak sekban ocağında sarucaya yer yoktur haliya ocağımız ihtiyarlarından Türkmen Ali Bölükbaşı ve İbşir Bölükbaşını tarafımızdan vekil ve bölükbaşı nasb ve tayin eylemişizdir ...” Uluçay, a.g.e., s.467. Sekbanların varlığı I. Murat devrine kadar bilinmekle beraber teşkilat haline gelmesi Yıldırım Bayezit zamanında olmuştur. Osmanlı’da sekbanlar, ilk zamanlarda saraya ait av köpeklerinin bakımı ve eğitimi için oluşturulmuş, sonraları askeri amaçlı olarak kullanılmıştı. Sekbanlarda yeniçeriler gibi devşirme kökenli kimselerden oluşmaktaydı ve onlardan ayrı bir birim olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi. Fatih devrinde Karaman Seferi’nden dönerken yeniçerilerin sefer bahşişi gerekçesiyle isyan etmeleri üzerine sekbanlar, yeniçeri ocağına dâhil edilmiştir. Abdulkadir Özcan, “Sekban”, *TDVİA*, XXXVI (2009), s.326-38.

⁶⁴⁴ “... memalik-i mahrusemde olan amme-i berayanın idaresi iktiza-yı murad-ı hümayunum olmağla fima ba'd Anadolu yakasında kapusuz bacasuz levend gezmeyüb ibadullah bir türlü teaddileri zuhur etmemek üzere def-ü ref için Anadolu'nun sağ ve sol ve orta kolunda vaki olan vüzera ve mirimiran ve ümera ve sair vülat-ü hükkama evamir-i aliyem sadır olmakla bu babda sadır olan evamir-i aliyem mahkemelerde sicilata sebt ve taraf taraf mazmun-u minifine ilanı işa'at olunub eğer bundan dahi evamir-i şerife muhalefet ve yine fesad ve şekavet ederlerse ittifak ve ittihad ile ba'eyy-i hal ahz ve ele getirilüb şerile haklarında lazım gelen cezaları terettüb olunmak üzere tenbih-i hümayunum olmağla ...” Ankara ŞS, nr.764, s.130, b.524. (28 B 1110/ 30 Ocak 1699). Ayrıca bk. Ankara ŞS, nr.764, vr.136 b. 536; Ankara ŞS, nr.764, s.137, b.537; Amasya ŞS, nr.2205, vr.6ab; Levendat hakkında yazılan biçimi için bk; Amasya ŞS, nr.2205, vr.6a; Bolu ŞS, nr.6613, vr.43a; Bolu ŞS, nr.6613, s.43b; Bolu ŞS, nr.6613, s.51a; Bolu ŞS, nr.6613, s.52ab. Levendler hakkında serçeşmenin ferman-ı şerif mucibince yazılmış mektup kaydı için bk. Konya ŞS, nr.5906, vr.125a (30 Ş 1110/ 3 Mart 1699).

⁶⁴⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara 2006, s. 2.

oluşan yerleşim birimleri, fethedilen yerlerin İslâmlaşmasında ve Türkleşmesinde çok önemli bir işlev görmekteydi⁶⁴⁶. Yine bu dönemde gazi dervişlerin arkasından giden göçebe aşiret ve cemaat grupları, savaşçı yapıları ve birbirleriyle olan güçlü bağları sayesinde Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki fetihlerinde ilk devirlerden itibaren önemli bir askerî güç olarak yer almışlardı⁶⁴⁷.

Anadolu'dan nüfus kitlelerinin ve özellikle konargöçer aşiret ve cemaat mensuplarının fethedilen bölgelere iskân edilmesi uygulaması devletin dışa dönük iskân politikasını oluşturmaktaydı⁶⁴⁸. Bu iskân faaliyeti kimi zaman toprağı ve herhangi bir geçim kaynağı olmayan nüfusun iskânı kimi zaman da göçebe aşiret ve cemaat üyelerinin kendi istekleriyle iskân edilmeleri şeklinde olmuştu. Bazen de Rodos ve Kıbrıs Adası'na olduğu gibi, iskân edilecek kitlelerin bir nevi sürgün diyebileceğimiz⁶⁴⁹ cebri nüfus hareketleriyle⁶⁵⁰ iskân edilmeleri şeklinde yürütülmüştür.

17. yüzyıla gelindiğinde, fetihlerin durması ve hatta toprak kayıplarının yaşanması, uzun süren savaş dönemleri ile birlikte artan vergi yükü ve özellikle bu yüzyılda giderek kronikleşen eşkıyalık olayları, halkın bir kısmının topraklarını terk ederek daha iyi yaşam koşulları bulabileceklerini umdukları yerlere göç etmelerine neden olmuştu. Ziraatla uğraşan halkın belgelerde geçen ifadeyle “çift bozan” reayası olarak toprağını terk etmesi Osmanlı için hayati derecede önemli bir sorundu. Bunun farkında olan devlet yetkilileri, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren uygulanan iskân politikasında köklü bir değişikliğe giderek içe dönük bir iskân politikası izlemeye karar verdiler⁶⁵¹. Bu doğrultuda, 1691 yılında dönemin sadrazamı Mustafa Fazıl Paşa öncülüğünde yeni bir iskân faaliyetine girişildi. Bu faaliyetinin temel politikası, harap ve sahipsiz yerlere konargöçer grupları yerleştirerek yeniden ziraata açmaktı⁶⁵².

Osmanlı Devletinin ortaya koyduğu bu içe dönük iskân siyasetinde özellikle konargöçer ahalinin iskânı üzerinde durmasının bazı sebepleri vardı. Çünkü bu dönemdeki eşkıyalık hareketlerinin büyük orandaki insan kaynağını konargöçer aşiret grupları oluşturmaktaydı. Bu hareketler kimi zaman mal veya hayvan gasp etme, adam yaralama veya öldürme gibi olaylar olarak tezahür edebileceği gibi kimi zaman da

⁶⁴⁶ Ömer Lütfü Barkan, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu, s. 284-353.

⁶⁴⁷ Orhonlu, *Aşiret*, s. 102.

⁶⁴⁸ Orhonlu, *Aşiret*, s. 102, Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 2.

⁶⁴⁹ Barkan, *a.g.m.*, s.56-78.

⁶⁵⁰ Hüseyin Arslan, *16. Yü. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, 2. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 317-346.

⁶⁵¹ Orhonlu, *Aşiret*, s. 96.

⁶⁵² Halaçoğlu, *Aşiret*, s. 28.

konargöçerlerin normal zamanlarda yaylak ve kışlaklara yaptıkları rutin gidiş gelişlerinde sergiledikleri olumsuz tavırlar olarak da görülüyordu⁶⁵³. Bu haliyle devletin iskân politikasının başarıya ulaşması ile şekavet olaylarının artması veya azalması arasında doğrudan bir bağ söz konusuydu⁶⁵⁴.

Devletin 17. yüzyıl sonlarındaki iskân politikası, özellikle şekavet olaylarına bir şekilde karışmış göçebe aşiret gruplarının veya eşkıyalık yapan diğer gurupların harap ve terkedilmiş yerlere iskân edilmesi temeline dayanıyordu. Böylece hem kamu güvenliğinin sağlanması hem de yeni ziraat alanları açılması suretiyle iktisadi hayatın canlandırılması hedeflenmekteydi. Özellikle Rakka bölgesine yapılan iskânlar ile Suriye'nin kuzeyine baskın yapan bazı Arap kabilelerin (Aneze ve Şammar gibi) istilalarına karşı devlet, iskân yoluyla güney sınırını muhafaza edecek bir nevi inzibat kuvveti oluşturarak iç güvenliğini sağlamaya çalışılmıştı⁶⁵⁵.

İncelediğimiz dönemde, 1691 yılından itibaren iskânla ilgili fermanlar yayınlanmaya başlanmıştır. Bu anlamda ilk olarak 11 Ocak 1691 tarihinde ve daha sonra sırasıyla, 16, 21, 22 Ocak 1691; sonra 3, 22, 25, 28, 29 Mart 1691'de; 12, 18 Nisan, 11 Mayıs ve Haziran 1691'de⁶⁵⁶; Kasım⁶⁵⁷ ve Aralık⁶⁵⁸ 1691'de çeşitli hüküm ve fermanlar yayımlanmıştır. Bundan sonra da sırasıyla Ocak⁶⁵⁹, Mart⁶⁶⁰, Nisan⁶⁶¹ ve Ağustos⁶⁶² 1692'de; Mayıs⁶⁶³ 1693'de; Ocak⁶⁶⁴ 1695'de; Mart⁶⁶⁵, Mayıs⁶⁶⁶, Ağustos⁶⁶⁷ 1696'da; Haziran⁶⁶⁸, Kasım⁶⁶⁹ 1697'de ve son olarak Eylül⁶⁷⁰ Ekim⁶⁷¹ 1698 tarihinde, eşkıyalıkla ilişkileri olan aşiret ve cemaatlerin ve diğer grupların iskân edilmeleriyle ilgili olarak çok sayıda ferman ve hüküm çıkarılmıştır.

⁶⁵³ Aşiretlerin yapmış oldukları eşkıyalıklar hakkında ayrıntılı bilgi ve örnekler için 2. bölüme bakınız.

⁶⁵⁴ Halaçoğlu, *İskân*, s. 2.

⁶⁵⁵ Orhonlu, *Aşiret*, s. 49.

⁶⁵⁶ Orhonlu, *Aşiret*, s. 47.

⁶⁵⁷ MD, nr.102, s.38, h.344 (Evâhir-i S 1103/ 13-21 Kasım 1691).

⁶⁵⁸ MD, nr.102, s.51, h.422, 424, 428 (Evâil-i R 1103/ 22-31 Aralık 1691).

⁶⁵⁹ MD, nr.102, s.41, h.358 (Evâhir-i Ra 1103/ 1-19 Ocak 1692). Ayrıca bk. MD, 102, s.44, h.376; MD, nr.102, s.45, h.386; MD, nr.102, s.47, h.400; MD, nr.102, s.50, h.419; MD, nr.102, s.51, h.422 ve 423.

⁶⁶⁰ MD, nr.102, s.88, h.681 (Evâil-i B 1103/ 19-28 Mart 1692).

⁶⁶¹ MD, nr.102, s.105, h.803 (Evâil-i Ş 1103/ 18-27 Nisan 1692).

⁶⁶² MD, nr.102, s.18, h.124 (Evâsıt-ı Z 1103/ 11-20 Ağustos 1692).

⁶⁶³ MD, nr.104, s.12, h.109 (Evâil-i N 1104/ 6-15 Mayıs 1693).

⁶⁶⁴ MD, nr.105, s. 341, h.504 (Evâsıt-ı C. 1106/ 28 Aralık-6 Ocak 1695).

⁶⁶⁵ MD, nr.108, s.63, h.488 (Evâil-i Ş 1107/ 4-13 Mart 1696).

⁶⁶⁶ MD, nr.108, s.113, h.938 (Evâil-i L 1107/ 4-13 Mayıs 1696).

⁶⁶⁷ A.DVNŞŞKT.d., nr.24, s.33, h.275 (Evâil-i M 1108/ Ağustos 1696).

⁶⁶⁸ MD, nr.110, s.22, h.166 ve 167; A.DVNŞŞKT.d., nr.25, s.132, h.1068 (Evâhir-i Za 1108/ 11-20 Haziran 1697).

⁶⁶⁹ A.DVNŞŞKT.d., nr.26, s.49, h.531 (Evâil-i C 1109/ 15-24 Kasım 1697).

⁶⁷⁰ MD, nr.110, s.110, h.961 (Evâhir-i S 1110/ 29 Ağustos-6 Eylül 1698).

⁶⁷¹ MD, nr.110, s.256, h.2334 (Evâsıt-ı Ra 1110/ 17-26 Ekim 1698).

Osmanlı Devleti'nin yayımladığı bu belgelere bakıldığında, iskân faaliyetlerinin ülkenin çeşitli bölgelerine yayıldığı görülmektedir. Rakka bölgesi⁶⁷², Kütahya-Aydın bölgesi⁶⁷³, Diyarbakır-Malatya bölgesi⁶⁷⁴, Sivas-Erzurum Bölgesi⁶⁷⁵, Çukurova Bölgesi⁶⁷⁶, Urfa-Harran Bölgesi⁶⁷⁷, İç-il-Teke Bölgesi⁶⁷⁸, Bozok Bölgesi⁶⁷⁹ iskân faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler olmakla birlikte, buralar iskâna muhalefet ve eşkıyalık olaylarının da en yoğun yaşandığı yerlerdi ⁶⁸⁰.

Devlet birçok koldan başlatmış olduğu bu iskân faaliyeti ile eşkıyaları bertaraf ederek asayiş temin etmek istemekteydi. Ancak özellikle konargöçer aşiretleri tam anlamıyla yerleşik hayata geçirebilmek mümkün olmadığı gibi bunların neden olduğu şekavet olayları da engellenemedi. Özellikle bu dönemde Rakka bölgesine yapılan iskân teşebbüsleri Osmanlı Devleti'ni oldukça uğraştırdı. Bir bakıma Rakka bölgesi şekavetle nam salmış grupların sürgün yeri olmuştu. Doğal olarak, buraya gönderilen gruplar kolay kolay itaat altına alınabilecek bir yapıya sahip değillerdi. Bunun bir sonucu olarak Rakka'da itaat altına alınamayıp firar eden aşiret ve gruplar Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılarak bu dönemdeki eşkıyalık olaylarının insan kaynağını oluşturluyorlardı⁶⁸¹.

Aşiret, cemaat veya diğer grupları iskân girişimleri, bu grupların sosyo-kültürel ve ekonomik yapıları dikkate alınmadan yapıldığından bunların bir kısmı yeni geldikleri yerlere uyum sağlayamadıkları için farklı bölgelere, bazen de eski yaşadıkları yaylaklara gitmekteydiler. Giderlerken de güzergâhları üzerinde yer alan köy ve kasaba gibi yerleşim yerlerini ve ekili arazileri tahrip ediyorlardı. Yine bununla bağlantılı olarak konargöçer

⁶⁷² Rakka Bölgesine yapılan iskânlar için bk.; MD, nr.100, s.81, h.261 (Evâil-i C 1102/); MD, nr.102, s.38, h.342. (Evâhir-i S 1103/ 13-21 Kasım 1691); MD, nr.106, s.181, h.1383 (Evâil-i C 1107/ 8-17 Aralık 1695). MD, nr.108 s.63, h.488 (Evâil-i Ş 1107/ 6-15 Mart 1696).

⁶⁷³ Kütahya-Aydın bölgesi için yapılan iskânlar için bk. MD, nr.102, s.38, h.342 (Evâhir-i S 1103/13-21 Kasım 1691); MD, nr.104, d.12, h.109. (Evâil-i N 1104/ 6-15 Mayıs 1693); Amasya ŞS nr.2203 s.9a; Kayseri ŞS, nr.7850 vr.19b (Evâhir-i S 1103/ 13-21 Kasım 1691).

⁶⁷⁴ Diyarbakır-Malatya Bölgesine yapılan iskânlar için bk.; MD, nr.102, s.18, h.124 (Evâsıt-ı Z 1103/ 14-23 Ağustos 1692); MD, nr.110, s.22, h.166 (Evâhir-i Z 1108/ 11-20 Haziran 1697); A.DVNSŞKT.d., nr.25, s.25, h.132. Fi (Evâhiri Za 1108/ 11-20 Temmuz 1697).

⁶⁷⁵ Sivas-Erzurum Bölgesine yapılan iskânlar için bk. MD, nr.108, s.34, h.229 (Evâsıt-ı C 1107/); A.DVNSŞKT.d., nr.24, s.33, h.275 (Evâil-i M 1108/ 1-9 Ağustos 1696).

⁶⁷⁶ Adana-Çukurova Bölgesine yapılan iskânlar için bk. A.DVNSŞKT.d.,nr.10, h.284; Kayseri ŞS, nr.7851, vr.53a (6 Zilhicce 1103/ 19 Ağustos 1692). Çukurova bölgesine yapılan iskânlar ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları Ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ 2005.

⁶⁷⁷ Urfa-Harran Bölgesine yapılan iskânlar için bk. MD, nr.108, s.113, h.937 (Evâil-i L 1107/ 4-13 Mayıs 1696); A.DVNSŞKT.d., nr.26, s.49, h.531 (Evâhir-i S 1109/ 8-16 Eylül 1697); Ankara ŞS nr.757, s.135, b.518 (12 B 1103/ 30 Mart 1692).

⁶⁷⁸ İçil-Teke Bölgesine yapılan iskânlar için bk. Halaçoğlu, *Aşiret*, s. 129.

⁶⁷⁹ Bozok Bölgesine yapılan iskânlar için bk. MD, nr.108, s.34, h.229 (Evâsıt-ı C 1107/ 18-27 Aralık 1695).

⁶⁸⁰ Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yapmış olduğu iskânlar, iskân bölgeleri ve iskân edilen aşiretler hakkında daha geniş bilgi için bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987; Özcan Tatar, *a.g.t.*, s. 311-388; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin İskânı* adlı eserlere bakılabilir.

⁶⁸¹ Aşiret ve cemaat mensuplarının eşkıyalık olayları için ilgili bölüme bk.

yaşam tarzına alışmış bu gurupların bir anda yerleşik hayata geçip uyum sağlamaları ve alışkanlıklarını, yaşam biçimlerini terk etmeleri çok kolay bir süreç değildi. Devlet bu durum karşısında çoğu zaman zorla iskân etme, dahası sürgün etme yoluna gitmişti. Özellikle Rakka'da Belih Nehri bölgesine zorla iskân girişiminde bulunmuş, ancak çoğu kez firarlar nedeniyle muvaffak olamamıştır. Devletin iskân politikasındaki başarısızlığının bir diğer nedeni de iklim, su ve toprak gibi geçimlerini zirai faaliyetlerle elde edecek kimselerin doğrudan hayatını etkileyecek unsurlara pek dikkat etmeden iskân bölgelerinin oluşturulmasıydı. Bunun sonucu olarak da elverişsiz iklim koşulları, yetersiz su kaynakları ve verimsiz arazilerin bulunduğu yerlere yapılan iskân teşebbüsleri çoğu defa firar ile neticeleniyordu. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki iskân işinden sorumlu görevlilerin vazifelerini gereği gibi yapmamaları ve iskân işinde karşılaşılan sorunlarda yapıcı rol üstlenmemeleri de bu girişimleri olumsuz etkilemiştir⁶⁸². Bütün bunların bir sonucu olarak, bu dönemde izlenen iskân politikasının eşkıyalık olaylarını engellemede istenilen neticeyi vermediği söylenebilir.

3.9. ADALETNAME YAYIMLANMASI

Adaletname veya adalet hükmü; devlet otoritesini temsil eden kimselerin reayaya karşı görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adalete aykırı davranışlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyanname şeklindeki bir padişah hükmüdür⁶⁸³. Diğer bir tabirle adaletname, padişahın mevcut kanunlara ve hükümdarlık bünyesinde yer alan adalet kavramına aykırı olan davranışları ortadan kaldırmak için halkı devlet görevlilerinin kötü davranışlarından korumak ve kurtarmak veya bu davranışları engelleyebilmek için çıkarmış olduğu padişah hükmü olarak da ifade edilmektedir⁶⁸⁴. Ayrıca kaynaklarda adaletname yerine “adalet fermanı”⁶⁸⁵, “adalet emri”, “adalet fermanının sureti”, “sûret-i adalet-nâme-i hümayûn”, “adalet için sâdır olan hatt-ı hümayûn sureti”, “adalet için olan emr-i hümayûndur”, “adaleti mutazammın emr-i âlişândır”, “adaleti mutazammın emr-i âlidir” gibi ifadeler de kullanılmaktadır⁶⁸⁶.

⁶⁸² Orhonlu, *Aşiret*, s. 89-93.

⁶⁸³ Halil İnalcık, “Adâletnâmeler”, *Belgeler Dergisi*, II/3-4 (1965), Ankara s. 49-142.

⁶⁸⁴ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, çev. Mehmet Harmancı, 2. Baskı, E Yayınları, İstanbul 2004, s.218-247.

⁶⁸⁵ Ankara ŞS, nr.764, s.128, b.521; Bolu ŞS, nr.6613, vr.43b-44a.

⁶⁸⁶ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adâletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, *Belleten*, XXXVIII/151 (Temmuz 1974), Ankara s. 452.

Adaletname ilanı, Osmanlı Devleti ile ortaya çıkmış bir gelenek değildir. İlk örnekleri eski İran medeniyetinde görülmektedir. *Pend-nâme*, *Siyaset-nâme* ve *Nasihat-nâmeler*de hükümdar, hiçbir otorite tanımayan bir güç sahibi olarak kuvvet ve kudretini hazinenin zenginliğinden alan ve bu yüzden hazinesini doldurmak için reayaya yumuşak davranıp adil bir şekilde yönetim sergilemesi ve zulmü engellemesi gereken kimse olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca hükümdar burada adaleti bir af ve bağışlama aracı olarak mutlak otoritesini perçinlemek için kullanmaktadır. Daha sonra Ortadoğu devlet ve hükümdarlık anlayışı ile Türk-Moğol devlet geleneğinde var olan töre veya yasanın tarafsız olarak uygulanması anlayışı ile birleştirilerek Türk-İslam devletlerinde oluşturulan adalet anlayışının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır⁶⁸⁷.

Adaletname geleneği, Türk-İslam geleneğinde yasa ve törenin tarafsız olarak uygulanmasının bir örneği olarak Türk devlet yönetimi ve adalet geleneğine dair önemli bilgiler içeren Kutadgu-Bilig’de kendisini göstermektedir. Kutadgu-Bilig’de hükümdarın nasıl bir adalet düzeni kurması gerektiği genişçe ifade edilmiştir. Buna göre; bir memleketi elde tutabilmek için çok sayıda asker ve ordu lazımdır. Askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı temin etmek için halkın zengin olması gerekir. Halkın zengin olabilmesi için ise doğru kanunların konulması gerekir. Eğer bunlardan biri ihmal edilirse diğer dördü de kalır. Eğer bu dördünden biri ihmal edilirse beyliğin çözülmeye yüz tutacağı ifade edilmektedir⁶⁸⁸.

Bu meyanda, adalet anlayışının ne kadar ehemmiyetli olduğunu göstermesi bakımından şu olay oldukça önemlidir. 1702 senesinde dönemin namılı eşkıyalarından Eyüpoğlu’nun devlet ricali tarafından korunması üzerine halk devlet erkânına karşı, “*burada adalet icra olunmazsa nereye varalım*” diye serzenişte bulunmuştu. Bu serzenişleri devrin padişahı II. Mustafa, Adalet Köşkü’nde duymuş ve bunun üzerine meselenin halli için ertesi gün divan olağanüstü toplanarak Eyüpoğlu’nun idam edilmesine karar verilmişti⁶⁸⁹.

Osmanlı Devleti’nde ilan edilen adaletnamelerin temel konusunu vergi yolsuzlukları, salma veya salgun denilen olağanüstü nakdi ve ayni vergiler, kadıların ve diğer devlet görevlilerinin yaptıkları suiistimaller, angarya hizmetler sırasında halk ve askerî zümre arasında sürekli yaşanan çatışmalar oluşturmaktaydı. Bu tür suiistimaller ve

⁶⁸⁷ Halil İncalcık, Bülent Arı, Selim Arslantaş, *Adâlet Kitabı*, Kadim Yayınları, Ankara 2012, s. 1-20.

⁶⁸⁸ İncalcık, *Adâletnâmeler*, s. 50.

⁶⁸⁹ İncalcık, *Adâletnâmeler*, s.51.

zulme varan uygulamalar ülke genelinde ilan edilen adalet fermanlarının ana konusuydu. Ayrıca reayanın terk ettiği köylerde yeniçeri ve askerî zümreden kimselerin çiftlik kurması gibi bazı hususi şartlar neticesinde ortaya çıkan meselelerin halli de adalet fermanlarının konularındandı. 18. yüzyılda yayınlanan adaletnamelerde tekâlif-i örfiye vergileri başta olmak üzere benzer konular tekrar edilmiş, bunların yanı sıra levent ve sekban sorunu, halkın yerini yurdunu terk edip göç etmesi gibi meseleler üzerinde durulmuştur⁶⁹⁰.

Adaletnameler, şeriata, kanuna ve padişahın emirlerine aykırı olarak sonradan konulan bütün hüküm ve işlemleri ortadan kaldırıp vergi veren-vermeyen bütün halkın emniyet ve güvenliğini sağlamak gayesiyle yazılmışlardı⁶⁹¹. Bu haliyle beyanname özelliği taşıyan adaletnamelerin halka duyurulması şarttı. İlan edilmek için kadılara gönderilen adaletnamelerde bu durum açıkça ifade edilirdi. Adaletnameler, halkın toplu olarak bulundukları mahalle ve pazar yerlerinde yüksek sesle okunmak suretiyle insanların “bilmedik duymadık” gibi bahanelere sarılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Hatta kadılara gönderilen ve sicillere kaydedilen adaletnamelerin bir kopyasını isteyen herkese, yine kaynaklarda geçen “*bir kelimesin ketm eylemeyüp suretin yazup imzalayup ellerine virüp adaletname-i hümayûnum suretinden bir akçe ve bir habbe almayasız*” ifadeleriyle ücretsiz olarak verilmesi emredilmekteydi⁶⁹².

İncelenen dönem içerisinde sadece bir adalet fermanına rastlanmıştır. Bu fermanın ana konusunu, yukarıda izah edildiği üzere vergi toplamakla görevli memurların haksız vergi talepleri ve yapmış oldukları zulümler oluşturmaktadır. Fermanda kadılar ve ayân-ı vilayet ve iş erleri, bu zulmün engellenmesinden sorumlu kimseler olarak zikredilmektedir. Ayrıca, vergi toplamakla görevli memurların cizye, avarız, bedel-i sürsat vb. vergileri defterde belirtildiği üzere toplaması, aksi halde şiddetli bir şekilde cezalandırılacakları ifade edilmiştir⁶⁹³.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti, merkezî otoritenin zayıfladığı ve hükümetin idare gücünün eyalet ve sancaklardaki etkisinin giderek azaldığı dönemlerde ortaya çıkan eşkıyalık hareketlerini ve devlet görevlilerinin yapmış olduğu zulüm ve suiistimalleri önlemek için devlet otoritesini ve adaleti ülke genelinde yeniden tesis edebilmek için

⁶⁹⁰ Özkaya, a.g.m., s.450.

⁶⁹¹ Kaynaklarda ifade edilen biçimiyle, “*hilâf-ı şer' ve kanun ve mugâyir-i emr-i hümayûn ibda' olunan bid 'atleri bil-küllîye ref'edip vilâyetin emn u âmânına ve re'âyâ ve berâyânın itmi'nânına*” erişirmek maksadıyla yayınlanmaktaydı.

İnalcık, *Adâletnâmeler*, s. 51-52

⁶⁹² İnalcık, *Adâletnâmeler*, s. 88.

⁶⁹³ Ankara ŞS, nr.764, s.128, b.521 (18 B 1110/ 20 Ocak 1699).

adaletname yayınlama yoluna gitmiştir. Ancak farklı zaman dilimlerinde kaleme alınan bu metinlerde benzer konular neredeyse aynı kelimeler ve klişe kalıplarla ifade edilmiştir. Aynı şekilde bu vesikalarda kullanılan tehditkâr ifadeler de çoğu zaman kâğıt üzerinde kalmış, içeriği belirtilmeyen cezaların yürürlüğe konması da mümkün olmamıştır⁶⁹⁴. Böyle olunca da bu vesikaların, meselelerin çözümünde beklenen etkiyi yapmadığı söylenebilir⁶⁹⁵. Nitekim Osmanlı klasik döneminin en uzun ve başarısız savaş sürecinin yaşandığı Viyana bozgun yıllarında sadece bir tane adalet fermanı yayımlanmış olması da bu durumu bir bakıma teyit etmektedir. Bundan hareketle, adalet fermanı yayınlamanın eşkıya ile mücadelede bir yöntem olarak kullanımının 1683-1699 yılları arasında çok sınırlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

⁶⁹⁴ Özkaya, *a.g.m.*, s. 449.

⁶⁹⁵ İnalçık, *Adâletnâmeler*, s. 88.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EŞKİYALIK SUÇUNUN HUKUKİ BOYUTU VE CEZASI

4.1. HUKUKİ BOYUT

Eşkıyalık, insanların mallarını zor kullanarak almak, adam öldürmek, ırza tecavüz etmek, insanların gelip geçtikleri yolları keserek yol güvenliğini tehdit etmek, asayiş bozarak yeryüzünde fesat çıkarmak gibi birçok suç türünü içinde barındıran bir eylem olması nedeniyle İslam hukukunda en büyük suçlardan biri olarak kabul edilmiştir.

Klasik İslam kaynaklarında eşkıyalık suçu *kātū 't-tarik* yani yol kesen manasında *hırâbe* terimi ile ifade edilmektedir. Kuran-ı Kerim'de de *Allah ve resulüne karşı savaşanlar* ifade için *hırâbe* terimi kullanılmıştır. Ancak burada Allah ve Resulüne savaş açmak manasında kullanılan *hırâbe* mecazi bir anlam taşımaktadır. Allah ve resulüne savaş açmak ile Allah ve resulünün İslam toplumunun huzur ve güvenliği için koyduğu ilahi nizamaya yani şeriata karşı gelerek bizzat devlet otoritesine özellikle de devletin güvenliğine ve İslam toplumunun huzur ve güvenliğine karşı savaş açmak ve yeryüzünde fesat çıkarmak kast edilmektedir. Ayrıca eşkıyalık eylemi bazı İslam hukukçuları tarafından *es-Serikatü 'l-Kübrâ* yani *büyük hırsızlık* olarak da ifade edilmiştir. Burada da eşkıyalık suçunun hırsızlık suçu olarak ifade edilmesi yine mecazi bir anlam içermektedir. Zira hırsızlık başkasına ait bir malı gizlice almak demektir. Eşkıyalıkta da bir malı zor kullanarak gizli bir şekilde ele geçirme söz konusudur. İşte bu yüzden klasik fıkıh kitaplarında bu suçu hırsızlık suçundan ayırmak için *es-Serikatü 'l-Kübrâ* yani *büyük hırsızlık* tabiri kullanılmıştır⁶⁹⁶.

Eşkıyalık; cana, mala, ırza karşı işlenen bir suç olması yönüyle aynı zamanda kişi hukukuna, kamu güvenliğine karşı işlenen büyük bir suçtur. Bu suçun karşılığı olarak tatbik edilecek had cezası⁶⁹⁷ Kuran-ı Kerim'de belirtilmiştir⁶⁹⁸.

⁶⁹⁶ İbrahim Halebî, *İzahlı Mülteka el-Ebhur Tercümesi C.2*, çev. Mustafa Uysal, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015, s. 351; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu C.3*, Özensar Yayınevi İstanbul, Tarih yok, s.295; Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004, s.311; Betül Badıgınlı Okan, *İslâm Ceza Hukukunda Hırâbe (Eşkıyalık) Suçunun Mahiyeti Ve Hukukî Sonuçları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2010, s. 36.

⁶⁹⁷ Had cezası; Kuran-ı Kerim ve Sünnet ile belirlenmiş olan kısas ve diyet dışında kalan cezaî yaptırımlardır.

⁶⁹⁸ “Allah ve Resul’üne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası; öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki rezilliktir. Ahirette de onlar için büyük bir azap vardır.” el-Mâide 5/33.

Hukuki açıdan bir suçun eşkıyalık suçu olup olmadığının belirlenmesi oldukça önemlidir. İslam hukukuna göre, eşkıyalık suçu için öngörülen had cezasının uygulanabilmesi de bu şartların oluşmasına bağlıdır. Zira had cezalarının unsurlarında herhangi bir eksiklik veya suçun ispatında oluşabilecek herhangi bir şüphe bu cezanın düşmesi anlamına gelmektedir. Buna göre; suçlu, suç aleti, suçun işlenme şekli ve suçun işlendiği yer ve zaman, suç mağduru ve suç teşkil eden fiille ilgili olarak zikredilen bu şartların teşekkül etmesi gerekir. Bu şekilde hangi eylemlerin eşkıyalık suçu kapsamına girdiği belirlenerek suçta kanunilik ilkesi korunmaya çalışılmıştır⁶⁹⁹.

Bu bölümde, eşkıyalık suçunun hukuki niteliği ortaya konarak, bu suç için tatbik edilmesi gereken cezalardan bahsedilecektir.

4.1.1. Suçu İşleyenler

Bir suçun eşkıyalık olarak değerlendirilip ona göre had cezasının tatbik edilebilmesi için suçun faili hakkında bazı şartlar aranmaktadır. Buna göre, eşkıyalık suçunun oluşabilmesinde failin hangi dine mensup olduğu konusu İslam hukukçularının üzerinde durdukları ilk konulardan biridir. İslam hukukçuları, bazı görüş farklılıkları bulunsa da suçun İslam Devleti'nde yaşayan Müslümanlar veya İslam hukukunun kendilerine tanıdığı hak ve sorumlulukları kabul eden gayrimüslimler tarafından işlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Eşkıyalık suçunun faili, düşman ülke vatandaşı veya müst'emen⁷⁰⁰ bir gayrimüslim olması halinde ona had cezası değil, işlediği suçun karşılığı olarak ta'zir cezalarından uygun olanın verilmesi hususunda hukukçuların büyük bir kısmı ittifak etmişlerdir⁷⁰¹.

Eşkıyalık suçu failinin mükellef olması suç failinde aranan şartlardan bir diğeridir. Bu hususta suç failinin hür olması ya da köle olması arasında bir fark yoktur⁷⁰². Ancak failin ergenlik çağına ermiş akıl sağlığı yerinde bir kimse olması, sağır ve dilsiz olmaması gerekir. Zira eşkıyalık eylemi bir grup halinde yapılmış ise bu grup içerisinde yer alan ergenlik çağına ermemiş veya akıl sağlığı yerinde olmayan kimseler bulunması halinde, suçu ister bizzat işlesinler ya da işlesinler grup içerisinde yer alanların hepsinden had

⁶⁹⁹ Bardakoğlu, *a.g.m.*, XI, s.463.

⁷⁰⁰ müst'emen: Başka bir ülke vatandaşı olup geçici bir süreliğine gelmiş pasaportlu veya vize sahibi olan kimse.

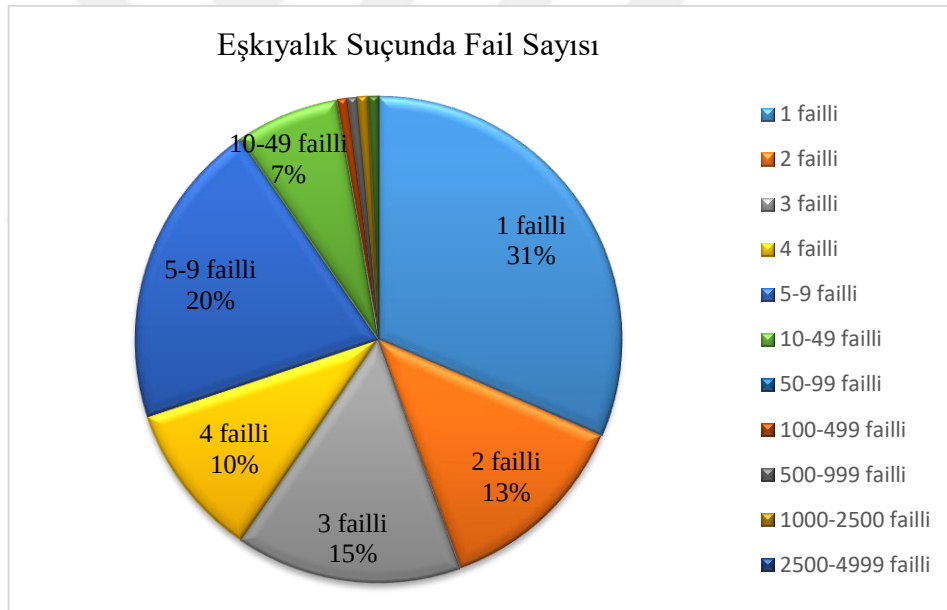
⁷⁰¹ Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr Merginânî, *Hanefîler İçin İslam Fıkhi el-Hidaye Tercemesi*, C.1-2, terc. Ahmed Meylani, Kahraman Yayınları, İstanbul 2015, s. 274; Halebî, *a.g.e.*, C.2, s. 351; Bilmen, *a.g.e.* C.3. s. 295; Okan, *a.g.t.*, s. 36.

⁷⁰² Bilmen, *a.g.e.*, C.3, s. 289.

cezası düşer. Fakat eğer şahıs hukukuna ait bir suç işlenmişse o suçun karşılığı olarak kısas veya ta'zir cezası uygulanır⁷⁰³.

Yol kesme veya eşkıyalık suçunun faili tek kişi olması halinde bu suçun yol kesme veya eşkıyalık suçu olarak değerlendirilebilip değerlendirilmeyeceği meselesi de hukukçular tarafından tartışılmıştır. Buna göre; bazı Hanefi fıkıhçılar hariç diğer fıkıh ekollerine bağlı fıkıhçıların tümü suç failinin, zor ve şiddete başvuracak güç ve kuvvet sahibi olmasını eşkıyalık suçunun oluşması için yeterli görmüşlerdir. Yani failin sayısından ziyade karşısındakine üstünlük sağlayacak güç ve kuvvetin varlığını esas almışlardır⁷⁰⁴.

Osmanlı uygulamasına bakıldığında, ele aldığımız dönemi kapsayan belgelerde eşkıyalık suçunu tek failin işlediği oldukça fazla belge örneğine rastlanmıştır⁷⁰⁵. Nitekim aşağıdaki Şekil 4.1. incelendiğinde, eşkıyalık eylemlerini gerçekleştirenlerin neredeyse 1/3'nin tek failli olduğu görülmektedir.

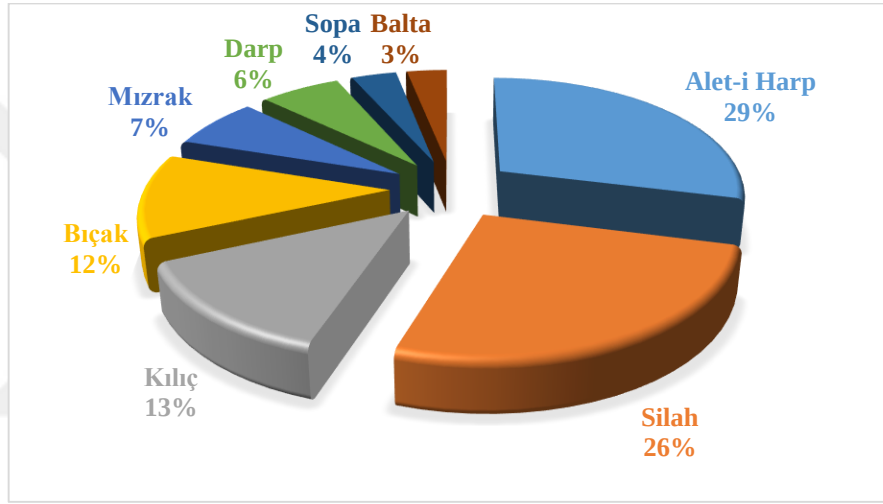
Şekil 4.1. 1683-1699 Yıllarında Eşkıyalık Suçundaki Fail Sayısı

⁷⁰³ Merginanî, *a.g.e.*, s. 274; Halebî, *a.g.e.*, C.2, s. 351; Bilmen, *a.g.e.* C.3. s. 295; Okan, *a.g.t.*, s. 34; Kel Ali ve Bakioğlu demekle meşhur Ahmet adlı eşkıyaların İbrahim adlı bir kişiyi öldürmeleri üzerine maktulün oğlu Mehmet ve kızı Emetullah'ın Ordu-yu hümayuna arz sunmaları ve zikredilen eşkıyaların kısasen öldürülmeleri ile ilgili hüküm için bk. MD, nr.108, s.145, h.1198 (Evâil-i L 1107/ 4-13 Mayıs 1696); MD, nr.106, s.151, h.1174. (Evâhir-i Ra 1107/ 29 Kasım-7 Aralık 1695).

⁷⁰⁴ Okan, *a.g.t.* s. 32.

⁷⁰⁵ Bazı örnekler için bk. MD, nr.98, s.46, h.286; MD, nr.98, s.48, h.300; MD, nr.102, s. 29; h.243; MD, nr.102, s.53, h.442; MD, nr.103, s.8, h.88; MD, nr.103, s.35, h.483; MD, nr.104, s.15, h.128; MD, nr.104, s.53, h.465; MD, nr.106, s.73, h.396 vb.

Bir fiilin eşkıyalık olarak değerlendirilebilmesi için gerekli olan diğer mesele de suç aleti ile ilgilidir. Yani, eşkıyalık eylemini gerçekleştirmek için öldürücü bir alet veya silah kullanmasının gerekli olup olmadığıdır. Hanefi ve Hanbeli ekolüne mensup hukukçular eşkıyalık suçunun silah, kılıç, bıçak, sopa ve taş gibi kesici, delici ve darp edici aletlerle işlenmiş olması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁷⁰⁶ Ancak Hanefi mezhebi hukukçularından Ebu Yusuf, eşkıyalık suçunun gece şehirde işlenmesi halinde silah kullanılmasının şart olmadığı kanaatindedir. Nitekim daha sonraki dönem Hanefi hukukçuları arasında da Ebu Yusuf'un bu görüşü benimsenmiştir. Diğer taraftan Mâlikî, Şâfîi ve Zahirî ekolüne bağlı hukukçular Osmanlı belgelerinde geçen ifade ile “*alet-i harb*” olmadan da bu suçun işlenmesinin mümkün olduğunu ifade etmişlerdir⁷⁰⁷.

Şekil 4.2. 1683-1699 Yıllarındaki Eşkîyalık Suçunda Kullanılan Suç Aletleri

Eşkîyalık eyleminin bir grup eşkıya tarafından yoldan geçen bir kimse üzerine gidilerek onun tehdit edilmesi ile de gerçekleşmesi mümkündür. Aynı şekilde suç faili fiziki kuvvetini kendinden daha zayıf olan biri üzerinde bir tehdit unsuru olacak şekilde kullanabilir. Çünkü kuvvetli bir insanın kendinden zayıf bir insana tokat vurarak, yumruk atarak veya onu boğarak alt etmesi mümkündür. Bu bakımdan İmam Malik, mal almak kastıyla bir kişiyi elleriyle boğan kişinin işlediği suçu da eşkıyalık suçu olarak değerlendirmektedir⁷⁰⁸. Aynı şekilde Ebu Bekir Merginanî ve İbrahim Halebî gibi Hanefî hukuk âlimleri de şehirde adam boğarak öldüren kimseyi eşkıyalık suçu kapsamında değerlendirmişlerdir. Bu kimsenin şerrini def etmek için de ölümle cezalandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak bu suçu ilk kez işleyen biri için bu fiil eşkıyalık suçu

⁷⁰⁶ Merginanî, *a.g.e.*, s. 274.

⁷⁰⁷ Avcı, *a.g.e.*, s. 309.

⁷⁰⁸ Okan, *a.g.t.*, s. 33-34.

kapsamında değil, katl suçu kapsamında değerlendirilmiş ve failin diyetinin de yakınlarına ait olduğu ifade edilmiştir⁷⁰⁹.

Osmanlı uygulamasına bakıldığında, incelediğimiz dönemle ilgili olarak yukarıda Şekil 4.2.’deki verilerden, eşkıyalık eylemlerinin 6%’sının elle yapılan darp neticesinde gerçekleştiği görülmektedir.

Eşkıyalık suçunun faili hakkında üzerinde durulan bir diğer konu ise failin cinsiyeti hususuna daırdır. Bu konuda Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine bağı fakihler eşkıyalık suçunda failin erkek veya kadın olması arasında bir fark gözetmemişlerdir.⁷¹⁰ Fakat İmam-ı Azam, bu konuda farklı bir değerlendirme yaparak failin erkek olması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre; kadın yaratılış gereğı zor ve şiddet kullanacak bir yapıya sahip olmadığı için eşkıyalık suçunu işleyebilmesi pek mümkün değildir. Hatta İmam-ı Azam ve İmam Muhammed, eşkıyalık suçunu kadın ve erkeklerin birlikte işlemeleri halinde erkek faillerden de had cezasının sakıt olacağını söylemişlerdir. Ancak daha sonra gelen Hanefî fıkıh âlimlerinden Tahavi ve diğer bazı fakihler kadının da eşkıyalık suçunun faili olabileceğı ve had cezasıyla cezalandırılması gerektiğine dair görüş belirtmişlerdir. Çünkü had cezalarının miktarları naslarca belirlenmiş olması nedeniyle cezanın tatbik edilmesinde aranılan temel kıstas mükellef olma halidir. Yani mükellef olma hususunda kadın ile erkek arasında herhangi bir fark söz konusu olmadığı için bu suçun işlenmesi konusunda da herhangi bir fark bulunmamaktadır⁷¹¹. Teorik olarak kadın ile erkek arasında bir fark olmasa da genel olarak eşkıyalık eylemlerinin failinin erkek olduğunu ifade etmek gerekir⁷¹².

Osmanlı uygulamasına bakıldığında, kadınların eşkıyalık suçunun faili olarak yer aldığı örneklere pek rastlanmadığı görülmektedir. Fakat bu, kadınların eşkıyalık olaylarında hiç bulunmadıkları anlamına gelmemelidir. Bu doğrultuda, bizim çalışma

⁷⁰⁹ Merginanî, *a.g.e.*, s.275; Halebî, *a.g.e.*, C.2, s. 253.

⁷¹⁰ Abdulkadir Udeh, *Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku*, C.2, terc, Ali Şafak, 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2012, s. 718.

⁷¹¹ Bilmen, *a.g.e.*, C.3, s. 296; Okan, *a.g.t.*, s. 31; Avcı, *a.g.e.*, s. 309.

⁷¹² Osmanlı hukukunda kadının eşkıya olup olamayacağı konusunu, toplumsal cinsiyet bağlamında ele alan bir çalışma için bk. Turan Açık, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneğı”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, y. 2015 1/1, s.35-94. Yazarın bu makalede anlattığı örnek olay özetle şu şekildedir: Havva Hatun, altı cariyesi ile birlikte ellerinde balta ve nacaklar olduğu halde Ömer’in evini basmışlardı. Ömer’in bina ettiği duvarı ve pencereleri yıkmışlar ve bir kemer kılıç, iki sade gümüşlü kılıç, otuz top çadır ve bir sepet sandığını almışlardı. Ömer’in durumdan şikâyetçi olması üzerine yapılan tahkikatta Havva Hatun ve cariyeler için mahalleli “Havva feşâridir dil-âzârdır bu makûle hâinden aciziz hoşnud değildir böyle feşârilikden hâli değildir” diye bildirmişlerdi. Yani Havva hatun ve cariyeler eşkıya olarak değil de feşari kelimesi ile nitelendirilmişlerdi. Yazar bu durumdan yola çıkarak, Osmanlı toplum yapısında Havva Hatun ve ona benzer kimselerin çıkabileceğı bir zeminin olduğunu (yazara göre bir *gedik*) nitekim hukuken de Havva Hatunun varlığını varsaymış olsa da onu eşkıya olarak görmediğı vurgulanmaktadır.

dönemimizle ilgili belgeler veya daha önceki devirlere ait veriler incelendiğinde; kadınlar her ne kadar eşkıyalık olaylarında pek az yer almışlarsa da bu olaylardaki rollerinin; yardım ve yataklık etmek⁷¹³ veya içki meclislerinde⁷¹⁴ bulunmak gibi fiiller içerdiği görülmektedir. Genellikle de yaptıkları bu tür fiiller “sâi bi’l- fesâd” kapsamında değerlendirilmektedir.⁷¹⁵

İncelenen dönem içerisinde eşkıyalık suçu failinin kadın olduğu bir belgeye rastlanmıştır. 1697 Eylül’ünün başında yaşanan olayda, Petriç kazasına bağlı Leşih adlı köyde oturan Çolak Ahmet adlı şahsın eski karısı Seti Hatun’un *sâi bi’l-fesâd* olup haydut eşkıyası ile birlikte insanların mallarını gasp edip adam öldürdükleri kadı mektubu ile merkeze bildirilmişti. Yapılacak soruşturma neticesinde zanlıların suçlu bulunması halinde Kava Kalesi’ne kalebend olarak gönderilmeleri için hüküm yazılmıştı⁷¹⁶.

Osmanlı uygulamasında, kadınların erkeklerle birlikte eşkıyalık eylemini gerçekleştirmeleri halinde kadınlar için had cezası öngörülme de erkekler üzerinden had cezasının düşmeyeceğine dair fetva örneği vardır⁷¹⁷.

Eşkıyalık suçunun faili hakkında belirlenmesi gereken bir diğer konu da bu suçun örgütlü bir şekilde işlenmesi halinde grup üyelerinin ne derece sorumlu tutulacaklarına dairdir. Yukarıda ifade edildiği üzere, eşkıyalık suçunda tek fail olabileceği gibi suçun örgütlü bir şekilde işlenmesi de söz konusudur. Bu suç örgütlü bir şekilde işlendiği takdirde, grup içerisinde yer alan herkesin suçu bizzat işlemesi mümkün değildir. Bir nevi iş bölümü söz konusudur. Yani birkaç kişinin suçu bizzat işlemesi, birilerinin onlara yardım veya teşvik etmesi ile gerçekleşebilirdi. Böyle bir durumda hukukçuların büyük çoğunluğu, bizzat öldüren, mal alan veya gözcülük yapan kimselerin suça iştirak derecelerine bakılmaksızın hepsinin aynı derecede sorumlu olacaklarını belirtmişlerdir⁷¹⁸.

⁷¹³ Kayseri’de Bahçıvan Mahallesi’nde oturan Mahmut oğlu Musa’nın Dikilitaş mevkiinde hazineye ait malları soyduktan sonra firar etmesi üzerine adı geçen eşkıyanın karısı Zahide ve kayınvalidesi Kamile’nin yataklık ettiklerinden dolayı hapsedilip sonrasında kendilerine kefil bulmaları üzerine serbest kalmalarıyla ilgili kayıt için bk. Kayseri ŞS, nr.7845, s.70b (20 Z 1095/ 28 Kasım 1684; Ayrıca, Elif adlı hatunun eşkıyalarla birlikte Hakkızade Ahmet’in evini basıp onu bıçakla yaralamasına dair bir hüküm için bk. Ercan Alan, *95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008, s. 125.

⁷¹⁴ Ankara’da Çakırlar Köyü sakinlerinden Keleş Ali ve Börekçi? Köyü’nden Yörük Çoban adlı şakiler ile Fatma Hatun, İlgazi adlı köyde boş bir evde içki içerlerken yakalanıp mahkemede suçlarını itiraf etmeleri ile ilgili olarak bk. Ankara ŞS, nr.763, s.83, b.330 (20 zilhicce 1109/ 26 Haziran 1698).

⁷¹⁵ Sabık Veziriazam İsmail Paşa’nın hatununun kendi halinde olmayıp fesat ehli olması nedeniyle Bursa Kalesi’nde hapis olunması için Bursa mollasına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.108, s.56, h.434. (Evahir-i B 1107/ 25 Şubat- 5 Mart 1696).

⁷¹⁶ MD, nr.109, s.85, h.91 (Evâsıtı S 1109/ 1-10 1697).

⁷¹⁷ Bu surette vech-i muharrer üzere Zeyd’i katle ol kimesnelere Hind müşâreket etmiş olsa mücerred Hind’in müşâreketiyle ol kimesnelere hadden katl sâik olur mu? el-Cevab: Olmaz. Fetâvâ-yı Abdurrahim, a.g.e., s. 169

⁷¹⁸ Bu konuda Hanefî fıkhnın önemli temsilcilerinden Cessas’ın verdiği örnek oldukça ikna edici bir delil sunmaktadır. Ona göre nasıl ki bir İslam ordusu savaşa giriştiği zaman ordu içerisinde bulunan askerlerden bir kısmı bizzat savaşır bir kısmı gözcülük yapar bir kısmı da geri hizmetlerde bulunmalarına rağmen, zafer kazanıldığı takdirde elde edilen

Bu konuda Şâfiî mezhebi dışında Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve Zâhîrî mezheplerinin hukukçuları görüş birliği içerisindeyler⁷¹⁹. Osmanlı dönemi uygulamasına bakıldığında da suça iştirak edenlerin ortak sorumlu olduklarına dair fetva örnekleri görülmektedir⁷²⁰.

Suç faili ile ilgili olarak açıklanması gereken son bir husus daha vardır. O da eşkıyalık eylemi gerçekleştirilirken; eşkıyaların, tehdit ve şiddet zoruyla saflarına kattığı kimselerin ceza sorumluluklarının ne olacağına dairdir. Bu konuda, Osmanlı uygulamasını gösteren dikkat çekici bir belge örneği mevcuttur. Nisan 1689’da yayımlanan fermanda bu gibi kimselerin durumu açıkça ifade edilmiştir. Anadolu’da şekavetleri ile nam salan Gedik Mehmet ve Ciridoğlu nam şakiler yanlarına bir çok kimseyi alarak bu dönemde devleti oldukça uğraştırmışlardı. Bunların yakalanması için defalarca fetva yayınlanmasına rağmen yakalanmaları mümkün olmamıştı. Bu defa eşkıyaların yakalanması için nefîr-i âmm ilan edilmişti. Ancak bu sırada Gedik Mehmet ve Ciridoğlu’nun saflarında yer alan bazı kimselerin tehditle ve can korkusuyla bunların yanında yer aldıklarının haberi duyulmuştu. Bunun üzerine, nefîr-i âmmın asıl hedefinin Gedik Mehmet ve Ciridoğlu gibi eşkıyalık yapanlar olduğu bildirilmiş ve eşkıya saflarında can korkusuyla yer alanların kendi rızalarıyla onların yanlarından ayrıldıkları takdirde canlarına ve mallarına dokunulmaması için görevlilere gerekli ikazlar yapılmıştı⁷²¹.

ganimetten herkes eşit olarak pay alır. Aynen bunun gibi eşkıyalık fiilini bizzat işlemek veya yardım ve teşvik etmek arasında hiçbir fark yoktur, suçun işlenmesinde herkes eşit derecede sorumludur. Şükrü Şirin, “Cessâs ve İbnü’l-Arabî’nin Ahkâmü’l-Kur’ân İsimli Eserlerinde Yol Kesme Suçunun Karşılaştırılması”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III (2015), s. 47-76.

⁷¹⁹ Mergigani, a.g.e., s. 273; Halebi, a.g.e., C.2, s. 251; Bilmen. C.3. s. 291; Okan, a.g.t., s. 34-35

⁷²⁰ 18 nefer kimesne katiüttarik kasdıyla çıkıp ebna-yı sebilden Zeyd’in üzerine alet-i harbile hücum edip içlerinden üç nefer kimesne tüfenk atıp Zeyd’i vurup cerh ve katl eyleseler mezburlara ne lazım olur. El-cevap, Katl olunurlar. 40 nefer haydut eşkıyası bir yerde tecemmü edip gece ile alet-i harbile bir karyede birkaç kimselerin evlerini basıp 9 nefer adamı katl eyleseler hala içlerinden bazı ahz olunduk da maktullerin veresesi mezburlardan bir mikdar akçe diyet almağa razı olmağa had sakıt olur mu yoksa mezburlar katl olunurlar mı? El-cevap hadden katl olunurlar. Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, İstanbul 1243, s. 168-169.

⁷²¹ MD, nr.98, s.84, h.561 (Evâsıt-ı C 1100/ 3-12 Mart 1689); Amasya ŞS, nr.2202, s.37a (12-21 Nisan 1689). Ayrıca tehditle eşkıya saflarına katılanların durumuyla ilgili bir fetva örneği aynen şöyledir. Bu suretle, Amr ve mezbur sipah ve yeniçeri ve sair askeri taifesinden nice kimesneleri evlerine ve nicesinin dahi me’mur oldukları sefer-i hümayuna gider iken üzerlerine bölük gönderüb yanına davet etdikde mezburlar Amrın dimaında ifsad olduğunu hissedüb varmadan imtina’ ettiklerinde evlerini ve çiftliklerini ihrak ve mallarını yağma ve garet ideriz deyu tahvif edüb cebren ve kerhen mezburları dahi cemiyetlerine götürdüklerinde mezburlar kerha ol cemiyette bulunmağa Amre vazife i mezbureye lazım olan mezburlara dahi lâzım olur mu?

El-cevap; Allahu a’lem mezburlar fırsat buldukça ol taife-i bağıyenin içinden firar edüb Padişah-ı İslâm hazretlerinin İrinimi i hümayunlarına itaat ve asker- i islâma gelüb karışmak vacibedir Kaadir olurlar ise anlar ile nefislerini tahliş için muharebe ve mukatele etmek lâzımdır. Böyle iderler ise affolunub buuz olunmamak gerektir. Eğer fırsat bulub muharebe ve mukatele itmiyüb mezburlara iradet ve ihtiyarlarıyla cemiyet ve ianet itmekde musir olurlar ise anlara lâzım olan bunlara dahi lâzım olur. *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, s. 170

4.1.2. Suçtan Mağdur Olanlar

Eşkıyalık suçunun cezası olan had cezasını faile tatbik edebilmek için suçun mağdurunda bazı şartların bulunması İslam hukukçuları tarafından gerekli görülmektedir. Bu şartların herhangi birinde oluşacak bir eksiklik veya şüphe had cezasının düşmesini gerektirir. Bu bakımdan İslam hukukçuları, eşkıyalık suçunun mağduru olan kimselerin İslam topraklarında yaşayan masun (dokunulmaz), müslüman veya zimmi⁷²² olması gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak masun olma konusunda, müste'men olanlar yani İslam Devleti sınırları içerisinde *eman* (vize ve pasaport) ile geçici bir süreliğine bulunan kimselerin durumu tartışmalıdır. Bu konuda Hanefi hukukçuları, müste'menlerin mağdur olduğu bir eşkıyalık olayında faillerin had ile değil taz'ir ile cezalandırılacaklarını ifade etmişlerdir. Çünkü *eman* ile İslam devleti sınırlarında geçici bir süre bulunan bu kimselerin malları masun yani mutlak dokunulmaz değildir. Bunlar kendi ülkelerine gidinceye kadar bulundukları süre içerisinde canları ve malları dokunulmazdır. Kendi ülkelerine gittikleri zaman bu dokunulmazlık ortadan kalkar. Yani dokunulmazlık mutlak ve sürekli olmadığı için bunlara karşı işlenen eşkıyalık suçu için had cezası değil ta'zir cezası uygulanabileceği görüşündedirler⁷²³.

Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî hukukçulara göre ise müste'menler, ellerinde bulunan *eman* ile can ve mal dokunulmazlığına sahip oldukları için eşkıyalık suçunun mağduru olmaları halinde suç faillerine had cezası uygulanması gerekir. Zira müslüman, gayrimüslim ve müste'menlerin hepsi devletin tebaasını oluşturmaktadır. Devletin, tüm tebaası arasında adalet ile muamele ederek kendi vatandaşlarının ve diğer ülke vatandaşlarının can, mal ve yol güvenliğini sağlamak gibi temel hak ve hürriyetlerde eşit muamele etmesi esastır. Yani mağdurun İslam hükümlerine bağlı biri olmaması onun can ve mal güvenliğine dokunulabileceği anlamına gelmemektedir. Bu bakımdan gerek Müslüman ve gayrimüslim gerekse müste'men olan kimselerin eşkıyalık suçunun mağduru olmaları halinde had cezasının tatbik edilmesi gerekir⁷²⁴.

Osmanlı uygulamasına bakıldığında, müste'menlerin Osmanlı tebaası ile aralarındaki her türlü dava, zimmi statüsünde olanlar gibi Osmanlı mahkemelerinde veya

⁷²² Zimmi: İslam ülkesinde, zimmet hukukuyla hak ve sorumluluklarını kabul ederek yaşayan gayrimüslim kimselere denir.

⁷²³ Bilmen, *a.g.e.*, C.3, s. 296; Udeh, *a.g.e.*, C.2, s. 721; Okan, *a.g.t.*, s. 36.

⁷²⁴ Avcı, *a.g.e.*, s.311; Seyde Ersoy, *İslam Hukukunda Terörle İlgili Suçlar ve Cezaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Kahramanmaraş Üniversitesi, Kahramanmaraş 2007, s. 64-65.

bazı davalar Dîvân-ı Hümâyûn'da görülebilirdi. Hatta bu davalarda elçilikten bir görevlinin hazır bulunması gibi ayrıcalıklar ve kolaylıklar da sağlanmaktaydı⁷²⁵.

Bu durumu açıklayan bir belge örneğine incelediğimiz dönem içerisinde rast gelinmiştir. 1689 yılının Aralık ayının sonlarında dönemin İngiliz elçisinin arzuhali üzerine bir hüküm kaleme alınmıştır. Buna göre; İngiliz tüccarlardan Amiyalı? ipek ticareti yapmak üzere Erzurum'a gelmiştir. Burada Halep batmanı bir yük ipek kumaşı Vanlı Musa'nın kervanı ile Halep'te bulunan İngiliz tüccar Marto'ya göndermek istemiştir. Ancak kervan Malatya yakınlarına geldiğinde, Kızılhan mevkiinde Cihanbeyli Ekradından Koyunoğlu demekle meşhur İbrahim adlı eşkıya ve yanında bulunan 18 silahlı adamı kervanın yolunu keserek ipek kumaşı gasp etmişlerdir. İngiliz elçi, ellerinde hüccet-i şeriyeye olduğunu ve mezkûr eşkıyaların hâlâ Murat Paşa Köprüsü havalisinde olduklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine olayın soruşturulmasına ve zanlılar hakkında suç sabit olur ise gasp edilen malların tahsil edilmesine ve suçluların Malatya Kalesi'nde kalebend olunmasına dair hüküm yazılmıştır⁷²⁶.

Eşkıyalık suçunun faili ile mağduru arasında mahrem bir akrabalık bağı varsa Mâliki hukukçular hariç diğer tüm İslam hukukçuları faile had cezasının verilemeyeceğine hükmetmişlerdir⁷²⁷. Mâlikilere göre eşkıyalık suçu Allah'a ve İslam toplumuna karşı işlenmiş bir suçtur. Böyle bir suçta fertlere bakılmamalıdır. Burada önemli olan husus, eşkıyalık suçunun Allah'ın koyduğu ilahi nizama karşı işlenmiş bir suç olmasıdır. Bu yüzden eşkıyalık suçunda fail ile mağdur arasında akrabalık bağının bulunması had cezasını ortadan kaldırmaz⁷²⁸.

Eşkıyalık suçunda mağdurun elindeki mal üzerinde zilyetliğin hukuken geçerli olması gerekir. Yani mağdur ya da mağdurların elinde bulunan mallar kendilerine ait olmalıdır. Kendilerine ait olma hali ise mallar ya bizzat kendilerinin ya da ödünç veya emanet alma gibi bir suretle zilyetliğinde olmakla olur. Şayet mal üzerindeki zilyetlik, hırsızlık gibi gayr-i meşru bir yoldan elde edilmiş ise eşkıyalık mahiyetli bir fiil ile eşkıyalık suçu teşekkül etmiş olmaz⁷²⁹. Eğer bizzat yolcular birbirlerini soyarlar ise

⁷²⁵ M. Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adâlet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 68.

⁷²⁶ MD, nr.99, s.22, h.180. (Evâhiri R 1101/ 22-31 Aralık 1689).

⁷²⁷ Merginani, *a.g.e.*, s. 274; Halebi, *a.g.e.*, C.2, s. 251; Ersoy, *a.g.t.*, s. 65.

⁷²⁸ Okan, *a.g.t.*, s. 38.

⁷²⁹ Bilmen, *a.g.e.*, C.3, s. 297; Okan, *a.g.t.*, s. 38; Ersoy, *a.g.t.*, s. 65.

bunların durumu bir evin sakinlerinden bir kimsenin ev ahalisinden birinin malını çalması gibidir. Bunlara had cezası değil taz'zir cezası verilir⁷³⁰.

Mağdur ile ilgili olarak burada ifade edilmesi gereken bir diğer husus da eşkıyaların özellikle ırza yönelik işledikleri cürümlerin eşkıyalık suçu içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesidir? Bu konuda Mâlikiler açıkça ırza karşı tecavüzde bulunmayı eşkıyalık suçu olarak değerlendirmektedirler. Mâliki ekolünün önde gelen temsilcilerinden olan İbn-i Arabi, ırza yönelik yapılan tecavüzü eşkıyalıktan daha ağır bir suç olarak görmektedir. Ona göre; insanlar bütün mal ve mülklerinin gitmesine tahammül edebilirler fakat kızlarının ve eşlerinin namuslarına yapılan tecavüzlere asla tahammül edemezler. Eğer Allah'ın buyurduğu bu cezalardan daha ağır bir ceza olsaydı ırza tecavüz eden kimse için verileceğini ifade etmiştir⁷³¹.

Mâliki hukukçular dışındaki diğer hukukçular ise eşkıyalık olayları içerisinde gerçekleşen ırza tecavüz suçunu had cezası gerektiren ayrı bir suç olarak değerlendirmektedirler. Bu durum göz önüne alındığında, eşkıyalık olayını en geniş manada yeryüzünde fesat çıkarmak olarak gören Maliki ekolüdür.⁷³² Bu konuda Osmanlı uygulamasına bakıldığında, her ne kadar Osmanlı hukuk sistemi Hanefi ekolüne göre şekillenmişse de eşkıyalık suçu en geniş manada *sâî bi'l-fesâd* olarak değerlendirilmiş ve namusa yönelik işlenen suçlar da eşkıyalık kapsamına alınarak Mâliki ekole yakın bir tutum sergilenmiştir. Hatta bununla ilgili olarak incelediğimiz belgeler içerisinde fetva örneği de mevcuttur⁷³³.

Osmanlı dönemine ait belgelerde, eşkıyaların ırza yönelik işledikleri cürümler genellikle “fi'il-i şenî” olarak tabir edilmektedir. Bununla ilgili olarak 60 belgede eşkıyalık olayında namusa yönelik suç işlendiği tespit edilmiştir⁷³⁴. Kız kaçırma ile ilgili

⁷³⁰ Merginani, a.g.e., s. 275; Sami Ergin, *İslam Hukukunda Ta'zir Cezaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2007, s. 44.

⁷³¹ Şirin, a.g.m. s. 60.

⁷³² Okan, a.g.t., s. 42.

⁷³³ Ankara ŞS, nr.758, s.5, b.30; *Beş nefer şakî sadat-ı kiramdan olan Zeydin musallah evini basub Zeydin kendüyü cerh ve ehlini cebren ve kahren fi'il-i şenî kasdı ile menzilden ihraç etmiş olsalar şer'an mezburlara ne lazımdır sana sorula. El-cevab salahları zahir olunca zindanda habs eğer nefsi-i habiselerine bu emsali efali ve ... ırz-ı müslimin etmeği adet-i müstemire etmişler ise ulü'l-emrime icabet ile katl olunur. El-fakir Veliü'l-müfti Medine-i Ankara Ali anhu.* Başka bir fetva örneği için bk. Ankara ŞS, nr.758, s.90, b.366.

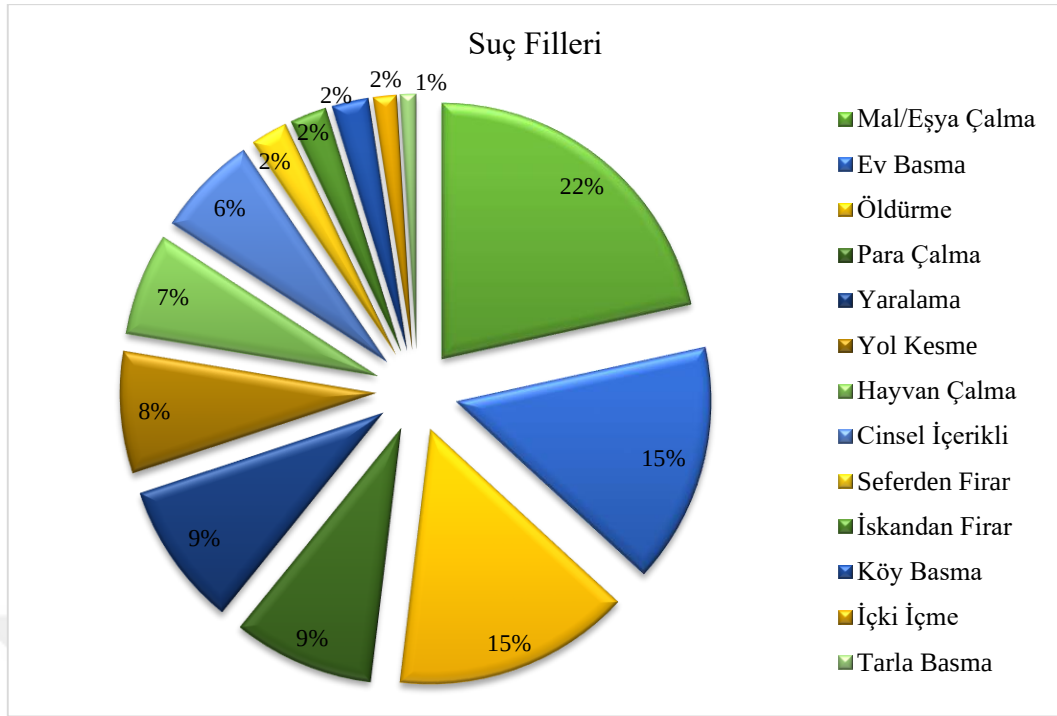
⁷³⁴ Bazı örnekler için bk. “... Hasan nam kimesnenin zevcesine fi'il-i şenî kasd edip ...”, MD, nr.102, s.60, h.488 (Evâhir-i R. 1103/ 12-21 Aralık 1691); “... Ayşe nam hatun amcasının evine giderken fi'il-i şenî edib bekâretini izale ...”, A.DVNSŞKT.d., nr.24, s.15, h.112 (Evâil-i Z 1107/ 2-11 Temmuz 1696); “... Mahmud'un kızı nam bakireye fi'il-i şenî kasd edip ...” A.DVNSŞKT.d., nr.31, s.130, h.988 (Evâil-i Z 1110/ 1-9 Haziran 1699); “... Hüsnîye nam hatuna fi'il-i şenî kasd edip ...” Ankara ŞS, nr.758, s.90, b.367. (20 Ca 1104/ 26 Ocak 1693); “... Derviş ve İbrahim kızım Saliha binti İlyas nam bakire kızı cebren ve kahren evden çıkarıp zina ve bekâretini izale ...”, Ankara ŞS, nr.763, s.52, h.213 (6 S 1109/ 24 Ağustos 1697); “... Hrafte binti Yorgi nam zimmiyi zina etmek kasdıyla ...”, Trabzon ŞS, nr.1934, s.62, vr.62b (5 L 1108/ 27 Nisan 1697).

olarak oldukça trajik bir olay belgelere yansımıştır. Zülkadriye’de (Maraş) Türkmen taifesinden Bozdoğan Cemaatine mensup Hızır’ın kızı Ayşe bir gün kendi evinde otururken konargöçer taifesinden Karahacılı Cemaatinden Muslu ve kardeşi Süleyman, Bali, Ömer ve Musa adlı kimseler bunun evini basmışlardı. Eşkıyalar Ayşe’yi zorla kaçırarak elbiseleri parçalanmış bir halde Bali’nin evine götürmüşler, burada Bali tarafından Ayşe’ye tecavüze edilmiş ve dağlarda yalın ayak gezdirmek suretiyle türlü eziyetler edilmiştir. Bununla da yetinmeyen Bali, Ayşe’yi Abdülkerim’in oğlu Halil’in evine götürmüş, 2 hafta boyunca bir dolapta ve 3 ay boyunca da mutfakta hapis olarak tutarken babası Hızır tarafından kurtarılaraq evine götürülmüştür. Ayşe yaşanan tüm bu olaylardan sonra durumu divana arz etmiştir. Bunun üzerine olayın soruşturulmasına ve eşkıyaların yakalanarak gerekli cezaların verilerek neticenin Edirne Divanı’na bildirilmesi emredilmiştir⁷³⁵.

Ayrıca bu cinsel içerikli suçların sadece kadınlara değil erkek çocuklara yönelik olarak da işlendiği tespit edilmiştir⁷³⁶.

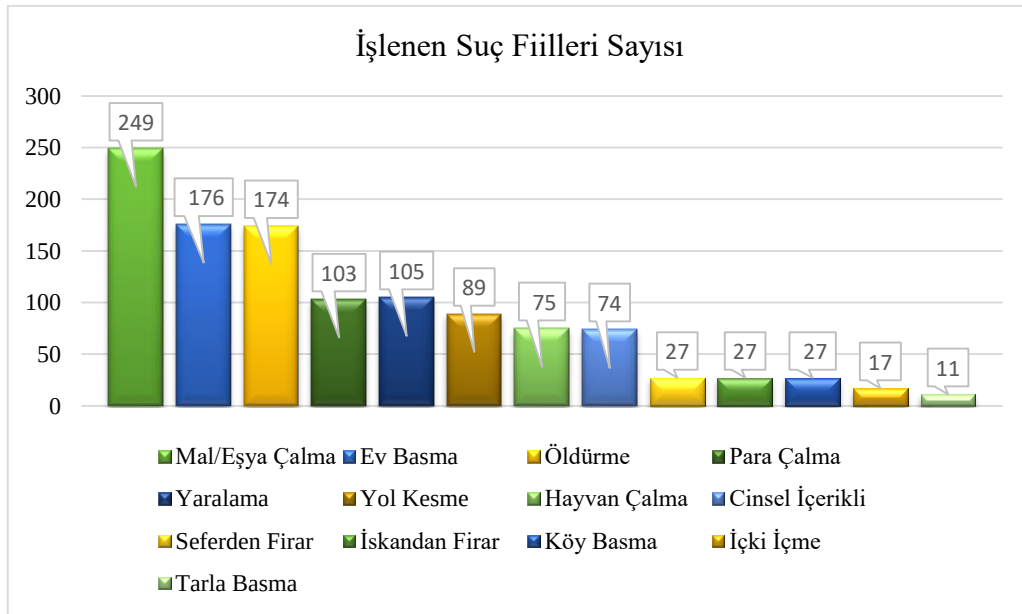
⁷³⁵ A.DVNSŞKT.d., nr.14, s.25, h.218 (Evâhir-i L 1101/ 28 Temmuz-08 Ağustos 1690).

⁷³⁶ Anadolu’da eşkıya teftişine memur Vezir Mehmet Paşa teftiş için Balıkesir’e geldiğinde onun huzurunda kurulan mahkemede bir dava görülmüştü. Burada Umurbey Mahallesinde oturan Abdulkadir adlı şahıs Ahmet ve Hüseyin adlı kimseler ve yanlarında Lütfullah, İbrahim, Mustafa, Haddad İvaz, Musa ve el-Hac Mustafa, Karaca Ahmed ve Ali adlı şakiler olduğu halde ikinci vakti Zağnos Paşa Camii yakınında bulunan dükkânı basmışlardı. Burada Abdulkadir’i yakalayıp boğazını bükerek kendisine livata yapmışlardı. Abdulkadir bunun üzerine adları geçen eşkıyalar hakkında hem fetva alıp hem de durumu divana arz ederek elinde ferman olduğu halde mahkemede onlardan davacı olmuştur. Mahkemede adları geçen eşkıyaların haklarında yapılan soruşturma ve şahitlerin şehadetiyle cürümlerinin sabit olduğu ve hatta daha evvel de bir zimmiyi dükkânında darp ve katlettikleri belirlenmişti. Mahkemede Abdulkadir’in elindeki fetvaya nazar olunmuş “daima livata ve zina eden kimseler hakkında siyaseten katl caiz olur mu?” Sualinin cevabı tek cümleyle “olur” un gereği olarak adları zikredilen eşkıyaların siyaseten katledilmelerine hükmedilmişti. Balıkesir ŞS, nr.5627, vr.30a. (18 Rabiülahir 110/ 9Aralık 1691). Sinan Paşa-yı Cedit Mahallesinden Ali yine aynı mahalleden Halil adlı eşkıyanın oğlu Mustafa’yı zorla alıp kaçırıp fiil-i şeni yapması ile ilgili olarak bk. MD, nr.110, s.132, h.1199 (Evahir-i N 1109/ 2-11 Şubat 1698). Ayrıca bk. Kayseri Ş.S nr.7845, s.66, b.3; Balıkesir ŞS, nr.5628, vr.39a; A.DVNSŞKT.d.,nr.11, s.101b; A.DVNSŞKT.d., nr.19, s.30, h.240; A.DVNSŞKT.d., nr.23, s.65, h.612; A.DVNSŞKT.d., nr.30, s.19, h.160.

Şekil 4.3. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Eyleminde İşlenen Suç Fiillerinin Oransal Dağılımı

Şekil 4.3. incelediğinde 1683-1699 yılları arasında eşkıyalık eylemlerinin mal çalma (%22), adam öldürme (%27), yaralama (%16), cinsel içerikli suç (%12) ve korku salma (%9) fiillerini içerdiği görülmektedir.

Şekil 4.4. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Eyleminde İşlenen Suç Fiillerinin Sayısal Dağılımı

4.1.3. Suçun İşlendiği Yer

Eşkıyalık fiiline karşı had cezasının tahakkuku için belli şartların oluşması gerektiğini ifade ederek, buraya kadar suçun faili, mağduru, suç aleti, suçun işleniş şekli gibi meselelerde aranan şartların neler olduğu izah edilmeye çalışıldı. Eşkıyalık fiilinin gerçekleşmesi bakımından İslam hukukçuları, fiilin işlendiği mekânla ilgili olarak bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu konuda hukukçular arasında eşkıyalık hakkında belli bir görüş birliği varsa da eşkıyalık fiilinin işlendiği yer konusunda ihtilaf söz konusudur. Buradaki en temel sorun, eşkıyalık ile ilgili tanımların pek çoğunun yol kesme fiili etrafında yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda Hanefi ekolü diğer fıkıh ekollerini ciddi anlamda etkilemiştir⁷³⁷.

Olay yeri ile ilgili ilk olarak ifade edilmesi gereken husus, eşkıyalık fiilinin hangi ülke toprağında meydana geldiğiyle ilgilidir. Bu konuda Ebu Hanife, eşkıyalık suçunun İslam ülkesi hudutlarında meydana gelmesini şart koşar. Çünkü İslam hükümdarı, yabancı bir devlette had cezasını uygulayacak bir yetkiye sahip değildir. Bu yüzden düşman ülkelerinde meydana gelen bu suç için had cezası verilemez. Fakat bu konuda diğer üç mezhep imamı ve temsilcileri farklı düşünmektedirler. Onlara göre, eşkıyalık suçu ister İslam memleketinde isterse düşman memleketinde işlensin, eğer suç Müslüman veya zimmiler aleyhine işlenmişse fail hakkında had cezası tahakkuk etmesi gerektiğini belirtmişlerdir⁷³⁸.

Genel olarak eşkıyalık suçunun, yerleşim yerleri dışında ıssız ve تنها yerlerde işlenmesi gerektiğine dair hukukçular ittifak etmişlerdir. Ancak bu suçun şehir ve köy gibi yerleşim yerleri dâhilinde işlenmesi halinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Aslında bu görüş ayrılığı, temel de eşkıyalık suçunun yol kesme fiili olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda Ebu Hanife ve İmam Muhammed, eşkıyalık suçunun kesinlikle şehir ve köy gibi yerleşim yerlerinden uzak yerlerde işlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre, şehir içinde ister gece ister gündüz silahlı veya silahsız olarak eşkıyalık içerikli bir suç işlenmesi halinde had cezası uygulanamaz. Hatta iki şehir arasında meydana gelmemesi ve suçun işlendiği yer ile şehir arasında sefer mesafesinin bulunması gerekir. Çünkü şehir ve şehir hükmündeki yerlerde devletin güvenlik güçlerinin olaya müdahale etmesi veya insanların birbirlerine yardım etmesi mümkündür. O halde bu tür eylemler basit bir gasp veya hırsızlık suçu olarak

⁷³⁷ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza (2 Cilt)*, çev. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi, 1994.

⁷³⁸ Udeh, *a.g.e.*, C.2, s. 719; Bilmen, *a.g.e.*, C.3, s. 298; Ersoy, *a.g.t.*, s. 66; Okan, *a.g.t.*, s. 50; Ak, *a.g.m.*, s. 24-25.

değerlendirilmelidir. Ancak kendisi de Hanefi olan Ebu Yusuf ise eşkıyalık içerikli bir fiil şehirde gündüz silahlı, gece ise silahsız olarak işlenmesi halinde insanlara yardımın hemen ulaşmama ihtimali olduğu için bu suça eşkıyalık haddinin uygulanması gerektiğini ifade etmiştir⁷³⁹.

Hanefi ekolünde bu tarz bir görüş ayrılığının ortaya çıkmasında zaman ve şartların değişmesinin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Ebu Hanife zamanında şehirlerde ve yerleşim birimlerinde devlet otoritesi sağlam ve devletin güvenlik birimlerinin olaya müdahale edecek kabiliyeti yüksek olduğu ve şehirlerde yaşayan kimselerin kendilerini müdafaa edecek silahlara sahip bulunması gibi nedenlerden dolayı eşkıyalık fiilinin bu yerlerde işlenme ihtimali uzak görülmüştü. Ancak daha sonraki dönemlerde İslam devletlerinde merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte bu tür suçlar şehir merkezlerinde de işlenir olmuştur⁷⁴⁰. Öyle ki daha 8. asırdan itibaren İslam devletlerinde özellikle Türkistan ve İran coğrafyasında merkezî otoritenin ve toplumsal düzenin bozulmasıyla birlikte gelir düzeyi ve ahlak seviyesi düşük, toplumun alt kesimlerinden gençlerin oluşturduğu “ayyar” olarak tabir edilen bir tür şehir eşkıyası İslam şehirlerinde ortaya çıkmaya başlamıştı. Ayyar denilen eşkıyalar bu dönemde siyasi iktidarların el değiştirmesinde rol oynayacak kadar etkin olmuşlardı. Yani artık eşkıyalar sadece ıssız yerlerde yol kesmekle yetinmiyorlar, şehirlere kadar gelip her türlü yağma ve talan işlerinin yanı sıra çeşitli suikastlar da gerçekleştiriyorlardı⁷⁴¹.

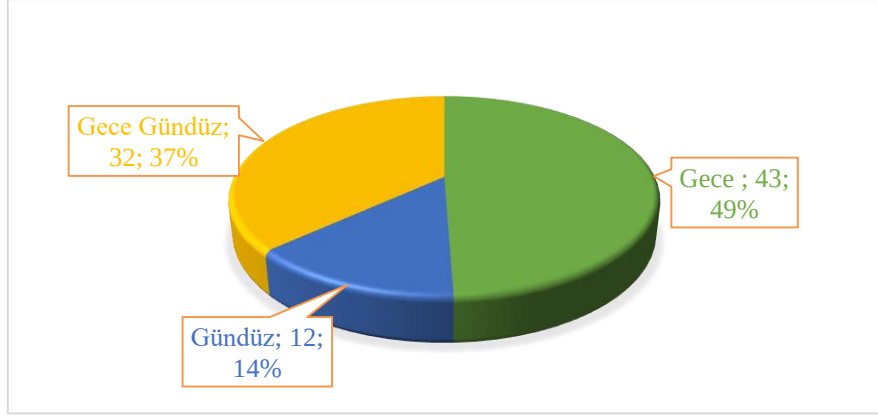
Ebu Hanife ve İmam Muhammed dışında diğer üç fıkıh ekolü ise eşkıyalık suçunun yerleşim yeri içinde veya dışında işlenmesi arasında bir fark gözetmemişlerdir. Onlara göre; eşkıyalık fiilinin en temel gayesi mal almak olup bu gayeye ulaşmak için etraflarına korku ve şiddet salmaları, bunu yaparken de kendilerine engel olabilecek herhangi bir gücün bulunmaması yeterlidir. Yani, bu suç pekâlâ şehirlerde de işlenebilir. Çünkü devlet otoritesinin zayıf olduğu ve güvenlik güçlerinin de yetersiz kaldığı zamanlarda silahlı eşkıya çetesi, mahalle ve sokakları tutarak evlere baskın düzenleyip hane sahiplerine yardımın ulaşmasına mani olabilirlerdi. Hatta eşkıyalık suçunun gece işlenmesi halinde insanların uykuda olması ve yardım imkânının da mümkün olmadığı durumlarda bu suç silahsız olarak da işlenebilirdi⁷⁴².

⁷³⁹ Merginanî, *a.g.e.*, s. 275, Bilmen, *a.g.e.*, C.3, s. 298; Udeh, *a.g.e.*, C.2, s. 720.

⁷⁴⁰ Okan, *a.g.t.*, s.51.

⁷⁴¹ Ayyarlar hakkında yapılmış bir çalışma için bk. İsmail Pırlanta, *Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Eşkıyaları Ayyarlar*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015.

⁷⁴² Bilmen, *a.g.e.*, C.3., s. 299; Udeh, *a.g.e.*, C.2, s. 720; Şirin, *a.g.m.* s. 60; Ersoy, *a.g.t.*, s. 66.

Şekil 4.5. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkîyalık Eylemlerinin Gerçekleştiği Zaman Diliminin Dağılımı

Nitekim Osmanlı uygulamasına bakıldığında da eşkıyalık içerikli bir fiil ister şehirde isterse yerleşim yeri dışında işlenmiş olsun açıkça eşkıyalık olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde suçun gece veya gündüz işlenmesi arasında da bir ayırma gidilmediği görülmektedir. Eşkîyalar kimi zaman evine veya değirmene giden⁷⁴³ bir kişinin ya da tüccarın⁷⁴⁴ önünü keserken kimi zaman da bizzat ev basıp⁷⁴⁵ mal mülkü yağma edip hane halkından birilerini de yanlarında götürüyorlardı⁷⁴⁶. Bazen eşkıyaların tasallutu öyle bir hal alıyordu ki camilerde ezan okunamıyor ve insanlar namaz için evlerinden çıkıp camiye dahi gidemiyorlardı⁷⁴⁷. Hatta yine böyle bir eşkıya tasallutunda Cuma namazı dahi kılınamamıştı⁷⁴⁸. Öyle ki bu tür eşkıyalık eylemlerinden payitaht da nasibini almaktaydı⁷⁴⁹.

Bütün bu olaylar bize açık olarak göstermektedir ki eşkıyalık fiilini sadece yol kesme suçu olarak görmek mümkün değildir. Devlet otoritesinin sarsıldığı zamanlarda bu tür olaylar memleketin her yerinde meydana gelebilirdi ki incelenen dönem içerisinde meydana gelen eşkıyalık olaylarının pek çoğu yerleşim yerlerinde meydana geldiği görülmektedir.

⁷⁴³ Değirmene giderken veya değirmen basılması ile ilgili birkaç örnek için bk. A.DVNŞŞKT.d., nr.11, s.134, h.A3; A.DVNŞŞKT.d., nr.25, s.16, h.113; A.DVNŞŞKT.d., nr.27, s.55, h.743; A.DVNŞŞKT.d., nr.31, s.143, h.1095.

⁷⁴⁴ Eşkîyalık eylemlerinden zarar gören tüccarlar ile ilgili birkaç örnek için bk. MD, nr.98, s.113, h.800; MD, nr.99, s.22, h.180; MD, nr.103, s.33, h.464; MD, nr.110, s.84, h.746.

⁷⁴⁵ Yerleşim yeri dâhilinde ev basmak suretiyle yapılan eşkıyalıkla ilgili örnekler için bk. MD, nr.98, s.54, h.354; MD, nr.102, s.60, h.488; MD, nr.104, s.10, h.86; MD, nr.106, s.53, h.358.

⁷⁴⁶ İnsan kaçırma ile ilgili birkaç örnek için bk. MD, nr.102, s.4, h.18; A.DVNŞŞKT.d., nr.16, s.98, h.927; A.DVNŞŞKT.d., nr.20, s.174, h.1539; A.DVNŞŞKT.d., nr.25, s.148, h.1200.

⁷⁴⁷ A.DVNŞŞKT.d., nr.11, s.31, h.A5 (Evâsıt-ı Ca 1099/ 13-22 Nisan 1688).

⁷⁴⁸ MD, nr.106, s.61, h.408 (Evâil-i L 1106/ 15-24 Mayıs 1695).

⁷⁴⁹ İstanbul'da yaşanan eşkıyalık olayları ile ilgili bazı örnekler için bk. MD, nr.102, s.22, h.167; MD, nr.103, s.15, h.180; MD, nr.110, s.132, h.1199.

4.1.4. Eşkıyalık Suçunda Mal Konusu

Eşkıyalık eyleminde temel gaye soygun yapmaktır. Eşkıyalık fiilinin teşekkül edip suç failine had cezasının uygulanabilmesi için eşkıyalık suçu kapsamında yağmalanan mal ile ilgili olarak belli şartlar gereklidir. Eşkıyalık fiili işlenirken yağmalanan malda aranan şartlar, hırsızlıkla malı alma şartlarıyla aynıdır. Bu konu klasik fıkıh kitaplarında yol kesme olarak, hırsızlık bahsi ile ilgili bölüm altında incelenmiştir. Fakat aralarında bir fark vardır. Hırsızlık eyleminde mal gizli olarak alınırken eşkıyalık eyleminde mal açıktan alınmaktadır. Bu farktan dolayı da eşkıyalık, “es-Serikatü’l-Kübrâ” yani “büyük hırsızlık” olarak ifade edilmiştir.

Eşkıyalık suçuna konu olan mal ile ilgili olarak ilk ifade edilmesi gereken hususlardan biri de eşkıyalık suçu mağdurunda aranan şartlarda belirtildiği üzere malın masum (dokunulmaz) olması hususudur. Yani yağmalanan mal çalıntı olmayıp bir kimsenin kendi öz malı veya kendisine ödünç ya da emanet olarak verilen mal olması gerekir. Ayrıca yağmalanan malın taşınabilir ve mütekavvim yani hukuki anlamda kendisine değer verilen menkul yani taşınabilir bir mal olması gerekir. Eşkıyanın bir malı bir yerden alıp başka bir yere götürebilmesi ancak malın menkul olması ile mümkündür.⁷⁵⁰ Bir malın menkul bir mal olması Mecelle’de şöyle tarif edilmiştir. “*Menkul*; bir mahalden mahall-i ahara nakli mümkün olan şeydir ki, nukûd ve urûza ve hayvânât ve mekiylât ve mevzûnâta şâmil olur”⁷⁵¹. Yani altın ve gümüş gibi kıymetli bir maden⁷⁵² veya yiyecek,

⁷⁵⁰ Bilmen, *a.g.e.*, C.3. s. 297; Okan, *a.g.t.* s. 40-44; Avcı, *a.g.e.*, s. 314.

⁷⁵¹ Ahmet Akgündüz, Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, OSAV, İstanbul 2017, s. 71-72.

Nükûd, nakdin cem’i olup altın ve gümüşten ibarettir. Mecelle, md.130.

Urûz, arz’ın cem’i olup nukûd ve hayvânâtın ve mekiylâtın ve mevzûnâtın başka olan metâ’ ve kumaş emsali şeylerdir. Mecelle, md.131.

Keylî ve Mekîl, keyl ile ölçülen şeydir. Mecelle, md.133.

Veznî ve mevzûn, tartılan şey demektir. Mecelle, md.134.

⁷⁵² “... mevcut bulunan 500 altın nukud gurusu ve bir sim saat ...”, A.DVNSŞKT.d., nr.18, s.81, h.789 (Evasıt-ı R 1105/ 10-19 Kasım 1693); “... Ebubekir ve Topal Osman nam bölükbaşılar ile bunun odasını basıp 900 kuruşluk eşyasını ve 800 altın garet ...” A.DVNSŞKT.d., nr.17, s.192, h.1776 (Evâhir-i L 1105/ 15-24 Haziran 1694); “... mevcut 275 kuruş nakd ve 200 kuruşluk eşya ve 20 miskal inci ve 1 buçuk vukiyye yemiş ve 25 kuruşluk altın ve elmas taşlı taç ve 30 kuruşluk iki taş eşyalarını nehb-ü garet edüb ...”, A.DVNSŞKT.d., nr.22, s.89, h.1196 (Eavili Z 1108/ 21-30 Haziran 1697); “... 10 nefer adamı vurup katledip 30 bin kuruşluk miktarı emval ve erzakları nehb-ü garet eylediklerinden maada ...” A.DVNSŞKT.d., nr.21, s.134, h.1105 (Evâsıt-ı C 1107/ 18-27 Aralık 1697); “... voyvoda-i sabık Beşir katl ve zimmetlerini alıp tahsil olunacak 28 bin kuruş cebren ve kerhen aldıkları ...”, MD, nr.102, s.24, h.195 (Evâili M 1103/ 24 Eylül-3 Ekim 1191).

giyecek gibi ölçülebilen ve tartılabilen ve sair mallar⁷⁵³ ile küçük ve büyükbaş⁷⁵⁴ ve binek hayvanlarının⁷⁵⁵ hepsini kapsamaktadır.

Eşkıyalık suçuna konu olan mal ile ilgili bir diğer husus da çalınan malın değerinin hırsızlık suçundaki gibi nisap miktarına ulaşması gerektiğidir. Ebu Hanife'ye göre nisap miktarı 4,5 gr altın veya ona eş değer olarak 10 dirhemdir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelilere göre ise nisap miktarı 1/4 dirhemdir⁷⁵⁶. Ancak nisap miktarının belirlenmesi noktasında önemli bir ayrıntı vardır. O da eşkıyalık suçunun bir grup tarafından işlenmesi halinde nisap miktarı neye göre belirlenecektir? Yani eşkıyalık eylemi gerçekleşti ve mal yağmalandı. Burada nisap miktarı olarak, eşkıyalık eylemi içerisinde yer alan her bir ferde isabet eden nisap miktarı mı esas alınmalıdır? Yoksa nisap miktarı, yağmalanan malın tümü üzerinden mi hesaplanmalıdır? Bu konuda Hanefî ve Şâfiî ekolüne mensup hukukçular, yağma suretiyle alınan mal suçlular arasında taksim edildikten sonra her birisinin payına nisap miktarı mal isabet etmesi halinde bu kimseler için alınan mallardan dolayı had cezası tatbik edilir. Şayet alınan mal eşkıya arasında pay edildiği zaman nisap miktarına ulaşmıyorsa had cezası tatbik edilemez. Ancak Mâlikîlere göre ise eşkıyalık suçunda yağmalanan malda nisap miktarı olma şartı aranmaz. Başkasına ait bir malın ne miktarda olursa olsun yağmalanması yeterlidir⁷⁵⁷.

Eşkıyalık olayında temel saik mal çalma olsa da her zaman çalınan şey sadece mal olmayabiliyordu. Bazen eşkıyalık suçu içerisinde gerçekleşen çalma fiilinin konusu insan olabiliyordu. Yani eşkıyalar başta kız ve erkek çocuğu olmak üzere insan da kaçııyorlardı. Bu durumda çocuk çalmanın veya insan kaçırmanın eşkıyalık suçunun konusu olup olamayacağı hukukçular arasında tartışmalara sebep olmuştur. Nitekim çoğu

⁷⁵³ “... karyelerini basıp 10 bin kile hinta ve şir ve sair emval ve erzaklarını nehb-ü garet edüp ...” A. {DVNSŞKT.d., nr.25, s.168, h.1356 (Evâsıt-ı R 1109/ 27 Eylül-6 Ekim 167); “... karyelerini basıp 400 yük eşyasını götürmek üzere iken...” A.DVNSŞKT.d., nr.11, vr.60b (Evâhir-i Ca 1099/ 23 Nisan-1 Mayıs 1688); “... odun ile darb-u mecruh edip 300-400 kile arpa ve buğday ambarlarını sokaklara saçıp zayi ve telef ...”, A.DVNSŞKT.d., nr.23, s.86, h.789 (Evâil-i Ca 1108/ 26 Aralık 1696- 4 Ocak 1697).

⁷⁵⁴ “... 15700 baş koyunları ve yüküyle 65 baş öküzleri ve 7 kilim ve 65 keçilerini gasp edip ...” A.DVNSŞKT.d., nr.21, s.46, h.415 (Evâhir-i R 1107/ 30 Ekim-8 Kasım 1695); “... emval ve erzaklarını garet eylediklerinden maada bunun 2573 koyunu ile 100 adet keçisini sürüp ve 290 kuruş alıp ...” A.DVNSŞKT.d., nr.20, s.132, h.1148 (Evâil-i L 1106/ 15-24 Mayıs 1695); “... maada 2000 adet kuzulu koyunu ve 42 adet deve ve 30 baş kısrağ ve 75 baş sığırları sürüp ve menzillerinde olan cümle emval ve erzakları garet eylediklerinden gayrı ...”, A.DVNSŞKT.d., nr.30, s.24, h.208. (Evâhir-i Ca 1110/ 25 Aralık 1698-2 Ocak 1699); “... 18 nefer Müslüman adamları katl idüb ve iki avrat ve iki zimmiyi helak edüb 10 bin koyun ve 5 bin sığır garet idüb ...”, MD, nr.110, s.167, h.1469 (Evâil-i N 1109/ 13-22 Mart 1698).

⁷⁵⁵ “... evlerini basıp 42 baş at ve bargir ve mallarını nehb-ü garet edip ...”, A.DVNSŞKT.d., nr.18, s.165, h.1510 (Evâsıt-ı Ra 1106/ 29 Kasım-8 Aralık 1694); “... 150 mikdarı körpe atlar ile 7-8 bin kuruşluk erzakları garet edip ...”, A.DVNSŞKT.d., nr.18, s.11, h.100. (Evâil-i Ra 1105/ 1-9 Aralık 1693); “... nam kimseyi bi- gayr-ı hak vurup katl 18 mikdarı atı pusatıyla ahz ve garet edüp ...”, A.DVNSŞKT.d., nr.31, s.86, h.675 (Evâsıt-ı Za 1110/ 11-20 Mayıs 1699).

⁷⁵⁶ Bilmen; a.g.e., C.3. s.297.

⁷⁵⁷ Avcı, a.g.e. s. 240; Bilmen; a.g.e., C.3. s. 297-298; Udeh, a.g.e., C.2, s. 651-658; Okan, a.g.t. s. 46.

İslam hukukçusu, kaçırılan şey bir mal olmadığı için çocuk kaçırma eylemini eşkıyalık suçu olarak değerlendirmemişlerdir. Bu konuda Ebu Hanife, çocuk kaçırma sonucu had cezası verilmesi görüşünderken bir başka Hanefi hukukçu Ebu Yusuf ise çocuk bir mal olmadığı için had cezası verilemeyeceğini ifade etmiştir. Mâlikî hukukçular ise çocuk kaçırmayı eşkıyalık ile ilgili ayetin umumi kapsamında yeryüzünde fesad çıkarma olarak değerlendirip faile had cezası verilmesi gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir⁷⁵⁸.

Osmanlı dönemi uygulamasında da örneği görüldüğü üzere eşkıyalar mal çalmakla birlikte çocuk ve yetişkin kadın, erkekleri de kaçırıyorlardı. Bununla ilgili olarak oldukça trajik bir olay 1689 Haziran'ında yaşanmıştı. Türkmen taifesinden olan Karaeşmeli ve Bozkoyunlu aşiretlerine mensup eşkıya taifesi Elbistan kazasına gelerek zorla yerleşmişlerdi. Burada kaldıkları 40 gün boyunca birçok mal ve erzak yağmalamakla yetinmeyip 500 adam öldürüp 500 kadar da kadın ve çocuğu kaçırmışlardı. Elbistan kazası ahalisi durumu bir arzuhal ile merkeze iletmışlerdi. Bunun üzerine zikredilen olayla ilgili olarak mahallinde yapılacak mahkemede suç sabit olur ise suçlular hakkında verilecek cezanın icra edilmesi için başta Maraş beylerbeyi olmak üzere sair görevlilere hitaben hüküm gönderilmişti⁷⁵⁹.

Bir başka örnekte ise Of kazasında Ömer'in oğulları Hasan, Mahmut, Mustafa, Mehmet ve oğulları Hüseyin, Hasan ve Deli İbrahim adlı eşkıyalar Seyit Ahmet adlı kişinin evini geceleyin basmışlar, mal ve erzaklarını yağmalamışlardı. Ayrıca fiil-i şeni kastıyla ev ahalisine de saldırmışlar, bununla da yetinmeyerek Seyit Ahmet'in kızı Ayşe'yi zorla dağa kaçırmışlardı⁷⁶⁰. Yine bir başka olayda ise Hasan adlı yeniçeri 1697 Kasımında Sivas'ın Kavak kazası'na bağlı Emirili Köyü'ndeki evinin Mikail Ali oğlu Mustafa adlı eşkıya tarafından basılıp ev halkının da kaçırıldığını bizzat Dîvân-ı Hümâyuna müracaat ederek bildirmişti⁷⁶¹. Bir başka olayda ise Mustafa adlı şaki diğer eşkıyalarla birlikte Bolu'ya bağlı Kaldırım adlı köyde oturan Halil'in evini geceleyin basarak ev ahalisini kaçırmıştı. Ayrıca Halil'i ayaklarına zincir vurulu halde üç gün üç gece gezdirmişler, 100 kuruş, 2 tüfek, 1 sim saat ve 1 atını da almışlardı⁷⁶². Son olarak, Menteşe Sancağına bağlı Kula kazasında dönemin namlı eşkıyalarından Eyüpoğlu ve

⁷⁵⁸ Okan, *a.g.t.*, s. 42.

⁷⁵⁹ MD, nr.98, s.107, h.754 (Evâhir-i Ş 1100/ 10-19 Haziran 1689).

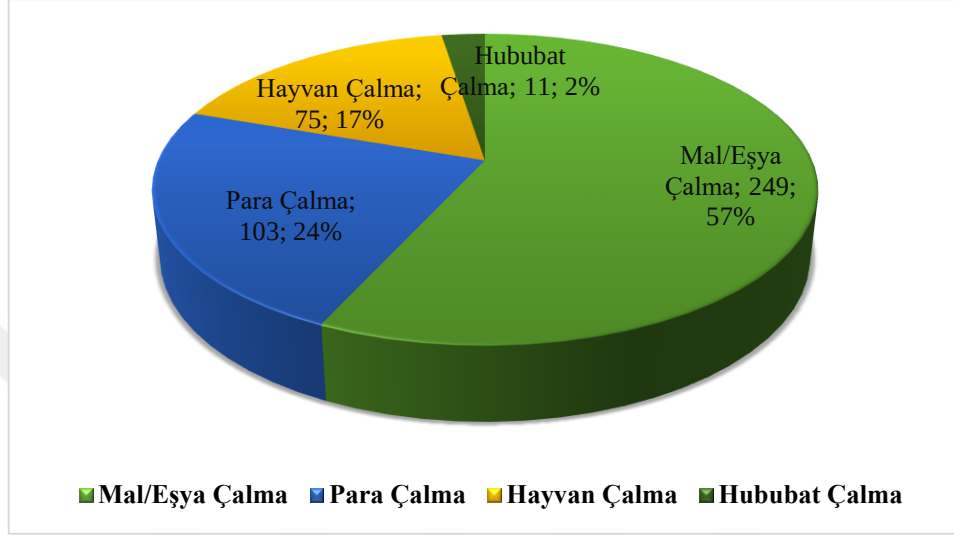
⁷⁶⁰ A.DVNSŞKT.d., nr.20, s. 174, h.1539 (Evâhir-i L 1106/ 4-13 Haziran 1695).

⁷⁶¹ A.DVNSŞKT.d., nr.25, s.148, h.1200 (Evâhir-i R 1109/ 7-18 Ekim 1697).

⁷⁶² A.DVNSŞKT.d., nr.31, s.81, h.635 (Evâhir-i Za 1110/ 21-30 Mayıs 1699).

Barakoğlu ve Abdi adlı eşkıyalar Abdulfettah'ın evini basıp 10 yaşındaki kız çocuğunu kaçırmışlardı⁷⁶³.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde, eşkıyalık eylemlerinde çalınan mallar arasında; mal/eşya çalma (% 57), hayvan çalma (%17), para çalma (%24) ve hububat çalma (%2) fiillerinin işlendiği görülmektedir.

Şekil 4.6. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Suçu Kapsamında Çalınan Malların Cinsi

1683-1699 yılları arasında meydana gelen eşkıyalık olayları sonucunda, yağmalanan malların türü ve miktarı hakkında şu istatistiksel değerlendirme yapılabilir. Elde edilen verilere göre; yaklaşık olarak 36.977 küçükbaş hayvan, 8.198 büyükbaş hayvan, 1.171 binek hayvanı, 16.402.400 akçe, 218.785 kuruş, 6.165 altın çalınmış, 414 yük eşya (yaklaşık 2.070.000 kuruş) ve 123.389 kuruşluk eşya da yağmalanmıştır. Ayrıca en az 144 hanenin tüm eşya ve erzakı⁷⁶⁴, 62 dükkânın⁷⁶⁵ da tüm malının yağma edildiği tespit edilmiştir.

⁷⁶³ MD, nr.108, s.125, h.1042 (Evâsıt-ı L 1107/ 13-23 Mayıs 1696) Ayrıca daha başka örnekler için bk. A.DVNŞŞKT.d., nr.25, s.154, h.1250; Bolu ŞS, nr.6605, vr.11a; Balıkesir ŞS, nr.5627, vr.33a; MD, nr.101, s.23, h.71; MD, nr.101, s.77, h.244; MD, nr.101, s.38, h.119; MD, nr.101, s.15, h.44.

⁷⁶⁴ MD, nr.102, s.58, h.475 (Evâsıt-ı R 1103/ 9-11 Aralık 1691) ve MD, nr.105, s.315, h.468. (Evâsıt-ı C 1106/ 28 Aralık-6 Ocak 1694-95).

⁷⁶⁵ A.DVNŞŞKT.d., nr.11, s.172, h.4 (Evâsıt-ı Ş 1099/ 11-20 Haziran 1688); MD, nr.102, s.58, h.475 (Evâsıt-ı R 1103/ 9-11 Aralık 1691; MD, nr.101, s.24, h.73(74) (Evâhir-i C 1102/ 20-29 Şubat 1691).

4.2. CEZA KRİTERLERİ

Eşkıyalık suçu, insanların canına, malına ve ırzına kast etmek, yolları keserek yol güvenliğini tehdit etmek ve kamu düzenini bozmak gibi fiilleri içermesi bakımından hem şahıs hem de kamu hukukunu ihlal eden bir suçtur. Bu yüzdendir ki İslam hukukunda en büyük suçlardan biri olarak kabul edilmiş ve bu suç için öngörülen ceza bizzat Kuran-ı Kerim’de belirtilmiştir:

*Allah ve Resul’üne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası; öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki rezilliktir. Ahirette de onlar için büyük bir azap vardır*⁷⁶⁶.

Ayette geçen ifadelerle bakıldığında, eşkıyalık suçu için öldürülme, asılma, el ve ayakların çapraz kesilmesi ve son olarak da sürgün cezası öngörülmektedir. Ayette geçen bu ceza türlerinin ağırlık derecelerinin de birbirinden farklı olduğu görülmektedir. İslam hukukçuları da söz konusu suçta ceza türlerinin hangi fiillere karşılık verilmesi gerektiği hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Ayette geçen “veya” (و) bağlacı etrafında yoğunlaşan tartışmalarda fakihler, “veya” bağlacının suçlar arasında bir tertib olduğunu ifade için ya da yetkilinin cezalardan herhangi birini tatbik etmekte muhayyer olduğunu ifade için kullanıldığını ifade etmişlerdir⁷⁶⁷.

Ayette geçen “veya” bağlacıyla suç ve ceza arasında bir dengenin, cezalar arasında bir tertibin söz konusu olduğunu ifade edenler Hanefi⁷⁶⁸, Şâfiî ve Hanbeli mezhebine bağlı fakihlerdir. Bu tertibe göre cezayı tatbik edecek otorite; suçluya, suçun ağırlığıyla orantılı olarak ve bu sıralama esas alınarak ceza vermelidir. Ancak Mâlikî mezhebi fakihlerine göre ise ayette geçen cezalar ve bunları birbirine bağlayan “veya” bağlacı tertibi ifade için değildir. Onlara göre “veya” bağlacı muhayyerlik ifade etmektedir. Yani suçun ağırlığına bakılmaksızın cezayı tatbik edecek otorite, toplumsal

⁷⁶⁶ el-Mâide 5/33.

⁷⁶⁷ Ayhan Ak, “Hirâbe Ayetlerine Dair Yaklaşımların Metodolojik Tahlili”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun 2016, S.1, s. 16; Hüseyin Esen, “Muhammed Esed’in Hirabe (Eşkıyalık) Suçuyla İlgili Ayetler İçin Yaptığı Meal Tefsir üzerine”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (İzmir 2004), s. 139-166.

⁷⁶⁸ Bu konuda, Hanefî ekolünün kurucusu Ebu Hanîfe biraz daha farklı düşünmektedir. Ebu Hanîfe, eşkıyalık suçunun cezasında bir tertip olduğunu kabul etmekle birlikte, eşkıyalık suçunda fail hem adam öldürmüş hem de mal almışsa verilecek cezada hâkimin muhayyer olduğunu ifade etmiştir. O, cezayı uygulayacak yetkili hakkında, suçlunun hem adam öldürüp hem de mal alması durumunda; önce el ve ayakları çapraz kesildikten sonra öldürülmesi veya önce el ve ayakları çapraz kesildikten sonra asılarak öldürülmesi veya sadece öldürülmesi veya teşhir amaçlı asılarak öldürülmesi cezalarından birini vermede muhayyer olduğunu ifade etmiştir. Esen, *a.g.m.*, s. 146-147.

maslahatı esas alarak ayette geçen temel cezalarda bir değişiklik yapmamak şartıyla uygun gördüğü herhangi bir cezayı verebilir.

Ayette geçen söz konusu ceza sıralamasında ister tertip esas alınsın ister alınmasın bu durum suç ile ceza arasındaki dengeye işaret etmektedir. Çünkü ceza sıralamasında tertib olduğunu ileri sürenler; suçluyu esas alarak, suçun neticesine göre hüküm vermişlerdir. Diğerleri ise; kamu hukukunu esas alarak, eşkıyalık suçunun toplumda oluşturduğu infialin neticesine göre hüküm vermişlerdir. İslam hukukçularının eşkıyalık suçu için öngörülen bu cezaları yorumlarken vermiş oldukları hükümler birbirinden farklı gibi gözükse de aslında her iki hüküm de suç ve ceza dengesini gaye edinen hükümlerdir.⁷⁶⁹

Yukarıda eşkıyalık suçu için öngörülen cezaların neler olduğunu ifade etmeye çalıştık. Ancak bu cezaların hangi fiillere karşılık verileceği ayette açıkça belirtilmemiştir. Bu durumdan hareketle İslam hukukçuları, ayette belirtilen bu cezaların hangi fiillere karşılık ne suretle tatbik edileceğini yani eşkıyalık suçu sayılan fiilleri belirlemeye çalışmışlardır. Bu maksatla hukukçular eşkıyalık sayılan fiilleri;

- 1- Eşkıyanın hem adam öldürmesi hem de mal çalması,
- 2- Eşkıyanın sadece adam öldürmesi,
- 3- Eşkıyanın sadece mal alması,
- 4- Eşkıyanın adam öldürmeden ve mal almadan sadece korku salması şeklinde dört kategoriye ayırmışlardır.

Mâlikî mezhebi dışındaki diğer mezhep imamları aynı fiiller için benzer cezalar verilmesi gerektiğini hükmetmişlerdir⁷⁷⁰. Buna göre; Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi imamlarına göre eşkıya hem adam öldürmüş hem de mal almış ise asılır ve öldürülür. Sadece adam öldürmüş ise öldürülür. Sadece mal almış ise el ve ayakları çaprazlama kesilir. Adam öldürmemiş mal da almamış ise sürgün veya hapsedilir. Mâlikîlere göre; devlet başkanı, eşkıya herhangi bir suç işlemese de kamu güvenliğini tehdit ettiği için suçun niteliğine bakmaksızın dilediği cezayı verebilir ya da toplumsal maslahat gereği ceza vermeyip af da edebilir⁷⁷¹.

⁷⁶⁹ Murat Polat, *İslam Ceza Hukukunda Suç Ve Ceza Arasındaki Denge*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015, s. 133.

⁷⁷⁰ Esen, *a.g.m.*, s. 147-150

⁷⁷¹ Udeh, *a.g.e.*, C.1 s. 720; Bilmen, *a.g.e.*, C.3., s. 299; Şirin, *a.g.m.* s. 60; Ersoy, *a.g.t.*, s. 66.

Eşkıyanın hem adam öldürüp hem de mal aldığı durumlar için asılarak öldürme cezası verilmesini biraz izah etmek gerekir. Hem öldürme hem de asılarak öldürme cezasını ayrı bir tür ceza olarak ifade etmekte bir maksat olmalıdır. Burada asma cezası bir nevi cezayı ağırlaştırıcı bir niteliğe sahiptir. Bununla birlikte suçluyu ve cezayı teşhir ederek kamu vicdanını rahatlatmak, otoriteyi güçlendirmek ve söz konusu suçta özenenleri caydırmak bu cezanın asıl amacıdır. Yani bu ceza türünde asma işlemi, ister ölümden önce olsun ister sonra olsun herhangi bir sakınca oluşturmamaktadır. Bu ceza türünde esas olan şey, suçlunun kamuya açık bir yerde asılmak suretiyle teşhir edilmesidir. Böylece teşhir hem suçlu hem de suçta özenenler için ağır bir caydırıcı yaptırım özelliği taşımaktadır⁷⁷².

Eşkıyanın sadece mal çaldığı durumlarda ise sağ el ve sol ayağının çaprazlama kesilme cezası verildiği belirtilmişti. Bu cezada failin sağ elinin kesilmesi suçlu haksız kazanç sağladığı için, sol ayağın kesilmesi de yol emniyetini tehlikeye attığı için tatbik edilmekteydi. Yine eşkıya için söz konusu cezalardan sürgün cezasının verilmesi de eşkıyanın şan ve şöhreti bulunduğu yerden def edilerek güvenliğin sağlanması, ayrıca hem suçlunun hem de suçun unutturulması maksadıyla verilmekteydi⁷⁷³.

Sürgün cezasının nasıl olacağına dair hukukçular arasında farklı değerlendirmeler mevcuttur. Hanefilere göre sürgünden maksat hapistir. Ve hapsin müddeti de suçlunun tövbe etmesine kadar, belgelerde geçen ifade ile *islah-ı nefis* edene kadardır. Şâfii ve Hanbelilere göre ise suçlu, suçundan tam anlamıyla tövbe edene kadar sürekli başka yerlere sürgün edilir. Mâlikilere göre ise suçluyu başka beldeye göndermek, ikamet yerini kayıt altına alarak sınırlandırmaktan ibarettir⁷⁷⁴.

Buraya kadar izah edilen hususları özetlemek gerekirse; eşkıyalık suçu hem kamu hukukuna hem fertlerin hukukuna karşı işlenmiş, içinde birçok suç unsurunu barındıran büyük suçlardan biridir. Ve bu suç için öngörülen ceza had cezasıdır. Had cezasının tahakkuk edebilmesi için de bir takım şartların yerine gelmesi gerekmektedir. Eşkıyalık fiilinin herhangi bir aşamasında eksiklik veya şüphe bulunmaması gerekir. Oluşabilecek herhangi bir eksiklik veya şüphe had cezasının düşmesine sebep olur. Had cezası verilemeyen eşkıyalık suçu da ta'zir cezasını gerektirir.

⁷⁷² Udeh, *a.g.e.*, C.2 s. 724.

⁷⁷³ Bilmen, *a.g.e.*, C.3., s. 290-291; Udeh, *a.g.e.*, s. 769.

⁷⁷⁴ Okan, *a.g.t.*, s. 67-69.

İslam hukuku çerçevesinde eşkıyalık suçunun hukuki boyutu genel olarak izah edildikten sonra Osmanlı döneminde eşkıyalık suçunda yargılamanın nasıl yapıldığını izah etmeye geçebiliriz.

4.3. YARGILAMA

Osmanlı Devleti'nde padişah, yürütme yetkisi ile birlikte yargı yetkisini de elinde bulundururdu. Ancak devletin kuruluş yıllarından itibaren bu yetki kadılar eliyle yürütülürdü⁷⁷⁵. Bu itibarla Osmanlı yargı teşkilatının temelini kadılar ve kadıların görevli olduğu mahkemeler oluşturmaktaydı. Ayrıca mahkemelerin yanı sıra Dîvân-ı Hümâyûn da yüksek mahkeme işlevi görmesi bakımından Osmanlı yargı sistemi içerisinde önemli bir yere sahipti. Hatta sadrazamın başkanlığında Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin katılımıyla toplanan *Cuma divanı*, İstanbul'da Galata, Eyüp ve Üsküdar (bilad-ı selase) kadılarının katılımıyla toplanan *Çarşamba divanı* da yüksek mahkeme hüviyetinde olup Dîvân-ı Hümâyûn'un yükünü hafifletmesi bakımından önemliydi⁷⁷⁶.

Osmanlı mahkemeleri, kendisinden önceki İslam devletlerinden farklı olarak hem şer'i hukuk hem de örfi hukuk kurallarının bir arada ahenkli bir şekilde uygulandığı imparatorlukta adli hayatın güvenli ve istikrarlı bir şekilde yürütülmesinde hayati öneme sahip kurumlardan biri olmuştur⁷⁷⁷. Öyle ki Osmanlı idari teşkilatının temel birimi olan *kaza*, coğrafi bir tanım olmakla birlikte kadının idari bölgesi olarak hem idari hem de adli bir birim olarak teşekkül etmiştir⁷⁷⁸.

Osmanlı adli teşkilatının temelini oluşturan mahkemelerde İslam hukukunun gereği olarak sözlü yargılama esas alınmıştır. Buna göre, mahkemede davanın görülebilmesi için davacının mahkemeye müracaat etmesi gerekirdi. Ayrıca davacı ve davalının da mahkemede hazır bulunması gerekirdi. Taraflardan birinin olmadığı davalarda gıyapta hüküm verilemezdi. Şahsi haklar ile ilgili davalarda şahsın müracaatı esas olmasına rağmen kamu haklarını ilgilendiren davalarda herkes dava açma salahiyetine sahipti. Nitekim eşkıyalık suçu hem şahıs hem de kamu hukukunu ilgilendiren bir suç olduğu için herkes bu suç karşısında davacı olma hakkına sahipti⁷⁷⁹.

⁷⁷⁵ Fethi Gedikli, "Kaza", *TDVİA*, XXV (2002), s. 117-119.

⁷⁷⁶ M. Akif Aydın, "Mahkeme", *TDVİA*, XXVII (2003), s. 342.

⁷⁷⁷ Aydın, "Mahkeme", s. 342.

⁷⁷⁸ Tuncer Baykara, "Kaza", *TDVİA*, XXV (2003), s. 119-120.

⁷⁷⁹ Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 30-32; Abdulla Demir, *Osmanlı Mahkemesi Medeni Yargılama Hukuku*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s. 79.

Osmanlı adli sistemi çerisinde genel olarak yargılama usulünden bahsettikten sonra eşkıyalık ile ilgili yargılamanın nasıl yapıldığına değinmek isteriz. Bu konuda bize kaynaklık edecek belgeler Şeriiye Sicilleridir. Zira taşrada meydana gelen eşkıyalık olayları sonucu mahalli mahkemelere müracaat edilerek görülen dava kayıtları bu defterlerde tutulurdu. Bir diğer kaynağımız da merkeze çeşitli yollarla müracaat edilerek yapılan şikâyetlere dair tutulan Şikâyet Defterleridir. Son olarak da divana intikal eden davalarla ilgili hükümleri ihtiva eden Mühimme Defterleri bulunmaktadır. Özellikle Mühimme defterlerinin, yargılama sonucu verilen cezalara dair bilgilere yer vermesi bakımından bizim için ayrı bir öneme sahip olduğunu ifade etmemiz gerekir. Şimdi bu belgelerden birkaç örnek göstermek suretiyle Osmanlı Devleti'nde eşkıyaların yargılanma usulü izah edilmeye çalışılacaktır.

Eşkıyalık olayı taşrada ortaya çıktığı zaman ilk önce yerel mahkemeye müracaat edilmekteydi. Bu müracaat bireysel olabileceği gibi ilgili yerin ahalisi ve ileri gelenleri ile birlikte de olabilmekteydi. Dava, davacının bu müracaatı üzerine başladı:

... *Medine-i Kastamonu mahallatından Topcuğlu Mahallesi sakinlerinden Emine binti Himmet nam hatun mahfil-i kazada takrir-i kalam edüp ...*⁷⁸⁰

... *Medine-i Anakara'da Erzurum Mahallesi sakinlerinden Ayşe binti Mustafa nam hatun mahkemede takrir-i kalam edip ...*⁷⁸¹

Davacı birden fazla da olabilirdi:

...*Selim Bey bin Halil Bey ve ve el-Hac Mehmet ve Karaali bin Yusuf ve İbrahim bin Abbas ve Osman bin Ahmed ve Cuma bin Kanber ve İbrahim ve Selim bin Murat ve Mehmet bin Hasan ve Ahmed bin Cafer nam kimseler mahzarında takrir-i kalam edip ...*⁷⁸²

... *Mahmiye-i Konya'da Kalenderhane ahalisinden ashab-ı heze'l-kitap el-Hac Abdulkerim Halife ibn Hümmet ve el-Hac Osman bin Recep ve Molla Salih bin Mustafa Halife ve el-Hac Ali ibn el-Hac Abdi nam kimseler meclis-i şerde hazır olup mahalle-i merkum ahalisinden olup yeniçeri karındaşı olmak iddiası eden Hüseyin Bali mahzarında her biri takrir-i kalam ve tabir-i ani'l-meram edip ...*⁷⁸³

Bundan sonraki aşamada kadı, davacıyı dinleyerek dava konusunu ortaya koyardı:

⁷⁸⁰ Kastamonu ŞS, nr.4409, s.87b (4 S 1097/ 31 Aralık 1685).

⁷⁸¹ Ankara ŞS, nr.758, s.85, b.346 (4 Ca 1104/ 11 Ocak 1693).

⁷⁸² Kayseri, ŞS, nr.7845, s.35 (5 N 1095/ 16 Ağustos 1684).

⁷⁸³ Konya ŞS, nr.5906, s.82a (28 B 1110/ 30 Ocak 1699).

...zevcim Topal Nasuh tarih-i kitaptan 15 gün mukaddem Deli Kadiroğlu demekle maruf el-Hac Mehmet nam kimsenenin medine-i mezbureye tabi Bayındır nam karye ahalilerinde 90 esedi guruşu olmağla, meblağ-ı mezbur tahsiline zevcim mezbur Nasuh'u irsal, ol dahi varup birkaç günden sonra medine-i mezbureye gelirken karye-yi mezbureye karib Dere nam mevzide iki nefer kâtü't-tarik eşkıyası yoluma inip mızrak ile sağ gözümü urup zehm ve sol kolumun bazusuna kılıç ile urup mecruh eylediler ve feryad eylediğimde karye-i mezbure kethudası feryadımı işidüp beni atıyla gece odasında alıkoyup badehu karye-i mezbure ahalilerinden iki nefer bölükbaşı adamlarından iki nefer adam beni kendi mülk menziline götürdüler dedi. Dört günden sonra ol darbdan fevt olmuştur. Savb-ı şer'iden üzerine varilup eser-i cerehati keşf-i tahrir olunmasın taleb ederin dedikde ...⁷⁸⁴

Davacı (müddei) ifadesini bitirdikten sonra davalıdan (müdde'a aleyh) davacının iddiasını cevaplaması istenirdi. Davalı, davacının iddiasını kabul⁷⁸⁵ veya reddederdi⁷⁸⁶. Davalı iddiayı kabul etmediği takdirde davacıdan iddiasını ispat etmesi için gerekli olan delilleri (beyyine) ortaya koyması istenirdi. Davacı, deliller ile iddiasını ispatlarsa hâkim davacının şahitlerini gizli veya açık tezkiye ettirdikten⁷⁸⁷ ve şahitlerin makbul şahıslar olduğu ortaya çıktıktan sonra davalı aleyhinde kararı verirdi⁷⁸⁸. Ancak davacı, deliller ile davasını ispat edemezse davalıya yemin etmesini teklif edebilirdi⁷⁸⁹. Davalı yemin eder veya davacı yemin teklifi talebinde bulunmazsa, hâkim davacıyı davalıyla olan nizaından men ederdi⁷⁹⁰.

⁷⁸⁴ Kastamonu ŞS, nr.4409, s.87, b.20 (4 S 1097/ 31 Aralık 1685).

⁷⁸⁵ "...gibbe's-sual mezbur Recep cevabında fi'l-hakika tarih-i kitap günü vakt-i merkumede müdde-i mezburun menziline dahil olduğunu bi tavi ikraru itiraf eyledikden sonra şakî-i mezburun keyfiyet-i ahvali ... müsliminden istintak olundukda ..." Kastamonu ŞS, nr.4414, vr.11a (23 Za 1109/ 2 Haziran 1698).

⁷⁸⁶ "... gibbe's-sual mezbur Kara Mustafa Bölükbaş cevabında fi'l-hakika tarih-i kitaptan 20 gün mukaddem müddeiyan- mezbur Arslan Ali ve Molla ve müvekkil-i mezbur Molla Ali ve 25 nefer kimseler ile mahruse-i merkumeden gelirken esna-i tarikle ... 30 nefer atlu ile yollarına inip vech-i meşruh üzere taife-i mezbure ile harbu kıtal edip refiklerim taife-i mezbureden 6 nefer kimseyi katl edip ve 17'sini dahi alet-i cariha ile darbu mecruh edip ... ikraru itiraf etmeğin, ma hüve'l-vaka bi't-talep ketb olundu ..." Kayseri ŞS, nr.7845, vr.59b (18 Zilkade 1095/ 27 Ekim 1684).

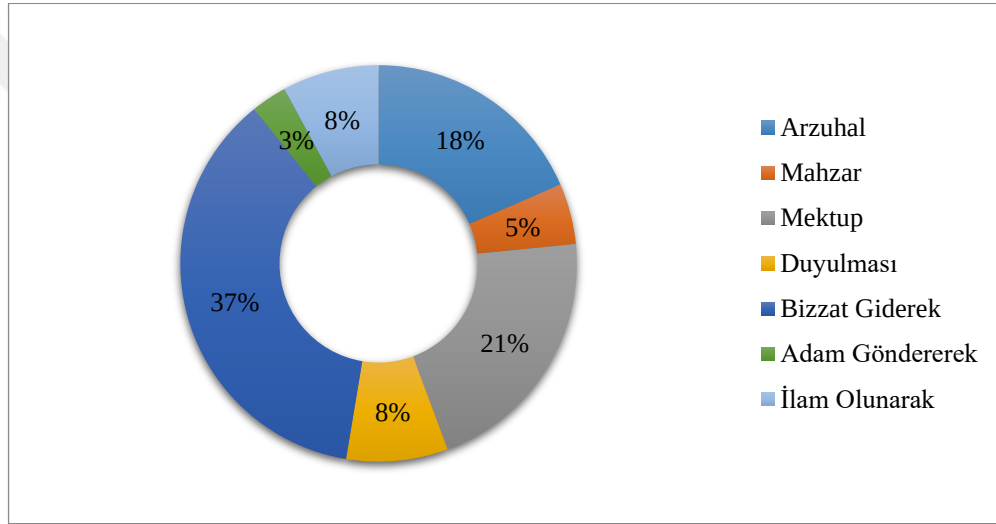
⁷⁸⁷ "...Eserü'l-istintak ve'l-inkar mezbur Fethine'den takrir-i meruhasına beyyine talep olundukda udul-i Müsliminden Abdulkadir bin Abdunnebi ve Hasan bin Nebi nam kimseler li-ecli's-şehade mahfil-i kazada hazıran olup gibbe'l-iştihadu'l-hakika tarih-i kitaptan bir sene mukaddem ... biz bu hususa bu vech üzere şahidleriz, şehadet dahi ederiz deyü her biri eda-yı şehadet eylediklerinde bad't-tadili ve't-tezkiye şehadetleri makbul olmağın, merkum Hüseyin bu vech muarazadan men olunup ma vaka bi't-talep ketb olundu. Kayseri ŞS, nr.7853, vr.35b (4 Za 1106/ 16 Haziran 1695).

⁷⁸⁸ "... bunun üzerine vekil-i mezbur bu vech muarazadan men birle ma hüve'l-vaka bi't-talep kayd olunmuştur. ". Bolu ŞS, nr.6609, vr.11a. (22 M 1100/ 31 Temmuz 1698); "... biz bu hususa bu vech üzere şahitleriz şehadet dahi ederiz ... mucibiyle bade'l-hükm ma hüve'l-vaka bi't-talep ketb olundu. ". Kayseri ŞS, nr.7845, vr.66b (4 Z 1095/ 12 Kasım 1684).

⁷⁸⁹ "... Sual olunup tazmin ettirilmesi matlubumdur dedikde gibbe's-sual ve akibü'l-inkar ve bade's şehade müdde-i mezbur isbat-ı beyyinden izhar-ı acz ve istihlak etmeğin, müdde-i merkum vech-i muharrer üzere iğfal ve yüklerini tahmil ve muhalefet etmediklerine merkumun Mustafa ve Emirhan ve Mehmet'e yemin teklif olundukda her biri yemin billah etmeğin ... ". Bolu ŞS, nr.6609, vr.19b (20 Ra 1100/ 26 Eylül 1684).

⁷⁹⁰ "...husus-u mezbur için bila-tenbih muarazadan müdde-i mezburu men birle ma vaka bi't-talep ketb olundu ..." Konya ŞS, nr.5907, vr.21b (28 Ş 1096/ 30 Temmuz 1685). "...gibbe's-sual merkum Osman cevabında mezbur ... teaddi ve hıyanet etmediğine yemin billah ederek merkum Mehmet dava-yı mezbureden men birle ma vaka bi't-talep olmuştur ... ", Konya ŞS, nr.5909, vr.67a (15 L 1101/ 22 Temmuz 1690); Menekşe, a.g.e., s. 89-90.

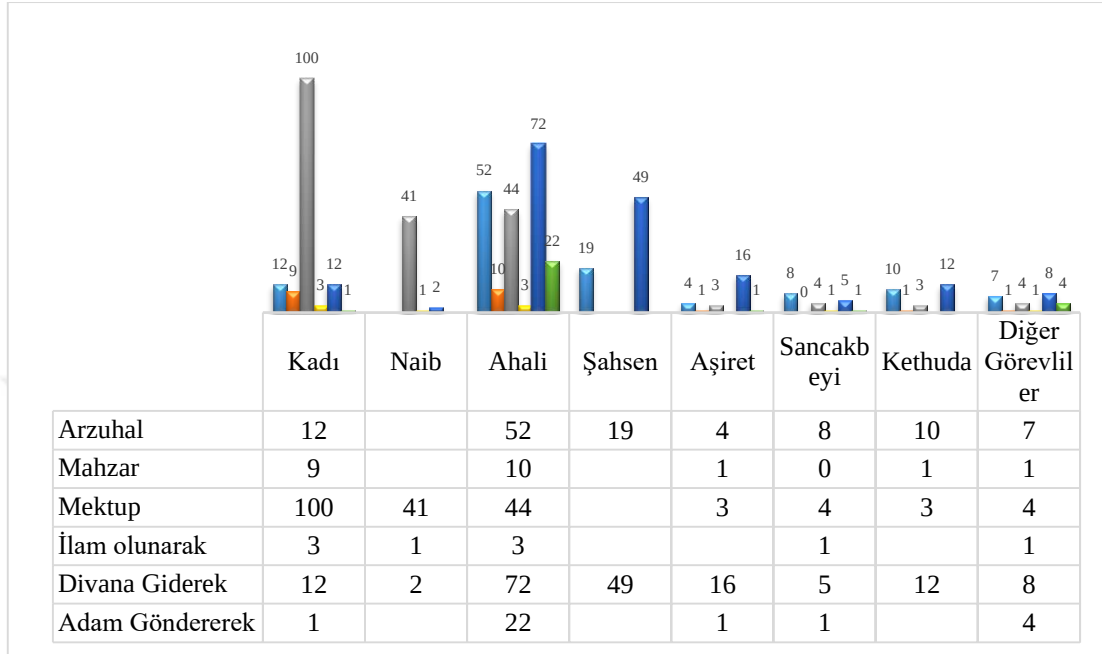
Daha önce de ifade edildiği üzere, eşkıyalık olayları veya daha başka sorunlar ve haksızlıkların çözüme kavuşturulmasında Dîvân-ı Hümâyûn yüksek mahkeme işlevi gören önemli bir kurumdu. Osmanlı Devleti, klasik İslam düşüncesi temelinde şekillenen adalet anlayışı çerçevesinde adalet düzenini sağlayabilmek için taşrada herhangi bir problem ortaya çıktığı zaman, mağdur olanların şikâyetlerini çeşitli yollarla devlet görevlilerine ve oradan da merkeze bildirebilecekleri iletişim kanallarını açık tutmuştu. Ayrıca şikâyetle bulunma hakkını herhangi bir şarta da bağlamamıştı. Hatta ahalinin Divan’a yapacakları şikâyetlerde herhangi bir engellenmeye maruz kalmamaları için ilgili görevliler ikaz edilmekteydi⁷⁹¹.

Şekil 4.7. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkîyalık Olayları Sonrası Şikâyetlerin Merkeze Gönderiliş Biçimleri

⁷⁹¹ Gümrükçüoğlu, *a.g.t.*, s. 179.

Eşkıyalık olaylarından zarar gören kişi veya kişiler çeşitli yollarla Divan’a müracaat etmekteydiler. Şekil 4.8. incelendiğinde; bu müracaatlar arz⁷⁹², mahzar⁷⁹³, mektup⁷⁹⁴ ve adam göndermek⁷⁹⁵ suretiyle ya da şikâyetle bulunan kişi veya kişiler bizzat⁷⁹⁶ merkeze giderek Divan’a durumu arz etmek suretiyle gerçekleşmekteydi.

Şekil 4.8. 1683-1699 Yılları Arasında Şikâyeti Gönderenlerin Aidiyete Göre Dağılımı

Merkeze ulaşan şikâyetler Divan’da tahkik edildikten sonra bazen davanın mahallinde görülmesi istenebilirdi⁷⁹⁷. Bunun için de mübaşir veya müfettiş gönderilerek davaların görülmesi yakından takip edilirdi⁷⁹⁸. Bazen de davanın doğrudan Divanda

⁷⁹² “Osman zide kadrihu südde-i saadete arzuhal edüp.”. A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.93b (Evâsıt-ı C 1099/ 14-23 Mart 1688); “Havva nam hatun arzuhal edüp”. (Evâsıt-ı Ca 1102/ 12-21 Mart 1691); A.DVNŞŞKT.d., nr.15, s.38, h.325; A.DVNŞŞKT.d., nr.16, s.28, h.268; A.DVNŞŞKT.d., nr.17, s.16, h.151; A.DVNŞŞKT.d., nr.20, s.56, h.486; A.DVNŞŞKT.d., nr.21, s.184, h.1523.

⁷⁹³ Karahisar-ı Şarki sancağında sakin ulema ve suleha ve eimme ve hüteba ve meşayih ve sair sükkân-ı vilayet ahalisi mahzar gönderüp. A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.60b (Evâhir-i Ca 1099/ 23-31 Nisan 1688); Aydın Sancağı dergah-ı muallaya mahzar gönderüp. A.DVNŞŞKT.d., nr.16 s.114, h.1085 (Evâil-i N 1103/ 17-26 Mayıs 1692).

⁷⁹⁴ “Şeyhlü Mahallesi ahalisi mektup gönderip.”. A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.4a. (Evâil-i Ca 1099/ 3-12 Nisan 1688); “Zile voyvodası Seyyid Hüseyin dergaha mektup gönderüp.”. A.DVNŞŞKT.d., nr.18, s.194, h.1766 (Evâil-i R 1106/ 20-29 Ekim 1694).

⁷⁹⁵ “... Ebu Tahir Nahiyesi (Elazığ) ahalisi adam gönderüp.”. A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.128a. (Evâsıt-ı B 1099/ 12-21 Mayıs 1688); “... bi’l-cümle südde-i saadete mahzar ve adam gönderüp ...”. A.DVNŞŞKT.d., nr.22, s.53, h.678 (Evâsıt-ı C 1108/ 6-15 Aralık 1696).

⁷⁹⁶ “Seyyid Osman ile kardeşi Seyyid Ahmed gelüp ...”. A.DVNŞŞKT.d., nr.18, s.88, h.852 (Evâil-i M 1106/ 22-31 Ağustos 1694); “Rumkale kazasında vaki çiftlik ahalisi gelüp ...”. A.DVNŞŞKT.d., nr.19, s.6, h.37 (Evâsıt-ı R 1106/ 30 Ekim-8 Kasım 1694).

⁷⁹⁷ “... şakîlerin ahvâlleri mahallinde şer’le görülüp ve karâr itseler dahi her ne tarikle olur ise olsun ahz olunup anların dahi ahvâlleri mahallinde şer’le görülüp ukubât-ı meşrûdan müstehâk oldukları cezalara icra olunmak için yazılmışdır”. MD, nr.105, s.100, h.57. (Evâsıt-ı Ra 1106/30 Ekim 7 Kasım 1694); “... üzere emr-i şerîfim verilmeğe ricasına arz eyledikleri ecilden mahallinde şer’le görülüp cinayeti sabit olur ise mezbur vatani aslisine icla oluna deyü yazılmışdır”. MD, nr.106, s.192, h.1450. (Evâhir-i C 1107/27 Ocak 4 Şubat 1696).

⁷⁹⁸ “...Anadolu vilayetinde zuhur eden katiüttarik eşkıyası teftişine memur olan Ali Paşa tarafından Kayseri’de husus-u atî’z-zıkr mübaşir tayin buyrulan Halil Ağa meclis-i şerde hazır olup ...”. Kayseri ŞS, nr.7845, vr.66a; “... sabıkân

görülmesine karar verilebilirdi⁷⁹⁹. Divandan çıkan hükümler, olayın meydana geldiği yerde görevli olan; ehl-i şerden kadı⁸⁰⁰ veya ehl-i örften paşa⁸⁰¹, beylerbeyi⁸⁰², sancakbeyi⁸⁰³, yeniçeri serdarı⁸⁰⁴, kale dizdarı⁸⁰⁵ gibi görevlilere gönderilirdi. Davanın mahallinde görülmesine hükmedilmiş, fakat gerek davacı gerekse davalının verilen hükme riayet etmedikleri durumlarda, tarafların mübaşir veya başka bir görevli tarafından Divan'a gönderilmesi istenirdi⁸⁰⁶. Divan'a yapılan müracaat veya dava hakkında bir karar verildiği takdirde bu karar ilgili mahkeme kadısına bildirilir ve defterlere kaydedilirdi⁸⁰⁷.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki eşkıyalık olayı kamu düzenini bozan ve içinde birçok suç unsuru barındıran bir eylem olmasından dolayı şikâyet olmasa da eşkıyalık olayları karşısında devlet doğrudan müdahale ederek re'sen yargılama sürecini başlatabilirdi⁸⁰⁸.

Eşkıyalık suçuyla ilgili kayıtlar incelendiğinde, her ne kadar yargılama safhasıyla alakalı bilgilere yer verilmişse de çoğu zaman cezalarla ilgili bilgiler kayıtlara geçirilmemiştir. Özellikle Şeriyye Sicillerinde ceza ile ilgili hükümler neredeyse hiç yer almamıştır. Aynı şekilde Şikâyet Defterlerinde de sınırlı derecede bulunmaktadır. Ceza ile ilgili hükümlere daha çok Mühimme Defterlerinde rastlanmaktadır. Bu durum Dîvân-

Sultanönü beyi olup Anadolu ve Sivas ve karaman eyaletlerinde zuhur eden katiüttarik eşkıyasının haklarından gelinmek üzere taraf-ı Devlet-i Aliyyeden tayin buyrulan Ömer Bey hazretleri tarafından Medine-i Ankara'da saraç Sinan Mahallesi sükkânından bais-i hezel-kitâb Ali bin Hasan nam meclis-i şer'e ihzar ve üzerine takrir-i kelim edip ... ". Ankara ŞS, nr.762, s.65, b.269 (22 N 1107/ 25 Nisan 1696).

⁷⁹⁹ "... Hüküm-ü hümayun rica eyledikleri ecilden sen ki mumaileyhsin mezbur Ali'yi ba eyyi hal ele getirüb rızasıyla mura'aa-yı şer ve teveccüh eden hakları alıverildikten sonra şekavet üzere olduğu vaki ise ahz-u habs ve der-i devlete ihzar oluna deyü yazılmıştır". (Evâil-i N 1104/ 6-15 Mayıs 1693); "...yeniçerilik iddasında olan Ahmed nam kimesne ... Asitane-i saadete ihzar olunmasına ...". MD, 106, s.69, h.470. (Evâhir-i L 1106/ 4-13 Haziran 1695); "... hüküm-ü hümayun rica etmeğin, sen ki vezir-i müşarunileyhsin mezbur Mehmet ahz ve şer'ile keyfiyet-i ahvali sual olunup bila-ferman bu makule gadr ve zulmü vaki ise vukuu üzere arz ve mezbur Edirne'ye ihzar eyleyesin deyü yazılmıştır". MD, nr.110, s. 110, h.966 (Evail-i C 1109/ 16-25 Aralık 1697).

⁸⁰⁰ Develi kadısına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.102, s.67, h.544 (Evasit-ı Ca 1103/ 30 Ocak 7 Şubat 1692); Seddülbahr kadısına ve Seferihisar kadısına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.108, s.36, h.239 (Evâhir-i Ca 1107/ 28 Aralık 1695-6 Ocak 1696).

⁸⁰¹ Seddülbahir'de olan vezir-i mükerrerem Ali Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. MD, nr.98, s.33, h.195. (Evâhir-i Ra 1100/ 13-22 Ocak 1689); Erzurum valisi Ali Paşa'ya hüküm ki. MD, nr.99, s.45, h.289 (Evâsit-ı Ca 1101/ 20-29 Şubat 1690).

⁸⁰² Sivas beylerbeyi Genç Mehmet'e gönderilen hüküm için bk. MD, nr.102, s.75, h.591 (Evâhir-i Ca 1103/ 9-18 Şubat 1692).

⁸⁰³ Aksaray sancakbeyi Halil Bey'e gönderilen hüküm için bk. MD, nr.106, s.139, h.1057 (Evâhir-i S 1107/ 1-10 Ekim 1695); Akşehir sancakbeyi Mehmet'e gönderilen hüküm için bk. MD, nr.108, s.29, h.176 (Evâil-i C 1107/ 7-16 Ocak 1696).

⁸⁰⁴ Çorlu Kadısına ve yeniçeri serdarına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.98, s.12, h.68 (Evâhir-i M 1100/ 15-24 Kasım 1688); Ezine kadısına ve kaza-yı mezburede yeniçeri serdarına hüküm ki". MD, nr.106, s.182, h.1386 (Evâil-i Ca 1107/ 8-17 Aralık 165).

⁸⁰⁵ Sakız kalesi dizdarına gönderilen hüküm için bk. MD. Nr.98, s.11, h.59 (Evâhir-i M 1100/); Kıbrıs kalesi dizdarına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.102, s.64, h.523 (Evâil-i Ca 1103/ 20-29 Ocak 1692).

⁸⁰⁶ Gümrükçüoğlu, a.g.t., s. 179.

⁸⁰⁷ Demirci, Arslan, a.g.e., s. 119.

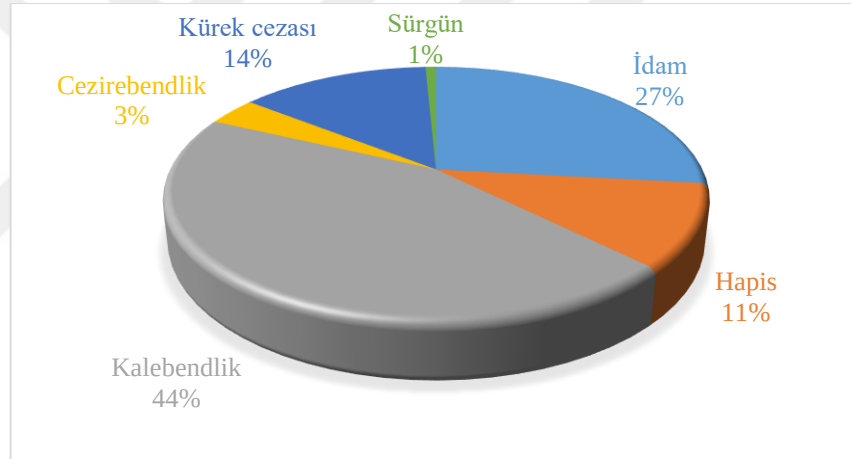
⁸⁰⁸ "... bunun emsali bağı-yı tuğyan ve zulm u udülllerinin nihayeti olmadığı defaatle sem-i humayunum ilka olmağın ... " MD, nr.98, s.23, h.136 (Evâsit-ı S 1100/ 5-14 Aralık 1688) "... eşkıya yine kapulara iltica ve adet-i müstemireleri üzere yollarda ve biladda gezüb katl-i nüfus ve garet-i emval ve reaya ve berayaya isal-i mazarrat eyledikleri sem-i hümayunuma ilka olunub ... " MD, nr.106, s. 146, h. 1114 (Evâil-i R 1107/ 10-19 Ekim 1695).

1 Hümâyûn'un temyiz mahkemesi olarak davalarda son karar mercii olduğunu göstermektedir⁸⁰⁹.

İslam hukuku ve Osmanlı uygulamasında eşkıyalık suçu için öngörülen cezalar ve eşkıyalık suçunda yargılama usulünün izahından sonra, incelenen dönemde eşkıyalık suçu için tatbik edilen cezalar bahsine geçebiliriz.

4.4. CEZA TÜRLERİ

Eşkıyalık suçu; fertlerin hukukuna karşı işlenmiş, içinde birçok suç unsuru barındıran büyük suçlardan biri olması hasebiyle, bu suç için öngörülen ceza had cezasıdır. Bu cezanın tatbik edilebilmesi için suçun tam anlamıyla teşekkül etmesi, suç fiilinin herhangi bir safhasında eksiklik veya şüphe bulunmaması gerekir.

Şekil 4.9. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalara Verilen Cezaların Dağılımı

Şekil 4.9'daki veriler incelendiğinde, eşkıyalar hakkında idam (%27), kalebendlik (%44), hapis (%11), cezirebendlik (%3), sürgün (%1) ve son olarak da kürek cezası (%14) verildiği görülmektedir.

Belgelerden elde ettiğimiz bilgilerden hareketle bu başlıkta, Osmanlı'da eşkıyalık suçuna tatbik edilen cezalar izah edilmeye çalışılacaktır.

⁸⁰⁹ Akman, *a.g.e.*, s. 36 ve Demir, *a.g.e.*, s. 84.

4.4.1. Ölüm Cezası

İslam hukukunda eşkıyalık suçu için öngörülen en ağır ceza hiç şüphesiz ki ölüm cezasıdır. Ölüm cezası, eşkıyanın hem adam öldürüp hem de mal aldığı ya da sadece adam öldürdüğü durumlarda verilirdi. Osmanlı hukukunda da bu tür eylemlere karşılık haddenden ölüm cezası tatbik edilirdi. Ayrıca Osmanlı uygulamasında ölüm cezası sadece had cezası olarak değil *siyaseten katl*⁸¹⁰ veya nadiren *kısasen katl*⁸¹¹ suretiyle de verilebilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık suçu en geniş anlamıyla ele alınıp ona göre cezalandırma yoluna gidilmiştir. Buna göre bir kimse, fesadı ve kötülüğü ve etrafına zarar vermeyi alışkanlık haline getirmiş ise o kimse “*sâibü'l-fesad*” olarak değerlendirilirdi. Bu tür suçları işlemeyi âdet haline getiren kimseler için öngörülen ceza türü ise ölüm cezasıydı. Bir kimsenin “*sâibü'l-fesad*” olduğu çoğunlukla fetva-yı şerif ile belirlenirdi. Bu suretle, verilen ölüm cezasının şer'an uygunluğu da alınan fetva ile tasdik edilmiş olurdu. Devlet de suçlunun ortadan kaldırılması için *rûy-i zeminden izalesi* veya *hakkından gelinmesi* ile ilgili olarak verdiği hükümlerde, bu hususta alınan fetvaya göre hareket edilmesini emrederdi. Nitekim Konya'da bulunan Serbölük Türkmen oğlu Hüseyin, Lâdikli Sarı Şaban ve Küçük Mehmet'in kethüdası Mustafa ve Serbölük Çavuş Mehmet adlı eşkıyalar hakkında ilk önce fetva alınmış, daha sonra bu fetva gereğince eşkıyaların hakkından gelinmesi emredilmişti⁸¹². Eski Bolu mütesellimi olan sipahi taifesinden es-Seyyid Abdurrahman'ın yaptığı eşkıyalıklardan dolayı da hakkında alınan fetva gereğince öldürülmesine hükmedilmişti⁸¹³. Ayrıca Arabkirli Serbölük Hüseyin, Fındık Osman, kardeşi Ömer bölükbaşı, Ferağoglu Ali, Kürd Deli Bekir, Öküz Ahmed, Murtaza oğlu Hasan, Pir Hasan oğlu Bayram, Tekeli Deli Mehmet, Serbölük Ömer, Çolak oğlu Mustafa, Katır Ali adlı eşkıyaların, haklarında verilen fetva gereğince yakalandıkları yerde öldürülmeleri istenmişti⁸¹⁴.

⁸¹⁰ Daha önce haklarında verilen fetva gereğince ortadan kaldırılmaları ferman olunan Köse Hacı, Zor Abbas, Demirayak ve onlara tabi yaklaşık 1500 eşkıya Gerede ile Bolu arasında Dörtdivan adlı mezraya sefere gitmek bahanesiyle geldikleri, buradan da İznikmid tarafına doğru gittikleri haber verilmesi üzerine zikredilen eşkıyaların siyaseten katl olunmaları için hüküm yazılmıştır. MD, nr.98, s.55, h.361. (Evâhir-i Ca 1100/ 12-21 Nisan 1689). Ayrıca diğer siyaseten katl cezaları için bk. MD, nr.106, s.185, h.1403; MD, nr.108, s.145, h.1198; Ankara ŞS, nr.754, s.121, b.503; Ankara Ş.S, nr.755, vr.42a; Ankara ŞS, nr.762, s.194, b.708; Balıkesir ŞS, nr.5627, vr.30a; Balıkesir ŞS, nr.5628, s.39a; Bolu ŞS, nr.6608, vr.55b; Kayseri ŞS, nr.7847, vr.17b; Konya ŞS, nr.5910, vr.14a; Trabzon ŞS, nr.1929, vr.80a.

⁸¹¹ Kel Ali ve Bakioğlu demekle maruf Ahmet adlı şakî ve tabileri İbrahim adlı kişiyi tüfek ile vurup öldürmeleri üzerine kısas olunmalarına dair hüküm kaydı için bk. MD, nr.108, s.145, h.1198 (Evâil-i L 1107/ 4-13 Mayıs 1196). Ayrıca bk. MD, nr.106, s.151, h.1174.

⁸¹² Eşkıya teftişine memur olan Hüseyin Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. MD, nr.98, s.34, h.203 (Evâil-i Ra 1100/ 23 Ocak-1 Şubat 1689).

⁸¹³ Bolu mütesellimi olan Hasan'a gönderilen hüküm için bk. MD, nr.98, s.61, h.400 (Evâsıt-ı C 1100/ 3-12 Mart 1689).

⁸¹⁴ Sivas, Amasya, Canik serdarlarına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.98, s.74, h.481 (Evâil-i C 1100/ 13-22 Mart 1689). Ayrıca başka örnekler için bk. MD, nr.98, s.117, h.840; MD, nr.106, s.168, h.1302; Amasya ŞS, nr.2202, vr.39a.

Fetva, sadece devletin eşkıya hakkında vereceği hükmü meşrulaştıran bir araç değildi. O, aynı zamanda mahkemeye intikal etmiş bir eşkıyalık suçu davasında davacının mahkeme sürecinde davasını ispat etmesine dayanak olması bakımından da önemliydi⁸¹⁵.

Dava sürecinde alınan bir fetva, bazen davanın seyrini değiştirerek suç isnat edilen kimse veya kimselerin ölüm cezasına çarptırılmalarında kritik bir öneme sahipti. Nitekim Rabia Hatun, Derviş ve İbrahim adlı kişilerin evini basıp kızı Saliha'ya tecavüz ettiği iddiasıyla davasını ispat etmede müşkül duruma düştüğü bir anda, aldığı fetva ile davasını ispatlayarak suçluların ölüm cezası almalarını sağlayabilmişti⁸¹⁶.

Eşkıya hakkında kimi zaman fetva alınmaya gerek duyulmadan sadece padişah fermanı ile de ölüm cezası verilebilmekteydi⁸¹⁷. Genellikle bu tür hükümlerin muhatabı devletin belli kademelerinde görev yapan kimseler olmaktaydı. Örneğin Ankara'da 87 yeniçeri cemaatinden Ahmet, Abdulgaffar oğlu İbrahim, Budak ve 4. Cemaat

⁸¹⁵ Bununla ilgili olarak bir dava örneği Ankara Şer'iyye Sicillerine yansımıştı. 22 Haziran 1698'de görülen dava, Yakub Naal Mahallesi'nde Müderris Abdurrahman Efendi'nin dava vekili Mehmet Beşe ile debbağ taifesinden Osman arasında yaşanmıştı. Davanın konusu, Müderris Abdurrahman'ın kölesi İvaz debbağhanedeki değirmenden gelirken Debbağ Osman elinde silah, içkili bir halde yanında iki kadın ve arkadaşları Abdullah, Veli ve o an mahkemede olmayan Seyyid Mehmed adlı kimseler İvaz'ın üzerine hücum ederek eşyasını gasp etmişlerdi. Müderris Abdurrahman dava vekili Mehmet Beşe aracılığıyla kendilerinden davacı olmuştu. Osman mahkemede hakkında yapılan suçlamaları kabul etmeyerek inkâr etmişti. Hâkim bunun üzerine mahkemede hazır bulunanlardan Osman'ın durumu sormuştu. Mahkemede bulunanlarda Osman'ın saibü'l-fesad bir kişi olarak daima silahla gezip yanında kötü kimseler bulundurarak mahalleye zarar verdiğini eğer ortadan kaldırılmazsa mahalleye daha büyük zararlar vermesinin muhtemel olduğuna şahitlik etmişlerdi. Ancak dava vekili işi sağlama almak için Osman'ın katline dair Ankara Müftüsü Veliyüddin Efendi'den alınan fetvayı mahkemeye sunmuştu. Fetva mahkemede okunmuş, hâkim fetva mucibince Osman'ın idamına hükmetmişti. Mahkemede okunan fetva aynen şöyledir; *"Zeyd şakinin üzerine huzur-ı mahkemede bil-müvacehe bilâ- alet-i harb ile katl-i nüfus için seyr ettiğin ve cebren ... zina ve bil-cümle her vech-i nev'le fesâd ve zararı nefisine adet ve mülk-i müstemire ettiği udul-i nasdan cemm-i gafir ala-tarikü'-ş-şehâde ihbar eyleseler, mezbûr şakiye şer'an ne lazımdır. Cevab-ı ba-sevabında katl olunur"* deyü buyrulmağın, ber-muceb-i fetvâ-yı şerife mezbûr Osman bin İbrahim'in katline hüküm-birle ma vaka bi't-taleb ketb olundu. Ankara ŞS, nr.763, s.36, b.158 (2 Z 1108/ 22 Haziran 1697).

⁸¹⁶ Ankara'nın Kasaba nahiyesinde bağlı köyde sakin olan Aslan kızı Rabia Hatun 24 Ağustos 1697'de mahkeme huzurunda Veli oğlu Derviş ve Ramazan oğlu İbrahim'in kızı Saliha'ya tecavüz ettikleri iddiasıyla davacı olmuştu. Rabia Hatun mahkemede, Veli oğlu Derviş ve Ramazan oğlu İbrahim'in dava tarihinden 3 ay kadar önce kızı Saliha'yı cebren evden çıkarıp bekâretini izale ettiklerini bu durumun davalılardan sual olunup kaydedilmesini ve zikredilen şahısların keyfiyet-i ahvallerinin halktan sual olunup mucib-i şer icra olunmasını talep etmiştir. İlk önce Saliha'dan sual olduğunda vakanın aynen zikredildiği üzere olduğunu ikrar etmiştir. Ancak davalılar Derviş ve İbrahim ise suçu inkâr etmişlerdir. Bunun üzerine Rabia'dan davasına delil getirmesi talep edilmiş ancak Rabia mahkemede delil sunamamıştı. Diğer taraftan zanlıların ahvali köy halkından sual olunmuş. Yaklaşık 20 kişi Derviş ve İbrahim'in eşkıya oldukları ve vakanın iddia edildiği gibi olduğuna dair şahadet etmişlerdi. Daha sonra vaka Rabia Hatun tarafından müftü Veliyüddin Efendi'ye de götürülerek fetva talep edilmiştir. Davanın seyri köy halkının lehte şahitlik etmeleri ve Rabia Hatunun müftüden aldığı fetva ile değişmiş ve mahkeme, fetva-yı şerif gereğince Derviş ve İbrahim'in ölüm cezasına çarptırılmasına hükmetmiş ve bu karar deftere kaydedilmiştir. Ankara ŞS, nr.763, s.52, b.213. (6 S 1109/ 24 Ağustos 1697). Ayrıca benzer bir dava örneği için bk. Ankara'da Bademli mahallesinde sakin İmamoğlu Hasan bin Mehmet adlı kişinin saibü'l-fesad olduğu gerekçesiyle hakkında şahitler ve fetva gereğince ölüm cezası verilmesine dair bk. Ankara ŞS, nr.763, s.55, b.221 (25 S 1109/ 12 Eylül 1697).

⁸¹⁷ Aydın muhassılı İsmail Paşa'ya gönderilen bir hükmünde, 1697 yılına ait sürsat vergisi, mübaşir Abdi Çavuş tarafından tahsil edilip getirilirken, 9 eşkıya tarafında yolu basılmış ve tahsil edilen vergiyi gasp ettikten sonra firar etmişlerdi. Eşkıyalardan 3'ü yakalanarak İzmir Kalesine hapsedilmişti. Ancak diğerleri firar etmişlerdir. Bunun üzerine firar eden eşkıyaların yakalanarak gasp ettikleri vergilerin tahsil edilmesine ve bilâ-eman katledilmesine dair hüküm yazılmıştır. MD, nr.110, s.191, h.1657 (Evâsıt-ı L 1109/ 21-30 Nisan 1698); Ayrıca Karaman valisine gönderilen bir başka hükmünde; Karaman ve Akşehir arasında Bolvadin Kasabası civarında Türkmen Ali adlı eşkıya reisi yaklaşık 50-60 kadar hevasına tabi levendat ile gezip yol keserek mal yağmaladıkları ilam olunması üzerine eşkıyaların bulundukları yerde yakalanarak ve *vücutlarının ru-yi zeminden izale ve şerleri ibadullah üzerinden def-ü ref edilmesi* emredilmişti. MD, nr.110, 139, h.1254 (Evâihir-i B 1109/ 2-11 Şubat 1698).

mensuplarından İbrahim adlı eşkıyaların yakalandıkları yerde öldürülmeleri için hüküm yazılmıştı⁸¹⁸. Yine Bandırma kazasında daha önce yeniçeri serdari olan Süleyman oğlu Hüseyin adlı kişi eşkıyalıkla meşhur olup hakkında birkaç defa kalebendlik cezası verilmesine rağmen bir yolunu bularak firar etmiş, şekavetini de günden güne artırmıştı. Bunun üzerine Dergâh-ı mualla çavuşlarından bir mübaşir görevlendirilerek Hüseyin'in görüldüğü yerde yakalanıp öldürülmesi emredilmişti⁸¹⁹.

Eşkîya hakkında yapılan yargılama sonucu verilen ölüm cezasının infazı ancak cezanın Dîvân-ı Hümâyûn tarafından onaylanmasıyla mümkün olabilirdi. Eşkîyalık suçlusunun infazında, asma veya kafa kesme usullerinden biri uygulanırdı⁸²⁰. Her ne kadar kafa kesme cezası isyan suçu işleyen kimseler için tatbik edilen bir infaz şekli olsa da eşkıya için de kafa kesme cezası verilebilirdi⁸²¹.

Osmanlı uygulamasında asma ve kafa kesme cezası dışında farklı ölüm cezaları da verildiği görülmektedir. Örneğin Ankara kadısına ve mütesellimine gönderilen bir buyrulduda, Ankara Kalesi'nde kalebend olan üç nefer eşkıya ve bunun haricinde ne kadar yakalanmış eşkıya var ise hepsinin kazığa vurulup kesilen başlarının da buyrulduyu getirmekte görevli olan Tatar'a teslim edilerek İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir⁸²². Yine Anadolu müfettişi Yusuf Paşa'nın 110 eşkıya kellesiyle birlikte mektubu İstanbul'a ulaşmış, ayrıca mektubunda, uğradığı şehir ve kasabalarda yaklaşık altmış kadar eşkıyayı da kazığa vurduğunu bildirmiştir⁸²³.

Ölüm cezası eşkıya için verilmiş ve infaz şekli de kafa kesme suretiyle gerçekleştirilecek ise ceza işlemi, ibret-i âlem olması için sarayın şehre açılan ilk kapısı olan ve merasim kapısı da denilen Bâb-ı Hümayun'da yapılırdı. Burada Cellat Çeşmesi denilen yerde infaz gerçekleştirilir ve kesik baş çeşmenin yanında bulunan ibret taşında teşhir edilirdi. Genellikle bu tür teşhir devlet kademesinde yer alan suçlular için uygulanırdı. Eğer kadı kararıyla ölüm cezasına hükmedilmiş ve ceza, mahallinde infaz edilmiş ise kesik baş yine ibret-i âlem olması için İstanbul'a gönderilirdi. İstanbul'a

⁸¹⁸ MD, nr.98, s.17, h.98 (Evâil-i S 1100/ 25-30 Kasım 1688).

⁸¹⁹ MD, nr.98, 00077 502 (Evâil-i C 1100/ 21-29 Şubat 1689). Ayrıca bk. Daha önce Rusçuk kethudayeri olan eşkıya Şatır Abdi'nin katli için bk. MD, 98, s.33, h.193. (Evâhiri Ra 1100/ 12-21 Şubat 1689); Serbölük çalıklarından olan ve Rumeli Boğazhisar'ında mahpus olan eşkıya Süleyman'ın katli için bk. MD, nr.98, s.33, h.195 (Evâhir-i R 1100/ 13-22 Ocak 1689); Diyarbakır eyaletine mutasarrıf olan Vezir Ali Paşa'ya gönderilen, eşkıya Receboğlu'nun bilâ-eman katledilmesi ile ilgili verilen hüküm için bk. MD, nr.102, s.32, h.280 (Evâil-i S 1103/ 24 Ekim-2 Kasım 1691).

⁸²⁰ Demirci ve Arslan, *a.g.e.*, s. 91.

⁸²¹ Mumcu, *Siyaseten Katl*, s. 122-123.

⁸²² Ankara ŞS, nr.752, s. 198, vr.3 (11 L 1097/ 31 Ağustos 1686).

⁸²³ *Nusretnâme*, s. 145. Ayrıca, Silahdar aynı eserinde sefer sırasında Batıne'de yakalanan dört haydut eşkıyasının palankanın köprübaşında kazığa vurulmak suretiyle infaz edildiğini ifade etmektedir. *Nusretnâme*, s. 212.

gönderilen kesik başlar Bâb-ı Hümayun'da veya sarayın değişik kapılarında yere konularak teşhir edilirdi⁸²⁴.

İnfazın baş kesme suretiyle gerçekleştiği durumlarda bazen kesik başı bizzat padişah da görmek isteyebilirdi. Nitekim dönemin önemli eşkıyalarından Yadigâr oğlu ve 28 eşkıya Erzurum'a bağlı Köylühisar yakınlarında Bağırsak Deresi'nde Müfettiş Cafer Paşa tarafından yakalanarak öldürülmüştü. Eşkıyaların kesik başları Salahor⁸²⁵ Murtaza Ağa tarafından İstanbul'a gönderilmiş ve 10 Haziran 1686 Salı günü Bâb-ı Hümayun'a bırakılmıştı. O gün yine dönemin önemli eşkıya reislerinden Akkaş ile birlikte 30 eşkıyanın kesik başları da Bitlis Hanı tarafından İstanbul'a ulaştırılmıştı. Akkaş'ın kesik başı padişahın huzuruna getirilerek kendisine gösterilmişti⁸²⁶.

Devlet, ölüm cezalarını genellikle halka açık meydanlarda infaz ederek, halkın ibret almasını ve suça teşviki önleyerek caydırıcılığı artırmayı amaçlamıştır⁸²⁷. Genellikle teşhir edilen kesik baş üç gün boyunca bekletilirdi⁸²⁸. Kimi zaman teşhir için bekletilen ceset veya kesik başın teşhir edilemeden hayvanlar tarafından parçalanıp yenmesi de vaki idi⁸²⁹. Ayrıca infaz her zaman halka açık meydanlarda yapılmayabilir veya kesilen her baş teşhir edilmeyebilirdi. Genellikle bu gibi durumlarda infazı gerçekleştiren suçluların cesetleri ya boğazlarına taş bağlanarak⁸³⁰ ya da öylece denize atılırdı⁸³¹.

⁸²⁴ Ahmet Kılınç, *Osmanlı Ceza Hukukunda Yaptırım Türü Olarak Teşhir*, Gazi Üniversitesi, ((Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2013, s.225. Tire Sancakbeyi Arap Polat Mehmet Paşa'nın yaptığı eşkıyalıklar haddi aşınca Rakka Beylerbeyi tarafından Kayseri'de yakalanıp katledilmiş ve sonra kesik başı İstanbul'a gönderilerek kapı önüne bırakılmıştır. *Silahdar Tarihi*, s. 1412. Yine, Bolu Sancağına mutasarrıf olan Kemankuş Seyyid Ahmet Paşa tarafından, Koyunoğlu ve kardeşi ile birlikte 20 eşkıyanın kesilen başları Bâb-ı hümayuna bırakılmıştır. *Silahdar Tarihi*, s. 1149.

⁸²⁵ Bir kale veya bir yerin muhafazasından sorumlu kimse olup, bu hizmete karşılık vergi vermeyen kimse.

⁸²⁶ *Silahdar Tarihi*, s. 1040. Bu sahneye bizzat tanıklık eden Silahdar, eserinde şöyle bir not düşmüştür; “Akkaş'ın başın huzûr-ı hümayûnlarına getirdüp gördi ve hakîr anda hâzır idim, vâkı'da sağ kaşı beyaz bir uzun saçlı pelîd (kirli, pis) idi”.

⁸²⁷ Demirci, Arslan, a.g.e., s. 92.

⁸²⁸ İslam hukukunda ölüm cezası olarak öldürme ve asma cezası verilen cezalarda ceset genellikle üç gün bekletilmekteydi. Kimi rivayetlerde cesedin çürüyene kadar da bekletilebileceği ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ak, a.g.m., s. 13.

⁸²⁹ Savaş Meydanı firarilerinden Maraş Beylerbeyi Yumak Mehmet Paşa sipahiler ağası iken de türlü zorbalıklar yapmış ve Sofya seferi esnasında da 15 yaşında bir oğlan çocuğunu tasarruf etmek istemiş rıza göstermeyince de bin değnek vurdurmak suretiyle ölümüne sebebiyet vermişti. Bunun gibi nice fenalıkları iyiden iyiye zahir olunca önce Çavuşbaşı hapsine verilmiş sonrada katli için fetva-yı şerif alınarak veziriazam tarafından padişaha arz edilmiştir. Alınan hatt-ı şerif ile birlikte Yumak Mehmet Paşa Bâb-ı hümayun haricinde katledilmiştir. Ancak Bab-ı hümayuna bırakılan ceset gece köpekler tarafından yenilince cesetten baki kalan kısmı teşhir edilmeden Tunca kenarına defnedilmiştir. *Silahdar Tarihi*, s. 1398.

⁸³⁰ Sipahi serbölüklerinden muhassıl Kürt Hasan nam şaki önce Rumeli Hisarı'na nefyedilmiş sonrada Hisar Ağası Fındık Mehmet Ağa tarafından boğulup boğazına taş bağlanıp Kandil önünden denize atılmıştır. *Silahdar Tarihi*, s. 1111-1112.

⁸³¹ Dönemin önemli figürlerinden olan Fetvacı için ölüm fermanı çıkarılmış bu iş için Harputlu Mehmet Ağa görevlendirilmişti. Ancak bir türlü uygun zaman bulunamamıştı. Ancak tarih 24 Mart 1686'yı gösterdiğinde Fetvacının bizzat hizmetinde bulunanlardan biri olan Harputlu Ali Ağa tarafından bir bıçak darbesiyle öldürmüş cesedi de denize düşürerek kaybolmuştur. *Zübde-i Vekayiât*, s. 274.

Ölüm cezasına çarptırılan eşkıyalar hakkında açıklanması gereken bir husus daha vardır ki o da bunların mal ve mülklerine ne olacağına dairdir. Bununla ilgili olarak, eğer bir kimse veya kimseler hakkında eşkıyalık suçlaması ile dava açılmış ve bu dava sonucunda o kimse veya kimseler suçlu bulunmuş ise ve üzerlerinde davacıya ait bir hak söz konusu ise bu hakların sahiplerine iade edilmesi istenirdi. Şayet suçları sabit ancak aldıkları mal kendilerinde sabit olmazsa gerekli ceza tatbik edilir, ancak alınan mallar kendilerinden tazmin ettirilmezdi. Eğer eşkıya hakkında doğrudan kamu davası açılmış ise ölüm cezasına çarptırılan eşkıyanın mal ve mülküne hazine adına el konurdu⁸³². İstanbul dışında yapılan infazlardan sonra eşkıyaya ait eşya ve mallar İstanbul'dan gönderilen Dergâh-ı âli çavuşlarının huzurunda satılarak nakde dönüştürülür ve mal-ı miri olarak kaydedilerek çavuşa teslim edilirdi. Bundan başka, öldürülen eşkıyaya ait tüfek ve her türlü silah el konularak cebehaneye teslim edilirdi⁸³³. Örneğin dönemin en namlı eşkıyalarından olan Yeğen Osman Paşa'nın katlinden sonra eşya ve mallarının hazineye gönderilmesi için Sofya Mollasına ve Şehriköy kadısına bir hüküm gönderilmişti⁸³⁴.

Eşkıyalık eylemleri sonucu faile ölüm cezası verilmesi ile ilgili son olarak şunu ifade etmek gerekir ki incelemiş olduğumuz belgelerde eşkıyalık suçunun karşılığı olarak verilen ölüm cezasından ne kadarının infaz edildiğini tam olarak belirlemek mümkün değildir. Nitekim eşkıyalık ile ilgili tespit edilen 2934 belge içerisinde yaklaşık 4280 eşkıya suçlusu hakkında, *haklarından gelinmek* veya *rûy-i zeminden izale* edilmek veya *bila- tehir katl olunmak* veya *siyaseten katl olunmak* gibi ifadelerle ölüm cezası verildiği görülmüştür. Ne var ki belgelerde doğrudan ölüm cezası veya ölüm cezası anlamına gelecek ifadeler yer alırken, bu cezanın infazına dair çok sınırlı bilgiler yer aldığı görülmektedir.

⁸³² Seferden firar ederek eşkıyalık yapan yaklaşık 440 neferin katledilip mal ve mülklerine miri için el konulmasına dair hüküm için bk. MD, nr.108, s.168, h.1358 (Evâhir-i Za 1107/ 21-30 Haziran 1696); Yine Konya'da sakin Çavuşoğlu Mehmet adlı eşkıya yanına birkaç yüz eşkıyayı toplayıp tüccar taifesinin mal ve mülklerini yağma etmekle birlikte daha başka fenalıkları için mahallinde yargılandıktan sonra suçları sabit olursa gereken ceza verilip malları da miri için el konulması ile ilgili hüküm için bk.. A.DVNŞŞKT.d., nr.17, s.274, h.2508 (Evâsıt-ı Ra 1106/ 9-17 Aralık 1694); Ayrıca, sefere katılmayarak şekavet üzere olanların katledilip mallarına el konulması ile ilgili hüküm için bk. Ankara ŞS, nr.752, s.180, s.862 (20 Z 1097/ 7 Kasım 1686).

⁸³³ Demirci ve Arslan, *a.g.e.*, s. 92.

⁸³⁴ Şehriköy sakinlerinden Mahmud Ağa oğlu İbrahim, Yeğen Osman Paşa babalığı olup kendiyi emanet vaz eylediği nükuğ ve sair emval ü eşyasın marifet-i şer ile taleb ve tahsil olunmak babında tayin olunan Dergâh-ı muallam kapıcıbaşılardan () dâme mecduhü marifetiyle şer ile tahsil ve Sofya sakinlerinden merhum Yeğen Osman Paşa'nın Sofya'da hassa kethüdası olan Kocabaş Mahmud nam kimseye vaz olunan emval ü eşya dahi mübaşir-i mumailiyyh marifetiyle şer ile teftiş ü tefehhus ve miri için ahz ü kabz eylemek için hüküm yazılmıştır. MD, nr.98, s.58, s.375; (Evâil-i Ca 1100/ 23 Mart-1 Nisan 1689). Ayrıca Yeğen Osman Paşanın bi'l-cümle eşyasının mal-ı miriye eksiksiz gönderilmesi ile ilgili olarak bk. MD, nr.99, s.10, h.86 (Evâhir-i S 1101/ 4-13 Aralık 1689).

4.4.2. Hapis

Osmanlı hukuk sisteminde eşkıyalık suçu işleyen kişilere verilen cezalardan biri de hapis cezasıdır. Arapça bir kelime olarak habs, “engellemek, alıkoymak, tutmak, salıvermemek” anlamına gelmektedir⁸³⁵. Terim olarak hapis, “kişiyi cezalandırmak maksadıyla iradeye dayalı tasarruflarına engel olup davası görülünceye kadar da kaçmasına mani olmak amacıyla güvenli bir yerde tutmak” demektir⁸³⁶. Bu cezanın infaz edildiği yere *habs*, *mahbes* veya *hapishane*; hapsedilen kişiye ise *mahbus* denilir. Ayrıca “hapsetmek” manasında *secn* kökünden *sicn* kelimesi de hapishane karşılığında kullanılmaktadır⁸³⁷.

Hürriyeti kısıtlayan cezaların başında gelen hapis cezası ilk çağlardan itibaren uygulanmaya gelmiş olup Osmanlı Devleti’nde de yaygın olarak kullanılmıştır. Osmanlı uygulamasında, tarihî seyir içerisinde hapis cezası infaz şekline göre; kale içinde kapalı yerlerde tutulan mahkûmlar için *kalebend*, ada üzerinde tutulan mahkûmlar için *cezirebend*, askerî maksatla yapılmış olan palankalarda tutulan mahkûmlar için *palankabend*, kapalı yerlerde tutulanlar için *zindanbend* ve cezayı ağırlaştırmak için ayağına zincir vurularak tutulan mahkûmlar için de *prangabend* olarak adlandırılmıştır⁸³⁸. Ayrıca incelediğimiz belgelerde karşımıza çıkan “*muhkem habs edilmesi*”⁸³⁹ ibaresinin de normal hapis cezasını daha ağır şartlar altında çekmeleri istenen mahkûmlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlılarda ilk defa Bosna Kanunnamesi’nde, kalpazanlık suçunun cezası olarak “habs-i medîd” yani uzun süreli hapis anlamında hapis cezasına rastlanmaktadır⁸⁴⁰. Osmanlıda hapis cezası, ihtiyati tedbir⁸⁴¹ ve cezai müeyyide olmak üzere iki şekilde

⁸³⁵ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, s.539.

⁸³⁶ Mustafa Avcı, “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”, *Yeni Türkiye Dergisi Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı* 2002, s.128-145.

⁸³⁷ Ali Bardakoğlu “Hapis”, *TDİVA*, XVI (1997), s. 54; Karahisar-ı Sahib sâkinlerinden Sarıca İbrahim ve Arap Ali ve diğer Ali, Cengiz Sefer ve Çubukçu Satılmış adlı eşkıyaların işledikleri suçlardan dolayı “...sallâc-ı halleri zâhir oluncaya değin secnde tahlid olunmak...” hususunda yazılan hüküm için bk. MD, nr.100, s.9, h. 20(21) (Evail-i C 1102/ 1-9 Şubat 1691); “... mezbûr Ahmed’in sallacı zâhir olunca secnde tahlid olunmak bâbında yazılmışdır”. MD 100, s.8, h.17(18). (Evâil-i C 1102/ 1-9 Şubat 1691).

⁸³⁸ Ömer İşbilir, “Kalebend”, *TDİVA*, Ek-2 (2016), s. 5-7; Ali Bardakoğlu, “Hapis”, s. 55-56.

⁸³⁹ Sipahi taifesinden Hacı Ali adlı eşkıyanın Bozcada Kalesi’nde *muhkem hıfz* olması hususunda yazılan hüküm için bk. MD 98, s.50, h.318. (Evâsıt-ı R 1100/ 3-12 Ocak 1689); Yine Baş bölükbaşı olan Osman adlı eşkıyanın Bozcada Kalesinde *muhkem kalebend* olunması hususunda yazılan hüküm için bk. MD 98, s.110, h.773 (Evâil-i N 1100/ 9-18 Haziran 1689). Benzer bir hüküm için bk. MD 104, s. 84, h.699 (Evâhir-i C 1104/ 28 Ocak-6 Şubat 1693).

⁸⁴⁰ Yakut, “Bir Suç Olarak Eşkıyalık”, s. 37.

⁸⁴¹ İhtiyati tedbir amaçlı hapsin bir diğer uygulama şekli de töhmet hapsi olarak ifade edilmektedir. Töhmet hapsi, ceza davası sürecinde soruşturmanın selameti için ya da sanığın kaçma ihtimaline karşılık dava sonrasında sanık hakkında öngörülen hükmün uygulanmasını sağlayan bir tedbir aracı olarak kullanılırdı. Töhmet hapsinin Osmanlı hukuk sisteminde uygulanış şekliyle ilgili yapılmış bir çalışma için bk. Kamer Kal Hussien, *İslam ceza Muhakemesi Usûlü Soruşturma Evresi İhtiyati Tedbirleri (Osmanlı Uygulaması Örneği 1650-1750)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2014, s. 75-97.

uygulanmıştır. *İhtiyatî hapis*, bir kişiyi cezalandırmaktan çok koruma tedbiri ağır basan yardımcı bir müeyyide olarak kullanılmıştır. Suç sabit oluncaya kadar sanığın, cezası infaz edilinceye kadar suçlunun, borcunu ödeyinceye kadar borçlunun veya bir şahsın dışardan gelebilecek tehlikelere karşı korunması maksadıyla geçici bir süre alıkonması veya tutuklanmasıdır. *Cezai müeyyide* olarak hapis cezası ise bir sanığın suçu sabit olduktan sonra yargı kararı neticesinde suçlunun hapsedilmesini ifade etmektedir⁸⁴². Yani hapis cezası, eşkıyanın yakalandıktan sonra yargılanması ve yargılama sonrası Divana gönderilmesi gerekenlerin gönderilecekleri zamana kadar bekletilmesi⁸⁴³ ve haklarında karar verildikten sonra durumun İstanbul'dan sorulması sırasında uygulanırdı⁸⁴⁴. Bu haliyle hapis cezası hem tamamlayıcı hem de yardımcı bir ceza türü olarak kullanılmıştır.

Bir kimseye eşkıyalık suçu isnat edilmiş ise ilk olarak o kişi hakkında bilgi verilir ve işlediği suçlar dile getirilirdi⁸⁴⁵. Daha sonra hapis cezasının infaz edileceği yer ve hangi görevli⁸⁴⁶ ile gönderileceği belirtilirdi. Ayrıca suçlunun gönderildiği yerin görevlisine de mahkûmun firar etmesini⁸⁴⁷ engellemek için gerekli tedbirleri alması emredilirdi. Hapis cezasının süresi, *ıslah-ı nefis edinceye kadar* ibaresi ile muğlak bir şekilde ifade edilir, kesin süre belirtilmezdi. Yani cezanın süresi mahkûmun ıslah olduğu kanaati oluşuncaya

⁸⁴² Bardakoğlu, "Hapis"; s.56; Suha Oğuz Baytimur, *Osmanlı Devletinde Hapis Ve Sürgün Cezaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ 2011, s. 65.

⁸⁴³ Giresun kazası sakinlerinden olan Osman Çavuş oğlu Ali ve Hüseyin ve Osman adlı kimseler yaklaşık 200 eşkıya ile Emine Hatun'un evini gece basıp eşi Hüseyin'i balta ve topuz ile yaralamışlar ve bu yaralanmadan üç gün sonra Hüseyin vefat etmiştir. İsimleri zikredilen eşkıyalar yakalanıp hapsedildikten sonra İstanbul'a gönderilmeleri hususuna dair hüküm için bk. MD, nr.110, s.225, h.1983 (Evâhir-i Za 1109/ 1-9 Haziran 1698).

⁸⁴⁴ Gülnar kazası sakinlerinden olan İzzettin oğlu Hasan, Abdülaziz ve Yörük Deli Mustafa adlı eşkıyalar yaklaşık 200 tüfekli eşkıyayı yanlarına toplayarak 8 kişiyi öldürüp 15 kişiyi de yaralamışlardı. Eşkıyalar hakkında yapılan şikâyet sonrası Gülnar kadısı Abdulhalim merkeze arzuhal sunmuştur. Zikredilen eşkıyaların, hakkında verilecek ceza belli olana kadar hapis edilmeleri ile ilgili hüküm için bk. MD, nr.104, s.76, h.646 (Evâili Ca 1104/ 7-16 Şubat 1693); Ayrıca, Veli Bey oğlu Cafer ile Topal oğlu Yusuf ve oğullarının yaptıkları eşkıyalıktan dolayı hapsedilmeleri hususunda Anadolu eyaletine mutasarrıf olan paşaya ve Kütahya kadılarına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.104, s.75, h.641 (Evâhir-i Ca 1103/ 10-19 Mart 1692); Aslan ve Demirci, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁴⁵ Karayazı kazasına bağlı Saklı Köyünde Gül Hacı, Ali, Yusuf ve Tavi İsmail adlı eşkıyalar İbrahim adlı kişinin yolunu yaklaşık 80 atlı eşkıya ile keserek 400 altın ve 4 baş at ile birlikte oğlu Ali'yi kaçırdığını İbrahim bizzat İstanbul'a gelerek şikâyetinde bulunmuştur. A.DVNŞSKT.d., nr.22, s.57, h.738 (Evâil-i B 1108/ 24 Ocak-2 Şubat 1697).

⁸⁴⁶ Karayazı Köyünde sakin olan Karayazıcıoğlu Mehmet, Hasan ve Ali adlı eşkıyalar köy ahalisinin evlerini basıp eşyalarını yağma etmeleri üzerine zikredilen kişilerin divana gönderilmeleri hususunda önceden hüküm yazılmış ancak eşkıyalar yakalanamamışlardı. Bu kimselerin, kapıcıbaşı marifetiyle yakalanıp hapsedilmeleri için tekrar yazılan hüküm için bk. A.DVNŞSKT.d., nr.25, s.81, h.637. (Evâsıt-ı Za 1108/ 1-10 Haziran 1697).

⁸⁴⁷ Danişmentli ve Karacakurt cemaatinden Nasuh Mehmet, Yusuf ve İsmail adlı eşkıyalar, zikredilen cemaatin mensuplarından İbrahim adlı kimsenin evini basarak 178 baş koyun ve 14 baş keçi ve 3 adet kilimlerini yağma etmeleri üzerin haklarındaki suç hüccet-i şeriyle sabit olunca hapsedilmişlerdi. Ancak adları geçen eşkıyalar bir yolunu bularak firar etmişlerdi. Suçluların yakalanıp cezalarının verilmesi için tekrar yazılan hüküm için bk. A.DVNŞSKT.d., nr.29, s.16, h.138 (Evâsıt-ı R 1109/ 27 Ekim-5 Kasım 1697). Ayrıca, Hüseyin oğulları Hasan ve Mustafa adlı eşkıyaların işledikleri suçlardan dolayı hapsedildikleri yerden firar etmeleri üzerine İstanbul kaymakamı ve tersane eminine gönderilen hüküm için bk. MD, nr.108, s.147, h.1217 (Evâil-i Za 1107/ 2-11 Haziran 1696).

kadar devam ederdi⁸⁴⁸. Ancak kimi zaman ıslah olduğu düşünölen mahkûm, salıverildikten sonra da eşkıyalık eylemlerine devam edebilirdi⁸⁴⁹.

Eşkıyalık suçu için verilen hapis cezası hürriyeti kısıtlayıcı yapısı dolayısıyla hem asli hem de yardımcı ceza türü olarak uygulanmıştır. Özellikle hapis cezası, infaz şekli bakımından kalebendlik, prangabendlik, zindanbendlik ve cezirebendlik cezaları şeklinde tezahür ettiğı söylenebilir. Ancak ceza şartlarının, ağırlığı bakımından farklılık gösterdiği bilinmelidir. Zira hapis cezasına çarptırılan her mahkûm, kale veya adada kapalı yerlerde tutulmuyorlardı. Kalebend olan mahkûmlar kale sınırları içerisinde, cezirebend olan mahkûmlar da ada üzerinde serbestçe dolaşabilir ve yerel halkla görüşüp gündelik yaşamlarını sürdürebilirlerdi. Bu haliyle kalebendlik ve cezirebendlik, hapis cezasının daha hafif biçimi olarak uygulanan ceza türleridir. Aynı şekilde mahkûmun ayağına zincir vurarak tutmak suretiyle hapis cezasının şartlarını ağırlaştırmak da başka bir uygulama biçimidir⁸⁵⁰.

Osmanlı hukuk sisteminde hapis cezası ile suçluların, yaşadıkları çevreden uzaklaştırılarak daha dar ve kapalı mekânlarda yaşamaya mecbur edilerek hürriyetin kısıtlanması ve bu suretle ıslah olunmaları amaçlanmıştır. Ancak değişik uygulama şekillerine rağmen hapis cezasının caydırıcı niteliğinin eşkıyalık suçu üzerinde yeterli etkiyi yapmadığı söylenebilir.

4.4.3. Kalebend

Kaleler, şehirlerin çeşitli tehlikelere karşı korunması ve güvenliğinin sağlanması bakımından hayati öneme sahip yerlerdi. Devlete ve tüccarlara ait resmî evrak ve değerli eşyalar buralarda saklanırdı. Özellikle asayişin bozulduğu kargaşa ve isyan dönemlerinde halkın en güvenli saklanma yerleri buralardı. Ayrıca kaleler, bir ceza mahalli olarak da suçluların muhafaza edildiğı yerlerdi⁸⁵¹.

⁸⁴⁸ Kilis'te Valide Sultan Haslarından Ağraz'da sakin olan Şeyh Abdi ve kardeşi Rüstem adlı eşkıyaların, Limni Kalesi'nde ıslah-ı nefis edinceye kadar hapis edilmelerine dair Limni kadısına ve kale dizdarına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.99, s.2, h.6 (Evâil-i M 1101/ 15-24 Ekim 1689). Ayrıca, Seferihisar kazası ahalisinden Bahrioglu Mustafa, Mustafa Halife, Muhyi ve Murat adlı eşkıyaların ıslah-ı nefis edinceye kadar hapis olunmalarına dair Seferihisar ve Midilli kadılarına ve Midilli Kalesi dizdarına yazılan hüküm için bk. MD, nr.108, s.36, h.238 (Evâhiri Ca 1107/ 28 Aralık 1695-6 Ocak 1696).

⁸⁴⁹ Denizli'de Mustafa Çavuş adlı eşkıya Belgrat Kalesinde kalebend olunmuşken ıslah olduğu için merhamet edilerek salıverilmiştir. Ancak serbest kaldıktan sonra eşkıyalık yapmaya devam etmesi üzerine yakalanıp hapsedilmesi için yeniden hüküm yazılmıştır. MD, nr.106, s.175, h.1343 (Evâil-i Ca 1107/ 7-16 Ocak 1696).

⁸⁵⁰ Avcı, "Hapis Türleri", s. 128-147.

⁸⁵¹ Hatta 16. yüzyılda Konya Kalesi'nin Zindankale olarak anıldığı ve mahkûmların kale içindeki kuyularda zincire vurulmuş halde tutuldukları ifade edilmektedir. Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası Ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. IV, İstanbul 1984, s.85.

Osmanlı hukuk sisteminde eşkıyalık suçu için öngörülen cezalardan biri de kalebendlik cezasıdır. Kalebend terimi Arapça sur veya hisar manasındaki *kale*⁸⁵² ve Farsça bağlamak manasındaki *bend* sözcüklerinin birleşmesi ile meydana gelmiştir. Kalebend, kalede hapsedilen veya kalede bağlanmış kimse demektir. Terim olarak kalebend, bir mahkûmun ceza süresi boyunca kalenin içinde serbest olup kale dışına çıkamaması anlamına gelmektedir. Yani bir mahkûmun kale sınırları dâhilinde ikamete mecbur tutulmasını ifade etmektedir⁸⁵³.

Osmanlı'dan önceki Türk İslam Devletlerinde de bu cezanın verildiğine dair kayıtlar mevcuttur. Selçuklular devrinde Sultan Melikşah ile taht mücadelesine girişen Tekiş, yapılan muharebede yenilmiş ve gözlerine mil çekilerek Damgan'da Firuzguh Kalesi'ne hapsedilmiştir⁸⁵⁴.

Osmanlı hukuk sisteminde eşkıyalık suçu için uygulanan kalebend cezası, tazir cezaları içerisinde yer almaktadır. Klasik dönem kanunnamelerinde ve fetva mecmualarında ismi zikredilmemekle birlikte bu ceza türü 17. yüzyılın sonlarından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Özellikle 18. yüzyılda yaygın olarak uygulanmış ve hem hapis hem de sürgün cezası yerine geçmiştir⁸⁵⁵. Hatta bu dönemde Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkan ve bu cezaları ihtiva eden hüküm kayıtları müstakil olarak Kalebend Defterlerine kaydedilmeye başlamıştır.

Kalebend cezası, bir yönüyle suçluların etrafı surlarla çevrili bir kalede ikamet etmeye mecbur edilmeleri sebebiyle bir çeşit hapis cezasıdır. Diğer bir yönüyle de suçluların kendi memleketleri dışındaki kalelerde tutulmaları sebebiyle de bir çeşit sürgün cezasıdır. Kalebend cezası, yaşam koşulları göz önüne alındığında sürgünden ağır fakat hapisten hafif bir ceza şeklidir⁸⁵⁶. Ayrıca kalebentlik ile zindanbendlik cezası birbirine yakın ceza türleri olsalar da birbiriyle karıştırmamalıdır. Zira bir suçlu zindandan serbest bırakılsa dahi kaleden ayrılmasına müsaade edilmeyebilir⁸⁵⁷.

⁸⁵² Kale terimiyle ilgili olarak detaylı bilgi için bk. Veysel Göger, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları Ve Teknolojisi)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2014, s. 1-2.

⁸⁵³ Ömer İşbilir, "Kalebend", s. 5; Esra Yakut, "Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukuku'nda Tazir'i Gerektiren Suçlar ve Cezaları" *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2 (Güz 2006), s. 36.

⁸⁵⁴ Necla Şıklı, *Selçuklularda Suç Ve Ceza (Büyük Selçuklu Ve Anadolu Selçuklularında Örnek Uygulamalar)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2018, s. 63.

⁸⁵⁵ Esra Yakut, *a.g.m.*, s. 36; Neşe Erim, *a.g.m.*, s. 85.

⁸⁵⁶ Fatma Şahin, *11 Numaralı Kalebend Defterine Göre (s. 1-196) H. 1166-1167 / M. 1753-1754 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu Ve Cezalar (Değerlendirme-Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2017, s. 3-5.

⁸⁵⁷ Uğur Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre Hicri 1182-1188 (M.1768-1774) Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Suç, Suçlu, Hapishaneler Ve Cezalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2015, s. 10.

Eşkîyalık suçu işleyen kişi hakkında bu ceza uygun görülürse divanda karara bağlanarak ferman veya buyruldu düzenlenirdi⁸⁵⁸. Suçlular çavuşlar vasıtasıyla cezalarını çekmek üzere kalelere gönderilirdi. Kale dizdarından, suçluların ceza yerlerine ulaştıklarını bildirir bir arz veya ilam göndermeleri istenirdi. Devlet bu sayede suçluların ceza mahalline ulaşp ulaşmadıklarından haberdar olurdu. Ayrıca suçluların, cezalarını çekecekleri süre içerisinde bulundukları yerden firar girişimlerine karşı tedbirli olmaları ve emir yazılmadıkça serbest bırakılmamaları hususu kale dizdarlarına gönderilen emirlerde açıkça ifade edilirdi⁸⁵⁹.

Kalebendlik cezasında da cezirebendlik ve sürgün cezasında olduğu gibi suçluların ceza yerlerine giderken mahkûmiyet süreleri tayin edilmezdi. Mahkûmiyet süresi olarak *ıslâh-ı nefis oluncaya dek* şeklinde muğlak bir ifade kullanılırdı⁸⁶⁰.

Kalebend cezasına çarptırılan bir suçlunun serbest bırakılma süreci de tıpkı şikâyetle olduğu gibi divana yazılan arz, arzuhal, mahzar ve ilam gibi belgelerin onaylanmasından sonra mümkün olurdu. Bu cezaya çarptırılan bir suçlunun affedilmesinin de belirli şartları vardı. Suçlunun mahkûmiyet süresi sonunda salıverilebilmesi için kendisinin, aile ve yakınlarından birinin kendi halinde olduğunu belirten bir arzuhal yazması; kale dizdarı, kadı ve nâib gibi devlet görevlilerinin sundukları ilâmın divanda onaylanması suretiyle gerçekleşebilirdi⁸⁶¹. Ayrıca kale ahalisinin mahkûmun iyi haline şahitlik etmesi ve bir daha suç işlemeyeceğine dair kendisine kefil bulması ve son olarak da mahkûmun hazineye *bedel-i af* adıyla bir miktar para veya mal vermesi suretiyle mahkûm salıverilebilirdi⁸⁶². Bazen eşkıya, salıverildikten

⁸⁵⁸ 22. Bölük yoldaşlarından İsmail Çalık adlı kişinin eşkıyalık suçundan dolayı Sultaniye Kalesi'nde kalebend olmasına dair Sultaniye Kalesi dizdarına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.98 s.48, h.300. (Evâil-i Ra 1100). Diyarbakır Mahkemesinde muhızır olan Arap Mehmet ile Kâtip Aziz Karaoğlu demekle maruf Mehmet adlı kimseler, zalim ve eşkıya olup Diyarbakır ahalisinin arzuhalleri üzerine Hasankeyf Kalesi'nde kalebend olmalarına dair Diyarbakır Valisi Vezir Ali Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. MD, nr.102, s.78, h.612 (Evâil-i C 1103/ 20-29 Ocak 1692).

⁸⁵⁹ Alınan tedbirlere rağmen firar olaylarının önüne geçilemiyordu. Kastamonu sakinlerinden Baba Mehmet adlı kimsenin şikâyet üzere olduğu kadınlar tarafından divana arzuhal edilmiştir. Bunun üzerine adı geçen eşkıyanın Samako Kalesi'nde kalebend olunması hususunda ferman yazılmıştır. Ancak bir yolla Baba Mehmet firar ederek Edirne taraflarında eşkıyalık yapmaya devam etmiştir. Bunun üzerine yeniden kalebend olması için Bozcaada Kalesi dizdarına yazılan hüküm için bk. A.DVNŞSKT.d., nr.17, s.252, h.2343 (Evâil-i M 1106/ 18-27 Aralık 1694). Ayrıca Bandırma kazasında sabıkan yeniçeri serdari olan Süleyman oğlu Hüseyin eşkıyalıkla meşhur olmuş ve daha önce birkaç defa ıslah-ı nefis için kalebend olunmuşken her seferinde bir yolunu bularak firar etmeyi başarmıştı. Bunun üzerine adı geçen eşkıya yakalanarak katl edilmesi için Bandırma Nahiyesi naibine gönderilen hüküm için bk; MD 98, s.77, h.502 (Evâil-i C 1100/ 21 Şubat-2 Nisan 1689).

⁸⁶⁰ Hasan ve Şeyhoğlu Abdullah adlı eşkıyalar, ıslah-ı nefis edinceye kadar Seddülbahir Kalesi'nde kalebend olmaları için Seddülbahir Kalesi dizdarına yazılan hüküm için bk. MD, nr.108, s.36, h.235 (Evâhîr-i C 1107/ 28 Aralık-6 Ocak 1694-95).

⁸⁶¹ El Hac Hasan adlı eşkıyanın serbest bırakılması hususunda Akşehir sakinlerinden Yusuf'un sunduğu arzuhal üzerine Boğazkesen kalesi dizdarına gönderilen hüküm için bk. MD, nr.110, s. 84, h. 744 (Evâsıt-ı Ca 1109/ 25 Aralık 1697 - 3 Ocak 1698).

⁸⁶² Ömer İşbilir, *a.g.m.*, s. 6.

sonra da eşkıyalık suçunu işlemeye devam edebiliyordu. Böyle durumlarda merkez, kale dizdarlarından suçlunun hangi gerekçe ile serbest bırakıldığının izahını istemekteydi⁸⁶³.

İncelediğimiz belgeler içerisinde 1381 eşkıya hakkında kalebentlik cezası verildiğine dair 235 hüküm tespit edilmiştir. 102 hükümde 384 eşkıyanın hangi kalelerde kalebend olacakları belirtilmiş fakat kalan 133 hükümde 997 eşkıyanın kalebend olacakları yerler belirtilmemiştir. Tablo 4.1.'e bakıldığında, tespit edilen bu belgelere göre Bozcaada Kalesi'ne 32 eşkıya için 18 hüküm, Sultaniye Kalesi'ne 27 eşkıya için 12 hüküm, Limni Kalesi'ne 21 eşkıya için 9 hüküm, Ankara Kalesi'ne 14 eşkıya için 8 hüküm ve Seddülbahir Kalesi'ne 13 eşkıya için 5 hüküm gönderilmiştir.

Tablo 4.1. 1683 1699 Yılları Arasında Kalebend Mahkûmlarının Sayısı ve Gönderildikleri Yerler

Kalebend Yerleri	Eşkîya Sayısı	Hüküm Sayısı
Adana Kalesi	8	2
Ankara Kalesi	14	8
Antalya Kalesi	11	4
Bahr-i Sefid Kalesi	1	1
Boğazkesen Kalesi	4	3
Bozcada	32	18
Erzurum Kalesi	9	1
Halep Kalesi	29	3
Hasankeyf	2	1
Limni	21	9
Kıbrıs	9	3
Kilitbahir Kalesi	2	2
Midilli Adası/Molova Kalesi	4	1
Sultaniye Kalesi	27	12
Sultanhisar Kalesi	13	4
Seddülbahir Kalesi	13	5
Kütahya Kalesi	3	2
Palanka Kalesi	3	1
Rodos Kalesi	1	1
Karahisar Kalesi	6	2
Karacahisar Kalesi	60	1
Kastamonu Kalesi	2	1
Kayseri Kalesi	58	4
Konya Kalesi	2	2
Sakız Kalesi	13	2
Samsun Kalesi	2	2

⁸⁶³ Bozcaada Kalesi'nde kalebend olan Türkmen eşkıyasından Mirza'nın salıverildikten sonra Kilis'te eşkıyalık yapmaya devam etmesi üzerine yazılan hüküm için bk. A.DVNSŞKT.d., nr.30, s.29, h.283 (Evâhir-i R 1110/ 27 Eylül-6 Ekim 1698). Benzer bir hüküm için bk. MD, nr.106, s. 175, h.1343 (Evâil-i C 1107/ 7-16 Ocak 1696).

Sinop Kalesi	12	1
Sivas Kalesi	1	1
Yanık Kalesi	1	1
Belgrat Kalesi	1	1
Çankırı Kalesi	1	1
Foça Kalesi	1	1
Zile Kalesi	18	1
Yer Belli Değil	1045	33
TOPLAM	1429	135

Osmanlı hukuk sisteminde eşkıyalık suçuna karşılık verilen kalebendlik cezası ile suçluları yaşadıkları yerden uzaklaştırarak sosyal hayattan tecrit etmek, pişman olup arınmalarını sağlamak ve bununla birlikte mağdur ettikleri kişilerin mağduriyetlerini gidermek amaçlanmıştır. Ancak eşkıyalık suçunun önü alınamadığı dikkate alındığında kalebentlik cezasının eşkıyalık suçu için pek de caydırıcı olmadığı söylenebilir.

4.4.4. Cezirebend

Osmanlı Devleti'nde eşkıya için uygulanan bir diğer ceza türü ise cezirebendliktir. Kalebentlik cezasının adalarda bulunan kalelerde çektirilmesine cezirebendlik denirdi. Bu ceza da tıpkı kalebentlik cezası gibi suçluların bulundukları adadaki kaleden dışarı çıkmalarına müsaade edilmemesi nedeniyle bir tür hapis cezası; ayrıca suçlunun kendi memleketinden uzak adalarda yaşamaya mecbur olmaları yönüyle de bir tür sürgün cezasıydı⁸⁶⁴.

Her ne kadar kalebendlik cezası ile benzer tarafları bulunsa da kimi zaman cezirebendlik cezasının şartları daha ağır olabilirdi. Ayrıca bu ceza adada çekildiği için kaçma ihtimali kalebentliğe göre çok daha zordu. Nitekim suçluların kaçma ihtimalinin zor olması ve adalardaki yaşam şartlarının daha ağır olması dikkate alındığında, hapis cezasının şiddetini biraz daha artırmak için adalar tercih edilmiş ve cezirebendlik cezası uygulamaya konmuştur⁸⁶⁵. Özellikle hapis veya kalebendlik cezası ile ıslahı mümkün olmayanlar veya kalebend iken de suç işlemeye devam edenler, bulundukları yer ile alakalarını kesmek suretiyle topluma zarar vermelerini engellemek için cezirebend olarak adalara sürgün edilip hapsedilirdi⁸⁶⁶. Örneğin Ahmet adlı eşkıya, kazada hapis iken ıslah-

⁸⁶⁴ Avcı, “*Hapis Türleri*”, s. 128-147.

⁸⁶⁵ Ali Efdal Özkul, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrısta Kalebentler ve Cezirebentler” (*Hapishane Kitabı*), Kitabevi, İstanbul 2010, s. 131.

⁸⁶⁶ Mehmet Zeki Uyanık, *İslam Hukukunda Hapis Cezası Ve Hapishane*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya 2015, s. 154.

1 nefis için Limni Adası'na cezirebend olarak hapsedilmiş ve ferman sadır olmadıkça da serbest bırakılmaması emredilmişti⁸⁶⁷.

Eşkıyalık suçu ile ilgili yargılamaların bir kısmı yerel mahkemelerde yapıldıktan sonra kadı tarafından cezirebendlik cezasına hükmedilir, kadılar tarafından verilen kararlar sadaret makamında tasdik edildikten sonra infaz edilirdi. Cezirebendlik cezasına dair verilen hükümlerde de tıpkı kalebentlik, hapis ve sürgün cezasında olduğu gibi cezanın süresi belirtilmezdi. Genel olarak belgelerde süre yerine *ıslah-ı nefis edinceye kadar*⁸⁶⁸ ibaresi kullanılır ve suçlu ıslah-ı nefis etse dahi *ferman sadır olmadıkça ıtlak olunmamak*⁸⁶⁹ emredilirdi. Yani cezanın süresinden ziyade amacı ortaya konulmaktaydı⁸⁷⁰.

Tablo 4.2. 1683-1699 Yılları Arasında Cezirebend Mahkûmlarının Sayısı ve Gönderildikleri Yerler

Yer	Hüküm Sayısı	Eşkıya Sayısı
Bozcaada	6	29
Limni	5	7
Kıbrıs	4	15
Rodos	2	2
Sakız	1	1
İskenderiye	1	3

Tablo 4.2.'deki veriler incelendiğinde, 19 belgede toplam 57 eşkıya hakkında cezirebend cezası verildiği tespit edilmiştir. Eşkıyanın cezirebend olarak cezalandırılması ile ilgili olarak en çok Bozcaada'ya hüküm gönderildiği görülmektedir. Buna göre; Bozcaada'ya⁸⁷¹ 6 defa, daha sonra sırasıyla Limni Adası'na⁸⁷² 5 defa, Kıbrıs Adası'na⁸⁷³ 4

⁸⁶⁷ Bundan akdem "... ahz ü habs olunan Ahmed nam şakî olup ıslah-ı nefis etmek için Limni ceziresine nefy olunmakla cezirebend olub ...". MD, nr.103, s.16, h.202 (Evâsıt-ı C 1104/ 18-26 Ocak 1693).

⁸⁶⁸ Kıbrıs valisine ve Lefkoşe kadısına gönderilen hükümde; "*Dergah-ı muallam çorbacılarından 55. Bölük çorbacısı olan Mustafa'nın fesad ve şekaveti zahir olub ... emr-i şerifim mucibince ıslah-ı nefis oluncaya değin cezirebend olmak üzere Kıbrıs'a nefy olunmak ...*" emredilmişti. MD, nr.103, s.31, h.438 (Selh-i Ş 1105/ 23 Haziran 1694).

⁸⁶⁹ Limni Kalesi'nin yeniçeri zabıtine gönderilen hükümde; "... Sabıkan turnacıbaşı olan İbrahim şakî ve ehl-i fesad ... Limni ceziresinde habs ve cezirebend idüib ıtlakı için ferman sadır olmadıkça ıtlak eylemeyesüz ..." diye hüküm yazılmıştır. MD, nr.106, s.29, h.176 (Evâhir-i N 1106/ 5 Mayıs 1695).

⁸⁷⁰ Suha Oğuz Baytimur, *Osmanlı Devletinde Hapis Ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ 2011, s. 165.

⁸⁷¹ MD, nr.103, s.36, h.498; MD, nr.103, s.39, h.563; MD, nr.103, s.51, h.745; MD, nr.103, s.53, h.774; A.DVNŞŞKT.d., nr.17, s.264, h.2436; A.DVNŞŞKT.d., nr.17, s.265, h.2441.

⁸⁷² MD, nr.98, s.124, h.926; MD, nr.103, s.15, s.180; MD, nr.103, s.16, h.202; MD, nr.106, s.29, h.176; A.DVNŞŞKT.d., nr.30, s.8, h.57.

⁸⁷³ MD, nr.103, s.13, h.160; MD, nr.103, s.31, h.438; MD, nr.104, s.69, h.600; MD, nr.110, s.166, h.1457.

defa, Rodos Adası'na⁸⁷⁴ 2 defa, Sakız Adası'na⁸⁷⁵ ve İskenderiye⁸⁷⁶ ise 1'er defa eşkıyaların cezirebend olarak gönderilmeleri için hüküm yazılmıştır.

Cezirebend olarak gönderilen eşkıyaların sayısına bakıldığında da 29 eşkıyanın Bozcaada'ya gönderildiği görülmektedir. Bundan sonra sırasıyla Kıbrıs'a 15, Limni'ye 7, İskenderiye'ye 3, Rodos'a 2 ve Sakız'a ise 1 eşkıya cezirebend olarak gönderilmiştir.

4.4.5. Sürgün

Osmanlı'da eşkıyalık suçlarına karşılık verilen cezalardan biri de sürgün veya belgelerde geçen ifade ile *nefy* cezasıdır. Sürgün, kelime manası olarak def etmek, kovmak, tard etmek anlamına gelmektedir.⁸⁷⁷ Daha genel bir ifade ile sürgün, gönüllü ya da gönülsüz bir yerden uzaklaştırılma, zorla göç ettirilme veya siyasi iktidar tarafından bir birey veya topluluğun başka bir yere zor kullanılarak iskân ettirilmesi şeklinde de ifade edilebilir⁸⁷⁸. Ceza olarak ise, bir kimsenin oturduğu memleketten çıkarılıp resmî makamlarca belirlenen başka bir yere gönderilip o yerde ikamet etmeye zorlanması anlamında kullanılmaktadır⁸⁷⁹.

İnsanlık tarihinin ilk devirlerinden beri var olan sürgün, Osmanlı Devleti zamanında farklı amaçlar için uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde uygulanan sürgünleri amaç bakımından üç başlık altında toplamak mümkündür. İlk olarak, mekân değiştirmek yoluyla merkezden uzaklaştırmak ki en çok bu maksatla kullanılmıştır. Özellikle yönetime muhalif olan veya olabilecek etkili ve yetkili görevlilerin veya nüfuz sahibi kimselerin⁸⁸⁰ zararlarından emin olmak için payitahttan başka yerlere gönderilmeleri şeklinde uygulanmıştır. İkinci olarak, özellikle bir devlet politikası olarak kuruluş yıllarından itibaren fethedilen yeni yerlere Türk-İslam unsurunu iskân etmek, güvenliği sağlamak ve fethedilen yerlerdeki araziye şenlendirmek için bireysel veya toplu olarak gönderilmek şeklinde uygulanmıştır. Son olarak da çeşitli toplumsal suçlara karışmış suçlular (eşkıyalık gibi) ile birlikte yaşamak istemeyen şehir veya köy halkı tarafından

⁸⁷⁴ MD, nr.102, s.100, h.761; MD, nr.110, s.118, h.1042.

⁸⁷⁵ MD, nr.106, s.29, h.175.

⁸⁷⁶ MD, nr.104, s.71, h.712.

⁸⁷⁷ Şemseddin Sami; "Sürgün", *Kamus-i Türki*, İstanbul, 2000, s. 743.

⁸⁷⁸ Kemal Daşcıoğlu, *İskan, Suç ve Ceza Osmanlı Sürgün*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 19.

⁸⁷⁹ Suha Oğuz Baytimur, *Osmanlı Devletinde Hapis Ve Sürgün Cezaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ 2011, s. 60.

⁸⁸⁰ Örneğin, bu dönemin önemli şahsiyetlerinden nüfuz sahibi Niyazi Mısri saray çevrelerince çeşitli gerekçelerle muhalif olarak görülmüş, bir kez Rodos'a iki kez de Limni Adasına sürgün edilmiştir. Mustafa Aşkar, "Niyâzî-i Mısri", *TDVİA*, XXXIII (2007), s. 167.

yapılan şikâyetler ve bu şikâyetlerin sonucu olarak da bu tür suçluların yaşadıkları toplumdan uzaklaştırılarak başka yerlere gönderilmesi şeklinde uygulanmıştır⁸⁸¹.

Mesela Kasım 1691’de Trabzon valisi, Of kadısı, ayan-ı vilayet ve iş erlerine gönderilen bir hükümde elli nefer eşkıya, ahalinin şikâyetçi olması üzerine nefyedilmiştir. Olay özetle şöyledir; adları zikredilen elli eşkıya, çarşı ve pazarda alet-i harp ile gezip birçok kimseyi öldürmüş ve çok sayıda kızı da zorla başkalarına nikâhlamışlardır. Eşkılar bununla da yetinmeyerek reayayı zincire vurmuş ve mallarını gasp ederek zorla kendi hizmetlerinde çalıştırmak gibi suçları işlemişlerdir. Eşkıyaların yaptıkları bunca eziyetten usanan ahalinin isimleri zikredilen eşkıyalardan kurtulmak için sundukları mahzar da kadı mektubu ile Dîvân-ı Hümâyûn’a gönderilmiştir. Gerekli tahkikatlar yapıldıktan sonra elli nefer eşkıyanın bulundukları yerden alakaları kesilerek başka bir yere sürgün edilmeleri emredilmiştir⁸⁸². Yine başka bir örnekte, aile boyu eşkıyalık yapanlar hakkında da kasabadan ihraçları için emir yazılmıştır. Çatalca kasabası sakinlerinden Dilaver oğlu Mehmet ile kızı, validesi, hanımı ve cariyeleri ehl-i fesat oldukları için mahalle tarafından şikâyet edilmişlerdi. Ayrıca bunların eşkıyalıklarının şer’an sabit olduğu yetkili makamlarca belgeleriyle bildirilmişti. Neticede merkez, isimleri zikredilen eşkıyaların kasabadan ihraç edilmesine hükmetmişti⁸⁸³.

Sürgün cezasının, İslam hukukunda hem had cezaları gerektiren suçlara hem de yöneticilerin takdirine bırakılmış olan ta’zir suçlarına uygulanabilen çok yönlü bir ceza türü olduğu ifade edilmişti⁸⁸⁴. İnceleme konumuz olan eşkıyalık suçu için sürgün cezası, had cezası olarak uygulanmıştır. Sürgün, eşkıyalık suçu için had cezaları içerisinde en hafif olanıdır. Eğer bu cezanın içeriği ağırlaştırılmak istenirse, sürgüne gönderilen suçlu, gittiği yerde bir kaleye veya zindana kapatılarak hapsedilirdi. Bu haliyle de sürgün cezası hapis ve kalebentlik cezası ile iç içe geçmiş bir ceza türü olarak uygulanmıştır⁸⁸⁵.

Sürgün cezası, Osmanlı’da ilk olarak Yavuz Sultan Selim zamanında hazırlanan kanunnamede şöyle ifade edilmiştir. “*Ve dahi bir kimesneye mahallesi veya karyesi cemaati hırsuzdur ve kahbedir deyü şikayet edüb red etseler, vakıa müttehem ise dahi beyn’en-nas malum ola, mahallesinden ve karyesinden nefy edeler. Eğer mahalle kabul*

⁸⁸¹ Abdullah Acehan, “Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası Ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/5 (Fall 2008), s. 16.

⁸⁸² MD, nr.102, s.39, h.345 (Evâhir-i S 1103/ 13-22 Kasım 1691).

⁸⁸³ MD, nr.103, s.38, h.246 (Evâil-i N 1104/ 6-15 Mayıs 1693).

⁸⁸⁴ Osman “Köksal, Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları”, *OTAM*, XIX (2006), s.288.

⁸⁸⁵ Esra Yakut, “Osmanlı Döneminde Bir Suç Olarak Eşkialık ve Cezalandırılması”, *DOSYA: Şâkî, Celâli, Âsî, Kebikeç*, 33 (2012), s. 33.

*etmezse şehirden süreler*⁸⁸⁶. Daha sonra Kanuni devri kanunnamelerinde ve II. Selim devrinde hazırlanan Celalzade Kanunnamelerinde benzer ifadelerle sürgün cezasından bahsedilmiştir⁸⁸⁷.

Tablo 4.3. 1683-1699 Yılları Arasında Eşkıyalık Mahkûmlarının Sürgün Yerleri

Yer	Hüküm	%
Kıbrıs	12	16,67
Limni	7	9,72
Bozcaada	2	2,78
Rodos	2	2,78
Bursa	2	2,78
Diyarbakır	1	1,39
Edirne	1	1,39
Sakız	1	1,39
Aksaray	1	1,39
Gönye	1	1,39
Ahıska	1	1,39
Yer Belirtilmemiş	41	56,94

1683-1699 yıllarına ait incelenen belgelere göre oluşturulan Tablo 4.3.'e göre, eşkıyalık suçlarına karşılık olarak 72 hükümde sürgün cezası verildiği tespit edilmiştir. İlk olarak, eşkıyaların sürgün cezasını çekecekleri yerlere bakıldığında, en fazla Kıbrıs Adası'na sürgün gönderilmesi ile ilgili belge düzenlendiği (12 belge) görülmektedir⁸⁸⁸. Ardından sırasıyla Limni Adası'na⁸⁸⁹ 7 defa, Bozcaada'ya⁸⁹⁰, Rodos'a⁸⁹¹, Bursa'ya⁸⁹² 2'şer defa, Diyarbakır⁸⁹³, Edirne⁸⁹⁴, Sakız⁸⁹⁵, Aksaray⁸⁹⁶, Gönye⁸⁹⁷, Ahıska'ya⁸⁹⁸ ise 1'er defa sürgün hükümleri gönderilmiştir. Ayrıca 4 belgede, kendi vatanlarından başka yerlere giderek fesad ve şekavet üzere olan kimselerin vatan-ı aslilerine sürgün edilmeleri için

⁸⁸⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.3, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 106.

⁸⁸⁷ Baytimur, *a.g.t.*, s. 61.

⁸⁸⁸ MD, nr.98, s.57, h.373; MD, nr.99, s.50, h.317; MD, nr.102, s.64, h.523; MD, nr.103, s.13, h.160; MD, nr.103, s.25, h.326; MD, nr.103, s.33, h.462; MD, nr.108, s.57, h.448; A.DVNŞŞKT.d., nr.18, s.163, h.1493; A.DVNŞŞKT.d., nr.30, s.3, h.11; Konya ŞS, nr.5909, vr.160b; Konya ŞS, nr.5910, vr.19b.

⁸⁸⁹ MD, nr.98, s.73, h. 476; MD, nr.98, s.124, h.926; MD, nr.103, s.15, h.180; MD, nr.103, s.33, h.350; MD, nr.108, s.152 h.1260; MD, nr.108, s.160, h.1305; A.DVNŞŞKT.d., nr.17, s.241, h.2240.

⁸⁹⁰ MD, nr.98, s.33, h.194; MD, nr.103, s.33, h.563.

⁸⁹¹ MD, nr.98, s.46, h.286; MD, nr.110, s.118, h.1042.

⁸⁹² MD, nr.105, s.125, h.114; A.DVNŞŞKT.d., nr.17, s.273, h.2507.

⁸⁹³ A.DVNŞŞKT.d., nr.30, s.19, h.160.

⁸⁹⁴ MD, nr.110, s.38, h.306.

⁸⁹⁵ A.DVNŞŞKT.d., nr.30, s.19, h.156.

⁸⁹⁶ Kayseri ŞS, nr.7855, vr.35b.

⁸⁹⁷ MD, nr.110, s.248, h. 2218.

⁸⁹⁸ MD, nr.108, s.125, h.1045.

hüküm yazılmıştır⁸⁹⁹. Sürgün cezası ile ilgili tespit edilen 72 belgeden 37'sinde eşkıyaların nerelere sürgün edildiğine dair bilgi verilmemiştir.

Sürgün cezası ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir diğer husus da kaç eşkıyanın sürgün cezasına çarptırıldığına dairdir. Tespit edilen 72 belgeye baktığımızda, 208 eşkıyanın sürgün cezasına çarptırıldığı görülmektedir. Buna göre, Kıbrıs'a 28, Limni'ye 14, Bozcaada'ya 9, Bursa'ya 5, Diyarbakır'a 4, Rodos'a 2, Edirne, Sakız, Aksaray, Gönnye, Ahıska'ya 1'er kişi sürgün olarak gönderilmiştir. Ayrıca 4 kişi hakkında vatan-ı aslisine ve 137 kişi hakkında ise sürgün yerleri belirtilmeden sürgün cezasına çarptırılmaları hususunda hüküm yazılmıştır.

Sürgün cezası ile ilgili incelediğimiz belgelerden bir tanesi, haksız yere eşkıyalık suçu isnadıyla sürgün cezası verilenlerin affedilmesine dairdir. Bu belgeye göre; topçu ocağında eskiden şahincibaşı olarak görev yapan Hasan, Ordu-yı hümayuna arzuhalde bulunmuştur. Arzuhalde, kendi halinde biri olmasına rağmen kendisine “ehl-i fesad ve eşkıyadır” diye iftira edilerek haksız yere sürgün edildiğini belirterek affedilmesini rica etmiştir. Bunun üzerine yapılan tahkikat sonucunda Hasan'ın suçsuz olduğuna, affedilerek Limni Adası'ndan salıverilmesine ve dilediği yerde ikamet etmesine dair Limni kadısına hüküm yazılmıştır⁹⁰⁰.

Sürgün cezasına çarptırılan eşkıyalar arasında, serbest bırakılmasına rağmen tekrar aynı suça karışanlar da vardı. Örneğin Denizli'nin çeşitli kazalarındaki kadılara ve yeniçeri serdarına gönderilen bir hükümde, Mustafa Çavuş adlı kimsenin kendi halinde olmaması üzerine Belgrat Kalesi'nde kalebent olunduğu, daha sonra ıslah-ı nefis ettiği gerekçesiyle serbest bırakıldığı, ancak yeniden eşkıyalık faaliyetlerinde bulunması üzerine bu defa sürgün cezasına çarptırıldığı belirtilmektedir⁹⁰¹.

Son olarak belirtilmesi gereken bir husus da eşkıyalık suçuna karşılık verilen sürgün cezasının süresinin ne kadar olması gerektiği ile alakalıdır. İncelediğimiz belgelerin hemen hepsinde sürgün cezasının, “ıslah-ı nefis edinceye” veya “ferman sadır olunmadıkça ıtlak olunmaya” diye bir süre belirtilmeden uygulanması söz konusudur. Ancak istisnai durumlarda vardır. Bununla ilgili olarak, incelenen belgelerin birinde suçlunun ne kadar süreyle sürgün edildiğine dair bilgiye yer verildiği görülmektedir. Buna göre, Sakız mollası ve Birgi naibine gönderilen hükümde; Birgi sakinlerinden Hacı

⁸⁹⁹MD, nr.106, s.192, h.1450; MD, nr.103, s.16, h.195; MD, nr.110, s.110, h. 966; A.DVNSŞKT.d., nr.30, s.29, h.282.

⁹⁰⁰MD, nr.98, s.124, h.926 (Evâsıt-ı Za 1100/ 26 Ağustos-6 Eylül 1689).

⁹⁰¹MD, nr.106, s.175, h.1343 (Evâil-i Ca 1107/ 7-17 Ocak 1696).

Ebubekir, beylerbeyi ve müfettişler ile birlik olup kanuna muhalif olarak reayaya fazladan vergi yüklemiş, çeşitli zulüm ve şikayet olaylarına karışmıştır. Bunun üzerine Birgi kazasındaki Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı reayası Divana arzualde bulunmuştur. Sunulan bu arzual neticesinde Dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından Mustafa mübaşir olarak tayin edilmiş ve Hacı Ebubekir'in Sakız Adası'na sürgün edilmesi için hüküm yazılmıştır. Ayrıca bu hükmün altına düşülen "ıtlak" kaydından Hacı Ebubekir'in yaklaşık üç ay sonra serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır⁹⁰².

Sürgün cezasının diğer cezalarla kıyaslandığında eşkıyalık suçu için uygulanan en hafif ceza türü olduğu söylenebilir.

4.4.6. Kürek

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık suçu için uygulanan bir başka ceza türü de "kürek cezası"dır. Kürek cezası, had cezalarının unsurlarında bir eksiklik veya şüphe bulunması halinde faile tazir cezası olarak verilirdi. Bu ceza, klasik İslam hukuku kaynaklarında ve Osmanlı klasik dönem kanunnameleri ve şer'i hukuk kaynaklarında ve fetva mecmualarında yer almayan bir ceza türüdür. Kürek cezası, Osmanlı donanmasının özellikle savaş zamanında artan personel ihtiyacını karşılamak üzere suçluların gemilerde kürek çekmek ve çeşitli hizmetlerde çalıştırılmak suretiyle hapis cezasının daha ağır bir şekilde infaz edilmesinden ibarettir⁹⁰³.

Osmanlı'da bu ceza türünün ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği ile ilgili ortaya konan bilgiler kesin değildir. Genel olarak 15. yüzyıl sonlarında önce Akdeniz Devletlerinde, sonrasında kıta Avrupa'sında uygulanan kürek cezası⁹⁰⁴, 16. yüzyıldan itibaren Akdeniz devletlerinden Osmanlı devletine geçmiş ve uygulamaya konmuştur⁹⁰⁵. Bu bağlamda, 1571'de İnebahtı deniz savaşında Osmanlı donanmasının ağır bir mağlubiyet alarak imha edilmesi üzerine yayımlanan fermanla, harp için ihtiyaç duyulan personelin temin edilmesi amacıyla kürekçilere acil ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiş, bu doğrultuda suçluların ölüm cezası ve şiddetli dayak cezası çekmeleri yerine,

A.DVNŞŞKT.d., nr.30, s.19, h.156 (Evâil-i R 1110/ 7-16 Eylül/ 1698). Bu hükmün altına el-Hac Ebubekir'in serbest bırakılma tarihi olarak 5 C 1110 /9 Kasım 1698 tarihi not olarak düşülmüştür.

⁹⁰³ Mehmet İpşirli, "Kürek Cezası", *TDİVA Ek-2* (2016), s. 112-114; Yakut, "Bir Suç Olarak Eşkıyalık", s. 36.

⁹⁰⁴ Kürek cezası, Avrupa'da çok ağır bir ceza türü olarak uygulanmış ve ölüm cezasından daha ağır bir ceza olarak kabul edilmiştir. Nitekim Avusturya kralı Ferdinand yayınladığı bir fermanla kürek cezasının ölüm cezasından daha korkutucu görülmesi nedeniyle kürek cezasını en ağır ceza olarak ilan etmiştir. Öyle ki, suçlular kürek cezasından kurtulabilmek için kendi ellerini ve kollarını kestikleri, bu durumun giderek yaygınlaşması üzerine 1677 yılında kendi elini kesme suç olarak kabul edilip bu suçun karşılığı olarak da ölüm cezası verildiğine dair iddialar vardır. Bk. Avcı, "Hapis Türleri", s. 128-147.

⁹⁰⁵ Hacer Kırılı, *Kürek Cezası Ve Osmanlı Uygulaması (966-981/1558-1574)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2015, s.24.

kürek mahkûmu olarak gönderilmeleri emredilmiştir⁹⁰⁶. Mesela tek seferde Kıbrıs adasına kalebend olarak gönderilen 200 nefer eşkıyanın, sair kimselere ibret olması için ıslah-ı nefis edene kadar Tersane-i Amire'ye gönderilmeleri emredilmiştir⁹⁰⁷.

Kürek cezasının yaygın olarak uygulanmaya başlamasıyla birlikte, gemilerde kullanılacak nefere duyulan ihtiyaçtan dolayı had cezası olarak katl veya kat' yani kişinin uzvunu kesme cezası, sürgün ve hapis gibi cezalar yerine kürek cezasının verilmesinin uygun olup olmayacağı tartışma konusu olmuş ve bir ferman yayımlanmıştır. Buna göre; cinayet işleyen kişilerin hadden öldürülmesi, uzuvlarının kesilmesi, hapis ve sürgün cezalarından hangisi icap ediyorsa o cezaların uygulanmasına mukabil kürek cezasının uygulanmaması emredilmiştir⁹⁰⁸.

Kürek cezası, kalebendlik ve cezirebendlik gibi hapis ve sürgün cezasının karışımı olup onlardan daha ağır bir cezadır. Kürek cezasına çarptırılan mahkûmlar, ayakları zincirli bir şekilde gemilerde kürek çekerlerdi. Kürek çekmedikleri zamanlarda ise tersanede çeşitli işlerde çalıştırılırlardı⁹⁰⁹. Kürek cezası, eşkıya için öngörülen had cezalarından biri olmamakla birlikte, kimi zaman had cezası gerektiren eşkıyalık suçuna karşılık olarak da verilmiştir⁹¹⁰. Örneğin 1698'de Kara Kadı adlı kişinin evini basıp mal ve eşyasını gasp eden 7 haydut eşkıyası, Edirne bostancıbaşısı olan Ali tarafından yakalanarak müebbet kürek cezasına çarptırılmıştır⁹¹¹.

Eşkıyalık suçu işleyen kimselerin kürek cezasına mahkûm edilmeleri doğrudan doğruya hükümdara ait bir yetkiydi. Kadı mahkemelerinde yapılan yargılamalarda, kadılar tarafından eşkıyalık suçunun tespiti yapılır ve sicile kaydedilirdi. Ancak kadılar ta'zir cezası vermeye yetkili olmalarına rağmen kürek cezasının takdirini Dîvân'a bırakmışlardır. Nitekim kadı sicillerinde şu ana kadar kürek cezasına ait kayıtlara rastlanmaması bu cezanın takdirinin bilinçli olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a havale edildiğini açıklamak için yeterli delil sunmaktadır. Bu durum aynı zamanda, siyaseten verilecek cezalarda takdir ve uygulama yetkisinin ehl-i örfe ait olduğunu göstermesi bakımından önemlidir⁹¹².

⁹⁰⁶ Yakut, "Taziri Gerektiren Suçlar", s. 36.

⁹⁰⁷ MD, nr.110, s.142, h.1277.

⁹⁰⁸ MD, nr.99, s.41, h.167 (Evâil-i R 1101/ 13-22 Aralık 1689).

⁹⁰⁹ Uyanık, *a.g.t.* s. 152-153.

⁹¹⁰ Avcı, *Suçlar ve Cezalar*, s. 340; Yakut, "Bir Suç Olarak Eşkıyalık", s. 31.

⁹¹¹ MD, nr.109, s.87, h.95 (Evâhir-i S 1109/ 8-17 Eylül 1697).

⁹¹² Kırılı, *a.g.t.*, s. 40.

Eşkîyalık zanlısı hakkında yapılan yargılamadan sonra suç sabit olur ve suçlu kürek cezasına mahkûm edilirdi. Hapsin infaz şekli olarak kürek cezasına çarptırılan mahkûmlar, bulundukları taşradaki hapisanelerden veya İstanbul'daki zindanlardan Tersane-i Amire Zindanı'na nakledilirdi⁹¹³. Bu sırada gemilerine kürekçi lazım olan görevliler ihtiyaç duydukları kürekçiyi merkeze bildirirlerdi. Kimi zaman da kürek cezasına mahkûm edilenler İstanbul'a gönderilmeden doğrudan cezanın infaz edilmesi istenebilirdi⁹¹⁴. Örneğin kâtiu't-tarik eşkıyasından suçları sabit olan 6 eşkıyanın ıslah-ı nefis edinceye kadar, 2 katilin de müebbet kürek çekmek üzere Abdurrahman Paşa'nın gemisine gönderilmesi için hüküm yazılmıştı⁹¹⁵.

Bir başka hükümde ise Kara Kadızade adlı kişinin evini basıp yağmalayan haydutlar ve bunlara yataklık eden 15 kişi, Edirne bostancıbaşısı olan Ali tarafından soruşturmaları yapıldıktan sonra ıslah-ı nefis edinceye kadar Abdurrahman Paşa'nın gemisine kürek çekmek üzere gönderilmişlerdi⁹¹⁶.

Kimi zaman haksız olarak kürek cezasına çarptırılanlar da olabiliyordu. Nitekim İpsala Naibi Halil'in 1697 yılı Eylül'ünde gönderdiği bir mektuptan böyle bir durumu öğrenebiliyoruz. Mektuptan anlaşıldığına göre, Bayram Bey Mahallesi sakinlerinden İslam, hakkında hırsız ve eşkıya olduğu gerekçesiyle kürek cezasına mahkûm edilmişti. Ancak İslam'ın annesi Saliha Hatun mahkemeye müracaat ederek oğlunun haksız yere kürek cezasına mahkûm edildiğini ifade etmişti. Bunun üzerine dava yeniden görülmeye başlanmış ve İslam'ın ahvali mahallenin ileri gelenlerinden sorulmuştu. Yapılan soruşturmada mahalleli, İslam'ın masum olduğuna, eşkıyalık yaptığını görmediklerine ve işitmediklerine dair şahitlik etmişlerdi. Bunun üzerine İpsala naibi Halil, İslam'ın serbest bırakılması talebini merkeze mektupla bildirmişti⁹¹⁷.

Kürek cezası da hapis ve kalebend cezasında olduğu gibi muvakkat veya müebbet olarak ya da süre belirtilmeden ıslah-ı nefis edinceye kadar uygulanırdı. Kürek cezasında

⁹¹³ Tersane Zindanı, etrafı yüksek duvarlarla çevrili üç bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölümde, gemilerin inşasında çalıştırılan sanatkarlar, ikinci bölümde sanat erbabı olmayı kürek cezasına çarptırılanlar bulunmaktaydı. Üçüncü bölüm ise hastane olarak kullanılmaktaydı. Çevresi yüksek duvarlarla çevrilmiş zindanlara bakıldığında sadece çatıları görülebilir, zindanların duvarlarında pencere bulunmadığından ışık ancak tepede bırakılan camlar sayesinde içeri girebiliyordu. Ayrıca zindanın bulunduğu çeşme, hamam, mescid ve fırında bulunmaktaydı. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s.11-12.

⁹¹⁴ Avcı, "Hapis Türleri", s. 140.

⁹¹⁵ MD, nr.109, h.97a (Evâhir-i S 1109/ 8-17 Eylül 1697).

⁹¹⁶ MD, nr.109, s.88, h.95. Ayrıca zikredilen bu 15 eşkıyanın Sakız Adası'na gönderilmesine dair ferman için bk. MD, nr.109, s.91, h.100 (Evâhir-i S 1109/ 8-17 Eylül 1697).

⁹¹⁷ MD, nr.110, s.70, h.613 (Evâsıt-ı R 1109/ 7-16 Ekim 1697).

süre, genellikle dönemin koşulları ve kürekçiye duyulan ihtiyaç nispetinde değişiklik gösterirdi⁹¹⁸.

İncelen dönem içerisinde, eşkıyalık suçu için verilen kürek cezalarında öngörülen süre ile ilgili olarak şu örnek verilebilir. 1687’de Musa, Ali, Mustafa ve Hüseyin ve Yusuf ve diğer Mustafa ve Yusuf Arapoğlu Mehmet ve Çingene Mustafa adlı 9 eşkıya bir at ve şal çaldıkları için birer yıl kürek cezasına mahkûm edilmişlerdi. Bunlardan Arapoğlu Mehmet ve Çingene Mustafa adlı eşkıya, suç sabıkalı olmasından dolayı üçer yıl ve haydut eşkıyasına yardım ve yataklık yaptığını itiraf eden Estaban adlı zimmi de 4 yıl kürek çekme cezasına çarptırılmıştı⁹¹⁹.

Bu örnek incelendiğinde, suçun ilk defa işlenmesi, suç sabıkasının olması veya eşkıyaya yardım ve yataklık gibi nedenlerin cezanın süresini belirlemede etkili olduğu söylenebilir. Ancak belgelerdeki ilginç bir ayrıntı bize, kürek cezası süresinin belirlenmesinde kriterlerin çok net olmadığını göstermektedir. Çünkü Estaban, haydut eşkıyasına yataklık etmesinin karşılığı olarak bizzat eşkıyalık yapanlardan daha uzun süre kürek cezasına mahkûm edilmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti’nde 16. yüzyılda ortaya çıkan ve sistemli hale gelen kürek cezası 17. yüzyılda suçlular için yaygın olarak kullanılmıştır. Hacer Kırılı’nın kürek cezası ile ilgili yaptığı çalışmasında, yıllık 100 ila 150 suçlunun kürek cezasına çarptırıldığına dair görüşlerin⁹²⁰ 17. yüzyıl için pek isabetli olmadığı ifade edilmelidir. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere, tek seferde 200 eşkıyanın birden kürek cezasına mahkûm edildiği hesaba katıldığında bu genellemenin uygun düşmediği söylenebilir⁹²¹. Kürek cezası, 18. yüzyıldan itibaren mahiyetini değiştirmiş olarak Tanzimat’a kadar, bu tarihten sonra ise ismi aynı kalmakla birlikte, suçlunun ayaklarına zincir vurularak devlete ait ağır işlerde çalıştırılma şeklinde infaz edilen bir ceza türü olarak uygulanmaya devam etmiştir⁹²².

⁹¹⁸ Kırılı, *a.g.t.*, s. 47-48.

⁹¹⁹ Kürek cezasına mahkûm edilen diğer eşkıyalar; Musa, Ali, Mustafa ve Hüseyin ve Yusuf ve diğer Mustafa ve Yusuf. A.DVNSŞKT.d., nr.10, s.171, h.661 (Evâil-i Ra 1098/ Şubat 1687).

⁹²⁰ Kırılı, *a.g.t.*, s. 24.

⁹²¹ Kürek cezalarına ait tespit edilen 14 belgeden 10 tanesi Balkanlara ait olup hemen hepsi 1109 senesine aittir. Bu belgelerden anlaşıldığına göre toplamda 314 (98’i Balkanlara ait) eşkıya kürek cezasına mahkûm edilmiştir.

⁹²² Uyanık, *a.g.t.*, s. 152-153; Kırılı, *a.g.t.*, s. 25.

SONUÇ

Eşkıyalık, nedenleri ve sonuçları itibariyle birey ve toplum üzerinde bıraktığı etki yönüyle karmaşık bir yapı gösteren suç davranışı ve sosyal bir olgudur. Bundan dolayıdır ki Halil İncalcık'ın Osmanlı Tarihi için “en çok saptırılmış tek yönlü yorumlanmış tarihtir” ifadesini kullanması gibi eşkıyalık da en çok saptırılan kavram/konuların başında gelir. İnsanların olaylar ve kavramlar hakkındaki değerlendirmeleri farklı olduğundan, nedenleri ve sonuçları itibariyle birey ve toplum üzerindeki etkileri karmaşık olan bu sosyal olgunun yorumlanması da farklılık gösterir.

Tarihî ve sosyal olayların gelişiminde ekonomik faktörlerin etkisi birçok araştırmacı tarafından determinist bir bakış açısıyla merkeze alınarak izah edilmeye çalışılmıştır. Ne var ki ilgili bahiste açıklandığı üzere, eşkıyalık suçu ile ekonomik sorunlar arasındaki yakın ilişki kadar, merkezî otoritenin zafiyeti de bu koşulların şiddetini belirleyen önemli bir faktördür. 17. yüzyıl, Osmanlı siyasi yapısında değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyıl boyunca ardı ardına girilen savaşlar, nihayetinde Kutsal ittifaka karşı yapılan başarısız II. Viyana kuşatması ve sonrasındaki 16 yıllık savaş dönemi hem hazinenin tükenmesine hem de reayanın sırtındaki vergi yükünün artmasına neden olmuştur.

Osmanlılar, ekonomik durumu düzeltmek ve gelir getirecek yeni kaynaklar tesis etmek için büyük çaba harcamışlar ve çeşitli finans araçlarını devreye sokmuşlardır. Bu araçlar, başlarda devlet için önemli gelirler sağlamış olsa da zamanla vergi kaynaklarının merkezde ve yerelde etkin güçlerin tekeline geçmesi sonucunu doğurmuştur. Bu güçlerin birbiriyle amansız rekabeti ise kapılarında büyük miktarda levent, sekban-sarıca birliklerini bulundurmaya zorunlu kılmıştır. Bunun bir sonucu olarak hem kapılarında besledikleri askerlerin iâşesini temin etmek için haksız vergi talebinde bulunmuşlar hem de adamlarının eşkıyalık ve benzeri hareketlerine göz yummuşlardır. Devlet, savaş zamanında yerel güçlerin kapılarındaki birliklere ihtiyaç duyduğundan, sorunlara mani bazı tedbirler almak istemişse de başarılı olamamıştır. Aksine vergi tahsilinde kurulan ilişki ağının sonucu olarak aracılar çoğalmış, devlet hazinesi ve özellikle reaya uzun savaşın getirdiği ağır mali yük altında büyük sıkıntı yaşamıştır. Dolayısıyla, ekonomik faktörlerin eşkıyalık olayları üzerinde etkisinin olduğunu belirtmekle beraber, bu eylemleri gerçekleştiren insanların bir sınıf mücadelesi şeklinde hareket ettiği ya da gelir

düzeyi düşük insanlar tarafından bu suçun işlendiği yönündeki iddiaların incelediğimiz konu kapsamında bir geçerliliği bulunmamaktadır.

Eşkıyalık olayı her ne kadar sosyal bir olgu ise de eylemlerin failinin insan olması hasebiyle, bireyin iç dünyası anlaşılmadan eşkıyalığı izah etme çabalarının eksik kalacağı ortadadır. Ancak ne var ki bu konuda yapılan araştırmalarda genel olarak birey devre dışı bırakılarak eşkıyalık olayı çözümlenmeye çalışılmıştır. Tarih çalışmalarını devlet, kurum ve lider merkezli olayların kronolojik anlatısı olarak eleştiren sosyal tarihçiler, benzer bir tavrı, sosyal olayları izah ederken “bireyi” adeta görmezden gelerek izah etme yoluna gitmektedir. Tıpkı tarihin zafer kazanan lider etrafında şekillenmesi gibi sosyal tarihçiler de karizmatik lider etrafında büyük sosyal olayları mercek altına almakta ve insanı bu olaylar karşısında pasif bir varlık konumuna indirgemektedir. Kitleleri önüne katan, devlete kafa tutan ya da başkaldıran karizmatik eşkıya “sosyal” payesini alarak kahramanlaştırılırken; basit, sıradan ama toplum içerisinde nerede ve ne zaman çıkacağı belli olmayan, insanları canından bezdiren eşkıya ise “adi soyguncu” olarak dikkate alınmamaktadır. Hâlbuki eşkıyalık yapan insanlar, tüm insanlarda var olan arzu, öfke ve akıl kuvvelerini kontrol altına alamadıkları için bu tür eylemler içerisinde yer alırlar. Bu yüzden de eşkıyalık suçunun gerçekleşmesinde bireysel faktörler asla göz ardı edilemez. Nitekim *buhran yılları* olarak anılan II. Viyana Kuşatması sonrası dönem, sosyal norm ve değerlerin aşınmasını da beraberinde getirmiş, insanlar bulundukları yerde yaşadıkları stres ve gerilimin şiddetine göre farklı davranış biçimleri sergilemişlerdir. Eşkıyalık olaylarının yaşandığı bölgelerde kimileri hedefe giden her yolu mubah görerek ve eşkıyalık yaparak geçimlerini sağlarken, kimileri de eşkıya liderlerinin devlet tarafından affedilip paye verilmesinin hülyasına dalarak eşkıyalığı bir araç olarak kullanmışlardır.

İncelenen dönemde iklim şartlarının eşkıyalık eylemleri üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Ancak bu çalışmada iklim, yine determinist bir bakış açısıyla Osmanlı Devleti’ndeki eşkıyalık olaylarının yegâne müsebbibi olarak görülmemektedir. Normal şartlarda bile tarımsal verimliliğin düşük olduğu bir dünyada iklimsel olayların olumsuz etkisi yadsınamaz. Ancak bu dönemde, savaş nedeniyle ordunun iâşe ihtiyacı, stokçuluk ve kaçakçılık gibi durumlar karşısında yönetsel organizasyonda yaşanan zaafiyetin iklim kaynaklı sorunları daha da artırdığı anlaşılmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgulardan biri, eşkıyalık eylemlerinin yoğunlaştığı yerlerin Celâli olaylarının yaşandığı yerler ile benzerlik göstermesidir. Buna göre, İç ve Kuzey Anadolu bölgesi ile Batı Anadolu bölgesi eşkıyalığın en yoğun yaşandığı yerlerin

başında gelmektedir. Aradan yüzyıl geçmiş olmasına rağmen buraların hâlâ eşkıyalığın en aktif yerleri olması düşündürücüdür. Zikredilen yerlerin Anadolu yol ağının merkezinde yer alması ve coğrafi konum itibarıyla çevrelerinde dağlık ve ormanlık alanların bulunması, eylemleri sonrası eşkıyalara kolayca kaçıp saklanma imkânı tanımıştır. İlaveten, bu bölgelerde hatırı sayılır sayıda konargöçer grupların bulunması ve onların da en çok eşkıyalık yapanlar arasında yer almaları, söz konusu bölgelerdeki eşkıyalık eylemlerinin artışına etki etmiştir.

Elde edilen bulgulardan bir diğeri de eşkıyalık eylemini gerçekleştirenlerin çok farklı kesimden insanlar olduklarıdır. Bu tespit, eşkıyalık olaylarını belli bir ideoloji çerçevesinde yani sınıf mücadelesi ya da köylü hareketi gibi belli kalıplara yerleştirerek ele almanın mümkün olamayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Bu dönemde Celâlî meşrep Yeğen Osman, Gedik Mehmet, Ciritoğlu ve Yedigâroğlu gibi nam salmış eşkıyalar ortalığı kasıp kavurmuşlardır. Aynı şekilde konargöçer gruplar tıpkı Celâlî döneminde olduğu gibi yapmış oldukları eşkıyalıklarla etrafi tarumar etmekle kalmamışlar, demografik yapının değişmesine de sebep olmuşlardır. Levent ve sekban-sarıcalar ise büyük gruplar halinde yapmış oldukları eylemlerle Anadolu’da huzur ve güvenliği sarsmışlardır. Benzer şekilde bir zamanlar düşmanın korkulu rüyası olan yeniçeriler, karıştıkları olaylarla kendileri iç güvenliği tehdit eder hale gelmişlerdir. Ancak bu dönemde asıl, “küçük insanın” yaptığı eşkıyalıklarda ciddi artışlar yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti, bu dönemde eşkıyaların eylemlerine mani olmak için bir dizi tedbiri devreye sokmuştur. Kefile bağlayarak otokontrol sağlamayı, nezre bağlayarak mali sorumluluk ve nefir-i amm ilanıyla da askerî yükümlülük getirerek halkı eşkıya ile mücadeleye ortak etmeyi amaçlamıştır. Ancak alınan bu önlemler, büyük eşkıyalık olaylarının bastırılmasında bir dereceye kadar başarılı olmuşsa da diğer olayların engellenmesinde beklenen etkiyi gösterememiştir. Bu dönemde zikredilmesi gereken önemli tedbirlerden biri de 17. yüzyıl boyunca meydana gelen olayların hemen hepsinde yer alan levent ve sekban birliklerinin lağvedilmesi kararıdır. Fakat uzun bir geçmişi olan bu gruplar çok farklı siyasi, sosyal, askerî ve ekonomik şartların bir sonucuydu ve bir fermanla da ortadan kaldırılmaları mümkün değildi. Nitekim bu dönemde, neredeyse hemen her yıl bu bölüklerin kaldırılmasına dair fermanlar çıkmışsa da bunda muvaffak olunamamıştır. Devlet, eşkıyalık olaylarına karışan aşiret, cemaat ve diğer grupların eylemlerine engel olabilmek için ise zorunlu iskân uygulamasını devreye sokmuştur. Ne var ki bu grupların sosyoekonomik ve kültürel yapıları dikkate alınmadan uygulanan bu

politika istenilen neticeyi vermemiştir. Aksine, konargöçer grupların Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskânı eşkıyalık olaylarının daha geniş alanlara yayılmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, 1683-1699 yılları arasındaki eşkıyalık olaylarının herhangi bir safhasında sınıf mücadelesi, köylü ayaklanması, haksızlığa başkaldırı ya da daha meşhur tabirle “sosyal eşkıya” türünden bir eşkıyalık hareketine rastlanmamıştır. Bu dönemde, toplumun hemen her kesiminden insanın eşkıyalık eylemlerine karıştığı gözlemlenmiştir. Celâli meşrep büyük gruplar halinde yapılan eşkıyalıkların yanı sıra bireysel eşkıyalık faaliyetlerinin de yaygın bir hal aldığı tespit edilmiştir. Bu durum, 17. yüzyıl Osmanlı toplum hayatında eşkıyalık hareketlerinin kronik bir sorun haline geldiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d)

nr. 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110

989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'ndaki Atık Şikâyet Defterleri (A.DVNS.ŞKT.d)

nr. 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31

2. Şer'iyye Sicil Defterleri

Amasya Şer'iyye Sicilleri

nr. 2202/19, 2203/20, 2204/21, 2205/22

Ankara Şer'iyye Sicilleri

nr. 750, 751, 752, 753, 754, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764

Balıkesir Şer'iyye Sicilleri

nr. 5624, 5625, 5627, 5628, 5629, 5630, 5631

Bolu Şer'iyye Sicilleri

nr. 6605/834, 6607/835, 6607/836, 6608/837, 6609/838, 6610/839, 6611/840, 6612/841, 6613/842

Çankırı Şer'iyye Sicilleri

nr. 4, 5

Gaziantep Şer'iyye Sicilleri

nr. 1748/36, 1749/37, 1750/38, 1751/39, 1752/40, 1753/41, 1754/42, 1755/43, 1756/44, 1757/44, 1758/45, 1759/46

Isparta Şer'iyye Sicilleri

nr. 6551, 6552, 6553

Kastamonu Şer'iyye Sicilleri

nr. 4407/1, 4409/3, 4410/4, 4411/5, 4412/6, 4413/7, 4414/8, 4415/9

Kayseri Şer'iyye Sicilleri

nr. 7845/93, 7846/94, 7847/95, 7848/96, 7849/97, 7850/98, 7851/99, 7852/100, 7853/101, 7854/102, 7855/103, 7856/104, 7857/105

Konya Şer'iyye Sicilleri

nr. 5903/29, 5904/30, 5905/31, 5906/32, 5907/33, 5908/34, 5909/35, 5910/36, 5911/37, 5912/38

Trabzon Şer'iyye Sicilleri

nr. 1926/1854/40, 1927/1855/41, 1928/1856/42, 1929/1857/43, 1930/1858/44, 1931/1859/45, 1932/1860/46, 1933/1861/47, 1934/1862/48, 1935/1863/49

3. Kaynak Eserler

Abdullah Üsküdarî. *Vâkıât-ı Ruzmerre*, C.I-IV. haz. Muzaffer Doğan v.dğr. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.

Anonim Osmanlı Tarihi, (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiât*. haz. Abdülkadir Özcan. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1.Kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304, Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul 1996.

Halebî, İbrahim, *İzahlı Mülteka el-Ebhur Tercümesi* C.2, çev. Mustafa Uysal, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015.

Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, İstanbul 1243,

Merginanî, Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr, *Hanefîler İçin İslam Fıkhu el-Hidaye Tercemesi*, C.1-2, terc. Ahmed Meylani, Kahraman Yayınları, İstanbul 2015.

Naîmâ, Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, C.1-4, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

Râşid Mehmed Efendi. *Târih-İ Râşid Ve Zeyli*, C. I-III, haz. Abdülkadir Özcan v.dğr., Klasik Yayınları. İstanbul 2013.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme. Tahlil – Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, TÜBA, Ankara 2018.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke, (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) Tahlil ve Metin*, haz. Nazire Karaçay Türkal, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

4. Yayınlanmış Belgeler

- Alan, Ercan, *95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008.
- Demir, Mesut. *1686-1687 (h.1097-1098) Tarihli Atık Şikâyet Defteri’nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2010.
- Demirsoy, H, Muhammet, *109 Numaralı Mühime Defteri’nin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir 2001.
- Gökbunar, Bekir, *105 Numaralı Mühime Defteri (Özet-transkripsiyon)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 1996.
- Karacan, Tuba Meryem, *101 No’lu Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2010.
- Kılıç, Mustafa, *107 Numaralı Mühime Defteri (Transkripsiyon, Tahlil Ve Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1996.
- Sakar, Muzaffer Fehmi, *1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühime Defteri Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (s.1-145)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2007.

5. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Abuo -El-Haj, Rıf’a’at Ali, *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- Abuo-El-Haj, Rıf’at Ali, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasasının Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi, Ankara 2011.
- Acehan, Abdullah, “Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası Ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Volume, I/5 (Fall 2008), s. 16.
- Acehan, Abdullah, “Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası Ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/5 (Sonbahar 2008), s. 12-29.
- Acun, Fatma, “Celâli İsyanları 1591-1611”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

- Açık, Turan, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, I/1 (2015), s. 35-94.
- Afyoncu, Erhan, Önal, Ahmet, Demir, Uğur, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010
- _____, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.
- Ak, Ayhan, “Hirâbe Ayetlerine Dair Yaklaşımların Metodolojik Tahlili”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (Samsun 2016), s. 5-34.
- Akdağ, Mustafa, “Celâlî İsyanlarının Başlaması”, *DTCFTD*, IV/1 (1946), s. 23-50.
- _____, “Celâlî Fetreti 1596 Sırasında Osmanlı Devletinin Umumi Durumu”, *DTCFTD*, XVI/1-2, (1958), s. 53-107.
- _____, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, Ankara Üniversitesi, *DTCFTD*, VI/6-7 (1966), s. 201-247.
- _____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâlî İsyanları”*, Barış Yayınevi, Ankara 1999.
- Akdeniz, Sıdika, Adem Üzümcü, “Suç ve Sosyoekonomik Değişkenler Arasındaki Bağımlılık İlişkisi: Kars Cezaevi Üzerine Bir İnceleme”, *KAU İİBF Dergisi*, IV/6 (2013), s. 115-138.
- Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.
- _____, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.3. Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Akkirman, Ünal, v.dğr, “A Preliminary Reconstruction (A.D. 1635–2000) Of Spring Precipitation Using Oak Tree Rings İn The Western Black Sea Region Of Turkey”, *Nternational Journal Of Biometeorology*, XLIX/5, (2005), s. 297-302.
- _____, v.dğr, "Anadolu'nun Son 350 Yılında Yaşanan Önemli Kurak Ve Yağışlı Yıllar." *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu (TURQUA-V)*, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, (2-5 Haziran 2005), s.129-135.
- _____, Aliye Aras. “Reconstruction (1689–1994 Ad) Of April–August Precipitation İn The Southern Part Of Central Turkey”, *International Journal Of Climatology*, XV/4 (2005), s. 537-548.
- Akkuş, Yakup, *Suçun Ekonomik Analizi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2003.

- Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.
- _____, *Para Pul Oldu*, 6. Baskı, İletişim Yayınevi, İstanbul 2015.
- Apaydın, H. Yunus. “Kefalet”. *TDVİA*, XXV (2002), s. 168-177.
- Arslan, Hüseyin. *16. Yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- Arslantürk, Zeki, *Naima'ya Göre, XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1997.
- Aşkar, Mustafa. “Niyâzî-i Mısırî”. *TDVİA*, XXXIII (2007), s. 166-169.
- Avcı, M, “Dendrokronoloji”, *Kuvaterner Bilimi*, Ed. Kazancı, N. ve Gürbüz, A. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012.
- Avcı, Mustafa, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2004.
- _____, “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”, *Yeni Türkiye Dergisi Türkolojive Türk Tarihi Araştırmaları Özel Satısı* 2002, s.128-145.
- Aydın, M. Akif, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adâlet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.
- Aydın, M. Akif, “Mahkeme”, *TDVİA*, XXV (2002), s. 341-344.
- Badıgınlı, Okan, Betül, *İslâm Ceza Hukukunda Hırâbe (Eşkîyalık) Suçunun Mahiyeti Ve Hukukî Sonuçları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara 2010.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, C.1. Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını, İstanbul 2005.
- Bardakoğlu, Ali. “Hapis”, *TDVİA*, XVI (1997), s. 54-64.
- Barkan, Ömer Lütfi, “İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* VII/4 (1941), s. 906-942.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 279-365.
- _____, “Avârız”, *İA*, X (1944), s. 13-19.

- _____, “Tımar”, *İA*, XII (1979), s. 283-333
- _____, *Türkiye’de Toprak Meselesi 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
- Barkey, Karen, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altıok, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*. İstanbul: Versüs Kitap, 2011.
- Bayartan, Mehmet, *Tarihi Coğrafya*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul Tarih yok.
- Baykara, Tuncer, “Kaza”, *TDVİA*, XXV (2002), s. 119-120.
- Bayrak, Şaban, *Anadolu’da Eşkîyalık Olayları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı 1700-1750)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 39 vd.
- Bayrakdar, Mehmet, “Nietzsche”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, C.3, Ed. Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 570.
- Baytimur, Suha Oğuz, *Osmanlı Devletinde Hapis Ve Sürgün Cezaları (1791–1808)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2011.
- Beydilli, Kemal, *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013.
- Bıçak, Ayhan, *Tarih Felsefesi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2017.
- Bilgin, Önder, “İbn-i Sînâ’nın Mizaç Teorisi Sadece Fizyolojik Bir Sorun Mudur?”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XII/65, Ağustos 2019, s. 580-599.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.3., Özensar Yayınevi, İstanbul Tarih yok.
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası C.1.*, çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989.
- Budak, Abdulhamit, *Toplumsal Bir Hareket Olarak İsyan ve Din*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum 2019.
- Budak, Mesut, *Geleneksel İslam Tıbbında Mizaçlar Ve Tedavi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022.

- Bulut, Nurgül, *Din Eğitiminin İmkân Ve Sınırlılıkları Açısından Mizâc Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2013.
- Büyükgüçlü, Abdulkadir, *Türkiye’de Suç Coğrafyası Kavramının Emniyet Teşkilatı Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara, İstanbul 2017.
- Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992.
- Cohen, S., “Kriminolojinin Başarısızlıkları”, çev. Tuba Topçuoğlu, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, II/2 (Ağustos 2014), s. 269-280.
- Coşar A. Mevhibe, Türkmen, Emre, “Bir ‘Kavram Alanı’ Belirlemesi: Devrim, İhtilal, İsyan”, *Zamanın İzleri: İlkeler, İdeolojiler Ve İsyanlar*, Ed. Temel Öztürk. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2007.
- Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemini (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003,
- Çakmak, İlknur, *İktisadi Yapı, Suç Ekonomisi Teorileri Ve Suç: Türkiye Üzerine Bir Ampirik Analiz*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2015.
- Çetin, Cemal, “Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/36 (Şubat 2015), s. 287-310.
- Çolak, Songül, “Macaristan Serdârlığında Bir Eşkiya: Yeğen Osman Paşa”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse. Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, Samsun 2009.
- Çopuroğlu, Cemalettin, Kızmaz, Zahir, “Doğu Anadolu Bölgesi Cezaevlerindeki Adli Hükümlüler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, Fırat Üniversitesi Yayınları, I/1 (2002), s. 15-31.
- Danışmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi C-I-V*, Yeni Türkiye Basımevi, 1972.
- Daşcıoğlu, Kemal, *İskân, Suç ve Ceza Osmanlı’da Sürgün*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- Demir, Abdullah, *Osmanlı Mahkemesi Medeni Yargılama Hukuku*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010.
- Demirbaş, Timur, *Kriminoloji*, Seçkin Yayınları, Ankara 2016.
- Demirci, Süleyman ve Arslan, Hasan, *Osmanlı Türkiye’sinde Eşkiya, Devlet ve Siyaset*. Yalın Yayıncılık, İstanbul 2012.

- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, 15.Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 1998.
- Doğaner, Meral Suna, *Türkiye'nin İç Bölgeleri*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2014,
- Dosse, François, *Ufalanmış Tarih*, çev. Işık Ergüden. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Durak, Nejdet, “Aristoteles'in Ahlak Anlayışı”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, C.2, ed. Celal Türer, Hakan Olgun, İnsan Yayınları, İstanbul 2015.
- Emecen, Feridun, “Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya”, *Osmanlı Toplum ve Medeniyeti Tarihi I*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994.
- _____, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Erdem, Ekrem, “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz” *Bankacılar Dergisi*, 56 (İstanbul 2006), s.10-27.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan. “Ahlât-ı Erbaa”, *TDVİA*, II (1989), s. 24.
- Ergenç, Özer, *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir Toplum Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Ergin, Sami. *İslam Hukukunda Ta'zir Cezaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2007.
- Erim, Neşe, “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası Ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 4 (İstanbul 1984), s. 79-88.
- Eroğlu, Haldun, *Osmanlı'da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi İstanbul, 2003, s. 17.
- Ersoy, Seyde. *İslam Hukukunda Terörle İlgili Suçlar ve Cezaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kahramanmaraş Üniversitesi, Kahramanmaraş 2007.
- Esen, Hüseyin, “Muhammed Esed'in Hirabe (Eşkıyalık) Suçuyla İlgili Ayetler İçin Yaptığı Meal Tefsir üzerine”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (İzmir 2004), s. 139-166.
- Faroqhi, Suraiya, “Krizler ve Değişim”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004.

- _____, *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, çev. Hamide Koyukan Bejsovec, İstanbul 2016.
- Gedikli, Fethi, “Kaza”. *TDVİA*, XXV (2002). s. 117-119.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- _____, “Mâlikâne-Divanî”, *TDVİA*, XXVII (2003), s. 518-519.
- _____, “Mukataa”, *TDVİA*, XXXI (2020), s. 129-132.
- Genç, Özlem, “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, 10 (Mayıs-Ağustos 2011), s. 123-150.
- Goodvin, Godfirey, *Yeniçeriler*, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, İstanbul 2008.
- Göger, Veysel, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları Ve Teknolojisi)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2014.
- Gökbunar, Ali Rıza, “Celâli Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, XIV/1 (2007). s. 1-24.
- Gönençgil, Barbaros ve Vural, Güneyi, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri” *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, (13-14 Ekim 2016), Ankara, s. 10-25.
- Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*. çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Güçlü, İdris ve Akbaş, Halil, *Suç Sosyolojisi Kavram, Teori, Uygulama*, Gazi Kitabevi, Ankara 2019.
- Gümüş, Osman, “Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras”, *ERDEM*, 75 (Aralık 2018), s. 99-120.
- _____, Demir, Alpaslan, Özünlü, Emine Erdoğan, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.
- Gündüz, Ferhan, “Sosyal Yapı ve Suç”, *Suç Sosyolojisi*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum 2019.
- Gündüz, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.
- _____, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Derbend”, *TDVİA*, VIII (1994), s. 162-164.

- _____, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.
- _____, “Menzil”, *TDVİA*, XXVIII (2004), s. 159-161.
- _____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- Hobsbawm, Eric J., *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 44.
- _____, *Eşkılar*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.
- Hülâgu, Orhan, *Farabi ve İbn-i Haldun’da Devlet Düşüncesi*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999.
- Hussien, Kamer Kal, *İslam Ceza Muhakemesi Usûlü Soruşturma Evresi İhtiyati Tedbirleri (Osmanlı Uygulaması Örnekle 1650-1750)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2014.
- Hütteroth, Wolf-Dieter, “Osmanlı Topraklarının Ekolojisi”, *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839 III*, Ed. Suraiya Faoqhi, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- İlgüler, Mücteba, “Eşkıya”, *TDİVA*, XI (1995), s. 466-469.
- _____, “Köprülü Mehmed Paşa”, *TDİVA*, XXVI, (2002),
- İnalcık, Halil, “Adâletnâmeler”, *Belgeler Dergisi*, TTK, II/3-4 (1965), s. 49-142.
- _____, “Çiftlik”, *TDVİA*, VIII (1993), s. 313-314.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.1*. Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, Bülent Arı ve Selim Arslantaş, *Adâlet Kitabı*. Kadim Yayınları, Ankara 2012.
- _____, *Has-Bağçede ‘Ays u Tarab: Nedîmler, Şâîrler, Mutrîbler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

- _____, *Devleti Aliye, Osmanlı Araştırmaları Üzerine Araştırmalar IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu I Toplum ve Ekonomi*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- İpşirli, Mehmet, “Avarız Vakıfları”, *TDVİA*, IV (1991). s. 109.
- _____, “Kürek Cezası”, *TDVİA Ek-2* (2016). s. 112-114.
- İslamoğlu, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- İşbilir, Ömer, “Nüzul”, *TDVİA*, XXXIII (2007), s. 311-312.
- _____, “Kalebend”, *TDVİA*, Ek-2 (2016), s. 5-7;
- Kahraman, Abdullah, “İslam Hukukunda Şahsa Kefalet Müessesesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/1 (1998), s. 301-320.
- Karakaya, Fikret, “Nefir”, *TDVİA*, XXXII, (2006), s. 525.
- Karaman, Kıvanç, Pamuk, Şevket, “Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma: Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi” *Toplumsal Tarih*, 191 (Kasım 2009), s. 26-33.
- Karatay, Osman, “Tuna Boylarında Alacalı Bir Savaşçı: Yeğen Osman Paşa” *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, C.1*, (Çorum, 23-25 Kasım 2007), s. 263-275.
- Karğın, Vedat, “Anomi ve Gerilim Teorileri” *Kriminoloji: Suç Teorileri ve Uygulamalar*, Ed. Ekrem Muş, Karınca Yayınevi, Ankara 2016.
- Karlığa, H. Bekir, “Anâsır-ı Erbaa”, *TDVİA*, III (1991), s.149-151.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi, Ayanlar Bürokrasi, Demografi ve Modernleşme*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- Katiç, Srdjan, *Yeğen Osman Pasha*, APP, Belgrad 2001.
- Kaya, Ali İrfan, *II. Süleyman'ın Hükümdarlığı ve Osmanlı Devleti (1687-1691)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Vergi Sistemi*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003.
- _____, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.
- Kefeli, Emel, “Coğrafi Merkezli Okuma”, *Turkish Studies*, IV/1 (2009), s. 423-433.
- Kılınç, Ahmet, *Osmanlı Ceza Hukukunda Yaptırım Türü Olarak Teşhir*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2013.
- Kırlı, Hacer, *Kürek Cezası Ve Osmanlı Uygulaması (966-981/1558-1574)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2015.

- Kısa, Yavuz, *İkinci Viyana Kuşatması'ndan Pasarofça Antlaşması'na Anadolu'nun Sosyal Ve Ekonomik Durumu: Ayntab, Manisa, Kayseri Ve Trabzon Örneği (1683-1718)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ 2020.
- Koca, Uğur, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre Hicri 1182-1188 (M.1768-1774) Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Suç, Suçlu, Hapishaneler Ve Cezalar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2015.
- Koç, Yunus, "Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celâli İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum", *Bilig*, 35 (Güz 2005), s. 229-245.
- Köksal, Osman, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", *OTAM*, 19 (2006), s. 283-314.
- Köse, Ali, Ayten, Ali, "Sigmund Freud", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, C 3, ed. Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 603-604
- Köse, Nesibe, Akkemik, Ünal, Dalfes, H. Nüzhet, "Anadolu'nun İklim Tarihinin Son 500 Yılı: Dendroklimatolojik İlk Sonuçlar", *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu (TURQUA-V)*, (2-5 Haziran 2005), İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 136-142.
- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- _____, vdgr., *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.
- Kuşdil, M. Ersin, "Tarihsel Çözümlemelerde Sosyal Psikolojik Kuramların Yeri: Celâli Ayaklanmaları Örneği", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, VI/21, (Kış 2007/2008), s. 36-63.
- Kutluer, İlhan, "Determinizm", *TDVİA*, VIII (1994), s. 215-120.
- Küçükalp, Derda, "Thomas Hobbes", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* C.3, Ed. Celal Türer, Hakan Olgun, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 939.
- Küçükkalay, Abdullah Mesud, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Narh". *TDVİA*, XXXII (2006). s. 290-291.
- Lindner, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, İstanbul 2000.
- Lu, Vi An, *Ming Hanedanı Döneminde Osmanlı-Çin İlişkileri Ve İklim Değişiklikleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2018.
- M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I-III, Ankara 1983, s. 690.

- Maden, Fahri, *Kastamonu'da Eşkıyalık*, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018.
- Mamedova, Roiala, *Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2018.
- Marsahall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
- Marsahall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, 1999.
- Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*. çev. Berna Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007.
- _____, *Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007.
- Murphey, Rhohads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.
- Ocakacan, Levent Kaya, *Geç 16 ve erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2016.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- Öz, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, XII/1 (1999), s. 27-33.
- _____, *Kanun-ı Kadim Peşinde Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.
- Özcan, Abdulkadir, *Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âli Osman*, Kronik Kitap, İstanbul 2017.
- _____, “Sekban”, *TDVİA*, XXXVI (2009), s. 326-38.
- Özcan, Ruhi, “Osmanlı Devleti'nde Yapılan Sikke Tashihleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17 (Konya 2005), s. 251.
- Özcan, Tahsin, “Mehmet Emin Efendi Ankaravî”, *TDVİA*, XXVIII (2003), s. 461-462.
- Özdemir, M. Ali, “İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/2, (Aralık 2004), s. 173-192.

- Özkaya, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adâletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Belleten*, XXXVIII/151 (Temmuz 1974), s. 445-491.
- Özkul, Ali Efdal, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrısta Kalebentler ve Cezirebentler” (*Hapishane Kitabı*), Kitabevi, İstanbul 2010.
- Öztürk, Mustafa, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003.
- Pakalın, M. Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB, Ankara 1983.
- Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı, İstanbul 1999.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- _____, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserler I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Pırlanta, İsmail, *Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Eşkıyaları Ayyarlar*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015.
- Polat, Murat, *İslam Ceza Hukukunda Suç Ve Ceza Arasındaki Denge*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015.
- Sahillioğlu, Halil, “Avârız”, *TDVİA*, IV (1991), s. 108-109.
- Sami, Şemseddin, *Kamus-i Türki*, İstanbul, 2000.
- Savaşçı Temiz, Bilgehan *Sosyo Kültürel Etkenlerin Suça Etkisi*, Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Erzurum 2018.
- Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye C. I.* çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2004.
- Sheridan, R. Aslıhan Aksoy, “Celâlîler/Eşkıyalar: Gayesiz Asiler miyiz ki Hepimiz Biz?”, *DOSYA: Sâkî, Celâlî, Âsî, Kebikeç*, XXXIII (2012), s. 111-126.
- Şahin, Cemalettin, Belge, Rauf, “İbn Haldun’da Coğrafi Determinizm”, *Akademik Bakış Dergisi*, 57 (Eylül - Ekim 2016), s. 439-467.
- Şahin, Erdinç, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu’da Ekonomik Ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Ser’iye Siciline Göre)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2008.
- Şahin, Fatma, *11 Numaralı Kalebend Defterine Göre (s. 1-196) H. 1166-1167 / M. 1753-1754 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Suç, Suçlu Ve Cezalar*

- (Değerlendirme-Metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2017.
- Şıklı, Necla, *Selçuklularda Suç Ve Ceza (Büyük Selçuklu Ve Anadolu Selçuklularında Örnek Uygulamalar)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2018.
- Şirin, Şükrü, “Cessâs ve İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân İsimli Eserlerinde Yol Kesme Suçunun Karşılaştırılması”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III (2015), s. 47-76.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- _____, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- Tamdoğan, Işık, “Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurova’ında Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler”, çev. Deniz Kucur, *Kebikeç*, 21 (2006), 135-146.
- Tarhan, Nevzat, *10 Adımda Pozitif Psikoloji Çoklu Zekâ Uygulamalarına Pozitif Bakış*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- Tatar, Özcan. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları Ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, Elazığ 2005.
- Tatlıoğlu, Sevrâ Su, “Öğrenmeye Sosyal-Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura”, *Sosyoloji Notları*, V/1 (2021), s. 15-30.
- Tilly, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- Tilly, Charles, *Toplumsal Hareketler 1768-2004*, çev. Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul 2008.
- Tok, Özen, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I/18, 2005, s.155-173.
- Tuğluca, Murat, “1683-1699 Savaşlarında Nefir i Âmm Halkı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40 (Güz 2016), s. 40-87.
- Tuğluca, Murat, “Kutsal İttifak’a Karşı, Kutsal Çağrı: Osmanlı’da Cihad ve Nefir Âmm İlanı (1686)”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/1 (2016a), s. 299-317.
- Turan, Şerafettin, “Şehzade Bayezid”. *TDVİA*, V (1992). s. 230-231.

- _____, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997.
- Türer, Celal, “John Dewey”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, C.4, Ed. Şamil Öçal, İnsan Yayınları, İstanbul 2015.
- Türkdoğan, Orhan, “Sosyal Hareketler Olarak Celâli Ayaklanmaları”, *Belleten*, LX/228, (1996), s. 421-442.
- Udeh, Abdulkadir, *Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku*, C.1-2, çev. Ali Şafak, 2. baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2012.
- Uluçay, M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, CHP Manisa Halkevleri Yayını, İstanbul, 1944.
- _____, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955.
- Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyâset-Nameleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001.
- Uyanık, Mehmet Zeki, *İslam Hukukunda Hapis Cezası Ve Hapishane*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya 2015, s. 154.
- Uygun, Oktay, *İbni Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı*, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2008.
- Uzun, Efkan, “Osmanlı Örneklemi Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (Aralık 2006), s. 31-45.
- _____, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması: Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim’in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, C.3 (1. Kısım), Ankara 2011.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Üner, Mehmet Emin, *Aşiret, Eşkîya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 67.
- Ünver, Mustafa, Bakırtaş, İbrahim, “Suçun Ekonomik Analizi: Genel Bir Değerlendirme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Nisan 2008), s. 35-56.
- Yakut, Esra, “Osmanlı Döneminde Bir Suç Olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması”, *DOSYA: Sâkî, Celâli, Âsî, Kebikeç*, 33 (2012), s. 21-34.
- _____, “Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukuku’nda Tazir’i Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 2 (Güz 2006) s. 25-40.

- Yaşar, Ahmet, (Ed) *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- Yazıcı, Muhammed, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Kamu Düzeninin İşleyişini Etkileyen Unsurlar Üzerine”, *Asia Minor Studies Dergisi*, I/1, (Ocak, 2013), s.156-178.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008.
- Yıldız, Gültekin, “Devlet-Merkezli Tarihin Alternatifi Eşkıyalıkperestlik mi?”, *Simurg Kitap Kokusu*, 2-3 (2000), s. 60-75.
- Yördem, Yılmaz, “Osmanlı Hukukunda Kefalet Sözleşmesi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXI/34 (2016), s. 25-38.
- Yüksel, Mezher, “Klasik Suç Kuramları”, *Suç Sosyolojisi*, Ed. Fuat Güllüpınar, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2019.
- Zafer, Hamide. “Bedensel Etkenlerin Suça Etkisi”, *Kriminoloji*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum 2018.
- _____, “Kriminolojinin Tarihi Gelişimi”, *Kriminoloji*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum 2018.

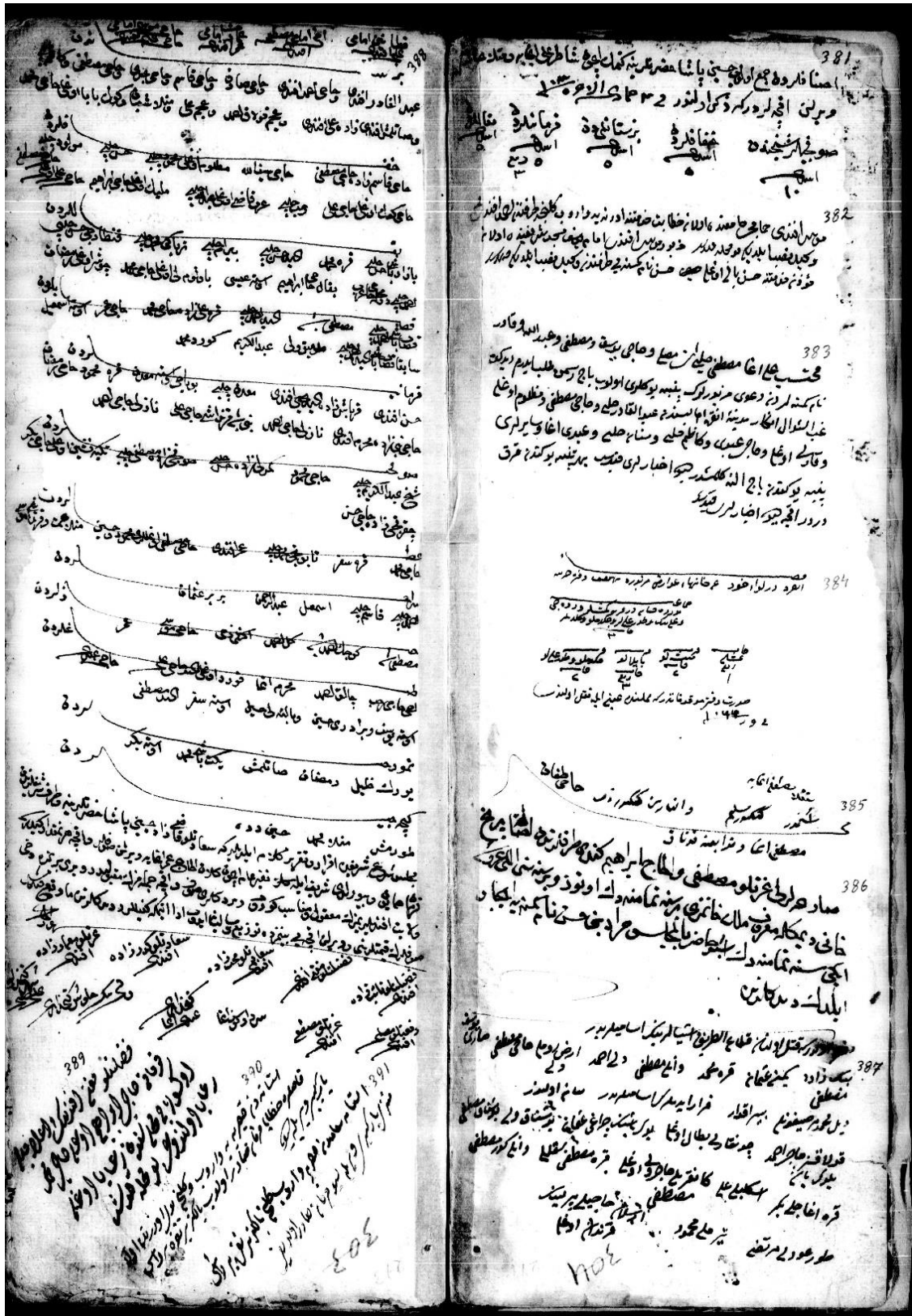
IV. Web Sitesi

- “Justus von Liebig” https://de.wikipedia.org/wiki/Justus_von_Liebig. Erişim (Tarihi: 12.11.2021).

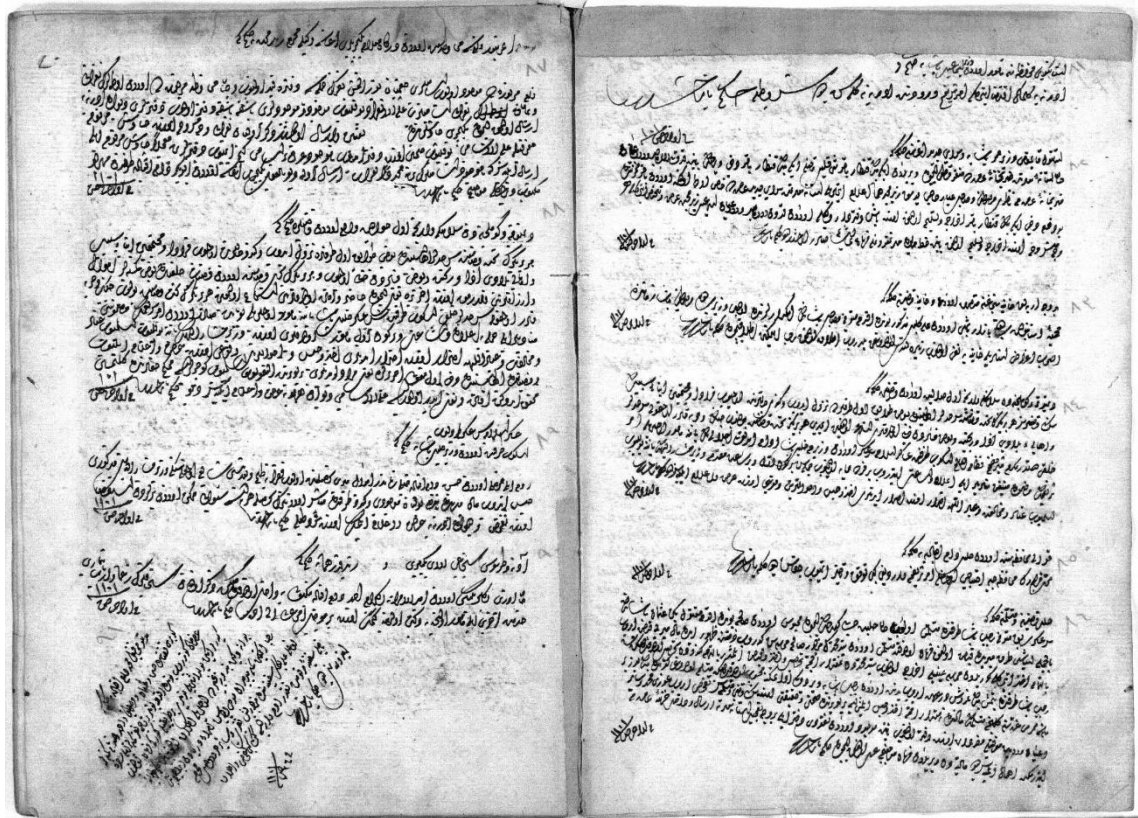
EKLER

Ek-1: 1683-1699 yılları arasında Anadolu'daki eşkıyalık hareketlerinin dağılımını gösteren harita.

Ek-2: İncelenen dönemin meşhur eşkıyası Yeğen Osman ve beraberindekilerin katlediklerine dair kayıt. Ankara ŞS, nr.758, s.94, b.387.

A.DVN.MHM.d 099

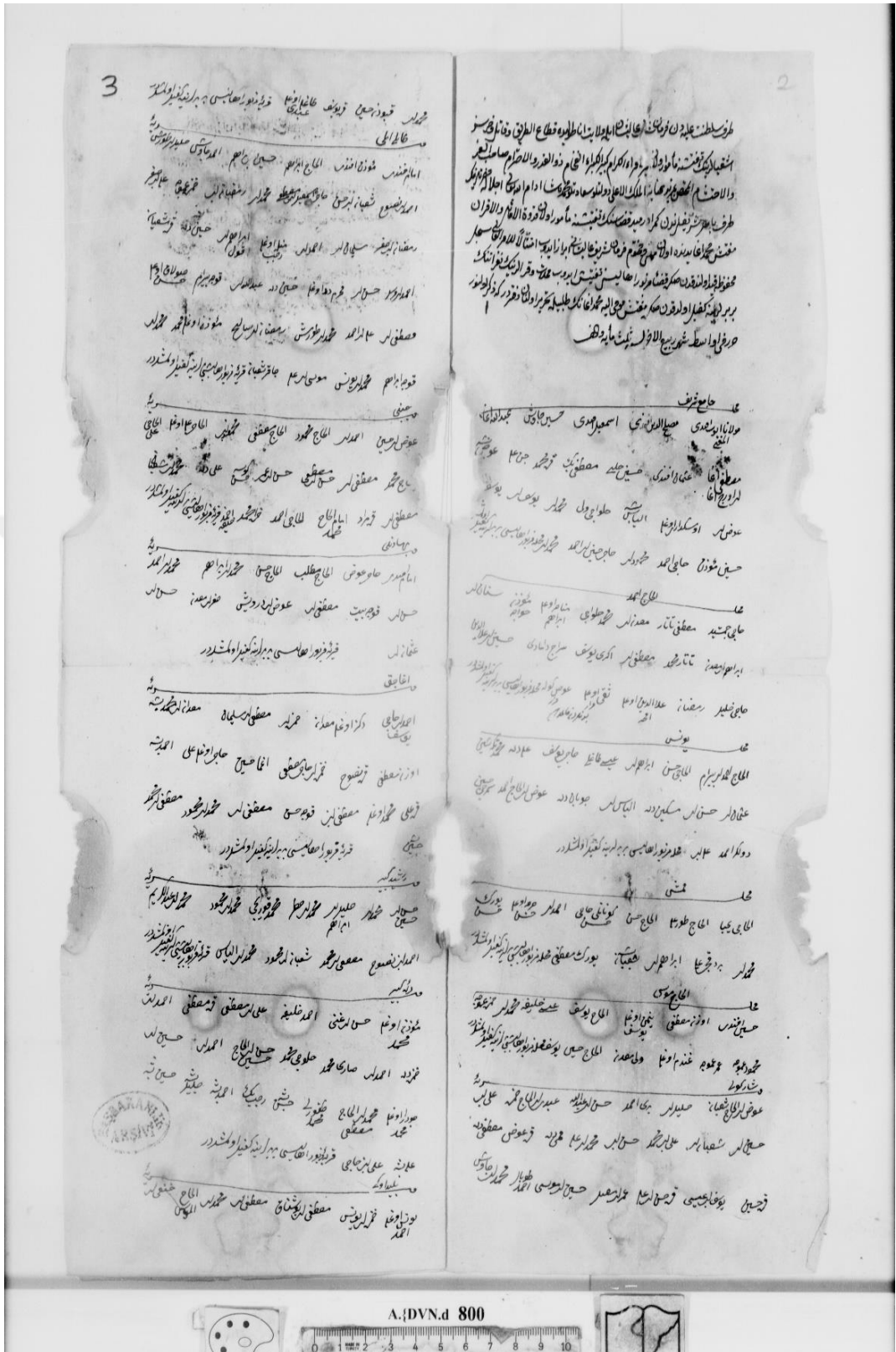
Ek-3: Yeğen Osman'ın Ilgın ve ona bağlı beş köyde yeğen ve dayılarına ait mülklerin envanterini çıkarılıp hazineye aktarılmasına dair hüküm kaydı.

MD, nr.99, s.10, h.86 (Evâihir-i S 1101/4-13 Aralık 1689).

Ek-4: Adalet Fermanı Örneği.

Ankara ŞS, nr.764, s.128, b.521 (18 B 1110/ 20 Ocak 1699).

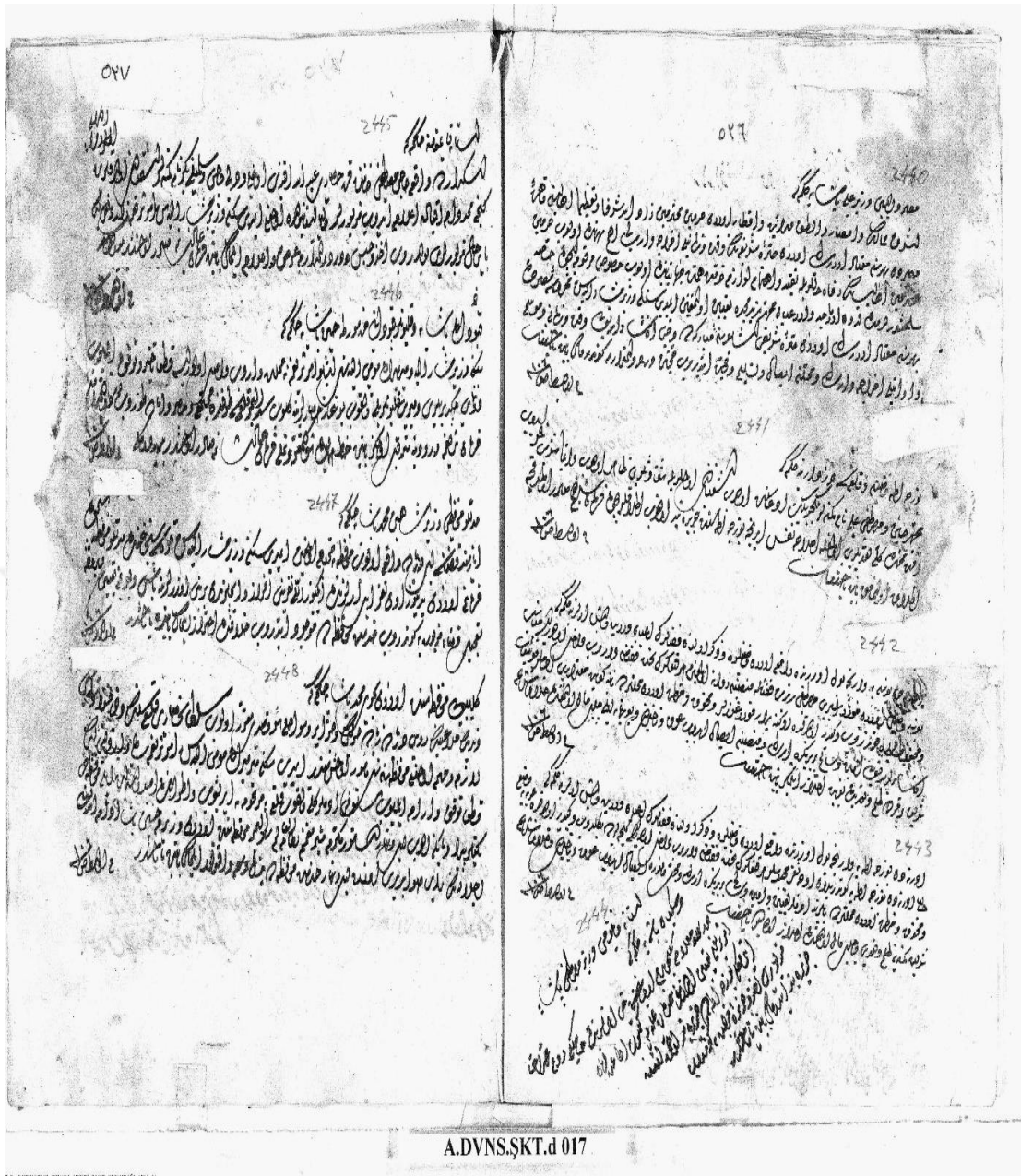

Ek-5: A.DVN.d.00800.00001: Balıkesir'in Kemer-i Edremit kazasında Müfettiş Mehmet Ağa tarafından 5 mahalleden yaklaşık 100 kişi ile 32 karyeden yaklaşık 250 kişi birbirine kefil edilmelerine dair hüküm.

ADVN.MHM.d 098

Ek-6: Nefir-i amm ilan edilmesine dair hüküm kayıdır.
MD, nr.98, s.35, h.209 (Evâil-i Ra 1100/ 24 Aralık-2 Ocak 1689).

Ek-7: Üsküdar'da bulunan Mustafa Han'ındaki eşkıyaların yakalanıp divana ihzar edilmelerine dair hüküm kayıdır.
A.DVNSŞKT.d., nr.17, s.265, h.2445 (Evâsıt-ı S 1106/ 1-10 Ekim 1694).